This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES · SCIENTIA · VERITAS
1817

327

Г. Атанасовъ

Makedonia i Adrinsko

Македония и Одринско

(1893—1903).

Съ двѣ карти.

Мемоаръ на Вѫтрѣшната Организация.

1904.

DR
36
.M16

Вмѣсто прѣдговоръ.

Днесь, когато Македоно-Одринския въпросъ съставлява особени грижи на европейската дипломация и сериозно трѣвожи културния свѣтъ, настоящия мемоаръ се явява една необходимость. Неговото появяване се длъжи на смѫтнитѣ и противорѣчиви понятия, които сѫществуватъ у голѣма часть отъ обществото върху сѫщинското положение въ Македония и Одринско и върху събитията отъ послѣдно врѣме — особено прѣзъ ланската бурна година. Той нѣма претенциитѣ на политико-исторически трактатъ, а съ данни, неподлѣжащи на оспорване, само *илюстрира* това положение и кървавитѣ перипетии прѣзъ послѣднитѣ *десеть* години. Да разпръсне сѫществующитѣ заблуждения и да спомогне за правилното схващание на въпроса, който днесь стои отворенъ въ всичката си грозота — съставлява главното прѣдназначение на мемоара. И наймалкия успѣхъ въ това отношение оправдава неговото появяване.

Сравнително краткото врѣме, което разполагахме за приготвянието на мемора въ двѣ издания (българско и френско), попрѣчи за по-обстоятелното му документирание. Сѫщото това обстоятелство стана причина да се вмъкнатъ и нѣкои погрѣшки, които, ако не побързахме да отбѣлѣжимъ въ края на книгата, щѣха да послужатъ за поводъ на тенденциозни тълкувания.

Даннитѣ, които пълнятъ мемоара, безсъмненно, ще бѫдатъ прѣдметъ на щателна провѣрка отъ страна на заинтересуванитѣ кржгове. Имайки това впрѣдвидъ, ний се погрижихме да се избѣгнатъ всѣкакви прѣувеличения или неточности, които биха дали поводъ за обезцѣняване на тия данни. Ако, въпрѣки нашитѣ старания, сѫ се вмъкнале нѣкои невѣрности, ще ги отбѣлѣжимъ допълнително.

Септемврий 1904.

I.

Историческа справка.

Македонския въпросъ съставлява нераздѣлна часть отъ оня великъ и вѣковенъ въпросъ, който носи името *източенъ* и губи своя произходъ въ първитѣ руско-турски отношения.

Историята на балканския въпросъ е история и на македонския и датира отъ момента, когато въ основитѣ на великия източенъ въпросъ, покрай чисто-рускитѣ елементи, лѣгна и мисъльта за освобождението на балканскитѣ християни изподъ турското владичество. Съ други думи, тая история води своето начало отъ деньтъ, когато могѫщата нѣкога Турция, подъ страхътъ или давлението на чужда въоржжена намѣса, за пръвъ пѫтъ е била *заставена* да прѣдприеме извѣстни мѣроприятия, за да подобри положението на християнскитѣ си поданици.

Македонския въпросъ е новъ за историята. До Берлинския Конгресъ той не сѫществуваше, защото бѣ въпросъ *балкански*. Него създаде европейската дипломация, която, съ цѣль да затъмни славата и величието на руското оржжие, да уязви руското достолѣпие и самолюбие, да не допусне създаването на една голѣма България, която всѣкога може да бѫде русско оржжие и, най-сетнѣ, за да запази нѣкакви свои, европейски, интереси, въ Берлинъ тя измѣни положението, което Русия, съ силата на свото оржжие, наложи въ Санъ-Стефано, а създаде това, що днесь преживяваме: *създаде единъ фикцивенъ 23 членъ, който умрѣ прѣди още да бѣ роденъ — създаде едно положение, което днесь сама окайва. . . . . Европейската дипломация създаде сѫщия тоя македонски въпросъ, който днесь, като демоклиевъ мечъ, виси надъ собствената нейна глава! . . . .*

Нашата задача не е да пишемъ история на македонския въпросъ. Това е работа не по силитѣ ни. Но да прослѣдимъ фазитѣ и перипетиитѣ, прѣзъ които тоя въпросъ мина — налага ни се отъ самото естество на въпроса, който третираме: като прѣдставимъ пълна картина на днешното положение въ Македония и Одринско, да докажемъ, базирани на цѣла рѣдица исторически факти, *че Турция, безъ европейска въоржжена намѣса, нито йота нѣма да измѣни отъ сѫществующето положение на нѣщата.* Цѣлия държавенъ строй на Турция — казва видния руски политико-историкъ Жигаревъ[1]) — почива върху постановленията на Корана, които налагатъ на мухамеданитѣ длъжностьта да водятъ опустошителна война противъ невѣрнитѣ. Ако корана за мухамеданитѣ е единъ видъ конституция, то всѣки може да разбере, колко трѣба да е за оплакване участьта на султановитѣ християнски поданници, които се намиратъ въ подчинено положение спрѣмо мухамеданитѣ и които, въ силата на основнитѣ турски закони, нѣматъ никаква възможность да се ползуватъ еднакво съ правовѣрнитѣ. Обаче, неможе да се твърди, че само влиянието на корана прѣчи за въвѣждание на реформи, благоприятни за християнското население. Макаръ отчасти това да е вѣрно — казва г. Уляницкий — но главния виновникъ не е само турския фанатизъмъ, а и оная система, която се състои въ господаруването *само* на турската раса надъ всички други

[1]) *Русская политика въ Восточномъ вопросѣ.* Т. I.

народности, които влизатъ въ състава на турското царство. Тая система е политическо срѣдство, чрѣзъ което християнитѣ се поробяватъ и лишаватъ отъ всички срѣдства за самостойно развитие и благодарение само на което се крѣпи турското господарувание на Балканския полуостровъ. „Тая политическа система, същеврѣменно, е и пазителка на мухамеданството. Отстрани ли се тя — мухамеданската религия, като не господствующа, ще погине въ неравната борба съ християнската култура. Турския държавенъ строй е необходимото условие за господаруванието на мухамеданството. И наопаки: турската политическа система, лишена отъ религиозна подкрѣпа, губи всѣкакъвъ смисъль, лишава се отъ одухотворящето начало, обрѫща се въ форма безъ съдържание“.... Безсъмнено, това е една жестока присѫда надъ илюзиитѣ на дипломацията да реформира турското управление въ Македония и Одринско безъ въоржжена намѣса — присѫда, колкото жестока, толкова и непоучителна, въпрѣки обстоятелството, че тя е рожба на отношенията на сѫщата тая дипломация съ Турция прѣзъ цѣли вѣкове!...

А историята на дипломатическитѣ отношения между Европа и Турция касателно подобрѣние положението на християнскитѣ поданници, както всѣки ще види отъ долуизложеното, тъй краснорѣчиво потвърждава нашето и на цѣлия свѣтъ убѣждение за невъзможностьта да се реформира турското управление, щото ний се двоумимъ за начина, по който бихме могли да калифицираме илюзиитѣ на дипломацията за турската жизнеспособность!...

Повтаряме: нашата задача не е да пишемъ история на македонския въпроси, а да прѣдставимъ пълна картина на днешното хаотично и безисходно положение въ Македония и Одринско и още веднажъ да подчертаемъ съ цѣла рѣдица факти историческата аксиома, *че Турция, безъ европейска въоржжена намѣса, нито йота нѣма да измѣни отъ сѫществующето положение на нѣщата.* Благитѣ начинания, които днесь виждаме въ Македония отъ страна на Европа, слѣдъ кървавата буря, неще направятъ нито стѫпка напрѣдъ до тогава, до като ефикасни мѣрки не имъ се притекатъ въ помощь.

Ще прѣдоставимъ да говори самата история на турско-европейскитѣ дипломатически отношения, като почнемъ отъ Кримската война.

Парижки конгресъ.

(1856 г.).

Парижкия конгресъ, свиканъ прѣзъ 1856 г. въ френската столица отъ прѣдставители на Великитѣ Сили, за да урегулира новото положение, което кримската война създаде, прѣди да се закрие, взе едно фиктивно рѣшение (чл. 9 отъ Парижкия договоръ) относително сѫдбата на християнитѣ въ Турция, безъ най-малко да се погрижи за сериозностьта на турскитѣ гаранции. Веднажъ сѫществуванието и цѣлостьта на Турция гарантирана отъ Силитѣ (чл. 7 отъ сѫщия договоръ), на 10 февруарий 1856 г. Султанъ Абдулъ-Меджидъ издаде единъ фирманъ, нарѣченъ *Хати-Хюмаюнъ*, съ който въ очитѣ на християнитѣ изтъкваше извѣстно подобрѣние на положението имъ. Тоя фирманъ потвърждаваше правата, дадени (съ Гюлханския Хатишерифъ отъ 2 ноемврий 1839 г.) на християнскитѣ църкви, изравняваше всички вѣроизповѣдания въ държавата, отваряше за всички вратитѣ на държавнитѣ служби, говореше за училищата, обѣщаваше на християнитѣ свѣтски (модерни) сѫдилища, независими отъ прѣдписанията на корана, допускаше християнитѣ въ войската, говореше за нѣкакви подобрѣния въ организацията на вилиетскитѣ управления, данъчната система, търговията, съобщенията и, въобще, *обѣщаваше* реформи въ цѣлия обществен и държавенъ строй.

И конгреса взе бѣлѣжка отъ тоя фирманъ (чл. 9), като доброволенъ актъ на суверената султанова воля, безъ да запази за Великитѣ Сили *даже най-малкото право на контролъ.* Напротивъ: тия Сили, като взѣха въ внимание тоя фирманъ, *заявиха,* че тѣ не запазватъ за себе ни най-малкото право за съвмѣстна или поединична намѣса въ отношенията на султана било спрѣмо християнскитѣ му подданици, било въ вѫтрѣшното управление на държавата му.

Безсъмненно, Силитѣ не вѣрваха въ сериозностьта на турскитѣ гаранции безъ европейски контролъ. Даже при добрата воля на султана, написанитѣ реформи трѣбваше да останатъ бѣла хартия; защото, нито турското малцинство, което отъ вѣкове бѣ навикнало да господарува, щѣше да напусне своето привелигировано положение въ държавата, нито пъкъ самата Висока Порта притѣжаваше необходимитѣ органи, за да извърши тъй великата и тъй силно компликувана високо-морална задача. А неискренностьта въ прилагането и изопачаването на прѣдвиденитѣ реформи щѣше само да влоши още по-вече сждбата на християнитѣ. Напр.: страхувайки се да повѣри оржжие на християнитѣ, Портата ги освободи отъ военната тегоба, нъ затова пъкъ имъ наложи тежъкъ воененъ данъкъ. А тоя данъкъ прѣзъ 1870-та г. даде 15 милионна лева приходъ!

Така щото, вмѣсто подобрѣние, положението на християнитѣ слѣдъ Парижкия Конгресъ още по-вече се влоши. А това влошавание не можеше да остане тайна за В. Сили.

Токо-що бѣха се изминали четири години отъ подписанитѣ въ Парижъ фиктивни гаранции, руския канцлеръ, князь Горчаковъ, бѣ принуденъ да покани (4 май 1860 г.) посланницитѣ на В. Сили съвмѣстно да размислятъ за тешкото и непосилно положение на християнитѣ въ Европейска Турция. Незабавно слѣдъ това послѣдва и неговото официално съобщение (20 май), въ което руския министръ искаше свикване на конференция, която да *измѣни* рѣшенията на Парижкия конгресъ. *„Изминаха вече врѣмената на измамата.* — провикваше се руския канцлеръ. — *Всѣко по-нататъшно затягание, всѣко отлагание, ще донесе само велики незгоди . . .“* И, подразбирайки освобождението на Италия, той извикваше: *„събитията въ Западна Европа намѣриха горѣщъ откликъ въ цѣлия Истокъ и породиха бодрость и надѣжда! . . .“*

Конференцията, която князь Горчаковъ прѣдлагаше, не стана, обаче, и руския гласъ не остана безъ резултати. Европа разбра, а Турция почувствува, че побѣдения въ Кримъ, слѣдъ четирегодишно мълчание, пакъ се окопитва и заговаря . . .

По съвѣтитѣ на английския посланникъ въ Цариградъ, сжръ Хенри Булверъ, султанъ Абдулъ Меджидъ безотлагателно се съгласи да вземе участие въ работитѣ на конференцията, която Русия свикваше. Той свали тогавашния великъ везиръ и на поста му възкачи енергичния Мехмедъ Кърбъзли паша, когото незабавно упжти въ нѣкои европейски вилаети съ неограничени права и върховенъ контролъ. Мехмедъ Кърбъзли мина прѣзъ Румелия и България, издигайки на всждѣ бѣсилки . . . Слѣдъ себе той остаяше ужасъ и трепетъ между чиновницитѣ и раята. Неговото пжтувание може да се уприличи на страшно и силно наводнение, което незабавно утихва, щомъ водата влѣзе въ коритото си . . . Великия везиръ гледаше повече да изплаши, отъ колко да обезбѣди населението и прѣдупрѣди злото, което неговата миссия породи.

Слѣдъ Парижкия миръ въ Турция всичко тръгна наопаки. Кримскитѣ събития силно повлияха на държавното и финансово положение. Истина, тия събития прогласиха Турция за европейска държава, обаче, неможяха да ѝ дадатъ потрѣбната мощь, за да се изравни съ европейската култура и съ понятията на образования свѣтъ. Близкия ѝ допиръ съ Европа изтъкна още по-релиефно разликата, която дѣлеше европейския отъ турския свѣтъ: върху Турция се лѣпеше само лъжливата страна на европейската цивилизация.

Тоя допиръ на новопокръстената „велика сила“ съ Европа отвори широко вратитѣ за европейското влияние и върху вътрѣшното управление. За да покрие голѣмитѣ нужди на „модерна държава“, Турция трѣбваше да прави въ Европа крупни заеми подъ извънредно тешки и съсипателни условия. Отъ 1856—1860 г., т. е., само за *четири години*, В. Порта сключи *четири* заеми съ номинална стойность отъ 325 милиона лева. Отъ 1862—1874 г. послѣдваха други *десетъ* нови заеми, които, ведно съ първитѣ четири, товариха на Турция 5 милиарда и 300 милиона лева държавенъ дългъ и 500 милиона — летящъ! До като прѣди кримската война турцитѣ не знаеха какво нѣщо е бюджетъ, сега европейцитѣ ги научиха и на това искуство. А това бѣ необходимо, за да се гарантиратъ европейскитѣ

капитали. По тоя начинъ, богатитѣ извори на Турция почнаха полека-лека да влизатъ въ ржцѣтѣ на западнитѣ ажиатори и спекуланти, а материалното положение на държавата рѣзко да отпада.

Покрай материалния отпадъкъ, и вълненията въ държавата не слизаха отъ дневенъ редъ. На една страна стоеха излжганитѣ надѣжди на християнитѣ, а на друга — безпирното лошо управление на турскитѣ власти. Ако въ европейскитѣ турски владѣния това управление прѣдизвикваше вълнения, въ азиатскитѣ, къмъ тия причини, се присъедини и мухамеданския религиозенъ фанатизъмъ, който стигна до пароксизъмъ! Токо-що бѣха се изминали двѣ години отъ Парижкия миръ, когато въ Джеда, на Червеното море, бѣ извършено ужасно кланье (1858 г.) надъ християни, въ това число и английския и френския консули И когато В. Порта нищо не прѣдприе, за да накаже виновницитѣ на това варварско злодѣяние, свѣтътъ бѣ зритель на рѣдкото явление, какъ единъ английски параходъ, слѣдъ като бомбардира града, самъ наказа злодѣйцитѣ!

Двѣ години слѣдъ това ужасно събитие (1860 г.) въ Азия стана ново кланье. Въ Ливанъ бидоха изклани отъ Друзитѣ католицитѣ-Маронити. И когато Портата не побърза да удовлетвори накърненото право, Наполеонъ III изпрати цѣлъ корпусъ, за да защити Маронититѣ.

Френско прѣдложение за конференция.

(1867 г.).

Страданията на християнитѣ въ Турция не само не намаляваха, но се усиляваха все повече и повече. Кланьетата въ Джеда и Ливанъ, жестокитѣ притеснения въ европейскитѣ турски владѣния надъ християнитѣ не можеха да избѣгнатъ отъ очитѣ на дипломацията, която сега бѣ съзнала всичката пакость, що бѣ извършила на Парижкия конгресъ съ оставянието пълна свобода на турската разпущеность. Ала въпроса за въвеждането на каквито и да сж реформи въ Турция зависише отъ общото съгласие на всичкитѣ европейски държави. Франция, която най-силно бѣ уязвена отъ кланьето въ Ливанъ, първа взе инициативата за изнамиране потрѣбнитѣ срѣдства да се подобри положението на Истокъ. Осигоренъ съ съгласието на Виенското правителство, тогавашния френски министъръ на Външнитѣ Работи, г. Moustier, заповѣда на посланника си въ Цариградъ да обърне вниманието на В. Порта върху плачевното положение на християнитѣ и да изиска цѣлъ редъ мѣроприятия, които биха осигорили безопасностьта, редътъ и добрия ходъ на работитѣ. Тая заповѣдь на френския министъръ бѣ придружена и съ една реформена записка, съдържаща доста сериозни мѣроприятия, между които: сериозното приемане християнитѣ на държавни служби, реформиране на народното просвѣщение, отдѣлянето на сждебната власть отъ административната, реорганизиране на полицията, ревизия на наказателния законъ, реформи за вакъвскитѣ имущества, отваряние банкови и кредитни учреждения, уреждание градскитѣ съвѣти, общъ държавенъ бюджетъ и пр. и пр.

Френския прѣдставитель въ Цариградъ прѣдаде заповѣдьта на своя министъръ на В. Порта и, базирайки се на Парижкитѣ постановления и султанския Хати-Хюмаюнъ отъ 1856 г., настоятелно изискваше изпълнението имъ. И наистина, прѣдъ страхътъ отъ усложнения, Портата се съгласи да послуша *„приятелскитѣ“* съвѣти на френското правителство, но пристжпи съ оная неохота, присжща и до днешенъ день на турскитѣ държавници, колчимъ се касае за реформирание. Ала и тая реформаторска дѣйность се завърши само съ изработване и прилагането на *„Закона за правото на чуждитѣ поданници да притѣжаватъ недвижими имоти въ Турция“* и *„Закона за вакъвскитѣ имоти“*. Настжпваха за Франция важни и сждбоносни сжбития, които ѝ отнимаха всичката възможность да се занимава съ реформаторско дѣло въ Турция, защото врагътъ я дебнеше — френско-пруската война бѣ на прагътъ.

Прелюдия на руско-турската война.

(1874—1877 г.)

Френско-пруската война отвлѣче всичкото внимание на европейската дипломация отъ балканскитѣ работи. Всички бѣха забравили, че въ тоя земенъ кѫтъ живѣятъ човѣшки сѫщества, подложени на единъ жестокъ режимъ. Всѣки гледаше само своитѣ интереси, макаръ тоя моментъ да бѣ доста згоденъ за едно сериозно давление върху Турция, което щѣше да даде благоприятни резултати за християнитѣ; защото, не трѣбва да се забрави, тогава именно Русия прѣдизвика Лондонската конференция (1871 г.) и сполучи да отмѣни рѣшенията на Парижкия конгресъ за неутрализацията на Черното море безъ особено съпротивление отъ турска страна. Изоставени на жестоката сѫдба, християнитѣ на Балканския полуостровъ безропотно носѣха кръста на страданията, нъ въ душата имъ зрѣеше великата мисъль, да не чакатъ благодѣяния отъ вънъ, а, ослонени на собственитѣ си мишци, сами да потърсятъ своето право на човѣшко сѫществувание.

Първитѣ признаци за безпокойствие и възбуждение между християнитѣ въ Турция почнаха да се появяватъ още прѣзъ лѣтото на 1873 г., а при края на слѣдующата година тѣ напълно се оформиха. Въ сѣверо-западния край на Балканския полуостровъ се намира едно прѣлестно кѫтче, наречено Босна и Херцеговина, населено отъ трудолюбиви славяни, които, както и другитѣ тѣхни плѣмени братя, еднакво страдаха отъ турското потисничество. Отъ тамъ дойдоха първитѣ трѣвожни признаци. Въ малкото Херцеговско градче, Невесинье, пукна първата сигнална пушка на християнското недоволство, която въ скоро врѣме намѣри откликъ въ цѣла Херцеговина и Босна. Довчерашнитѣ роби, лѫгани съ голи надѣжди отъ дипломацията, днесь сами заговориха за себе и съ оружие потърсиха своитѣ човѣшки права. Европейската дипломация, изненадана отъ тоя пожаръ и за да прѣотврати по-голѣми изненади, побърза, чрѣзъ своето посрѣдничество, да го угаси чрѣзъ палиативи. Възстаналия робъ, обаче, високо заяви своитѣ искания и отблъсна това посрѣдничество, което му обѣщаваше само илюзии, — и продължи борбата. Прѣзъ м. августъ 1875 г. възстанието бѣ въ най-голѣмия си разгаръ и изглѣждаше, че нѣма скоро да свърши. Нѣщо повече: Сърбия и Черна-Гора, които плѣмени връзски съединяватъ съ възстаналитѣ робье, почнаха да се готвятъ за сериозна акция спрѣмо Турция. Всички тия обстоятелства още повече разтрѣвожиха заинтересуванитѣ В. Сили и, вчерашнитѣ посрѣдници, днесь почнаха да ставатъ по активни. Тѣ искаха отъ Турция да удовлетвори исканията на възстаналитѣ християни, — толкозъ повече, че тия искания ни най-малко не накърняваха върховната султанова власть. Колективния гласъ на Европа не остана безрезултатенъ. Султана се съгласи, но съ извѣстни отговорки. И тоя пѫть, обаче, посрѣдничеството на международната консулска комисия удари о гранитъ: възстаниницитѣ се съгласяваха да сложатъ оружието само подъ непрѣменното условие да бѫдатъ приети всички тѣхни искания, плюсъ *обязателната гаранция* на всички велики държави. Турция категорически отказа да удовлетвори исканията на възстаналитѣ. Нъ и послѣднитѣ не пожелаха да отстѫпятъ и, по тоя начинъ, борбата още повече се усили и опита на европейскитѣ дипломати да умиротворятъ Балканския полуостровъ, остана безъ успѣхъ.

Тревогата между дипломацията се усили още повече съ новитѣ извѣстия за вълнения и въ България. И наистина, още прѣзъ м. февруарий 1876 година въ юго-западната часть на тогавашния Дунавски и въ сѣверо-западната часть на Одринския вилаети се откриха слѣди отъ революционна организация, колто, съ настѫпването на пролѣтьта, прояви своето сѫществувание въ формално народно възстание. За своето сѫществувание и за човѣшки права заговори и българския народъ. Надъ българитѣ се почнаха ония кланьета, които нѣмаха равни въ историята, нъ които намѣриха силенъ откликъ въ Европа, а, главно въ Англия, гдѣто общественото мнѣние, ръководено отъ Великия старецъ Глядстонъ, искаше отъ колективна Европа строгото наказание на злодѣйцитѣ. По тоя начинъ, кървопролитната борба на Балканския полуостровъ взимаше сериозенъ характеръ и общеевропейско значение

За Турция настжпиха извънредно трудни и сждбоносни врѣмена. Отъ едно затруднение тя падаше въ друго. Тия затруднения се усилиха и отъ турския фанатизъмъ, който почна да се изразява въ ужасни кланьета и жестокости. Нъ най-голѣма експлозия на тоя фанатизъмъ стана въ Солунъ (6 май 1876 г.), когато нѣкой си Еминъ-бей пожела да потурче една красива мома отъ с. Богданци. Застжпничеството на нѣкои отъ консулитѣ разпали турския фанатизъмъ, който се изрази въ убийството на френския и немския консули всрѣдъ града, въ присжтствието на властьта, па и на самия валия.

Това събитие прѣдизвика небивало вълнение въ Европа и два дни слѣдъ туй френската ескадра стоеше въ солунското пристанище съ обърнати топове къмъ града. Скоро стигнаха прѣдъ Солунъ ескадритѣ и на другитѣ в. държави. Цѣлото това събитие се завърши съ излавянето на убийцитѣ и обѣсването имъ на самитѣ европейски параходи.

Не бѣха изминали нито петь дена отъ случката въ Солунъ, когато друга, още по-ужасна, не закъснѣ да очуди свѣта: на 18 сжщи мѣсецъ биде сваленъ отъ прѣстола султанъ Абдулъ-Азисъ, заключенъ въ Чериганския дворецъ и петь дни слѣдъ това (23 май) намѣренъ умжртвенъ!

Това бѣ дѣло на знаменития Мидхадъ-паша.

Всички тия кървави сжбития на Балканския полуостровъ накараха В. Сили сериозно да се замислятъ върху положението. Трѣбаше да се вематъ бързи мѣрки, които да успокоятъ развълнуванитѣ духове и да внесатъ миръ на балканитѣ. Резултатъ на тая колективна европейска заинтересуванность бѣ *Берлинския меморандумъ* (1876 г.).

Тоя меморандумъ, написанъ отъ князь Горчакова и отправенъ отъ името на Русия, Германия и Австрия до останалитѣ В. Сили, канеше послѣднитѣ къмъ съвмѣстна акция за запазване европейскитѣ интереси въ Турция и умиротворение на балканитѣ. Англия бѣ единствената, която отказа да се солидаризира съ възгледитѣ на другитѣ Сили, подъ прѣдлогъ, че тия възгледи противорѣчатъ на постановленията на трактатитѣ. Тоя меморандумъ не произведе потрѣбното въздѣйствие и върху Турция. Тя отказа да допусне каква и да било чужда намѣса въ своитѣ вжтрѣшни работи. По тоя начинъ, опита на В. Сили да подобрятъ положението на балканскитѣ християни, остана безрезултатенъ.

Нъ опасностьта отъ по-голѣми заплитни на Балканския полуостровъ се усили още повече отъ извѣстията, които идѣха откъмъ Сърбия и Черна-гора. Тия двѣ малки славянски държавици, разочаровани отъ неуспѣха на дипломацията да накара Турция къмъ отстжпки въ полза на възстаналитѣ въ Босна и Херцеговина и, подъ напора на народното вълнение въ полза на борящитѣ се братя, прѣзъ лѣтото на сжщата година сключиха между си отбранителенъ и нападателенъ съюзъ и обявиха война на Турция (18 юний 1876 г.)

И тъй, борбата противъ турското владичество на Балканския полуостровъ бѣ въ пълния си разгаръ. Тая кървопролитна борба бѣ вселила въ дипломацията безграничена тревога, и спъвана отъ несъгласието на Англия, неможеше да прѣдприеме нищо за нейното спиране. Най-сетнѣ, и въ Англия почнаха да се слушатъ трѣзви гласове. Общественото мнѣние, дерижирано отъ Великия старецъ Глядстонъ, наложи на консервативното правителство своето вето, което, подъ натиска на колективната обществена съвѣсть, бѣ заставено да поизмѣни дотогавашното си поведение.

Най-сетнѣ, по прѣдложението на Русия и съ пълното съгласие на всички Сили, войната биде прѣустановена (окт. 1876 г.). На Европа прѣдстоеше часъ по-скоро да внесе толкова желания миръ на Балканитѣ и, затова, по прѣдложението на Русия, свика се въ Цариградъ конференция отъ прѣдставители на В. Сили (23 декемврий 1876 г.). Тогава се извърши едно чудо, което цѣлия свѣтъ изненада — чудо, което по своята коварна тенденция, нѣмаше равно на себе. Прѣдсѣдателя на конференцията, Сафетъ-паша, още не бѣ свършилъ рѣчьта си, съ която откриваше първото засѣдание, когато отъ всички Цариградски укрѣпления се чуха оглушителни топовни гърмежи. Сафетъ-паша, султанския прѣдставитель, тържественно обяви на очудения ареопагъ, че Султана, движимъ отъ благоденствието на своитѣ поданници, дарува и прогласява *конституционно управление* въ държавата!...

Изненадата бѣ поразителна! Съ тоя актъ султана измѣняваше вѣковния строй въ управлението и създаваше нова ера за щастието и благоденствието на всички народи въ Турция. Съ тая конституция Турция, отъ абсолютна, ставаше прѣдставителна монархия, начело съ върховния калифъ на правовѣрнитѣ. Даруваната конституция прѣдвиждаше парламентъ отъ двѣ палати и отговорни министри, съдебната власть ставаше независима, на всички поданници се даруваха широки права и равноправие на всички народности и пр. и пр. Съ една дума, съ новата конституция Турция напълно се приравняваше къмъ най-модернитѣ и свободолюбиви европейски държави.

Съ обявяването на новата конституция, европейската конференция, която имаше за задача да изработи проектъ за вътрѣшни реформи и международна гаранция за християнитѣ въ Турция, — ставаше излишна, защото тая конституция съдържаше много повече отъ онова, което конференцията мислѣше да изработи и отстраняваше всѣко чуждо вмѣшателство въ вътрѣшнитѣ работи на Турция. Слѣдъ 15 дена (8 януарий 1877 г.) конференцията се закри.

„Новата конституция — още тогава каза английския казначей Сѫръ Стафоръ Нарткотъ — разгледана въ най-благоприятна смисъль, не е нищо друго, освѣнъ реформи на книга, и че никой неможе да има довѣрие въ подобни конституции, които се даватъ като лекарство противъ турскитѣ злини. Смѣшно е да се допуска, че тая конституция ще подобри положението на християнитѣ безъ осязателна гаранция!“. . .

Тия пророчески думи на английския казначей не закъснѣха да се сбѫднатъ. Не само не се приложи тържествено прогласената конституция, нъ и най-малки подобрѣния не станаха. Напротивъ, положението на християнитѣ още повече се влоши и вълненията се разшириха.

И тъй, европейската дипломация биде изиграна по най-коваренъ и недостолѣпенъ начинъ! . . .

Русия, която най-много бѣ заинтересувана въ балканскитѣ работи и съ положението на християнитѣ, неможа лесно да прѣнесе това турско коварство. Слѣдъ кратки прѣдварителни прѣговори съ другитѣ Сили, касателно въпиющата нужда отъ реформи въ Турция (Лондонския протоколъ отъ 13 мартъ 1877 г.) и слѣдъ извънмѣрни усилия да спрѣ кръвопролитията и турскитѣ звѣрства надъ християнитѣ — *обяви освободителната война* (12 априлъ 1877 г.)

С.-Стефански договоръ.

(19 февруарий 1878 г.)

Слѣдъ 10-мѣсечна кръвопролитна война между Русия и Турция, най-сетнѣ, руската армия стигна прѣдъ Цариградскитѣ стѣни и въ предградието на турската столица, градчето С. Стефано, биде подписанъ най-тежкия за турцитѣ прелиминаренъ договоръ. (19 февр. 1878 г.) нареченъ по името на градчето — *Санъ-Стефански*. Тоя договоръ, по своитѣ условия, говореше за пълното тържество на руското оръжие. Покрай многото клаузи, които той съдържаше, съществуваше и клаузата, спорѣдъ която Македония и Одринско получаваха пълна свобода. Най-сетнѣ, на християнскитѣ патила въ Турция се туряше край и Македония и Одринско получаваха пъленъ просторъ за широко културно развитие.

Берлински конгресъ.

(13 юний 1878 г.)

„Важностьта на С.-Стефанския договоръ — казва г. Жигаревъ — не можеше да не обърне сериозното внимание на западнитѣ държави, които ревностно крѣпѣха съществуването на Турция, и да не употрѣбятъ всичкитѣ си усилия за да замѣнятъ руско-турското съглашение съ

европейски трактатъ, който би внесълъ извѣстни поправки въ новосъздадения редъ на нѣщата на Балканския полуостровъ и осигури за Европ. В. Сили придобитото на Парижския конгресъ право на колективно покровителство на Турция и на нейнитѣ християнски поданници. И за туй, на европейската дипломация никакъ не бѣ трудно, поради изолираното положение на Русия, да се добере до туй". [1])

Изразитель на тоя възглѣдъ на западнитѣ държави пръвъ се яви английския министъръ, Лордъ Сализбури, който, въ специаленъ циркуляръ (20 мартъ 1878 г.) до английскитѣ прѣдставители при европейскитѣ дворове, обстоятелно разглѣдваше клаузитѣ на С.-Стефанския договоръ и указваше на всичката опасность, която нѣкои отъ тѣхъ прѣдставляваха за европейскитѣ интереси. Въ тоя циркуляръ той прѣдлагаше свикването на конференция отъ прѣдставители на В. Сили, за да прѣглѣда постановленията на тоя договоръ и да ги тури въ хармония съ всички дотогавашни дипломатически актове отъ подобенъ родъ.

Останалитѣ заинтересувани европейски държави подзеха английското прѣдложение най-усърдно и, слѣдъ нѣкои прѣдварителни споразумѣния, въ Берлинъ биде свиканъ оня конгресъ (13 юний 1878 г.), който бѣ фаталенъ за Македония и Одринско, защото погрѣби нейната свобода за още цѣлъ *четвъртъ вѣкъ!*

Покрай многото мотиви, които накараха нѣкои западни държави да искатъ урегулирането на руско-турскитѣ отношения слѣдъ войната чрѣзъ специаленъ европейски трактатъ, бѣ и тоя (ако не и най-важния): да попрѣчатъ за създаването на Балканския полуостровъ на оная България, каквато С.-Стефанския договоръ начерта и границитѣ на която почваха отъ Дунава и Черното море и свършваха съ Архипелага. Въ проектираната „велика" България европейската дипломация виждаше една опасность за своето надмощие и своитѣ интереси на Балканския полуостровъ; защото, спорѣдъ тая дипломация, една тъй обширна България съ жизнеспособно население повече отъ шестъ милиона, владѣюща прѣкрасни пристанища на Черното море и Архипелага, и, главно, находяще се подъ покровителство и контролъ на сѣверния колосъ, можеше да стане прѣкрасенъ авангардъ на рускитѣ стремежи и, съ своитѣ естествени прѣимущества, да заплашва политическитѣ и търговски интереси на Европа въ Балканския полуостровъ. На врѣмето, може би, тия страхове у европейската дипломация да не бѣха илюзорни, както днесь, когато цѣла редица събития доказаха противното... Тия и други съображения накараха западната дипломация да употрѣби всичкитѣ си усилия и срѣдства, за да разстрои създаденото въ С.-Стефано. И сполучи! Русия, разнебитена отъ 10-мѣсечната война, изолирана, не бѣ въ състояние да отстои създаденото — и отстжпи! Безъ гризение на съвѣсть, безъ мръдване на единъ скрупулъ, европейската дипломация извърши една *велика неправда* надъ християнитѣ въ Македония и Одринско. Тѣхъ откъсна отъ новопроектираното Българско княжество и пакъ ги върна подъ опеката на жестокия турски режимъ.

Не сме отъ ония, които оплакватъ разбититѣ илюзии за нѣкаква „*Велика България.*" Не сме сжщо и отъ ония, които биха сѣднали да нападатъ дипломацията, за гдѣто разпокжсала „цѣлокупното българско отечество." Далечь отъ насъ подобна мисъль! Нъ да набѣдяваме тая дипломация въ жестокосърдечие, въ липса на християнска любовь и человѣколюбие, въ грубъ материализъмъ и животински егоизъмъ — това е наше свещено право, което никой не е въ състояние да оспори! Защото, засѣдващитѣ въ Берлинъ, ако бѣха проникнати отъ християнска любовь къмъ страждущитѣ християни, можеха да изнамѣратъ такъвъ modus vivendi, щото: и да запазятъ своитѣ политически и други интереси отъ налитания на сѣверния колосъ, и да подобрятъ положението на онеправданитѣ християни не съ нѣкакъвъ си фиктивенъ и мъртвороденъ 23 членъ, а съ сериозни реформи. Слѣдователно, извършената надъ насъ неправда въ Берлинъ отъ европ. дипломация е черно пятно, което ще личи въ историята на християнскитѣ страдания въ Македония и Одринско...

---

[1]) *„Русская политика въ Восточномъ вопросѣ". Т. I.*

Чл. 23-ий, който дипломацията вмжкна въ Берлинския договоръ, само да залъжи надеждитѣ на онеправданитѣ християни, умрѣ при самото раждание . . . . Съ тоя членъ на Македония и Одринско се даруваше особенъ *административенъ строй*, сличенъ на Критския отъ 1868 г. На Портата се възлагаше *„обязанностьта“* (!), щото, при въвеждането на новитѣ законоположения, *„да се съобрази“* (!) съ мѣстнитѣ нужди. Изработването на тия нови законоположения Портата трѣбаше да възложи за всѣка областъ на специални комисии, въ които *мѣстното население да вземе най-широко участие.* Организационнитѣ проекти трѣбаше да се прѣдставятъ на усмотрѣнието на В. Порта, която, прѣди да ги санкционира, ще вземе мнѣнието на европейската Източно-Румелийска комисия.

Това бѣ всичко, което Берлинския Конгресъ дарува на Македония и Одринско.

„Законъ за вилиетитѣ“.

(1880 г.)

Съ 23-и членъ на Берлинския трактатъ сждбата на християнитѣ въ Македония и Одринско пакъ се повѣри на турцитѣ и подобрението й изцѣло зависѣше отъ *добрата воля* на Портата и, до негдѣ, отъ *мнѣнието* на европейската Източно-Румелийска комисия.

Незабавно слѣдъ закриването на Берлинския конгресъ, В. Порта трѣскаво се залови за работа. На бърза ржка бидоха съставени комисии (съгласно постановлението на 23-и членъ), на които се възложи изработването на новия *„Законъ за вилиетитѣ“. Мѣстния елементъ,* обаче, съвсѣмъ не бѣ прѣдставенъ въ тия комисии. Подъ ржководството на *турскитѣ чиновници,* тоя законъ биде изработенъ безъ особенъ трудъ, защото бѣ копировка на *злочестия* Критски Уставъ отъ 1868 г.

Прѣзъ м. априлъ 1880 г. Портата извѣсти европейскитѣ правителства, че всички формалности, които чл. 23 отъ Берлинския трактатъ прѣдписва, сж вече изпълнени и че не остая нищо друго, освенъ да се приложатъ новитѣ правила, като прѣдварително се вземе за тѣхъ мнѣнието на Румелийската комисия. Прѣзъ м. май членоветѣ на комисията, които бѣха се вече разотишле слѣдъ завършената си миссия въ Източна Румелия, изново се събраха и почнаха своята нова работа.

Първото нѣщо, което комисията констатира въ турския проектъ, бѣ нарушението на редътъ, установенъ отъ 23 членъ. За да не отегчаваме читателитѣ съ подробно разглѣждание на всички недостатъци, ще приведемъ мнѣнието за тоя турски проектъ на английския комисаръ Лордъ Фрицморисъ. Ето какво пишеше той на своето правителство: „Общото мнѣние на делегатитѣ е неблагоприятно за проекта. Делегатитѣ мислятъ: че Критския Уставъ не е билъ достатъчно взетъ въ внимание; че отдѣлитѣ за бюджета и финансиитѣ не само сж твърдѣ общи, но и съвсѣмъ недостатъчни въ основнитѣ си черти; че съставътъ на събранието и на областнитѣ съвѣти трѣба щателно да бжде прегледанъ, за да не могатъ назначенитѣ членове да обезсилятъ избрания елементъ; че подобно прегледание трѣба да стане и на системата за изборитѣ, която прѣдставлява мизерна стжпка напрѣдъ отъ сжществующата система; че, отъ една страна, въ проекта се намиратъ цѣли глави, които най-добрѣ би било съвсѣмъ да се изхвърлятъ, а отъ друга, съвсѣмъ липсуватъ работи отъ първостепена важность, напр.: организацията на сждилищата, жандармерията и затворитѣ; и, най-сетнѣ, много отъ привелегиитѣ, които формално бѣха дадени, фактически сж ограничени, съ задължение, да се разширятъ отъ централнитѣ власти“ и пр. и пр.

Такава присжда чете Лордъ Фрицморисъ на турския реформенъ проектъ. Отъ тая присжда всѣки може да заключи, отъ каква стойность бѣ той. Въ 16 засѣдания нарѣдъ (юний и августъ 1880 г.) европейската комисия членъ по членъ преглѣда турския проектъ и внесе въ него сумма важни измѣнения. Тоя прѣработенъ проектъ получи названието *„Новъ законъ за европейскитѣ вилиети на Турция“.*

Комисията завърши своята работа, като прѣпрати прѣработения *законъ* до Портата съ особенъ протоколъ, подписанъ отъ всички комисари, за да го санционира и приложи.

„Сега ще видимъ — пише сѫщия Лордъ Фрицморисъ на правителството си, рапортирайки за резултатитѣ на засѣданията — каква ще бѫде участьта на новия законъ: дали му е писано да бѫде само една нова глава отъ разказа *за великитѣ надежди и малкитѣ резултати,* или же той дѣйствително ще внесе извѣстни промѣни — Ако се сѫди по миналитѣ дѣйствия на Портата, съ положителность може да се утвърди, че тя ще употрѣби всички старания да избѣгне приемането на новия законъ — поне неговитѣ най-сѫществени части, или же, ако го приеме, ще се опита да избѣгне обнародването на всички най-важни прѣдписания и ще се погрижи да измами общественото мнѣние съ прилагането само на оная часть, която е просто приповтаряне на *стария* „Законъ за вилаетитѣ". Единчкото срѣдство, съ което държавитѣ трѣба да прѣдварятъ тия хитрости и заобикалки, е, да искатъ отъ Портата да обнародва закона въ сегашния му видъ, безъ всѣкакви промѣни. — Но даже Портата и да приеме закона официално — това ще бѫде само първата крачка; за напрѣдъ остая още практическото приложение на реформитѣ".

Отъ тоя отъслѣдъ отъ рапорта на Лорда Фрицмориса се вижда, че и у самитѣ комисари липсуваше вѣра въ добросъвѣстното приложение на изработения проектъ.

Така и стана.

И „Новиятъ законъ за вилаетитѣ" се роди мъртвороденъ, защото не само на турското правителство липсуваше желание да въведе извѣстни подобрения въ управлението, но и самата европейска дипломация, която на Берлинския конгресъ взе върху си *„колективното покровителство"* на християнитѣ и се ангажира *„сама да наблюдава за прилагание на реформитѣ"* — не прѣдприе нищо, за да накаже оногова, който тъй нахално се подигра съ нейнитѣ трактати.

До день днешенъ тоя законъ не видя бѣлъ свѣтъ.

„Новиятъ законъ за вилаетитѣ", при всичкитѣ свои недостатъци, ако бѣше добросъвѣстно приложенъ, щѣше да създаде нова ера за християнитѣ въ Македония и Одринско. Ако днесь тоя законъ прѣдставлява анахронизъмъ прѣдъ широкитѣ свободолюбиви ламтежи, прѣди 24 години той щѣше да осигури за християнитѣ въ поменатитѣ провинции доста широкъ просторъ за културно ризвитие и преуспѣване, а недостатъцитѣ му, които биха се указали, съ течение на врѣмето щѣха да се поправятъ. Нъ „Новиятъ законъ" остана *мѫртва буква,* подобно на всички дотогавашни дипломатически актове, насающи се до сѫдбата на християнскитѣ населения въ Турция. Той просто бѣ захвърленъ въ дълбокитѣ торби на турската архива, отъ гдѣто се излиза само въ видъ на мухолъ и прахъ...

По тоя начинъ, Македония и Одринско останаха най-нещастни отъ всички провинции въ Европейска Турция.

* * *

Отъ направения мимолѣтенъ исторически прегледъ на по-главнитѣ трактати, конференции и дипломатически актове за периода отъ Парижкия до Берлинския конгреси включително, прѣдназначени да подобрятъ участьта на балканскитѣ християни, не може човѣкъ да не остане поразенъ отъ чудовищното и безрезултатно повторение на нѣщата. И наистина, колчимъ пѫти европейската дипломация на конгреси или конференции е взимала въ полза на тия християни извѣстни рѣшения, тѣ всѣкога сѫ остаяли *мѫртва буква,* ако не сѫ биле придружени съ *въоружжена намѣса.*

Така:

Когато на Парижкия конгресъ се санционира *„колективното европейско покровителство"* на балканскитѣ християни и се взе актъ (чл. 9) отъ доброволно взетитѣ отъ Турция задължения *добросъвѣстно (!)* да приложи прѣдвиденитѣ въ токо-що издадения *Хати-Хюмаюнъ* реформи, европейската дипломация не направи нищо, за да накаже безсъвѣстната турска измама, когато тоя Хати-Хюмаюнъ остана *мѫртва буква.*

Когато на Цариградската конференция Турция съ топовни гърмежи оповѣсти на свѣта въвеждането на *конституция* и се взе актъ отъ това *тържествено* обѣщание, европейската дипломация не прѣдприе абсолютно нищо, за да накаже *тържественото* коварство и измама, когато тая конституция остана *мъртва буква.*

Когато на Берлинския конгресъ се суспендира извоюваната свобода на Македония и Одринско и въ замѣна се даде така наречения *мъртвороденъ 23 членъ,* европейската дипломация, която притежаваше правото на *широка намѣса* въ турскитѣ работи, не прѣдприе нищо, когато тоя членъ, въ формата на „Новъ законъ за вилаетитѣ", остана *мъртва буква.*

И наопаки:

Само на *въоржжена намѣса* Гърция, Сърбия, Ромжния и България дължатъ днешния свободенъ политически животъ.

Само на *въоржженъ натискъ* днесь Критъ се радва на автономно управление.

А всички тия достовѣрни исторически данни не доказватъ ли по най-несъмнѣнъ и поразителенъ начинъ историческата аксиома, че *Турция, безъ външна въоржжена намѣса, никога не е подобрявала участьта на християнскитѣ си подданици?*

Може ли да се посочи поне единъ единственъ примѣръ въ историята на Турция, когато тя по *доброволенъ начинъ,* или же по *дипломатически натискъ* е облѣгчавала участьта на християнитѣ?

Да се твърди противното, слѣдъ толкова дългъ *исторически опитъ,* не значи ли да се кощунствува съ страданията на потиснатитѣ?!...

II.

Македонски въпросъ.

(1878—1893 г.)

I. Начало на македонския въпросъ.

(1878 г.)

Македонския въпросъ до колко е старъ по своето минало, до толкова е и новъ по своето настояще. Като нераздѣлна часть отъ великия източенъ въпросъ, до руско-турската война той минаваше като балкански и въ С.-Стефано, еднакво съ другитѣ въпроси, получи своето „щастливо“ разрѣшение.

Македонския въпросъ, като самостоятеленъ и новъ, изпъкна на политическата сцѣна незабавно слѣдъ Берлинския конгресъ, защото е негова *нещастна* рожба. Мъртвородения 23 членъ съ математическа точность насочи всички сждбоносни фази, прѣзъ които той трѣбаше да прѣмине, и всички кървави перипетии, които трѣбаше да приживѣе . . . .

Рѣшенията на Берлинския конгресъ прѣдизвикаха великъ потрѣсъ въ душата на християнитѣ въ Македония и Одринско. Ударътъ бѣ тъй силенъ и шеметенъ, розовитѣ надѣжди тъй разбити, щото само народъ, роденъ и израстналъ въ неволи и страдания, можеше да прѣнесе . . . Нъ слѣдъ всѣки душевенъ потресъ настъпва и реакция, а слѣдъ нея — и окопитвание. Подобенъ процесъ става и въ цѣль народъ. Излъганъ въ надѣждитѣ си, нъ гордъ въ своитѣ страдания, македонския християнинъ потърси опора въ собствената си мощь. Още конгреса не бѣ закритъ и въ цѣлата страна се започна революционно брожение. Въ късо врѣме изникнаха тайни революционни комитети. На всждѣ се забѣлѣзваше трѣскави приготовления за *въоржженъ* протестъ. Онеправдания робъ вѣрваше, че *християнска* Европа, безчувствена къмъ молби, ще се потърси, може би, прѣдъ потоци *християнска* кървь и ще поправи великата неправда, която извърши въ Берлинъ.

Каква илюзия! . . .

II. Крѣсненско възстание.

(1878 г.)

Въ живописенъ планински кжтъ на сѣверо-източна Македония, по горното течение на рѣката Струма, въ сегашна Мелничка каза (Сѣрски санджакъ, Солунски вилаетъ), край стратегичната Крѣсненска клисура, пръснати сж нѣколко селца, населени съ юначни християни. *Въ тоя кжтъ пукна първата пушка на македонския въоржженъ протестъ.*

Въ втората половина на м. октомврий 1878 г., жителитѣ отъ с. с. Крѣсна, Ощава, Мечкулъ, Сѣнокосъ, Осиново, Врабча и др., въоржжени първобитно, нападнаха турския гарнизонъ край Крѣсненската клисура — и го заробиха, прибраха оржжието му, а аскера

пръснаха. Веднашъ клисурата завзета, командующето положение на възстанницитѣ бѣ осигорено. Въ продължение на нѣколко дни всички турски отряди, които пазѣха струмскитѣ постове, бидоха избити или прогонени. По тоя начинъ, цѣлата мѣстность около клисурата, нарѣчена Крѣсна, попадна въ ржцетѣ на възстанницитѣ. Слѣдъ тия побѣди, възстанницитѣ прѣгазиха р. Струма и навлѣзоха въ така нарѣчения *„Каршиякъ“*. При с. Моравска, слѣдъ кървопролитно сражение, прогониха всички турски гарнизони изъ тая мѣстность, която тоже остана подъ тѣхно владѣние. Повече отъ два мѣсеци възстаналия робъ бѣ господарь на огнищата си, безъ да бжде обезпокояванъ отъ турски налитания. Прѣзъ м. декемврий с. г. многобройни турски пълчища нахлуха въ възстаналитѣ мѣста, прогониха възстанницитѣ и всичко обърнаха на пепелище. Възстанието биде потушено по най-жестокъ начинъ. Жителитѣ отъ възстаналитѣ мѣста дълго врѣме скитаха изъ планинитѣ и въ токо-що освободеното Княжество, и слѣдъ една амнистия, пакъ се върнаха на пепелищата си.

III. Разлошко възстание.

(1878 г.)

На сѣверо-истокъ отъ Мелничката кааза, смѣжна съ Джумайската, край днешната българска граница оттатъкъ Рила, простира се живописната Разлошката котловина, малка по обемъ, нъ редка по плодородие. Въ тоя живописенъ кжтъ, отвсждѣ обграденъ съ македонскитѣ великани — Рила, Родопитѣ и Пиринъ, пръснати сж нѣколко села съ будно християнско население.

Възстанието въ Крѣсна зарази и тая котловина. На 8 ноемврий 1878 г. (Архангеловъ-день) и тукъ избухна възстание. Първата сполука на възстанницитѣ бѣ прогонването на турския гарнизонъ отъ голѣмото и богато село Банско и селото Баня и завзиманието на цѣлото разлошко поле съ пръснатитѣ изъ него селца.

На 14 ноемврий пълчища аскеръ и башибозукъ отъ къмъ Неврокопско и Мехомия (казалийски центъръ на Разлога) нападнаха с. Баня и, въпрѣки юначния отпоръ на възстанницитѣ, нахлуха въ селото и цѣлото изгориха. Християнскитѣ му жители (селото е смѣсено) избѣгаха къмъ Банско, а останалитѣ 36 души старци, жени и дѣца бидоха изклани. Турската побѣда при с. Баня всѣ панически страхъ между жителитѣ на Банско, които още сжщия день избѣгаха къмъ България. Аскера не закъснѣ да нахлуе въ изпразднено Банско и ограби всичко, каквото намѣри. Повече отъ 300 души старци, жени и дѣца, които останаха въ селото, бидоха изклани отъ аскера и башибозука. По такъвъ кървавъ начинъ биде потушено и Разлошкото възстание. Около десеть хиляди бѣженци изъ тая котловина намѣриха прибѣжище въ България, нъ слѣдъ дадената амнистия голѣма часть отъ тѣхъ се върнаха на опепеленитѣ и ограбени огнища.

IV. Правителственъ тероръ.

(1878—1880 г.

Възстанието въ Крѣсненско и Разложко ни най-малко не заинтересува ония, за които бѣ прѣдназначено. Европейската дипломация остана непоколебима въ своитѣ берлински рѣшения, и потоцитѣ човѣшка кървь, както прѣдполагаха възстаналитѣ християни, не трогнаха нейнитѣ сърдца . . .

Това възстание, обаче, стрѣсна турското правителство и му даде поводъ да подозира цѣлата страна въ революционенъ жаръ, толкозъ повече, че революционни мрѣжи се ототкриха на много мѣста. За да прѣдотврати по-нататъшни катастрофи, то прибѣгна къмъ най-крути и жестоки мѣрки — къмъ повсемѣстенъ тероръ. Почти изъ цѣлата страна се почнаха щателни обиски; арестуваха се най-интелигентнитѣ и будни людье, както и ония,

които минаваха за съмнителни прѣдъ властьта. Съ хиляди християни отъ тритѣ македонски вилаети бидоха хвърлени по затворитѣ и жестоко малтретирани. Мнозина отъ тѣхъ бидоха осждени като политически прѣстжпници и изпратени на заточение въ Мала-Азия, мнозина измрѣха по занданитѣ, а останалитѣ освободени срѣщу богати рушвети. Тоя правителственъ тероръ продължава цѣли двѣ години, прѣзъ което врѣме революционното движение, още незакрѣпнало, биде удушено по най-жестокъ начинъ.

V. Охридско съзаклятие.

(1880 г.)

Въ най-голѣмия разгаръ на правителственния тероръ, въ юго-западната часть на Македония, въ Охридско, бѣ запазено и закрѣпнало доста широко съзаклятие, което обгръщаше и една часть отъ Битолската кааза (Демиръ-Хисарско, Крушовско и Рѣсенско). Въ надвечерието, когато то щѣше да се прояви въ повсемѣстна народна буна противъ турското безправие (пролѣтьта на 1880 г.), биде издадено отъ игумена (гръкъ) на Слѣпчанския манастиръ (Демиръ-Хисарско) и осуетено. Всички видни съзаклѣтници изъ тия мѣста бидоха изловени, мнозина осждени и изпратени на заточение.

Това съзаклятие бѣ послѣдния отблѣсъкъ на революционното брожение въ Македония, прѣдизвикано отъ извършената неправда на Берлинския конгресъ.

* * *

Дни на отчаяние и тежки неволи настанаха за християнитѣ въ турскитѣ европейски вилаети. Слѣдъ като ликвидира смѣткитѣ си съ Берлинския конгресъ и потуши по най-жестокъ начинъ революционното движение, турското правителство съсрѣдоточи всичкото си внимание върху пълното и всестранно съсипване на християнскитѣ населения, които бѣха главнитѣ виновници за миналитѣ нещастия и прѣдставляваха нова опасность за бждащи осложнения и катастрофи. Тая задача на турското правителство се улѣсняваше до голѣма степень и отъ всецѣлото изчезване на интелигенцията, една часть отъ която стана жертва на преслѣдванията, а другата, заподозрѣзна въ неблагонадѣжность, емигрира въ свободнитѣ съсѣдни държавици. По тоя начинъ, терена въ Турция бѣ очистенъ отъ всѣкакви спънки, които новата турска система и безправие биха могли да срѣщнатъ.

За достигание на тая пъклена задача, турското правителство прибѣгна до цѣлъ редъ мѣрки, които могатъ се резюмира въ слѣднитѣ четири точки:

1) *Спънки въ културното развитие;*
2) *Икономическо съсипване;*
3) *Физически гнетъ, и*
4) *Правителственъ тероръ.*

Обстоятелни бѣлѣжки върху тия мѣрки и тѣхнитѣ грозни послѣдици за населението даваме на друго мѣсто въ настоящето изложение. Тукъ само ще упоменемъ, че тѣ извършиха отлична своята служба, защото, подъ тяжестьта на тѣхнитѣ удари, християнското население биде всестранно смазано, безъ какво-годѣ облѣгчение и безъ перспектива на по-сносенъ животъ.

И заживѣ то своя робски животъ както и прѣди, усиленъ тоя пжть съ драконовски, мѣрки противъ неговия културенъ напрѣдъкъ и економически битъ, изложено на безброй неволи и страдания, произтекащи отъ безпримѣрното турско безправие.

Цѣли 15 години се продължи тая безпросвѣтность и безнадѣжность — дори до 1893 г. когато се появиха първитѣ надѣжни лжчи на въ лицето на оформящата се тогава *Вжтрѣшна революционна организация.*

III.

Революционно движение.

(1893—1903 г.)

I. Революционна организация.

(1893 г.)

Идеята за въоржжена саморазправа. — Поява на Вжтрѣшната революционна организация, нейния произходъ, задачи, цѣль, съставъ и прѣчки. — Първи стжпки.

Слѣдъ дългъ периодъ на дивъ и безчовѣченъ режимъ, на тежки неволи и страдания, на безплодни очаквания и несбжднати надѣжди, всрѣдъ християнското население въ Турция почна да се заражда и кристализира великата идея за *въоржжена саморазправа* — за *массова революция*. Тая нова идея, израстнала върху едно минало, пълно съ надѣжди и горчиви разочарования, намѣри своя изразъ въ основанието на *Вжтрѣшната революционна организация*. Прочее, появата на тая организация не бѣ случайно и прѣходно явление, а единъ неминуемъ резултатъ отъ крайне поучителнитѣ исторически събития, едно наложително слѣдствие отъ характера и тенденциитѣ на сжщитѣ тия събития.

Такъвъ е *произхода* на Вжтрѣшната революционна организация.

Задачитѣ на тая организация се криятъ въ самото естество на нейния произходъ. Изникнала надъ една история, пълна съ достатъчно поука и бързорастящи и свърхчовѣшки неволи и страдания, революционната организация, едноврѣменно съ рождението си, сложи и своитѣ задачи: *организирание на християнското население за едно въоржжено съпротивление срѣщу турската управа.*

Въ самитѣ тия задачи се крие и *цѣльта* на организацията: съ массово въоржжено съпротивление да се добере *до единъ гарантиранъ човѣшки животъ, до единъ гарантиранъ редъ и мораль въ управлението на турската държава — до една политическа автономия.*

Тая цѣль се нагърби да постигне революционната организация, за тая цѣль се основа тя, отъ нея води своя произходъ и само за нея поддържа своето сжществувание.

Историята ни учи, че начело на всички обществени движения у свободнитѣ и несвободни народи; начело на всички обществени движения за политическо равноправие или економическа независимость, сж стоели винаги *най-събуденитѣ и най-прогресивнитѣ* елементи отъ широкитѣ народни масси. Една прогресивна идея, която се стрѣми къмъ *промѣна* на дадена форма отъ човѣшкото общежитие, не може да обхване отведнажъ и изцѣло широката масса. Такава идея, ако и изникнала при естественитѣ условия, при които живѣе тая масса, не може, още съ изникването си, да увлѣче слѣдъ себе всичко. Своето първо *орждие* такава една идея е намирала винаги и на всждѣ въ лицето на ония елементи отъ народнитѣ масси,

които сж притѣжавали най-висока култура, най-развитъ умъ и най-възрастна психология. Тия елементи сж ставали отсетнѣ апостоли на новата идея срѣди широкитѣ народни слоеве и, съ своята дѣйность, съ своята агитация и пропаганда, сж давали постепенно сѐ повече и повече массовъ характеръ на общественитѣ движения.

Такава бѣ сждбата и на общественото движение въ Турция. Зароди се и въ тая страна идеята за *общо въоржжено съпротивление* срѣщу непоправимата турска управа Кои трѣбваше да възприематъ първи тая идея? — Разбира се ония, които притѣжаваха психологическата сила да вникнатъ въ *дѣйствителностьта* и си я обяснатъ; ония, които можеха най-бързо и най-лесно да се убѣдятъ, че *въ массовото въоржжено съпротивление е лостътъ на спасението.*

И интелигентния свѣтъ застана начело на новото движение. Вжтрѣшната революц. организация пое браздитѣ на това движение, за да му даде оня *массовъ характеръ,* който и съставлява сжщностьта на идеята за въоржженото съпротивление срѣщу турския режимъ.

Това по *съставътъ* на революционната организация.

Дѣятелностьта на всѣка организация се опредѣля и обуславя отъ задачитѣ и цѣлитѣ, които тя преслѣдва, и отъ условията, при които тя живѣе и дѣйствува. Слѣдователно, и Вжтрѣшната революционна организация не можеше да не зависи отъ *задачитѣ и цѣльта,* които гони, и отъ *обстоятелствата,* които я окржжаватъ.

А задачитѣ и цѣльта на тая организация изискваха такава съотвѣтственна дѣятелность, която да върви направо къмъ прѣвръщание *массата* въ *съзнателенъ революционенъ елементъ.*

А именно:

Да се окуражатъ всички ония, които, отъ тежки и непрѣкъснати неволи и страдания, безъ ропотъ бѣха се отдали на *произвола на сждбата.*

Да се насърдчатъ всички ония, които сж милѣли за свобода, но сж *очаквали напразно.*

Да се въодушевятъ и съ вѣра горѣща наджхатъ всички ония, които юнашки биха се счепкали съ тирана, ако биха *вѣрвали въ побѣдата.*

Да се даде всѣкиму онова, безъ което кръвь се не лѣе — всѣки да види на рамото си *вѣрната другарка* . . .

А да се окуражава, насърдчава, въодушевява и въоржжва *въ границитѣ на турското царство* — могатъ ли се замисли по-тежки условия за една дѣйность?

Когато *обикновенъ* македонски гражданинъ бива мжченъ, обиранъ и затварянъ само защото е *християнинъ,* какъ биха гледали турскитѣ власти на ония християни, или християнски села и градове, които биха се уличили въ *измѣна* на падишаха? — Затворитѣ, бѣсилкитѣ и разоренията служатъ най-краснорѣчивъ отговоръ . . .

Да се окуражава, въодушевява и въоржжва при опасностьта всѣко начинание да бжде открито и *издадено* на врагътъ — може ли се замисли по-рискувана и по-грозна по послѣдствията си дѣйность?

Когато турчинътъ открие и *прѣдаде;* когато нѣкой чорбаджия, прѣдъ страданията на своитѣ братя, *прѣдпочете* хюкюматскитѣ почести; когато нѣкой шпионинъ съ интриги или прѣдателства *разорява* цѣли кжщи, махли и села — съ какво може да отплати една революционна организация? — Единъ е сждътъ, една е присждата! Сждиитѣ не могатъ да бждатъ *милосжрдни,* защото *сами сж вънъ отъ човѣшкитѣ закони* . . .

Всичко, което революционната организация върши, *налага се* отъ обстоятелства, при които живѣе, и *оправдава се* отъ условията, при които дѣйствува.

Да се окуражатъ и насърдчатъ робитѣ, да имъ се вдъхне вѣра въ дѣлото и побѣдата и да се приготвятъ за послѣдния часъ — *това е тихата революционна дѣятелность.*

Да се държатъ въ трепетъ всички врагове на дѣлото, да се прѣмахватъ всички *доказани* прѣдатели и шпиони — *това е бурната революционна* дѣятелность.

И двѣтѣ заедно съставляватъ *дѣятелностьта* на Вжтрѣшната революционна организация.

Ако общата морална и материална неподготвеность на християнското население сама по себе бѣ една *прѣчка* за бързото постигание на цѣльта, то масса други обстоятелства отъ

мѣстенъ характеръ спжваха дѣйностьта на революционната организация. Но най-главнитѣ и най-сжщественнитѣ отъ всички прѣчки на тая дѣйность бѣха *националнитѣ пропаганди въ Македония.*

Нищо друго не отива тъй въ разрѣзъ съ революционната организация, както една пропаганда, която почива на национални начала; защото, подобна пропаганда, като прѣслѣдва съ всички срѣдства другитѣ враждебни ней пропаганди, внася разединение между християнитѣ; и още, защото въ прѣживяванитѣ врѣмена, тя не е нищо друго, освенъ мощна подкрѣпа на турското владичество.

При своята поява, революционната организация срѣщна голѣми спжнки въ лицето на пропагандитѣ. Съ течение на врѣмето и съ дълбокото вкоренявание на идеята за свобода, тия спжнки отслабнѣха.

Появяването на революционната организация на всѣкадѣ между християнитѣ въ Турция се посрѣщна съ открити обятия, защото тя бѣ отзвукътъ на тежкитѣ неволи и страдания, на безплоднитѣ очаквания, разбититѣ надѣжди и горчивитѣ разочарования; защото тя бѣ носителката на великия всенароденъ идеалъ — освобождението.

Появяването на революционната организация не можеше да остане тайна за турската власть и външния свѣтъ; поради туй, тя трѣбваше да настрои противъ себе не само турското правителство, но и всички ония фактори, които боравѣха и боравятъ съ великия исторически въпросъ, защото тая организация се яви като реакция на тия фактори, които, или *не можѣха*, или *не искаха* да извършатъ онова, за което тя бѣ прѣдназначена.

Разбира се, революционната организация и не разчиташе да разполага съ симпатиитѣ на тия фактори, защото, въ противенъ случай, тя не можеше да има и *raison d'être* на сжществувание.

И Вжтрѣшната революционна организация започна своята тиха и безшумна дѣятелность. Въ скоро врѣме цѣлата страна се покри съ гжста мрѣжа отъ революционни комитети, въ редоветѣ на които влѣзоха всички измъчени, онеправдани, потиснати, изстрадани — всички, на които живота бѣ адъ. А такива бѣха всички християни въ Македония и Одринско.

Тая тиха и безшумна революционна дѣятелность проживѣ неуязвимо пълни четири години, когато при края на 1897 г. трѣбваше да издържи първия и най-силния ударъ чрѣзъ многошумната *Виничка афера.*

II. Движение прѣзъ 1895 година.

Политическа констиляция на Европа и Турция. — Дезорганизация въ турския държавенъ строй. — Новъ турски политически курсъ. — Илдъзъ-Кьошъ — политически центръ. — Възстание и кланье въ Армения. — Намѣса на дипломацията. — Движение въ Македония. — Реформи за Армения и Европейска Турция. — Фияско на дипломацията.

При изникването на революционната организация въ Македония и Одринско, положението на работитѣ въ Европа и Турция съвсѣмъ се бѣ промѣнило. Всичкото внимание на европейскитѣ държави бѣ съсрѣдоточено въ африканскитѣ и азиятскитѣ колонии и на безрѣдията въ Истокъ гледаха като на досадно отвличание вниманието отъ важнитѣ имъ интереси. Турция хитро се възползува отъ това положение на работитѣ. Държавния строй не само не се развиваше по начертания пжть, нъ и самитѣ учрѣждения прѣстанаха правилно да функционираръ. А всичко това се дължеше на новия политически курсъ, изходящъ отъ самия султановъ дворецъ, който правилното и самостоятелно функционирание на държавнитѣ учрѣждения намираше стѣснително за точното прокарване на дворцовата политическа система. „Може да се каже — пишеше по туй врѣме френския прѣдставитель въ Цариградъ, г. Камбонъ, на своето правителство, — че прѣзъ послѣднитѣ четири години правителството мина отъ Портата въ двореца. Чиновницитѣ не се подчиняватъ вече на министритѣ; тѣ се сношаватъ направо съ секретаритѣ на султана; тѣ явно отказватъ да се подчиняватъ на визир-

скитѣ заповѣди и не веднажъ съмъ констатиралъ, че Портата е безсилна да накара даже второстепеннитѣ чиновници да изпълняватъ нейната воля.“ По тоя начинъ, всичката власть на турското правителство прѣмина въ Илдъзъ-Кьошкъ и турскитѣ управници, които до тогава се ползуваха съ извѣстна самостоятелность въ държавнитѣ работи, се обърнаха въ пълна смисъль на думата Илдъзъ-кьошки кулки . . .

Тоя новъ курсъ на лична султанова политика, поощрявана отъ невниманието на Европа, не закъснѣ да даде своитѣ резултати. При края на 1894 година въ потисната Армения станаха народни вълнения противъ жестокия султановъ режимъ. Епилога на тия вълнения на всички е извѣстенъ: повече отъ 300 хиляди арменци минаха подъ турския ятаганъ — кланье, извършено по заповѣдь на Илдъзъ-Кьошкъ. „Малоазиятското кланье — пише г. В. Берардъ въ книгата си *„La politique du Sultan,“* — което се продължи двѣ години, опустоши пространство много по-голѣмо отъ онова на Франция и издигна прѣдъ прага на XX-й вѣкъ една пирамида отъ 300 хиляди човѣшки глави — ще остане паметникъ отъ тая епоха“. Това безпримѣрно въ историята кланье повдигна цѣла буря въ европейската обществена съвѣсть. Намѣсата на дипломацията бѣ неминуема. Вѣчния въпросъ за реформитѣ изново се появи на сцѣната и изново прѣмина всички задължителни фазиси.

Вълненията и кланьето въ Мала-Азия не минаха безслѣдно и за Македония. Македонската емиграция въ България, която брои повече отъ 250 хиляди души, намисли да изкористи тоя моментъ за своето отечество и, възползувана отъ намѣсата на дипломацията въ Арменския въпросъ, надѣваше се да прѣдизвика подобна намѣса за рѣшението и на Македнския въпросъ, като издигне и него на сцѣната. И наистина, движението, което тая емиграция създаде въ нѣкои мѣста на Македония прѣзъ лѣтото на 1895 година, породи въ дипломацията извѣстенъ страхъ отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. Тогавашното българско правителство, ослонено на токо-що станалото помирение съ Русия, поиска да бждатъ направени извѣстни подобрѣния и въ Македония. Руския посланникъ въ Цариградъ, г. Нелидовъ, подържа тия искания прѣдъ турското правителство въ смисъль, щото токо-що изработенитѣ реформи за Армения да бждатъ разширени и върху европейскитѣ вилаети. Султана, изплашенъ отъ нови осложнения — отстжпи, и въ края на м. априлъ 1896 година издаде декретъ за *„Реформи въ Румелийскитѣ вилаети.“*

Тия султански реформи не заслужватъ и името, защото не съдържаха въ себе нищо, което можеше да задоволи страната. Напр.: числото на членоветѣ въ административнитѣ съвѣти се увеличаваше отъ четири — на шестъ; на валиитѣ се даваха помощници (християни или мухамедани — не се споменуваше); за всѣки двѣ провинции се прѣдвиждаше контролна комисия; за всѣка провинция — административни, финансови и сждебни инспектори, за да надзираватъ дѣятелностьта на надлѣжнитѣ вѣдомства; опредѣляше се срокъ за съграждание на нови черкви, безъ да се опредѣли такъвъ срокъ за разрѣшение отъ висшата инстанция; даваше се обѣщание да се назначатъ въ жандармерията 10% християни; говореше се за облѣгчения при събирание на данъцитѣ, за консолидирание на десятъка, правото на повторна оцѣнка на поземелния налогъ и пр. и пр.

Между туй, систематическото изтрѣбление на арменцитѣ въ Мала-Азия продължаваше. По туй врѣме (20 августъ 1896 г.) стана и арменското покушение върху „Banque Ottommane“ въ Цариградъ, а кланьето по цариградскитѣ улици надъ арменци, прѣдъ очитѣ на европейскитѣ прѣдставители, ржководено отъ Илдъзъ-Кьошкъ — не можѣше да не сѣпне изново дипломацията. Послѣдва английския меморандумъ (21 октомврий) и дипломатитѣ изново и по-строго заговориха. Въ резултатъ — султана издаде декретъ, съ който разпространяваше прѣдвиденитѣ за Армения реформи и върху *всички вилаети* на държавата (11 ноемврий). Нъ за голѣмо очудване на всички, публикувания текстъ на „реформитѣ“ не съдържаше най-важнитѣ постановления на закона, издаденъ прѣди една година. Въ новия текстъ нищо не се говореше за допускание християни въ нѣкои длъжности, за съвѣти при валиитѣ, мютесарифитѣ и каймакамитѣ и др. подобни; съ една дума, въ него

не се говореше даже за ония крайне мизерни подобрѣния, които бѣха дадени за Македония прѣзъ изтекшата година. По тоя начинъ, новия натискъ на европейската дипломация прѣдизвика единъ законъ, който сведе буквално на нула резултатитѣ на всички минали нейни усилия. И тъй, страдалческа Армения не получи никакви подобрѣния, а Македония биде облагодѣтелствувана съ фамознитѣ помощници на валии, вербувани измежду шпионския контингентъ на Илдъзъ-Кьошкъ и испратени да играятъ ролята на валийски чибукчии . . . .

И всичко пакъ завърва по стария си редъ . . . .

Въ движението прѣзъ 1895 година революционната организация не взѣ никакво участие. Тя още не чувствуваше себе достатъчно силна, за да се нагърби съ прѣдприятие, което прѣдназначаваше за *послѣденъ часъ*.

III. Виничка афера.

(1897 г.)

Възстание въ Критъ. — Гръцко-турска война. — Виничка афера: поводъ, разкрития, турски жестокости, звѣрства, арести и осждания. — Послѣдствия.

Настжпи бурната 1897 година. Критянитѣ, слѣдъ 25 годишна непрѣкъсната кървава, ала безуспѣшна борба противъ турското владичество, прѣзъ пролѣтьта на сжщата година пакъ възстанаха, нъ тоя пжть подпомогнати отъ голѣмъ отрядъ регулярна гръцка войска. Тая официална намѣса на гръцкото кралство въ критското възстание прѣдизвика извѣстната гръцко-турска война, която, макаръ да свърши печално за гръцкото оржжие, наложи благоприятно разрѣшение на критския въпросъ. Европейската въоржжена намѣса, както е извѣстно донесе на тоя изнуренъ отъ дълги борби гръцки островъ пълна политическа автономия.

Благополучния край на критското възстание не можеше да не внесе бодрость и надѣжда между християнитѣ въ другитѣ турски провинции. Революционната организация, възползувана отъ тая бодрость, засили своята организаторска дѣятелность и тъкмо когато плуваше въ най-голѣмитѣ си надѣжди, получи единъ отъ най-силнитѣ удари — ударътъ, нанесенъ чрѣзъ многошумната на врѣмето си *Виничка афера*.

Върху тая афера ще се спрѣмъ по-дължко, защото е най-голѣма отъ всички станали афери (тя засѣгна почти цѣлия Скопски санджакъ,) и защото, може да послужи като илюстрация на турскитѣ жестокости, които се извършиха при стотинитѣ послѣдующи афери.

На сѣверо-източния край на Скопския санджакъ, въ Кочанската каза, намира се голѣмото село *Виница*, което брои 170 християнски и 50 — мухамедански кжщи. На 14 ноемврий 1897 г. прѣди полунощь, една *разбойнишка банда* отъ 15—16 души, облѣчена въ турска низамска униформа, организирана въ Кюстендиль (граниченъ градъ на Българското княжество), навлѣзе въ с. Виница, нападна домътъ на богатия бей-турчинъ, *Кязимъ ага*, уби го, задигна отъ кассата му 7—800 турски лири — и пакъ се завърна въ България. На 15 с. м. заранья кочанския каймакаминъ, придруженъ отъ 150 души стражари, войници и единъ юзбашия, пристигна въ селото да разслѣдва случката. Слѣдъ жестокъ побой и изтезания надъ всички селени, можя да се установи, че разбойнишката банда е дошла отъ вънъ и че нейни ятаци сж синътъ на селския кметъ, Георги Ивановъ, и други 8 души селени. Покрай арестуванитѣ, биде задържана и една жена, съпруга на нощния селски пазачъ, който бѣ намѣренъ мъртавъ. Тая жена разкри съучастницитѣ въ тая банда и увѣдоми властьта, че въ зимника на кжщата имъ се намира цѣлъ оржженъ складъ.

Направения обискъ въ домътъ на убития пазачъ напълно потвърди показанията на жената. Тоя сполучливъ обискъ прѣдизвика обискирание на всички кжщи въ селото и, по тоя начинъ, бидоха открити отъ властьта около 50 пушки, 20-на бомби, нѣколко газови сандъци съ патрони и малко барутъ.

Тия разкрития смаяха мѣстната власть. Натоварена да разслѣдва едно криминално прѣстжпление и да издири виновнитѣ, тя се натъкна на едно строго организирано революционно съзаклятие. Потърсиха се инструкции отъ Скопския валия — пословичния християнски-ненавистникъ — *Хафжзъ-паша* и, по изрична заповѣдь отъ Илджзъ-Кьошъ, разслѣдванисто на виничкитѣ разкрития се възложи на способния полицейски чиновникъ при Скопското Вилаетско Управление, *Дервишъ ефенди,* (по сетнѣ, прѣзъ 1901 г., убитъ отъ единъ свой подчиненъ въ самото помѣщение на Скопското руско консулство), снабденъ съ *carte blanche.* Тоя ревностенъ чиновникъ замина за Кочанско не толкова да издирва убийцитѣ на Кязимъ-ага, колкото да разкрие самата революционна мрѣжа, нишкитѣ на която бѣха хванати въ с. Виница.

И се почна онова диво бѣснуване на турската властъ, което, по своята жесточина и изстъпление, погнуси цѣлъ свѣтъ...

Не пишемъ история на Виничката афера, за да слѣдимъ стжпкитѣ на Дервишъ офенди. Ще поменемъ само, че той обиколи казитѣ: Кочанска, Щипска, Кратовска, Паланечка, Радовишка, Кумановска и Малешевска и всждѣ, гдѣто стжпи, прѣдизвика сълзи и кръвь.

За характеристика ще отбѣлѣжимъ само нѣкои типични звѣрства, извършени отъ тоя звѣроподобенъ човѣкъ.

Въ с. *Виница* (Кочанско): учителя Червенъ-Елековъ биде жестоко изтезаванъ и *обезчестенъ по садомски* отъ войници; главата на селския кметъ, Иванъ Петровъ, биде *стъгана съ мокри вжжета;* селенина Христо Грънчаръ *24 часа* биде *държанъ увиснатъ съ глава на долу и битъ по гърдитѣ;* младежа Ампо Захариевъ *умрѣ* отъ жестоки изтезания; войници *убиха* въ една оризова динка Атанасъ Петковъ, Глигоръ Медлининъ и двама работници отъ с. Галичникъ (Дебърско); *обезчестени* бидоха Катерина Митева (отъ чаушина на Дервишъ ефенди и единъ войникъ), Мария Гюрушова и Гина Иванова.

Попъ Никола отъ с. *Зърновци* (Кочанско), *е обѣсванъ съ главата надолу и държанъ въ такова положение цѣли 3 часа; държанъ е нѣколко часа въ замръзнала води, горенъ е съ желѣзо по тѣлото и anus-а* и пр. Тасо Мишевъ отъ сжщото село *е обѣсванъ съ главата надолу и горенъ съ желѣзо по тѣлото.*

Учителя въ с. *Спанчево* (Кочанско), Александъръ Беличевъ, е мжченъ *съ забивание спици подъ ногтетѣ и държанъ дълго врѣме надъ огънь.*

Коце Захариевъ отъ гр. *Кочани* е държанъ нѣколко часа *съ голи крака подъ силно угорѣщена печка.*

Учителя въ с. *Дедино* (Радовишко), Христо Георгиевъ, *е битъ петь вечери нарѣдъ, обѣсванъ е съ главата надолу и езика му е хващанъ съ нагорѣщена маша... Обезчестени* сж въ сжщото село: Спасена Георгиева и момитѣ: Катерина Янева и Зоя Илиева. И двѣтѣ първи *умрѣха отъ изнасилване...*

Именуемитѣ Кара-Тасе, Пане Пищоло, Василъ Лжската, Гьошо Икономски и Коце Бакалчето — всички родомъ отъ гр. *Щипъ,* слѣдъ като получиха по 40 камшици и дипчици, *прѣзъ цѣли 24 часа бидоха държани по на единъ кракъ и бити, когато омаляваха.* Василъ Лжската *умрѣ* отъ жестоки изтезания.

Свещенника попъ Димко отъ с. *Св.-Николе* (Щипско) *биде обезчестенъ* отъ войници.

Младия свещенникъ Ананий отъ с. *Кукушиньє* (Кумановско) биде битъ по краката и *горенъ по корема съ угорѣщено желѣзо;* учителя отъ сжщото село, Арсений Николовъ, е битъ по краката и *горенъ съ угорѣщено желѣзо по сѣдалището и дѣсния кракъ.*

Учителя въ гр. *Кратово,* Йосифъ Даскаловъ, е жестоко изтезаванъ, *горенъ съ желѣзо въ устата и anus-а.*

Нѣкогашната испанска инквизиция блѣднѣе прѣдъ тия разновидни мжчения и звѣрства...

Слѣдната таблица нагледно показва броя на бититѣ, изтезанитѣ, умрѣлитѣ отъ изтезания, убититѣ, изнасиленитѣ и арестуванитѣ християни въ Скопския санджакъ по поводъ на *тая афера:*

Разпредѣление на бититѣ, изтезаванитѣ, убититѣ и пр. по мѣсторождение:

№ по редъ	Каази	Наименование на селата и градоветѣ	Бити	Изтезавани	Умрѣли отъ изтезание	Убити	Обезчестени	Отъ тѣхъ сж: Учители	Духовни лици	Граждани и селски занятлии	Забѣлѣжка
1	Кочанска	с. Винница	35	9	1	4	[1])4	2	1	50	[1]) и [6]) Освень женитѣ, изнасилени сж и двама учители. [2]) Умрѣлитѣ отъ изтезание сж жени изнасилени. [3]) Обезчестеното е момче на 18 години. [4]) Единъ отъ изтезаванитѣ полудѣ. [5]) и [7]) Двама отъ изтезаванитѣ останаха съ недостатъкъ.
2		„ Зърновци	20	2	1	—	—	—	1	22	
3		„ Драгобраща	4	2	—	—	4	1	—	9	
4		„ Секулярци	1	2	—	—	—	1	1	1	
5		„ Спанчево	2	2	—	—	—	1	2	1	
6		„ Блатецъ	2	1	—	—	—	2	1	—	
7		„ Оризари	—	1	—	—	—	—	—	1	
8		„ Бѣли	—	1	—	—	—	1	—	—	
9		„ Лески	5	—	—	—	—	—	—	5	
10		„ Якимово	6	—	—	—	—	—	—	6	
11		„ Трогерци	—	1	—	—	—	1	—	—	
12		г. Кочани	4	6	—	—	—	—	—	10	
13	Малешевска	с. Владимирово	7	6	—	—	—	3	—	10	
14		„ Берово									
15	Радовишка	„ Смилянци		5	—	—	—	—	—	5	
16		„ Воиславци	—	3	—	—	—	—	—	3	
17		„ Яргюрица	—	2	—	—	—	—	—	2	
18		„ Дедино	1	1	[2])2	—	3	1	—	6	
19	Щипска	г. Щипъ	5	6	1	—	[3])1	4	1	8	
20		с. Св. Николе	—	[4])2	—	—	—	—	1	1	
21		„ Горни-Балванъ	4	—	—	—	—	—	—	4	
22		„ Неманици	2	—	—	—	—	—	—	2	
23		„ Мечкуевци	1	—	—	—	—	—	—	1	
24		„ Карбинци	4	—	—	1	—	—	—	5	
25	Кумановска	г. Куманово	—	5	—	—	—	1	—	4	
26		с. Кукушинье	—	4	—	—	—	1	2	1	
27		„ Градище	4	—	—	—	—	1	—	3	
28		„ Павлишенци	—	6	—	—	—	1	—	5	
29		„ Малино	—	4	—	—	—	1	1	2	
30		„ Жегнени	—	1	—	—	—	1	—	—	
31	Кратовска	г. Кратово	—	2	—	—	[5])1	1	—	2	
32		с. Злетово	—	[6])3	—	—	—	—	—	3	
33		„ Шлегово	—	[7])2	—	—	—	—	—	2	
34		„ Лѣсново	—	1	—	—	—	—	1	—	
35		„ Барбарево	—	1	—	—	—	—	1	—	
36		„ Секулица	—	1	—	—	—	—	—	1	
37		„ Добрево	—	1	—	—	—	1	—	—	
38	Паланска	г. Паланка	3	—	—	—	—	2	—	1	
39	Скопска	„ Скопие	—	2	—	—	—	—	—	2	
		Всичко въ Скоп. сан.	110	85	5	5	13	27	13	179	

И тъй, въ *осъмътѣ* каази на Скопския санджакъ подложиха се на *разни* мжчения 218 души, отъ които: 111 души *бити,* 85 — *изтезавани,* 5 — *умрѣха отъ изтезания,* 5 — *убити* и 13 — *обезчестени* (жени и мжжье). По *занятие,* измжчванитѣ сж: 27 души *учители,* 13 — *духовни лица* и 179 — *търговци, занаятчии, земледѣлци и др.*

Най-голѣмъ е броя на пострадалитѣ въ каазитѣ *Кочанска, Кумановска, Кратовска* и *Щипска.*

Тая афера не се ограничи само съ мжчения, а напълни и затворитѣ съ стотини невинни хора.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ *по каази* и разпредѣлението имъ *по затвори:*

Арестуванитѣ по каази и затвори	Казази и казалийски затвори								Всичко
	Кочанска	Малашевска	Радвишка	Щипска	Кумановска	Кратовска	Паланечка	Скопска	
Арестуванитѣ принадлѣжатъ на каазитѣ.	140	60	75	60	40	50	100	3	528
Арестуванитѣ се намиратъ въ казалийскитѣ затвори	20	40	75	60	30	50	100	153	528

И тъй, общия брой на арестуванитѣ бѣ 528 души. Най-голѣмъ бѣше броя на арестуванитѣ въ *Кочанско* и *Паланечко,* а най-малъкъ въ Скопско (Скопската кааза биде пощадена при тая афера).

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха въ *Скопския* и *Паланечкия* затвори.

Слѣдната пъкъ таблица показва броя на арестуванитѣ *по занятие:*

По занятие арестуванитѣ се разпредѣлятъ на:							
Управители на училища	Учители	Архиерейски намѣстници	Егумени на манастири	Свещеници	Дякони	Граждани и селяни земледѣлци и др.	Всичко арестувани
3	30	2	1	8	1	483	528

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха *граждани — търговци* и *занаятчии, селени — земледѣлци и др.* (483 души). Слѣдъ тѣхъ идатъ *учителитѣ, свещенницитѣ* и т. н.

Жестокитѣ и безмилостни преслѣдвания и арести, които станаха въ Скопския санджакъ, накараха мнозина да напуснатъ огнищата си и да търсятъ прибѣжище задъ граница.

Слѣдната таблица показва броя на тия *бѣжанци,* разпредѣлени *по занятие:*

Разпредѣление на избѣгалитѣ по занятие:					
Управители на училища	Учители	Егумени	Свещеници	Граждани и селяни земледѣлци и др.	Всичко
2	10	1	11	276	300

Броя на прокудениитѣ християни по поводъ на Виничката афера бѣ доста внушителенъ — 300 души. Отъ избѣгалатѣ най-много бѣха *търговци, занаятчии* и *земледѣлци* (276 души); слѣдъ тѣхъ идатъ *учители* (12 д.), *свещеници* (11) и т. н.

Тия массови преслѣдвания и арести прѣдизвикаха панически ужасъ между християнитѣ. Грознитѣ средневѣковни мжчения, които официалната власть спокойно вършеше, изтръгнаха изъ дълбочинитѣ на народната душа сърдцераздиращъ вопълъ, който се издигна възбогъ и отекна далече задъ границитѣ на изстрадала Македония. Възмутената обществена съвѣсть заговори, дипломацията се сѣпна и двумѣсечнитѣ вилнѣния намалѣха. Специални пратеници на Цариградскитѣ посолства и кореспонденти на видни европейски вѣстници пристигнаха въ Скопския край да видятъ съ очитѣ си страданията на християнитѣ. Пристигна и специална турска военна комисия, ad hoc да сѫди провиненитѣ. Изъ цѣлия санджакъ се стекоха въ Скопие бититѣ, изтезаванитѣ и обезчестенитѣ, за да покажатъ на европейцитѣ и консулитѣ

ранитѣ, окапалитѣ и изгорѣли мѣса и всички кървави бѣлѣзи, които турскитѣ жестокости имъ причиниха. По онуй врѣме цѣлата пресса се занимаваше съ извършенитѣ турски звѣрства и европейското общественно мнѣние се погнуси отъ търпеното турско варварство. Консулитѣ на Великитѣ Сили въ Скопие, които съ очитѣ си констатираха чрѣзмѣрнитѣ мжчения надъ християнитѣ, пишѣха дълги и обстоятелни рапорти до своитѣ правителства, за да пълнатъ прашнитѣ държавни архиви на тия Сили . . .

Прѣзъ втората половина на м. януарий 1898 г. военната комисия започна своята работа. Слѣдъ кратки разслѣдвания, тя освободи почти всички затворници, които властьта бѣ арестувала по Виничката афера, а задържа само *десеть* души, *като организатори на възстание,* които *безапеляционно* осжди. Слѣдната таблица показва както *строгостьта на наложеното наказание,* така и *мѣсторождението* и *занятието* на тия клѣтници:

Осждени на затворъ		Всичко осждени	Мѣсторождение						Всичко осждени	Занятие				Всичко осждени
101 год.	3 год.		Кочанска	Щипска	Велешка	Пазанска	Кратовска	Сѣрска		Учители	Земледѣц.	Духовни лица	Дърводѣл.	
8	2	10	3	3	1	1	1	1	10	6	2	1	1	10

И тъй, отъ задържанитѣ десеть души политически прѣстжпници, 8-на бидоха осждени по на *сто и една години* (вѣченъ затворъ) и двама — по на *три* години.

По мѣсторождение, най-много сж отъ *Кочанската* и *Щипската* каази, и по единъ отъ останалитѣ четири каази.

По занятие, най-много сж *учители, земледѣлци* и по единъ отъ другитѣ занаяти.

Седемъ мѣсеци слѣдъ осжждането имъ, на 23 августъ сжщата година, всички тия нещастници бидоха изпратени на заточение въ Мало-Азиятската крѣпость *„Будрумъ-кале“*.

Освѣнъ тѣхъ, бидоха задържани въ затвора и други *дванайсе* души, обвинени като *убийци и съучастници* въ убийството на Кязимъ-ага. На 28 февруарий и тѣ бидоха сждени отъ Скопското апелативно сждилище.

Слѣдната таблица прѣдставлява *строгостьта на наложеното наказание, мѣсторождението* и *занятието* на тия клѣтници:

Осждени на		Всичко осждени	Мѣсторождение		Всичко осждени	Занятие						Всичко осждени
Смърть	15 год. затворъ		с. Виница	с. Якимово		Земледѣл.	Хаджии	Бакали	Ковачи	Кондураз.	Работници	
1	1	12	8	4	12	5	2	2	1	1	1	12

Отъ задържанитѣ 12 души, като криминални прѣстжпници, единъ биде осжденъ на *смърть,* а 11 души — *по на 15 год. затворъ*

По *мѣсторождение,* всички осждени сж отъ *Кочанската кааза* и най-много отъ селото *Виница.*

А по *занятие* — всички сж отъ *работната масса.*

Тия дванайсе души, *безъ всѣка вина,* до послѣдната амнистия лѣжаха въ Скопския затворъ *„Куршумли ханъ.“* Казваме *безъ всѣка вина,* защото сжщинскитѣ убийци, които избѣгаха въ България, *бидоха изловени* отъ българскитѣ власти, *сждени и осждени* отъ военно сждилище въ Кюстендилъ. Невиновностьта имъ бѣ явно доказана, нъ въпрѣки всичко туй, тѣ до прѣди

единъ мѣсецъ гниха въ влажния и мръсенъ Скопски зандaнъ. Четирма отъ тѣхъ, по неизвѣстни причини, не засѣгна послѣдната амнистия. Тѣ продължаватъ да лѣжатъ въ тоя затворъ.

Тъй се завърши многошумната и пакостна *Виничка афера.*

Европейската дипломация, която по туй врѣме рѣшаваше Критския въпросъ и се готвѣше да осигорява въ Хага общеевропейския миръ, остана безчувственна къмъ извършенитѣ злодѣйства въ Скопския край. Единъ европейски държавенъ мжжъ, помоленъ тъкмо по туй врѣме отъ прѣдставителя на една балканска държавица да съдѣйствува прѣдъ другитѣ Сили за подобрѣние участьта и на македонцитѣ, каза буквално слѣднитѣ многознаменателни думи: *Pendant les dernière années les turcs ont été tellements dimimiés à leurs propres yeux, et fatiqués par la tutelle des Grandes Puissances qu'il faut leur laisser le temps de respirer avant de leur demander des nouvelles concessions.*". . Безпорно, Турция бѣ *унижена* въ собственнитѣ си очи, тя бѣ *изморена* отъ опекунството на В. Сили; нъ самитѣ тия Сили *не бѣха ли унижени* прѣдъ очитѣ на цивилизования свѣтъ поради търпенитѣ отъ тѣхъ свърхчовѣшки турски злодѣйства, *не бѣха ли изморени* отъ полвѣковнитѣ турски провакации и коварства, касателно подобрѣнието участьта на християнитѣ? . . .

Виничната афера нанесе чувствителенъ ударъ на революционната организация въ Скопския край. Покрай материалнитѣ загуби (заловено оржжие и други припаси), тя разрѣдчи и революционнитѣ редове. Прѣдстоеше усилена дѣятелность, за да се попълнятъ всички тия загуби.

Виничката афера ознаменува съ себе и едно явление отъ важенъ характеръ: тя повдигна таинственото було, което покриваше сжществуванието на организацията и разкжса завѣсата на разкапалия турски режимъ — и свѣтътъ видѣ страховитото явление: *какъ потиснатия съ вѣкове християнски свѣтъ, дълго лжганъ въ надѣждитѣ, се организира въ революционно ядро, за да се добере до свободата чрѣзъ въоржженъ протестъ* . . . Въ това се състои и *есенцията* на Виничната афера.

Това страшно разкритие, ако за революционната организация бѣ пакостно, поради своята преждеврѣменность, за Турция то бѣ фатално и пагубно. Турското правителство, което никога не изпускаше случая да *подчертава* прѣдъ свѣтътъ миръть и тишината въ държавата, чрѣзъ Виничката афера *подчерта* по най-официаленъ начинъ всичката разнебитенность на управлението, всичкия ужасъ на положението, както и оная велика опасность, която грозеше тъй желанния бждщъ миръ на Балканитѣ. Чрѣзъ тия разкрития Турция сама на себе направи мечешка услуга, защото съ тѣхъ тя подрови прѣдъ Европа вѣрата въ държавната здравина и стабилностьта на вжтрѣшното положение. За да смаже организацията, турското правителство прѣдприе цѣла серия крупни и безподобни по жесточината си мѣрки. Но, сжщеврѣменно, и организацията не остана съ скръстени ржцѣ прѣдъ грозящата опасность да бжде смазана; и тя прибърза да се приспособи къмъ новитѣ условия и обстоятелства и прибѣгна къмъ редъ мѣроприятия, които не само биха я запазили отъ готвящитѣ се удари, нъ и биха ѝ осигорили пълна сполука въ започнатото велико освободително дѣло.

Прѣдстоеше една безподобна ожесточена борба за сжществувание между *официалната* турска власть и *неофициалната* революционна организация, борба гигантска между потисници и потиснати, между властелини и робье — борба на животъ или смъртъ ! . . .

IV. Начало на борбата.

(1898 г.)

Начало на бурна революционна дѣятелность. — Мѣроприятия на организацията. — Поява на четитѣ. — Тѣхното главно прѣдназначение. — Задачи на четитѣ. — Мѣрки на турското правителство противъ революционното движение.

Вжтрѣшната революционна организация напускаше вече *тихата* организаторска дѣятелность и встжпяше въ периода на *бурната* революционна. Тая нова дѣятелность не

бѣ рожба на еволюционно развитие на нѣщата, а преждеврѣменно прѣдизвикаха и наложиха новитѣ условия, които Виничката афера създаде.

Новитѣ условия, които революционната организация обграждаха, налагаха съотвѣтствени мѣрки. Тѣхното прѣдназначение трѣбваше да бѫде не само да я запазятъ отъ ударитѣ, които турската власть организираше за нейното погубване, но и да осигорятъ пълна сполука на почнатото освободително движение.

Една отъ най-важнитѣ задачи на Вѫтрѣшната революционна организация въ настѫпилитѣ критически моменти бѣ, да направи себе *неуязвима* за готвящитѣ се удари. Въ всѣки посъбуденъ македонецъ и одринецъ (гражданинъ или селенинъ), въ всѣки по-интелигентенъ младежъ, въ всѣки учитель, свещеникъ, търговецъ, занаятчия, земледѣлецъ и пр., турската власть почна да вижда (а Виничкитѣ разкрития дадоха тоя поводъ) врагове на сѫществующия режимъ, съучастници на революционната организация. За тая власть, която разполагаше съ всички законни и незаконни срѣдства, съвсѣмъ не бѣ трудно да направи безвредни тия елементи и, по тоя начинъ, да нанесе на организацията смъртоносенъ ударь. Прочее, обличанието ѝ въ *неуязвима броня* бѣ повече отъ налѣжаще. А такава броня можѣха да бѫдатъ само *революционнитѣ чети*.

Веднажъ организирани четитѣ, тайната революционна организация, която живѣеше на легални начала, каквито удари и да получеше, освободителното движение не рискуваше да бѫде погубено, защото на четитѣ, които бѣха нелегални, прѣдстоеше да закрѣпятъ начетатото дѣло и *неуязвими* за ударитѣ отъ турската власть, успѣшно да го продължятъ. Послѣдвавшитѣ събития краснорѣчиво доказаха неоцѣнимитѣ заслуги на четитѣ спрѣмо освободителното дѣло: когато почти цѣлата македоно-одринска интелигенция изпълни турскитѣ затвори и крѣпости, когато голѣма часть отъ уцѣлѣлитѣ легални дѣйци се подложиха на систематическо преслѣдване и поставиха въ невъзможность да продължатъ своята работа, четитѣ се нагърбиха съ всичката организационна дѣятелность и *неуязвимо* я продължиха. И тъй, *главното прѣдназначение* на четитѣ бѣ *да спасятъ* освободителното дѣло отъ подготвяното отъ властьта погубване.

Веднажъ организацията напускаше своята *тиха и безшумна* пропагандистична и организаторска дѣятелность и встѫпяше въ *бурната революционна*, на четитѣ, освенъ главното имъ прѣдназначение, и като *допълнителна часть* къмъ организацията, се възложи цѣлъ редъ задачи, за постигането на които бѣха потрѣбни гигантски усилия. *Да се пропагандира между населението идеята за свобода; да се организира, закрѣпва, дисциплинира, ржководи, въоржжи и приготви това население въ боево отношение; да се организира изпълнителна полиция, тайна поща; да се парализиратъ и посрѣщатъ неприятелски удари, да се наказватъ измѣнницитѣ, прѣдателитѣ, шпионитѣ и изтрѣбватъ разбойницитѣ (биле тѣ мухамедани или християни) и, най-сетнѣ, въ послѣдния часъ, да се поведе това население къмъ въоржжена саморазправа* — могатъ ли се замисли по-тешки задачи?

Съ създаването на тоя *допълнителенъ* институтъ, Вѫтрѣшната революционна организация встѫпи въ ролята на държава въ държава, притежаща всичко за неуязвимо, правилно, редовно и успѣшно функционирание.

Такива бѣха мѣркитѣ, които организацията взе, за да направи себе неуязвима и да осигури за освободителното движение по-нататъшенъ развой и сполука.

Мѣркитѣ, които турското правителство взе, за да спрѣ и погуби революционното движение, бѣха крайне разнообразни и насочени противъ всестранното съсипване на християнското население. Тия мѣрки могатъ се резюмира въ слѣднитѣ четири точки:

1) Гнетъ духовенъ.
2) Гнетъ економически.
3) Гнетъ физически.
4) Правителственъ тероръ.

Единъ мимолѣтенъ прѣгледъ на тия мѣрки и тѣхнитѣ послѣдствия, ще даде ясно прѣдставление не само за ужасното и безисходно положеиие, което тѣ създадоха, но и ще покаже, какви свърхчовѣшки усилия и жертви бѣха потрѣбни, за да стигне организацията до първата въоржжена саморазправа — ланското възстание.

Тоя прѣгледъ нѣма да бжде хронологиченъ, а ще обгръща периода отъ 1898—1903 г., т. е., отъ деньтъ, когато турското правителство взе *изключителнитѣ* мѣрки противъ революционното движение (слѣдъ Виничката афера) — до възстанието.

V. Гнетъ духовенъ.

Мѣрки противъ черковния успѣхъ на християнитѣ. — Преслѣдвание на духовенството. — Отнимание автономнитѣ права на общинитѣ. — Спънки въ учебното дѣло. — Мѣрки противъ училищата. — Мѣрки противъ учителитѣ. — Преслѣдвание на интелигенцията.

Строгитѣ и изключителни мѣрки, които турското правителство взе противъ революционното движение въ Македония и Одринско, бѣха прѣдназначени да усилятъ до крайна степень духовния, економическия и физическия гнетъ надъ християнитѣ, да удушятъ въ тѣхъ всѣко човѣшко чувство, и, по тоя начинъ, да ги направятъ недостжпни за революционнитѣ проповѣди.

Първата турска мѣрка бѣ насочена противъ *черковния успѣхъ* на неблагонадѣжния християнски елементъ, съ цѣль да се възпре неговия духовенъ развой посрѣдствомъ раздухвание на черковната борба. Съ тая мѣрка се гонеше пжкленната цѣль, да се усили враждата мѣжду християнитѣ екзархисти и патриаршисти, да се раздѣлятъ тѣ на враждебни лагери и, по тоя начинъ, се отстрани всѣка благоприятна почва за революционни сѣмена.

Тая мѣрка, ако въ миналото би дала отлични резултати, въ врѣмето, за което е дума, остана почти безрезултатна, защото християнитѣ бѣха уморени отъ тая борба, па и революционнитѣ сѣмена на много мѣста бѣха вече почнали да никнатъ. Еднаквото участие на екзархисти и патриаршисти въ миналогодишното възстание опровергава по най-категориченъ начинъ цѣлесъобразностьта и наврѣменностьта на тая мѣрка. Напротивъ, това участие доказва, че идеята за свобода еднакво въ всички християни е пуснала дълбоки корени, и когато настжпва борбата противъ общия врагъ, тѣ забравятъ междуособнитѣ крамоли, братски се прѣгржщатъ и братски умиратъ...

Втората мѣрка на турското правителство бѣ насочена противъ *духовенството,* което, намирайки се въ постоянно и прямо сношение съ народа, можеше да бжде незамѣнимъ проводникъ и агитаторъ на революционнитѣ идеи. Виничката афера даде на турцитѣ поводъ да заподозрятъ това духовенство въ неблагонадѣжность. Всѣкога и при всички случаи на преслѣдвание, поповетѣ въ Македония и Одринско първи биватъ арестувани, мжчени, истезавани и осжждани Така: извѣстната солунска афера прѣзъ 1901 година брои 8 д. свѣщенници — всички заточени въ Мала Азия; отъ Одринско 7 д. свещеници гниятъ въ М.-Азиятскитѣ крѣпости; въ Битолския затворъ прѣзъ 1902 г. лѣжеха 9 д. свѣщенници и пр. и пр. А колцина отъ тѣхъ напуснаха огнищата си до възстанието и намѣриха подслонъ задъ граница, показва слѣдната таблица:

Мѣсторождение на свещеницитѣ бѣжанци по кааза:														Всичко свещеници бѣжанци
Кочанска	Паланска	Лозенградска	Разложка	Прилѣпска	Щипска	Тетовска	Охридска	Пиянечка	Петричка	Г. Джумайска	Малешевска	Костурска	Неврокопска	
3	3	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	22

Значи, 22-ма свѣщенника изъ всички краища на Македония и Одринско днесь скитатѣ изъ чужбина. А какъвъ е броя на тѣхнитѣ другари слѣдъ възстанието — ще говоримъ по-сетнѣ.

Третата мѣрка на турското правителство бѣ насочена противъ *общинитѣ*. Общинитѣ въ Турция, като одавна признати за официални единици съ широки автономни права, турската власть почна не само да игнорира, нъ и да имъ отнима освѣтеното право да прѣдставляватъ народа. Въ много мѣста на Македония и Одринско тѣ нѣматъ свой прѣдставитель *по право* въ мѣстнитѣ „Идаре-меджлиси" (съвѣти), а на нѣкои мѣста нѣматъ такъвъ прѣдставитель и *по изборъ*. Има общини, които съвсѣмъ не се признаватъ отъ властьта.

Четвъртата мѣрка на турското правителство бѣ насочена срѣщу *училищата*. Като разсадници на наука и народно свѣстяване, училищата въ Македония и Одринско сж трънъ въ учитѣ на турската власть. Успѣха на тия училища, който се изразява въ хиляди интелигентни сили въ страната, задаваше на тая власть голѣми грижи. Затуй, спжванието развоя на учебното дѣло бѣ налѣжаще. Властьта направи опитъ да отнеме училищата отъ общинитѣ и да ги подведе като *частни*. Населението се опълчи, встжпи въ борба и опита на правителството излѣзе несполучливъ. Нъ за туй пъкъ, откриването на нови училища съвсѣмъ се забрани.

Въ свързка съ спънкитѣ противъ успѣха на учебното дѣло е и мѣрката противъ *учителитѣ*. Учителитѣ, като най-интелигентенъ класъ отъ народа, сж прицѣлната точка за гонение при всички случаи. Тѣ се преслѣдватъ като най-голѣми врагове на държавата. Нѣма учитель въ Македония и Одринско, който поне веднашъ да не е влизалъ въ затвора. Виничката афера, която брои 33 учители, силно компрометира тия народни просвѣтители. По-сетнѣ, когато се зарѣдиха безброй афери, броя на компромитиранитѣ учители нарастна до неимовѣрность. Едно систематическо гонение се започна противъ тѣхъ и въ резултатъ се получи: голѣма часть отъ тѣхъ напълниха затворитѣ и крѣпоститѣ друга бѣ принудена да влѣзи въ редоветѣ на четитѣ, а трета потърси подслонъ задъ граница. Съжаляваме, че не можемъ за сега да дадемъ точна бѣлѣжка за арестуванитѣ и заточени учители, за избѣгалитѣ въ четитѣ и тия задъ граница, нъ въ всѣки случай, общия имъ процентъ не е по-малъкъ отъ 50%!

А какви драконовски мѣрки взе турската власть противъ упражняването на учителската професия, краснорѣчиво говори едно *конфиденциално окржжно*, което прѣзъ м. февруарий 1901 година Великото везирство изпрати до всички валии въ Европейска Турция и спорѣдъ което: 1) *Учитель може да стане само оня, който може да прѣдстави удостовѣрение отъ каймакамлжка на родното си мѣсто за своята благонадѣжность; това удостовѣрение се издава подиръ прѣдставяние на една гаранция отъ двама негови (на учителя) съграждани, които да сж познати на властьта и приети отъ нея.* 2) *Учители, които сж ходили веднажъ въ България и не сж мѣстни подданници, не трѣбва да се допущатъ да учителствуватъ, ако и да могатъ да прѣдставятъ нуждното удостовѣрение.* 3) *Всички учители, които не отговарятъ на тия условия, трѣбва да се интернирятъ въ роднитѣ имъ мѣста.* Цѣльта, която се гонеше съ това драконовско окржжно, бѣ: да се спрѣ развоя на учебното дѣло и окончателно да се закриятъ училищата. Разбира се, това бѣ единъ смжртоносенъ ударъ за културното развитие на християнското население. Подъ външни давлени, обаче, и прѣдъ силния отпоръ на населението, правителството бѣ принудено да го отмѣния *официално*, нъ го остави въ сила *негласно* и го примѣняваше спорѣдъ нуждитѣ и обстоятелствата. Въ такива рамки и при такива непреодолими спжнки трѣбваше да се развива и живѣе учебното дѣло въ Македония и Одринско.

Нъ най-голѣми и най-безмилостни бѣха преслѣдванията противъ *интелигенцията*, изобщо. Една систематическа хайка се почна противъ всички ония млади хора, които стоеха по-високо отъ общия културенъ уровенъ. Свещеникъ, учитель, търговецъ, занаятчия, грамотенъ селенинъ — всичко туй се подложи на едно жестоко преслѣдване. Въ тоя по-събуденъ елементъ турската власть виждаше най-злия си врагъ, който, по единъ или другъ начинъ,

трѣбваше да смаже. И наистина, по цѣлата страна рѣдко остана интелигентенъ човѣкъ, който да не отплати скжпа дань за своята културность. Въ скоро врѣме затворитѣ бидоха прѣпълнени съ интелигентни хора. Съ тѣхното смазвание турското правителство преслѣдвашадската цѣль окончателно да смаже оная многоглава революционна хидра, която заплаше ваше неговото сжществуване, безъ, обаче, да познава свойството ѝ, че на мѣстото на всѣка отсѣчена глава, израства нова. . . .

VI. Гнетъ економически.

Богатства на Македония и Одринско и мизерното економическо положение на християнитѣ. — Причини на мизерията: изполичарството, надничарството, данъцитѣ, десетъкътъ, разнитѣ даждия, рушветчилжка, поляцитѣ и пр.

Македония и Одринско сж богати въ всѣко отношение. Тѣ притѣжаватъ плодородни полета и долини; планини богати съ гори, пасбища и руди; езера и рѣки пълни съ вкусна риба, но все пакъ — *народа е крайно бѣденъ.* Всѣка година повече отъ 100 хиляди души напускатъ огнищата си и отиватъ по чужбина да изкаратъ поминъка си. Турското правителство, водимо отъ началото: *„нищета духа смиряетъ“,* употрѣбява всички усилия и срѣдства, за да държи християнското население въ крайна сиромашия. Народътъ въ централна Македония е доведенъ до просешка тояга: кжщитѣ се състоятъ отъ четири кирпични дувари или сламени бурдели, гдѣто, вмѣсто завивки, служатъ нѣколко дрипели. Селянинътъ се храни съ ржженъ, ечмиченъ и овесенъ хлѣбъ. Освенъ празъ и бобъ, други гозби той не познава. Рѣдки сж случаитѣ, когато той яде месо, рѣдко сж и кжщитѣ, дѣто може да се намѣри сирене, масло, млѣко и яйца; още по-рѣдко тия продукти виждатъ пазаритѣ, защото служатъ за храна на аскера, заптиитѣ и разбойницитѣ, които често посѣщаватъ селата.

Безъ брой сж причинитѣ на тая покъртителна сиромашия. Тукъ ще упоменемъ само нѣкои отъ тѣхъ:

Поминъчно-економическото състояние на селското християнско население въ Турция е най-мрачната страна на турското политическо устройство, което обрича на едно безпросвѣтено сжществувание, на едно грозно неволничество най-производителната часть отъ населението въ страната. Непосилния трудъ, който е едничкия удѣлъ въ живота на селенина, е далечъ да обезпечи и най-скромното безбѣдно сжществувание. Усилията на цѣли поколения, съединения трудъ на братя и сестри, на мало и голѣмо въ семейството — всичко това не дава друго, освенъ единъ нещастенъ, съ нищо незащитенъ покривъ и единъ черенъ, твърдѣ често оросяванъ съ сълзи залъкъ...

Условията, които сж създали това положение, сж отъ двояко естество: едни се дължатъ на самитѣ организационни наредби, или по-добрѣ, на липсата на подходящи такива, които що-годѣ би намалили царящитѣ злоупотрѣбления; а други сж отъ морално естество и произтичатъ отъ отношенията на владѣтеля къмъ неволника-робъ. И еднитѣ и другитѣ сж всѣкиму извѣстни, но за по-пълна илюстрация, ще посвѣтимъ нѣколко реда за сегашното економическо положение на християнина селенинъ.

Главния поминъкъ на селското християнско население въ Турция се състои въ *земледѣлието.*

Скотовъдството, като поминъчно срѣдство, редко се срѣща.

Въ *правово* отношение, земледѣлцитѣ се раздѣлятъ на *собственици, изполичари* и *момци* (слуги). Първитѣ сж преимуществено владѣтелитѣ на тъй нарѣченитѣ господарски (чифлишки) земи — беговетѣ, а останалитѣ сж селенитѣ християни. Собственици има и християни. Тѣ прѣдставляватъ дребната собственость, която не прѣвишавн 200 дюлюма земя; по-горѣ отъ това — съставлява едрата собственость, главно, въ ржцетѣ на турскитѣ бегове.

Обработване на земята по хозяйственъ начинъ е неизносно за собственника поради незначителната печалба, която се постигва. До него прибѣгватъ само християнитѣ — дребнитѣ собственици, които сами обработватъ земята си и економисватъ разноскитѣ за труда. Едритѣ собственици, беговетѣ, прибѣгватъ до изполичарството, което обгръща около $^3/_4$ отъ общото земледѣлческо ступанствуване въ страната. Поради съ нищо необуздаваемитѣ своеволия и злоупотрѣбления, вършени отъ властнитѣ бегове, изполичарството е една отъ главнитѣ причини за черната економична неволя на селското християнско население въ Турция.

На теория, изполичарството съществува така: Бегътъ-собственикъ дава земята, която разпредѣля на късове, споредъ числото на семействата въ селото (всѣко семейство, споредъ численостьта на членоветѣ си, обработва отъ 60 до 100 дюлюма земя), сѣмето и жилище на селянина срѣщу труда на послѣдния. Отъ полученитѣ произведения, слѣдъ като се изплати десетъка, останалото се раздѣля по равни части между собственика и изполичара. Такава дѣлба осигорява на собственика една печалба между 18 и 25%. Послѣдния, обаче, не се задоволява съ нея и, като пъленъ властникъ надъ съдбата на изполичара християнинъ, чийто трудъ експлоатира по угодата си съ насилия и заплашвания, заграбя голѣма часть отъ дѣла на изполичара.

Своеволията и беззаконията па беговетѣ въ тоя случай се възвеждатъ въ обичай и сега почти навредъ беговетѣ налагатъ на изполичаритѣ *да плащатъ отъ своя дѣлъ данъка за цѣлото производство*. Вънъ отъ това, изполичара има и слѣднитѣ задължения:

а) да прѣвозя произведенията на бѣга тамъ, дѣто му бѫде посочено. Често пѫти бега продава хранитѣ си на 80—100 км. далечъ отъ селото и изполичара е задълженъ да прѣвозя храната до мѣстоназначението. Разбира се, че за работния добитъкъ, както и за всички земледѣлчески сѣчива, трѣбва да се грижи изполичара;

б) всѣки изполичаръ е длъженъ да доставя на бега прѣзъ годината, най-малко, четири кола дърва;

в) изполичара е длъженъ да работи безплатно прѣзъ 10 дни въ годината на собственитѣ имѣния на бега, ако послѣдния има такива, находящи се вънъ отъ района на чифлишкитѣ земи, или въ нѣкое друго село;

г) ако бега притѣжава воденица, което се случва често, подържанието на послѣднята, както и всичкитѣ работи по прокарването на водата, се извършватъ отъ изполичаритѣ срѣщу правото да мѣлятъ безплатно необходимитѣ за прѣхраната имъ произведения.

Тия и други подобни задължения, които вариратъ спореда случая и разположенията на бега, изчерпватъ всичката производителность на селския трудъ въ изключителна бегова полза, и въ много чифлишки села селенитѣ изполичари, при всичката крайна ограниченость на своитѣ нужди, сѫ обвързани и съ дългове спрямо ненаситнитѣ бегове.

Но още по ужасно неволничество отъ това прѣдставлява положението на *„момцитѣ,“* които сѫ съ годишна заплата.

Момцитѣ сѫ економически най-злѣ стояще съсловие. Това сѫ парии въ социялно отношение, лишени отъ покривъ, отъ постоянно мѣстожителство и отъ всичко, което може да наумѣва едно човѣшко сѫществуване. Тѣ прѣдставляватъ кочующа злочестина, която разнасятъ навредъ, гдѣто сѫдбата имъ, по-черна отъ земята, която браздятъ, ги хвърле.... Тѣ не могатъ да бѫдатъ изполичари, защото не притѣжаватъ никакъвъ работенъ добитъкъ; не могатъ, слѣдователно, да иматъ и другъ нѣкакъвъ дѣлъ отъ производството на своя денонощенъ трудъ, освенъ уговорения „хакъ“, който редко се получава напълно. А тоя „хакъ“ прѣдставлява за година 80—100 крини жито, (рѫжъ, царевица и овесъ смѣсени), 100—120 гроша текущи пари, 3—6 оки петролъ и 10-на оки фасулъ — и всичко туй срѣщу труда на мѫжа, главата на семейството, подпомаганъ отъ жена си и колкото малолѣтни дѣца има въ семейството, труда, на които въ никой случай не се възнаграждава.

Това съставлява цѣлия поминъкъ на семейството при изпълнени *задължения* отъ *страна* на бега. По нѣкогажъ, обаче, „момъка“ бива изпъжданъ преждеврѣменно, безъ да получи заработеното, и тогава трѣбва да скита немилъ-недрагъ и съ подаяния да спаси отъ гладъ жената и дѣцата си, догдѣто намѣри ново мѣсто, сé тъй черно като първото.

И тъй, положението на селенина е мизерно. Той е робъ въ истинска смисъль. Той нѣма нито кжща, нито добитъкъ, нито земя. Работи чуждата земя и всѣкога е длъженъ на господаря си, и съ дългътъ е вързанъ за чифлика, отъ когото никога не може да се избави. Бегътъ, освенъ че е господарь на трудътъ му, но още е такъвъ и на жена му и дъщеритѣ му! Бегътъ свободно избира красивитѣ момичета и ги взима въ харема си. Робъ на царя, робъ на бея, робъ на всѣки, който носи името турчинъ!...

Данъцитѣ въ Турция сж примитивни. Тамъ всѣка кжща, или всѣка душа се облага, защото тя е най-простата и най-лесна система и, поради туй, най-голѣмата тяжесть пада върху сиромашьта. Всѣко новородено мжжко дѣте се облага съ *„бедель“* (военен данъкъ); всѣко мжжко дѣте, по-старо отъ 15 години, се облага съ *„тиджаретъ“* (данъкъ върху занятията); всѣка сграда се облага съ *„емлякъ“* (данъкъ върху сградитѣ); всѣко мжжко дѣте отъ 18 години нагорѣ се облага съ *„йолъ-пареси“* (пжтна повинность); всѣка селска кжща плаща годишно извѣстна сума за *прѣхрана на турци*, които посѣщаватъ селото. Той плаща *„бегликъ“* за всѣка овца, коза, свиня и пр.

Десетъка е най-съсипателното даждие въ Турция. Десетъкътъ се продава на прѣдприемачи, които трѣбва да взиматъ $11\frac{1}{2}$ на % отъ хранитѣ въ натура, а за овощията, лозята и сѣното — въ брой. Прѣкупци сж обикновено най злитѣ турци и арнаути. Тѣ всѣкога сж ортаци съ каймакамитѣ, мютесирифитѣ, валиитѣ и, по тоя начинъ, се образува цѣла грабителска шайка. Прѣкупника всѣкога пжтува съ 8—10 въоржжени арнаути, които, ведно съ него, даромъ се хранятъ отъ населението. Тая въоржжена банда всѣкога успѣва да принуди селенина вмѣсто въ натура, да плаща десетъка въ брой, и то по такива цѣни, щото безброй сж случаитѣ, когато селенина дава 25% отъ произведенията си. Селенинътъ вижда тая неправда и грабежъ — и търпи, защото нѣма кому да се оплаче: каймакамитѣ, мютесарифитѣ и валиитѣ сж ортаци съ грабителитѣ. Ако се оплаче, рискува да бжде убитъ като псе....

Съ *пжтната повинность,* а главно съ *военния данъкъ,* се вършатъ въ селата, както и въ градоветѣ, въпиющи злоупотрѣбления. Не сжществуватъ списъци въ сжщинския смисълъ на думата, за да може да се сжди за възрастьта на данъкоплатеца и, затова, малолѣтни и старци сж обложени съ данъкъ. И всичко туй става на основание на личнитѣ „нуфузи,“ дѣто възрастьта на носителя нѣма никакво значение, при всичко че законътъ не допуска никакво двояко тълкуванне въ това отношение.

Като че всичко това бѣ малко, та напослѣдъкъ турското правителство, за да отговори на своитѣ растящи и съ нищо неутолими нужди, прибѣгна до нови даждия, които наложи въ едно врѣме на общо изпитание, на общо бѣдствие и злочестина.

Думата е за *„доброволнитѣ“ пожертвувания за войската,* които се разхвърлиха и събраха като извънреден данъкъ; за *данъка върху добитъка,* който на много мѣста принуди селенитѣ да продадатъ за безцѣнъкъ една часть отъ добитъка си, за да изплатятъ данъка за другата.

Но освенъ тѣхъ, напослѣдъкъ съ султанско ираде се наложи още единъ другъ данъкъ — *„Шахси-верегиси“*, нѣщо като *право на гражданство* за мжжетѣ отъ 18 до 70 години.

Спорѣдъ тоя данъкъ, махлитѣ се раздѣлятъ на части отъ по 100 мжжки нуфуза, които, споредъ състоянието си, се облагатъ, начиная отъ 50 нуфуза по 5 гроша до единъ нуфузъ по 150—1000 гроша.

Послѣднитѣ отъ всѣка стотица, т. е., тия, на които е опредѣлено да плащатъ отъ 150—1000 гроша, се събиратъ и отъ тѣхъ се прави друга данъчна лѣстница, нагласена спорѣдъ състоянието на хората.

Въ градоветѣ, дѣто данъкоплатцитѣ отъ втората категория не могатъ да запълнятъ една стотица, се прибѣгва до процентово отношение.

За селата „шахси-вергиси" е отъ 5 до 20 гроша на нуфузъ, безъ разлика на състояние.

Освенъ изброенитѣ до тукъ данъци, въ послѣдно врѣме се опредѣли, щото всѣки 60—80 кѫщи въ градоветѣ да доставятъ по единъ конь за нуждитѣ на войската и по толкова отъ всѣки 80—120 кѫщи въ селата.

Като се прибави още, че всички улѣснения, прѣдвидени отъ самия законъ за срочно изплащание на данъцитѣ, за сега сѫ прѣмахнати и че на нѣкои мѣста данъцитѣ се събиратъ въ авансъ за цѣла година, ще имаме идея за тяжестьта на оня данъченъ товаръ, който е въ удѣлъ на едно население, изложено на постоянни изпитни и бѣдствия, на рискъ за живота и имота си. Това допълва и картината, която прѣдставлява това население въ политично-економично отношение.

Турция е класическа по *рушветитѣ*. Безъ рушветъ турския чиновникъ не може да живѣе. Рушветъ се взима за всичко и отъ всѣкиго. Валии, каймаками, мюдири, сѫдии, полицаи, писари, заптии — всички сѫ рушветчии. Единъ каймакамлъкъ струва отъ 200—300 лири, единъ мютесарифлъкъ — 500 лири. Въ миналитѣ години баща на рушветчилъка бѣ най-близкия султановъ съвѣтникъ — маршала Дервишъ паша. Той имаше стотини чиновници въ вилаетитѣ, които редовно му внасяха данъкъ. А цѣлия тоя данъкъ се свличаше отъ крайно оголѣлия селянинъ, чрѣзъ грабежъ и рушвети.

Голѣмъ бичъ за християнското селско население сѫ *поляцитѣ*. Въ Македония всѣко християнско село трѣбва да има пазачи (поляци) за нивята и добитъка. Въ старитѣ врѣмена сами селенитѣ търсѣха и уславяха поляци, но слѣдъ войната тая власть присвоиха каймакамитѣ и мюдуритѣ, като вербуватъ професионални злодѣи, винаги мухамедани и прѣдпочтително арнаути, и срѣщу рушветъ ги назначаватъ. Отъ селски слуги, постепенно тѣ ставатъ селски господари, вѫтрѣшни разбойници и разплакватъ цѣли окрѫзи. Тѣ се бъркатъ въ семейнитѣ работи на селенитѣ, съдѣйствуватъ на беговетѣ да потурчватъ жени и рѣшаватъ коя мома за кого трѣбва да се омѫжи. Най-жестоки сѫ поляцитѣ въ мѣстата, съсѣдни съ Албания, защото тамъ всички поляци сѫ професионални разбойници — арнаути. Тѣ, обикновено, сѫ ортаци съ разбойническитѣ банди и тѣхни ятаци. Тѣ посочватъ, кои селени сѫ по-богати и кога е най-згодно врѣме да се ограбятъ. Голѣма часть отъ тия поляци, дошли съ по една окѫсана риза, днесь сѫ първи богаташи — чифликчии и владѣятъ най-плодороднитѣ мѣри и пасбища, заграбени почти всички отъ оголѣлата рая. Има случаи, когато цѣли села сѫ искали измѣстяние на извѣстни злодѣи-поляци, но властьта всѣкога ги закрила, защото сѫ нейнитѣ орѫдия за угнѣтяване.

VII. Гнетъ физически.

а) Класическо разбойничество.

Разбойничество въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Битолско, Прилѣпско, Гостиварско, Тетовско и Солунско. — Разбойнически шефове и тѣхнитѣ подвизи. — Правителственна толерантность спрѣмо тоя християнски бичъ.

Економическото робство и физическия гнетъ бѣха най-силнитѣ срѣдства, съ които турското правителство си послужи, за да убие всѣкакъвъ свободолюбивъ духъ въ християнското население, безъ, обаче, да подозира, че тия срѣдства бѣха и най-голѣмитѣ стимули за създаването и закрѣпянието на тоя духъ. Облаганието съ нови и тешки данъци, протежирането на вършенитѣ при събирането имъ грабежи, протежирането и усилването на разбойничеството, закрилянието на убийцитѣ, грабителитѣ, отнимачитѣ на семейна честь и пр. и пр. — всички тия срѣдства властьта пусна въ ходъ, за да постигне пъкленатa си цѣль. Единъ кратъкъ прегледъ на послѣдствията отъ всички тия срѣдства ще ни нарисува картинно адътъ, въ какъвто се обърнаха Македония и Одринско прѣзъ прѣдметния петъ годишенъ периодъ.

Турция е класическа страна по *разбойничество*. Никадѣ другадѣ на свѣтътъ нѣма толкова много разбойници, както въ нея. А това се дължи на отсѫтствието здраво и стабилно управление, на крайно деморализираното и подкупно чиновничество (отъ валията до стражарина) и, най-сетнѣ, на самото турско правителство, което съ тоя варварски институтъ си служи, за да държи християнитѣ въ вѣченъ тероръ поради политически цѣли.

Най-голѣмъ разбойнически контингентъ дава Дебърския санджакъ. Банди, съставени отъ по 10, 20, 50, а по нѣкога и 100 души отъ най-голѣми злодѣи, начело съ своитѣ шефове, нападатъ християнскитѣ села и налагатъ разбойнишки данъкъ. Тешко и горко на онова село, което откаже да плати исканата сума; то бива плѣнявано и изгаряно, по състоятелнитѣ селени отвличани въ планината и тамъ държани, до като не се получи искания откупъ; въ противенъ случай тѣ биватъ изкалани.

Най-много страдатъ отъ тия разбойнишки банди християнскитѣ села въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Прилѣпско, Тетовско, и часть отъ Битолско. Нѣма да е безинтересно, ако посочимъ имената на нѣкои отъ първостепенитѣ главатари на тия банди: *Байрамъ Гйона* отъ Калисъ, *Дикъ Топузъ* отъ Рѣчь, *Дикъ Джедико* и *Османъ Шира* отъ Дарда, *Ибрамъ Мена* отъ Люръ, *Ахмедъ Каца* отъ Муто, *Стафъ Люша*, *Асъ Кальошъ*, *Юсеинъ Таиръ* и *Таиръ Точъ* — отъ Кадина, *Алилъ Чела*, *Али Кроси*, *Азисъ Дацъ* и *Салъ Дема съ тримата си братя* — отъ Грика, *Таиръ Тола*, *Исмаилъ Гаранъ*, *Зулько*, *Ислямъ*, *Тафо*, *Бекиръ* и др. Нѣколко най-характерни подвизи на тия злодѣи ще илюстрираръ най-добрѣ беззащитното и безпросвѣтено положение на християнитѣ въ поменатитѣ казази.

Прѣзъ м. май 1902 г. разбойницитѣ Таиръ Тола и Ислямъ Гаранъ поискаха отъ с. *Галичникъ* (Дебърско) двѣ хиляди лири. Селенитѣ заявиха, че не могатъ да дадатъ повече отъ 250 лири. Разгневени отъ това, разбойницитѣ обградиха селото и почнаха да стрѣлятъ. Селенитѣ, оставени безъ защита отъ властьта, сами се защитиха отъ тия арнаутски налитания. Разбойницитѣ, слѣдъ 10-часова обсада на селото, се оттеглиха съ люти закани къмъ селенитѣ. Тешко оскърбени отъ тая си несполука, слѣдъ единъ мѣсецъ, разбойницитѣ, въ по-голѣмъ брой, пакъ нападнаха това село и изпратиха до селенитѣ слѣдното характерно писмо, което *дословно* прѣдаваме:

„Отъ мене Таиръ Тола до Васъ Галичани чорбаджии. Абре каури будали еве най-„после Ви кажувамъ другаръ ми е Ислямъ Гаранъ ако не ми ги изпратите парите 2000 „две хиляди лири до що ке найдамъ човекъ ке сеча и коламъ жими вера, Господъ Дерманъ „не ви правитъ, иля до тебе Михале Чаловски, ясъ бехти пратилъ аберъ, селската планина „да я неземашъ потъ кирия, ти не си ме послушалъ ама мисли арно що ке ти дойдитъ на „главата, ете мислите сумъ съ 150 души прахъ и пепелъ ке правимъ“.

1 юни 1902 г.

(Печати):

(Таиръ Тола, Исмаилъ Гаранъ.)

Заслужава да се отбѣлѣжи, че при тая обсада въ селото квартируваше 80 души турска войска, нъ тя нито се мръдна за да прогони разбойницитѣ, които, слѣдъ 10 дневна обсада на селото, получиха искания данъкъ отъ 2.000 лири и спокойно си заминаха.

Прѣзъ лѣтото на 1902 г. извѣстния разбойникъ Билялъ Баланца съ 400 души арнаути нахлу въ Охридско и оплѣни съ десетки християнски села. Прѣзъ прѣбиванието си въ тоя край, между другитѣ ужаси, той изби слѣднитѣ християни:

№ по редъ	Име и прѣзиме на убития	Мѣсторождение	Дата на убийството
1	Иванъ Аарамовъ	с. Велмен	6 май
2	Якимъ Размовъ	„ Велгощи	13 май
3	Стефанъ Шулески	„ Оздолени	14 май
4	Тане Радичъ	„ Бѣлчища	14 май
5	Воиса (невѣста)	„ Враница	22 май
6	Димо Тутуде	„ Мешеица	23 май
7	Стоянъ Дуковъ	„ Велмен	23 май
8	Нове Дуковъ	„ Велмен	23 май
9	Иосифъ ?	„ Цървена-Вода	29 май
10	Илия Георгиевъ	„ Велесто	2 юний
11	Димо ?	„ Локочоре	10 юний
12	Христо Арманъ	„ Жрбино	10 юний
13	Дуко Смилчевъ	„ Жрбино	10 юний

Значи, въ продължение *само на единъ мѣсецъ,* бандата на тоя разбойникъ уби *тринайсе души* . . .

Въ *Кичевската* кааза върлуватъ бандитѣ на *Зулко, Ислямъ, Шафо* и *Бекиръ.* Всѣки единъ отъ тия разбойници има свои села, надъ които господарува въ пълна смисъль на думата. Така, Зулко господарува надъ нѣколко села въ *Рабетинъ-Колу.* Слѣдната таблица показва наложения отъ него данъкъ прѣзъ лѣтото на 1899 година:

с. Осои	с. Кнежино	с. Добреновецъ	с. Яровецъ	с. Лахчани	с. Попоецъ	с. Ехловецъ	с. Иванчище	с. Подвисъ	Всичко турски лири
10	20	25	10	30	40	20	25	30	210

Значи, прѣзъ това лѣто само отъ 9 Кичевски села тоя разбойникъ задигна 210 турски лири (5.250 лева)!

Разбойника Бекиръ върлува въ други нѣколко села. Слѣдната таблица показва наложения отъ него данъкъ надъ други 6 християнски села:

Трѣбница	Тажево	Битово	Растешъ	Волче	Трѣбаде	Всичко турски лири
50	50	35	50	20	30	235

А такъвъ данъкъ се налага обязателно всѣка година:

Разбойника Ислямъ обикаля Кичевско съ многобройна банда дълги години наредъ и жестоко мачи християнитѣ. На 5 юлий 1899 г. Ислямъ съ бандата си влѣзе въ с. *Сланско,* взе отъ селенитѣ 95 лири, уби селенина Лозанъ и *обезчести двѣтѣ му джщери.* Прѣзъ сѫщия мѣсецъ той влѣзе въ с. *Локвица,* взе 100 лири и *обезчести жената и джщерята* на най-интелигентния селенинъ Сърбинъ Петровъ. Ислямъ поиска откупъ и отъ с. *Латово.* Селянитѣ отказаха. На 29 юлий сѫщата година тоя разбойникъ запали хранитѣ по нивята и опожари цѣлогодишния трудъ на селенитѣ. До-като горѣха хранитѣ, той влѣзе въ селото и викаше на селенитѣ: „Радвайте се, нѣма да плащате десетъкъ".! Слѣдъ туй тоя кървопиецъ *съ сикера съсѣче главитѣ на шестима най-опорити селени.*

Други три разбойнишки банди, подъ началството на *Изетъ Мехмедъ, Рашидъ Юсеинъ* и *Шефки Рашидъ* — и тримата отъ с. *Прибилци* (нахийски центъръ въ Битолската кааза) вълуватъ въ Демиръ-Хисарско. Прѣзъ м. декемврий 1902 г. тия трима злодѣи поискаха отъ християнското с. *Джванъ*, въ срокъ отъ 15 дена, 50 лири. Селенитѣ не бѣха въ състояние да изплатятъ тая сума. На 26 сѫщия мѣсецъ разбойницитѣ влѣзоха въ селото, прѣоблѣчени въ стражарска униформа, и, подъ прѣдлогъ че изпълняватъ заповѣдьта на Прибилския мюдюринъ, задигнаха трима селени и вънъ отъ селото ги съсѣкоха на парчета. Това направиха разбойницитѣ като *наказание*, за дѣто не се дадоха исканитѣ 50 лири! Прѣзъ сѫщата вечерь сѫщитѣ разбойници отидоха въ с. *Слоещица* и влѣзоха въ кѫщата на селския свещеникъ. Послѣдния сполучи да избѣга, но за туй пъкъ отмъщението бѣше ужасно: *вързаха попадията за единъ дирекъ и подпалиха кѫщата* . . .

Въ Прилѣпско вълува разбойника *Уско*, който свободно живѣе въ *Прилѣпъ* и върши катадневни убийства. Прѣзъ м. септемврий 1899 г. той уби виднитѣ селени Митре Джигеровъ отъ с. *Мойно*, Тиле Карановъ и внукътъ му Митре отъ с. *Прилѣпецъ*. Прѣзъ м. октомврий сѫщата година той уби двама селени (баща и синъ) отъ с. *Лагоръ*. За характеристика може да послужи факта, че само прѣзъ първата половина на м. октомврий 1899 г. въ Прилѣпско сѫ извършени надъ християни *десеть убийства!*

Въ Прилѣпската кааза вълува и другъ единъ разбойникъ, на име *Фейзула Байрактаръ*. Единъ отъ хилядитѣ подвизи на тоя разбойникъ ще бѫде достатъченъ да го охарактеризира. На 2 априлъ (Врѣбница) 1900 г., когато всички селени на с. *Стровия* (Прилѣпско) бѣха въ черква, вмѫкна се въ нея и Фейзула, принуди свещеника да спрѣ литургията и поиска отъ селенитѣ да му броятъ 30 турски лири. Писъкъ и олелия се вдигна отъ женитѣ и дѣцата. Селенитѣ помолиха разбойника да ги пощади, понеже нѣмаха при себе такава сума. Турчина почна да бие и малтретира. Единъ старецъ, на име Тодоръ Савовъ, биде битъ до смѫрть. За да се избавятъ отъ тая бѣда, селенитѣ събраха измежду си всички пари, които имаха (610 гроша — 120 лева) и ги дадоха на разбойника. Послѣдния, увѣренъ че нѣма повече пари, напусна черквата и си отиде.

И Скопския вилаетъ не стои по-добрѣ по разбойничество. Измежду всички македонски кааза на тоя вилаетъ, най-окаяна и ней-плачевна е участьта на християнитѣ въ Тетовската и Гостиварската кааза, особенно въ послѣдната, дѣто сѫ заселени голѣмъ брой арнаути и вършатъ катадневни ужаси и зулуми. Въ тия двѣ кааза вълуватъ безброй разбойнишки банди подъ началството на ужасни кървопийци. Ще упоменемъ имената и нѣкои подвизи само на първостепеннитѣ шефове, т. е. на ония, които сѫ бичъ за населението.

Въ *Гостиварската кааза* вълуватъ:

Байрамъ отъ с. Бачища (Кичевско), бившъ старши стражарь въ Кичево. Въ битностьта си на такъвъ, той бѣ най-голѣмъ врагъ на разбойницитѣ, които съ геройска неустрашимость преслѣдваше и ловеше. Нъ неговото самолюбие не можя да понесе, че залавянитѣ отъ него разбойници властьта освобождава. Това обстоятелство го накара да захвърли мизерния стражарски мундиръ и да облѣче сърменитѣ дрѣхи на арнаутския разбойникъ. Байрамъ стана вълъ и неимѣющъ равенъ по жестокостьта си разбойникъ. Той вълува въ южната планинска часть на Гостиварската кааза и е същински господарь надъ християнскитѣ села въ тая мѣстность. На всички „подвѣдомствени" села той налага годишенъ данъкъ, споредъ голѣмината на селото и състоянието на селянитѣ. Така, селото Маврово му плаща ежегодно 400 лири, Леуново — 600 лири, Никифорово — 500 лири и т. н. Нѣколко само подвизи на тоя разбойникъ ще бѫдатъ достатъчни да обрисуватъ неговата физиономия.

Прѣзъ 1899 г. той уби селянина Филипъ отъ с. *Лѣшница*.

Прѣзъ 1899 г. уби първенеца на с. *Левково* — Давида и плѣни половината селски добитъкъ. Прѣзъ сѫщата зима задигна добитъка и на с. *Маврово*.

Прѣзъ 1900 г. Байрамъ отвлѣче въ планината три момчета отъ с. *Маврово* и ги освободи само срѣщу 60 лири откупъ.

Прѣзъ сѫщата година той уби свещеника на с. *Никифорово,* попъ Коста, само по единъ капризъ: когато на млади години Байрамъ билъ говедарь въ това село, попа му ударилъ единъ шамаръ. Значи, за единъ шамаръ се отплаща съ единъ животъ! . .

Прѣзъ сѫщата година Байрамъ изгори три кѫщи и 6 купи сѣно въ с. *Маврово.* Сѫщото направи и въ с. с. *Леуново* и *Никифорово.*

Прѣзъ м. Юний 1901 г. Байрамъ отвлѣче въ планината трима селяни отъ с. *Левково* и ги освободи само срѣщу 500 лири откупъ!

На 15 Юлий 1901 г. Байрамъ отвлѣче въ планината малкото дѣте на бѣдния Зафиръ отъ с. *Левково* и само срѣщу 80 лири откупъ го освободи. И пр. и пр.

Азиръ Юркюшли е родомъ отъ арнаутското село Юркюшъ (Гостиварско). Ето нѣкои отъ подвизитѣ и на тоя разбойникъ:

Прѣзъ 1897 г. той уби свещеника на с. *Духъ* само за едно тесте патрони, които бѣ отказалъ да му купи.

Прѣзъ 1900 г. той наложи по 20 лири разбойнишки данъкъ на всѣка кѫща въ с. *Духъ.*

Прѣзъ м. Юний 1901 г. Азиръ навлѣзе въ домътъ на убития отъ него прѣзъ 1897 г. свещеникъ на с. *Духъ,* отвлѣче 8-годишното му дѣте и го освободи срѣщу 50 лири откупъ.

Моаремъ Здуня е отъ с. Здуня (Гостиварско). Той е царь на долната Гостиварска часть.

Прѣзъ 1900 г. той нападна и ограби стария и богатъ Лѣшочки мънастиръ въ Тетовско.

Прѣзъ м. Мартъ 1901 г. той навлѣзе въ с. *Зубовци,* залови свещеника Методи п. Теофиловъ и, съ измама, изкара изъ домътъ и свещеницитѣ Димитъръ и синъ му Василий. И тримата той отвлѣче въ планината, дѣто закла попъ Димитрия. Попъ Методий успѣ да избѣга, а младия попъ Василъ откара въ Дебърско и едва слѣдъ $1^1/_2$ мѣсецъ го освободи срѣщу 73 лири откупъ.

Нѣколко дена прѣди тоя подвигъ той влѣзе въ с. *Врабчица,* изгори четири кѫщи и тежко нарани трима селени.

Прѣзъ м. Августъ сѫщата 1901 г. той изгори селото *Ново-село* и уби трима мѫже и три жени.

Такива злодѣи сѫ тия трима Гостиварски царье, прѣдъ силата на които властьта на султанъ Хамида блѣднѣе . . .

Въ *Тетовската кааза* върлуватъ трима първостъпенни злодѣи. И тукъ участьта на християнитѣ не е по-добра отъ тая на гостиварци. Тѣ облагатъ безъ изключение всички християнски села съ разбойнишки данъкъ.

Най-дивъ и най-кърволоченъ измежду тримата е *Юсуфъ Байрактаръ* отъ с. Длобочица (Тетовско). Той е старъ разбойникъ (на 56-годишна възрасть) и разбойнишката професия упражнява отъ 16-годишна възрасть. Надъ главата му тѣжатъ повече отъ 70 убийства! До 18-тѣ си години той извърши *шесть* убийства! На християнскитѣ села въ своя районъ той всѣка година налага данъкъ и християнитѣ съ подданическа покорность го изплащатъ. Той повече живѣе въ планината, а твърдѣ малко въ селото си.

Бакия Байрактаръ отъ с. Яжинци (Тетовско), върлува тоже въ Тетовско. Той е прочутъ по своята храбрость и безстрашность. Прѣзъ една нощь на 1901 г. той нападна едно съсѣдно (на нѣколко само минути) на Тетово християнско село и изгори нѣколко кѫщи. Повече отъ 1500 души аскеръ и башибозукъ отиде да го преслѣдва, нъ той прѣдъ очитѣ на войската се изплъзна и избѣга. Слѣдъ два часа, когато всичката войска бѣ се прибрала обратно въ Тетово, той пакъ нападна сѫщото село и изгори други нѣколко кѫщи. . . .

Реджепъ отъ с. Желино, Тетовско, въ голѣма степень се отличава отъ своитѣ събратия. Наистина, и той облага своитѣ „поданици" съ разбойнически данъкъ, но за туй пъкъ ги пази като очитѣ си отъ налитанията на другитѣ разбойници. Прѣзъ всичкото врѣме на своя разбойнишки занаятъ той е убилъ мнозина, нъ измежду убититѣ само единъ е християнинъ, (нѣкой си Кючуковъ отъ Тетово), — всички други сѫ мухамедани, които сѫ безпокоили неговитѣ „поданици". Дѣйствително, редъкъ разбойникъ!

Освѣнъ тия първостъпенни разбойници, въ Гостиварско и Тетовско върлуватъ и безброй други, повечето отъ които, обаче, сѫ на служба у първитѣ.

Ако ни позволяваше мѣстото бихме отбѣлѣзали съ хиляди случаи на грабѣжи, убийства и плѣнявания отъ разбойнишкитѣ банди въ тия каази. Нъ и приведенитѣ ще сж достатъчни да обрисуватъ положението. Турското правителство (колчемъ се касае за християнитѣ то е безгранично жестоко) се показва безсилно да удуши, да смаже тия разбойнишки вилнѣния, макаръ да притежава всички срѣдства за това. Слѣдния случай ще бжде достатъченъ да покаже, по какъвъ начинъ това правителство гони разбойницитѣ: прѣзъ м. мартъ 1901 година, когато разбойника Моаремъ Здуня отвлече въ планината тримата свещенници на с. Зубовци, Гостиварско (за които прѣди малко поменахме), по тоя случай въ Цариградъ бѣха направени сериозни постжпки отъ нѣкои посланници, и отъ централното правителство биде натоваренъ скопския жандармерийски началникъ, Байрамъ Цура (бившъ Ипекски разбойникъ) да залови разбойника и освободи задържания младъ свещенникъ попъ Василий. Цура пристигна въ Гостиваръ съ своята 50-членно свита отъ бивши разбойници изъ Ипекъ и около 200 души войска, и една частъ изпрати да дири разбойника. Появяването на войска въ царството на разбойницитѣ бѣ оскърбление за послѣднитѣ, които незабавно се събраха на конгресъ („конгра") и рѣшиха да нападнатъ Гостиваръ съ съединени сили (повече отъ 400 души разбойници), да избиятъ войската и изгорятъ града, който се осмѣлилъ да търси защита отъ властьта. Байрамъ Цура научи за това рѣшение и влѣзе съ тѣхъ въ прѣговори, които се свършиха съ една срѣща между него и разбойницитѣ надъ Гостиваръ и въ резултатъ се получи: тридневна гощавка на християнска смѣтка на 400 души разбойници и 300 души аскеръ и 150 лири подаръкъ на Цура отъ разбойницитѣ! . . . .

Слѣдъ това, което казахме за класическото разбойничество въ съсѣднитѣ съ арнаутлука каази, съвсѣмъ безинтересно ще бжде, ако сѣднемъ да говоримъ за разбойничеството и по другитѣ (вжтрѣшни) македонски каази, гдѣто въ всѣка една отъ тѣхъ господаруватъ по едно или двѣ царчета (повечето арнаути изъ Албания), чиито вилнѣния въ нищо не отстжпватъ на тия отъ тѣхнитѣ събратя въ току-що поменатитѣ каази. Тѣхнитѣ подвизи ще отбѣлѣжимъ когато ще говоримъ изобщо за убийствата, грабежитѣ, насилията и безчестията. Тукъ ще упоменемъ още за разбойничеството въ Солунския вилаетъ.

Въ Солунско вълуватъ нѣколко разбойнически банди подъ главатарството на първокачественни злодѣи и кървопийци.

Така:

Асанъ-Чаушъ обикаля околностьта на Солунъ съ 6 души другари, облѣчени въ стражарски дрѣхи. На всички християнски села той налага разбойнишки данъкъ. Селото *Зарово* най-много страда отъ него. Той често обикаля пжтищата и когото срѣщне обира.

Али-Куко тоже обикаля Солунско съ 5 души другари. Той ходи по стжпкитѣ на Асанъ-Чаушъ. Щомъ послѣдния излѣзе отъ нѣкое село съ прибранъ данъкъ, Куко го замѣстя и не напуска селото, доклѣ не прибере своя пай.

Мехмедъ-бей обикаля Кукушко съ 5-ма другари. Той редомъ обикаля християнскитѣ села и отврѣдъ събира разбойнишки данъкъ. Прѣзъ м. декемврий 1901 г. той поиска отъ с. *Постоларе* 70 лири, и понеже не му се дадоха, уби до селото едно младо овчарче. Поиска 26 лири и отъ Димко кехаята отъ сжщото село, но понеже паритѣ закъснѣха, той съсѣче Димка въ кошарата му.

Юсеинъ ефенди сжщо обикаля Кукушко съ 4-ма другари. До самия гр. Кукушъ прѣзъ 1901 г. той залови двѣ момчета, когато се връщаха отъ пазаря за с. *Лелово*. Едното отъ момчетата той съсѣче на парчета.

Али сжщо ходи по Кукушко съ 6-ма другари. И той отъ всѣко християнско село събира разбойнишки данъкъ. Въ началото на 1902 г. той уби Христо Трайковъ отъ с. *Алексово* по единствената вина, че, поради немотия, нѣмаше да му даде исканитѣ 8 лири турски.

Яшаръ-Чаушъ ходи изъ Петричко. Той е бивше заптие и обикаля всички християнски села съ отборъ катили и вредомъ събира разбойнишки данъкъ. Най-много пострадаха отъ тоя разбойникъ с. с. *Гореме* и *Палатъ*. Въ тия двѣ села той извърши ужаси.

Мехмедаа обикаля Дойранско съ 6-ма другари. Той е неограниченъ господарь на живота, имота и честьта на християнитѣ. Той годява и разгодява момитѣ и често се ползува съ правото на *първа нощь!*... Неговото име е плашило за християнитѣ. Прѣзъ 1901 г. той и другаритѣ му изнасилиха невѣстата Марча Мангова отъ с. *Николичъ*, и защото братъ ѝ Иванъ се оплака на властьта, тия злодѣи тежко го раниха и живота му подариха срѣщу 30 лири откупъ!

Велия вълрува въ Демиръ-Хисарско (Сѣрска кааза). Той ходи съ двамина другари. Прѣзъ 1901 г. уби въ с. *Старошево* едноврѣменно селския учитель, селския бакалинъ и единъ ученикъ.

И пр. и пр.

Всичкитѣ тия разбойнически банди се туриха подъ пълно разположение на официалната власть, когато тя прѣдприе смъртоносенъ походъ противъ християнитѣ.

Въ Одринско, както и въ централнитѣ каази на Македония, нѣма онова класическо разбойничество, каквото е въ каазитѣ, населени или съсѣдни съ арнаути. И тукъ вълрували дребни разбойнишки банди, за ужаситѣ на които ще говоримъ по-долу.

Такова е *класическото* разбойничество въ македонскитѣ крайнини, което турското правителство, било по нестабилность на управлението, било по политически цѣли, преобърна въ *държавенъ институтъ!* Нъ покрай тоя жестокъ бичь за християнитѣ, съществуватъ и цѣль редъ други срѣдства за економическо робство и физически гнетъ — срѣдства, които въ нищо не отстъпватъ на разбойничеството. Това съ: *убийствата, грабежитѣ, насилията, зулумитѣ, безчестията, потурчванията* и пр. и пр., срѣдства, прилагани отъ безброй дребни царчета, злодѣи, професионални разбойници, крадци, па и отъ „мирното" турско население — злодѣяния, често поощрявани, рѣдко преслѣдвани и наказвани, нъ всѣкога протежирани отъ самата официална турска властъ.

б) убийства, грабежи, насилия, зулуми, безчестия, потурчавания и пр. и пр. въ Македония и Одринско.

Турскитѣ злодѣяния въ Македония и Одринско съ връстници на самото турско владичество въ Европа. Отъ деньтъ, когато това владичество започва, живота на християнитѣ на Балканския полуостровъ всѣкога е билъ безпросвѣтенъ адъ, нъ се е прѣобръщалъ на прелѣстенъ рай въ ония щастливи мѣста, гдѣто турската власть прѣстаяше да съществува. Това е една *историческа истина*, която вѣковетѣ краснорѣчиво потвърждаватъ. Слѣдователно, когато се говори за турска властъ, за турско управление, всѣкога трѣба да се подразбиратъ и турски злодѣяния — и наопаки. Ако днесь пакъ говоримъ за турски злодѣяния, това не правимъ за да дадемъ лишно потвърждение на одавна признатата историческа истина, *а подебело да подчертаемъ,* че послѣдния петь-годишенъ периодъ (1898—1903 г.), който иллюстрираме, е периодъ, когато тия турски злодѣяния прѣкрачиха границитѣ на човѣшкото разбирание! Той е периодъ на всеобщо мухамеданско озлобление, на чудовищно мухамеданско изстъпление, на дълбоко разпаленъ мухамедански фанатизъмъ, умишлено раздухванъ отъ официалната турска власть!... Той е периодъ на свърхчовѣшки мъки, страдания и изпитни, на широко разлѣти потоци съ христаанска кървь...

Не пишемъ мартирология на християнскитѣ неволи и страдания въ Македония и Одринско — тѣ съ тъй многочислени и тъй разнообразни, щото томове сто пъти по-обемисти отъ настоящата книга не биха биле достатъчни Нашата задача е само да иллюстрираме прѣдмѣтния периодъ съ най-характернитѣ турски злодѣяние, за да види свѣтътъ, че християнския адъ, който църквата е нарисувала, блѣднѣе прѣдъ тоя, що мухамеданския фанатизъмъ е *създалъ* въ дѣйствителность.

Убийствата, грабежитѣ насилията, безчестията, потурчванията и пр. и пр. злодѣяния, съ обикновенни работи въ Македония и Одринско. Турцитѣ свободно и безнаказано убиватъ и грабятъ по планини, гори, полета, пътища, села, дори и по улицитѣ на градовстѣ и палан-

китѣ. Орачитѣ и овчаритѣ въ полето служатъ за мишени на турскитѣ куршуми — турцитѣ опитватъ пушкитѣ си на живо човѣшко мѣсо ! . . Прѣди нѣколко години единъ турчинъ уби въ Гевгелийско двама орачи. Запитанъ, защо убива невинни хора, спокойно отговори: *„да опитамъ пушката си“* ! . . Всѣки день въ всѣка кааза има по нѣколко убити, бити и ограбени християни, по нѣколко семейства озлочестени, по нѣколко кѫщи ограбени и изгорени. Всичко туй е тъй обикновено, щото властьта не обрѫща никакво внимание: не дири крадцитѣ, не наказва убийцитѣ. Въ очитѣ на властьта убийцитѣ и разбойницитѣ сѫ *„бабаити“* (юнаци) и всѣко посѣгателство надъ тѣхъ се смѣта за нарушение на мухамеданския мораль ! . . Въ всѣка кааза и нахия има по нѣколко такива „бабаити,“ надъ чиито глави тѣжатъ най-вулгарни злодѣйства. Тѣ се ползуватъ съ благоволението и покровителството на самата власть, и, въ замѣна на туй, послѣдната си служи съ тѣхъ да тероризира християнското население. Никѫдѣ християнитѣ не сѫ стопани на хранитѣ си, имотитѣ си, добитъка и всичко що притѣжаватъ. Разбойници посрѣдъ пладнѣ влизатъ въ селата, ограбватъ кѫщитѣ и откарватъ добитъка; турското „мирно“ население свободно отваря хамбаритѣ на християнитѣ и задига хранитѣ; турчина свободно влиза въ домътъ на християнина, обезчестява жена му, дъщеритѣ му, а по красивитѣ безпрепятственно отвлича въ харема си. Ще бѫдемъ досущъ голословни, ако всичко туй не подкрѣпимъ съ нѣколко най-характерни и достовѣрни данни, за да прѣдставимъ пълното безпросвѣтно и безнадѣждно положение на християнина въ земята на сълзитѣ и кървитѣ . . .

1898 година.

На 6 февруарий седьмъ души разбойници отъ мухамеданското село Сълпъ (Кичевско), влѣзоха посрѣдъ пладнѣ въ християнското с. *Вранещица* (тоже Кичевско) и всрѣдъ селото пронизаха съ 18 куршума селския свѣщенникъ Симеонъ.

На 10 февруарий вечерьта турци влѣзоха въ воденицата край с. *Сърбяни* (Кичевско) и тежко раниха едно 12-годишно дѣте — внуче на воденичаря.

Вечерьта срѣщу „Вржбница“, три жени и двѣ моми отъ с. *Щемница* (Кукушко), отидоха да миятъ селската черква за настѫпающия праздникъ. Злодѣя Мехмедъ Пехливанъ съ нѣколко души достойни другари влѣзоха въорѫжени въ черквата, заключиха вратитѣ и *обезчестиха въ самата черква* момитѣ и женитѣ. На другия день всички селени отъ Щемница отидоха въ гр. Кукушъ и колективно се оплакаха на властьта. Злодѣйцитѣ бидоха изловени и арестувани, нъ слѣдъ нѣколко дена освободени.

Прѣзъ м. априлъ единъ фанатикъ турчинъ нападна момъка Демиръ Златановъ отъ с. Мезекъ (Мустафа-Пашанско, Одрински вилаетъ) и съ ножъ го прободе въ корема. Момъка слѣдъ нѣколко часа умрѣ.

На 15 юний вечерьта турци влѣзоха въ воденицата край гр *Кичево* и смъртоносно раниха воденичара Славе Блажевъ отъ с. Малковецъ (Кичевско).

Прѣзъ лѣтото турски войници всрѣдъ града Мустафа-Паша нападнаха и изнасилиха жената на единъ учитель и внуката на попъ Стойко.

На 1 септемврий трима души селяни отъ с. *Ращани*, на връщание отъ Кичево за селото си (растоянието е единъ часъ), бидоха плѣнени отъ разбойници и, защото неможаха да изплатятъ искания откупъ отъ 40 лири, двама отъ тѣхъ бидоха заклани, а третия успѣ да избѣга.

На 2 декемврий турци ограбиха и убиха при мѣстностьта „Духче“ (Прилѣпско), идящи отъ града Прилѣпъ за селото си, именуемитѣ Никола Михаиловъ и Билбилъ Миновъ отъ с. *Добреноецъ* (Кичевско).

1899 година.

Прѣзъ м. януарий турски войници *обезчестиха* въ гр. Одринъ дѣтето Димитро Янакевъ и женитѣ: на Ярмажди Янко, на брата му Манолъ, на Анастасаки Караманлията и на Георги бакалътъ — всички отъ махлата „Каикъ.“

Прѣзъ м. февруарий турски войници ограбиха, тежко нараниха и *изнасилиха* Панайотъ Тасевъ отъ гр. Мустафа-Паша (Одринско), когато се връщаше отъ с. Черменъ, гдѣто бѣше отишълъ по работа.

Прѣзъ м. мартъ двама войници *изнасилиха* малкия Костадинъ, синъ на обущара Колю Пантовъ отъ гр. Мустафа-Паша (Одринско), връщайки се отъ полето.

Прѣзъ м. мартъ 11 души турски войници *изнасилиха* въ *Одринската махла „Каикъ"* дѫщерята на Георги Дервентлията. Момата умрѣ.

Прѣзъ м. априлъ турци *обезчестиха* дъщерята на Георги Пенчевъ отъ с. *Гечкенли* (Одринско).

Прѣзъ м. май разбойника Бекиръ уби кмета Данаилъ Стойковъ и селенина Антонъ отъ с. *Битуше* (Кичевско).

На 15 августъ сѫщия Бекиръ съ другаритѣ си съ секира съсѣче на гумната Аврамъ Стойковъ и Миленко Цвѣтковъ отъ с. *Бече* (Кичевско).

На 15 августъ бидоха убити отъ разбойници, защото отказаха да имъ дадатъ пари, селенитѣ: Китанъ Здравевъ, Данаилъ Бошковъ, Максимъ Гьоревъ и Нове Стойчевъ — всички отъ с. *Костово* (Кичевско).

На 15 августъ разбойника Тафо съ шайката си влѣзе въ с. *Цѫръ* (Демиръ-Хисарска нахия, Битолска каза), залови овчаритѣ Петре, Илия, Юрданъ, Търпе и още двамина и поиска за тѣхъ откупъ. Овчара Петре още сѫщата вечеръ даде 10 лири и биде освободенъ, овчара Илия биде изсѣченъ на парчета, а другитѣ овчари успѣха да избѣгатъ изъ рѫцѣтѣ на разбойницитѣ.

На 23 августъ прѣзъ нощьта турци убиха Тале Цвѣтковъ Мукачътъ отъ с. *Алинци* (Прилѣпско).

На 25 августъ разбойници турци убиха овчаритѣ Ставре и Ване отъ с. *Мързенъ-Орѣховецъ* (Прилѣпско).

На 27 августъ, *всрѣдъ Кичевската чаршия*, биде застрѣленъ отъ арнаутина Асанъ-Али Карагьозки градинара Коле Христовъ отъ Прилѣпъ, за гдѣто отказа да му даде безъ пари една ока фасулъ!..

На 1 септемврий професионалния разбойникъ Уско уби Митре Джигеровъ отъ с. *Мойно* (Прилѣпско).

Прѣзъ м. септемврий разбойнишкитѣ шайки на Устре, Люманъ, Неджибъ и келешъ Байрамъ — всички отъ Рѣсенско, задигнаха отъ планината всички говеда на с. с. *Перово и Царедворъ* (Рѣсенско) и ги повърнаха на стопанитѣ имъ срѣщу една лира откупъ за всѣки чифтъ

Прѣзъ м. октомврий сѫщитѣ разбойници влезоха въ с. *Царедворъ* (Рѣсенско) и нападнаха домътъ на Коле Пърцуновски. Коле съ дѣтето си избѣга прѣзъ кумина. Разбойницитѣ строшихи кѫщнитѣ врата, ограбиха всички скъпоцѣнности и отвлѣкоха въ планината жена му и брата му Иванъ. Когато биде изплатенъ искания богатъ откупъ, жената освободиха, а Ивана съсѣкоха на парчета.

Въ началото на м. октомврий арнаутина Артеръ Ибраимъ уби Кочо Тончевъ отъ с. *Горгопикъ* (Гевгелийско).

Прѣзъ сѫщия м. октомврий турчина Мале Шабединъ уби селенина Стефанъ Ладовски отъ с. *Дърмени* (Рѣсенско).

При края на м. октомврий, по рѣшението на турския терористически комитетъ въ *Велесъ,* биде убитъ отъ Бошнякъ Хасанъ, всрѣдъ чаршията, младия велешки гражданинъ Димче Шурковъ.

Прѣзъ м. ноемврий Тальо Дервишъ Ибраимъ отъ гр. Кичево *плѣни и потурчи* момата Руска Гюрева отъ с. *Челопецъ* (Кичевско).

Прѣзъ сѫщия м. ноемврий поляка арнаутинъ, на име Реджо, извѣстенъ разбойникъ отъ с. Дълбокъ-долъ (Кичевско), плѣни и потурчи жената на Стоянъ Данаиловъ отъ с. *Яорецъ* (Кичевско).

На 6 декемврий петъ души въоржжени турци влѣзоха въ домътъ на селенина Лазаръ отъ с. *Орѣовица* (Гевгелийско), взеха му десетъ турски лири и съ смъртъ го заплашиха, въ случай че се оплаче на властьта.

На 15 декемврий, между с. с. Мусу-Бейли и Димиръ-Ханли, турци убиха джелепа Илия отъ *Одринъ*.

На 24 декемврий турци задигнаха стадото на Кольо Апостоловъ отъ с. *Ахжръ-кьой* (Одринско).

На 30 декемврий, между с. с. Кара-Бунаръ и Вайсалъ, турци убиха говедара Райко отъ с. *Кьосе-Амза* (Одринско).

Една турска разбойнишка шайка, състояща отъ седьмъ души изъ разни мухамедански села въ Кукушко и покровителствувана отъ Кукушкия каймакаминъ, наложи на християнскитѣ села несжществующъ данъкъ *„Къръ-йолъ-пареси“* (за междуселски пжтища) и извърши слѣднитѣ злодѣйства:

На 14 декемврий, на пжтя Кукушъ-Лагадина, нападна трима кукушани-опинчари, двамата отъ които избѣгаха, а третия — Дино Нисторовъ — убиха и ограбиха.

На 18 декемврий трима отъ сжщата шайка убиха Тано Ириклийски и сина му отъ с. *Ириклия* (Кукушко).

1900 година.

Прѣзъ м. февруарий турска шайка отъ с. с. Канатларци, Търновци, Пещерци, Десево и Житоше (Прилѣпско) нападнаха домътъ на Видинъ Паламидовъ отъ с. *Пусто-Алинци,* (тоже Прилѣпско) и раниха брата му Божинъ.

Прѣзъ сжщия мѣсецъ сжщата шайка уби овчарътъ Найдо Божиновъ отъ с. *Веселчани* (Прилѣпско).

Прѣзъ м. априлъ турци обезчестиха на селската рѣка джщерята на селенина Димитъръ отъ с. *Зефберново* (Малко-Търновско).

На 15 априлъ жандармитѣ на извѣстния царски злодѣй Кемикъ-Кърванъ изнасилиха една 60 годишна баба отъ с. *Леочево* (Ахж-Челебийско).

Прѣзъ м. априлъ турска разбойнишка шайка нападна домътъ на първенеца Стою Шопанъ въ с. *Голѣмъ-Дервентъ* (Суфлийско) за обиръ. Стою не бѣ въ кжщи, та жена му биде подложена на ужасни изтезания, за да покаже скривалището на паритѣ. Тя биде бита, горена съ нажежено желѣзо, отрѣзаха ѝ цицитѣ, до като, най-сѣтнѣ, посочи 40-тѣ лири.

На 10 априлъ (втория день на Великденъ) турцитѣ Османъ Сали, Мустафа Абди и Юсуфъ Али — всички отъ Горни-Порой (Сѣрско), въоржжени нахлуха въ черквата на това село, силомъ измжкнаха младата невѣста Стойна Георгиева и я закараха въ харема на Поройския деребей Османаа.

На 13 май синоветѣ на Демиръ отъ с. *Мусинци* (Прилѣпско) убиха, идящъ отъ Прилѣпъ, Стойко Митревъ Пайовче отъ с. *Лопатица* (Прилѣпско). Стойко биде убитъ, защото прѣчеше на тия турци, като спахии, да грабятъ сиромашьта.

На 19 май селени отъ с. *Витолища* (Прилѣпско), отиващемъ на пазаръ въ Прилѣпъ, бидоха пресрѣщнати на пжтя отъ турци, които всички ограбиха и убиха Стоянъ Тушевъ и П. Дреновецъ.

На 21 юний въоржжени турци-помаци нападнаха въ полето двѣтѣ момичета-сираци (безъ баща) на Димитъръ Рачевъ отъ с. *Баня* (Разлошко) и грабнаха красивата Магдалина. Малкото братче, защищавайки сестритѣ си, на нѣколко мѣста биде наранено отъ турцитѣ и четири пръсте отъ ржката му отсѣкоха. Магдалина отвлѣкоха въ харема на Анди Ибраимъ отъ сжщото село и потурчиха. Слѣдъ нѣколко мѣсеци тя успѣ да избѣга въ България.

На 14 августъ прѣзъ нощьта професионалния разбойникъ Кара-Кедикъ нападна въ дюгена му Коста Серезлиевъ въ с. *Чокманово* (Драмско) и го съсѣче.

На 11 септемврий, всрѣдъ града Охридъ, биде убитъ отъ единъ турчинъ Ставри Чинговъ отъ с. *Велгощи* (Охридско).

На 12 септемврий разбойници плѣниха двѣ малки селенчета отъ с. *Стеблево,* (Охридско) и защото не получиха исканий откупъ, дѣцата заклаха.

На 12 септемврий биде убитъ отъ турци Коста Хаджиевъ отъ с. *Ябланица* (Охридско), връщайки се отъ полето съ сина си.

На 24 септемврий синътъ на Муртеза бей уби всрѣдъ чаршията на *Охридъ* гражданина Петъръ Шельовъ.

На 14 октомврий шайката на Асанъ Сирковски отъ Тиквешко, състояща отъ 7 души, уби селянина Иванъ отъ с. *Карасуле* (Гевгелийско).

На 18 октомврий сѫщата шайка уби Ивана Купановъ отъ с. *Сможвица* (Гевгелийско).

На 26 октомврий разбойници отвлѣкоха въ планината Коста Марковски съ двѣтѣ му дѣца (на 12 и 15 години) отъ с. *Слатино* (Охридско) и ги освободиха слѣдъ получване на 150 лири откупъ.

На 28 октомврий турци убиха овчара Тане Огненовъ отъ с. *Ботунъ* (Охридско).

1901 година.

На 15 януарий, слѣдъ нощна сѣденка, нѣколко младежи отъ с. *Баня* (Разлошко) бидоха нападнати отъ турска шайка въ селската баня, всички бити, а младежа Ив. Лазовъ убитъ.

На 1-й мартъ турци ограбиха и убиха стареца дѣдо Руско отъ с. *Чопъ-Кьой,* (Мустафа-Пашанско).

На 24 мартъ турци убиха край градъ Одринъ Георги Славовъ отъ Лозенградъ.

На 28-й мартъ трима въоржжени турци нападнаха кошарата на Василъ Ставревъ край с. *Тихолища* (Костурско), съ цѣль да отвлѣкатъ овцетѣ му. Василъ се възпротиви, нъ биде убитъ. Разбойницитѣ отвлѣкоха стадото му.

Прѣзъ м. мартъ 10 души турски войници, въ отсѫтствието на хазяина, скриха се въ плѣвната на попъ Стоиманъ отъ с. *Осиково* (Неврокопско), съ цѣль да обезчестятъ попадията му. По проста случайность, вмѣсто насочената жертва, излѣзе въ дворътъ старата майка на попа, която биде завлечена въ плевната и обезчестена отъ царскитѣ войници.

На 4 априлъ куруджията Халилъ тешко нарани селенина Христанъ Стояновъ отъ с. *Кемалово* (Лозенградско).

На 16 априлъ 16 души селени отъ с. *Косинецъ* (Костурско), отивайки за чужбина, при мѣстностьта „Добра-Гора" бидоха прѣсрѣщнати отъ четирма разбойници-турци, изпратени отъ Костурския деребей Юмеръ-ага, ограбиха ги, Недѣлко Костадиновъ тежко раниха, а Янаки Стояновъ убиха.

На 2-й май, по заповѣдь на сѫщия Юмеръ-ага отъ Костуръ, трима турци влѣзоха въ дюгена на Трайко Меловъ въ *Косинецъ* (Костурско) и го убиха.

Прѣзъ м. априлъ разбойници турци ограбиха шесть души селени отъ с. *Дере-Кьой,* идящи за Лозенградъ.

На 23 априлъ куруджията Ахмедъ отъ с. *Паша-кьой* (Одринско) уби съ куршумъ овчарътъ Ив. Петковъ отъ с. Ташлѫ-Муселимъ (тоже Одринско).

На 29 априлъ баща и синъ Мутушъ-олу отъ с. *Даровасъ* (Скечанско) грабиха и *потурчиха* момата Анастасия Калвачева отъ с. *Ени-кьой* (тоже Скечанско).

1902 година.

Прѣзъ м. февруарий извѣстния разбойникъ Сали-Динъ отъ с. *Заясъ* (Кичевско) уби селенина Марко отъ с. *Мидимци* (тоже Кичевско) по единственната причина, че послѣдния отказа да му даде исканата сумма. Синътъ на убития, Гаврилъ, скоро слѣдъ това се върна отъ чужбина и подири правосѫдие. Убиеца биде заловенъ и арестуванъ, нъ по ходатайство на влиятелни арнаути, скоро освободенъ. Сали-Динъ намисли да отмѫсти. Събра дружина отъ подобни нему злодѣй и прѣзъ една нощь на м. юний с. година,

влѣзе въ селото Мидимци и запали домътъ на Гаврила. Гаврилъ успѣ да се спаси, нъ жена му и двѣтѣ му малки дѣчица станаха жертва на пламжцитѣ. Слѣдъ тоя повторенъ подвигъ властьта не взѣ никакви мѣрки спрѣмо тоя злодѣй.

При края на м. февруарий турски войници убиха всрѣдъ чаршията на гр. *Охридъ* видния охридски гражданинъ Наумъ Фортомаровъ.

На 10 мартъ селенина Шенгеловъ отъ с. *Велгощи* (Охридско), отиващемъ на пазаръ въ Охридъ, до самия градъ биде убитъ отъ двама турци.

На 15 априлъ трима турски войници изнасилиха жената Дечевица Великинска отъ с. *Долно-Райково* (Ахж-Челебийско), отиващемъ за вода.

На 20 априлъ 45 годишната жена Мария Мунковка отъ с. *Чокманово*, (Ахж-Челебийско), отиващемъ за с. Райково (тоже Ахж-Челебийско), биде застигната отъ четирма войници и на пжтя изнасилена.

Прѣзъ м. априлъ турски войници обезчестиха 16 год. дъщеря на селенката Камишевица отъ с. *Устово* (Ахж-Челебийско).

Прѣзъ м. априлъ турци нападнаха домътъ на 16 годишната хубавица Ефа Тимова отъ с. *Вирча* (Малешевско), съ цѣль да я грабатъ. Братъ ѝ, съ брадва въ ржка, геройски защити сестра си, нъ скоро биде поваленъ на земята, цѣлъ облѣнъ въ кърви. Слѣдъ туй похитителитѣ се нахвърлиха върху Ефа, която безстрашно се защищаваше, нъ когато ѝ биде отрѣзана дѣсната ржка — и тя се повали надъ братовия си трупъ полумжртва... Въ това състояние тя биде обезчестена отъ мржснитѣ злодѣи — и изоставена...

На 7 май турци убиха Стойко Барбудински отъ с. *Райково* (Ахж-Челебийско).

Въ началото на м. май двама турци отъ фамилията Юсеинъ-Арифовци отъ с. Прибилци (нахийски центъръ на Демиръ Хисарско, Битолска каза), убиха до с. *Мрѣнога* (Демиръ-Хисарско) двама селени отъ това село.

Прѣзъ м. май поляка на с. *Осой* (Кичевско), Салия, поиска отъ селенитѣ да му дадатъ 50 лири. Селенитѣ отказаха, нъ скжпо отплатиха. Салѝ събра 50 души другари-злодѣи, нападна селото и го запали. Изгорѣха 40 кжщи.

На 30 май, по заповѣдь на деребея Мефаилъ-ага отъ с. Лѣсковецъ (Охридско), биде убитъ отъ неговитѣ хора надъ самия гр. Рѣсенъ, въ Петринската планина, младия охридски гражданинъ, Иванъ Главинчевъ.

Прѣзъ м. май турски войници обезчестиха 15 год. момиче на Никола Митевъ отъ с. *Арда* (Ахж-Челебийско).

На 30 юлий нѣколко души младежи отъ гр. Струга (Охридско) излѣзоха на разходка съ каикъ по Охридското езеро. Минавайки край турската махала, тѣ бидоха обсипани съ куршуми и падна убитъ младия VII класенъ ученикъ, Ефтимъ Шайновъ.

На 1 августъ сестритѣ-моми Стоянка и Злата Купенови, женитѣ Комне Димова и баба Милка — всички отъ гр. *Малко-Търново*, отиващемъ вънъ отъ града по полска работа, бидоха заловени отъ 10 души войници, отвлѣчени въ ближната горичка и тамъ безчестени въ продължение на цѣли *петь* часа.

На 2 августъ Малко-Търновския телеграфистъ, Акж-Ефенди, обезчести момата Добра Манолева отъ с. *Дере-Кьой* (М.-Търновско).

На 6 августъ петь души войници обезчестиха едно 15 годишно момиче отъ чифлика „*Папраковица*“ (Малко-Търновско).

На 9 августъ двама турци *изнасилиха* и слѣдъ туй *обезглавиха* едно 13 годишно дѣте отъ с. *Месимеръ* (Воденско).

На 17 августъ турци убиха край градъ Кавадарци (Тиквешко) двама дребни търговци чужденци, когато напускаха града.

На 19 августъ турски войници изсѣкоха на парчета въ градината му край гр. *Воденъ* градинара Георги Петковъ.

На 24 септемврий турски войници убиха край града *Щипъ* гражданина Христо Каратауковъ.

На 28 септемврий единъ мулязиминъ и четирма турски войници обезчестиха 17 годишната мома Магдалина Тодорова отъ с. Оряховецъ (Серско).

Прѣзъ м. октомврий, всрѣдъ града Охридъ, биде убитъ отъ турчинъ, за гдѣто отказа да даде хлѣбъ безъ пари, фурунджията Тасе Бѣлковъ.

На 5 декемврий таксилдирина на Малешевския спахия Кямилъ-ефенди, Кязимъ Уско, отиде въ с. *Чифликъ* (Малешевско) да прибере остатъка отъ спахилжка. Между многото селени, той повика и сѣтния сиромахъ Арсо Синдрановъ, отъ когото имаше да прибира недобори за 5 години. Арсо нѣмаше възможность да плати нито пара и молѣше таксилдарина да почака до жетва. Послѣдния настояваше да иска пари съ насочена пушка. При това положение испрѣчи се отпрѣдъ бремената жена на Арсо, съ цѣль да защити мжжа си, нъ биде пронизана съ куршумъ въ корема. Слѣдъ нѣколко часа жената умрѣ въ ужасни мжки, като роди и мжртво дѣте, *тоже пронизано отъ куршума*.. Задигна Арсо убитото дѣте и го занесе въ Скопие, показа го на валията и консулитѣ, нъ властьта, и слѣдъ това, не взѣ мѣрки да залови убиеца. На 12 декемврий Арсо стигна съ дѣтето въ Солунъ, за да дири правосждие при „реформатора" Хилми Паша, нъ отъ тамъ подъ конвой биде върнатъ обратно въ селото си...

На 15-й декемврий правеше свадба въ с. *Кленье* (Дебърско) младия селенинъ Андрей Митревъ и щѣше да вземе мома отъ с. *Стеблево* (тоже Дебърско). Научи за това извѣстния по своитѣ зулуми Зулуфъ-ходжа, и, прѣди да взематъ невѣстата, извика бащата на момъка и му заяви, че безъ 15 лири откупъ той нѣма да позволи да взематъ невѣста. Щомъ Залуфъ взе искания откупъ, яви се братовчедътъ му Ракитъ, който тоже взе четири лири. Само слѣдъ това младия Андрей можа да вземе невѣста отъ Стеблево.

Сжщия тоя Зулуфъ взе 19 лири и отъ вдовицата Блажевица Дрѣнска отъ с. *Себища* (Дебърско), за да ѝ позволи да омжжи джщеря си; а Арифъ Баловъ взе десеть лири отъ Ристевица Гъокоска изъ с. Гиновецъ (тоже Дебърско), за да ѝ позволи да омжжи джщеря си.

На 15 декемврий селени отъ с. *Цакони* (Воденско), отиващемъ да взематъ невѣста отъ с. Сжботско (тоже Воденско), посрѣдъ пжтя бидоха прѣсрѣщнати отъ турчина Сулейманъ, заплашени съ смърть и непропустнати, до като не му дадоха исканитѣ пари.

Слѣднитѣ двѣ таблици най-краснорѣчиво иллюстрираръ численностьта на убийствата надъ християни въ Македония и Одринско прѣзъ 1902 г.

Списъкъ

на убити християни въ **Охридско** прѣзъ м. май 1902 год.

№ по редъ	Дата	Име и прѣзиме	Мѣсторождение — село или градъ
1	2/V	Илия Георгиевъ	с. Волино
2	10/V	Димо Иосифовъ	„ Локочери
3	„	Христо Кърмакъ	„ Жрбино
4	„	Дуко Смилчевъ	„
5	13/V	Двама селени	„ Лактиньe
6	6/VI	Иванъ Аврамовъ	„ Велмси
7	13/VI	Якимъ Размовъ	„ Велгощи
8	15/VI	Стефанъ Шулевъ	„ Оздолени
9	„	Тане Радичъ	„ Бѣлчища
10	22/VI	Невѣстата Воиса	„ Вранища
11	„	Димо Тутеровъ	„ Мешеица
12	24/VI	Симо Дуковъ	„ Велмси
13	„	Нове С. Дуковъ	„
14	29/VI	Иосифъ ?	„ Църв. вода
15	30/VI	Воденичаря въ с. Годивье	„ Върбяни

Списъкъ

на убити християни въ **Битолско** прѣзъ м. май и юний 1902 год.

№ по редъ	Дата	Име и прѣзиме	Мѣсторождение — село или градъ
1	2/V	Иванъ ?	с. Езерени
2	„	Йонче Главинчевъ . . .	гр. Охридъ
3	3/V	Ставре Гегата	с. Покървеникъ
4	16/V	Ристе Стойчевъ	„
5	25/V	Кръсте Георгиевъ Близнаковски	с. Джванъ
6	3/VI	Мицко Ив. Милески . .	„
7	„	Миле „ „ . .	„
8	9/VI	Митре Георгиевъ Кочоски	„
9	16/VI	Георги Ивановъ	с. Лъсково
10	„	Кузе Карафиловъ	„
11	18/VI	Ристе Лозановъ	„ Единаковци

И тъй, въ Охридската кааза *само прѣзъ мѣсецъ май* сж убити 15 души, а въ Битолската — *прѣзъ мѣсецъ май и юний* 11 души християни.

Когато само една кааза прѣзъ единъ мѣсецъ дава 16 жертви, то всѣки може да си прѣдстави общия брой на *убититѣ* християни въ Македония и Одринско прѣзъ 1902 година.

1903 година.

За турскитѣ звѣрства, за убититѣ и изклани християни, за турскитѣ зулуми, насилия и безчестия прѣзъ тая фатална година, говоримъ на друго мѣсто въ настоящето изложение — въ отдѣла за *възстанието*. Но понеже възстанието почна прѣзъ втората половина на 1903 г., то за иллюстрация на положението до 20 юлий сжщата година, може да послужи слѣдния велерѣчивъ

Списъкъ

на убити християни въ **Прилѣпско** отъ 26 февруарий до 15 мартъ 1903 год.

№ по редъ	Име и прѣзиме на убититѣ	Мѣсторождение	Дата на убиството
1	Ангелъ Николовъ	с. Селце	26 февруарий
2	Секула Атанасовъ	„	6 мартъ
3	Цвѣтанъ Секуловъ	„	„
4	Тр. Г. Богатиновъ	с. Бранково	10 „
5	Миленко Тренковъ	„	10 „
6	Богданъ Младеновъ	с. Долгарецъ	11 „
7	Мирче Вулкановъ	„ Зарзе	11 „
8	Стефанъ Заревъ	„	11 „
9	Атанасъ Димковски	„ Ропотово	11 „
10	Серафимъ Ристовски	„	11 „
11	Василъ Гьоревъ	„ Капино	11 „
12	Кочо Гьоревъ	„	11 „
13	Коне Димковски	„ Небрѣгово	11 „
14	Христо Гличе	„	11 „
15	Богоя Тренковъ	„ Секирци	5 „
16	Атанасъ Мойсевъ	„	5 „
17	Кръсте ?	„	5 „
18	Костадинъ Алексовъ	с. Дѫбяни	12 „
19	Тоде Хаджията	„ Маргара	13 „
20	Кочо Велияно	„ Новоселяни	14 „
21	Нетко Трайковъ	„	14 „
22	Коле Ламбовъ	„ Небрѣгово	15 „

И тъй, въ продължение *само на 20 дена,* въ Прилѣпската кааза сж убити 22-ма християни. Като се вземе за основа тоя брой, лѣсно може да се изчисли броя на невинннтѣ жертви, които Македония и Одринско дадоха прѣзъ първото полугодие на изтеклата 1903 г.

* * *

Тъй безпросвѣтно и безнадѣжно бѣ положението на християнитѣ въ Македония и Одринско прѣзъ тоя петгодишенъ периодъ. Съ строгитѣ и изключителни мѣрки противъ черковния успѣхъ и учебното дѣло турското правителство се стрѣмеше да спжне културното развитие на християнитѣ; съ жестокитѣ преслѣдвания противъ учителитѣ и интелигенцията то искаше да смаже главата на революционната хидра — носителитѣ на великата освободителна идея; а съ протежирание на разбойничеството и поощрявание на убиицитѣ, грабителитѣ, похитителитѣ на семейната честь и разни видове злодѣяния, то се стрѣмеше да държи християнитѣ подъ физически гнетъ и економическо робство, за да ги направи недостжпни за новитѣ свободолюбиви проповѣди. А това бѣ една пъклена политическа система на разкапалъ режимъ, който иска да се крѣпи само върху робството на народитѣ.

Но да бѣше само туй! На християнското население въ Македония и Одринско бѣ урисано, едноврѣменно съ тоя духовенъ, економически и физически гнетъ, да преживѣе и по-грозни испитания, по-велики неволи и страдания, да изнесе на плѣщитѣ си едно бѣсно вилнение на самата власть — единъ безподобенъ и безпримѣренъ въ историята *правителственъ тероръ*. . .

VIII. Правителственъ тероръ.

Ефикасни мѣрки противъ християнитѣ. — Правителственъ тероръ и разнитѣ му форми. — Афери въ Македония и Одринско. — Афери въ Солунски, Битолски, Скопски и Одрински вилаети.

Едноврѣмено съ строгитѣ и изключителни мѣрки, които турското правителство взѣ за да сломи и удуши всѣко революционно движение между християнитѣ въ Македония и Одринско, то прибѣгна и къмъ една крайне ефикасна мѣрка, която даваше голѣма надѣжда за успѣхъ. Това бѣ безподобния по своята жестокость и мракобѣсие тероръ на самата официална власть — така нарѣчения *правителственъ тероръ*.

Незабавно слѣдъ Виничката афера, провинциалнитѣ турски власти получиха отъ Илдъзъ-Кьошкъ строгата и изрична заповѣдь, зорко да слѣдятъ всички дѣйствия на християнитѣ и, при най-малъкъ поводъ или съмнителенъ случай, да взиматъ спрѣмо тѣхъ най-сериозни и най-крути — законни и незаконни — мѣрки. Съ тая заповѣдь тия власти се правѣха неограничени и безотговорни господари на районитѣ, които администрираха, и имъ се даваше *carte blanche* за всички мѣроприятия касателно християнскитѣ поданници. Съ една дума, централното правителство прогласяваше и валиитѣ, и заптиитѣ за самостоятелни царчета, а християнитѣ поставяше вънъ отъ законитѣ на страната... А това бѣ достатъчно за турската некултурна и тираническа власть, за да си послужи съ оня бѣсенъ тероръ, на който християнитѣ въ Македония и Одринско бѣха подложени прѣзъ цѣли петь години. . .

Въ какво се състоеше тоя тероръ — ще попита, може би, незапознатия съ турския режимъ любознателенъ читатель?

По-долу, когато ще говоримъ за аферитѣ, ний фактически ще иллюстрираме тоя тероръ въ всичкия му ужасъ; сега само ще го нарисуваме въ кратки черти, за да станатъ обясними много работи, които ще слѣдватъ.

Така:

Християнитѣ на извѣстно село се оплакватъ противъ зулумитѣ на своя селски полякъ и искатъ отъ властьта неговото изгонване (поляцитѣ назначава властьта, а селенитѣ го плащатъ). Нъ това е признакъ на своеволие и скрити замисли! Хвърлятъ се въ затвора най-събуденитѣ селени, а на поляка се заповѣдва да продължава своето господарувание.

Въ района на извѣстно християнско село се намѣри трупътъ на нѣкой отчаянъ турски злодѣй, чиято глава на нѣколко пжти е оцѣнявана отъ самата власть. Безброй потери тръгватъ да дирятъ убиеца на доказания прѣстжпникъ не по горитѣ и пжтищата, а по християнскитѣ села и колиби. Залавятъ се най-богатитѣ и най-събудени селени, биятъ се, изтезаватъ се жестоко, кжщитѣ се обискиратъ, скжпоценноститѣ грабятъ и женитѣ безчестятъ. . . И, слѣдъ нѣколко-дневна екзекуция, вмѣсто единъ убиецъ, десетки клѣти християни, вързани на вериги, докарватъ се въ затвора и осжждатъ като убийци. . .

Професионална разбойнишка шайка напада християнско село да го ограби и да плѣни по-заможнитѣ селени за откупъ. Християнитѣ, оставени беззащитни, грабватъ кремъклии пушки, стари пищови, косси и брадви, правятъ юнашки отпоръ на разбойницитѣ и ги прогонватъ. Нъ това е бунтъ! — се привиква властьта. Какъ смѣе християнинъ да се съпротивлява на турчинъ и да пази въ кжщата си оржжие! — Послѣдватъ обиски за оржжие, грабежи, изтезания и арестувания. Съ десетки християни се хвърлятъ въ затвора и осжждатъ за бунтъ противъ държавата! . . .

Селски полякъ или турчинъ отъ съсѣдно село хвърли око на селската хубавица, събира дружина, напада кѫщата и силомъ иска да я граби. Бащата или братътъ, дълбоко огорчени отъ това мрѫсно посѣгателство, грабва скритата пушка и убива единъ или двамина отъ нападателитѣ (щастие, ако и самъ не изгуби главата си). Незабавно пристига потера и, ако е избѣгалъ отмѫстителя на сестрината честь, залавя десетки съвсѣмъ невинни селени, хвърля ги въ затвора и сѫдилището ги осѫжда като убийци!

Извѣстенъ селски чорбаджия, който е натрупалъ богатството си отъ безбожни лихви и е оголилъ населението, единъ день се намѣри мѫртавъ около кѫщата си, или въ полето. Като всѣки сиромашки изедникъ, той е дѣсно ухо на властьта и зорко бди за благонадѣжностьта на своитѣ жъртви. Въ неговото убийство властьта съзира желѣзната рѫка на комитететитѣ — и всички селени прогласява за комити. Тогава цѣлото село се подлага на ужасна и жестока екзекуция: съ стотини селени биватъ бити и изтезавани, мнозина се освобождаватъ срѣщу богати рушвети, а нѣколко десетки се хвърлятъ въ затворитѣ. Поне половината отъ тѣхъ сѫдилището осѫжда като комити.

Доказанъ шпионинъ една зарань се намѣри мъртавъ край града. Въ убийството властьта съзира отмѫстителната рѫка на комитететитѣ. Почватъ се побои, арести, изтезания и всички видове турски жестокости. Разврѫзката е: десетина най-интелигентни християни се осѫждатъ като убийци.

Шпионско око издебна и издаде на властьта, че въ еди-кое християнско село има чета комити. Потери отъ най-жестоки злодѣи въ царска униформа, подкрѣпени отъ всички разбойнички шайки въ околностьта, обграждатъ посоченото село и почватъ да стрѣлятъ. Четата, увѣдомена прѣдварително, незабѣлѣзано се измѫква изъ селото. Кръвожаднитѣ потери нахлуватъ по кѫщята, биятъ, убиватъ, грабятъ, безчестятъ и вършатъ каквото заблагорасъдятъ. Комити не намиратъ. Нъ все пъкъ. нѣколко вериги отъ човѣшки сѫщества закарватъ въ града като трофеи на своята побѣда. Края на клѣтитѣ затворници е извѣстенъ. осѫждатъ се като комити по на 10, 15 и 101 години затворъ . . .

Прѣдатель християнинъ увѣдоми властьта, че въ еди-кое християнско село се крие комитетска чета. Потери обграждатъ селото, кѫщята и почва се прѣстрѣлка. Некадърни да погубятъ четата, тѣ убиватъ всѣкиго, който се покаже на улицата, запалватъ кѫщята и въ нѣколко часа цѣлото село обрѫщатъ въ пепелище. Често пѫти се докарватъ цѣли батереи топове и разрушаватъ селото. Съ стотини жени, старци и дѣца погиватъ въ пламъцитѣ, а уцѣлѣлитѣ селени навръзватъ съ вѫжета и закарватъ въ затвора . . .

Между комитетска чета и турска потера стане случайна срѣща. Четата, която държи само отбранително положение, успѣва да се изтръгне отъ турския обрѫчъ и се изгубва. Потерата, недоволна отъ резултатитѣ, нахлува въ ближното християнско село и съ ярость се нахвърля надъ беззащитнитѣ и невинни селени. Цѣлото село бива подлагано на жестока екзекуция: биятъ, изтезаватъ, убиватъ когато завърнатъ, грабятъ скѫпоцѣнноститѣ, безчестятъ младитѣ жени и момиі. Най-накрая, десетки селени биватъ хвърляни въ затвора и осѫждани като съучастници въ комитететитѣ.

Най-сетнѣ, властьта, за да нанесе послѣдния ударъ, прѣдприема блокади на десетки села, съ цѣль да издири и прибере скрито орѫжие. Цѣлъ мравунякъ потери се разпращатъ, блокиратъ насоченитѣ села и почватъ жестока екзекуция. Нито единъ селенинъ не бива пощаденъ. Блокадата продължава по нѣколко дни, а често и недѣли нарѣдъ, до като окончателно се завърши опустошението. Резултатитѣ отъ подобни блокади сѫ: стотини селени бити, убити, изтезавани, осакатени и толкова хвърлени въ затвора.

Въ това се състои терора на турската власть срѣмо поставения вънъ отъ законитѣ християнски елементъ въ Македония и Одринско — тероръ мракобѣсенъ, жестокъ, ужасенъ и неподаващъ се на описание, дерижиранъ отъ върховната турска власть, въ лицето на Султанъ-Хамида...

Всрѣдъ такива тежки условия трѣбваше да се движатъ организационнитѣ чети, за да изпълнятъ възложенитѣ тѣмъ задачи. Тия нови условия, наистина, до голѣма степень усложниха мисията имъ и постлаха пѫтя имъ само съ трънe, ала сѫщитѣ тия условия, въпрѣки очакванията на турското правителство, сѫщеврѣменно създадоха благоприятна

почва за революционна работа. Подъ тяжестьта на духовния и физически гнетъ, подъ непосилното економическо робство и подъ жестокитѣ и немилостиви удари на мракобѣсния правителственъ теророъ, християнското население съ открити обятия посрѣщаше нелегалнитѣ апостоли, съ жъдность слушаше тѣхната революционна проповѣдь и всецѣло се прѣдаваше на революционна работа. Въ лицето на тия нелегални скитници то виждаше първия свещенъ лжчь на надѣждата й утѣшението, виждаше залога на своето бждще щастие и благоденствие, виждаше оная сила, която ще сломи тешкия хомотъ на непосилното турско робство. Така щото, до колко новитѣ условия спжваха революционната дѣятелность, до толкова и създаваха благоприятна почва за нейното реализирание. Съ това само може да се обясни оная търпѣливость и упоритость, онова всеобщо себеотрицание и самопожертвувание, които качества християнското население прояви въ всички случаи, когато властьта насочваше своитѣ смжртоносни стрѣли противъ революционното движение.

Аферитѣ, на които свѣтътъ бѣ свидѣтель прѣзъ послѣднитѣ петъ години — афери безподобни по своята жесткость и грозни по своитѣ послѣдствия, илюстрирать, отъ една страна, всичкия ужасъ на правителствения теророъ, а отъ друга, утвърждавать по най-краснорѣчивъ и несъмненъ начинъ факта, че революционното движение въ Македония и Одринско не е движение искуственно и само на извѣстни слоеве отъ населението, както това твърдятъ заинтересувани людие, а дѣло на широката народна масса и коренетѣ му се таятъ въ дълбочинитѣ на изстрадалата народна душа . . .

Върху тия афери ний ще се спрѣмъ малко повечко, за да илюстрираме съ тѣхъ оня адъ, който самата турска официална власть създаде.

Македония и Одринско броятъ толкова много афери, щото, въ дадения моментъ не се чувствуваме въ положение да прѣдставимъ тѣхния точенъ списъкъ. Подобна работа, при сегашнитѣ условия, е невъзможна за туй, защото нѣма градъ, паланка и село въ Македония и Одринско, които да не прѣживѣха по една, двѣ и повече афери. Нъ и тия, за които притѣжаваме точни данни, ще сж достатъчни да илюстрирать всичкия ужасъ на периода, за който е думата.

За да се избѣгне прѣтрупването на настоящето изложение съ отекчителенъ материалъ, ще прѣдставимъ тия афери въ таблици съ кратки бѣлѣжки, като ги класифицираме, за по-наглѣдно, по вилаети.

1. — Афери въ Солунски вилаетъ.

Валандовска афера. — Енидже-Вардарска афера. — Тиквешка афера. — Демонстрация въ Мехомия. — Осждени по разни случки. — Голѣмата Солунска афера (Солунска, Кукушка, Гевгелийска, Дойранска, Воденска, Тиквешка). — Осждени и заточени по Солунската афера. — Афери въ Струмичко. — Афери въ Воденско. — Афера въ с. Волакъ (Драмско). — Старошевска афера (Баракли-Джумайско). — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали въ разни врѣмена и разни мѣста на вилаета.

Измежду всички европейски вилаети, най-много афери станаха въ Солунски вилаетъ. Най-бѣлѣжити въ тоя вилаетъ сж аферитѣ: *Валандовска, Енидже-Вардарска, Солунска, Гевгелийска, Кукушка, Дойранска, Струмишка, Тиквешка, Миссъ-Стонъ, Баничка, Балдевска и др.* Но най-голѣма измежду всички тия афери бѣ *Солунската*, която засѣгна почти цѣлия Солунски санджакъ.

Валандовска афера

(Дойранска кааза).

На 7 декемврий 1899 година, единъ прѣдатель отъ с. *Балинци* (Дойранско) увѣдоми властьта въ Гевгелия, че комити се криятъ въ с. *Валандово* (тоже Дойранско). Силна потера обгради на мржкване селото, прѣзъ цѣла нощь се води прѣстрѣлка и паднаха убити две заптиета. На заранья потерата нахлу въ селото и извърши ужаси: бидоха бити и изтезавани много селяни. Да разслѣдва случката биде изпратенъ на мѣстопроизшествието солунския началникъ на жандармерията, извѣстния арнаутинъ-злодѣй Мехмедъ паша, родомъ отъ

Тетово. Чрѣзъ адски мжчения той застави единъ селенинъ да посочи имената на множина селени отъ околнитѣ села, ужъ замѣсени въ комитетскитѣ работи. На всждѣ бидоха разпратени потери да ловятъ посоченитѣ лица. Тия потери извършиха ужаси тамъ, дѣто стжпиха, повечето отъ които ржководеше самъ Мехмедъ паша. Бидоха бити и изтезавани повече отъ 150, а арестувани 95 души. Тая афера засѣгна много села отъ Дойранската, Енидже-Вардарската и Гевгелийската каази. Слѣдната таблица показва броя на бититѣ, изтезаванитѣ и арестуванитѣ за всѣко село отдѣлно:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (по кази и села):

Дата		Дойранска			Енидже-Вардарска										Гевгелийска																Тиквеш.		Всичко			Забѣлѣжка
		с. Валандово	с. Балинци	с. Брайков.	с. Конково		с. Геракарци		с. Орманци		с. Тумба		с. Тушилово	с. Гърчица		с. Гиматъ		с. Бойница		с. Петрово		с. Сехово		с. Смоквица		с. Горгопикъ	с. Древено	с. Богдани			с. Пърждово					
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани			Изтез.	Арест.	Бити	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Бити	Бити	Арест.	Арест.	Бити	Изтез.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Бити	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Бити	Изтез.	Арест.	Бити	Изтез.	Арест.	
7 и 8 Декемврий	1899	13	5	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	10	10	*) 10	22	11	52	*) Арестуванитѣ сж и изтезаванитѣ. Прѣзъ м. Ноемврий 1899 година арестувани 21 души, обвинени въ убийството на единъ свещеникъ. Убити отъ шайката на Казимъ-ага прѣзъ врѣме на аферата: 4 отъ с. Бойница, 1 отъ с. Джбово, 1 отъ с. Тумба, 1 отъ Петрово — *всичко 7 души.* Освенъ туй, на 28/XII 1900 г. жандармерийски и-къ, съ 60 души аскеръ, изтезавалъ е въ с. Валаново 5 души и е откаралъ въ Дойранския затворъ 20 души, а на 1/X с. г. арестувани още 2 отъ с. Сехово и 3 отъ с. Стояково.
Прѣзъ м. Мартъ	1900	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	*) 2	8	*) 8	—	—	—	—	—	—	—	—	10	15	
Отъ 16—26 IV.	1900	—	—	—	5	5	30	4	10	*) 10	5	*) 5	2	—	—	—	8	20	3	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	52	31	28	
Отъ 7/XII—26/IV	1899—1900	16	7	10	5	5	30	4	10	10	5	5	2	20	2	2	8	20	3	2	2	8	8	3	1	2	1	10	10	10	74	52	95		

Тия вилнѣния на властьта прѣдизвикаха страшна паника между християнското население Името на Мехмедъ паша съ ужасъ се поменуваше. Цѣли тълпи отъ жени пристигнаха въ Солунъ и телеграфически се оплакаха султану. Копие отъ оплакването вржчиха и на европейскитѣ консули. Най-сетнѣ, биде назначена специална комисия отъ висши чиновници да разслѣдва оплакванията, която констатира извъртенитѣ ужаси и арестуванитѣ освободи като *невинни.* Това даде поводъ на консулитѣ да искатъ чрѣзъ посолствата въ Цариградъ строго наказание на провиненитѣ власти. Административния съвѣтъ при Солун. Виляетско управление осждиМехмедъ Паша и каймакамитѣ на Гевгелия и Дойранъ за тѣхнитѣ злодѣяния и незабавно бидоха уволнени, за да бждатъ повишени на други мѣста....

Не се измина нито мѣсецъ, Валандовската афера пакъ се поднови. Нѣкакви тайни разслѣдвания на властьта бѣха „установили", че арестуванитѣ по-рано, нъ освободени вече, сж виновни. Почнаха се нови арести и въ „Еди-Куле" (солунски затворъ) бидоха хвърлени нови петь жертви — трима отъ с. Валандово и двама отъ с. Балинци. И петимата тия клѣтници, скоро слѣдъ това, бидоха осждени по на *петь* годишенъ затворъ.

Въ свързка съ Валандовската афера сж и ареститѣ въ Гевгелийскитѣ села *Сехово и Смоквица,* извършени прѣзъ м. мартъ 1900 г., по поводъ доношението на единъ оржженъ контрабандисть-турчинъ отъ с. Маяда, че продалъ пушки на нѣкой си Ив. Петровъ отъ Сехово. По тоя случай наново се почна терора на властьта и 10 нови жертви отъ тия села, слѣдъ жестоки изтезания, бидоха хвърлени въ солунския затворъ.

Енидже-Вардарска афера.

На 12 августъ 1900 г., между с. с. Тумба и Тушилово (Енидже-Вардарска каза), биде прѣсрѣщнатъ и тежко раненъ отъ една организационна четица внукътъ на Демиръ Субаша отъ с. Тумба—първокачественъ злодѣй и християнски потисникъ, отъ когото всичко

въ околнитѣ християнски села бѣ писнало. Това покушение прѣдизвика новъ походъ на потеритѣ, които се пръснаха по селата не да дирятъ и ловятъ убийцитѣ, а да тероризиратъ мирното население. Отъ 15—21 августъ въ осъмь християнски села на Енидже-Вардарско, въ двѣ — на Гевгелийско и едно — на Солунско бидоха извършени такива ужаси, каквито мжчно могатъ се и замисли. Бити сж хората до изгубване свѣсть, туряни сж въ солена вода и слѣдъ туй пакъ бити. Слѣдната таблица показва броя на изтезаванитѣ и арестуванитѣ за всѣко село отдѣлно.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (по кази и села):

Дата		Енидже-Вардарска																Гевгелийска				Солун.		Всичко		Забѣлѣжка
		с. Оризарци		с. Постолъ		с. Тушилово		с. Либахово		с. Баба-кьой		с. Грубевци		с. Герекарци		с. Литово		с. Бойница		с. Горгоникъ		г. Куфалово				
Число и мѣсецъ	Година	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	При одинитѣ цифри изтезаванитѣ и арестуванитѣ сж едни и сжщи.
12/VIII	1900	7	7	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	11	11	
15 „	„	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	
16 „	„	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	5	5	
17 „	„	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	
18 „	„	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	
19 „	„	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	
20 „	„	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	9	—	
21 „	„	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
		7	7	6	5	5	5	2	—	1	—	4	—	4	—	1	—	3	3	1	—	1	1	35	21	

Тая афера даде за резултатъ 35 души изтезавани и 21 души арестувани, а по сетнѣ, мнозина отъ тѣхъ и осждени.

Тиквешка афера.

Прѣзъ м. януарий 1900 год., въ Тиквешката кааза, почти едноврѣмено, бѣха убити единъ турчинъ и единъ християнинъ. По тоя поводъ станаха арести надъ християни въ гр. Неготинъ и въ с. Мързенъ-Орѣховецъ. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по мѣсторождение и наложеното наказание:

Дата на аферата		Арестувани		Всичко арестувани	Осждени на смжртъ	Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година	г. Неготинъ	с. Мързенъ-Орѣховецъ			
20/I	1900	22	26	48	4	Убийство на единъ турчинъ и единъ християнинъ

Тия двѣ афери се завършиха съ осжданието 4-ма души на смърть: трима отъ гр. Неготинъ и единъ отъ гр. Прилѣпъ.

Демонстрация и арести въ Мехомия.

(Разложко).

На 21 юний 1900 год. турци грабиха отъ полето разлошката хубавица Магдалина Рачева отъ с. *Баня*. На 25 юний казалийския градецъ Мехомия бѣ прѣпълненъ съ селени

отъ цѣлото разлошка поле, дошли да протестиратъ прѣдъ властьта за извършеното злодѣйство. Вмѣсто да се уважи справедливия протестъ и се отнеме похитената мома отъ турцитѣ, властьта прѣдприе жестоко преслѣдване противъ дошлитѣ християни, отъ които повече отъ 30 души бидоха бити, а 33-ма, между които и 8 души отъ Мехомия, арестувани.

Осждени по разни случки.

Прѣзъ 1900 г. въ солунския затворъ лѣжаха повече отъ 50 души християни отъ разни мѣста на вилaета, обвинени въ политически простъпки. Прѣзъ сѫщата година солунскитѣ сѫдилища разглѣдаха дѣлата на тия клѣтници. Слѣдната таблица показва броя на осждениитѣ по мѣсторождение, по обвинение и по строгость на наложеното наказание:

Осждени на затворъ				Всичко осждени	Осждени като:			Мѣсторождение на осждениитѣ						
15 години	6 години	5 години	3 години		Политически убийци	Укриватели	Бунтовници	Гевгелийско	Кукушко	Солунско	Е. Вардарско	Струмишко	Дойранско	Велешко
5	1	2	3	11	5	4	2	3	2	2	1	1	1	1

И тъй, по разни случки бидоха осждени 11 души по на нѣколко годишенъ затворъ.

Солунска афера.

Годината 1901 биде ознаменувана въ Солунъ съ една рѣдка по размѣръ и жестокость афера, която се разшири по цѣлия Солунски санджакъ.

На 23 януарий 1901 год. солунската полиция залови двама работници на организацията, единия отъ които, подъ тяжестьта на жестоки изтезания, разкри на властьта много тайни работи, като посочи и извѣстни нему лица въ Солунъ и санджака, замѣсени въ организацията. Тия разкрития дадоха поводъ на турската власть да арестува въ Солунъ 27 души учители, лѣкари, ученици, търговци и занаятчии. Едноврѣмено съ туй, дадоха се строги заповѣди и до провинциалнитѣ власти да слѣдятъ строго християнитѣ и да се мѫчатъ да открият организационнитѣ разклонения. Малки и незначителни случки въ Кукушко, Гевгелийско, Дойранско, Воденско и Тиквешко дадоха поводъ на властьта да извърши въпиющи жестокости и да хвърли въ затворитѣ съ стотина людье.

Слѣднитѣ таблици за аферитѣ въ солунския санджакъ, за поводъ на които послужи солунската афера, нагледно показватъ броя на бититѣ, изтезаванитѣ, убититѣ и арестуванитѣ, както и причинитѣ за всѣка афера отдѣлно:

а) Солунска афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение и занятие:

Дата на аферата		Мѣсторождение на арестуванитѣ													Занятие на арестуванитѣ														Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година	Солунъ	Кукушъ	Гевгелия	Кавадарци	Битоля	Леринъ	Прилѣпъ	Рѣсенъ	Струга	Велесъ	Щипъ	България	Всичко арестувани	Свещеници	Учители	Лѣкари	Книжари	Търговци	Комисионери	Чиновници	Ученици	Гостилничари	Кафеджии	Арабаджии	Скотовъдци	Четници	Всичко	
25/I	1901	3	6	2	1	2	1	5	1	1	2	1	2	27	1	4	2	1	1	2	2	3	4	1	1	1	4	27	Издателството на единъ организационенъ работникъ

И тъй, въ Солунъ бѣха арестувани 27 души учители, гостилничари, ученици и пр. Единъ отъ арестуванитѣ успѣ да избѣга изъ самия затворъ, нъ слѣдъ нѣколко дена, когато се опита да напусне Солунъ, се самоуби, за да не попадне повторно въ ржцѣтѣ на властьта.

Отъ арестуванитѣ най-много бѣха кукушани, прилѣпчани, солунчани и т. н.

Повечето отъ тия затворници бидоха подложени на тежки изтезания.

б) *Кукушка афера.*

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение и занятие:

Дата на аферата		г. Кукушъ			с. Морарци		с. Калиново			с. Газалянци		с. Крецово		Общъ брой на пострадалитѣ				Занятие на арестуванитѣ					Причина на аферата
Мѣсецъ	Година	Арестувани	Изтезавани	Полудѣли	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Умрѣли отъ изтезание	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Полудѣли	Умрѣли отъ изтезание	Учители	Свещеници	Търговци	Земедѣлци	Арабаджий	
I и II	1901	13	8	1	3	3	14	14	2	1	1	1	17	32	45	1	2	4	2	8	17	1	По прѣдателство отъ Солунъ и откриване на чета въ Кукушко.

Тая афера засѣгна освенъ града Кукушъ още и четири села. Арестувани бидоха 32, а изтезавани 45 души граждани и селени (по-голѣмата часть отъ изтезаванитѣ сж и арестувани). А отъ какво естество бѣха изтезанията, говори факта, че единъ отъ изтезаванитѣ полудѣ, двамина умрѣха и двамина осакатѣха (Хр. х. Поповъ, Хр. Заовъ, Нико Тикмишевъ, Гоно Продановъ и Маноль Коджабашията). Арестуванитѣ бидоха докарани въ Солунъ и хвърлени въ зандана *„Еди-Куле“*.

в) *Гевгелийска афера.*

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (по каази и села):

Дата		Гевгелийска														Е. Вардарска		Всичко		Причини на аферата
		с. Дъбово		с. Тушинъ		с. Сременин		с. Кованецъ		с. Смоквица		с. Бонница		с. Баялци		с. Валтаци				
Число и мѣсецъ	Година	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	
Януарий	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	15	—	—	2	15	При обиска на една кжща убити 3 жандарми отъ скрититѣ въ нея четници. Съ пристигналата войска четницитѣ се сражавали, и били убити и самоубити 7, а отъ войника 30 души.
4/II	„	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	2	Всѣдствие сражението на една чета съ войника.
18/II	„	—	—	—	—	30	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	35	—	Юзбашия съ 15 войника и 30 души нѣх. дирлъ комити и оржжие.
25/II	„	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	7	—	Обвинени въ убийството на 1 арнаутинъ.
22-24/II	„	5	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	27	Всѣдствие убийството на учителя въ селото.
		6	27	3	—	30	—	2	—	3	—	2	2	2	15	3	—	51	44	

Гевгелийската афера почна отъ с. Баялци, гдѣто биде открита една чета и бидоха убити трима суварий. Подъ разни поводи, тя се разшири и по другитѣ християнски села. Броя на изтезаванитѣ (51) най-краснорѣчиво говори, какви ужаси сж извършени въ Гевге-

лийската кааза. Отъ изтезаванитѣ двамина умрѣха. Между изтезаванитѣ има и жени. Арестуванитѣ 44 души бидоха изпратени въ Солунъ и тамъ сждени.

г) Дойранска афера.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		с. Акънджалии		с. Николичъ		Всичко		Забѣлѣжка
Число и мѣсецъ	Година	Изтезав.	Арестув.	Изтезав.	Арестув.	Изтезав.	Арестув.	
10/III	1901	10	7	—	1	10	8	За участие въ революционната организация.

Поводъ за тая афера послужиха направенитѣ разкритията отъ свещенника на с. Акжнджалии подъ тяжестьта на жестоки изтезания. Той посочи поименно главнитѣ съучастници въ организацията. Нѣколко души отъ арестуванитѣ бидоха осждени по на нѣколко годишенъ затворъ.

д) Воденска афера.

Прѣзъ 1901 г., по доносъ на шпиони, властьта въ Воденъ изпрати потери да дирятъ комитетска чета по християнскитѣ села. Никаква чета не бѣ намѣрена, а като комити бидоха арестувани съвсѣмъ невинни селени. Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Арестувани		Всичко арестувани	Причина на аферата
Мѣсецъ	Година	с. Пожарско	с. Саракин.		
I	1901	25	20	45	За сношение съ бунтовни чети.

По тая афера пострадаха 45 души селяни. Голѣма часть отъ тѣхъ бидоха изпратени въ солунския затворъ.

е) Тиквешка афера.

Обискитѣ и преслѣдванията, прѣдизвикани отъ солунската афера, не оставиха спокойна и Тиквешката кааза. Дошло бѣ до знанието на властьта, че комитетски чети обикалятъ християнскитѣ села. Потери, подъ началството на най-отчаяни тиквешки злодѣи, бидоха разпратени да ловятъ комити и да търсятъ оржжие. Слѣдната таблица посочва селата, върху които се прострѣ турския тероръ, както и броя на пострадалитѣ:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Изтезавани									Всичко изтезавани	Арестувани		Всичко арестувани	Причина на аферата
Мѣсецъ	Година	с. Ресово	с. Бегница	с. Гърбавецъ	с. Мѣрвенъ-Орѣхоецъ	с. Черменъ	с. Сираково	с. Бошево	с. Галище	с. Болничица		гр. Кавадарци	с. Ресово		
23/III	1901	22	6	15	20	10	5	8	10	15	111	18	14	32	За заловено оржжие и укриване на бунтовнишки чети.

Тая афера засѣгна деветь села на Тиквешката кааза, начело съ събуденото градче Кавадарци, които бидоха подложени на жестока екзекуция. Тридесеть и двама души влѣзоха въ затвора, повече отъ които изтърпѣха ужасни мжчения. Единъ отъ изтезаванитѣ въ с. Ресово и двама отъ с. Мързенъ-Орѣховецъ издъхнаха подъ страшни мжчения. Между изтезаванитѣ имаше и жени. Единъ селенинъ отъ с. Барово, дѣто тоже споходиха потеритѣ, прѣди да бжде арестуванъ, се самоуби . . . Всички арестувани бидоха откарани въ Солунъ и хвърлени въ „Еди-Куле", дѣто единъ, отъ най-тежко изтезаванитѣ, умрѣ.

И тъй, всичкитѣ тия афери — една отъ друга по-жестоки, които Солунската афера прѣдизвика — всички вкупъ дадоха за резултатъ: 217 души изтезавани, нѣколко души умрѣли отъ изтезания и 188 — арестувани.

Процеситѣ по тия афери се разгледаха отъ специално сждилище въ Солунъ въ най-непродължително врѣме. Резултатитѣ сж крайно печални. Слѣднята таблица, която обгръща осжденитѣ по всички тия афери, ще даде най-ясно прѣдставление:

Разпредѣление на осжденитѣ по поводъ Солунската афера по строгостьта на наложеното наказание, мѣсторождение и занятие:

Наложено наказание								Всичко осждени	Мѣсторождение на осжденитѣ																	Всичко осждени	Занятие на осжденитѣ								Всичко осждени
Смжртъ	Вѣчни окови	Затворъ							Гевгелийско	Кукушко	Тиквешко	Дойранско	Велешко	Битолско	Прилѣпско	Рѣсенско	Леринско	Струшко	Струмичко	Солунско	Щипско	Сѣрско	Воденско	Муст.-Пашал.	България		Свещеници	Учители	Книжари	Лекари	Ученици	Комисонери	Търговци и земедѣлци	Овчари	
		7 години	5 години	3 години	2 години	1½ година	1 година																												
9	13	20	18	36	1	2	2	101	40	18	14	6	4	4	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	101	8	15	2	1	2	2	69	2	101

И тъй, отъ 188 души арестувани по тия шесть афери, 101, т. е., по-вече отъ половината, бидоха осждени, деветъ души отъ които *на смжртъ!* Отъ осжденитѣ най-много сж изъ Гевгелийско, Кукушко, Тиквешко и т. н. Между тѣхъ има 15 души учители и 8 души свещеници.

До м. юлий 1901 г. всички тия афери бѣха завършени и сждбата на всѣкиго отъ пострадилитѣ бѣ вече опредѣлена: смжртъ, вѣчни окови, дългогодишенъ затворъ...

На 6 юлий с. г. една партида отъ тия затворници, на брой 40 души, бидоха товарени на единъ турски параходъ и изпратени въ Мало-Азиятската крѣпость *„Будрумъ-Кале"* да излѣжатъ наказанието си, далечъ отъ своето отечество, отъ най-близкитѣ на сърдцето.....

Слѣдната таблица показва разпредѣлението на тия заточеници по мѣсторождение, занятие и по строгость на наложеното наказание:

Разпредѣление на заточенитѣ по																																			
мѣсторождение																				занятие							наказание								
Тиквешко	Гевгелийско	Дойранско	Прилѣпско	Кукушко	Велешко	Солунско	Рѣсенско	Струшко	Щипско	Леринско	Воденско	Струмичко	Сѣрско	Муст. Паш.	Непоказано	Всичко заточени	Свещеници	Учители	Ученици	Инспектори	Книжари	Лекари	Земедѣлци и търговци	Всичко заточени	Вѣчни окови	Невси джеза	7 години	5 години	3 години	2 години	Всичко заточени
8	8	4	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	40	8	15	2	1	1	1	12	40	10	2	13	7	7	1	40

На 8 августъ с. г. биде изпратена на заточение въ Мало-азиятската крѣпость *„Аккия"* и втора партида отъ тия затворници, на брой 44 души.

Слѣдната таблица показва разпредѣлението на тия заточеници по мѣсторождение, занятие и по строгость на наложеното наказание:

Разпредѣление на заточенитѣ по																											
мѣсторождение											занятие													наказание						
Кукушко	Гевгелийско	Тиквешко	Струмичко	Енид. Вард.	Малешевско	Леринско	Солунско	Велешко	Всичко заточени	Свещеници	Учители	Търговци	Комисионери	Занаятчии	Бакали	Земледѣлци	Телеграф.	Овчари	Млѣкари	Колари	Кираджии	Всичко заточени	Вѣчни окови	15 г. затворъ	10 г. затворъ	7 г. затворъ	5 г. затворъ	3 г. затворъ	Всичко заточени
9	17	12	1	1	1	1	1	1	44	1	1	4	1	9	2	19	1	2	1	2	1	44	5	4	1	7	8	19	44

И тъй, отъ осѫденитѣ по солунската афера 84 души бидоха изпратени на заточение въ Мало-азиятскитѣ крѣпости.

Тъй се завърши тая голѣма по размѣри и печална по резултати Солунска афера. Но съ нея не се свършиха и страданията на християнитѣ въ Солунския вилаетъ. Напротивъ. Тя още повече развърза рѫцѣтѣ на турската власть въ прeслѣдванията и, както ще видимъ по-долу, прѣдстоеше да се изредатъ още цѣла редица нови афери, не по-малко жестоки и грозни по послѣдствията си.

Афери въ Струмичко.

Измежду всички каази на Солунския вилаетъ, Струмичката кааза е единствената, която брои най-много афери и християнското население въ която най-много пострада отъ турския терoръ. Слѣдната таблица посочва брой на тия афери, мѣстата, които тѣ засѣгнаха и броя на пострадалитѣ християни:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		Струмишка кааза																																			Пехчевска кааза			Всичко		
		г. Струмица		с. Варварица		с. Нивичано		с. Кастрино		с. Босилево		с. Моноспит.		с. Борисово		с. Попчево			с. Ново-село			с. Куклишъ			с. Дабиля	с. Василево	с. Бѣлотино	с. Муртино	с. Велюса	с. Пиперово	с. Робово	с. Балдовци	с. Водоча	с. Расица	с. Дървошъ	с. Варварево	с. Сѫчево	с. Владимир.	Отъ г. Кукушъ и селата				
Мѣсецъ	Година	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Избѣг.	Арест.	Изтез.	Избѣг.	Арест.	Изтез.	Избѣг.	арестувани												Избѣг.	Арест.	Арест.	Изтез.	Арест.	Изтез.	Избѣг.
Септемврий	1897	9	3	6	2	8	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	30	6	—
Априлий	1899	—	—	—	—	—	—	40	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	4	52	11	—
Мартъ	1901	1	—	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	5	3
Септемврий	1901	10	—	—	—	—	—	—	—	28	4	18	6	—	—	2	—	—	70	12	10	29	6	4	12	3	—	4	4	3	4	2	9	3	8	6	3	—	—	—	210	28	17
Октомврий	1902	—	—	—	—	10	—	—	—	15	—	40	40	50	50	20	20	—	100	100	—	20	20	—	20	10	10	40	20	4	30	—	9	—	10	10	10	—	—	—	428	230	10
		20	3	10	4	19	1	40	7	43	4	58	46	50	50	34	23	3	170	112	10	49	26	4	34	16	13	44	24	7	34	2	18	3	18	16	13	2	12	4	741	280	30

Броя на арестуванитѣ (741) и изтезаванитѣ (280) въ Струмичко е тъй голѣмъ, щото самъ по себе говори и за турската жестокость.

Причинитѣ на тия *петь* афери сѫ слѣднитѣ:

Прѣзъ м. септемврий 1897 г. една четица залови Струмичкия богатъ турчинъ *Назлъмъ-бей.* По тоя поводъ бидоха арестувани отъ властьта 30 души селени, 14 отъ които откараха въ Солунъ. Отъ арестуванитѣ най-тежко бидоха изтезавани Атанасъ Цоневъ и Петре Кончелията (отъ с. Конче).

Прѣзъ м. априлъ 1899 г. една чета залови Струмичкия турчинъ *Дуранъ-ага.* По тоя поводъ бидоха арестувани 40 души отъ с. Костурино. Около 20 души отъ тѣхъ, начело съ селския учитель, бидоха откарани въ Солунъ.

Прѣзъ м. мартъ 1901 г. (прѣзъ врѣме на Солунската афера), по показания на Миланъ Михаиловъ отъ Солунъ, бидоха арестувани и изтезавани 20-на души селени отъ разни села, 12 души отъ които властьта прѣпрати за сѫдение въ Солунъ, гдѣто единъ отъ тѣхъ, учителя Иванъ Илиевъ, жестоко изтезаванъ при залавянието, остави коститѣ си въ „Еди-Куле“.

Прѣзъ м. септемврий 1901 година почна най-грозната афера въ Струмичко. Струмичкия каймакаминъ бѣ заставенъ отъ Солунъ да разкрие нѣкаква афера, за да се смаже чрѣзъ нея християнското население. Блѣдитѣ показания на Севдинъ Иванъ фурунджията отъ с. Ново-село, както и нѣкои частни селски междуособици, дадоха поводъ на разкрития. Бидоха разкрити двѣ политически убийства, движение изъ каазата на бунтовнишки чети и агитацията имъ за въоржаване и приготовления за възстание. Почти всички новоселци бидоха арестувани, а около 10-на души звѣрски изтезавани. Слѣдъ изтезанията, Стойче Куюмджията и Андрей Стояновъ дадоха най-точни показания. Мите Гачевъ биде държанъ на крака и безъ сънь цѣли 74 часа. Слѣдъ изтезанията, 67 души отъ арестуванитѣ бидоха закарани въ Солунъ и тамъ сждени.

Слѣдната таблица показва броя на откаранитѣ въ Солунъ и броя на осжденитѣ по мѣсторождение:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Откарани въ Солунъ									Всичко арестувани	Избѣгали	Прѣдадени на сждъ	Осждени										Всичко осждени	Задочно осждени
гр. Струмица	с. Ново-село	с. Барбарево	с. Босилово	с. Робово	с. Мурижно	с. Кулишъ	с. Дабия	с. Моносилтово				гр. Струмица	с. Босилово	с. Василово	с. Дабия	с. Кулишъ	с. Попчево	с. Съчево	с. Три-води	с. Чанъ-Чифликъ	с. Моносилтово		
3	17	4	18	1	9	11	3	1	67	17	31	2	1	1	3	11	1	2	2	2	1	26	24

Тая афера, рѣдка по размѣръ, даде: 210 души арестувани, 28 души изтезавани, 17 души избѣгали и 26 души осждени.

На 15 октомврий 1902 г. въ с. *Борнево* властьта откри една организационна чета. Слѣдъ сражението аскера ограби селото. Грозни изтезания се извършиха надъ селенитѣ. Преслѣдванията се разшириха и по много околни села. Тая афера даде 428 д. арестувани и 230 д. изтезавани.

Афери въ Воденско.

На 7 юний 1901 г. при селото *Зборско* (Воденско) стана сблъсване между една организационна чета и турски аскеръ, издадена отъ шпионско око. Това даде поводъ на властьта да извърши арести въ провиненото село и града Воденъ и да подложи селенитѣ на изтезания.

На 9 май 1902 г., между с. с. Зборско и Ранисавци, бидоха намѣрени труповетѣ на двама помаци-турци (баща и синъ), родомъ отъ послѣдното село. Това двойно убийство властьта отдаде на комитетскитѣ чети и прѣдприе редъ жестоки преслѣдвания и арести.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезавани християни по двѣтѣ тия афери:

Дата на аферитѣ		Изтезавани		Всичко изтезавани	Арестувани		Всичко арестувани	Причини на аферитѣ
Число и мѣсецъ	Години	с. Саракиново	с. Зборско		гр. Воденъ	с. Зборско		
7/VII	1901	—	4	4	14	12	26	По поводъ сражение на чета.
9/V	1902	1	—	1	—	8	8	По убийство на двама турци.

Тия двѣ афери дадоха 34 души арестувани. Мнозина отъ тѣхъ бидоха осждени по на нѣколко годишенъ тъмниченъ затворъ.

Афера въ с. Волакъ.

(Драмско).

Вслѣдствие прѣдателство, на 11 юлий 1902 г. биде открита въ с. *Волакъ* (Драмска кааза) една организационна чета. Слѣдъ сблъсканието, аскера се нахвърли върху жителитѣ и извърши ужаси. Тая афера засѣгна и други двѣ драмски села, както и други двѣ, входящи въ района на Неврокопската кааза.

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезаванитѣ (арестуванитѣ и изтезаванитѣ сж едни и сжщи) по мѣсторождение:

Дата на аферата		Драмско							Неврокопско			Всичко						Всичко пострадали	Причина на аферата
		с. Волакъ					с. Плевне	с. Просоченъ	с. Ливадища		с. Белутинци								
Мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	убити	изгор.	изгор. кжщи	бити	бити	арест.	изтез.	изтез.	арест.	изтез.	бити	убити	изгор.	изгор. кжщи		
11/VII	1902	7	18	5	2	7	10	6	7	8	10	14	36	16	5	2	7	72	Сблъскание между чета и аскеръ.

Общия брой на пострадалитѣ по тая афера възлиза на 72 души, между които петима убити и *двама живи изгорени* (свещенника Теофилъ и първенеца Янаки — и двамата отъ с. Волакъ — вързани съ вжжета за дирецитѣ на една кжща, полѣни съ газъ и запалени....) Изгорѣха въ с. Волакъ и 7 кжщи. Всички тия арести, изтезания и звѣрства ржководеше драмския жандармерийски началникъ, Хюсеинъ Тефиковъ.

Старошевска афера.

(Баракли-Джумайско — Сѣрска кааза).

Шпионско око издаде на властьта въ Сѣръ прѣбиванието въ с. *Старошево* на една бунтовна чета. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка между дошлия аскеръ и четата, послѣдната успѣ да се измжкне изъ обсаденото село. Недоволенъ отъ резултатитѣ, аскера се нахвърли върху селенитѣ, извърши изтезания и много арести. По тая случка пострадаха и нѣколцина селени отъ ближното село Дели-Хасанъ. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезанитѣ християни по тая афера:

Дата		Сѣрска кааза						Причина на аферата
		с. Старошево		с. Дели-Хасанъ		Всичко		
Число и мѣсецъ	Година	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	
5/X	1902	—	9	—	—	—	9	По поводъ откриване на бунтовна чета
28/X	„	7	3	—	—	7	3	
4/IX	„	—	—	2	1	2	1	
23/XII	„	—	12	—	—	—	12	
		7	24	2	1	9	25	

Изтезавани сж 9 души, а арестувани — 25. Между арестуванитѣ отъ Старошево имаше и 4 жени, една отъ които умрѣ въ Сѣрския затворъ вслѣдствие на изтезанията. Изтезанията извърши мулязимина Сали-Черкезъ.

Освенъ тия афери Солунския вилаетъ брои и други нѣколко десетки отъ политически характеръ.

* * *

Слѣдната таблица прѣдставлява *една часть* отъ тия афери и случки, станали прѣзъ разни врѣмена и разни мѣста въ тоя вилаетъ:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (каази и села).

№ по редъ	Дата на аферата или случката		Гр. Солунъ	Гевгелийско		Кукушко		Невроконско				Гор. Джумайско								Разлошко							Мелнишко				Петричко		Всичко		Причина на аферитѣ
			гр. Гевгелия	с. Стояково	с. Крецово	с. Мутково	гр. Новроконъ	Осиково, Валдево и др.	с. Лонга	с. Окрижово	гр. Струмица	гр. Джумая	с. Градево	с. Градово	с. Сърбиново	с. Марулево	с. Лъшко	с. Желѣзница	с. Грамада	с. Тросково	с. Бисско	с. Якрука	с. Добринища	с. Дратевца	с. Бачево	с. Елешница	с. Баня	с. Бисско	с. Годово	с. Якрука	гр. Мелникъ	с. Крѣсна	с. Мечкулъ	с. Мечкулъ	с. Домидево	Петричко			
			Арестувани									Изтезавани								Арестувани							Изтез.	Арест.								
1	Юний . . .	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90	90	—	По поводъ убийство на турчинъ
2	Августъ . . .	1900	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	„ „ заловени компрометир. книжа
3	Априлъ . . .	1901	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	—	„ „ счуиване на газовитѣ тржби.
4	Юний	1901	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	„ „ сблъск. между чета и аскеръ
5	Юний	1901	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	Обвинени въ бунтовничество
6	Юний	1901	—	—	—	—	—	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	—	По поводъ убийство на турчинъ
7	Августъ . . .	1901	—	—	—	—	—	3	—	—	—	2	1	20	7	1	1	—	—	—	9	1	—	—	—	—	—	4	2	1	2	9	2	2	—	—	43	21	„ „ аферата Мисъ-Стонъ
8	Февруарий .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	16	—	„ „ сблъскв. между чета и аскеръ
9	Мартъ . . .	1902	—	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	—	„ „ убийство на двама християни
10	Мартъ . . .	1902	—	—	—	—	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	„ „ сблъскв. между чета и аскеръ
11	Юний	1902	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	„ „ убийство на полякъ.
12	Юний	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42	„ „ залавяние на четирма турци
13	Октомврий .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	6	—	—	9	—	7	6	24	23	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	88	„ „ обиски за оръжие
14	Януарий . . .	1903	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	15	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	23	„ „ „ „ „
15	Мартъ . . .	1903	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	„ „ сблъскв. между чета и аскеръ
15	Отъ VI/1900—III/1903 г.		54	22	18	12	20	5	19	2	3	2	1	20	7	1	1	11	6	3	15	18	1	48	6	24	27	2	4	2	1	2	9	2	2	2	106	301	174	

Тая таблица, както и ония, които до тукъ помѣстихме за аферитѣ въ Солунския вилаетъ, наглѣдно показватъ, какъвъ бѣсенъ правителственъ тероръ вилнѣеше въ тоя вилаетъ прѣзъ прѣдметния петъ-годишенъ периодъ, на какви страдания бѣ изложенъ християнския елементъ и какви човѣшки и материални жъртви той даде.

За жалость, тоя часъ не разполагаме съ точенъ списъкъ на осѫденитѣ по всички тия афери; нъ, все пакъ, съ положителность може да се утвърди, че *двѣ третини* отъ всички арестувани бидоха и осѫдени.

За аферитѣ прѣзъ 1903 г. ще говоримъ когато ще иллюстрираме „реформаторската дѣятелность" на Хилми-Паша.

2. Афери въ Битолски вилаетъ.

Костурски афери. — Кичевска афера. — Битолска афера. — Кадиноселска (Прилѣпско) афера. — Ракитничка (Демиръ-Хисарско) афера. — Търсенска (Леринско) афера. — Пѫтелска (Леринско) афера. — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и разни мѣста въ виласта. — Таблица на затворницитѣ въ Битоля прѣзъ 1902 год.

Еднакво нещастенъ съ афери е и Битолския вилаетъ. Най-бѣлѣжити по жестокость и размѣръ сѫ аферитѣ: *Кадиноселска* (Прилѣпско), *Търсенска* (Леринско), *Ракитничка* (Крушовско), *Пѫтелска* (Леринско), *Иванчова* (Костурско), *Избишка* (Рѣсенско), *Жрбинска* (Охридско) и пр.

Костурски афери.

Измежду всички каази на Македония и Одринско, Костурската кааза брои най-много афери. И най-малката случка тамъ даваше поводъ на турската власть да предприема жестоки гонения и преслѣдвания противъ християнитѣ, да извършва массови арести, за да смаже, по тоя начинъ, всѣкакво проявление на свободолюбивъ дѫхъ. За тоя край притежаваме данни за всички афери, станали отъ 1899 г. до ланското възстание. Всички тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица, която нагледно прѣдставлява всичкия ужасъ, който турския правителственъ тероръ извърши. (Вижъ таблицата на стр. 61).

Християнитѣ на Костурската каза изнесоха на плѣщитѣ си *четиринадесеть* афери, една отъ друга по-жестоки, по-ужасни. Тия афери засѣгнаха *двадесеть и осъмь* християнски села и дадоха за резултатъ 234 души арестувани и 225 души изтезавани. Страницитѣ на настоящето изложение сѫ тѣсни даже за кратки бѣлѣжки за всѣка една отъ тѣхъ. Ще посвѣтимъ нѣколко реда само върху най-бѣлѣжитата — *Иванчовата* афера, която засѣгна *деветнадесеть* села на Костурската кааза.

Иванчовата афера почна прѣзъ м. юлий 1901 г. и носи името на прѣдателя, който я създаде. Иванчо Кичевчанеца, родомъ отъ Кичевскитѣ села, (който сетнѣ стана мухамеданинъ подъ името *Османъ-бей*), дойде въ Костурско отъ Битола, гдѣто бѣше убилъ другаря си за единъ симитъ . . . Гоненъ отъ турскитѣ власти, той се кри около три мѣсеци въ с. Лѣпчища, дѣто лъжеше селенитѣ че убилъ турчинъ и, по тоя начинъ, спечели симпатиитѣ и довѣрието имъ. Отъ тамъ той замина за Гърция, състави чета отъ 10 души и пакъ се върна въ Костурско. При една срѣща съ турската войска той биде раненъ, нъ сполучи да избѣга въ Гърция. Въ Атина той се прѣдстави прѣдъ турския консулъ, комуто се и прѣдаде, съ условие, безнаказано да може се върне въ Костурско, за да прѣдателствува. И наистина, консула го прѣпрати въ Еласона и оттамъ се отзова пакъ въ с. Лѣпчища. Отъ селенитѣ въ това село той потърси петь лири, за да ги не издаде че го укривали. Селенитѣ отказаха да му дадатъ исканитѣ пари. Отъ тамъ тоя извергъ замина за Битоля и Костуръ, дѣто прѣдстави на властьта списъкъ на 400 души селени отъ разни села, като участници въ организацията. Съ списъци въ рѫцѣ тръгнаха по селата потери да ловятъ наклѣветенитѣ селени. Повече отъ 150 души избѣгаха въ планинитѣ, нѣколко десетки бидоха бити и изтезавани, а 78 души арестувани и пратени въ Корчанския затворъ.

Нѣколко реда, посвѣтени върху зулумитѣ на тия потери, ще прѣдставятъ всичкия ужасъ, който тѣ извършиха по селата.

Разпредѣление на пострадалитѣ въ Костурско по мѣсторождение:

Дата на аферитѣ		с. Шестово		с. Дъмбени		с. Смърдеш		с. Хрупища		гр. Костуръ		с. Брѣзница		с. Кономлади		с. с. Търново и Бесалиье		с. с. Косинецъ и Лобанца		с. Апоселъ		с. Руля		с. Ощима		с. Желъово		с. Статица		с. Турие		с. Поздивица		с. Дрѣновени		с. Бъшени		с. Бляца		с. Кондороби		с. Загорчани		с. Желинъ		с. Нестрамъ		с. Черновица		с. Бабчоръ		с. Врѣбникъ		Всичко		Наименование на аферитѣ
Мѣсецъ	Година	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	Изтезавани	Арестувани	
Септемврий . .	1899	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	Дасклъ-Танасова
Декемврий . .	1899	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	Лааръ п. Трайкова
Септемврий . .	1900	—	—	—	24	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	7	Сотирова
Май	1901	—	—	—	—	—	2	4	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	7	Нюрединова
Юний	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	9	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	13	Търновска
Юлий	1901	20	12	7	5	1	—	2	8	3	—	—	—	—	—	2	11	1	4	6	2	2	—	2	2	—	1	1	1	3	4	—	—	2	4	—	—	—	1	—	29	78	Иванчова
Януарий . . .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	Загоричка
Януарий . . .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	Траянова
Септ. и Октом.	1902	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	—	Янаки Москова
Септемврий . .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1	20	12	—	38	20	Бабчорска
Ноемврий . .	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	5	—	—	—	—	—	—	—	—	13	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	13	Статицка
Ноемврий . .	1903	—	23	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	2	Дъмбенска
Мартъ	1903	—	9	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	9	29	Смърдешка
Май	1903	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	22	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	50	27	Желъевска
14 афери отъ IX/1899 — V/1903 год.		24	44	11	41	24	2	6	8	14	7	2	52	43	5	6	16	1	4	6	2	2	31	10	2	20	1	1	1	3	4	10	13	2	9	8	1	20	13	8	234	225	

Корчанския бинбашия, Мухтаръ-ага, е арнаутинъ и редъкъ злодѣй. Съ отбрана шайка отъ 100 души, тоже арнаути, придруженъ и отъ самия прѣдатель Иванчо, той тръгна по селата и извърши въпиющи ужаси. Първото село, което изпита неговитѣ жестокости, бѣ с. *Джмбени* — голѣмо християнско село. Първитѣ хора, които Мухтаръ-ага излови въ това село, бѣха учителя, свещенника и 10 души първенци, 7 души отъ които подложи на жестоки изтезания. Отъ тѣхъ той прибра 70 лири. Отъ тукъ Мухтаръ-ага замина за с. *Косинецъ*. И тука, слѣдъ като изтезава̀ трима, залови учителя и 10 души първенци, прибра отъ селото 50 лири откупъ и замина за с. *Смжрдешъ*. Отивайки за това село, той не забрави и с. *Лобаница*, отъ гдѣто събра 30 лири. Въ Смжрдешъ той трѣбаше да излови, спорѣдъ списъка, 60 души селени, нъ намѣри селото почти праздно — всички селени бѣха избѣгали. Все пакъ, той намѣри 5 души селени за да изтезава, задържа едного и успѣ да вземе 100 лири. На другия день тоя злодѣй посѣти с. *Брѣзница*, задигна 40 лири, събрани съ бой и кръвь, и замина за с. *Руй*, което оплѣни. По тоя начинъ, той посѣти и с. с. *Поздивица, Дрѣновени, Апоскепъ, Жельево, Руля, Търново Статица* и др. Въ всички села, прѣзъ които тоя царски усмиритель мина, извърши голѣми жестокости и отъ всички събра откупъ. Тая обиколка му донесе повече отъ 2500 турски лири.

Друга една шайка, подъ началството на единъ неговъ роднина, Асимъ-чаушъ, бившъ разбойникъ, обикаляше полскитѣ села. Той посѣти с. с. *Вишени, Блаца, Черешеница, Олища и Загоричани*, които тежко изпатиха отъ неговитѣ зулуми. Тоя извергъ не остави неосквернена и мѣстната светиня — монастиря *Св. Врачъ*. Въ тоя монастиръ живѣятъ само гръцки свещенници и монаси, нъ и тѣхъ, слѣдъ като ги обтѣгна на два кола, заповѣда да ги биятъ по голи мѣса съ върбови пръчки, до като кажатъ, кога били въ монастиря комититѣ.

По такъвъ звѣрски и грабителски начинъ се завърши екзекуцията на християнскитѣ села въ Костурско — екзекуция, прѣдизвикана отъ гнусното прѣдателство на единъ извергъ.

За останалитѣ афери въ Костурско нѣма да говоримъ, а ще отбѣлѣжимъ само поводитѣ, които ги прѣдизвикаха:

Даскалъ Танасовата, Сотировата и *Траяновата* афери прѣдизвикаха убийства на прѣдатели и турски шпиони.

Лазаръ Попъ Трайковата афера стана поради заловени компромитирующи книжя.

Нюрединовата афера прѣдизвика убийството на извѣстния Костурски злодѣй, Нюрединъ-ага отъ с. Св. Недѣля. Въ едно отъ захвърленитѣ кьепета отъ четата, която извърши това убийство, биде намѣрено писмото на Костурския ржководитель, съ което се заповѣдваше убиването на тоя злодѣй.

Търновската афера е вслѣдствие убийството при с. Търново на единъ турски бей отъ разбойници.

Загорицката, Бабчорската и Дъмбенската афери прѣдизвикаха прѣдателства.

Янаки-Московата, Смърдешката и *Жельевската* афери прѣдизвикаха сражения между организационни чети и турска войска.

Статицката афера е вслѣдствие на заловено оржжие.

При всичкитѣ тия афери турската официална власть прояви своята типична жестокость и звѣрщина.

Кичевска афера.

Тая афера прѣдизвика единъ разваленъ свещенникъ отъ гр. Кичево, който съобщи на властьта, че мѣстния революционенъ комитетъ взелъ рѣшение да го убие. Тоя „божий служитель“ прѣдстави сжщеврѣменно и списъкъ на людье отъ града и селата, които участвуватъ въ организацията, както и на такива по другитѣ градове въ вилията, които той счита за неблагонадѣждни. Вслѣдствие на тоя гнусенъ доносъ, на 30 августъ 1900 г. едноврѣменно бидоха извършени арести въ Кичево и други мѣста, отбѣлѣзани въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣстожителство:

Дата на аферата		гр. Битоля	гр. Охридъ	гр. Дебъръ	гр. Крушово	Кичевско					Всичко	Причина на аферата
						гр. Кичово	с. Монастирецъ	Б. Доленци	с. Вранещица	с. Райчица		
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани										
30/VIII	1900	2	1	2	1	2	1	1	1	1	12	Донось на единъ свещенникъ.

И тъй, по поводъ на тоя доносъ бидоха арестувани 6 души отъ Кичево и селата и 6 души отъ отбѣлѣзанитѣ въ таблицата градове на вилaета, повечето отъ които турскитѣ сѫдилища осѫдиха като политически прѣстѫпници.

Битолска афера.

Вслѣдствие на една свада между двама братя отъ Битолското село Букри, биде посоченъ на властьта Иосифъ Петковъ отъ с. Жабени за човѣкъ на организацията и запознатъ съ комитетскитѣ работи. Послѣдния, безъ никакъвъ натискъ, на 12 февруарий 1902 г., издаде на властьта имената на десетки людие като членове на организацията и видни нейни дѣятели отъ Битолската и Леринската каази. По поводъ на това прѣдателство едноврѣмснно бидоха арестувани посоченитѣ лица въ мѣстата, отбѣлѣзани въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (каази и села):

Дата на аферата		Битолска кааза																		Леринска кааза															Общо		
Число и мѣсецъ	Година	с. Егри	с. Букри	с. Жабени	с. Барешани	с. Градешница	гр. Битоля	гр. Крушово	с. Журче	с. Бѣла-Църква	с. Егри	с. Букри	с. Жабени	с. Барешани	гр. Битоля	с. Журча	с. Бѣла-Църква	Арестувани	Изтезавани	Осѫдени	с. Поолжани	с. Асаново	с. Лесково	гр. Лерянъ	с. Росенъ	с. Арменоръ	с. Секулево	с. Борешница	с. Поолжани	с. Асаново	с. Лесково	с. Борешница	с. Арменоръ	Арестувани	Изтезавани	Осѫдени	Арестувани	Изтезавани	Осѫдени
		Арестувани									Изтезавани							Всичко			Арестувани								Изтезавани					Всичко					
12/II	1902	5	2	9	5	1	9	6	1	3	5	2	9	5	4	1	3	41	29	23	12	6	1	2	1	3	1	1	12	6	1	1	3	27	23	23	68	52	46

Тая афера засѣгна деветь села отъ Битолската и осъмъ села отъ Леринската каази. Общия брой на арестуванитѣ по нея афера е 68 души, отъ които само 22-мина бидоха освободени. Останалитѣ 46 души битолското сѫдилище осѫди по на 3, 5 и 101 години затворъ. Осъмъ души отъ тѣхъ бидоха осѫдени на *смѫрть!*

Нъ и прѣдателя получи своята награда. Скоро слѣдъ това той биде мъртавъ поваленъ отъ невидима желѣзна рѫка...

Кадино-селска афера.

(Прилѣпско).

На 24-й мартъ 1902 година, въ старата кула при село *Кадино* (Прилѣпско), бѣ се спрѣла на почивка една малка организационна четица отъ осъмъ души, подъ началството на виднил организаторъ Методий Патчевъ, родомъ отъ Охридъ. Кмета на Кадино село, турски шпионинъ, издаде на властьта мѣстопрѣбиванието на четата и още сѫщия день кулата биде

обсадена отъ стотини души пѣхота, кавалерия и башибозукъ изъ околнитѣ села. Прѣзъ два дена обсадената чета се бори юнашки, до като изчерпа всичкитѣ си боеви припаси. Ней прѣдстоеше: или да се прѣдаде жива, или да се погуби. И тя избра послѣдното: *цѣлата чета се самоизби!...* Това нечуто геройство порази турцитѣ, когато, слѣдъ утихвание на стрѣлбата, нахлуха въ кулата и видѣха повалени като снопѣ безжизненитѣ трупове на осмина македонски революционери... При обиска на мъртвитѣ, намѣриха се въ дрѣхитѣ на Патчева книжя, които разкриваха много работи на мѣстната организация. Тия книжя, макаръ и шифровани, властьта успѣ да прочете и да разкрие цѣлата революционна мрѣжа въ Прилѣпско. Незабавно бидоха разпратени по селата нѣколко потери, които извършиха нечути золуми и многобройни арести.

Слѣдната таблица показва броя на тия арести по мѣсторождение на пострадалитѣ:

Прилѣпска каза																			Мориовско	Тиквешко	Прилѣпска			Всичко	
гр. Прилѣпъ	с. Троици	с. Плетваръ	с. Орѣовецъ	с. Кръстецъ	с. Ленища	с. Присадъ	с. Небрѣково	с. Затърчани	с. Дупячани	с. Доменци	с. Сѣнокосъ	с. Враче	с. Новосел.	с. Койнари	с. Степанци	с. Царевикъ	с. Ракле	с. Топлица			с. Небрѣково	с. Присадъ	гр. Прилѣпъ		
Арестувани																					изгезавани			арес.	изг.
5	3	1	8	2	3	5	8	1	1	7	8	3	4	4	3	4	6	4	20	2	1	1	1	92	3

Тая афера засѣгна 18 села отъ Прилѣпското поле, 6 села отъ Мориховско, а не пощади и града Прилѣпъ. Тя хвърли въ затвора 92-ма души, които, слѣдъ нѣколко мѣсечно гниение въ Прилѣпъ, вързани на верига, бидоха откарани въ Битоля. Тамошното сѫдилище осѫди само 16 души отъ тия затворници, а останалитѣ освободи слѣдъ дълго излѣжавание въ затвора.

Една година слѣдъ тая кървава случка, всрѣдъ прилѣпското пазарище, единъ революционеръ забоде нѣколко револверни куршуми въ гѫрдитѣ на Кадиноселския кметъ — прѣдателя и виновника на тая афера... За жаль, това покушение излѣзе несполучливо; прѣдателя оздравѣ отъ тѣжкитѣ рани и до днесь живѣе, съ пръстъ показванъ отъ цѣлото население — турци и християни... По това покушение бидоха арестовани осемъ души отъ Прилѣпъ.

Ракитничка афера.

(Демиръ-Хисарско.)

Много по-ужасна и по-кървава бѣ аферета въ с. *Ракитница* (Демиръ-Хисарска нахия, Битолска каза). На 10 юлий 1902 год. шпионско око съглѣда при това село една организационна чета, състояща отъ 15 души, и увѣдоми властьта. Потера отъ 5—6 стотинъ души обгради четата, която бѣ настанена въ непристѫпни позиции надъ селото. Слѣдъ нѣколко часово сражение, прѣзъ нощьта четата се изгуби. На зараньта аскера нахлу въ селото, но биде посрѣщнатъ съ смъртоносни залпове отъ пръснатата изъ кѫщята чета. Четницитѣ бѣха неуязвими за турскитѣ куршуми, до като кѫщитѣ не пламнаха. Въ една отъ тѣхъ двама четници живи изгорѣха. Отъ друга невредими се измъкнаха и хванаха планината петима четници. Отъ трета кѫща други четирма водѣха кървава престрѣлка, до като изхарчиха всичкитѣ си патрони и слѣдъ туй — убити. Отъ четвърта кѫща безстрашно се борѣха други четирма четника, ала тѣхъ постигна най-тѣжката участь: тѣшко ранени и омаломощени отъ дългата и упорита борба, безъ патрони, тѣ бидоха полу-живи заловени и още сѫщия день откарани въ Битоля. Тъкмо когато се привършваше тая кървава епопея, една чета отъ 80 души, събрани отъ околнитѣ села, яростно и ненадѣйно свърхлѣте на турската войска и направи голѣми опустошения въ нейнитѣ редове. За жаль, помощьта бѣ закъснѣла. Слѣдъ нѣколко-часова прѣстрѣлка, новодошлата чета се изгуби по сѫщия ненадѣенъ и мистериозенъ

начинъ, както се бѣ и появила, като задигна и двамата свои ранени другари. Тогава турцитѣ се нахвърлиха върху невиннитѣ селяни. Слѣдната таблица показва извършенитѣ жестокости и звѣрства въ това село:

Дата		с. Ракитница							Крушово		Всичко				
Число и мѣсецъ	Година	арестувани	Убити: четници	Убити: селяни	Ранени	Изгорени: дѣца	Изгорени: кѫщи	ограбени кѫщи	арестувани	избѣгали	арестувани	убити	ранени	изгор. кѫщи	ограб. кѫщи
10/VI	1902	30	6	10	3	2	14	18	15	25	45	16	3	14	18

И тъй, убити и изклани сѫ въ това село 16 души — 6-ма четници и 10 души беззащитни, между които четири жени и двѣ дѣца. Изгорени сѫ 14 кѫщи, а ограбени — 18. Бидоха арестовани 30 души селяни и хвърлени въ битолския затворъ.

Тая афера засѣгна и града Крушово, дѣто бидоха арестовани 15 души учители и първенци, между които и главния учитель Андрея Христовъ. Тоя нещастникъ биде подложенъ на нѣколко-дневни (подрѣдъ) жестоки изтезания. Избѣгаха въ планината 25 души, които властьта подири като замѣсени въ комитетскитѣ работи.

Търсенска афера

(Леринско).

Тая афера стана на 17 май 1902 г. и за поводъ послужи сражение между турския аскеръ и една чета, която се бѣ настанила на почивка въ с. *Търсие* (Леринско) и я издаде на властьта шпионинъ. Както всѣкога, слѣдъ сражението, аскера се нахвърли надъ селенитѣ и извърши ужаси.

Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ отъ това село и съсѣдното *Буфъ:*

Дата		Арестувани			Подведени подъ сѫдъ		
Число и мѣсецъ	Година	с. Търсие	с. Буфъ	Всичко	с. Търсие	с. Буфъ	Всичко
17/V	1902	118	30	148	30	10	40

Тая афера повлѣче подирѣ си преслѣдвания и въ с. с. Арменско, Петърско, Екши-Су, Церово, Зелениче, Айтосъ и Суровичево, гдѣто бидоха направени щателни обиски за оружие и мнозина арестувани.

Пѫтелска афера

(Леринско).

Въ първитѣ дни на м. юлий 1902 г., при с. *Пѫтеле* (Леринска каза), стана покушение върху селския полякъ на това село — единъ злодѣй арнаутинъ. Това даде поводъ на властьта да направи обиски въ селото и да застави селенитѣ да прѣдадатъ 10-на пушки. Строгия началникъ на районната чета, Марко (Георги Ивановъ), на 13 юлий с. г. слѣзе въ селото съ четата си да разслѣдва прѣдаването на пушкитѣ и да накаже виновнитѣ. Нъ неговото влизание не остана незабѣлѣзано отъ зорко бдещи шпионски очи и още сѫщия день турски аскеръ и башибозукъ обградиха селото. Два дни подъ редъ се

води ожесточена прѣстрѣлка между четата и аскера, нѣколко души отъ четницитѣ бѣха убити и десетина кѫщи изгорени. Обсаденитѣ, начело съ войводата, прѣдприеха единъ рискуванъ излазъ, който се завърши съ убиването на самия Марко и нѣколко четника. Слѣдъ туй аскера се нахвърли надъ селенитѣ и извърши ужаси. Слѣдната таблица дава прѣдставление за турскитѣ изтѫпления:

Дата на аферата		Изгорени кѫщи	Изтезавани	Умрѣли отъ изтез.	Арестувани	Арестуванитѣ обвинени въ			Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година					Неблагонадеждность	Укриване на оружие	Продажба на оружие	
13/VII	1902	10	53	1	52	10	31	11	Сблъскване между чета и аскеръ.

Тая афера хвърли въ затвора 52-мина селени отъ това село, голѣма часть отъ които бидоха осѫдени отъ турскитѣ сѫдилища.

* * *

Тия сѫ по-бѣлѣжититѣ афери, които станаха въ Битолския вилаетъ до 1903 г. Нъ има и съ десетки други не по-маловажни, една часть отъ които прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение (каази и села):

№ по редъ	Дата на аферата		Битолска						Кичевска				Лерпинска			Охридска	Дебърска		Прилѣпска	Кайлярска	Всичко	Причина на аферитѣ
	Число и мѣсецъ	Година	гр. Битоля	с. Кръстечани	с. Сливче	гр. Ресенъ	с. Чайдия	с. Добруново	с. Бѫзица	с. Бръждани	с. Бранешица	Шесть села	с. Церово	с. Ешпи-Су	с. Песочница	с. Старо Селяне	с. Маврово	с. Мавучица	с. Ракита			
			Арестувани																			
1	7/VII	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—		4	По доношение на гръцкия владика за извършено убийство
2	19/VIII	1900	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		20	По убийството на Попъ Ставре.
3	IV	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—		6	Вслѣдствие заловени два товара патрони.
4	V	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—		14	По поводъ извършено убийство.
5	IX	1901	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		16	Вслѣдствие убийството на селския кметъ.
6	18/I	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—		18	Влѣдствие прѣбиването на Дѣлчевата чета.
7	2/II	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—		18	По поводъ на убийство.
8	10/II	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—		12	По убийството на едно християнче отъ Сал. Бахтиаръ.
9	III	1902	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		14	По поводъ убийството на единъ шипонинъ.
10	IV	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—		40	Вслѣдствие сражение край селото.
11	28/VI	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80	—	—	—	—	—	—	—		80	По убийството на турчина Рамазанъ-ага отъ с. Шуто.
12	VII	1902	—	—	—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		6	Вслѣдствие сражението между чета и аскеръ.
13	?	1902	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		3	По подозрѣние въ неблагонадѣжность.
14	6/I	1903	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		7	По поводъ заловено съмнително писмо.
15	III	1903	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	По прѣдателство че идували чети въ селото.
16	25/IV	1903	—	—	—	—	—	—	7	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—		13	Вслѣдствие сражение и намѣрено оружие.
17	IV	1903	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—		10	Вслѣдствие прѣносъ на оружие.
17	VII.1900—IV.1903		26	8	16	10	4	2	7	6	40	80	14	33	1	12	4	18	4		285	

Всички тия афери хвърлиха въ затворитѣ 285 души християни, *двѣ третини* отъ които бидоха осѫдени отъ турскитѣ сѫдилища на тежки наказания.

До каква степень бѣха натъпкани затворитѣ въ Битолския вилаетъ съ такива нещастници, може да се види отъ слѣдната таблица, която показва броя на *политическитѣ затворници само въ Битолския вилаетски затворъ прѣзъ м. септемврий 1902 г.:*

Разпредѣление на затворницитѣ по мѣсторождение (по казии), възрастъ, дата на арестуването и строгость на наказанието:

Мѣсторождение										Възрастъ								Дата на арестуването												Осждени на													
																		Мѣсеци												Затворъ													
Прилѣпско	Леринско	Битолско	Охридско	Демиръ-Хисарско	Кичевско	Ресенско	Костурско	Тетовско	Изъ другитѣ вилаети	Всичко затворници	Отъ 10—20 год.	Отъ 20—30 год.	Отъ 30—40 год.	Отъ 40—50 год.	Отъ 50—60 год.	Отъ 60—70 год.	Отъ 70 нагорѣ	Неизвѣстна възрастъ	Всичко затворници	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Всичко прѣзъ 1902 год.	Отъ 1901 год.	Отъ 1900 год.	Неизвѣстно отъ кога	Всичко затворници	Смѣртъ	10½ год.	15 год.	10 год.	8 год.	7 год.	6 год.	5 год.	4 год.	3 год.	2 год.	1 год.	Всичко осждени	Неосждени	Всичко затворници
129	128	57	41	34	16	16	7	7	25	460	14	143	126	75	40	32	8	22	460	38	67	45	108	40	33	16	18	9	364	50	9	37	460	13	8	35	11	2	1	2	10	3	39	2	2	128	332	460

И тъй, прѣзъ м. септемврий 1902 г. *само* въ Битолския затворъ се намираха 428 души политически затворници изъ разни мѣста на вилаета и 32 — отъ другитѣ вилаети.

По мѣсторождение, най-голѣмъ бѣ броя на затворницитѣ изъ Леринско и Прилѣпско; слѣдъ тѣхъ идатъ тия изъ Битолско, Охридско и т. н.

По възрастъ, най-голѣмъ бѣ броя на затворницитѣ отъ 20—30 и отъ 30—40 г., т. е. годинитѣ на пълна възмужалость и цвѣтущия периодъ на човѣшкия животъ. Нъ не липсуватъ и непълнолѣтни младежи отъ 10—20 г., както и старци отъ 60—70 г. и нагорѣ...

По дата на арестуването, най-много отъ тия затворници бѣха хвърлени въ затвора прѣзъ м. априлъ 1902 г., когато станаха арестите по Кадино-селската, Битолската, Ракитничката и др. афери. Между затворницитѣ има и отъ аферитѣ прѣзъ 1901, па и отъ тия прѣзъ 1900 г. Значи, най-голѣми арести станаха прѣзъ 1902 г., когато турския правителственъ тероръ бѣ въ най-голѣмия разгаръ.

Отъ 460-тѣ затворници въ Битолския затворъ прѣзъ м. септемврий 1902 г., само 128 души бѣха минали прѣзъ сждилищата. Останалитѣ 332 души чакаха жестоката дума на турската Темида... Отъ първитѣ: 13 души бѣха осждени *на смъртъ* и 8 души на *вѣчни окови,* а останалитѣ 107 души на затворъ, най-много на 15 и 3 години.

По броя на затворницитѣ въ Битолския вилаетски затворъ може да се сжди и за броя на тия по казалийскитѣ затвори, които тоже бѣха прѣпълнени и натѣпкани съ човѣшки сжщества.

3. — Афери въ Скопски вилаетъ.

Дединска афера. (Радовишко) — Афера въ с. Конче (Радовишко). — Ново-Селска афера (Щипъ). — Софиларска афера. (Щипско). — Кумановска афера. — Радовишка афера. — Тероръ въ Радовишко. — Кочанска афера. — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и разни мѣста въ вилаета.

Богатъ е съ афери и Скопския вилаетъ, макаръ Виничката афера да остава непостижима и по размѣръ, и по брой на жертвитѣ. Слѣдъ тая афера изрѣдиха се цѣла редица други не по-малко жестоки. Най-бѣлѣжити измежду многото сж слѣднитѣ, които ще бждатъ достатъчни да прѣдставятъ всичкия ужасъ на периода, който илюстрираме:

Дединска афера

(Радовишка казза).

Дединската афера прѣдшествува Виничката на два-три мѣсеци. Не я отбѣлѣжихме своеврѣменно, защото, макаръ да имаше тя политическа подкладка, властьта ѝ даде повече криминаленъ характеръ. Тая афера стана на 25 августъ 1897 година въ с. *Дедино* (Радовишко) и биде прѣдизвикана отъ убиването на двама тютюнъ-колджии въ селото, които по

своитѣ зулуми бѣха станали нетърпими. Покрай арестите, които станаха по поводъ на това двойно убийство, при обискитѣ властьта залови въ домътъ на селския попъ Петъръ едно торбе съ патрони. Това откритие, както и заловенитѣ нѣколко стари пушки, послужиха за сериозенъ претекстъ да станатъ и массови арести. Аскера и жандармерията, които бѣха изпратени отъ Радовишъ, извършиха надъ населението неописуеми жестокости. Прѣдъ тия ужаси много отъ селенитѣ избѣгаха по планинитѣ и дълго врѣме не се рѣшаваха да слѣзатъ въ селото. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ и изтезаванитѣ отъ това село и съсѣдното Инево, което тая афера тоже засѣгна, както и броя на осжденитѣ:

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣстожителство и по строгостьта на наложеното имъ наказание:

Дата на аферата		с. Дедино		с. Инево		Всичко		Осждени на затворъ					Всичко осждени	Умрѣли въ затвора	Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	101 год.	15 год.	10 год.	5 год.	3 год.			
25/VIII	1897	116	123	4	4	120	127	6	1	2	5	9	23	6	Убийство на двама колджии и заловени патрони у попъ Петъръ.

Общия брой на арестуванитѣ (сжщо и изтезавани) отъ двѣтѣ поменати села възлиза на 120 души. Почти всички тия клетници бидоха откарани въ Скопие и тамъ хвърлени въ затвора. Дълги мѣсеци тѣ гниха въ влажния „Куршумли-ханъ“ и едва слѣдъ Виничката афера тѣхното дѣло биде разглѣдано, прѣзъ което врѣме умрѣха въ затвора шестима отъ тѣхъ. Скопското сждилище, както е отбѣлѣзано въ самата таблица, осжди 23-ма отъ тия затворници, шестима отъ които на вѣчни окови.

Афера въ с. Конче

(Радовишка кааза).

Една година слѣдъ Дединската афера, на 12 юний 1898 г., изникна въ сжщата кааза друга афера — въ с. *Конче.* Вслѣдствие на прѣдателство, въ ближния до това село и едноименъ манастиръ, биде заловенъ единъ младъ момъкъ — апостолъ на свободата. Дошлата потера се нахвърли на селото и съсѣдното *Лубница,* залови свещенницитѣ и първенцитѣ и ги подложи на жестоки мжчения. Младия апостолъ, както и селенитѣ до такава степень бѣха инквизиторски изтезавани, щото дълго врѣме се бориха между животътъ и смъртьта. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ (сжщо и изтезавани) по тоя афера, както и строгостьта на наложеното имъ наказание:

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение и наказание:

Дата на аферата		с. Конче		с. Лубница		Осждени			Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	6 год.	4 год.	3 год.	
12/VI	1898	9	9	8	8	1	1	7	Укриване на революционери.

Слѣдъ нѣколко мѣсечно излѣжвание въ Радовишкия затворъ (до като заздравѣятъ ранитѣ отъ изтезанията), тия 12 души бидоха отведени въ Скопие и тамъ сждени. Само трима отъ тѣхъ бидоха оправдани; останалитѣ деветь души Скопското сждилище осжди по на нѣколко години тъмниченъ затворъ.

Ново-селска афера

(Щипъ).

Единъ раненъ работникъ на организацията, на име Сандо, прѣзъ послѣднитѣ дни на м. Декемврий 1899 година намѣри подслонъ въ Щипската махала, нарѣчена Ново-село Една развалена жена случайно откри присжтствието му и посочи на властьта неговото мѣстопрѣбивание. Незабавно кжщата биде обсадена съ стотини аскеръ и стражари, употрѣбиха се всички усилия да бжде той заловенъ, нъ ранения юнакъ нито имаше намѣрение да се прѣдава, нито се шегуваше: неговата пушка непогрѣшно лѣпеше куршуми въ множеството аскеръ и, въ продължение само на нѣколко часа, търколи около кжщата 16 мжртви трупа.... Тия загуби озвѣриха властьта която, най-сетнѣ, съ пожарна тулумба посипа кжщата съ петролъ и я запали. Нъ неустрашимия юнакъ незабѣлѣзано прѣскочи въ съсѣдната кжща, отъ нея въ друга, трета и т. н., до като, най-сетнѣ, всрѣдъ най-силния студъ, се отзова на безопасно мѣсто въ града. Слѣдъ тежко болѣдувание отъ раната си, нѣколко дни слѣдъ това, той умрѣ въ пълно съзнание на изпълненъ дългъ. . . .

Тая случка даде поводъ на властьта да туре ржка на нѣколко души видни граждани отъ махалата и града, както и на селени отъ двѣ села, прѣзъ които тоя работникъ бѣ миналъ. Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ по мѣсторождение.

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение и наложено наказание:

Дата на аферата		гр. Щипъ	Ново-Село	с. Сушево	с Кардафак.	Всичко	Полудѣли	Убити	Затворъ							Всичко	Причина на аферата
									101 г.	18 г.	12 г.	6 г.	5 г.	4 г.	3 г.		
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани							Осждени								
22/XII	1899	5	9	4	3	21	1	2	1	1	4	2	2	1	3	14	Сражение между раненъ четникъ и аскеръ.

Тая афера хвърли въ затвора 21 души. Умопобърканата е хазяйка на кжщата, гдѣто ранения четникъ бѣ намѣрилъ прибѣжище, а убититѣ сж двама граждани. Всичкитѣ арестувани, скоро слѣдъ това, бидоха откарани въ Скопие и тамъ осждени по на нѣколко години тъмниченъ затворъ, единъ отъ които на вѣчни окови.

Софиларска афера

(Щипско).

Три мѣсеци слѣдъ Новоселската афера, прѣзъ м. Мартъ 1900 г., въ Щипско изникна нова афера. Поводъ за тая нова напасть послужи убийството въ ближното до града с. *Софилари* на единъ бегъ, редъкъ злодѣй. Това убийство извърши една малка четица. Потеритѣ, които бѣха пръснати да дирятъ убийцитѣ, дѣто минаха, извършиха нечути золуми и жестокости. Разкритията по убийството направиха двѣ селенчета отъ с. Софилари, които бѣха задигнати отъ четата (съ цѣль да се прикрие убийството) и успѣха слѣдъ единъ мѣсецъ да избѣгатъ. Тая афера се разшири по селата на три каази (Щипска, Велешка и Скопска), както наглѣдно се види отъ слѣдната таблица:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение (кааза и села):

Дата на аферата		Щипска				Велешка		Скопска		Всичко	Причина на аферата
		с. Софилари	гр. Щипъ	с. Кардафаково	с. Саранзалино	гр. Велесъ	с. Ветърско	с. Брѣзница	с. Кожела		
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани									
III	1900	9	3	2	4	5	3	7	4	37	Убийство на единъ бегъ (чифликаръ) отъ чета.

По тая афера бидоха арестувани (същеврѣменно и жестоко изтезавани) 37 души отъ шесть села и два града (Щипъ и Велесъ), голѣма часть отъ които скопското сѫдилище осѫди по на нѣколко години тъмниченъ затворъ.

Кумановска афера.

Прѣзъ м. декемврий 1900 г. турски акцизни надзиратели, обикаляйки селата на Кумановската кааза да описватъ прѣдмѣтитѣ, подлѣжащи на акцизъ, намѣриха въ домътъ на Тасе Миленковъ въ с. *Павлишенци* една пушка съ нѣколко стотинъ патрони. Това разкритие бѣ достатъченъ поводъ за властьта да прѣдприеме редъ преслѣдвания и арести надъ християни. Повече отъ 60 души отъ селата и града бидоха арестувани, хвърлени въ затвора и обвинени за съучастници въ револ. организация. Слѣдната таблица показва броя на осѫденитѣ по тая афера по мѣсторождение, занятие и строгость на наложеното наказание.

Дата на аферата		Мѣсторождение на осѫденитѣ							Занятие на осѫденитѣ			Наложено наказание						
Число и мѣсецъ	Година	гр. Куманово	с. Байловци	с. Пазлиовци	Карпински манастиръ	с. Арбанашко	с. Дъбочица	с. Бейловци	Учители	Търговци	Земледѣлци	Смъртъ	Вѣчни окови	15 год. затв.	6 год. затв.	5 год. затв.	4 год. затв.	3 год. затв.
Декемврий	1900	5	1	2	1	1	1	1	6	2	4	1	4	3	1	1	1	1

Между 12-тѣ души осѫдени по тая афера има нѣколцина задочно осѫдени, които прѣзъ врѣме на преслѣдванията избѣгаха. Отъ осѫденитѣ най-много сѫ учители — почти всички осѫдени на смърть и вѣчни окови.

Радовишка афера.

Голѣмата Солунска афера, която стана въ началото на 1901 г., се отрази и върху Скопския вилаетъ. Слѣдъ аресритѣ въ Тиквешко, прѣдприеха се отъ властьта такива и въ Радовишката кааза. Нѣколко потери, подъ началството на свирѣпи злодѣи, въ началото на м. априлъ с. г. бидоха пръснати по селата да тероризиратъ християнското население и да ловятъ неблагонадѣжни людие. Всѫдѣ, дѣто тия потери минаха, извършиха нечути злодѣйства. Така: на М. Дураковъ отъ с. *Инево* изтрошиха всички зъби; заклаха Хр. Василевъ отъ с. *Вращици*, а снаха му гола съблѣкоха и изтезаваха . . . ; на Хр. Митевъ отъ сѫщото село съ тулумба вкараха чрѣзъ anus-а горѣща вода . . . ; Петра Здравковъ отъ с. *Габеръ* съ бръсначъ рѣзаха по тѣлото и въ отворенитѣ рани забождаха остри клечки . . . . Слѣдната таблица показва броя на изтезаванитѣ и арестуванитѣ:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		Мѣсторождение на пострадалитѣ																				Всичко	
		с. Дедино		с. Инево		с. Лубаница		с. Вращица		с. Габровци		с. Рамнитъ		с. Конче		с. Синлянци		с. Липовникъ		гр. Радовишъ			
Число и мѣсецъ	Година	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.
Отъ 30/III до 15/IV	1901	2	14	3	4	2	9	8	40	3	—	—	1	—	12	—	1	—	1	—	6	18	88

Поменатитѣ потери обиколиха повече отъ 15 села и докараха въ казалийския градецъ Радовишъ 82-ма затворници, при които се прибавиха и други шестима отъ самия градъ, начело съ главния учителъ Кралевъ. Скоро слѣдъ това, голѣма часть отъ тия арестанти бидоха откарани въ Скопие и тамъ сѫдени като политически прѣстѫпници.

Тероръ въ Радовишко.

Вѣстяванието прѣзъ лѣтото на 1902 г. на една малка организационна четица въ Радовишката кааза прѣдизвика жестоки репресии отъ страна на турската власть спремо християнското население. Нѣколко голѣми потери, подъ командата на Радовишкия юзбашия, Байрамъ, бидоха пръснати по селата и извършиха неописуеми ужаси. Много села обходиха тия потери и всѫдѣ, дѣто стѫпи тѣхния кракъ, оставиха само сълзи и кръвь. Слѣдната таблица посочва тия села и броя на пострадалитѣ християни:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		с. Подрешъ	с. Папавница	с. Липовникъ	с. Негриков.	с. Любница	с. Скорота	с. Гарванъ	с. Загърци	с. Габревци	с. Д. Враш.	с. Г. Вращица	с. Дедино	с. Пагулево	с. Войславци	с. Инево	Всичко
Число и мѣсецъ	Година	Изтезавани въ Радовишката кааза															
Юлий	1902	12	5	8	2	6	7	3	3	5	4	2	10	4	8	4	83

Въ тая хайка 83 души бидоха подложени на най-жестоки побои и изтезания. Много отъ изтезаванитѣ паднаха на легло и единъ даже умрѣ (Петре отъ с. Ракитецъ). Редовния аскеръ, който вършеше тоя тероръ, каквото намѣреше въ кѫщи ограбваше. Обезчестени бидоха много жени и моми (въ с. с. Армалица, Папавница, Дедино и др.). При селото Дедино потерата се натъкна на една чета, която, слѣдъ кратка прѣстрѣлка, се оттегли. Това даде поводъ да изпати жестоко селото Дедино, дѣто терора прѣмина всѣкакви граници. Отъ това село бидоха арестувани и откарани въ града повече отъ 60 души селени. Прѣзъ цѣлия м. юлий тия потери обикаляха Радовишкитѣ села и извършиха надъ християнското население безброй побоища, изтезания, грабежи и безчестия.

Кочанска афера.

По прѣдателство, на 8 юлий 1902 г. силни потери бидоха пръснати по християнскитѣ села на Кочанската кааза да гонятъ комити, да правятъ обиски за оружия

и да ловятъ неблагонадѣжни селени. Тия потери обиколиха много села, извършиха нечути ужаси и арестуваха много селени, броя на които е отбѣлѣзанъ въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		с. Лѣски	с. Зъровци	с. Кучичино	с. Принѣчани	с. Соколарци	с. Прибачево	Всичко	Причина на аферата
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани							
8 и 29/VII	1902	4	15	3	4	3	4	33	Съучастничество въ организацията.

Всички арестувани селени (33 души) сж изтезавани по най-звѣрски начинъ, за да посочатъ оржжейнитѣ складове, както бѣ наклѣветилъ прѣдателя. Разбира се, никакво оржжие не се откри, освенъ намѣрената ржждасяла пушка въ домътъ на кмета Иованъ отъ с. *Прибачево*. Всички тия нещастници дълго врѣме лѣжаха въ Кочанския затворъ, а нѣколко души отъ тѣхъ бидоха изпратени въ Скопие, дѣто сждилището осжди като политически прѣстжници.

* * *

Освенъ тия афери, въ Скопския вилаетъ станаха и много други отъ политически характеръ — една часть отъ които отбѣлѣзваме въ слѣдната обща таблица — афери тоже придружени съ кървь и сълзи и въ които турската жестокость се прояви въ всичкото свое грозно величие.

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферитѣ		гр. Скопие	гр. Щипъ	с. Матежево (Паланечко)	гр. Кратово	гр. Велесъ	с. Владимирово (Малешевско)	Всичко	Причини на аферитѣ
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани							
III	1899	—	2	—	—	—	—	2	Покушение надъ шпиопина Г. Ивановъ
III	1899	2	—	—	—	—	—	2	Убийството на Иовановичъ
8/VIII	1899	—	8	—	—	—	—	8	Убийството на Попъ Хр. Мачковъ
19 X	1899	—	—	—	—	23	—	23	Демонстрация по убийст. на Д. Шурковъ
V	1900	—	—	—	—	12	—	12	Убийството на мюдурина
X	1900	—	—	—	5	—	—	5	Убийството на Хаджи Попъ Иванъ
VI	1901	—	—	3	—	—	—	3	Сражение между чета и аскеръ
7/V	1902	—	—	—	—	—	8	8	Сражение между чета и аскеръ
Всичко . .		2	10	3	5	35	8	63	

Измежду всички тия афери най-бѣлѣжита е демонстрацията на Велешкитѣ граждани по поводъ убийството на интелигентния младежь Д. Шурковъ — демонстрация, която се изрази въ затваряние на цѣлата чаршия и за която велешани отплатиха съ три-мѣсечна грозна военна екзекуция.

И тъй, и Скопския вилаетъ не е по-щастливъ отъ другитѣ виласти, и турскиятъ правителственъ тероръ и тукъ се прояви въ всичката своя бѣснотия.

4 — Афери въ Одрински вилаетъ.

Ахъръ-Кьойска афера (Одринско). — Малко-Търновска афера. — Ахъ-Челебийска афера. — „Циганска" афера въ Чокенско. — Дарж-Дерска афера (Ахъ-Челебийско). — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и разни мѣста въ вилаета. — Заточени християни изъ Одринско — Бѣлѣжка за аферитѣ въ Македония и Одринско.

Одринския вилаетъ по афери е еднакво нещастенъ съ македонскитѣ вилаети. Той брои нѣколко десетки и, въ всѣки случай, не по-малко отъ *петдесетъ* афери, нѣкои отъ които, по размѣръ и жестокость, въ нищо не отстжпватъ на македонскитѣ. Нѣма да отбѣлѣзваме всички тия афери, защото не пишемъ мартирология на християнскитѣ страдания, а само илюстрираме положението; затуй ще кажемъ по нѣколко думи само за по-бѣлѣжититѣ, а часть отъ останалитѣ ще прѣдадемъ въ обща таблица.

Ахъръ-Кьойска афера

(Одринска кааза.)

Ахъръ-Кьойската афера изникна прѣзъ мѣсецъ мартъ 1900 г. Нея създаде единъ извергъ-християнинъ, на име Фоти Георгиевъ отъ с. Ахъръ-Кьой, който, за да избави себе отъ наказание поради убийството на жена си, съобщи на Одринския валия, че въ селото му и съсѣднитѣ християнски села има скрито голѣмо количество оржжие и други припаси, и че християнитѣ трѣскаво се готвятъ за възстание. Тоя прѣдатель поименно посочи мнозина за неблагонадѣжни. Незабавно се пръснаха по селата голѣми потери, които извършиха нечути зулуми и докараха въ Одрииския затворъ десетки селени.

Слѣдната таблица показва пострадалитѣ села и броя на арестуванитѣ християни:

Дата		Одринска кааза								Причина на аферата
		с. Ахъръ-Кьой		с. Кемалово		с. Кайкъ-Кьой		Всичко		
Число и мѣсецъ	Година	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	арест.	избѣг.	
III	1900	9	3	4	22	10	8	23	33	Прѣдателство и намѣрени пушки.

Арести се извършиха само въ три села, по потеритѣ обходиха и съсѣднитѣ християнски — Дуванджиево, Кади-Кьой, Възгашъ, Марашъ, Хаскьой и др., гдѣто се задоволиха само съ изтезания. Прѣдъ глѣдката на жестокитѣ мжчения, 33 души селени избѣгаха по планинитѣ и въ България. Всички арестувани отъ отбѣлѣзанитѣ въ таблицата села, на брой 23 души, бидоха прѣдадени на военен сждъ, който мнозина отъ тѣхъ осжди на вѣченъ затворъ.

Малко-Търновски афери.

Християнския елементъ въ Лозенградската и Малко-Търновската каази е по-компактенъ, и, като такъвъ, сериозно безпокоеше турската власть Предлѣжеше, прочее, да се взематъ сериозни мѣрки за смазването му — които и не закъснѣха. Така: по поводъ убийството на единъ шпионинъ въ Лозенградското *с. Кара-Хадъръ,* бидоха арестувани и откарани прѣзъ м. мартъ 1900 г. въ Одринъ 24 души отъ това село. Прѣзъ м. априлъ с. г. бидоха арестувани други нѣколко души отъ с. *Велика* (М.-Търновско), обвинени въ сношение съ подозри-

телни лица. Прѣзъ м. юлий с. г. бидоха арестувани селени отъ с. *Стоилово* (М.-Търновско) вслѣдствие залавянието на нѣкакво съмнително писмо. Прѣзъ сѫщия мѣсецъ, по просто подозрѣние, властьта арестува по нѣколко души отъ с. *Сърмашикъ, Пенека и гр. Малко-Търново.*

Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Дата		Лозенградска каза	Малко-Търновска каза						Всичко	Причина на аферата
		с. Кара-Хадъръ	с. Велика	с. Карауково	с. Стоилово	с. Сърмашикъ	с. Велика	М. Търново		
Число и мѣсецъ	Година	Арестувани								
III	1901	24[1])	—	—	—	—	—	—	24	[1]) Убийство на единъ шпионинъ. [2]) Обвинени че прибирали подозрителни личности. [3]) Вслѣдствие уловено съмнително писмо. [4]) Всички други сѫ арестувани по подозрѣние.
IV	„	—	5[2])	—	—	—	—	—	5	
19 -VII	„	—	—	7[3])	4[4])	6	4	6	27	
		24	5	7	4	6	4	6	56	

Правителствената хайка въ Малко-Търновско и Лозенградско донесе за резултатъ 56 души арестувани християни, обвинени като политически прѣстѫпници, голѣма часть отъ които Одринскитѣ сѫдилища осѫдиха на тежки наказания.

Ахж-Челебийска афера.

Въ центра на Родопитѣ е разположено едно тиздаво кѫтче, наречено Ахж-Челебийско, населено съ голѣмъ брой християни. Мухамеданското население въ тоя край се състои отъ помаци, които говорятъ езика на християнитѣ и които вършатъ надъ християнскитѣ си съжители нечути зулуми. Отъ десетина години насамъ между тия помаци се слави *Салихъ-паша Сивция,* извѣстенъ богаташъ, зулумитѣ на когото сѫ пословични. Той подържа за тая цѣль специална шайка, чрѣзъ която крѣпи своето грозно величие и шири своята злодѣйска слава. Всичкото свое баснословно богатство той дължи на слѣднитѣ безчестни манипуляции: 1) прѣкупва чрѣзъ свои хора десетъка и прибира отъ християнитѣ повече отъ половината съ мѫка придобита храна; 2) чрѣзъ шайката си силомъ кара християнитѣ да му изработватъ вълна, ярина, да му приготовляватъ аби срѣщу ничтожна заплата, и силомъ ги заставлява да му купуватъ сѫщитѣ аби по опредѣлена отъ него цѣна; 3) съ многобройнитѣ си стада опропастява християнскитѣ имоти; 4) кара населението да му работи ангария; 5) въпрѣки волята на населението, поставя за кметове свои хора и пр. и пр. Всичко това правеше положението на християнитѣ крайне нетърпимо. Прѣзъ 1897 г. омразата противъ тоя паша се изрази въ несполучливо покушение надъ самия него, вслѣдствие на което пострадаха по-първитѣ хора въ тоя край. Тая омраза се прояви и прѣзъ мѣсецъ априлъ 1901 г. въ убийството на четирма злодѣи отъ шайката му и въ раняването на усиновеното отъ него турче. По тоя поводъ цѣлия край биде изложенъ на бѣсенъ тероръ както отъ страна на официалната власть, така и отъ неговитѣ шайки. При все туй, убийцитѣ неможаха да се издиратъ и заловятъ. Отмѫщението, обаче, на тоя злодѣй не се спрѣ до тукъ. Въ лицето на Чокмановския кметъ, свое протеже, той намѣри слѣпо орѫдие на своята злоба. Прѣзъ м. юлий 1901 г., по негова заповѣдь, тоя кметъ наклѣвети съселенитѣ си и селенитѣ отъ други християнски села, че тѣ се занимаватъ съ бунтовнишки работи и се намиратъ въ сношение

съ *недобри хора* — т. е., комити. И аферата бѣ готова. Роякъ потери наводниха християнскитѣ села, извършиха ужаси надъ невинни хора и хвърлиха въ затвора десетки клѣтници. Слѣдната таблица показва селата, които тая афера засѣгна и броя на арестуванитѣ по мѣсторождение:

Разпредѣление на арестуванитѣ и избѣгалитѣ по мѣсторождение:

Дата		Ахж-челебийска кааза										
		с. Чокмаково	с. Райково	с. Усково	с. Левочево	с. Фесово	с. Карагково	с. Дере-ньой	с. Чакмаково	с. Александра	Всичко	
Число и мѣсецъ	Година	арестувани							избѣгали		арест.	избѣг.
2/VII	1901	5	5	9	2	2	1	2	12	8	26	15

Тая афера засѣгна *девѣть* села на Ахж-Челебийската кааза и 26 души нещастници бидоха хвърлени въ Одринския затворъ, между които и двѣ жени. Повече отъ арестуванитѣ Одринското сѫдилище осѫди като политически прѣстѫпници, мнозина отъ които на вѣчни окови.

„Циганска" афера въ Чокенско

(Одринска кааза)

Тая афера достойно може да носи името „циганска", защото нейни причинители сѫ фараонови потомци .... Собственно, тѣ бѣха само орѫдие въ рѫцетѣ на турската официална власть.

Тая афера се създаде по слѣдния начинъ:

Прѣзъ м. Юний 1902 година нѣколко души цигани, избѣгали отъ България, нъ попрѣди живущи около с. с. Татарларъ, Ортакчи и Олпаша (мѣстность, нарѣчена „Чокето" — Одринско), грабиха една мома циганка и се скрихя при с. Татарларъ. Сѫтлѣдаха ги турци отъ околнитѣ села, взеха ги за комити и съобщиха на властьта въ Одринъ. Допълнитѣ потери заловиха мнимитѣ „комити" и на въпроса, защо се криятъ, тѣ отговориха, че ги било страхъ да се върнатъ по домоветѣ си, защото софийския комитетъ ги записалъ за „комити"! Поканени да съобщатъ, кого отъ околнитѣ села познаватъ за лоши людье, тѣ посочиха по-заможнитѣ селени отъ с. с. Татарларъ, Ортакчи и Олпаша. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по тѣхно показание:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата		с. Татарларъ	с. Ортакчи	с. Олъ-Паша	Всичко	Причини на аферата.
Мѣсецъ	Година	арестувани				
Юний	1902	3	2	3	8	Заловени отъ властьта цигани като „комити", посочили първенцитѣ на отбѣлѣзанитѣ села за комити.

Всички тия нещастници, оковани въ желѣза, бидоха откарани въ Одринския затворъ, мнозина отъ които откупиха своя „комитлъкъ“ съ голѣми рушвети, а нѣкои бидоха и осждени. А циганитѣ „комити“, жалкитѣ орждия на властьта, бидоха пуснати да продължаватъ своя „цигански комитлъкъ“ безпрепятственно...

Дарж-Дерска афера

(Ахж-Челебийско)

Въ началото на м. Юний 1902 година, въ помашкото с. Каршилж, (Ахж-Челебийско), биде заловенъ отъ турската власть революционера-апостолъ Александръ Филиповъ. Въпрѣки жестокитѣ изтезания, тоя младежъ не исказа нищо, съ което да даде възможность на властьта да прѣдприеме арести. Ала намѣри се единъ самоволенъ шпионинъ, който написа едно лжжливо писмо съ компремитируще съдържание и въ което вмжкна имената на мнозина видни и интелигентни людье изъ Ахж-Челебийско. Това писмо, главно, послужи за поводъ на властьта да прѣдприеме строги преслѣдвания и бѣсенъ тероръ и да арестува посоченитѣ въ писмото и други лица. Слѣдната таблица показва броя на арестуванитѣ по тая нова афера въ Ахж-Челебийско по мѣсторождение:

Дата		Ахж-Челебийско		Гюмуржин.	Скечанско	Всичко	Причина на аферата
		с. Дара-дере	с. Габрово, Ени-кьой, Карлуково, Клушхаилий				
Мѣсецъ	Година	Арестувани и изтезавани					
Юний	1902	13	15	4	1	33	Заловено лжжливо компромитируще писмо.

Тая афера хвърли въ затвора 33 души, между които и една жена отъ Дарж-Дере, Тя засѣгна и Гюмуджинско и Скечанско. Изтезанията бѣха тъй жестоки, щото единъ отъ арестуванитѣ — Костадинъ Александровъ — полудѣ. Всички тия клетници, оковани въ тешки вериги, като най-вулгарни престжпници, бидоха откарани въ Одринъ, гдѣто, скоро слѣдъ това, мнозина отъ тѣхъ сждилището осжди на тешки наказания.

* * *

Освенъ тия афери, както казахме, Одринския вилаетъ брои още нѣколко десетки. Една часть отъ тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на арестуванитѣ по мѣсторождение (каази и села):

№ по редъ	Дата на аферитѣ: Число и мѣсецъ	Дата на аферитѣ: година	Лозенградска: гр. Лозенградъ	Лозенградска: с. Кара-Амза	Лозенградска: с. Паспалово	Лозенградска: с. Тасъ-Тепе	Лозенградска: с. Ковчазъ	Лозенградска: с. Кулата	Лозенградска: с. Страндза	Лозенградска: с. Цикнихоръ	Малко-Търновска: гр. Мал.-Търново	Малко-Търновска: с. Граматиково	Малко-Търновска: с. Велика	Малко-Търновска: с. Дере-Кьой	Одринска: гр. Одринъ	Одринска: с. Симитли	Одринска: с. Гечекли	Одринска: с. Татарларе	Мустафа-Пашанска: гр. Мустафа-Паша	Мустафа-Пашанска: с. Димитри-Кьой	Мустафа-Пашанска: с. Черменъ	Скечанска: гр. Скеча	Скечанска: с. Габрово	Скечанска: с. Дарж-Дере	Узунъ-Коприйска	Деде-Агачска	Гюмурджинска	Всичко арестувани	Причина на аферата
			Арестувани																										
1	21/II	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	Заподозрѣни въ неблагонадѣжность.
2	II	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	11	Насила изтъргване пари за комитетски цѣли.
3	III	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	Сражение за селска мера между христ. и турци и обвинени въ бунтъ.
4	13/V	1900	77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77	Плѣнявание на гръцкия лѣкарь Д-ръ Керемидчи-Олу.
5	VIII	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	13	Убийство на едно християнче.
6	VIII	1900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	4	„ „ учителя Начо.
7	6/I	1901	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	По подозрѣние въ неблагонадѣжность.
8	5/IV	1901	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	За сношение съ революционни чети.
9	7/IV	1901	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	„ „ „ „ „
10	IV	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	По подозрѣние въ неблагонадѣжность.
11	IV	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	За намѣрена пушка.
12	4/V	1901	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	По плѣняванието на единъ селенинъ.
13	22/V	1901	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	За подържание бунтовни чети.
14	VII	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	За сношение съ комити.
15	VIII	1901	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	За съучастничество въ революц. организация.
16	X	1901	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	По подозрѣние въ съучастничество съ комитетитѣ.
17	8/V	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	6	За комитетски данъкъ въ с. Чопъ-кьой.
18	V	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	За съучастие въ комитетитѣ.
19	V	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	Сражение между чета и аскеръ.
20	10/VI	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	12	—	—	—	20	По убийството на единъ християнинъ.
21	VII	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	40	За участие въ организацията.
22	7/VIII	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	„ „ „ „
23	15/IX	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	Заподозрѣни като комити.
24	X	1902	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	За сношение и приемание на чети.
25	3/X	1902	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	Намѣрена пѣснопойка.
25	21/II.1900-3/X.1900		77	7	15	4	1	11	2	4	2	15	8	23	4	12	3	1	13	11	4	8	1	12	6	5	40	289	

Въ таблицата прѣдаваме само 25 афери и случки въ Одринско, съ общъ брой на арестованитѣ по тѣхъ — 289 души! Безсъмненно е, че $^2/_3$ отъ арестуванитѣ сж и изтезавани и, безпорно, поне половината и осждени. На какъвъ теророъ и мжчения бѣха изложени християнитѣ въ Одринско прѣзъ 1903 г. до възстанието (6 августъ), говоримъ на друго мѣсто, нъ за илюстрация тука ще отбѣлѣжимъ броя на една часть отъ ония политически прѣстжпници, които турскитѣ сждилища осждиха прѣзъ тритѣ години (1899—1902 г.) и изпратиха на заточение въ далечнитѣ Мало-Азиятски крѣпости.

Разпредѣление на заточенитѣ по дата и мѣсто на заточение, броя имъ, тѣхното занятие и наложено наказание:

№ по редъ	Дата на заточението		Мѣстозаточение	Брой на заточенитѣ	Разпредѣление на заточенитѣ по занятие						Разпредѣление на заточенитѣ по наказание								
											Осждени на затворъ								
	Число и мѣсецъ	Година			земледѣлци	учители	свещеници	търговци	овчари	други занятия	15 г.	10 г.	9 г.	8 г.	7 г.	6 г.	5 г.	4 г.	3 г.
1	14/VI	1899	Акия	6	5	—	—	—	1	—	—	3	—	—	1	—	1	—	1
2	22/II	1900	Неизвѣстно . . .	4	4	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
3	19/III	„	Паясъ-кале	2	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—
4	„	„	Акия	5	5	—	—	—	—	—	2	1		—	1	—	1	—	—
5	20/IV	„	Синопъ	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
6	21/VII	„	Акия	8	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	5
7	16/X	„	Неизвѣстно . . .	18	14	1	3	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	1	13
8	30/X	„	Паясъ-кале . . .	13	1	9	—	—	—	3	5	4	—	—	3	—	1	—	—
9	12/XI	„	Синопъ	4	3	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	—
10	„	„	Акия	14	14	—	—	—	—	—	—	—	—	2	12	—	—	—	—
11	20/IV	1901	Синопъ	11	2	2	—	1	1	5	Отъ 5 до 10 години								
12	22/V	„	Подрумъ-кале . .	5	4	—	1	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—
13	„	„	Акия и Паясъ-кале	9	9	—	—	—	—	—	Отъ 3, 5 и 8 години								
14	14/VI	1902	Акия	7	7	—	—	—	—	—	Отъ 4 до 10 години								
15	„	„	Синопъ	14	13	—	—	1	—	—									
16	—	—	Разни затвори . .	16	5	8	3	—	—	—	—	—	1	—	5	—	9	—	1
16	Отъ 14/VI-1899—14/VI-1902		Всичко . .	138	97	21	7	2	3	8	15	15	1	2	24	1	16	1	22

Общия брой на всички заточеници отъ 1899—1902 г. изъ Одринския вилаетъ възлиза на крупната цифра 138 души. Всички тия клѣтници сж изпратени на 11 партиди: 1 — прѣзъ 1899 г., 7 — прѣзъ 1900 г., 2 — прѣзъ 1901 и 1 — прѣзъ 1902 г. — всички въ далечна Мала Азия. По колко души сж изпращани прѣзъ всѣка една отъ поменатитѣ години и по колко души се намиратъ въ всѣки отъ посоченитѣ затвори-крѣпости, показва слѣдната таблица:

Разпредѣление на заточенитѣ по година и по мѣстозаточение:

Брой на заточенитѣ по година				Всичко заточени	Брой на заточенитѣ по затворъ					Всичко заточени
1899 г.	1900 г.	1901 г.	1902 г.		Акия	Паясъ-Кале	Синопъ	Будрумъ Кале	Неизвѣстно	
6	70	25	37	138	45	19	31	5	38	138

Най-много сж заточени прѣзъ 1900 г. (70 — когато станаха най-много афери), и най-малко прѣзъ 1899 г. (6 — когато почнаха аферитѣ). Отъ заточенитѣ най-много сж въ Акия (45) и най-малко въ Бурдумъ-кале (5 души). Има заточеници, мѣстозаточението на които не е извѣстно, а такива сж 38 души.

По занятие, най-много отъ заточенитѣ сж земледѣлци (97 души) и учители (21 души) Слѣдъ тѣхъ идатъ свѣщенницитѣ, овчаритѣ и пр. Значи, най-много сж отъ *народната масса*.

По строгость на наказанието, най-много сж осждените по на 7 години затворъ (24), слѣдъ тѣхъ идатъ ония по на 3 (22), 5 (16), 10 и 15 (по 15). Най-малко сж осждените по на 9 и 6 години (по 1). Останалитѣ 41 души (които не сж отбѣлѣзани въ таблицата) сж осждени на смъртъ и вѣчни окови.

Такъвъ е броя на жертвитѣ, които християнитѣ изъ Одринския вилаетъ, дадоха на бѣсния турски тероръ, — жертви значителни за единъ елементъ, който не брои повече отъ 550 хиляди души.

* * *

Такъвъ бѣ жестокия и бѣсния турски правителственъ тероръ въ Македония и Одринско прѣзъ петь-годишния периодъ слѣдъ Виничката афера. Бѣлѣжкитѣ, които дадохме за тоя тероръ само за илюстрация, недаватъ пълно понятие за онова, което бѣ въ дѣйствителность. Македония и Одринско прѣдставляваха отъ себе арена на диво и бѣсно турско вилнѣние до пълно изстжпление . . . Стотини, една отъ друга по-жестоки, афери се струпаха върху населението; десетки човѣшки сжщества погинаха подъ тяжестьта на най-инквизиторски мжчения; съ стотини жени и моми бидоха обезчестени и изнасилени. Въ тия многобройни афери хиляди души изтърпѣха жестоки истезания и побой; хиляди бидоха хвърлени въ мрачнитѣ турски зандани и, най-сетнѣ, стотини клѣтници бидоха откжснати отъ земята, която ги бѣ родила, и пратени по мржснитѣ и влажни малоазиятски крѣпости на *заточение*. Не можемъ да подведемъ подъ общъ сборъ резултатитѣ на тоя турски тероръ — той би билъ чудовищенъ по своята численность. Но и онова, което до тукъ казахме, чини ни се, ще бжде достатъчно да даде поне приблизително понятие за тоя тероръ и да прѣдизвика у свѣтътъ силно погнусявание и дълбоко възмущение.

IX. Бурна революционна дѣятелность.

Усилвание на турския тероръ и неговитѣ резултати. — Високия подѣмъ на народния духъ. — Окончателното прѣвръщание на организацията отъ тайна на явна, отъ тиха на бурна. — Сражения. — Таблици на сраженията въ Солунски, Битолски, Скопски и Одрински вилаети.

Въ такива прекомѣрно тежки условия трѣбваше да се движи Вжтрѣшната организация въ своята революционна дѣятелность, ежечасно изложена на смъртоносни удари отъ турската власть и спжвана на всѣка стжпка отъ стотини прѣпятствия. Жестокиятъ правителственъ тероръ, безспорно, до голѣма степень разреди редоветѣ на легалнитѣ дѣйци, защото стотинитѣ афери погълнаха голѣма часть отъ тѣхъ — напълниха затворитѣ и крѣпоститѣ. Па и незасѣгнатитѣ такива, поставени подъ строжайши надзоръ, не можѣха да развиватъ оная дѣятелность, която нуждитѣ изискваха, и, поради туй, една частъ отъ тѣхъ напусна легалния животъ и прѣгърна нелегалния и бурния на четитѣ. Въ тия критически минути, четитѣ, като спомагателна часть на организацията, поеха върху си почти всичката революционна работа, продължиха я съ голѣма енергия и спасиха организацията отъ започнатата вече гибель. По тоя начинъ, революционната организация, подъ давление на събитията, незабѣлѣзано почна да губи своя таенъ и легаленъ характеръ и да прѣгръща нелегалния и явно бунтовния, наложенъ отъ новитѣ условия, които повсемѣстния правителственъ тероръ създаде.

Всрѣдъ тоя бѣсенъ и всераздушающъ тероръ, всрѣдъ ужасни лишения и мжки, всрѣдъ бури и кърви, организационнитѣ чети продължиха великото освободително дѣло, прѣодолявайки всички прѣпятствия, които турската официална власть издигаше на пжтя имъ. Трѣбаше да се прѣдполага (както прѣдполагаше и самата власть), че турскиятъ тероръ ще заличи въ душата на християнина всѣкакъвъ зародишъ на свободолюбивъ духъ и ще го повърне къмъ онова робско състояние, на което се крѣпятъ всички деспотически режими. Ала тоя тероръ даде тъкмо противоположни резултати. Вмѣсто студенина, четитѣ намѣриха въ народната масса широко разкрити обятия на изстрадала душа, готова на всички рискове и всѣ-

какви жертви. Четитѣ триумфално се движѣха изъ неината срѣда (на масата), утѣшаваха пострадалитѣ, насърдчаваха падналитѣ духомъ, въодушевяваха изгубилитѣ вѣрата въ тържеството на правдата и трѣскаво подготвяха тая масса къмъ въоржжена саморазправа. И тъй, вмѣсто пълно поражение на организацията, турскиятъ тероръ създаде по-благоприятна почва за революционната дѣятелность и, въ противовѣсъ на ужаситѣ, които той донесе, до неимовѣрность издигна душевния подѣмъ на широката народна масса. По тоя начинъ, великото освободително дѣло, започнато отъ най-културнитѣ и интелигентни людье въ страната, стана неотемлимо достояние на народната масса и за погубването му не можеше и дума да става. Само съ това може да се обясни оная упоритость, търпѣливость и издържливость, която народа показа при всички турски жестокости и звѣрства, при всички изпитни и неволи и при всички свърхчовѣшки страдания. Освободителното дѣло бѣ вече негово собствено дѣло и го пазѣше като зеницата на окото си отъ всѣкакво посѣгателство; въ него той видѣ едичкото срѣдство за оттърсване отъ непосилното турско иго и въ него въплоти всички свои надѣжди за свѣтло и щастливо бждще.

По тоя начинъ, турския тероръ, вмѣсто да погуби организацията, спомогна до голѣма степень да разшири тя своята револ. мрѣжа дори въ най-затънтенитѣ кжтчета на страната, да прибере въ своитѣ редове и ония заблудени елементи, които чуждото злато бѣ направило гнусни провокатори и безсъзнателни орждия на турския потиснички режимъ. Тоя тероръ се отрази върху организацията само въ туй, че тя прѣстана да бжде легална и тайна, скжса булото на нейната таинственность и, отъ такъва, той я обърна въ нелегална и явна, която високо прокламира своего сжществувание и демонстративно хвърли ржкавицата въ лицето на официалната турска власть. По тоя начинъ, Вжтрѣшната револ. организация напусна старата си мирна и легална дѣятелностъ и вступи въ бурната революционна.

И почна се борба жестока, исполинска, борба за животъ или смъртъ. Както видѣхме, турското правителство немилостиво преслѣдваше всички, (а край тѣхъ и съвсѣмъ невиннитѣ), които се уличваха въ симпатия или сношение съ органнзацията. Безброй потери се пръснаха изъ страната да ловятъ неблагонадѣжнитѣ людье и да гонятъ четитѣ. Послѣднитѣ, ослонени на широко разкрититѣ народни обятия, бѣха неуязвими за безпощадната турска власть, макаръ често пжти, случайно или по прѣдателство, успѣваше да разбие и даже уничтожи цѣли чети. Прочее, организацията трѣбваше да гази прѣзъ кърви, да прѣскача труповетѣ на отлични народни будители и организатори, за да продължи начетатото велико дѣло. Да иллюстрираме само съ фрази тая борба днесь, когато най-силнитѣ и най-изразителнитѣ станаха банални — считаме за недостатъчно. Ще си послужимъ и сега съ достовѣрни данни, които, комбинирани въ изразителни таблици, ще дадатъ пълна иллюстрация, както на самата борба, така и на всички кървави перипетии, прѣзъ които мина организацията, за да се добере до *първата* массова въоржжена саморазправа.

* * *

Сраженията, които тая борба прѣдизвика, сж най-ярката иллюстрация за бурната революционна дѣятелность на революционната организация за периода отъ 1898 до срѣдата на 1903 година. Длъжни сме да констатираме прѣдварително, че *деветь десети* отъ тия сражения прѣдизвика турската власть. Въ тѣхъ четитѣ всѣкога държѣха отбранително положение. Това се дължи на обстоятелството, че тѣ нѣмаха прѣдназначение да *дѣйствуватъ*, а изключително да *организиратъ* и, поради туй, стараеха се да избѣгнатъ всѣкакъвъ поводъ за срѣща и стълкновение, които всѣкога се отразяваха пагубно върху дѣлото. Все пъкъ, както се види отъ слѣдващитѣ таблици, прѣзъ тоя периодъ организацията трѣбваше да изнесе на плѣщитѣ си *132 сражения* и да изгуби 512 отлични четнишки сили.

Въ таблицитѣ, които по-долу помѣстяме, отбѣлѣзани сж поименно и въ хронологиченъ редъ всички тия сражения (отдѣлно за всѣки вилаетъ), числото на сблъсканитѣ сили, тѣхната пропорция, броя и процента на загубитѣ отъ двѣтѣ страни, както и имената на войводитѣ, подъ чиято команда се намираха организационитѣ чети.

1. — Сражения въ Солунски вилаетъ.

Каза	№ по ред	Мѣстосражение	Дата на сражението: Число и мѣсецъ	Дата на сражението: Година	Воюващи сили: Четници	Воюващи сили: Аскеръ	Воюващи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Четници	Убити и ранени: Аскеръ	На % Четници	На % Аскеръ	Самоубити четници	Началници на четитѣ
I. Солунски санджакъ.														
Кукушка	1	с. Гавалянци . . .	20 мартъ . . .	1898	7	30	1: 4·3	3	1	5	14·3	16·7	—	Кольо Мижкото.
	2	„ Калиново . . .	27 юний . . .	190:	8	80	1: 10·0	4	2	14	25·0	17·5	—	Ант. Кьосето.
	3	„ Мутулово . . .	8 априлъ . .	1902	14	200	1: 14·3	4	—	12	—	6·0	—	Ив. Карасулски.
	4	„ Чугунци	21 мартъ . . .	„	12	180	1: 15·0	7	4	8	33.3	4·4	—	Мих. Попето.
	5	„ Дрогомирци . .	12 юний . . .	1903	20	150	1: 7·5	12	2	13	10·0	9·3	—	Трайко Гъотевъ и Гоце Нисторовъ.
	6	вл. „Люнинъ“ . . .	13 юний . . .	„	68	190	1: 2·6	3	3	4	4·5	2·2	—	Кръстйо Асѣновъ.
	7	с. Мутулово . . .	16 „ . . .	„	10	150	1: 15·0	1	—	3	—	2·0	—	Гоце Парадовъ.
	8	„ Тодораци . . .	14 „ . . .	„	40	3000	1: 75·0	12	12	90	30·0	3·0	—	А. Кръстевъ.
	9	„ Нѣмаци	17 „ . . .	„	4	60	1: 15·0	1	2	5	50·0	8·3	—	Миланъ Дѣлчевъ.
	10	Аржански-гьолъ . .	25 „ . . .	„	110	12000	1: 109·1	19 дни	3	160	2·7	1·3	—	Кр. Асѣновъ и Т. Гъотевъ
Гевгелийска	11	с. Горгопикъ . . .	20 августъ . .	1900	8	180	1: 22·5	3	1	8	12·5	4·4	—	Апостолъ.
	12	„ Валци	4 февруарий .	1902	13	500	1: 38·5	12	8	70	61·5	14·0	—	Хр. Черкопѣевъ.
	13	„ Войница	24 февруарий .	1903	8	1200	1: 150·0	1	4	14	50·0	1·2	—	Апостолъ.
Воденска	14	„ Зборско	7 юний . . .	1901	8	250	1: 31·3	12	3	15	37·5	6·0	—	Попето.
	15	„ Гугуво (при м. „Корада“) . . .	6 априлъ . . .	1903	60	1200	1: 20·0	3	1	17	1·7	1·4	—	Ат. Кръстевъ.
	16	„ Луковецъ	26 априлъ . . .	„	18	30	1: 16·7	2	—	12	—	40·0	—	
	17	„ Улапци	8 септемврий	1901	9	550	1: 61·1	12	7	12	77·8	2·2	—	Мир. Ацевъ.
	18	„ Клиново	28 „	„	8	45	1: 5·8	5	1	4	12·5	8·9	1	Килифарски.
Тиквешка	19	„ Куманичево . .	30 май	1903	22	25	1: 1·1	1	—	5	—	20·0	—	
	20	При с. Вѣгнище .	4 юний . . .	„	50	50	1: 1·0	1	—	2	—	4·0	—	
	21	„ „ Пешково .	19 „ . . .	„	24	300	1: 12·5	4	17	21	70·8	7·0	—	П. Юруковъ.
	22	Пл. „Кожухъ“ (при с. Копривица) .	29 юний . . .	„	18	80	1: 4·4	5	4	3	22·2	3·8	—	
Струмишка	23	с. Раенци	8 януарий . .	1901	14	30	1: 2·1	4	—	30	—	100·0	—	Карабиберовъ.
	24	„ Варбарово . . .	29 септемврий	1902	40	35	1: 0·9	2	—	7	—	20·0	—	Кос. Поповъ (Игуменецъ)
	25	„ Барково	26 „ „	„	10	4	1: 0·4	1	1	3	10·0	75.0	—	Ант. Кьосето.
	26	При Варбаренската планина	13 май	1903	120	100	1: 0·8	3	—	10	—	10·0	—	Дончо, Лифтеровъ, Черкопѣевъ, Дѣдо Кутруля
Енидже-Вардарска	27	с. Оризарци	17 мартъ . . .	„	6	80	1: 13·3	2	2	4	33·0	5·0	—	Гоце Нисторовъ.
	28	„ Петрево	21 „ . . .	„	21	130	1: 6·2	3	1	37	4·8	28·5	—	Ив. Карасулски.
	29	в. „Падалище“ . .	10 май	„	20	400	1: 20·0	10	5	36	25·0	9·0	—	
	30	„ „Гъндачъ“ (вл. Палкъ)	30 юний . . .	„	27	500	1: 18·5	11	—	43	—	8·6	—	Ив. Карасулски и М. Дѣлчевъ.
	30	Всичко въ Солунски санджакъ	20/III. 1898 — 30/VI. 1903		772	21719	1: 28·1	144 ч. +19 дни	84	667	10·9	3·1	1	
II. Сѣрски санджакъ.														
Горно-Джумайска	1	с. Желѣзница . . .	15 май	1902	18	510	1: 28·3	12	1	75	5·6	14·7	—	Хр. Черкопѣевъ.
	2	„ Трос. „Куматица“	23 августъ . .	„	50	200	1: 4·0	12	4	60	8·6	30·0	—	Сваевъ, Лефтеровъ Дончо
	3	„ Расиково—„Петлецъ“	14 май	„	135	400	1: 2·9	7	—	—	—	—	—	Ю. Стояновъ, Дончо, Лефтеровъ, Пашалията, кап. Георги, Стефо.
	4	в. „Чафкитѣ“ . . .	24 февруарий .	1903	116	2000	1: 17·2	10	5	150	4·3	7·5	—	Сваевъ, Настевъ.
	5	с. Селище	14 априлъ . . .	„	86	40	1: 0·5	2	—	7	—	1·8	—	Протогеровъ, Соф. Стояновъ, Валтовъ, Б. Стръзовъ, В. Сугаревъ, Жилевъ.
	6	в. „Габрово“ . . .	15 априлъ . . .	„	60	1500	1: 25·0	6	50	154	83·3	10·3	—	
	7	„ „Голакъ“	12 май	„	50	500	1: 10·0	11	2	29	4·0	5·8	—	Ю. Стояновъ.
Драмска	8	с. Волакъ	11 юний . . .	1902	6	800	1: 133·3	24	2	15	33·3	1·9	—	Даскалъ Иванъ.
Сѣрска	9	„ Горно-Броди . .	20 февруарий .	1903	7	300	1: 42·9	5	1	3	14·3	1·0	—	Г. Радевъ.
	10	„ Валища	21 априлъ . . .	„	16	1000	1: 62 5	17	6	25	2·5	19·0	—	Гоце Дѣлчевъ.
Мелнишка	11	м. Езерецъ	19 мартъ . . .	„	18	500	1: 27·8	7	2	16	11·1	3·2	—	Т. Д. Мицевъ.
	12	с. Долни-Орманъ .	21 февруарий .	„	13	530	1: 40·8	½	1	3	7·6	0·6	—	Яко Сандански.
Петричка	13	„ Смоляре	? мартъ . . .	„	10	300	1: 30·0	4	1	10	10·0	3·3	—	Алекси Поройлията.
	14	„ Ограждень . . .	8 май	„	75	430	1: 5·7	1	—	—	—	—	—	Черкопѣевъ, Дончо, Валовъ.
	15	„ Игуменецъ . . .	2 юний . . .	„	4	300	1: 77·8	2	2	8	50·0	2·7	—	Алексо Поройлията.
	16	До с. св. Петка . .	11 априлъ . . .	„	10	300	1: 30·0	2	1	15	10·0	5·0	—	
Демиръ-Хисарска	17	с. Голѣмово . . .	23 априлъ . . .	„	5	840	1: 168·0	4	—	5	—	0·5	—	Вацаровъ.
	18	При с. Горни-Порой	2 май	„	9	400	1: 44·4	4	1	8	11·1	2·0	—	Алексо Поройлията.
	19	в. „Голешъ“ . . .	? „	„	18	300	1: 16·7	4	—	4	—	1·3	—	Дѣдо Ильо Кърчовалията
	20	„Албутинъ“	8 „	„	56	300	1: 5·4	8	—	6	—	2·0	—	Ю. Стояновъ.
	21	„Голешъ“	25 „	„	60	800	1: 13·3	5	1	25	1·7	3·1	—	Тъпушевъ, Д. Кишелията, Г. Сиавчовецъ, В. Тешовалията, Сп. Фидиновъ.
	22	Мѣсти. „Пешъ“ — Кешишъ-Мандра	10 юний . . .	„	48	500	1: 10·4	6	—	30	—	6.0	—	Саракиновъ.
	23	„Етникца“ (Пирикъ)	15 августъ . .	„	68	1300	1: 19·1	3	—	92	—	7·1	—	Ю. Стояновъ.
	24	„Етъ-Тешенско“ . .	19 „ . . .	„	68	900	1: 13·2	11	—	5	—	0.6	—	
	25	„Георгица“	20 „ . . .	„	60	600	1: 8·8	11	—	5	—	0·8	—	Ю. Стояновъ, Дончо, Дървингов.
	25	Всичко въ Сѣрски санджакъ	15/V. 1902—20/VIII. 1903		1074	15550	1: 14·5	178¼	80	750	4·8	5·9	—	
	53	Всичко въ Солунски вилаетъ	20/III. 1898—20/VIII. 1903		1846	37269	1: 20·2	322¼ ч. +19 дни	164	1417	3·8	4·2	1	

Спорѣдъ тая таблица, отъ 1898 до срѣдата на 1903 година, т. е., за единъ периодъ отъ *петь* години, въ Солунския вилаетъ станаха *петдесетъ и петь* сражения, отъ които 30 — въ солунския и 25 — въ сѣрския санджаци. Въ първия санджакъ най-много сражения станаха въ Кукушката (10), а въ втория — въ Демиръ-Хисарската каази (10). Най-малко сражения станаха въ Драмската кааза (1).

По години, сраженията въ Солунския вилаетъ заематъ редътъ, отбѣлѣзанъ въ слѣдната таблица:

Разпредѣление на сраженията по години														
Солунски санджакъ						Сѣрски санджакъ			Всичко въ Солунски вилаетъ.					
1898	1900	1901	1902	1903	Всичко	1902	1903	Всичко	1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	5	5	18	30	4	21	25	1	1	5	9	39	55

Значи, най-много сражения станаха прѣзъ 1903 година (18 — въ Солунския и 21 — въ Сѣрския) — и то за единъ периодъ само отъ *шесть* мѣсеци, — и най-малко прѣзъ 1898 и 1900 години. Въ всѣки случай, не може и да става сравнение между броя на сраженията по години, понеже разликата не само между послѣдната (1903) и първата (1898), нъ даже между послѣдната (1903) и прѣдпослѣдната (1902) години е тъй голѣма, щото бурностьта на 1903 година сама се увира въ очи. Когато годинитѣ 1898 и 1900 броятъ само по едно сражение, 1901 — 5 и 1902 — 9, сраженията прѣзъ 1903 година изведнашъ се възкачватъ на 39 — и то само за шесть мѣсеци! На какво се длѣжи това феноменално явление — ще говоримъ на друго мѣсто.

Броя на четницитѣ въ всѣка чета е тъй незначителенъ (особенно въ първитѣ години), щото самъ говори за организаторското прѣдназначение на четитѣ. Само въ послѣдната година (1903) тоя брой става по-голѣмъ — въ надвечерието на възстанието, когато четитѣ, като кадри, попълняха редоветѣ си за настжпающата борба.

Интересна е пропорцията между воющитѣ сили, т. е., между четитѣ и турския аскеръ и башибозукъ. Напр.: рѣдко се срѣща еднаквость въ силитѣ на двѣтѣ страни и въ всички сражения турскитѣ прѣвъзходствуватъ. Така: въ сражението при *Гавалянци* (Кукушко) на единъ четникъ се падатъ 4.3 войници, при *Чугунци* (тоже Кукушко) — 15, при *Зборско* (Воденско) — 31.3, при *Аржанския гьолъ* (Кукушко) — 109.1, при *Боймица* (Гевгелийско) на единъ четникъ се падатъ 150 души войници! При все туй, четитѣ всѣкога успѣваха да се изплъзнатъ изъ ржцѣтѣ на войскитѣ. Прѣзъ поменатия периодъ въ Солунския вилаетъ нито една чета не биде окончателно смазана; нъ има сражения, въ които тѣ биваха разбивани и малцина отъ четницитѣ спасяваха главитѣ си (при *Уланци* и *Шешково* — Тиквешко, при върхътъ *Габрово* — Гор.-Джумайско и пр.). Общия брой на сблъсканитѣ сили въ 55-тѣ сражения прѣзъ цѣлия тоя периодъ се изразява въ: 1846 четнишки сили срѣщу 37269 турски, или *единъ четникъ — срѣщу 20 турски войници* (1: 20.2)!

Часоветѣ на сражението, до извѣстна степень, говорятъ за сериозностьта или незначителностьта на сражението. Въ Солунския вилаетъ рѣдко се срѣщатъ кратки сражения; повечето сж отъ по 2, 3, 5, 10, 17, 24 и повече часове. Има сражения, които траяха по 19 дни! (при Аржанския Гьолъ — Кукушко), нъ това сж продължителни обсади. Има сражения и кратковрѣменни, нъ гибелни по резултатитѣ си, каквито сж, напр., при *Боймица* (Гевгелийско), върхъ „*Габрово*" (Гор. Джумалийско), *Горно-Броди* и *Баница* (Сѣрско) и пр.

Кървопролитностьта на сражението се опредѣля отъ броя на жертвитѣ, които двѣтѣ воющи страни даватъ. Въ това отношение сраженията въ Солунския вилаетъ могатъ да се

назовать доста кръвопролитни. Напр., сражението при *Тодорци* (Кукушко) е дало 12 четнишки и 90 турски жертви; това при *Бялци* (Гевгелийско) — 8 четнишки и 70 турски; при „*Чавкитѣ*" (Гор-Джумайско) — 5 четнишки и 150 турски; при *Аржанския-гьолъ* (Кукушко) — 3 четнишки и 160 турски... Общия брой на убититѣ четници въ тоя вилаетъ прѣзъ цѣлия периодъ възлиза на 164 души, или 8.9%, а броя на убититѣ турци — на 1582 души, или 4.2%. Годишния брой на четнишкитѣ жертви, които револ. организация даде въ Солунския вилаетъ, наглѣдно се вижда отъ слѣдната таблица:

Годишно разпредѣление на убититѣ и ранени четници														
Солунски санджакъ						Сѣрски санджакъ			Всичко въ Солунски вилаетъ					
1898	1900	1901	1902	1903	Всичко	1902	1903	Всичко	1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	13	13	56	84	7	73	80	1	1	13	20	129	164

Значи, най-малко четници паднаха прѣзъ годинитѣ 1898 и 1900 (по единъ), а най-много прѣзъ 1903 година (129 души) — и то *само за шесть* мѣсеци!...

Много отъ тия сражения се отразиха пагубно върху населението. Тия отъ тѣхъ, които ставаха далече отъ селата, свършваха се само съ зулуми отъ възвръщащата се войска и башибозукъ по мѣстата и домоветѣ си, нъ ония, които ставаха край или въ селата, освень изтезания и арести, завръгляваха се и съ горение на кѫщя и, често пѫти (главно прѣзъ 1903 год.), съ кланье надъ християни. *Балдево* (Неврокопско), *Баница* (Сѣрско), *Волакъ* (Драмско), *Смѫрдещъ* (Костурско) и пр. и пр. сѫ грозни паметници на турскитѣ звѣрства.

2. — Сражения въ Битолски вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (84) страница).

По брой на сраженията, Битолския вилаетъ заема второ мѣсто слѣдъ Солунския. Първитѣ сражения въ тоя вилаетъ почнаха прѣзъ 1901 г. — много по-късно отъ тия въ Солунския. Прѣзъ тригодишния периодъ (1901—1903 г.) въ Битолския вилаетъ станаха 46 сражения. Най-много сражения станаха въ Костурската (13), Прилѣпската (11) и Битолската (10), а най-малко въ Кичевската (3) казази.

По години, сраженията въ Битолския вилаетъ заематъ редътъ, отбѣлѣзанъ въ слѣдната таблица:

Брой на сраженията по години			
1901	1902	1903	Всичко
2	20	24	46

Значи, и въ тоя вилаетъ най-много сражения станаха прѣзъ първото полугодие на 1903 г. (24) и най-малко прѣзъ 1901 г. Годината 1902 бѣ доста бурна за Битолския вилаетъ, защото прѣзъ нея година станаха 20 сражения (при 9 въ Солунския), придружени съ жестоки афери (*Кадино-селската* въ Прилѣпско, *Пѫтелската* въ Леринско, *Ракитничката* въ Битолско и пр.) Броя же на сраженията прѣзъ 1903 г. и въ тоя вилаетъ е поразителенъ (24) — обстоятелство, както отбѣлѣзахме, доста симптоматично за настѫпающата буря.

Численния съставъ на четитѣ въ тоя вилаетъ е почти еднакъвъ съ оня въ Солунския прѣзъ всичкитѣ години. Само прѣзъ 1903 г. тоя съставъ се вижда по численъ поради анархичното положение, което на всѫдѣ бѣ настѫпило и, главно, поради приготовленията за наближащето възстание.

(Сражения въ Битолски вилаетъ).

Нахии	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението: Число и мѣсецъ	Дата на сражението: Година	Воюващи сили: Четници	Воюващи сили: Аскеръ	Воюващи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Четници	Убити и ранени: Аскеръ	На % Четници	На % Аскеръ	Самоубити четници	Началници на четитѣ
I. Битолска казза.														
Крушовска	1	с. Пуста Рѣка . .	20/IV	1901	30	1300	1: 43·3	48	7	80	23·3	6·2	—	Колъо
Битолска	2	„ Чавдлий	15/VII	1902	9	300	1: 33·3	5	8	25	88·9	8·3	—	Т. Фурнаджиевъ
	3	„ Цапари	23/IV	1903	30	300	1: 10·0	12	15	30	50·0	10·0	—	Селяки
	4	„ Могила	8/V	1903	21	1300	1: 61·9	48	13	80	61·9	6·2	—	Цвѣтковъ
Демиръ-Хисарска	5	„ Ракитница . . .	26/V	1902	11	180	1: 12·9	12	4	7	28·6	3·9	1	Вельо Марковъ
	6	„ Брѣзово	15/XII	1902	13	200	1: 15·4	8	1	15	7·7	7·5	—	Юрд. Пиперката
	7	„ Голѣмо-Илино .	5/I	1903	3	160	1: 53·3	2	1	—	33·3	—	—	„ „
Рѣсенска .	8	„ Избища	9/I	1903	33	300	1: 9·1	19	3	40	9·1	13·3	1	Пенчо
Д.-Прѣсп. .	9	„ Любойно	9/II	1903	22	280	1: 12·7	19	2	10	9·1	3·6	1	Арсовъ, П. Стрѣзовъ, П. Кокаревъ, Пенчо
Корчанска	10	Край мѣст. „Завиръ"	15/VIII	1902	13	9	1: 0·7	1	—	8	—	88·9	—	Коте
	10	Всичко въ Битолската казза . . .	20/IV.1902—23/IV.1903		188	4329	1: 23·0	174	54	295	28·7	6·8	3	
II. Охридска казза.														
Охридска	1	с. Велгощи	5/I	1903	24	80	1: 3·3	4	3	15	12·5	18·8	—	Селеми
	2	„ Койнско	15/I	1903	18	100	1: 5·6	3	4	17	22·2	17·0	—	Попъ Христо
Дебърска .	3	„ Оздолени	15/III	1903	60	500	1: 5·6	2	1	4	1·3	0·8	—	Поручикъ Давидовъ
	4	„ Жрбино	15/III	1903	10	250	1: 25·0	9	2	32	20·0	12·8	—	Деянъ
	4	Всичко въ Охридската казза . . .	5/I—15/III.1903		132	930	1: 7·0	18	10	68	7·6	7·3	—	
III. Кичевска казза.														
Д. Копачка	1	с. Козица	7/IX	1902	13	100	1: 7·7	3	—	4	—	4·0	—	Юр. Пиперката
	2	„ Бръждани . . .	25/IV	1903	14	130	1: 9·3	2	—	3	—	2.3	—	Арсо Мицковъ
Д. Кичево	3	„ Латово	18/IV	1903	15	60	1: 4·0	4	—	4	—	6·7	—	Ванчо Мицковъ
	3	Всичко въ Кичевската казза . . .	7/IX.1902—25/IV.1903		42	290	1: 6·9	9	—	11	—	3·8	—	
IV. Леринска казза.														
Лерински	1	с. Търсие	2/V	1902	13	36	1: 2·8	1	1	12	7·7	33·3	—	Марко
	2	Надъ с. Паладия .	20/VIII	1902	26	200	1: 7·7	3	7	—	26·9	—	—	Хр. Силяновъ
	3	с. Крушорани . . .	15/IX	1902	10	260	1: 26·0	5	5	15	50·0	5·8	—	Дицето
	4	До с. Песодери . .	20/V	1903	85	50	1: 0·5	1	—	16	—	32·0	—	Чакаларовъ
Рудникъ .	5	с. Пжтоле	14/VI	1902	66	1500	1: 22·7	60	4	100	6·1	6·7	1	Марко
	5	Всичко въ Леринската казза . .	2/V.1902—20/V.1903		200	2046	1: 10·2	70	17	143	8 5	7·0	1	
V. Прилѣпска казза.														
Прилѣпско	1	с. Бѣловодица. . .	1/IX	1901	6	40	1: 6·7	2	—	1	—	2·5	—	Никола Петровъ
	2	„ Кадино-Село . .	25/III	1902	7	880	1: 125·7	15	—	63	—	7·2	7	М. Пачевъ
	3	Никодинска-Гора .	20/VI	1902	20	840	1: 42·0	3	1	—	5·0	—	—	П. Ацевъ
	4	с. Заръчани . . .	6/IV	1903	23	2200	1: 95·7	12	—	60	—	0·3	—	Христо Попето
	5	„ Никодимъ . . .	10/V	1903	33	13	1: 0·4	5	2	3	6·1	23·1	—	„ „
	6	„ Топлица (Сувитѣ порта)	25/V	1903	12	60	1: 5·0	5	8	4	66·7	6·7	—	Н. Вожиковъ
	7	При мѣст. „Мукусъ"	7/VI	1903	19	40	1: 2·1	2	—	3	—	7·5	—	Ан. Василиевъ
	8	Алинската кория .	8/VI	1903	23	150	1: 6·5	4	4	45	17·4	30·0	—	Хр. Оклевъ
	9	Мѣстност „Живада"	6/VII	1903	50	130	1: 2·6	6	4	10	8·0	7·7	—	П. Ацевъ и Н. Петковъ
	10	с. Дюнсво (Л.-рѣка)	6/VII	1903	40	150	1: 3·8	6	7	30	17·5	20·0	—	Ан. Василиевъ
	11	Бровничитѣ лозя .	9/VII	1903	13	80	1: 6·2	2	1	3	7·7	3·8	—	Ив. Сминковъ
	11	Всичко въ Прилѣпската казза . . .	1/IX.1901—9/VII.1903		246	4583	1: 18·6	62	27	222	11·0	4·8	7	
VI. Костурска казза.														
Поле .	1	с. Шестеово . . .	11/II	1902	6	70	1: 11·7	2	1	8	16·7	11·4	2	Кузма Стефановъ
	2	„ Вишени	3/VIII	1902	2	150	1: 75·0	10	1	1	50·0	0·7	1	К. Московъ
	3	„ Загоричани . . .	9/IX	1902	18	60	1: 3·3	3	—	8	—	13·3	—	П. Гайковъ
	4	„ „ пл. Вѣрбица	18/IX	1902	14	100	1: 7·1	3	5	13	35·7	13·0	—	„
	5	Чуриловски монаст.	15/XI	1902	8	70	1: 8·8	3	—	—	—	—	—	Стерио Ташковъ
Кореща .	6	с. Смърдешъ . . .	7/IX	1902	8	30	1: 3·8	1	1	3	12·5	10·0	—	Янаки Московъ
	7		15/IV	1903	70	300	1: 4·3	—	—	—	—	—	—	Б. Сараф., Чакал., Клим. и др.
	8		9/V	1903	20	1200	1: 60·0	2	—	—	—	—	—	Чакаларовъ, А. и. Трайковъ
	9	Джибенска планина	31/V	1903	60	700	1: 11·7	11	20	115	33·3	16·4	1	Чакал., А. и. Трайк., Кл., Дичо
	10	с. Руля	22/V	1902	9	60	1: 6·7	4	—	4	—	6·7	—	Коте
	11	„ Жельово	21/V	1903	85	170	1: 2·0	8	3	7	3·5	4·1	—	Чакал., Кл., А. Трайк. и М. Ров.
Клисурска	12	„Вобишки стѣни" .	7/X	1902	40	70	1: 1·8	4	1	60	2·5	8·6	—	Полков. Яниковъ, Гайк. и Коте
	13	с. Вобица	8/XI	1902	6	200	1: 33·3	1	5	130	83·3	65.0	—	П. Гайковъ
	13	Всичко въ Костурската казза . . .	11/II.1902—21/V.1903		346	3180	1: 9·2	60	37	349	10·7	11·0	4	
	46	Всичко въ Битолски вилаетъ . . .	20/IV.1901—9/VII.1903		1154	15368	1: 13·3	393	145	1088	12·6	7·1	15	

Пропорцията между воющитѣ сили и въ Битолския вилаетъ е тоже поразителна. Сѫществува само единъ единственъ случай (въ сражението при Никодимъ — Прилѣпско), дѣто броя на четницитѣ прѣвишава броя на турцитѣ (1 : 04); при всички други сражения броя на четницитѣ е незначителенъ спрѣмо численностьта на турцитѣ (*Крушоради* — Леринско, *Никодинска гора* — Прилѣпско, *Смѫрдешъ* (9/V) и *Вишени* — Костурско, *Кадино село* (1 : 125!) — Прилѣпско и пр.) Общия брой на сблъсканитѣ сили въ 46-тѣ сражения на тоя вилаетъ се изразява въ: 1154 четнишки срѣщу — 15368 — турски сили, или, единъ четникъ срѣщу 13 турци (1 : 13·3) — съ 7 единици по-слабо отъ Солунския вилаетъ.

Продължителностьта на сраженията въ Битолския вилаетъ е еднаква съ тая въ Солунския, съ разликата, че тукъ липсуватъ продължителни обсади (като при Аржанския Гьолъ). Измежду всички сражения най-продължителни сѫ тия при *Кадино село* (Прилѣпско), *Избища и Любойно* (Рѣсенско), *Пуста-Рѣка* и *Могила* (Битолско) и *Пѫтеле* (Леринско) — *60 часа!*

Броя на убититѣ и ранени четници е по-значителенъ отъ тоя въ Солунския вилаетъ, особно като се вземе впрѣдвидъ обстоятелството, че въ Битолския вилаетъ сраженията почнаха едва къмъ срѣдата на 1901 г. и че броя имъ е сравнително по-малъкъ (съ 9). Най-много четници паднаха въ сраженията при *Чаирлий и Могила* (Битолско), *Топлица* (Прилѣпско), *Дъмбенската планина* и *Бобища* (Костурско) и др. Сѫществува само единъ единственъ случай на окончателно уничтожена чета — тоя въ кулата при *Кадино село* (Прилѣпско) прѣзъ 1902 г., гдѣто 7-тѣ души четници, подъ войводството на Методий Патчевъ, слѣдъ като изхарчиха всичкитѣ си патрони, *се самоубиха*, за да не паднатъ живи въ рѫцѣтѣ на неприятеля!... Общия брой на убититѣ и ранени четници въ Битолския вилаетъ прѣзъ цѣлия прѣдвъзстанишки периодъ възлиза на 145 души (12·6%), разпредѣлени по години, както слѣдва:

Годишно разпредѣление на убититѣ и ранени четници			
1901	1902	1903	Всичко
7	45	93	145

И въ тоя вилаетъ броя на убититѣ и ранени четници е най-голѣмъ прѣзъ 1903 (93), и най-малъкъ прѣзъ 1901 г. (само 7). Прѣзъ 1902 г. же тоя брой е по-значителенъ (45) сравнително оня въ Солунския вилаетъ прѣзъ сѫщата година (20). А това се обяснява съ факта, че прѣзъ нея година въ Битолския вилаетъ станаха най-много сражения и, при туй, доста кървопролитни. Въ сраженията прѣзъ тоя периодъ и турцитѣ дадоха доста голѣми жертви — 1088 души убити и ранени (7·1%).

3. — Сражения въ Скопски вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (86) страница.)

По брой на сраженията, Скопския вилаетъ заема трето мѣсто. Собственно, сраженията, отбѣлѣзани въ таблицата, станаха само въ Скопския санджакъ. Сравнително съ вилаетитѣ, за които говорихме, въ скопския станаха малко сражения и то само прѣзъ послѣднитѣ двѣ години (1902 и 1903 г.).

Общия брой на сраженията въ тоя вилаетъ е 21. Най-много сражения станаха въ *Кочанската, Радовишката* и *Малешевската* каази (по 5), а най-малко въ *Кумановската* и *Щипската* (по едно). Разпредѣлени по години, тия сражения заематъ слѣдния редъ:

1902 г. — 5 сражения
1903 „ — 16 „

Значи, и въ Скопския вилаетъ най-много сражения станаха прѣзъ 1903 г. (16).

(Сражения въ Скопски вилаетъ).

Каза	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението: Число и мѣсецъ	Дата на сражението: Година	Воюващи сили: Четници	Воюващи сили: Аскеръ	Воюващи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Четници	Убити и ранени: Аскеръ	Убити и ранени: На % Четн.	Убити и ранени: На % Аскеръ	Самоубити четници	Началници на четитѣ
Кумановска	1	Жидимирци	25 мартъ . . .	1902	35	60	1:1·7	12	2	8	6·8	13·3	—	Воби Стойчевъ
	2	с. Бунишъ	15 „ . . .	1903	38	50	1:1·3	1	—	—	—	—	—	Селеки и Сандо Гйорчевъ.
Кратовска	3	Църни-Върхъ, при с. Отубовъ	10 априлъ. . .	„	37	1300	1:35·1	9	5	125	13·5	9·6	—	Воби и Сандо Георгиевъ
	4	Килинтѣ, до с. Лъ-ново	23 „	„	14	1100	1:78·6	10	3	30	21·4	2·7	—	С. Атанасовъ.
	5	При с. Радковица, мѣстность „Радкова скала"	29 май	„	55	2000	1:36·4	14	13	100	23·6	5·0	—	С. Атанасовъ и Дане Стойковъ.
Кочанска	6	с. Вигла	6 януарий . .	1902	12	250	1:20·8	1/4	10	—	83·3	—	—	Коце Пейковъ.
	7	„ Гърлени	12 февруарий .	„	10	220	1:11·0	2	7	2	70·0	3·2	—	Ив. Савовъ.
	8	„ Драгобраща . .	13 октомврий. .	„	13	600	1:46·2	6	7	90	53·8	15·0	—	Ангелъ Винчки
	9	„ Ново-Село . . .	5 февруарий .	1903	250	6000	1:24·0	12	26	300	10·4	5·0	—	Съединени чети: Черно-пѣевъ, Вайчевъ, Жеовъ, Самарджиевъ.
	10	При с. Лѣски . . .	1 априлъ. . .	„	150	900	1:6·0	10	7	90	4·7	10·0	—	Сединени чети: Черно-пѣевъ, Дочевъ, Т. Ангеловъ, Мавкейковъ.
Щипска . .	11	с. Карбинци	14 мартъ . . .	„	22	1500	1:68·2	30	21	150	95·5	10·0	—	Бъчваровъ.
Радовишка	12	„ Асанли	3 февруарий .	„	25	85	1:3·4	3	4	9	16·0	10·5	—	Ан. Кьосето.
	13	„ Дедиро	11 май	„	22	400	1:18·2	2	2	—	9·1	0·5	—	Мавкейковъ.
	14	„ Негриновци . . .	11 „	„	20	150	1:7·5	2	3	45	15·0	30·0	—	Н. Жековъ.
	15	„ Сигърдеовцитѣ . .	18 „	„	15	1000	1:66·7	2	5	2	33·0	0·2	—	Идо Дедичето.
	16	„ Смилянци	21 „	„	12	200	1:17·7	2	5	45	41·7	22·5	—	Стамекъ.
	17	„ Владиниково . .	12 февруарий .	„	70	150	1:2·1	3	11	60	15·7	40·0	—	В. Сарафовъ и Кр. Асѣковъ.
Малешевска	18	При „Чавкитѣ" . .	24 „ . .	„	35	150	1:4·3	2	11	50	31·4	33·3	—	Т. Саевъ.
	19	в. „Готенъ"	6 априлъ . .	„	170	1700	1:10·0	12	25	250	14·7	14·7	—	Съединени чети: Черно-пѣевъ, Дочевъ, Т. Ангеловъ, Лефтеровъ, Мавкейковъ.
	20	Щърбевски колиби	7 май	1902	25	300	1:12·0	2	6	20	20·4	6·7	—	Ат. Кьосето.
	21	Голакъ и.л.	29 „	1903	50	900	1:18·0	18	12	125	24·0	13·8	—	Максимъ.
		Всичко въ Скопски санджакъ.	6/I. 1902 — 29/V. 1903		1080	19015	1:17·6	154 1/4	185	1501	17·1	7·8	—	

Продължителностьта на сраженията и тукъ е както при тия въ другитѣ вилаети. Най-продължителни бѣха сраженията при *Готенъ* (12 ч.) и *Голакъ* (18 ч.) — Малешевско, *Карбинци* — Щипско (30 ч.) и пр.

Въ сравнение съ малкия брой на сраженията и по краткия периодъ, прѣзъ който тѣ станаха, броя на убититѣ и ранени четници въ Скопския вилаетъ е най-голѣмъ сравнително съ тия въ другитѣ вилаети. Най-кървопролитни бѣха сраженията при *Радковица* (Кратовско), *Карбинци* (Щипско), *Готенъ* (Малешевско) и *Новосело* (Кочанско). Общия брой на убититѣ и раненитѣ четници въ тоя вилаетъ възлиза на 185 души, които, разпредѣлени по година, ще се получи:

Прѣзъ 1902 г. — 32 четника } убити и ранени.
„ 1903 „ — 153 „ }

Значи, прѣзъ 1903 г. паднаха най-много четници. И турскитѣ загуби сѫ значителни. Въ всичкитѣ сражения тѣ изгубиха (убити и ранени) *1151 души* — цифра доста крупна, за да могатъ се направи лестни заключения за турската армия . . .

4. — Сражения въ Одрински вилаетъ.

(Вижъ таблицата на слѣдующата (87) страница).

Одринскиятъ вилаетъ брои най-малко стражения въ прѣдвъзстанишкия периодъ (10). Почти всички отбѣлѣзани въ таблицата (съ изключение само на едно сражение прѣзъ 1901 г.) станаха прѣзъ първото полугодие на 1903 г. (9 сражения) — въ периода, който прѣдшествуваше възстанието и който бѣ периодъ на турска блокада на християнски села.

Съ изключение на сражението прѣзъ 1901 г., въ което 11 души четници се сражаваха срѣщу 2.000 души турска войска, пропорцията на воющитѣ сили въ сраженията

(Сражения въ Одрински вилаетъ).

Кааза	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението: Число и мѣсецъ	Дата на сражението: Година	Воющи сили: Четници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часово на сражението	Убити и ранени: Четници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Четници	На %: Аскеръ	Самоубити четници	Началници на четитѣ
Чокенско (Одринско)	1	с. До Одринъ . . .	4 юний . . .	1901	11	2000	1:181.8	8	11	150	100·0	7·5	—	Мерджановъ и Соколовъ
	2	с. Коево	20 априлъ . .	1903	4	8	1: 2·0	¼	—	—	—	—	—	Маджаровъ Л.
Лозенградска	3	в. Гор. Кадиево . .	5 май	„	10	20	1: 2·0	1	1	4	10·0	20·0	—	„
	4	с. Тъсъ-Тепе . . .	10 „	„	30	50	1: 1·7	1	—	5	—	6·0	—	Селеми
	5	Границата	12 „	„	40	20	1: 0·5	¼	—	—	—	—	—	„
	6	с. Ковчазъ	13 „	„	20	50	1: 2·5	¼	4	11	20·0	22·0	1	Т. Станковъ
	7	с. Виджии	21 „	„	30	200	1: 6·7	5	—	—	—	—	—	Селеми
	8	с. Пигокъ	25 „	„	20	25	1: 1·2	2	—	7	—	28·0	—	Маджаровъ Л.
	9	с. Ахматово . . .	27 „	„	12	20	1: 1·7	¼	—	3	—	15·0	—	„
М. Търново	10	с. Сърмашикъ	21 мартъ . . .	„	5	200	1: 40·0	3	3	24	60·0	12·0	—	П. Ангеловъ и Равашола
	10	Всичко въ Одрински вилаетъ . . .	4/VI. 1901—27/V. 1903		182	2593	1: 14·2	21	19	202	10·4	7·8	1	

прѣзъ 1903 г. не е голѣма сравнително съ тая въ македонскитѣ сражения. За отбѣлѣзвание е само пропорцията въ сражението при *Сърмашикъ* (Малко-Търновско), гдѣто единъ четникъ се пада на 40 души турски войници. Въ останалитѣ сражения пропорцията се движи между 1 : 1—6. Въ Одринския вилаетъ сж сблъскани 182 четника срѣщу 2593 турски сили, или, 1 : 14·2.

Продължителностьта на сраженията, съ изключение онова прѣзъ 1901 г. (8 часа) тоже е незначителна. Най-продължително е сражението при *Ениджия* — Лозенградско (5 часа). Всички останали сражения се движатъ отъ 1—3 часа.

И по брой на жертвитѣ, Одринския вилаетъ заема послѣдно мѣсто. Прѣзъ 1903 г. само въ три сражения паднаха убити и ранени; другитѣ сражения не броятъ нито по една жертва. Но за туй пъкъ, той, подобно на Битолския вилаетъ, брои едно сражение, редко по своитѣ ужасни послѣдствия. Това е сражението прѣзъ 1901 г. близо до Одринъ, въ което цѣлата чета биде погубена — 7 души убити на мѣстосражението, а четирма живи заловени и сетнѣ обѣсени всрѣдъ града Одринъ.

Рекапитуляция

на сраженията въ Македония и Одринско отъ 20/III. 1898—20/VIII. 1903 г.

Брой на сраженията	Наименование на вилаета	Дата на сраженията: Число и мѣсецъ	Дата на сраженията: Година	Воющи сили: Четници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часово на сражението	Убити и ранени: Четници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Четници	На %: Аскеръ	Самоубити четници
46	Солунски	20/III—20/VIII	1898—1903	1846	37269	1 : 20·2	778¼	164	1582	8·9	4·2	1
55	Битолски	20/IV—9/VII	1901—1903	1154	15358	1 : 13·3	393	145	1088	12·6	7·1	15
21	Скопски	6/I—29/V	1902—1903	1090	19015	1 : 17·6	154¼	185	1501	17·1	7·8	—
10	Одрински	4/VI—27/V	1901—1903	182	2593	1 : 14·2	21	19	202	10·4	7·8	1
132	Всичко въ 4-тѣ вилаети	20/III 1898—20/VIII 1903		4262	74235	1 : 17·4	1346¾	512	4373	12·0	5·9	17

Всички сражения, които станаха въ Македония и Одринско отъ 1898—1903 г. (съ изключение на 19-тѣ сражения прѣзъ врѣме на Джумайското движение въ 1902 г.), възлизатъ на *132*. Най-много сражения станаха въ Солунския вилаетъ (55) и най-малко въ Одринския (10).

Разпредѣлени по години, тия сражения заематъ слѣдния редъ:

прѣзъ 1898 г. — 1 сражение
прѣзъ 1900 „ — 3 „
прѣзъ 1901 „ — 8 „
прѣзъ 1902 „ — 34 „
прѣзъ 1903 „ — 86 „
Всичко 132 сражения.

Тоя редъ нагледно показва ежегодния ръстъ на сраженията и тѣхното усилване прѣзъ първото полугодие на 1903 г, което тоже бѣ *възстаническо,* но безъ официаленъ прогласъ.

Интересно въ тая рекапитуляция е общото число на сблъсканитѣ сили прѣзъ тоя периодъ, което се изразява въ характеристичната пропорция: *единъ четникъ срѣщу 17 души турци* (1 : 17·4)!

Броятъ на убититѣ и ранени четници прѣзъ тоя периодъ е доста голѣмъ — 512 души, *тритѣ четвърти* отъ които, ако не и повече, сж *убити.* Разпредѣлени по години, тѣ заематъ слѣдния редъ:

1898	1900	1901	1902	1903	Всичко
1	1	31	97	382	512

Значи, и четнишкитѣ жертви вървѣха по сжщия редъ, както и сраженията. Тия жертви прѣзъ първото полугодие на 1903 година се възкачиха на 382! Нъ и турскитѣ не бѣха по-малки. Прѣзъ цѣлия прѣдмѣтенъ периодъ турцитѣ дадоха приблизително 10 пжти повече жертви — 4373 души убити и ранени!

Убити и самоубити четници.

Бѣлѣжкитѣ ни за сраженията прѣди възстанието ще завършимъ съ слѣднитѣ четири таблици за убититѣ и самоубити четници въ Македония прѣзъ врѣме само отъ *осъмъ мѣсеци* на 1901—1902 години (IX. 1901 — IV. 1902) — които таблици помѣстями само за илюстрация.

Разпредѣление на убититѣ и самоубити четници по мѣсторождение и дата на сражението:

Брой на убитѣ или самоубитѣ	Мѣсторождение		Дата	
	Село	Кaза	Мѣсецъ	Година
2	с. Калипово . . .	Кукушка	Септемврий . .	1901
1	„ Зборско	Воденска	„ . .	
9	„ Уланци	Велешка	„ . .	
1	„ Калинъ	Туквешка	Октомврий . .	
10	„ Бигла	Пиянечка	Декемврий . .	
2	„ Добри-Лакъ . .	Петричка	„ . .	
7	„ Гърляни	Кочанска	Февруарий . .	1902
4	„ Шестово	Костурска	„ . .	
7	„ Кадино-село . .	Прилѣпска	Мартъ	
1	„ Владимирово .	Малешевска . . .	„	
2	„ Чугунци	Кукушка	„	
1	„ Желѣзница . .	Г. Джумайска . .	„	
2	„ Мартинци . . .	Велешка	Априлий . . .	
49			IX. 1901 — IV. 1903	

Значи, прѣзъ тоя *осъмъ-мѣсеченъ* периодъ сж убити въ Македония 49 четника. Най-много четници паднаха въ сраженията при *Бигла, Уланци, Гърляни, Кадиносело, Шестеово* и пр., и то прѣзъ мѣсецитѣ септемврий, декемврий, февруарий и мартъ.

Слѣдната таблица показва мѣсторождението на убититѣ и самоубититѣ.

Разпредѣление на убититѣ и самоубити четници по мѣсторождение:

Охридска	Прилѣпска	Тиквешка	Тетовска	Велешка	Щипска	Скопска	Костурска	Гевгелийска	Кукушка	Кочанска	Струмишка	Радовишка	Добранска	Битолска	Кичевска	Одриска	България	Неизвѣстно	Всичко
3	2	1	2	8	4	1	3	2	1	4	5	1	1	3	1	1	5	1	49

Отъ убититѣ, 44 души сж изъ разни мѣста на *Македония*, а само 5 души сж изъ *България*. Отъ първитѣ най-много сж изъ *Велешко*, (8) *Струмишко*, (5) *Щипско*, *Кочанско*, (по 4) и др. и по единъ изъ *Скопско*, *Кукушко* и др. Значи, въ грамадното си мнозинство четницитѣ сж синове на робската земя.

Слѣднята таблица отбѣлѣзва занятието на тия жертви:

Разпредѣление на убититѣ и самоубити четници по занятие:

Земледѣлци	Учители	Търговци	Касапи	Чиновници	Ученици	Шивачи	Юшкери	Мл. унт-оф.	Златари	Файтоджий	Овчари	Телеграф.	Занаятчии	Неизвѣстно	Всичко
14	11	4	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	3	5	49

Тая таблица най-краснорѣчиво демонстрира массовия характеръ на революционното движение и показва, че по брой първо мѣсто въ четитѣ заематъ, главно, людьето отъ народната масса — земледѣлцитѣ (14) и слѣдъ тѣхъ идатъ занаятчиитѣ, учителитѣ и т. н.

А слѣдната и послѣдна таблица показва възрастьта на тия нещастници:

До 20 г.	Отъ 20—30 г.	Отъ 30—40 г.	Отъ 40—50 г.	Всичко
1	34	9	5	49

Най-голѣмъ е броя на четницитѣ отъ 20—30 годишна възрасть (34 д.), т. е., отъ възмужала и цвѣтуща възрасть; слѣдъ тѣхъ идатъ ония отъ най-зрѣла възрасть — отъ 30—40 години (9 души) и т. н.

Тия таблици доказватъ по най-краснорѣчивъ начинъ слѣднитѣ три положения:

1) Че, въ грамадното си мнозинство, ако не и абсолютно, четницитѣ не сж вербувани отъ вънъ, както злоумишленно твърдятъ заинтересувани людье, а сж синове на сжщата робска страна, за която умиратъ.

2) Че, въ голѣмото си мнозинство, четницитѣ не сж авантюристи и недоволници, които се готвятъ за скжпо плащани служби при свободенъ въ страната режимъ, а сж рожба на оная масса, която храни службашитѣ; и най-сетнѣ

3) Че, въ абсолютното си мнозинство, четницитѣ не сж хлапетии, а людье отъ възмужала възрасть, които ясно схващатъ всичкия ужасъ на положението и дълбоко съзнаватъ своитѣ длъжности къмъ своята родина, за което жертвуватъ живота си.

* * *

Прѣзъ такива бурни и кървави перипетии прѣмина Вжтрѣшната организация въ своята революционна дѣятелность прѣзъ тоя петь-годишенъ периодъ. Ожесточената борба, която турската официална власть откри противъ нейното сжществувание, както видѣхме, бѣ борба жестока, борба на животъ или смърть, и организацията я издържа съ чудна твърдость и рѣдка устойчивость. Тая борба, която се изрази въ стотина и повече кървави сражения, изрови съ стотини прѣсни гробове на млади и надѣжни борци, между които и цѣла плеяда *безсмъртни* герои и подложи на единъ ужасенъ тероръ цѣлото християнско население. Тая борба костувà извънредно скжпо на населението, нъ все пъкъ, побѣдата не бѣ на турска страна. Революционната хидра не само не биде уничожена, нъ, напротивъ, тая кървава борба още по-здраво закрѣпи въ сърдцата на народната масса идеята за свобода, вджхна въ тая масса още по-силна вѣра въ побѣда и свѣтло бждаще и изпълни цѣлата атмосфера съ електричество, готово при най-малкия случай да се разрази въ всичката своя стихийна ярость....

X. Движение прѣзъ 1902 година.

Движение въ Джумайско. — Причини. — Сражения. — Таблица на сраженията. — Турски звѣрства. — Списъкъ на пострадалитѣ села. — Екзекуция. — Списъкъ на обезчестенитѣ жени въ Джумайско и Разложко.

Въ сѣверо-източния край на Македония, смѣжно съ Българското княжество, простира се плодородната *Горно-Джумайска* кааза, населена съ трудолюбиво и юначно християнско население. Непосрѣдственния допиръ на това население съ свободнитѣ братя въ България прѣдизвикваше въ него благородна завистъ, поради което апостолитѣ на революционната организация намѣриха въ тая кааза благоприятна почва за революционна дѣятелность. Горно-Джумайската кааза бѣ една отъ най-подготвенитѣ въ революционно отношение; въ нѣколко години нарѣдъ духътъ се бѣше закалилъ и бѣха се доставиле значително количество боеви материали. За туй, турското правителство положи всички усилия за нейното разнебитвание. Глутница потери сновѣха отъ село на село и тероризираха населението. Прѣзъ лѣтото на 1902 година теророръ се бѣ усилилъ до такава степень на християнското население, въпрѣки съвѣтитѣ, щото организационнитѣ ржководители, подири исходъ въ крайноститѣ. На 23-й септемврий сжщата година пукна първата възстаническа пушка. Първия актъ на бунтовницитѣ се разигра въ селото *Желѣзница*, гдѣто бидоха убити трима омразни спахии. Два дни слѣдъ туй избухвание, станаха сериозни сблъсквания между разбунтувалото се население и турска войска при с. с. Сърбиново и Градево. Въ тия сражения населението се би съ рѣдка екзалтираность. Тия сблъскания се послѣдваха и отъ други по разни мѣста въ каазата.

Движението въ Джумайско зарази и съсѣднитѣ християнски села, разположени около стратегичната Крѣсненска клисура (Мелничко), както и нѣкои села отъ Петричката кааза. Въ тия мѣста и около тия села тоже станаха кървави сблъсквания.

Въ това движение зеха участие и мнозина отъ македонската емиграция въ България. Организирани въ отряди, тѣ, въпрѣки строгитѣ мѣрки на българското правителство, прѣхвърлиха границата и се отзоваха въ помощь на борящитѣ се.

Въ слѣднята таблица сж отбѣлѣзани всички сражения, които станаха прѣзъ врѣме на това движение по разни мѣста на Джумайската кааза и съсѣднитѣ ней мѣстности:

Казаи	№ по ред	Мѣстосражение	Дата (1902 год.)	Воющи сили			Продължителността на сраж. въ часове	Убити и ранени				Началници на отрядитѣ
				Възстаници	Аскеръ	Пропорция		Възстаници	Аскеръ	На % Възстаници	На % Аскеръ	
Горно-Джумайска	1	с. Сърбиново . . .	23/IX	120	90	1: 0·8	3	1	29	0·8	32·2	Павле Давковъ, св. Илия отъ с. Сѣмоносъ.
	2	Сърбиново, мѣсти. „Маркова-скала"	23/IX	48	800	1:16·7	8	—	65	—	8·1	Ю. Столковъ.
	3	с. Желѣзница . . .	2/X	184	400	1: 2·3	12	3	30	1·6	7·5	Саевъ и Лефтеровъ.
	4	„Желѣзница, мѣсти. „Прикратъ" . . .	3/X	180	400	1: 2·2	12	1	40	0·6	10·0	
	5	„ Сърбин.-Градево	23/IX—10/X	350	2500	1: 7·2	—	43	108	12·6	4·3	Ю. Столковъ, П. Давковъ, Т. Градевецъ, Ат. Янъковъ.
	6	„ Бистрица	19/X	200	2400	1:14·0	3	1	15	0·5	0·6	Цончевъ, Николовъ, Протогеровъ, Столковъ, Стоенчевъ, Балтовъ, Тапушевъ.
	7	— в. „Чаталъ" . .	19—20/X	40	300	1: 7·5	6	—	5	—	1·7	
	8	— в. „Чаталъ" . .	20/X	200	1200	1: 6·0	3	—	10	—	0·8	
	9	— „ „Факиръ-Тепе"	20/X	200	1200	1: 6·0	3	4	15	2·0	1·3	
	10	— „ „Чаталъ" . .	2/X	25	150	1: 6·0	2	—	2	—	1·3	Капитанъ Димитриевъ.
	11	с. Бистрица, мѣсти. „Ибрамовецъ" . .	26/X	25	150	1: 6·0	2	—	1	—	0·7	Николовъ, Протогеровъ, Стоенчевъ.
Мелничка	12	— „Езерецъ" . . .	3/XI	48	800	1:16·7	10	6	65	12·5	8·1	Ю. Столковъ, Балтовъ, Хр. и. Андрѣевъ.
	13	с. Влахи, мѣсти. „Баба"	26/IX	250	500	1: 2·0	7	—	10	—	2·0	Ю. Столковъ.
	14	с. Крѣсна	1/XI	110	720	1: 6·5	10	18	150	16·4	20·8	Ю. Столковъ, Балтовъ, П. Давковъ.
Петричка	15	„ Гореме	22/IX	50	200	1: 4·0	12	3	15	6·0	7·5	Миниата, Юрдановъ, Николовъ.
	16	„ „	27/IX	50	400	1: 8·0	4	2	42	4·0	10·5	Ив. Пашалията.
Малешевска	17	„ Будинарци . . .	29/IX	30	200	1: 6·7	3	3	26	10·0	13·0	Васе Пехливанина.
Струмишка	18	„ Барбарево . . .	29/IX	400	1000	1: 2·5	5	4	21	1 0	2·1	Ив. Ботушановъ, М. Яковъ, Юрдановъ, К. Поповъ.
Разложка	19	„ Бѣлица, мѣсти. „Семково" . . .	26/IX	70	550	1: 7·9	5	6	80	8·6	14·5	Саевъ, Настевъ, Лефтеровъ.
	19	Всичко . .	23/IX—3/XI	2580	13960	1: 5·5	110	95	729	3·7	5·3	

Прѣзъ това движение станаха 19 сражения въ разни мѣста на Горно-Джумайско, Мелничко, Петричко и другадѣ. Най-много сражения станаха въ Горно-Джумайската казза, по нѣколко въ Мелничката и Петричката и по едно въ Малешевската, Струмишката и Разлошката.

Възстанишкитѣ отряди бѣха доста числени, нъ турскитѣ сили при всѣко сражение прѣвъзходствуваха, както се види и отъ пропорцията на воющитѣ страни. Единственъ е случая, когато броя на възстанницитѣ прѣвъзходствуваше турскитѣ сили (при Сърбиново на 23/IX). При всички други сражения пропорцията е отъ 1: 2—1: 16, т. е., единъ възстанникъ срѣщу 16 турски войници! Общата пропорция на сблъсканитѣ сили прѣзъ цѣлото това движение се изразява въ 1: 5.5.

Сраженията между възстанницитѣ и турската войска бѣха доста продължителни. Рѣдко сж сражения отъ по 2 часа. Има сражения, които траеха по 10—12 часа (при Крѣсна, Езерецъ, Желѣзница и пр.) Тая продължителность ясно говори за устойчивостьта на възстанницитѣ срѣщу грамаднитѣ турски пълчища.

Общия сборъ на убититѣ и ранени възстанници при всички сражения възлиза на 95 души, срѣщу такива 729 турски. Най-кървопролитни бѣха сраженията при Крѣсна и Сърбиново-Градево, гдѣто паднаха (при послѣдното мѣсто) 43 д. възстанници и 108 д. турци.

Едноврѣменно съ сраженията, турската войска извърши ужасни звѣрства. Слѣдъ всѣко сражение тя нахлуваше въ християнскитѣ села, грабѣше, палѣше имотитѣ, безчестеше, убиваше и, въобще, вършеше всичко присѫще на турчина. Подложени на жестокости и ужаси, каквито аналитѣ не помнятъ, християнитѣ отъ тия мѣста прѣзъ най-лютия и остъръ студъ напуснаха огнищата си и потърсиха подслонъ въ негостоприемнитѣ пещери, гори и планини. Часть отъ тѣхъ, всрѣдъ снѣгове и студъ, сполучи да прѣмине въ България. Между избѣгалитѣ има моми, жени и дѣца обезчестени и жестоко мѫчени. Има жени, моми и дѣца до такава степень *изтезивани и изнасилвани,* щото много отъ тѣхъ *издѫхнаха въ рѫцѣтѣ на мѫчителитѣ си* . . . Свѣщенницитѣ Стефанъ Стоименовъ отъ с. Падежъ и Атанасъ отъ с. Ораново *бидоха обѫсени съ главата надолу надъ запалена слама и въ това положение горени съ желѣза* . . . Извършенитѣ звѣрства отъ турцитѣ не

се поддаватъ на описание. Бѣлѣзитѣ отъ тия звѣрства десетки кореспонденти и благородни европейци видоха съ очитѣ си по голитѣ мѣса на избѣгалитѣ клѣтници въ България...

Турцитѣ не пощадиха и християнскитѣ светини. Черквата „Св. Иванъ" въ с. Бистрица е осквернена и *обърната въ яхъръ; естественнитѣ си нужди турцитѣ вършатъ въ олтаря...;* иконитѣ сѫ осквернени и издупчени, а очитѣ на светцитѣ издълбани. Черквата „Св. Илия" въ с. Желѣзница тоже е осквернена и обърната въ яхъръ. Въ с. с. Падежъ, Тросково, Сърбиново и пр. черквитѣ сѫ разрушени. Селото Бистрица цѣло е опустошено; махалитѣ: „Рѣката," „Михало" и „Дъбово" сѫ обърнати въ развалини — отъ 96 сѣмейства останаха само 4—5. И пр. и пр. и пр. Разполагаме най-подробни данни за всички подвизи, които турцитѣ извършиха въ тия мѣста, нъ страницитѣ на настоящето изложение сѫ тѣсни за хилядитѣ подробности. Само една часть отъ тѣхъ прѣдаваме въ слѣдната таблица:

Каази	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ села	Изнасилени жени	Изтезавани		Ограбени кѫщи	Семейства, на които всичкия добитъкъ е отнетъ	Изгорени кѫщи	Убити		Ограбени пъ-рвенци
				Мѫже	Жени				Мѫже	Жени	
Разложка	1	с. Годлево	3	—	12	14	—	—	—	—	—
	2	„ Бачево	3	38	21	—	—	2	1	—	—
	3	„ Бѣлица	—	6	—	—	1	—	—	—	6
	4	„ Долно-Драглище	4	16	11	35	4	—	—	—	2
	5	„ Елешница	40	66	49	40	17	—	—	—	2
	6	„ Горно-Драглище	—	5	—	—	—	—	—	—	—
	7	„ Недобръдско	7	8	4	1	3	—	—	—	2
Г.-Джумайска	8	„ Тросково	—	6	—	30	—	—	—	—	—
	9	„ Долна и Горна-Сушица	—	33	9	85	7	—	—	—	—
	10	„ Желѣзница	4	—	—	200	150	20	18	3	—
	11	„ Дукатичево	5	—	—		—	—	—	—	—
	12	„ Сърбиново	15	42	18	310	47	36	7	3	10
	13	„ Градово	12	20	8	80	200	9	9	—	5
	14	„ Ораново	10	23	2	12	4	—	2	—	2
	15	„ Бистрица	8	41	—	—	—	—	—	2	—
	15	Въ 15 села на Разлош. и Г.-Джум. каази:	111	304	134	807	433	67	37	8	29

Цифритѣ въ тая таблица сѫ поразителни. Въ Джумайската и Разлошката каази пострадаха 15 християнски села, най-много отъ които *Желѣзница, Сърбиново, Градево* и др.— въ Джумайско и *Елешница, Долно-Драглище* и др. — въ Разлошко. Общитѣ сборове въ тая таблица най-краснорѣчиво говорятъ за характера на турскитѣ звѣрства и злодѣйства.

И така, локалното движение въ тоя край на Македония биде потушено съ всичката жестокость, присѫща на турцитѣ въ подобни случаи. Оная часть отъ християнското население, което бѣ избѣгало по планинитѣ и жилищата на което бѣха ограбени или изгорени, потърси прибѣжище въ България, дѣто броя му прѣвиши цифрата *три-хиляди души.*

Нъ и на останалитѣ по домоветѣ християни положението не бѣ завидно. Преслѣдванията и ужаситѣ слѣдваха своя редъ. Пръснатата по селата войска и жандармерия продължаваха да вършатъ своитѣ традиционни зулуми и безчестия. Тѣ упражниха надъ усмирения край единъ видъ негласна екзекуция въ най-грозна форма и отъ най-мрѫсно естество. Слѣдния списъкъ на изнасиленитѣ жени и мѫже въ Джумайско и Разлошко прѣзъ зимата — отъ мѣсецъ ноемврий 1902 г. до края на мѣсецъ януарий 1903 г. — най краснорѣчиво подтвърждава това:

№ по редъ	Име и прѣзиме	Мѣсторождение: село	Мѣсторождение: каза	Забѣлѣжка
1	Анастасия Николова	с. Лѣшко	Горно-Джумайска	Отъ аскера и полицейскитѣ чиновници обезчестени.
2	Дъщерята на Гоше Трояновъ	„ „		
3	Дафина Георгиева	„ „		
4	Яна Стоянова	„ Падежъ		
5	Магда Величкова	„ „		
6	Дъщерята на Стоилко Стойменовъ	„ „		
7	Елена Донева	с. Добринище	Разложка	Обезчестени сж отъ Тахсинъ Хасанъ-бей и полицейскитѣ чиновници: Абединъ и тени.
8	Варвара Адвова Тонева	„ „		
9	Юрдана Димитрова	„ „		
10	Вара Мартинова	„ „		
11	Вара Бозова	„ „		
12	10 год. момиче на Коле Кирановъ	„ „		
13	Снахата на п. Трандафиловъ	„ „		
14	Варвара Петрова	„ „		Обезчест. отъ Мустафа Пехливанъ Рукето
15	Анастасия Александрова	с. Добринище	Разложка	Обезчест. отъ Еюбъ и Абединъ
16	Катерина Тодина	„ „		
17	Тодора Юрданова	„ „		Обезч. отъ Абединъ
18				
19	Елена Бабева	„ Банско		Обезч. отъ редифитѣ
20	Галина Двортова	„ „		
21	Манда Кърпачева	„ „		
22	Мара Попова	„ „		
23	Катерина Милчевица	„ „		Обезчест. и разсѣчена
24	Ана Анастасова Рацикова	„ Елешница		Обезчестени отъ полицейскитѣ чиновници
25	Ана Кръстева	„ „		
26	Кадифа Сребренова	„ „		
27	Магда Иванова	„ „		
28	Яна Георгиева	„ „		
29	Парашкева Иванова	„ „		
	Мария Митрева	„ „		
	—			
1	Кръсте Рашинковъ	„ „		Възрастни мжже изнасилени
2	Атанасъ Колчевъ	„ „		

Значи, слѣдъ движението, въ продължение само на *три* мѣсеца, въ Джумайската и Разлошката каази (особенно въ послѣдната) бидоха обезчестени и изнасилени отъ султановата войска и жандармерия *двайсе и деветъ* жени и моми и *двама възрастни мжже* . . . Тоя списъкъ, макаръ непълненъ, най-краснорѣчиво иллюстрира както грозния характеръ на екзекуцията, така и турскитѣ нрави и морала на турската официална власть . . .

XI. Руско-Австрийски „реформи".

Трѣвога въ дипломацията отъ нови осложнения на Балканския полуостровъ. — Намѣса. — Султанско ираде за реформи. — Русско-австрийски реформенъ проектъ и главнитѣ му точки. — Гледището на македонскитѣ населения. — Фияско на дипломацията.

Движението прѣзъ 1902 г., колкото и нагледъ незначително, прѣдизвика сериозна тревога и загриженость въ европейската дипломация. Мотивитѣ на тая тревога и на тая загриженость не се криеха нито въ свърхчовѣшкитѣ страдания на християнитѣ, нито въ потоцитѣ християнска кръвь, нито въ въпиющата нужда отъ сериозни реформи въ турското управление — подобни мотиви не сж присжщи на дипломацията. Тия мотиви бѣха отъ съвсѣмъ друго естество: многожеланния балкански миръ, тъй скжпъ за материалнитѣ европейски интереси и за политическитѣ изгледи на извѣстни Велики сили, сериозно се заплашваше отъ една всеразрушающа революционна хала, която най-малко искаше да знае за тия интереси и тия изгоди, ако не, до извѣстна степень, и насочена противъ тѣхъ . . . Веднажъ тоя миръ нарушенъ, само една стжпка остаяше до нарушението и на европейския миръ, тъй грижливо крѣпенъ върху острието на байонетитѣ . . .

Кървавитѣ събития, които трѣскаво се развиваха въ Македония и Одринско прѣзъ послѣдното петилѣтие и се засилиха прѣзъ 1902 г., не можеха да не обърнатъ сериозното внимание на заинтересуванитѣ въ балканскитѣ работи Велики сили, чиито агенти въ Турция, очевидци на тия събития, въ обстоятелни рапорти рисуваха всичката грозота на положението и всичкия ужасъ отъ наближающата революционна буря. Движението прѣзъ есеньта на 1902 г., макаръ локално и неподкрѣпено отъ Вжтрѣшната организация, съ дебела линия подчерта

тая грозота и тоя ужасъ и прѣдизвика въ дипломацията оная тревога и загриженость, за която токо-що поменахме.

Прочее, една дипломатическа намѣса бѣ неминуема.

По силата на едно политическо съглашение между Русия и Австрия отъ 1897 г. прѣдизвикано отъ настжпащитѣ осложнения на Балканския полуостровъ, и главния прѣдметъ на което бѣ запазвание *status-quo*-то въ Турция и балканскитѣ държавици, както и трѣбваше да се очаква, първи взѣха думата, като най-заинтересувани, тия двѣ държави.

Движението въ Джумайско още не бѣ потушено, когато руския прѣдставитель въ Цариградъ биде извиканъ отъ Царя въ Ялта и получи заповѣдь да изработи единъ проектъ за насжщни реформи въ Турция и настойчиво да изиска отъ Портата тѣхното приложение, та, по тоя начинъ, да се пресѣкатъ причинитѣ на недоволството между християнитѣ. Въ сжщата смисъль Царя говори и на Турханъ-паша, който бѣ изпратенъ отъ султана да го поздрави въ климатическата му резиденция.

Султанъ Хамидъ, деспотъ лукавъ и прѣдугадливъ, почувствува всичката сила на царскитѣ думи и, за да прѣдупрѣди единъ реформенъ проектъ, който би дошълъ отъ вънъ, нѣколко дни слѣдъ това (м. ноемврий 1902 г.) публикува ираде за реформи въ европейскитѣ вилaети. За всички сж паметни реформитѣ, които това султанско ираде прѣдвиждаше. Тѣ не съдържаха въ себе нищо сжществено, освенъ голи фрази за „редъ", „законность" и „равноправность" и се завършваха съ учрѣдяването на специаленъ инспекторатъ за тритѣ македонски вилaети. Незабавно слѣдъ обнародването на тия султански „реформи", на инспекторския постъ биде назначенъ днешния „реформаторъ" Хилми-паша, комуто се и възложи тѣхното прилагание. Тая султанска усърдность прѣдизвика смѣхъ у всички. При сѐ това, европейската дипломация изглеждаше доволна отъ тая „султанска милость" къмъ християнитѣ и съ благодушно търпѣние очакваше отъ нея благотворни резултати.

Но, вмѣсто подобрѣние, положението въ Македония и Одринско се влошаваше crescendo!... Сражения между чети и турска войска не бѣха рѣдкость и прѣзъ зимата, и турския тероръ, дерижиранъ отъ новоизпечения „реформаторъ" Хилми-паша, се усили до висока степень. Нова катастрофа стоеше на прагътъ... Двѣтѣ най-заинтересувани Сили въ балканскитѣ работи, Русия и Австрия, рѣшиха да направятъ една стжпка напрѣдъ. Но прѣди да сторятъ това, тѣ намѣриха за потрѣбно да осигорятъ за по-нататъшнитѣ си планове съдѣйствието и неутралитета на България и Сърбия — особенно на първата, която се считаше за огнище на размирията. Дохождането на руския министъръ на външнитѣ работи въ София и Бѣлградъ, до колко може да се знае, имаше това главно прѣдназначение. Въ Виена, която той тоже посѣти, се установиха главнитѣ начала, които трѣбваше да лѣгнатъ въ основитѣ на новоскроения проектъ за реформи въ тритѣ македонски вилaети. Усвоената нова програма между двѣтѣ правителства въ началото на м. януарий 1903 г. биде съобщена на тѣхнитѣ прѣдставители въ Цариградъ и натоварени да изработятъ подробенъ проектъ за реформи.

Слѣдъ единъ мѣсецъ новия проекъ бѣ готовъ и, въ първитѣ дни на м. февруарий 1903 г., врѫченъ султану съ подробно изложение на мотивитѣ, които го прѣдизвикаха, придруженъ даже съ малки „заплашвания"... Впрочемъ, послѣднитѣ бѣха излишни, защото тоя проектъ не съдържаше нищо, което би накърнило неговото султанско достолѣпие и суверенни права. И султанъ Хамидъ съ широко разтворени обятия прие тоя русско-австрийски проекъ...

Главнитѣ точки на тоя проектъ се свеждатъ въ слѣдующето: реорганизиране на полицията и жандармерията чрѣзъ чуждестранни инпектори на *турска* служба; създаване отдѣленъ бюджетъ за всѣки вилaетъ, контролиранъ отъ *Отоманската Банка;* замѣняване на десетъка съ поземеленъ налогъ; смѣняване на поляцитѣ-турци въ християнскитѣ села съ християни и учредяване за тритѣ македонски вилaети специаленъ инспекторатъ, който постъ, впрочемъ, бѣ учреденъ съ ноемврийското ираде за реформи и на него назначенъ Хилми паша.

Тоя проектъ бѣ само по име европейски, а по форма и съдържание — *турски*. А той бѣ такъвъ, защото му липсуваше най-характерната черта, която отличава разумнитѣ европейски проекти — *европейски контролъ,* като *гаранция* за приложение на реформитѣ.

Липсата на тия сѫществени нѣща прѣдрѣче още при създаването на тоя проектъ *мрътворожденность* . . .

Такъвъ бѣ февруарския русско-австрийски проектъ, прѣдназначенъ да „ощастливи" македонцитѣ.

Можѣха ли македонскитѣ населения да се задоволятъ съ тия *мизерни* трохи, които „християнска" и „великодушна" Европа имъ подхвърли като *велико* благодѣяние?

Глѣдището на тия населения е ясно и открито. Опредѣлено отъ вѣковнитѣ страдания на массата, това глѣдище се крѣпи и развива безъ опуртюнизъмъ: македонскитѣ населения знаятъ вече отъ исторически опитъ, че замѣняването на турската власть съ свободенъ политически животъ е невъзможно безъ борба, безъ проливание на кръвь . . Изглежда, че за Европа това е необходимото доказателство, което всѣки отъ подвластнитѣ на Турция народи трѣбва да даде за своята зрѣлость. А македонскитѣ населения сѫ одавна въ своята зрѣла възрасть. Трѣбваше да изминатъ само 2—3 мѣсеца слѣдъ вр̂ѫчването на тоя фамозенъ проектъ, за да се дадатъ на Европа *първитѣ* кървави доказателства на това . . . Прочее, проекти за реформи отъ типътъ на февруарския русско-австрийски само ускоряваха фаталнитѣ минути . . . Заплашванията, които придружаватъ официалнитѣ комюникета, ни най-малко не отрѣзвяватъ народнитѣ масси. Увлечението на послѣднитѣ стои по-горѣ отъ хладнитѣ смѣтки на дипломацията . . .

И тъй, русско-австрийскитѣ „реформи" съ нищо не задоволиха християнското население въ Македония, защото, независимо отъ обстоятелството че тѣ не подобряваха неговата участь, нъ още и послужиха на „реформатора" Хилми паша, прикритъ задъ тѣхъ и въ тѣхно име, да прѣдприеме едно грозно изтрѣбление на християнитѣ — прѣдмѣтъ на слѣдващата глава.

Македонското население твърдѣ духовито нарѣче тия „реформи" — *пѫдарски* . . . .

XII. „Реформаторска дѣятелность" на Хилми-паша.

Хилми паша въ Македония и неговата официална мисия. — Хилми паша мандатьоръ на Султана и Европа. — Тайната миссия на Хилми паша и пъклення планъ на султана. — Мѣрки противъ християнитѣ. — *Първа мѣрка:* блокади на християнскитѣ села. Звѣрства. Официални документи за тия звѣрства. Афера въ Конско (Охридско). Ѫрбинска афера (Охридско). Избишка афера (Рѣсенско). Тероръ въ Драмско. Тероръ въ Неврокопско. Зеленградска афера (Кратовско). Ужаси въ Одринско. Бапстъ и Зиновьевъ за турскитѣ звѣрства. Пожарище и кланье въ с. Балдево. (Неврокопско). Бомбардиране и опожаряване на с. Баница (Сѣрско). Човѣшка касапница при с. Ениджия (Лозенградско). Пожарище и кланье въ с. Сиѫрдешъ (Костурско). — *Втора мѣрка:* тероръ надъ християнитѣ отъ аскера. Официални документи за аскерскитѣ изстѫпления. — *Трета мѣрка:* материално съсипване на християнитѣ чрѣзъ арести, заточвания, интернирания, въдворяване и ограничаване на мѣстожителство и пр. — *Четвърта мѣрка:* дискредитиране на турско-европейскитѣ „реформи". Оплаквания на християнитѣ. Заплашвания на дипломацията. Отчаяние на християнското население. — *Кланье въ Солунъ:* В. Берардъ за кланьето. Атентати. Кланье. Поименъ списъкъ на изклани. Убити атентатори. Арести въ Солунъ и провинцията. Осждени. Заточени. Дипломацията и клането. — *Кланье въ Битоля:* Страхъ отъ повторение на атентатитѣ изъ цѣлата страна. Атентатитѣ като сигналъ за възстание. Кланье. Причинитѣ. Брой на изкланитѣ. Арести. Сражение въ с. Цапари.

„Реформаторската дѣятелность" на Хилми-паша е единственния виновникъ на крайне размирното положение, което настѫпи въ Македония и Одринско прѣзъ първото полугодие на 1903 година — дѣятелность, която ускори фаталния часъ на народното негодуване и на Илинъ-день (20 юлий) се изрази въ широко массово възстание. Прочее, по-обстоятелно разглѣждание на тая дѣятелность се налага отъ самото естество на настоящето изложение.

Хилми-паша дойде въ Македония въ първитѣ дни на м. декемврий (8/XII) 1902 г., придруженъ отъ сонмъ помощници, секретари, чиновници и пр. Той бѣ изпратенъ отъ султанъ Хамидъ да заеме инспекторския постъ надъ тритѣ македонски вилаети, създаденъ съ ноемврийското (с. г.) султанско ираде за „реформи" въ Турция. Официалната мисия на новия инспекторъ се състоеше „буквално" да приложи току-що даруванитѣ султански „реформи" и да надзирава за тѣхното „точно" изпълнение. Русско-австрийския проектъ за „реформи," който се яви три мѣсеци слѣдъ турския и прѣдвиждаше подобенъ инспекторски постъ, санкционира създадения вече, и Европа, подобно на султанъ Хамида, възложи на Хилми

паша прилаганието и на своитѣ „реформи". По тоя начинъ, Хилми-паша имà рѣдкото щастие да бѫде мандатьоръ и на Хамида, и на Европа, и да прилага едноврѣменно, и турски, и европейски „реформи"!...

Отъ каква стойность бѣха и еднитѣ и другитѣ реформи — говорихме по-горѣ. Даже при добросъвѣстното имъ приложение и изпълнение, тѣ ни на йота нѣмаше да подобрятъ участьта на християнското население. И понеже тая важна и трудна мисия се възложи на Хилми-паша — най-вѣрния и прѣданъ слуга на султанъ Хамида, то и дума не можеше да става за какво и да било подобрѣние въ управлението. А това обстоятелство най-краснорѣчиво говори за несериозностьта на руско-австрийскитѣ реформи. Сѫщинската мисия на Хилми-паша, обаче, не бѣ да реформира турското управление и да подобри участьта на християнитѣ, а да тури въ изпълнение пъкления планъ на своя господарь, който планъ, подъ закрилата на европейската санкция, обѣщаваше блѣскави резултати. Тоя планъ се състоеше въ *смазването и изтрѣбването на християнския елементъ.*

Съ редъ мѣрки, които нѣматъ нищо общо съ реформитѣ, той прѣдприе една безпощадна и изтрѣбителна война противъ християнското население и прѣобърна страната въ арена на лудо турско бѣснувание, на диво и фанатизирано турско изстъпление.

Мѣркитѣ, съ които тоя турски реформаторъ си послужи, бѣха безброй и разнообразни. Ний ще отбѣлѣжимъ само най-главнитѣ и най-характернитѣ.

* * *

Първата мѣрка на Хилми-паша се състоеше да блокира християнскитѣ села, махли и колиби въ четиритѣ вилаета (Солунски, Битолски, Скопски и Одрински) съ войска и башибозукъ, подъ прѣдлогъ да се издири скрито оржжие и да се очистятъ селата отъ размирни и подозрителни елементи. Тия блокади бѣха ужасни и живота на населението се обърна въ сѫщински адъ. Жителитѣ на блокиранитѣ села се събираха отъ аскера изъ кѫщята, нивята и полето всрѣдъ селото и, въ присѫтствието и по личната заповѣдь на каймакамитѣ и полицейскитѣ чиновници на респективнитѣ каази, подлагаха се на жестоки мѫки и изтезания, за да кажатъ скрито оржжие и посочатъ имената на царскитѣ душмани. И се почваха такива ужасни и сърдцераздирателни сцѣни, които перото не е въ състояние да прѣдаде... На една страна наслагани по земята селени и всѣкиго група войници отъ по 4—5 души биятъ до умора; когато жертвата прѣмре и изгуби съзнание, поливатъ я съ вода, свѣстяватъ и отново изтезяватъ... На друга страна, други селяни висятъ обѣсени съ глава надолу, съ очи кървясали и излѣзли изъ арбититѣ... На трета страна, жестокосърдечни мѫчители съ ножчета рѣжатъ мѣсата на стенящи обесени... На четвърта — царски войници съ газъ поливатъ прѣмрѣлъ отъ бой и истезания селянинъ, готови да драснатъ кибритъ и го запалятъ, ако не посочи скритото оржжие... На пета.... та потрѣбно ли е да изрѣждаме всички форми на мѫчения, съ които официалната власть си служеше?... Много отъ тия клѣтници издъхваха въ ржцѣтѣ на мѫчителитѣ си...

Слѣдъ тия звѣрства и безчовѣчия почваха се обиски по кѫщята. Разбира се, рѣдко се залавяше оржжие. Като резултатъ винаги бѣ грабежъ на всичко скѫпоцѣнно и скѫтано за черни дни.

Слѣдъ обискитѣ слѣдваха гощавки. Изкаляха се всички кокошки въ селото, събираха се изъ кѫщята всички яйца, масло и други хранителни продукти и се приготвяше богата трапеза на „скѫпитѣ" царски гости...

Слѣдъ гощавкитѣ почваха оргиитѣ... Силомъ и съ бой се измѫкваха изъ кѫщята красивитѣ моми и млади невѣсти, събличаха голи и караха да играятъ хоро и веселятъ царскитѣ пратеници...

Тия ужаси и безчинства на официалната турска власть продължаваха по нѣколко дни наредъ, а често и съ недѣли, и мѣсеци. Това бѣ екзекуция редка по родътъ си! Най-сетнѣ, „царскитѣ гости" напускаха екзекутираното и смазано село, задигаха съ себе най-виднитѣ и по-интелигентни селени и се упътваха къмъ други села, за да повторятъ сѫщитѣ звѣрства, ужаси и безчинства.

Бихме биле обвинени въ голословие, ако всичко туй не подкрѣпимъ съ достовѣрни данни.

Въ архивитѣ на Солунското и Битолското Вилаетски управления се съхраняватъ цѣли купища книжа отъ родътъ на слѣднитѣ документи, копия отъ които съ вручени и на европейскитѣ консули въ поменатитѣ градове:

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Прѣвосходителство Асанъ Фиѣми Паша, Солунски валия.

„На насъ, селенитѣ отъ с. *Ново-село* (Струмичко), вѣрни поданици на Н. И. В. Сул„тана, е отнета вече *всѣка сигурность* за животъ при огнищата на нашитѣ дѣди и прадѣди. „*Животъ, имотъ и честь не се намиратъ вече въ нашитѣ ржцѣ.* Ний треперимъ отъ ужа„ситѣ, които се вѣршатъ надъ насъ; ний треперимъ при мисъльта, че тѣ могатъ още повече „да нарастнатъ и да ни завлекатъ въ гробоветѣ, а дѣцата ни да останатъ голи, боси, гладни „и безъ стрѣха подъ открито небе, както почти се намираме и сега.

„Ваше Прѣвосходителство! *Чуйте гласа ни, охканията ни, погледнете ранитѣ по „тѣлата ни — тѣ съ прѣдъ васъ и турете ржката си, олѣкчете страданията ни и дайте „ни възможность и ние да живѣемъ като хората и да изпълняваме своитѣ задъл„женця къмъ царя, къмъ родители, къмъ невръстни дѣца и слаби жени!* Ний се „обръщаме за помощь къмъ васъ, защото вѣрваме, че само вие можете да ни помог„нете! Иначе, ний изгубваме всѣка надежда за животъ. Отъ нѣколко дни насамъ въ селото „ни е настаненъ царски аскеръ, който е дошелъ да ни пази. *Но той именно ни докара до „положението, въ което ни виждате.* Изпърво дойдоха около 800 войника съ бинбашия и „колааси начело, разположиха се на чадъри всрѣдъ селото и почнаха да търсятъ оржжие „отъ насъ. Пушки и нищове кремъклии, ръждясали и изноразвалени, каквито имахме, прѣда„дохме. Вие можете да ги потърсите и видите. Бинбашията остана недоволенъ, защото той „не искалъ отъ насъ такива пушки, а нѣкакви си *капаклии,* каквито ние нѣмаме. Той ни даде „срокъ три дена да му дадемъ капаклии пушки, а ние, като нѣмахме, изпратихме коджаба„шитѣ си — Атанасъ Илиевъ и Тодоръ Гиоргиевъ, азата Атанасъ попъ Николовъ и свѣщеника „Василъ Петровъ да му явятъ това. Въ отговоръ на това бинбашията се разпорѣди *да „ни биятъ* съ тояги до тогава, до като прѣдадемъ исканитѣ пушки. Азата Атанасъ П. Нико„ловъ като не можа да изтърпи болкитѣ, сполучи да се отърве, като обѣща и даде на „колааси *12 лири подкупъ.* Тоя царски аскеръ се дигна и дойде другъ, до 1000 души, подъ „началството на каймакамина. Каймакамина се разпорѣди да *отстжпимъ кжщитѣ си на „аскера.* На заповѣдьта му не можехме да се противимъ и бѣхме принудени да отстж„пимъ кжщитѣ си и да стоимъ по 5—6 фамилии въ една кжща, а голѣма часть и *подъ открито „небе всрѣдъ зимнитѣ студове.* Нашето село има 170 кжщи и вие можете сами да си прѣд„ставите, какъ сме могли да живѣемъ, слѣдъ като сме дали мѣсто на *800—1000 войника.* „Вие можете да си прѣдставите и въ какво положение се намира и нашата покжщнина, „храна и облѣкло, оставени на чужди ржцѣ. Но това бѣше нищо въ сравнение съ *изтеза„нията и мжкитѣ,* на които отпослѣ ни подхвърли каймакамина. *Той поиска пушки и, като „не можахме да му прѣдставимъ, прѣдаде ни на аскера за бой и изтезания.* Нашитѣ болки „съ неописуеми, Ваше Прѣвъзходителство. *Аскера ни вързваше по единъ камъкъ отъ по 20—25 „оки и така ни караше да стоимъ на единъ кракъ и въ това положение ни биехе съ тояги „отпрѣдъ и отзадъ, и, когато единъ войникъ се наситваше, дохождаше другъ да бие; „слѣдъ това ни караха да колѣничимъ, а между нищелитѣ и лѣкитѣ ни турграха дървета, „на по единъ отъ странитѣ заставаше, а трети, като ни навеждаше главата, биеше ни „по задницата и по гърба.* Ранитѣ съ по тѣлата ни и вие можете да ги видите и да се „увѣрите. А ние, като нѣмахме оржжие, какво можехме да дадемъ и се отървемъ? Сами вой„ницитѣ, които ни биеха или глѣдаха страданията, казваха ни: *„ако нѣмате, купете и дайте, „иначе каймакаминътъ нѣма да ви остави живи“.* Това ни и оттърва отъ мжкитѣ. Поискахме „срокъ дано да намѣримъ и купимъ пушки и да ги прѣдадемъ. Нѣкои намѣриха: *Анастасъ*

„*п. Николовъ за 3½ лири купи една пушка отъ Хасанъ Налбантъ отъ с. Борисово; Лазаръ „Гоневъ купи отъ с. Шушица, Иванъ Гнасовъ — отъ с. Мокриево, Коле Цвѣтановъ „даде на юзбашията 3 лири и се оттърва отъ бой.* Каймакамътъ слѣдъ това замина „за Петричъ, като остави дума, че ние всички трѣба да му прѣдадемъ по една пушка. „Вие сами виждате, Ваше Прѣвосходителство, че намъ е невъзможенъ живота въ селото безъ „вашитѣ бързи разпорѣждания. Ний тукъ ви наброяваме нѣкои отъ изтезаванитѣ и бититѣ: „Смилянъ Илиевъ 55 г., Лазаръ Гоневъ 35 г., Коле Цвѣтановъ 25 г., Стойко Гоневъ 40 г., „Мите Илиевъ 45 г., свещеникъ Никола Анастасовъ 25 г., Иванъ Гвозовъ, Атанасъ Геор„гиевъ 27 г. На Велика, Ристоманова жена, е *турянъ горѣщъ върхникъ на главата, за да „каже пушката на сина си — 18 годишно момче.* А момата Ана Куюмджиева — 18 годишна, „*грабнаха я трима войника и искаха да я изнасилятъ.* Благодарение на това, че братъ ѝ „Колю на часа успѣ да се яви прѣдъ каймакамина и да се оплаче, послѣдния даде бърза „помощь и момата биде отървана отъ ржцѣтѣ на войницитѣ. Войницитѣ прѣзъ своето стоение „въ кжщитѣ ограбиха ризи, обуща, чорапи, храна; изгориха, каквото имъ попаднеше, даже и нѣкой „нѣща отъ покжщнината; а на Мите Илиевъ единъ войникъ грабна кесията съ около 200 гроша.

„Слѣдъ заминаванието на каймакамина, гражданската власть, оставена въ ржцѣтѣ на „Махмудъ онбаши съ 7 жандари, ни заплашва съ нови изтезания. Махмудъ онбаши явно „ни заяви, *че трѣба да му прѣдставимъ по една пушка, или да му дадемъ по 2 лири,* въ „противенъ случай щѣлъ да ни изпраща единъ по единъ въ Петричъ при каймакамина да „ни бие. Мите Ристомановъ, 18 годишенъ, даде на онбашията 3 лири да го освободи отъ „задължението.

„Такъво е сегашното ни положение.

„Като донасяме до ваше знание горѣказаното, апелиреме къмъ високо-хуманнитѣ „ви чувства (?! sic) и ви молимъ най-покорно за улекчавание на злата ни участь. Знайте, „Ваше Прѣвъзходителство, че безъ вашата крѣпка помощь нашия животъ е невъзможенъ въ „селото. *Царската сила и власть е голѣма!* Ние се надѣваме, че вие, прѣдставитель на тая „власть, ще ни помогнете, ще отстраните теглото, което виси надъ главитѣ ни и ще ни „дадете възможность да живѣемъ мирно, да хранимъ дѣцата си и да плащаме царскитѣ „данъци, както сме плащали винаги.

„Остаяме съ пълна надѣжда и почитание.

За селенитѣ:

„Солунъ 25/XII 1902 г.

(Селския печатъ)".

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Прѣвосходителство Битолския Валия.

„На 4-й януарий т. г., въ сжбота, царска войска дойде въ селото ни и слѣдъ много „обиски, подъ прѣдлогъ, че въ селото ни се намиратъ лоши хора, *когото срѣщнаха биха „и изтезаваха крайно.* Освенъ това, попътъ отъ с. Збъджи е сжщо свѣщеникъ и въ на„шето село. На денъ Богоявление той трѣбваше да служи въ нашата черква, *но офицерина „му запрѣти да излиза вънъ отъ селото си* и, по тая причина, бѣхме лишени тоя день отъ „черковна служба. А пъкъ Орханъ, жандаринъ отъ Охридъ, *злѣ би* нашия първенецъ Траянъ „Негре. Молимъ да заповѣдате на каймакамлъка въ Охридъ да забрани на Орхана да отива „по селата и да не се повтаря случката, изложена по-горѣ за черквата.

„Битоля, 12 Януарий 1903 г.

„Ваши покорни раи: с. Присовяни (Охридско)".

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Прѣвосходителство Битолския Валия.

„На 2 т. м., въ четвъртъкъ, двама офицери, чиито имена не знаемъ, дойдоха отъ „Охридъ съ 70 души войници, влѣзоха въ селото ни Присовяни и цѣли 24 часа правиха обиски, „нъ като не намѣриха нищо, уловиха честнитѣ селени Апостолъ Петковъ, Петре Апостоловъ, „Иванъ Треновъ, Нове Димовъ, Трайче Апостоловъ — и ги откараха въ Охридъ *съ нечути мжки „и изтезания,* а пъкъ Наумъ Търповъ, Силянъ Яковъ, Траянъ Христовъ и Иванъ Талевъ „*биха до смърть* и оставиха въ селото. Освѣнъ това, съсѣдното ни село Мислодожда е муха„меданско, жителитѣ на което ни *забраниха да оремъ, сѣемъ нивитѣ си и да жънемъ лива„дитѣ си.* Освѣнъ това, жандарина Орханъ отъ с. Крушица много пжти се изпраща отъ „Охридъ по селата, *кждѣто всичко граби и трѣпа.* Молимъ да му се забрани ходението по „селата. Отъ кжщата на Ив. Треновъ е земено единъ килимъ, на стойность една лира, а отъ „кжщитѣ на Наумъ Христовъ, Ив. Треновъ и Спасе Христовъ — по три чифта чорапи. Искаме „да ни се повърнатъ ограбенитѣ вещи и да се заплати обезщетение за гостуванието два дена „на жандаритѣ.

„Битоля, 12 Януарий 1903 г.

„За селенитѣ на с. Присовяни: (Селския печатъ)".

(Прѣводъ отъ турски).

„До Н. В. Прѣвосходителство Битолския Валия.

„Мюдурина на Крушово, мулязимина и чаушина съ дружината имъ, увеличени отъ „нѣколко башибозука отъ с. Вирбукче, слѣдъ като прѣтърсиха с. Горно-Дивяци, дойдоха въ „нашето село, прѣтърсиха всичкитѣ ни кжщи и не намѣриха нищо. Слѣдъ това викаха ни при „себе, *биха ни ужасно съ гърбачи и сопи* и ни питаха, кждѣ и у кого има оржжие. Женитѣ „и дѣцата ни, като видоха нашитѣ мжки, почнаха да плачатъ и викатъ. Разсърдени заптиетата, „впуснаха се по тѣхъ и съ кондацитѣ почнаха да удрятъ, да псуватъ, да ругаятъ, *да „кжсатъ ризитѣ имъ и да вършатъ работи, за които е срамно да се говори.* Отъ плачътъ „и викътъ на нещастнитѣ ни жени и дѣца, осрамени, пуснаха ни и ни казаха, че други „пжть, като дойдатъ, искатъ оржжие, иначе ще ни прибиятъ — и си отидоха. Отъ страхъ, че „ще ни биятъ повторно, не можемъ да се върнемъ въ село. Молимъ ви се да дадете запо„вѣдь на Крушовския мюдуринъ да не прави още еднажъ такива работи и да ни платятъ „40-тѣ товари дърва, що ни ги изгориха и за напрѣдъ да ни плащатъ цѣната на нѣщата, „които ни зиматъ.

„*Битоля,* 13 януарий 1903 г.

„Ваши покорни раи: За селянитѣ на с. *Пуста-Рѣка* (селския печатъ)."

(Прѣводъ отъ турски).

„До Н. В. Прѣвосходителство Битолския Валия.

„На 3 януарий, въ сжбота, двама офицери съ 70 души войска дойдоха отъ Охридъ „въ селото ни *Збжждие,* заобиколиха го, направиха много обиски и *биха мжже и жени и кого „срѣщнеха.* Като не намѣриха нищо, повикаха се отъ страна на жандарина Орханъ първен„цитѣ ни Стоянъ Марковъ, Петко Стояновъ и Танаско Стояновъ и *злѣ бидоха бити.* Въ „врѣме на обискитѣ, отъ Сотира Траяновъ, Гьорги Божиновъ, Ристовица и отъ Иваница „Иванова сж земени по единъ чифтъ чорапи. Въ чорапитѣ, земени отъ Ристовица, се нами„раше и единъ герданъ отъ 10 алтилжка. Освѣнъ това, принудиха ни да подпишемъ и единъ „сенетъ, съ който се задължаваме, щото въ десеть дена да докараме всичкитѣ бѣглеци. Ко-

„кошки, пѣтли и др. за ядене нищо не оставиха, и женитѣ ни исуваха и биха, за да имъ „правятъ гозби. Особено золумитѣ на Орхана нѣматъ край. Слѣдъ като се оплакахме на Ох„ридския каймакаминъ и не се обърна внимание, молимъ ви Орханъ да се уволни, да ни се „дадатъ паритѣ за храната на солдатитѣ и да не се повтарятъ тия беззакония.

„*Битоля,* 13 януарий, 1003 г.

За селенитѣ: (селския печатъ).“

Тия документи сѫ жалби, отправени до респективнитѣ валии, въ които населението самолично рисува адътъ, който новия пъленъ плямъ на султанъ Хамида създаде. Не трѣба да сѫществува и съмнѣние, че всички жалби (а такива се подаваха отъ всички християнски села) останаха безъ послѣдствие, въпрѣки даже обстоятелството, че копия отъ тѣхъ самото население връчваше на европейскитѣ консули.

Картината нѣма да бѫде пълна, ако тоя новъ султански курсъ не обрисуваме съ по-ярки и очебиющи штрихи.

Афера въ Койнско

(Охридско).

На 13 януарий 1903 г., въ християнско с. *Койнско* (Охридска каза, Битолски вилаетъ), турска потера откри революционна чета и край сѫщото село имà съ нея сражение. Ядосана отъ несполуката, потерата нахлу въ ближнитѣ с. с. *Койнско, Елшани и Велгощи* и извърша неописуеми ужаси. Слѣдната таблица показва резултатитѣ на турския вандализъмъ.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Койнско				с. Елшани				с. Велгощи		Всичко			
Число и мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	убити	избѣг.	арест.	изтез.	убити	избѣг.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	убити	избѣг.
13/I	1903	22	22	2	4	6	15	1	3	1	6	29	43	3	7

Тая таблица най-краснорѣчиво и сама по себе говори за турскитѣ ужаси, за да се нуждае отъ коментарии.

Жрбинска афера

(Охридско).

На 15 мартъ 1903 г. турска потера откри революционна чета въ с. *Жрбино* (Охридска каза, Битолски вилаетъ) и, край селото, стана кърваво сражение. Въ помощь на обсадената чета се стекоха въоружени селени изъ всички околни села, на брой повече отъ 700 души, и слѣдъ 18 часово сражение отблъснаха турцитѣ. Послѣднитѣ оставиха на полесражението 29 души ранени и 38 — убити! Още сѫщия день стигнаха многобройни потери, пръснаха се по християнскитѣ села и извършиха неописуеми жестокости. Слѣдната таблица посочва поименно екзекутиранитѣ села и броя на пострадалитѣ християни:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Жрбино			с. Мраморецъ				с. Сливово				с. Връбяни			с. Годивье				с. Лактинье				с. Слатино		
Число и мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	избѣг.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.	умр.	арест.	изтез.	избѣг.
15/III	1903	14	40	18	12	22	14	5	8	12	5	2	9	4	6	10	11	17	1	12	18	16	3	15	14	26

(Слѣдва).

с. Оздолени				с. Бѣлчища			с. Злести				с. Велмен				с. Брежани			с. Лешани				с. Ботунъ			Селце	Всичко				Затворени безъ присѫда
арест.	изтез.	избѫг.	умр.	арест.	изтез.	избѫг.	арест.	изтез.	избѫг.	умр.	арест.	изтез.	избѫг.	умр.	арест.	изтез.	избѫг.	арест.	изтез.	избѫг.	умр.	арест.	изтез.	избѫг.	арест.	арест.	изтез.	избѫг.	умр.	
6	15	8	1	16	36	31	6	40	5	1	18	26	15	2	4	6	18	7	41	7	2	8	33	9	2	147	318	195	17	145

И тъй, 15 села отъ Охридската кааза — цѣлата мѣстность, нарѣчена *Дебърца*, бидо подложена на екзекуция. Общия брой (318 души) на изтезаванитѣ краснорѣчиво говори за размѣритѣ на звѣрствата. Отъ изтезаванитѣ 145 души бидоха хвърлени въ затвора и слѣдъ шесть дни — на 22 мартъ, *всички безъ присѫда*, изпратени на заточение въ Мала Азия. Отъ изтезаванитѣ 17 души умрѣха изъ пѫтя и на самото мѣстозаточение — *Диаръ-Бекиръ* (Божинъ Наумовъ, Петре Николовъ, Мицко Дамяновъ, Мойсо Христовъ и Апост. Ивановъ — отъ с. *Мраморецъ*; Георги Иовановъ и Ник. Лазаровъ — отъ с. *Сливово;* Димко Николевъ — отъ с. *Годивье;* Иоанъ Десковъ — отъ с. *Злести* и пр. и пр.).

Избишка афера

(Рѣсенско).

На 18 мартъ 1903 г. при селото *Избища* (Рѣсенска нахия, Битолска кааза) стана сражение между революционна чета и турски аскеръ. Слѣдъ сражението аскера нахлу въ ближнитѣ села *Избища*, *Боуно* и *Леорѣка* и надъ невиннитѣ селяни изсипа всичката си ярость. Слѣдната таблица показва резултатитѣ на турския вандализъмъ по тоя поводъ:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Боуно		с. Леорѣка				с. Избища				Всичко			
Число и мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	убити	ранен.	арест.	изтез.	убити	ранен.	арест.	изтез.	убити	ранен.
18/III	1903	11	18	3	8	1	1	1	2	2	1	15	28	3	2

Измежду пострадалитѣ има и трима убити (съ куршумъ) и двама ранени, между които и една жена.

Тероръ въ Драмско.

При края на м. мартъ 1903 г., желѣзнопѫтния мостъ при с. Анжиста (Драмска кааза, Солунски вилаетъ) биде разрушенъ съ динамитъ отъ революционна чета. По тоя поводъ, безброй потери се пръснахя по християнскитѣ села въ Драмската кааза и извършиха ужаси. Слѣдната таблица посочва екзекутиранитѣ села поименно и броя на пострадалитѣ християни.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Просечень		с. Плевна		с. Горѣдникъ		с. Кобилица		с. Скрижево		с. Иридере		с. Горенци		с. Кърлуково		с. Високечень		с. Волакъ		Всичко	
Мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.
Априлий .	1903	12	12	28	43	6	6	10	12	72	72	10	10	2	10	5	5	4	6	3	6	152	182

Тоя походъ на потеритѣ въ Драмсно даде за резултатъ: 152 души арестувани и 182 — изтезавани.

Тероръ въ Неврокопско.

Прѣзъ сѫщия мѣсецъ априлъ подобни ужаси се извършиха и въ Неврокопската кааза, които почнаха отъ селото *Горно Броди* (Сѣрска кааза) и за поводъ на които послужи кървавата афера въ с. *Баница* (тоже Сѣрско).

Слѣдната таблица посочва поименно селата, които бидоха подложени на жестока военна екзекуция, както и броя на пострадалитѣ християни.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Серска		Неврокопска																	Всичко				Всичко пострадали
		с. Г. Броди		с. Търаисъ		с. Старчища			с. Карякьой		с. Либяхово			с. Дол. Броди		с. Бѣлут.	с. Ливади.	с. Бутимъ.	с. Череш.	с. Лѫки					
Мѣсецъ	Година	арест.	изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	умрѣл. изтез.	арест.	изтез.	арест.	изтез.	убитъ	арест.	изтез.	изтезавани					арест.	изтез.	умрѣл. изтез.	убити	
Априлъ	1903	70	70	17	17	20	20	1	40	40	24	30	1	17	20	7	7	5	7	10	188	233	1	1	423

Резултатитѣ на тая хайка противъ християнитѣ въ Неврокопско бѣха: 233 души изтезавани, единъ умрѣлъ отъ изтезания, единъ убитъ и 188 души арестувани!...

Зеленградска афера

(Кратовско).

Прѣзъ м. май 1903 г, въ Кратовското село *Зелениградъ* (Скопски санджакъ), бидоха заловени нѣколко пушки. По тоя поводъ обиски станаха и въ други шесть християнски села. Слѣдната таблица посочва поименно екзекутиранитѣ села, както и броя на пострадалитѣ християни.

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Зеленигр.	гр. Кратово	с. Лѣсново	с. Злетово	с. Радковци	с. Луково	с. Ямище	Всичко	гр. Кратово	с. Лѣсново	с. Ямище	Всичко	с. Лѣсново	с. Ямище	Всичко	с. Ямище	Всичко пострадали
Число и мѣсецъ	Година	арестувани								избѣгали				умрѣли отъ изтезание			Полудѣли	
V	1903	8	2	12	4	8	2	2	33	4	20	2	26	2	1	3	1	63

Зеленградската афера даде 33 души арестувани, трима умрѣли отъ изтезания и единъ умопобърканъ. Послѣднитѣ жертви краснорѣчиво говорятъ за жестокия характеръ на екзекуцията.

Ужаси въ Одринско.

Не бѣ по-щастливъ въ това отношение и Одринскиятъ край. Още въ началото на 1903 г. тамъ се почнаха блокади, съпровождани съ грозни жестокости. Единъ кратъкъ преглѣдъ на по-главнитѣ отъ тѣхъ ще бѫде достатъченъ да обрисува положението на християнитѣ и въ тоя вилаетъ.

Въ първитѣ дни на мѣсецъ януарий 1903 г. войска окупира селото *Ташлѫ-Мюселимъ* (Одринска кааза) и въ продължение на десеть дни екзекутира селенитѣ. Сѫщата войска,

начело съ единъ бинбашия, обиколи селата: *Провадия, Курудчи-Кьой, Бююклия, Паша-Кьой, Татарларе, Акбунаръ, Иникьой, Суфуларъ, Муратчали, Адъраа, Селиолу, Гичканли* и *Арпачъ* — всички Одринска каза. Въ всички тия села християнитѣ бидоха подложени на жестоки изтезания, за да прѣдадатъ оржжие. Изтезанията почваха отъ учителитѣ, свещеницитѣ и по-виднитѣ селени. Обѣсваха съ главата надолу „виновнитѣ", подкладждаха подъ тѣхъ огънь, биеха ги до прѣмирание, съ щипци късаха мѣсата имъ и ги държѣха въ такова положение до като не посочатъ оржжието си. Прѣдъ ужаса отъ тия изтезания, мнозина отъ жителитѣ на тия села избѣгаха задъ граница.

Въ Лозенградския санджакъ ужаситѣ датиратъ отъ 25 януарий 1903 г. Тѣ почнаха отъ с. *Ениджя,* гдѣто потеритѣ извършиха нечути ужаси. Отъ това село избѣгаха задъ граница 22-ма селени.

На 18 априлъ с. г. при с. Кара-Кочъ биде заловено едно момче съ два спуска отъ кримкова пушка. Изтезавано да каже отъ гдѣ ги е взело, то посочи едно лице въ с. *Коево.* Селото незабавно биде блокирано, селенитѣ жестоко истезавани и мнозина арестувани. Избѣгаха задъ граница 8 души. Момчето биде убито.

По туй врѣме, до с. *Раклица* войската залови единъ селенинъ съ ловджийска пушка. Селенинътъ биде пребитъ отъ бой, а селото блокирано, обискирано, селенитѣ истезавани и 13 души арестувани. Мнозина избѣгаха задъ граница.

Сжщитѣ ужаси се повториха и въ с. *Кара-Кочъ.* Отъ това село бидоха арестувани 6-ма селени, а 70 души избѣгаха задъ граница.

На 27 априлъ аскеръ обсади селото *Българско-Кадиево.* Още прѣди това селенитѣ избѣгаха. Намѣренитѣ въ селото 25 души бидоха подложени на ужасни мжчения и всички откарани въ Лозенградския затворъ.

Когато войската вълруваше въ Кадиево, турцитѣ отъ с. *Ериклеръ* самовлоно прѣтърсваха кжщата на своитѣ християнски съжители и дирѣха оржжие. Християнитѣ изплашени — избѣгаха задъ граница. Прѣзъ мѣсецъ май войска обсади сжщото село, излови незабѣгналитѣ, подложи ги на ужасни мжчения и ги освободи срѣщу 40 лири откупъ!

На 29 априлъ с. г. войска обсади с. *Пиргосъ,* но населението избѣга единъ день по-рано. Кжщитѣ и черквата бидоха ограбени до игла, а старцитѣ звѣрски мжчени.

На 2 май войска обсади селото *Терзи-Дере,* но населението по-рано избѣга задъ граница. Аскерътъ залови само седмина селени и жестоко ги измжчи. Отъ тѣхъ четирма бидоха арестувани.

На 8 май войска обсади с. *Кулата* и, подъ прѣдлогъ, че дири оржжие — всичко ограби. На 16 май селото пакъ биде обсадено и наново обискирано. Селенитѣ по-рано избѣгаха въ планината.

На 18 май войска обсади селото *Куюнъ-Дере,* съ цѣль да издири оржжие. Вънъ отъ селото бидоха заловени и жестоко изтезавани 40 души селени, които, за да се избавятъ отъ по-нататъшни мжчения, бидоха заставени да купятъ отъ войската три пушки за 15 лири и да ги прѣдадатъ на властьта. Войската не напусна селото, до като не взѣ 80 лири откупъ.

И пр. и пр. и пр.

Дадохме тия кратки бѣлѣжки само за илюстрация на първата мѣрка (блокадитѣ), която Хилми паша взѣ, за да осжществи изтребителния планъ на Илдъзъ-Кьошкъ. Тия бѣлѣжки не отбѣлѣзватъ и стота часть отъ ония ужаси, звѣрства и изстъпления, които официалната власть извърши надъ християнитѣ по заповѣдь на македонския „реформаторъ".

„Споредъ свѣденията, които получихъ и които съвпадатъ съ ония на другитѣ посолства — пише по туй врѣме г. Бапстъ, управляющиятъ френското посолство въ Цариградъ, на г. Делкасе — *грабежитѣ и зулумитѣ, вършени отъ жандармерията и редовната войска, никога не сж биле тъй многобройни, както сега* (к. н.). Потери кръстосватъ цѣлата страна, за да търсятъ оржжие; тѣ квартируватъ по селскитѣ кжща, на които правятъ обиски и се ползуватъ отъ случая да ги ограбятъ. Рускиятъ посланникъ тоже ми говори за това усилвание

на преслѣдванията противъ македонскитѣ населения. *Той констатира, че турскитѣ насилия сж докарали македонското население до полуда . . ! . .*"*)

Той официаленъ документъ, който не може да се обвини въ тенденциозность, найтържествено потвърждава настжпилитѣ ужаси въ Македония и Одринско.

Но той родъ блокади бѣха „най-обикновенитѣ" и „най-невиннитѣ" сравнително съ ония, въ които турскиятъ ятаганъ и турскиятъ топъ играсха *първостъпенната роль*... Пепелищата на цвѣтущитѣ нѣкога християнски села Балдево (Неврокопско), Баница (Сѣрско), Смърдешъ (Костурско), Могила (Битолско), и др., както и потоцитѣ християнска кръвь въ сжщитѣ села и Ениджия (Одринско) и др. — сж живи паметници на „реформаторската дѣятелность" на Хилми паша. Нѣколко само образци отъ тоя родъ блокади ще дадатъ найясно прѣдставление за ония турски звѣрства, които се извършиха въ Македония и Одринско.

Пожарище и кланье въ с. Балдево

(Неврокопско).

На 16 априлъ 1903 година християнското село *Балдево* (Неврокопска кааза, Сѣрски санджакъ) биде блокирано отъ войска и башибозукъ, начело съ неврокопския каймакаминъ, подъ прѣдлогъ, че въ него село било донесено оржжие. За наказание на компрометираното село, *по заповѣдь и въ присжтствието на каймакамина, кжщята бидоха напръскани съ газъ* посрѣдствомъ нарочно донесени отъ града тулумби, *и запалени.* Въ продължение на нѣколко часа цѣлото село, състояще отъ 63 кжщи, биде обърнато на пепелище . . . Кжщи, плевни, кошари, храни, покжщнина — всичко стана жертва на пламъцитѣ! Само шесть крайни и остранени кжщи, въ това число селската черква и училището, уцѣлѣха. *Петдесетъ и осъмъ* души мжже и жени отъ Балдево и околнитѣ села, които не успѣха да избѣгатъ, *бидоха изклани отъ аснера и башибозука.* Слѣдната таблица дава приблизително понятие за извършенитѣ турски звѣрства:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		Убити и изклани									Арестувани					Осждени					Изгорени кжщи въ с. Балдево
Число и мѣсецъ	Година	с. Балдево	с. Ючъ-Дурукъ	с. Дахъ-Чифликъ	с. Срѣдна	с. Фетовища	с. Либяхово	с. Осиково	с. Скребатно	Всичко убити и изклани	с. Балдево	с. Дахъ-Чифликъ	с. Ючъ-Дурукъ	с. Лжки	Всичко арестувани	с. Балдево	с. Дахъ-Чифликъ	с. Ючъ-Дурукъ	с. Лжки	Всичко осждени	
16/IV	1903	22	7	11	7	2	1	2	6	58	15	16	20	5	56	6	12	8	1	27	57

Най-много сж изклани отъ с. с. Балдево, Дахъ-Чифликъ, Ючъ-Дурукъ, Срѣдна и Скребатно. Ето имената на нѣкои отъ изкланитѣ:

Отъ с. *Балдево:* Георги Байковъ, Коста Банаръ, Георги Гансовъ, Спасю Петровъ, Мито Спасовъ, Митю Митковъ, Ангелъ Велкинъ, Ружа Тасева, Марко Тасевъ, Петю Темелковъ и др.

Отъ с. *Ючъ-Дурукъ:* Ив. Апостоловъ, Илия Тодоровъ, Илия Миховъ, Георги Илиевъ, Ив. Атанасовъ, Ангелъ Ивановъ и Петръ Марковъ.

Отъ с. *Дахъ-Чифликъ:* Атан. Стояновъ, Стоянъ Смилковъ, Стаменъ Митревъ, Петко Недѣлчовъ, Кост. Стояновъ, Георги Велчовъ, Апостолъ Димитровъ и др.

Отъ с. *Срѣдна:* Атан. Спасевъ, Илия Тодоровъ, Смелянъ Николовъ, Иванъ Илиевъ Трънъ, Дим. Тодоровъ, Никола Димитровъ и Стоименъ Ангеловъ.

*) Френската жълта книга по Македонския въпросъ отъ 1903 г. Документъ № 47.

Отъ с. *Фотовища*, заловени въ лозята, откарани и заклани въ Балдево: Стоилъ Апостоловъ Ковачевски и Анчо Апост. Баздевъ.

И пр. и пр. и пр.

Независимо отъ тая човѣшка касапница, бидоха арестувани отъ тия села и хвърлени въ затвора 56 души селени, 27 души отъ които получиха тешка присжда отъ турскитѣ сждилища.

Бомбардиранѣ и опожаряванѣ на с. Баница

(Сѣрско).

Петь дни слѣдъ пожарището и касапницата въ с. Балдево, въ сжщия Сѣрски санджакъ, въ селото *Баница* (Сѣрска кааза), стана друго пожарище и друга човѣшка касапница. Биде открито въ това село присжтствието на видния македонски революционеръ *Георги Дѣлчевъ*, главата на когото султанъ Хамидъ бѣ оцѣнилъ съ хиляди лири. На 21-й априлъ още у тъмни зори, селото биде обсадено отъ хилядна пѣхота, башибозукъ и артилерия, подъ началството на извѣстния Тефиковъ, запалено отъ всички страни и бомбардирано съ топове... *Сто двайсе и четири кжщи отъ това село бидоха разрушени и опожарени*.... Слѣдната таблица показва броя на пострадалитѣ жители отъ Баница и съсѣднитѣ села, които тая афера засѣгна:

Разпредѣление на пострадалитѣ по мѣсторождение:

Дата на аферата		с. Баница					с. Долно-Фращани				с. Горно-Фращани			с. Мертатево			с. Орѣховецъ			с. Лакосъ		с. Кутяя		с. Кулата			Всичко					
Число и мѣсецъ	Години	Изгорени кжщи	Изгор. жители	Убити селени	Арестувани	Убити четници	Убити	Изтезавани	Арестувани	Осждени	Изтезавани	Арестувани	Осждени	Изтезавани	Арестувани	Осждени	Убити	Изтезавани	Арестувани	Убити	Изтезавани	Изтезавани	Арестувани	Убити	Изтезавани	Арестувани	Изгорени кжщи	Изгор. жители	Убити	Изтезавани	Арестувани	Осждени
21/IV	1903	124	5	4	24	6	3	5	16	6	5	9	9	5	9	3	2	5	22	1	5	4	14	2	6	12	124	5	18	35	106	18

Тая таблица наглѣдно показва извършенитѣ ужаси отъ турската войска. Освенъ разрушенитѣ и опожарени 124 кжщи въ с. Баница, петь души старци и жени, между които и шестгодишния Аврамъ Димитровъ, намѣриха смъртьта въ пламжцитѣ, а селенитѣ Ст. Поповъ, Божилъ Димитровъ (слѣпъ), Михалъ Бибовъ (тоже слѣпъ) и Дим. Палянковъ — терзия отъ Горно-Бради — бидоха *изклани*. Слѣдъ изгарянието на Баница аскера се пръсна по съсѣднитѣ християнски села (отбѣлѣзани въ таблицата) и извърши неокачествими звѣрства. Отъ убититѣ въ тия села извѣстни сж имената на Ив. Илиевъ, Хр. Теулоевъ, Димитръ Липедаревъ — всички отъ с. *Долно-Фращане;* Дим. Поповъ, и селенитѣ Иванъ и Савва — отъ с. *Орѣховецъ;* Савва — отъ с. *Лакасъ* и др. Общия сборъ на убититѣ по тая афера възлиза на 18 души, на изтезаванитѣ — 35 души, на арестуванитѣ — 106 души и на осждениѣ отъ турскитѣ сждилища — на 18 души.

Въ награда за тоя „геройски подвигъ" офицерина Тефиковъ получи полковнишки чинъ и високи отличия!.. Султанъ Хамидъ умѣе да награждава злодѣитѣ!..

Човѣшка касапница при с. Ениджия

(Лозенградско).

На 20-й май сжщата 1903 година, войска обсади селото *Ениджия* подъ прѣдлогъ да издирва скрито оражие. Слѣдъ безрезултатенъ обискъ, започнаха се арести и изтезания надъ селенитѣ. Ония отъ тѣхъ, които още въ тъмни зори бѣха отишле по работа въ полето, аскера гонеше изъ нивята, залавяше ги и убиваше. По тоя начинъ, повече отъ 40 души селени бидоха избити, изклани и заровени отъ аскера въ пѣсъка

край рѣката Теке-Дере. Тая човѣшка касапница ужаси европейскитѣ консули и на 24 сѫщий мѣсецъ пристигна въ селото замѣстника на русския консулъ въ Лозенградъ, Д. Секиларидн, за да анкетира случката. Тоя господинъ самъ изрови изъ пѣсъка край рѣката 16 човѣшки трупа, а други 18 трупа изровиха женитѣ на Ениджия. Войската откара въ Лозенградския затворъ 70 души отъ това село.

Пожарище и кланье въ с. Смѫрдешъ

(Костурско).

На 9 май сѫщата 1903 година, въ юго-западния край на Македония, въ Костурската кааза, „реформаторската" дѣятелность на Хилми паша се прояви въ всичкото си кърваво величие... При голѣмото християнско село *Смѫрдешъ* стана кървопролитно сражение между една революционна чета и пълчища турска войска съ артилерия. Слѣдъ сражението, аскера нахлу въ селото, уби и изкла 87 души мѫже, жени и дѣца, нарани 50 души и селото запали отъ четиритѣ страни: *сто шестдесеть и шесть кѫщи бидоха обѫрнати на пепелище!* Въ това село аскера извърши неокачествимо безчестие: повече отъ 35 жени и моми бидоха обезчестени!.. Прѣдъ тоя ужасъ цѣлото население избѣга въ планината.

Казаното до тукъ, струва ни се, достатъчно иллюстрира „реформаторската" дѣятелность на Хилми паша чрѣзъ блокадитѣ, за да има нужда да говоримъ за пожарищата и кланьетата и въ с. с. *Чуричино* — Петричко, *Могила,* Битолско, *Карбинци, Трогерци* и *Наманици* — Щипско, *Горно-Броди* — Сѣрско и пр.

* * *

Втората мѣрка на Хилми паша се състоеше въ усиленъ и грозенъ тероръ надъ християнското население посрѣдствомъ малки войскови команди, настанени по християнскитѣ села. Тая мѣрка бѣ грозенъ бичъ за населението и повече приличаше на постоянна военна екзекуция. Тия военни команди, веднашъ настанени по квартири, прѣобрѫщаха се въ пълноправни и безотговорни господари на честьта, живота и имота на християнското население. За тѣхнитѣ прищевки и желания не сѫществуваха никакви прѣпятствия: биеха, изтезаваха, грабѣха, безчестиха и, въобще, безнаказано вършѣха всичко, каквото пожелаеха. Моми, жени, па даже дѣца и мѫжье ежедневно се безчестѣха и изнасилваха. Нѣколко само факти ще бѫдатъ достатъчни да иллюстрираръ адътъ, който съ тая мѣрка създаде Хилми паша:

Въ с. *Страцинъ* (Кратовско) само въ единъ день (1 априлъ 1903 г.) сѫ обезчестени отъ квартирущия аскеръ 20 жени и моми.

Въ с. *Чуричино* (Петричко), мѫжетѣ бидейки прокудени и арестувани, квартирущия аскеръ безнаказано разполагаше съ честьта на всички жени и моми. Женитѣ Дикия Стоева, Стефанка Пасхова и Султана Тонова, най-сетнѣ, се оплакаха на властьта въ Петричъ противъ *всестранното и пълно господарувание на аскера* и търсѣха милость. Ала, вмѣсто защита, тѣ подъ конвой бидоха повърнати въ селото и прѣдадени изнова на аскерската *немилость!* . .

Миланъ Миленковъ, момъкъ на 25 години, родомъ отъ с. *Сопотъ* (Щипско), биде обезчестенъ отъ трима войници и селския полякъ Шабанъ.

Божа Иванова, 20 годишна мома отъ с. *Елешница* (Петричко) биде изврдена и грабена отъ тълпа войници, и наредъ изнасилена! . .

Слѣднитѣ жалби, подадени на респективнитѣ валии отъ християнитѣ противъ золумитѣ и своеволията на тия военни команди и копия отъ които се връчиха на чуждитѣ консули, най-краснорѣчиво говорятъ за ужаснитѣ послѣдствия отъ тая мѣрка:

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Високо Прѣвосходителство Асанъ Фехми Паша, Солунски Валия.

„На васъ е извѣстно вече *за грабянието и нападанието на честьта* ми отъ страна на „Ея бегъ, Сюлиманъ Чаушъ, Арнаутъ Шабанъ и Неджи бей, отъ които първитѣ трима, по „ваша заповѣдь, сѫ арестувани, а послѣдниятъ забѣгна. По ваша заповѣдь и азъ си зами-

„нахъ за родното мѣсто Воденъ, като ме увѣрихте, че вече никой не ще дръзне да ме без-„покои и нито косъмъ отъ главата ми нѣма да падне. Обаче, на слѣдния день отъ замина-„ването ми, на 5-й декемврий 1902, въ 10 часа слѣдъ обѣдъ, на връщание отъ фурна, съ „хлѣбъ въ ржцѣ, ме срѣщна Рефикъ Ефенди Келъ-Мехмедовъ съ револверъ и кама въ ржцѣтѣ и съ гнусни думи се спусна да ме улови. Благодарение на Бога, азъ сполучихъ да „избѣгна изъ ржцѣтѣ му. Вечерьта подадохъ чрѣзъ градския протогеръ телеграма до Ваше „В. Прѣвосходителство, съ която търсѣхъ вашата защита. Сѫщата вечерь телеграмата ми „стана достояние на каймакамина, който ме повика и *съ най-мръсни думи ме изхока и за-„плаши, защо да се отправя до васъ, а не до него, макаръ вече нему това да съмъ напра-„вила отдавна.* Прѣзъ нощьта, отъ 6 ч. до 10 сутриньта, ме държа и послѣ освободи, като „ми потърси свидѣтели по нападанието отъ Рефикъ Ефенди. Азъ ви отправихъ втора теле-„грама на другия день. Слѣдъ 4—5 дена полицейския Кямилъ Ефенди ме взе отъ дома „и заведе въ укюмата да ме изслѣдва, като ми каза, че имало телеграма отъ васъ. На другия „день изслѣдва и свидѣтелитѣ ми Костадинъ Ваневъ Корона и Гуше Нушевъ, които под-„твърдиха думитѣ ми. На 21 декемврий съ призовка бидохъ повикана на сѫдъ, дѣто ме „изслушаха наново, изслушаха и свидѣтелитѣ прѣдъ лицето на Рефикъ Ефенди, който отказа „всичко. Сѫдътъ постанови, щото Рефикъ Ефенди да плати сѫдебнитѣ разноски и да бѫде „спрѣнъ 15 дена въ затвора. Послѣдния, безъ да обръща внимание на това, си излѣзна и ме „посрѣщна на пѫтя въ чаршията заканително, ала множеството хора му отнѣ възможностьта „да каже нѣщо.

„Ваше В. Прѣвосходителство, азъ съмъ недоволна отъ сѫдебното рѣшение въ Воденъ, „защото моя животъ бѣ изложенъ на косъмъ и само щастието ме спаси. Азъ искамъ строго „наказание на виновника, който посѣгна на честьта и живота на една слаба жена. Освенъ това, „азъ търся отъ васъ прибѣжище, защото, както виждате, животътъ ми е въ опасность и жи-„вѣнието ми въ родното мѣсто е положително невъзможно. А такова е то и за родителитѣ ми.

„Като Ви долагамъ това, моля отъ Васъ справедливость и защита.

„Солунъ, 5 Януарий 1903 г.

„Ваша покорна, родомъ отъ гр. Воденъ: **Катерина Вангелова.**"

(Прѣводъ отъ турски).

„До Негово Високо Прѣвосходителство Асанъ Фехми Паша, Солунски Валия.

„Въ с. Падежъ квартируващитѣ войници нападнаха дъщеря ми Яна, съ цѣль *да я изна-„силятъ.* Въ съпротивлението ѝ тя е *изпромушена* отъ войницитѣ съ щиковетѣ имъ *и надъ „корема разпорена,* а слѣдъ това *изнасилена* и захвърлена почти мъртва, като непо-„трѣбна вещь. Извѣстенъ за страшното и вънчовѣчно прѣстѫпление, Миралая на войската „въ с. Покровникъ дойде и обѣща да изцѣри нещастната жертва. И истина, благодарение „на бързата медецинска помощь, голѣмитѣ родителски грижи и старания, Господъ запази жи-„вота на промушената и разпорена жена; но тя и до днесъ се намира на постеля и не е въ „състояние да изпълнява своитѣ домашни работи.

„Като донасямъ до ваше знание тоя покъртенъ фактъ отъ страшенъ произволъ надъ „живота и честьта ни, прося отъ васъ правосѫдие и защита, безъ които живѣнието ни тукъ „е невъзможно.

„Солунъ, 8/I 1904 г.

„Вашъ покоренъ слуга отъ с. Лѣшко: **Стоица Манчовъ.**"

Тия документи, оригиналитѣ на които се съхраняватъ въ турската архива, сами за себе говорятъ, за да се нуждаятъ отъ коментарии.

Сѫщата мѣрка още по-усилено се приложи и въ Одринския вилаетъ, главно въ Лозенградския санджакъ. Нейнитѣ послѣдствия бѣха массово изсѣлвание на християнитѣ задъ граница.

* * *

Третата мѣрка на Хилми паша преслѣдваше материалното съсипване на всички търговци, занаятчии и по-имотни християни. Срѣдствата, които се употрѣбиха за това, бѣха различни, нъ на първо мѣсто стоѣха *арестить, заточванията, интерниранията, въдворяване* и *ограничаване на мѣстожителство* и др.

Съ арестить се преслѣдваше двояката цѣль — да се отнеме здравието и да се съсипатъ материално християнитѣ. Арестуванитѣ християни обязателно се подлагаха на жестоки побоища и изтезания, било при самото имъ арестуване, било въ самия затворъ. Прѣдъ опасностьта да бждатъ прѣбити до смъртъ, имотнитѣ откупваха свободата си срѣщу голѣми рушвети, ала не за винаги. Слѣдъ двѣ или три недѣли тѣ пакъ биваха арестувани, отново бити и изтезавани и пакъ освождавани срѣщу откупъ. Има масса людье затваряни по нѣколко пжти. Що се отнася до бѣднитѣ, то тия клѣтници, нѣмайки счупена пара да се откупятъ, отплащаха съ здравието си, па даже и съ живота си. Поменика на умрѣлитѣ въ затвора отъ бой и изтезания е доста дългъ, за да го отбѣлѣзваме подробно. Ще констатираме тукъ само факта, че прѣзъ 1903 година умрѣха: въ Битолския затворъ 32-мина, а въ Солунския — 44 души!.. Броя на арестуванитѣ прѣзъ туй врѣме надминаваше цифрата — *5 хиляди души!*..

Съ заточенията официалната власть гонѣше още по пъклената цѣль: живи да се погрѣбятъ съ стотини християни въ мрачнитѣ и влажни Мало-Азиятски крѣпости. Достатъчно е нѣколко годишно прѣбивание въ тия крѣпости, за да изгуби човѣкъ живота си.

Интерниранията и въдворяванията на мѣстожителство се употрѣбяваха не само да се разтрои материалното положение на търговцитѣ и имотнитѣ християни, нъ и да се отнеме на работницитѣ всѣкакво срѣдство за прѣхрана. Търговци, които отъ 20 и повече години бѣха установени на постоянно мѣстожителство въ извѣстни градове и притѣжаваха недвижими имоти, властьта ги грабяше и силомъ изпращаше на мѣстожителство въ роднитѣ имъ мѣста, които бѣха напуснале още отъ дѣтинство. На всички сж паметни массовитѣ интернирания на християни отъ Цариградъ, Солунъ и другадѣ. Прѣзъ пролѣтьта на 1903 година параходитѣ, идящи отъ Цариградъ, ежедневно стоваряха въ Солунъ стотини такива клѣтници изъ Битолско, Рѣсенско, Кичевско, Охридско, Костурско, Кайлярско, Леринско и другадѣ, които властьта прѣпращаше по роднитѣ имъ мѣста. Отъ града Сѣресъ бидоха интернирани по домоветѣ имъ всички християни. Властьта въ Скеча изгони всички работници, които не сж родомъ отъ града; въ единъ само день въ с. Ени-кьой (Скечанско) бидоха изпратени 200 д. селени-работници изъ града. И въ Солунъ стана сжщото: търговци, комисионери и работници, засѣлени отъ 30 и повече години, бидоха интернирани по роднитѣ имъ мѣста.

По селата пъкъ бѣ още по-злѣ. На селенитѣ строго се забраняваше да излизатъ отъ селото слѣдъ заходъ слънце. Ония, които закъснѣваха, биваха арестувани като комити, а често пжти и убивани. На селенитѣ не се позволяваше да отиватъ на работа по други мѣста и ония отъ тѣхъ, които не притѣжаватъ полски имоти, бѣха принудени да мрѫтъ отъ гладъ.

Тая мѣрка бѣ чудовищно жестока. Тя съсипа материално десетки хиляди търговци, имотни хора и работни людье, и ги хвърли въ ужасна мизерия и крайно отчаяние.

* * *

Четвъртата мѣрка на европейския мандатьоръ Хилми паша бѣ прѣдназначена да убие у християнитѣ всѣка вѣра въ прокламиранитѣ турско-европейски „реформи“ и да угаси, по тоя начинъ, у тѣхъ всѣка надѣжда за по-добра участь; защото тия „реформи“ не само не бидоха приложени, нъ даже и ония мизерни точки, съ които се направи опитъ, употрѣбиха се, главно, да се тероризира населението и да се иронизира съ неговото добродушие и лѣгковѣрие. Така: жителитѣ на християнскитѣ села *Павлишенци, Винци, Тръстеникъ, Младо-Нагоричино* и *Пчинье* — всички въ Кумановската кааза, ослонени на прогласенитѣ султански реформи, назначиха си християни за поляци. Това дълбоко възмути властитѣ въ Куманово и полицейския Юсинъ-ефенди тръгна да накаже селенитѣ въ поменатитѣ села за дързката имъ постжпка. Начело съ 80 души конни стражари, той стигна въ Павлишенци и силомъ накара селенитѣ да му дадатъ писменна декларация, че за на-

прѣдъ ще имать за полякъ арнаутина Сулейманъ, когото бѣ довелъ съ себе и чията заплата самъ опредѣли. Нѣкои наивни селени се одързостиха да му напомнятъ за царскитѣ реформи, нъ скъпо отплатиха: полицейския чиновникъ яростно се нахвърли върху тѣхъ, заповѣда да ги биятъ и изтезаватъ и вързани ги изпрати въ Кумановския затворъ! Сѫщата история се повтори и въ другитѣ поименовани села. А въ с. с. *Градище, Кукушиньe, Сопотъ, Дрѣнокъ* и др. — сѫщата кааза, тоя царски чиновникъ съ бой и изтезания накара селенитѣ да подпишатъ написаното отъ самия него прошение до каймакамина, въ което се говори, че тѣ не искатъ да имъ се назначаватъ за поляци християни, а турци и арнаути!

Турскитѣ и русско-австрийскитѣ реформи прѣдвиждаха извѣстенъ процентъ християни въ жандармерията. Християнското население горчиво се изсмѣ и не пожелà да се възползува отъ това „благодѣяние". Все пъкъ, намѣриха се охотници (измежду най-развалениятѣ елементи), които постѫпиха въ „реформираната" жандармерия, нъ скъпо отплатиха за тая си дързость. Така: въ гр. Тетово, всрѣдъ чаршията и посрѣдъ бѣлъ день, бидоха убити отъ фанатици турци двамата християни, които бѣха се осмѣлили да облѣкатъ стражарска униформа. Въ Куманово пъкъ турския запасъ (иляве) усърдно диреше изъ града „реформитѣ" (подразбирайки стражаритѣ-християни), за да ги *реформира* както трѣба...

Тия нѣколко факти сѫ най-ярката иллюстрация за начина, по които Хилми паша „реформираше" страната. Прочее, за всестранното дискредитиране на прословутитѣ турски и австро-русски реформи не е виновно населението, както твърди турското правителство и заинтересувани кръгове, а единственно европейския мандатьоръ Хилми паша — вѣрния и прѣданния слуга на султанъ Хамида!

* * *

И тъй, четиритѣ тия мѣрки, които Хилми паша взѣ, за да осѫществи пъкления планъ на своя господаръ, съвмѣстно дадоха за резултатъ: хиляди затворници, безброй убити, изклани, изтезавани, малтретирани и обезчестени; стотини разрушени и опожарени кѫщи, хиляди интернирани, въдворени на мѣстожителство и економически опустошени людье; повсемѣстенъ бѣсенъ и всеразрушаващъ тероръ, пълна и безпредѣлна анархия и пълно фиаско на „реформитѣ". Всичкия тоя ужасъ лѣгна изключително върху християнското население и го докара до полуда — както бѣ се изразилъ г. Зиновиевъ прѣдъ г. Бапста. Отчаянието бѣ неописуемо!... Населението се оплака. Европа му отговори съ русско-австрийска нота и го заплаши съ лудата ярость на султанъ Хамида, ако не мирува. Населението нарѣче прѣдателска и вѣроломна тая нота, защото Европа, която му отне свободата на Берлинския конгрессъ, прѣзъ цѣло четвъртъ столѣтие сама го обучи и възпита въ революцията, и за туй, най-малко имаше нравственното право да го съвѣтва да стои съ наведена глава подъ издигнатия ятаганъ на султанъ Хамида, да признава тоя деспотъ за свой законенъ и неограниченъ господарь и да се покорява на всичкитѣ му лудории... Чашата на търпѣнието бѣ се вече прѣпълнила! Отчаянието встѫпи въ своитѣ права!... Експлозията въ парахода *„Гвалдакивиръ"* бѣ първия протестъ срѣщу Европа, *Солунскитѣ бомби* — първия визовъ къмъ султанъ Хамида.....

Кланье въ Солунъ.

„Въ Солунъ се извърши грозно и безразборно кланье на хора. Никакви оправдания и протести не сѫ въ състояние да го поправятъ. И азъ, който зная цѣната на кръвьта, съжалявамъ и проклинямъ това повече отъ всѣкиго. Но азъ запазвамъ възмущението си за сѫщинскитѣ автори на атентатитѣ — за ония, които отъ 50 години насамъ непрѣстанно тикаха македонцитѣ къмъ тая слѣпа улица. Колкото се отнася до изпълнителитѣ на атентата, азъ не мога да забравя, че тѣ, носѣйки бомбата, съзнаваха, че отиватъ да мрѫтъ! Тѣ пролѣха кръвьта на другитѣ безъ двоумѣние, безъ скрупули; но безъ колебание тѣ дадоха и своята! Тѣхното прѣстѫпление е, може би, неизкупимо, но и тѣхния куражъ е, безсъмненно, героиченъ!"*)

*) *Victor Bérard.* — „La Macedoine" (La „*Revue de Paris*", книга 12 отъ 15 юний 1903 год.) Вижъ българския прѣводъ отъ Д-ръ Н. Маренинъ въ „Лѣтописи", кн. 8, 1903 г.

Такава присжда чете за солунскитѣ атентати синътъ на революционна Франция, Викторъ Берардъ. Прѣдъ тая присжда ние се прекланяме и само добавяме: тия атентати бѣха изразъ на наболѣлата и изтрадала душа на християнското население, гръмовенъ протестъ срѣщу освирѣпелата турска управа, първия избликъ на всенародното отчаяние...

На 14 априлъ 1903 г. слѣдъ пладне, единъ младъ момъкъ, скромно облѣченъ и съ пакетъ подъ мишца, плахо се изкачваше по стжпалата на френския параходъ „Гвадалквиръ", пусналъ котва въ солунското пристанище и бѣ разтоварилъ муниция за турската армия. Не бѣха изминали нѣколко минути и... ужасенъ екотъ разтърси залива! „Гвадалквиръ" цѣлъ горѣше въ пламъци... Съ изплашенитѣ пасажери и младия момъкъ напусна парахода — тоя пжть безъ пакетъ — и благополучно стигна на брѣга. На другата зарань „Гвадалквиръ" стърчеше въ залива като праздно корито...

На 15 с. м., въ 10 часътъ вечерьта, тренътъ, идящъ отъ Цариградъ, до солунската гара нагази динамитенъ патронъ... Пострадаха само локомотива и прозорцитѣ на вагонитѣ.

На 16 с. м. вечерьта, цѣлиятъ Солунъ бѣ потъналъ въ мракъ. Градскитѣ газопроводни тржби бѣха скжсани...

Едноврѣменно съ това, подземенъ адски пукотъ стрѣсна града... Помѣщението на „Banque Ottomane", находяще се въ „френската махала", бѣ вдигнато на въздуха посрѣдствомъ подземни мини и цѣло пламтѣше... Всрѣдъ настжпилия ужасъ, файтонджийски коли съ млади ездачи като вихъръ се носѣха изъ главната солунска улица, и изъ тѣхъ, сжщо като прѣзъ „Праздника на цвѣтята" (Fête des fleurs) въ Парижъ, хвърчѣха по опредѣлени направления нѣкакви „топки", които при падането си издаваха страшенъ пукотъ и се прѣобржщаха на стотини парчета... Колитѣ съ младитѣ ездачи минаха край банката, изгубиха се въ тъмнината и скоро се показаха край солунския кей — „Моллото", бълвайки изъ себе адски топки...

Това бѣгла бомбитѣ на македонскитѣ революционери...

Тъкмо по туй врѣме, другъ младъ момъкъ влизаше въ голѣмитѣ врата на правителствения домъ, съ цѣль да го разруши; но още на самата врата той биде убитъ.

Паниката бѣше всеобща, уплахата неописуема! Цѣлиятъ Солунъ трѣпна...

За единъ мигъ адскиятъ пукотъ спрѣ, за да се замѣсти съ гърмежитѣ на полицията, жандармерията и войската, които, вцѣпенени отъ панически ужасъ, силомъ се мжчѣха да се ободрятъ. И изведнажъ всички солунски улици се изпълниха съ крѣпителитѣ на Хамидовия тронъ, озвѣрени до полуда. Вартоломеевската нощь встжпи въ своитѣ права... Войската колѣше кого гдѣ завърне. Населението, обладано отъ новия ужасъ, стремглаво бѣгаше, за да се натъкне въ други улици на аскерскитѣ байонети и куршуми. Кланьето бѣ насочено противъ християнитѣ безъ разлика на нация. Аскерътъ колѣше по улицитѣ, ханищата, хотелитѣ, бирариитѣ и жилищата. Човѣшки трупове като снопѣ се търкаляха по улицитѣ, потънали въ кървь и тъпчени отъ аскерскитѣ ботуши... Ужасътъ бѣ неописуемъ! При „Вардаръ-капия" аскера застигна двама революционери, които хвърляха бомби. Единия отъ тѣхъ падна мъртавъ на главната улица при черквата „св. Димитъръ", а другия сполучи да се отърве и, слѣдъ като хвърли нѣколко бомби въ кафенето „Алхамбра", гоненъ отъ войската, прибра се въ квартирата си. Тукъ той, обграденъ, изхвърли отъ прозорцитѣ 36 бомби, осъмь килограма динамитъ и всички револверни патрони, съ единъ отъ които тури край и на своя животъ... Гърмежитѣ и кланьето траяха прѣзъ цѣлата нощь и едва у зори поутихнаха.

Съмна се.

Солунъ прѣдставляваше ужасна гледка. По улицитѣ още се търкаляха труповетѣ отъ нощната човѣшка касапница. Локви отъ човѣшка кръвь, още не засъхнали, личеха на всѣка стжпка. Боклукчийски кола, конвоирани отъ стражари, изнасяха къмъ гробищата труповетѣ на избититѣ и изкланитѣ. На всѣки жгълъ и кръстопжть стърчѣха патрули, а по улицитѣ обикаляха войскови команди. Никакъвъ гражданинъ не се показваше по улицитѣ.

Солунския валия, конвоиранъ отъ цѣлъ ескадронъ кавалерия, самодоволно обикаляше всрѣдъ трофеитѣ и канѣше гражданитѣ да отворятъ магазинитѣ и да гледатъ работата си. Мнозина послушаха съвѣтитѣ му, ала скъпо отплатиха. Тъкмо прѣди обѣдъ нови гърмежи оглушиха Солунъ. Единъ революционеръ, обграденъ на улицата отъ войска, хвърляше бомби. Слѣдъ това той се самоуби. Другъ революционеръ, каченъ на файтонъ, обикаляше улицитѣ и хвърляше адски топки. При руското консулство той биде убитъ отъ войската. Ужаситѣ и кланьето пакъ започнаха. Войската и жандармерията измжкваха изъ дюгенитѣ и кжщята християнитѣ и ги колѣха и застрѣлваха всрѣдъ улицата. Нѣкои отвеждаха въ затворитѣ въ полумрътво състояние отъ бой съ сопи или мушкание съ байонети и тамъ, или ги затваряха, или убиваха. Особенно войската бѣ най-озвѣрена: мнозина отъ ония, на които се падна участьта да бждатъ карани отъ войската къмъ затвора, бидоха застрѣляни или съсѣчени по улицитѣ. Най-много пострадаха Вардарската и Куфалската махали. Слѣдъ като заклаха попъ Димитрия, единъ руски монахъ и още нѣколцина въ самия дворъ на Вардарската черква, войници нахлуха въ черквата и я ограбиха. Бащата на учителката при Вардарското училище. Аспасия Николова, биде закланъ прѣдъ очитѣ ѝ и цѣлата кжща ограбена. Въ тия махали се ограбиха стотини кжщи. Бидоха ранени и много жени. Тая хайка противъ християнитѣ се продължи прѣзъ 17 и 18 априлъ. На 18 с. мѣсецъ единъ революционеръ се вмъкна въ турската поща и хвърли бомба. На излизание той биде убитъ. Сжщия день слѣдъ пладне топовнитѣ салюти на токо-що пристигналата австрийска флота стрѣснаха освирѣпелата официална турска власть и кланьето моментално прѣстана. Пристиганието на австрийската и други флоти успокоително подѣйствува на изплашеното и разтревожено християнско население.

Точния брой на избититѣ и изклани християни прѣзъ първата нощь и послѣдующитѣ, два дена, и до днесъ дори, още не е установенъ. Въ всѣки случай, тоя брой не е по-малъкъ отъ 200 и по-голѣмъ отъ 300 души!

Слѣдния поименѣнъ списъкъ на двайсетина души убити и изклани даваме само за характеристика:

Разпредѣление на убититѣ и изклани християни по мѣсторождение, занятие и пр.

№ по редъ	Име и прѣзиме	Мѣсторождение	Занятие	Възрастъ	Забѣлѣжка
1	Свещ. Димитъръ	с. Драгомир. (Кук.)	Свещеникъ . . .	46	Убити въ двора на Вардар. черква.
2	Руски монахъ	Св.-Гора	Монахъ	50	
3	Петъръ Т. Клевъ	с. Ватилъкъ (Сол.)	Бакалинъ	48	Убитъ въ участъка (Тахта-кале) прѣдъ очитѣ на полицейскитѣ.
4	Андонъ Афйонджията . .	гр. Щипъ	Кърпачъ (чехли) .	36	Убитъ на улицата.
5	Никола Г. Дремлйовъ . .	с. Ватилъкъ (Кук.)	Чиновникъ при ж. ст. (Сол.-Скоп.) .	40	Убитъ въ кжщи.
6	Дино Елмазовъ	гр. Кукушъ . . .	Бакърджия . . .	30	—
7	Иванъ Нисторовъ . . .	„ „ . . .	Бакалинъ	50	Убитъ въ бакалницата и паритѣ му задигнати.
8	Атанасъ Бляднев . . .	с. Морарци (Кук.)	Касапинъ	50	Убитъ въ правителствения домъ.
9	Ив. Петровъ	с. Галичникъ (Деб.)	Млѣкарь	33	Изпърво сж му взели всички пари.
10	? зетъ и . . .	Битоля	Кондураджия . . .	27	Дюкянчетата имъ бѣха между Чокуръ ханъ и Мутавчи ханъ.
11	? шура . . .		Берберинъ	22	
12	Двѣ момчета на Лазо	гр. Щипъ (търгов.)	—	19	Убити въ кжщата имъ.
13	Пановъ			16	
14	Димитро Фурка	гр. Солунъ	Кондураджия . . .	39	Убити заедно на Вардарската порта срѣщу герман. училище.
15	Христо	„ „ . . .	Желѣзарь	22	
16	Кочо	„ „ . . .	„	25	
17	Янко	с. Балджа (Солун.)	Градинари . . .	42	Убити въ градинитѣ имъ — Кукушката махала.
18	?	„ „		30	
19	?	„ „		27	

Отъ атентаторитѣ погинаха слѣдитѣ шестима:
1) *Цвѣтко* — убитъ въ правителствения домъ;
2) *Ладо Пинговъ* — убитъ при черквата „Св. Димитъръ“;
3) *Илъо Трънковъ* — самоубитъ въ квартирата си;
4) *Йорданъ п. Йордановъ* — самоубитъ на улицата;
5) *Дяме Мечето* — убитъ прѣдъ руското консулство; и
6) *Костадинъ Кирковъ* — убитъ въ турската поща.
Послѣднитѣ петима сж родомъ отъ Велесъ.
Слѣдъ кланьето и ужаситѣ почнаха арести̇тѣ.

Броя на арестуванитѣ въ Солунъ бѣ грамаденъ. Повече отъ 1000 души бѣха натъпкани по затворитѣ и дворищата на правителствения домъ, държани прѣзъ цѣли двѣ нощи безъ сънъ, безъ храна и подъ открито небе.

Едноврѣменно съ арести̇тѣ въ Солунъ, въ свързка съ атентатитѣ, станаха арести и изъ цѣла Македония и Одринско — главно по градоветѣ. Турското правителство прѣдполагаше (и европейскитѣ консули вѣрваха), че солунскитѣ атентати сж сигналъ за подобни атентати по всички градове и, главно, сигналъ за повсемѣстно народно възстание. За туй, съ массовитѣ арести властьта мислѣше да осуети планътъ на революционеритѣ. Понятие за броя на арестуванитѣ християни въ Македония и Одринско по поводъ солунскитѣ атентати ще дадатъ слѣднитѣ двѣ таблици:

Брой на арестуванитѣ християни въ Солунски санджакъ (безъ Солунъ):

Мѣсторождение на арестуванитѣ						Всичко арестувани
Дойранъ	Воденъ	Гевгелия	Кавадарци	Енидже-Вардаръ	Струмица	
20	50	30	40	30	40	220

Брой на арестуванитѣ християни въ Битолски вилаетъ:

Мѣсторождение на арестуванитѣ по казази						Всичко арестувани
Битолска	Леринска	Прилѣпска	Охридска	Кичевска	Костурска	
20	70	18	16	16	10	150

Общия брой на арестованитѣ християни въ Македония и Одринско по поводъ солунскитѣ атентати (ведно съ Солунъ) прѣвишиш цифрата — *2.000 души!* Всички затвори въ страната бѣха натъпкани съ християни, изложени на „милостьта“ на озвѣрената власть.

Слѣдъ първитѣ впечатления отъ преживѣлитѣ ужаси, Солунъ, полегка-легка, почна да се окопитва, ала не можя да заживѣе стария животъ. Всѣкаква търговия спрѣ. Християнитѣ, които даваха най-голѣмия импулсъ, още пълнѣха затворитѣ, а отъ провинцията никой не се рѣшаваше да дойде по търговски работи.

Слѣдъ нѣколко седмици властьта почна да освобождава задържанитѣ въ солунския затворъ. Въ първитѣ дни на м. юлий броя на арестуванитѣ по атентатитѣ намалѣ на 353 души. Тоя брой арестувани бѣ изпрѣченъ прѣдъ специалното военно сждилище.

Слѣдната таблица показва броя на осжденитѣ отъ това сждилище, както и сждбата на останалитѣ задържани.

Разпредѣление на осжденитѣ по строгостьта на наложеното наказание:

Осждени на:								Всичко осждени	Оправдани	Изпратени дѣлата за разглеждание въ обикнов. сждилища	Признало се некомпетентно да гледа дѣлата на	Всичко подведени подъ сждъ
Смърть	Затворъ						8 г. заточение въ О-въ Радосъ					
	вѣченъ	15 г.	10 г.	6 г.	5 г.	3 г.						
4	2	4	6	2	7	5	3	33	25	29	266	353

И тъй, на 33 души отъ арестуванитѣ военното сждилище наложи тежки наказания. Оправдателенъ вердиктъ получиха само 25 души. Дѣлата на 29 души бидоха прѣпратени за разглеждание въ обикновенитѣ сждилища, а за останалитѣ 266 поменатото сждилище се призна за некомпетентно да сжди.

При края на сжщия м. юлий турски параходъ товари отъ солунското пристанище 59 души затворници отъ „Еди-куле", осждени по Солунскитѣ атентати и друго политически случаи и ги откара на заточение въ Мало-Азия.

Слѣдната таблица показва броя на тия заточеници по мѣсторождение (села и градове):

Мѣсторождение на заточенитѣ																			Всичко заточени
Кукушка каза										с. Етри-Дере (Зжхненско)	с. Фращане (Сѣрско)	с. Петрово (Енидже-Вардарско)	гр. Орхидъ	гр. Прилѣпъ	гр. Велесъ	гр. Солунъ	гр. Стара-Загора (България)		
с. Хърсово	с. Чугунца	с. Рашлево	с. Лельово	с. Казадово	с. Калиново	с. Мутуково	с. Маловци	гр. Кукушъ	Всичко										
2	4	1	2	1	2	1	3	2	18	18	10	3	4	2	2	1	1		59

Най-много отъ заточенитѣ бѣха изъ Кукушко, Зжхненско и Сѣрско — повечето търговци и работни хора.

Солунскитѣ атентати до голѣма степень разтревожиха европейската дипломация. Тя нито подозираше, че нейнитѣ „реформи", тъй *„грижливо"* прилагани отъ Хилми паша, ще докаратъ-работитѣ до тоя край и ще дадатъ такива плачевни резултати. Прѣзъ врѣме на смутоветѣ тя изпрати ескадри не да накаже озвѣрената турска власть, а да защити своитѣ *сжпи* интереси, които бомбитѣ и динамита на революционеритѣ заплашваха, като побърза още веднажъ да сплаши съ русско-австриска нота потиснатитѣ християни съ лудата ярость на султанъ Хамидъ . . . .

Кланье въ Витоля.

Страхътъ отъ повторение на солунскитѣ атентати и по другитѣ градове на Македония и Одринско, и, главно, страхътъ отъ едно повсемѣстно възстание на християнитѣ, като грозенъ призракъ витаеше надъ цѣлата страна въ първитѣ дни слѣдъ тия атентати и не даваше покой на турскитѣ власти. Повсемѣстнитѣ арести на християни по тоя поводъ, до извѣстна степень, намалиха тоя страхъ, а безнаказанното кланье въ Солунъ даже окуражи тия власти и до крайна степень възбуди фанатизма у мухамеданското население. Инструкциитѣ, които централното правителство, незабавно слѣдъ атентатитѣ, изпрати до провинциалнитѣ власти, задължаваха послѣднитѣ зорко да слѣдятъ дѣйствията на християнитѣ

и, при най-малко подозрѣние, да взематъ спрѣмо тѣхъ най-строги мѣрки. Безсъмненно, тия инструкции прѣдоставяха на властитѣ най-широка и неограничена свобода на дѣйствие и косвенно ги подбуждаха къмъ кръвави репресии, отъ родътъ на солунскитѣ. А за една некултурна, дива и фанатизирана власть, каквато е турската, тия инструкции бѣха достатъчни, за да прѣдприеме тя, даже безъ всѣканъвъ поводъ, това, що извърши въ Битоля една седмица слѣдъ солунската кръвнина.

Наврѣдъ съществуваше убѣждението, че солунскитѣ атентати сѫ сигналъ за повсемѣстно възстание на християнитѣ, или, най-малко, за сигналъ на подобни атентати и по другитѣ градове въ страната — единъ видъ прелюдия на възстанието. Свърхъ това, турскитѣ (официални и неофициални) кржгове сериозно безпокоеше подозрѣнието, че „Гюргьовъ-день" (23 априлъ) е урѣчения день за възстание. Събитията, които се развиха едва слѣдъ три мѣсеци отъ тая дата (20 юлий), опровергаха най-категорично и общото прѣдположение, и турското подозрѣние. Нъ „у страхътъ очитѣ сѫ голѣми" — казва народната поговорка, та лѣснообяснима става тая турска подозрителность.

Поводъ за Битолското кланье християнитѣ не дадоха. Кланьето устрои самата официална турска власть, съ цѣль, да осуети прѣполагаемото отъ нея за него день възстание. Тоя фактъ още на врѣмето биде констатиранъ отъ европейскитѣ консули въ Битоля.

На 23-й априлъ прѣди пладне, турски шайки, съставени отъ професионални злодѣи и кървопийци, слѣдвани отъ полицейски чиновници и жандарми, безъ всѣкакъвъ поводъ и изненадѣйно, съ бѣсна ярость се нахвърлиха на християнитѣ изъ битолската чаршия и когото срѣщнѣха убиваха или ранявахa. Панически страхъ обзе всички християни и въ единъ мигъ цѣлата чаршия запустѣ. Всички потърсиха прибѣжище по домоветѣ си. Шайкитѣ, а слѣдъ тѣхъ и полицията триумфално обходиха всички градски улици, стрѣляха по прозорцитѣ на кѫщята и на всѣки християнинъ, когото срѣщнаха или видѣха. Цѣлия градъ трѣпна. Паниката бѣ ужасна, неописуема! Забарикадирани по домоветѣ си, християнитѣ ежеминутно очакваха смъртьта. Официалната власть бѣ нема зрителка на това злодѣйско вълнение, и едва слѣдъ три часа, и то вслѣдствие сериознитѣ постжпки на консулитѣ, тури край на кланьето. Войскови отряди се пръснаха изъ цѣлия градъ, завзѣха всички улици и кюшета и спрѣха вилнѣнието на побѣснелитѣ шайки, които безпрепятствено и отъ никого необезпокоявани, се пръснаха по домоветѣ си. Резултатитѣ на това диво вилнѣние бѣха *14 души убити и изклани и повече отъ 40 души ранени.* Между изкланитѣ сѫ и слѣднитѣ лица: стареца Ангелъ Пажевъ, Баше Грозданов, Иованъ Буковецъ, Веле Милевъ, Богое Ивановъ, Христо Митревъ — всички отъ Битоля, Диме Калайджиевъ отъ с. Логоарди, Велянъ Ангеловъ отъ с. Цѣръ и други шестима.

Слѣдъ кланьето, почнаха ареститѣ. Повече отъ 20 души бидоха арестувани като „прѣдизвикатели" на смущенията и почти всички подложени на жестоки мжчения. Шестима отъ тѣхъ умрѣха въ затвора.

Едноврѣменно съ кланьето въ Битоля, въ близкото до града с. *Цапари* се водѣше ожесточено и кръвопролитно сражение между селени и войска. Още въ тъмни зори това село биде обсадено отъ нѣколко стотини души аскеръ, изпратенъ отъ Битоля да издирва оржжие. Имѣющитѣ оржжие селени грабнаха пушкитѣ си и спрѣха нахлуването на войската въ селото и, по тоя начинъ, дадоха възможность на голѣма часть отъ населението да избѣга въ планината. Сражающитѣ се селени не бѣха въ състояние да устоятъ на турския напоръ, затуй напуснаха селото и засѣднаха вънъ отъ него въ непристжпни позиции, отъ гдѣто прѣзъ цѣли 12 часа водиха сражение. Войската нахлу въ селото и извърши ужаси. Около 40 души селени, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха заловени и подложени на грозни мжчения. Двама отъ тѣхъ умрѣха. Изтезаванитѣ бидоха отварани въ Битоля като трофеи и хвърлени въ затвора. По сетнѣ, 18 души отъ тѣхъ бидоха осждени на тежки наказания. При сражението селенитѣ дадоха 11 души убити, а турцитѣ — 30 души.

Тая случка още повече усили тревогата въ Битоля. Макаръ да спрѣ кланьето, нѣ християнитѣ прѣзъ цѣли двѣ недѣли не се рѣшаваха да се покажатъ въ чаршията, въпрѣки увѣренията на властьта.

Битолското кланье прибави още единъ диамантъ къмъ декорациитѣ, съ които султанъ Хамидъ обсипа своя вѣренъ слуга, Хилми паша....

XIII. Прѣдъ бурята.

Македония и Одринско прѣдъ страшни изпитания. — Засилване на сраженията. — Таблици на сраженията, разпредѣлени по мѣсеци, прѣзъ I-то полугодие на 1903 год. и за тия отъ 1898—1903. — Крайната размирность прѣзъ 1903 г. — Поведението на дипломацията. — Положението на организацията. — Организацията прѣдъ страшна дилема. — Общъ поглѣдъ на царящето положение. — Наложителностьта на массова въоржжена самоотбрана. — Рѣшението на централния конгресъ за възстание. — Рѣшение за масово възстание само въ Битолски и Одрински вилaети и четнишко движение въ Солунски и Скопски. — Кратки извлѣчения отъ рѣшенията на конгреса и изъ позива за възстание. — Декларация на централния Македоно-Одрински Революционенъ Комитетъ до Великитѣ Сили по поводъ възстанието.

Мрачни облаци надвиснаха надъ македоно-одринския небосклонъ. Всестранния турски тероръ, дерижиранъ отъ „реформатора" Хилми паша, до крайна степень влоши положението на християнитѣ и подложи послѣднитѣ на безгранични и свърхчовѣшки изпитания. Ако до солунскитѣ атентати тоя тероръ бѣ вече прѣкрачилъ крайнитѣ предѣли на турската жестокость, слѣдъ тѣхъ той се прѣвърна въ безспирна и безпредѣлна всеразрушающа и всепогълщающа хала.....

Безнаказаното кланье въ Солунъ окончателно развърза ржцетѣ на официалната турска власть да продължи още по-яростно изтрѣблението на християнитѣ безъ всѣкакъвъ страхъ отъ външна намѣса. Султанъ Хамидъ, ненаказанъ за солунската касапница, до неимовѣрность засили срѣдствата на своя пъкленъ планъ. Пожарищата и кланьетата, които незабавно слѣдъ тая касапница се извършиха въ страната; повсемѣстнитѣ арести, убийства, безчестия, грабежи и разни звѣрства надъ християнитѣ, които се удесетериха — всичко туй най-краснорѣчиво говорѣше за новата и ужасна фаза, въ която встжпи грозния турски тероръ. Прочее, смазването и изтрѣблението на християнския елементъ въ Македония и Одринско получаваше официална санкция и стрѣмително вървѣше къмъ своя ужасенъ край!

Прѣдъ такава грозна напасть осъмнаха Македония и Одринско слѣдъ солунската кръвнина — напасть, която грозѣше да ги прѣвърне въ необятно пожарище и страховита човѣшка касапница. Още не бѣ изпарена християнската кръвъ изъ солунскитѣ улици, когато подобни кръвнини, придружени съ грозни пожарища, официалната власть извърши и въ с. с. *Балдево, Баница, Битоля, Смжрдешъ, Ениджия* и по много други села изъ четиритѣ вилaети. Освирѣпѣлата турска войска, подпомагана отъ безброй фанатизиранъ башибозукъ, като глутница се нахвърли по християнскитѣ села и колиби и, подъ благовидния прѣдлогъ да преслѣдва четитѣ, извърши ужаси, които човѣшкия езикъ не е въ състояние да прѣдаде: тя грабѣше всичко по-цѣнно, горѣше жилищата, колѣше въ нищо непровинени християни, безчестеше женската челядь и, въобще, вършеше всичко присжще на освирѣпѣла турска войска. Адътъ на Данте блѣднѣе прѣдъ тоя, що официалната власть създаде за християнското население. Турскитѣ звѣрства и изтжпления бѣха стигнали кулминационната си точка! Населението, докарано до полуда, обезумѣло напускаше ограбенитѣ или опожарени огнища и търсѣше подслонъ въ недостжпнитѣ усои и непроходими джбрави.

Свърхъ това, и сраженията между четитѣ и турската войска до такава степень се засилиха, щото само м. май наброява *тридесеть и едно,* — обстоятелство, което най-краснорѣчиво говори и за дървостьта на турскитѣ налитания, и за настжпилото размирно и анархично положение въ страната. Слѣдната таблица на станалитѣ сражения прѣзъ първото полугодие на 1903 г. служи за най-ярка илюстрация на това положение:

Разпредѣление на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ I-то полугодие на 1903 г. *по мѣсеци:*

Наименование на вилаетитѣ	Януарий	Февруар.	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Всичко
Солунски	—	4	4	7	9	11	1	36
Битолски	4	1	2	5	9	1	3	25
Скопски	—	4	2	4	6	—	—	16
Одрински	—	—	1	1	7	—	—	9
Всичко . .	4	9	9	17	31	12	4	86

Тая таблица наглѣдно отбѣлѣзва мѣсечния ржстъ на сраженията и тѣхното засилвание до крайна степень прѣзъ м. м. априлъ и май — незабавно слѣдъ солунското кланье. Отъ сравнението между помѣсечния брой на сраженията прѣзъ тоя шесть-мѣсеченъ периодъ и ония прѣзъ изтеклитѣ години (1898—1903 г.), ще изпъкне още по-релйефно всичкия ужасъ на положението прѣзъ прѣдмѣтния периодъ.

Разпредѣление на сраженията въ Македония и Одринско отъ 1898—1903 г. *по години и мѣсеци:*

Наименование на вилаетитѣ	1898 г.		1900 г.		1901 година						1902 година												Всичко отъ 1898—1903 г.
	Мартъ	Всичко	Августъ	Всичко	Януарий	Априлъ	Юний	Юлий	Септемврий	Всичко	Януарий	Февруарий	Мартъ	Априлъ	Май	Юний	Юлий	Августъ	Септемврий	Октомврий	Ноемврий	Декемврий	Всичко	
Солунски . . .	1	1	1	1	1	—	1	1	2	5	—	1	—	2	2	1	—	1	11	8	2	—	28	35
Битолски . . .	—	—	—	—	—	1	—	—	1	2	—	1	1	—	3	2	1	3	5	1	2	1	20	22
Скопски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	5	5
Одрински . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Всичко . .	1	1	1	1	1	1	2	1	3	8	1	3	2	2	6	3	1	4	16	10	4	1	53	63

Отъ сравнението на тия двѣ таблици става ясно: 1) когато цѣлия петь-годишенъ периодъ (1898—1903 г., ведно съ сраженията прѣзъ есенешното движение на 1902 г.) брои *едва* 63 сражения (53 отъ които прѣзъ 1902 г.), първото полугодие на 1903 г. *само* брои 86 сражения! и 2), когато първото тримѣсечие отъ това полугодие брои *само* 22 сражения, второто му тримѣсечие (м. м. априлъ, май и юний) брои *три-пжти повече* — 60 сражения! Това послѣдното обстоятелство само̀ говори, и за крайне размирното и анархично положение, и за оня ужасъ, който настжпи слѣдъ солунскитѣ атентати; защото, не трѣба да се забравя, грознитѣ послѣдствия отъ тия сражения лѣгнаха изключително върху измжченото християнско население и живота му обърнаха въ сжщински адъ! Впрочемъ, тоя шесть-мѣсеченъ периодъ бѣ тоже *възстанническа*, макаръ и бѣзъ официаленъ прогласъ, създаденъ такъвъ отъ „реформаторската дѣятелность“ на европейския мандатьоръ Хилми паша . . .

Това адско положение, разбира се, не бѣ тайна за дипломацията. Европейскитѣ прѣдставители въ турската столица, особенно тѣхнитѣ консули и агенти по цѣлата страна, бѣха очевидци на бѣсното турско вилнѣние и въ километрически рапорти съ най-мрачни бои рисуваха грозната участь на християнитѣ. Съ очитѣ си тѣ виждаха пожарищата и човѣшкитѣ касапници, сами разравяха изъ пѣсъцитѣ труповетѣ на изкланитѣ, съ собственнитѣ си ржцѣ пипаха ранитѣ и окапали мѣса на жестоко измжчванитѣ — и, въпрѣки всичко туй, ония, за които тѣ пишѣха рапортитѣ си, останаха безчувственни къмъ адътъ, който тѣхния мандатьоръ създаде въ „облагодѣтелствуваната“ страна, не направиха нищо, за да турятъ край на дивото и безпредѣлно турско бѣснувание. И обяснимо е това поведение на дипломацията. Ангажирана около руско-австрийския реформенъ проектъ, тя, въпрѣки даже категоричния

езикъ на фактитѣ и събитията, остана непоколебима въ своя ангажментъ, не пожела да константира даже пълното фиаско на тоя проектъ и да произнесе присжда на собственнитѣ си илюзии... Напротивъ, тя прѣдостави на събитията широкъ просторъ на развитие до... пълна катастрофа!

Новитѣ и чудовищно тешки условия, които „реформаторската дѣятелность" на Хилми паша създаде въ Македония и Одринско слѣдъ солунскитѣ атентати, поставиха революционната организация въ извънрѣдно трудно положение. Съ една бруталность, присжща на врѣмето, тия условия издигнаха прѣдъ нея оня *сждбоносенъ* въпросъ, съ рѣшението на който тя още не мислѣше да се занимава. Нѣщо повече даже. Тия нови условия поставиха организацията прѣдъ страшната дилема: *или да обрьче своето дѣло на бавно, но сигурно погубване, или же да прибѣгне къмъ послѣднитѣ срѣдства за самозащита.* Тая дилема бѣ тъй категорична, щото на организацията остаяше само *да избира!*

Единъ мимолѣтенъ поглѣдъ на царящето положение въ страната ще истъкне всичката неумолимость на тая дилема.

Така:

Слѣдъ солунскитѣ атентати, официалната власть прѣдприе една безпощадна гонидба противъ християнското население. Затворитѣ се оказаха тѣсни за грамадния брой на ония, които тя считаше неблагонадѣжни, между които и всички интелигентни и по събудени людие въ страната, които не бѣха избѣгали въ четитѣ, или емигрирали задъ граница. Общия брой на затворницитѣ не бѣ по-малъкъ отъ *двайсе хиляди души!* Преслѣдванията и ареститѣ бѣха массови и, да бѣ възможно, властьта би обърнала цѣлата страна въ обширенъ затворъ... Населението трѣпна прѣдъ тая чудовищна мѣрка и почувствува всичката сждбоносность на прѣживяванитѣ минути . . .

Интерниранията и въдворяванията на мѣстожителство на ония християни, които отъ десетки години бѣха настанени по голѣмитѣ градове на империята като търговци, занаятчии и работници, изпълниха паланкитѣ и селата съ грамадна *гладна* армия. Откъснати отъ работата, която имъ даваше поминъкъ, съсипани материално и ограничени на постоянно мѣстожителство по домоветѣ си, всички тия нещастници бидоха обрѣчени на ужасна мизерия, на гладна смжрть! Тая гладна масса, броя на която прѣвишаваше *десеть хиляди души,* усили още повече общото недоволство въ страната и даде на революционното брожение още по-силенъ тласъкъ. По-сетнѣ, когато почна възстаннишкото движение, тая гладна масса изпълни възстаническитѣ редове и даде най-добритѣ и най-безстрашни борци.

Грозния и всестраненъ правителственъ тероръ, пожарищата, кланьетата и всевъзможнитѣ видове турски звѣрства, принудиха грамаденъ брой християни да напуснатъ огнищата си, да избѣгатъ по планинитѣ и да се поставятъ подъ защита на организационнигѣ чети. Изложени на всички незгоди, които скитническия и бездоменъ животъ налага; изгубили домоветѣ, покжщнината, имотитѣ, близкитѣ си и, свърхъ това, останали безъ кора хлѣбъ — цѣлата тая масса отъ здрави и работни ржцѣ, неджгави старци, слаби жени и невръстни дѣца, като тежъкъ товаръ лѣгна върху четитѣ, които трѣбваше не само да пазятъ отъ турски налитания, но още и да се грижатъ за нейната прѣхрана! Тия массови бѣгания до такава степень направиха положението критическо, щото нищо не бѣ въ състояние да прѣдотврати грозящитѣ бѣдствия и страховитата катастрофа...

Безбройнитѣ войскови отряди, които властьта пръсна по цѣлата страна, за да одушатъ революционното движение и изтрѣбятъ размирнитѣ елементи, до голѣма степень спжнаха дѣятелностьта на организационнитѣ чети. Срѣщитѣ между послѣднитѣ и потеритѣ до такава степень се зачестиха, щото рѣдки бѣха случаитѣ, когато четитѣ, обикаляйки селата, оставаха незабѣлѣзани. Обстоятелството, че само м. май наброява *тридесеть и едно* сражения, е достатъчно да прѣдстави всичката размирность на положението. Тая хайка противъ четитѣ застави организацията да увеличи броя имъ и усили тѣхнитѣ редове, за да могжтъ устоя срѣщу дързкитѣ и чести турски налитания.

Прѣдъ тая безпредѣлна всеразрушающа и всеногълцающа хала, която грозѣше да обърне цѣлата страна въ обширенъ затворъ, да опепели безброй цвѣтущи села, да обездоми и изложи на гладна смърть десетки хиляди сѫщества, да ороси земята съ потоци кръвь, съ една дума, *да убие цѣлъ единъ народъ* — прѣдъ такава грозна и страховита напасть, една революционна организация, плътъ и кръвь отъ тоя народъ, изъ него изникнала, на него ослонена, която за него сѫществува и за свободата му се бори — можеше ли да обрѣче великата и свѣтозарна идея що олицотворява и цѣлъ народъ на самопогубване? — Единъ бѣ изборътъ, единъ бѣ изходътъ: *массовъ въоржженъ отпоръ, массова въоржжена самозащита, массова въоржжена саморазправа!* . . .

Конгреса отъ делегати на всички революционни окржзи въ страната, свиканъ прѣзъ врѣме на кръвнинитѣ и пожарищата, подъ неумолимото давление на събитията, окончателно разрѣши страшната дилема: *масова въоржжена саморазправа съ грозното турско безправие.*

Жребия бѣ хвърленъ.

Борбата започваше.

Султанъ Хамидъ и неговия вѣренъ слуга, „реформатора“ и мандатьора Хилми паша, могатъ да се гордѣятъ, че успѣка да доведатъ цѣлъ единъ народъ до такова крайно рѣшение . . .

* * *

Прѣди да говоримъ за оная епична и величествена борба между потисняти и потисници, на която свѣтътъ бѣ свидѣтель прѣзъ изтекшата година, намираме за необходимо да направимъ прѣдварително слѣднитѣ пояснителни бѣлѣжки:

На централния Македоно-Одрински конгресъ въ Солунско, свиканъ да се прощнесе върху *сѫдбоносния въпросъ*, взѣ се рѣшение да се направи *массово въстание* само въ два вилаети — Битолски и Одрински, като се повикатъ подъ революционнитѣ знамена послѣднитѣ боеви призиви. За останалитѣ два македонски вилаети — Солунски и Скопски — конгреса прѣдвиде само *четнишко движение*, колкото за диверсия, безъ да се ангажира массата въ въоржжена саморазправа. Това рѣшение конгреса взѣ по съображения, оповѣстяванието на който считаме прѣждеврѣменно.

Между рѣшенията на сѫщия конгресъ, дословно усвоени и отъ окржжнитѣ конгреси въ *Битолско* (на 22 априлъ) и *Одринско* (на 28 юний), сѫществуватъ и слѣднитѣ три точки (точ. 4, 5 и 6), които подчертаватъ високия моралъ, който лѣгна въ основитѣ на въстаническото движение:

„4) Нападение, споредъ обстоятелствата, на всѣка турска въоржжена команда, „била тя войска или башибозукъ;

„5) Бранение християнското население, включая и чуждитѣ поданници, отъ тур„ски нападения;

„6) Заирпщава се да се напада мирното турско население и да се посѣга на тур„ски жени, дѣца и старци“.

А пъкъ въ позива за въстание, отправенъ къмъ населението, стоятъ слѣднитѣ високохарактерни редове:

„Ние вземаме оржжие срѣщу тиранията и безчовѣчието; ние ратуваме въ името „на свободата и човѣщината; прочее, нашето дѣло стои по-високо отъ всякакви нацио„нални и плѣменни различия. Поради това, ний трѣба да нарѣчемъ свои братя всички „страждущи въ тъмното царство на султана. Днесь страдатъ всички християнски насе„ления, включая и самитѣ турци селени. Нашъ врагъ е само турското правителство и „оня, който излѣзе съ оржжие или съ доносъ противъ насъ, или отиде да се разправя съ „беззащитнитѣ старци, жени и дѣца, вмѣсто съ насъ — съ него ние ще се биемъ, нему ще „отмѫщаваме! . . .“

Тия редовце най-краснорѣчиво говорятъ за оная широка почва, на която бѣ поставено възстанието.

Едноврѣменно съ прогласяване на възстанието, Централния М. О. Революционенъ Комитетъ разпрати до В. сили чрѣзъ своитѣ прѣдставители въ странство слѣдната декларация:

„Безнаказанитѣ насилия на мухамеданитѣ и систематическитѣ преслѣдвания на „администрацията, докараха християнитѣ отъ Македония и Одринско до необходимостьта „да прибѣгнатъ до една массова въоржжена отбрана. Тѣ прѣгрнаха тая крайность, слѣдъ „като изчерпаха всички мирни срѣдства, за да докаратъ намѣсата на Европа въ духѣтъ „на договоритѣ, които уреждатъ положението на тия населения. Тая намѣса, остава и „до сега още като единственно срѣдство, за да се отстрани злото и за да се спре проливанието на кръвъ. Понеже безрезултатнитѣ постжпки, прѣдприемани до сега отъ Европейския концертъ, за да се подобри съ палиативни мѣркп турския режимъ, доведоха само „до едно усилване на мухамеданския фанатизъмъ и на държавния натискъ — то става „очевидно, че тая намѣса може да бжде ефикасна само, ако би имала за прѣдварителенъ „и непосрѣдственъ резултатъ:

„1) Назначението, съ сгласие на Великитѣ Държави, на единъ главенъ управитель „християнинъ, който не е принадлѣжалъ никога на турската администрация и независимъ „отъ Високата Порта при изпълнение на неговитѣ длъжности;

„2) Установяването на единъ международенъ контролъ колективенъ, постоянен и „ползующъ се съ широки права на санкция.

„Като довежда до знание причинитѣ, които прѣдизвикаха отчаяния актъ на въз„станалитѣ населения, както и мѣркитѣ, които могатъ да спратъ послѣдствията му, „Вжтрѣшната Организация отхвърля отъ себе си всичката отговорность, и заявява, че тя „ще поддържа борбата до всецѣлото постигание на своята цѣль, като черпи енергия въ „съзнанието на своя дългъ и въ симпатиитѣ на цивилизования свѣтъ“.

Дадохме тия кратки пояснителни бѣлѣшки за да истъкнемъ широкитѣ принципи, които лѣгнаха въ основитѣ на възстанническата борба, причинитѣ, които я прѣдизвикаха и исканията на борящето се население.

IV.

Възстание.

I. Възстание въ Битолски вилаетъ.

Сигнални знаци за възстание. — Първи акции на възстанницитѣ. — Възстание въ казитѣ: *Битолска, Леринска, Костурска, Охридска и Кичевска.* — Заключителна бѣлѣжка.

Илинъ-день — 20 юлий 1903 година.

Всрѣдъ тържественната полунощна тишина, когато цѣлата природа почива въ непробуденъ и безгриженъ сънь, гръмовенъ екъ процѣпи югозападна Македония, разнесе се прѣзъ поля и гори, одекна въ далечнитѣ възнебесни висини и бавно се изгуби въ необятното и неизмѣримо пространство. Екътъ не бѣ още утихналъ, и огненни езици озариха околовръстъ небосклона, пронизаха тъмния полунощенъ фонъ и съ ослѣпително зарево изпълниха дълбоко спящата земя . . . Всичко трѣпна прѣдъ тоя страховитъ екъ, прѣдъ това невидено зарево. Цѣлата природа се пробуди отъ дълбокия сънь и трѣпетно прѣдугади всичката злокобность на страховита буря . . . .

Какъвъ бѣ тоя гръмовенъ екъ, това ослѣпително зарево, що внесоха дисонансъ въ величественната полунощна хармония?

Съ вѣкове потиснати подъ единъ дивъ и безчовѣченъ режимъ; вѣчно терзани отъ едно безподобно безправие; постоянно изложени на единъ безжалостенъ всестраненъ гнетъ; ежеминутно подложени на всички видове жестокости и звѣрства, които тиранията е измислила, за да държи народитѣ въ покорность — християнитѣ въ юго-западна Македония, париитѣ въ турската държава, вѣчно лъгани въ надѣждитѣ си, на 20-й юлий вечерьта високо заявиха тирану, че прѣставатъ вече да сѫ негови роби, не признаватъ вече неговата върховна тираническа власть и на царящето безправие отговарятъ съ въоржжена саморазправа! Гръмовния екъ, що пробуди дълбоко спящата природа, бѣ гръмовно „ура!", изтръгнато изъ дълбочинитѣ на изстрадалата народна душа — гръмовенъ изблицъ на народното негодование. Огненнитѣ езици, що се издигаха високо въ небесата и изпълниха робската земя съ ослѣпително зарево, бѣха сигналнитѣ огньове за въоржжена саморазправа — символа, емблемата на възстаналитѣ робе . . . .

Възстанието бѣ прогласено, кървавата саморазправа започна!

Първитѣ акции на възстаналитѣ християни въ Битолския вилаетъ се изразиха въ скъсване на всички държавни и желѣзно-пѫтни телеграфни жици; въ разваляние на желѣзния пѫть и държавнитѣ шосета на голѣмо пространство; въ изгаряние на всички бейски кули и войскови караулници; въ изтрѣбвание и прогонвание на повечето отряди, които пазѣха главнитѣ пѫтища и стратегични проходи; въ демонстрации прѣдъ нѣкои градове въ вилаета и, най-сетнѣ, въ пълно завладяване на нѣкои отъ тѣхъ.

Тия първи възстанишки акции прѣдизвикаха неописуема трѣвога и паническа уплаха въ турската официална власть. Изолирана въ градоветѣ, паланкитѣ и нахийскитѣ центрове, поставена въ невъзможность да се сношава помежду си, тая власть, въ първитѣ дни на възстанието, бѣ съвършенно парализирана и всичката си грижа съсрѣдоточи въ собственното запазвание отъ налитания на възстанницитѣ. Едва слѣдъ изтичанието на нѣколко трѣвожни дни, когато сношенията тукъ-тамѣ бидоха възстановени, тя дойде на себе, можя да си състави приблизително понятие за настжпилата буря и да помисли за съотвѣтственни мѣрки.

Массово възстание едноврѣменно избухна почти въ цѣлата македонска часть на Битолския вилаетъ, съ изключение на каазитѣ Прилѣпска, Дебърска и Кайлярска, на едно пространство отъ 10 хиляди кв. километра, заселено отъ 300 хилядно християнско население.

За да дадемъ по-пълна картина на ожесточената и кървава борба, която възстаналото население води за свободата си прѣзъ цѣли три мѣсеца, ще очертаемъ на кратко възстанишкото движение въ всѣка кааза по-отдѣлно, а общъ обзоръ ще направимъ при края на настоящия отдѣлъ.

1. — Битолска кааза.

Възстанишко движение въ Битолската кааза. — Възстанишки райони: Буфъ-Колу, Битолско-поле, Гяватъ-Колу, Демиръ-Хисарско, Крушовско, Рѣсенско и Долна Прѣспа — и движението въ тѣхъ. Таблица на сраженията въ Битолската кааза и общи бѣлѣжки по тѣхъ.

Възстанишкото движение въ Битолската кааза, като най-голѣма измежду всички каази въ вилаета, се прояви въ слѣднитѣ *седъмъ* пункта, за база на които служѣха множеството планински разклонения:

а) *Буфъ-Колу* съ цѣлата източна часть на Суха-гора и сѣверо-източната часть на Баба пл. съ върха „Пелистръ“;

б) *Битолско-поле* съ Селичката планина;

в) *Гяватъ-колу* съ Стругова и Бигла планини;

г) *Демиръ-Хисарско* съ Илинска, Протайска и Крушка планини;

д) *Крушовско* съ Баба и Бушева планини;

е) *Рѣсенско* съ юго-западната часть на Бигла и планинитѣ Петринска, Галичица и Куру-Дагъ (цѣлото западно протяжение на Прѣспанското езеро); и

ж) *Прѣспанско* съ цѣлата западна часть на Суха-Гора и Гърбецъ планина (цѣлото източно протяжение на Прѣспанското езеро).

На 20 юлий вечерьта възстанишкитѣ дѣйствия въ Битолската кааза почнаха едноврѣменно въ всички *седемъ* пункта.

а) Буфъ-Колу.

Възстанишкия районъ *„Буфъ-Колу“*, по име на голѣмото планинско християнско село (на границата между Битолската и Леринската каази), е най-близкия районъ до Битоля. Границитѣ му начеватъ отъ селото Брусникъ (до Битоля), обхващатъ сѣверо-източното разклонение на Баба планина, нарѣчено „Аланджикъ“ съ върха „Пелистъръ“, слизатъ на югъ по източнитѣ клонове на Суха-Гора, прѣсичатъ Буфската планина при с. Буфъ (Леринско), слизатъ въ полето при с. Каленикъ и вървятъ по шосето Леринъ—Битоля. Тоя районъ обгръща около 25 християнски села съ твърдѣ незначителенъ мухамеданскиприлѣсъ.

На 20 юлий, около 10 часътъ вечерьта, възстаницитѣ запалиха, като сигналъ, купитѣ сѣно при с. Боримечка ($^1/_2$ часъ до Битоля). Сжщата вечеръ, на $^1/_2$ часъ до града, тѣ скжсаха държавнитѣ и желѣзнопжтни телеграфни жици на разстояние отъ два километра. Слѣдъ тия първи акции, възстанницитѣ се оттеглиха въ планината необезпокоявани отъ турска страна. До 29 юлий тѣ изгориха и разрушиха при с. Бистрица петъ бейски кули, три турски воденици и една брашнена фабрика. На 1 августъ нападнаха кулата при с. Раково и я изгориха. Тогава за първъ пжть се показа въ тоя районъ турска войска, на брой повече отъ три хиляди души, и между с. с. Раково и Буфъ възстанницитѣ издържаха 10 часово ожесто-

чено сражение. Слѣдъ сражението войската изгори с. с. Раково и Битуше и пакъ се прибра въ Битоля, гдѣто страхътъ отъ едно възстанишко нападение на града още не бѣ изчезналъ. По тоя начинъ, възстанницитѣ пакъ останаха господари на района. До 16 августъ тѣ не бидоха обезпокоявани, макаръ често да слизаха въ полето и да нападаха проходящитѣ турски отряди. На тая дата пълчища войска се пръсна изъ Буфския районъ. Възстанницитѣ бидоха принудени да се оттеглятъ въ Пелистерскитѣ висини, една часть отъ които прѣхвърли въ Прѣспанско, а другата остана до край на движението и често обезпокояваше оставенитѣ турски постове край селата и стратегичнитѣ пунктове.

И тъй, отъ 20 юлий до 16 августъ цѣлия Буфски районъ остана въ пълно владѣние на възстанницитѣ.

б) Битолско поле.

Битолското поле заема едно пространство отъ 450 квадратни километра (на ширъ 15 и на дължъ 30). Отъ изтокъ то се загражда съ Селичката планина (западно Мориховско) и часть отъ Нидже пл., на югъ граничи съ Леринското поле (при с. Кенали), на сѣверъ — съ Прилѣпското поле (при с. Тополчани) и на западъ — съ Пелистерската и Крушовската планински вериги. Това поле, ведно съ селата, разположени въ пазвитѣ на Селичката планина, съставляваше тоже възстаннишки районъ, съ база връхлѣстата Селичка планина.

Възстаннишкото движение въ Битолското поле, като негодно за възстаннишки операции, бѣ съвсѣмъ слабо. Массово възстание въ тоя районъ не стана, а отъ всѣко полско село излѣзоха по извѣстенъ брой възстанници и се установиха въ Селичката планина, отъ гдѣто постоянно слизаха въ полето и горѣха бейскитѣ кули и имоти.

Първитѣ дѣйствия на възстанницитѣ въ тоя районъ се проявиха шесть дни слѣдъ прогласяване на възстанието. Така: на 26 юлий тѣ изгориха кулитѣ въ с. Вранѣвци; на 27 — кулитѣ въ с. с. Скочивиръ и Гърбалово; на 28 — кулитѣ въ с. с. Бродъ, Рибарци, Новаци и др. На 7 августъ тѣ издържаха петъ часово ожесточено сражение при с. Паралово — при самитѣ поли на Селичката планина. Възстанницитѣ често правѣха подобни набѣги въ полето и пакъ се вражцаха въ планинската база. Едва къмъ 13 августъ тѣ бидоха принудени да се измѣстатъ по на вътрѣ въ Мориховско, когато грамадни войски отъ къмъ Битоля и Прилѣпъ нахлуха въ Селичката планина.

И тъй, отъ 20 юлий до 13 августъ цѣлата Селичка планина (Западно Мориовско) остана въ пълно владѣние на възстанницитѣ.

в) Гяватъ-Колу.

Гяватския районъ, носящъ името на голѣмото християнско село въ стратегичната тѣснина на пжтя Битоля—Рѣсенъ, е планински съ централенъ пунктъ селото Смилево. Тоя районъ граничи: на югъ — съ Буфския районъ, на изтокъ — съ Битолското и Прилѣпско полета, на сѣверъ — съ горното течение на р. Църна и на западъ — съ Стругова и Бигла планини.

На 20 юлий вечерьта възстанницитѣ нападнаха квартирующия въ Смилево турски гарнизонъ, състоящъ отъ 85 души, избиха около 60 души, а останалитѣ прогониха.

Сжщата вечерь тѣ изгориха всички кули и ханища по шосето Рѣсенъ—Битоля, развалиха всички мостове, скжсаха телеграфната жица на дълго разстояние. Единъ възстанишки отрядъ нападна турското село Доленци, само за сплашване, безъ да причини поврѣди.

На другия день вечерьта, 21 юлий, единъ турски табуръ отъ 400 души, идящъ отъ къмъ с. Облаково, напада укрѣпения възстанишки пунктъ Смилево, нъ биде отблъснатъ съ голѣми загуби.

На 22 юлий турцитѣ съ нови сили нападнаха Смилево и, слѣдъ голѣми жертви, успѣха да влѣзатъ въ него. Тѣ ограбиха селото и изгориха 34 кжщи. Всрѣдъ пламъцитѣ възстанницитѣ нападнаха аскера и го прогониха.

На 23 юлий нови турски сили, придружени отъ башибозукъ изъ турското с. Обедникъ, пакъ нападнаха Смилево, нъ съ залпове бидоха прѣсрѣщнати отъ възстанницитѣ и прогонени съ голѣми загуби.

До края на мѣсеца никаква войска не се показа въ тоя районъ.

На 31 юлий единъ турски отрядъ съ башибозукъ отъ турскитѣ села Кажени и Доленци нападна селото Гявато. Турцитѣ бидоха отблъснати и като луди бѣгаха отъ възстанницитѣ. Въ ржцѣтѣ на послѣднитѣ останаха четири товара муници и други припаси. Слѣдъ пладне отъ Битоля дойде силно турско подкрѣпление съ нѣколко топа. Селото наново биде нападнато и бомбардирано. Възстанницитѣ отстжпиха. Цѣлото село биде изгорено.

Слѣдъ това сражение аскера пакъ се върна въ Битоля и до половината на мѣсецъ августъ не прѣдприе никакъвъ походъ къмъ тоя районъ.

На 15 августъ грамадна турска армия изпълни Гяватския районъ. Осъмъ-хиляденъ отрядъ съ артилерия нападна главния възстанишки станъ при с. Смилево, навлѣзе въ селото и цѣлото изгори. Възстанницитѣ не можяха да устоятъ срѣщу тая грамадна сила и отстжпиха къмъ Демиръ-Хисарско.

Слѣдъ прѣвзиманието на тоя районъ, около 20 августъ, цѣлата тая армия замина къмъ Демиръ-Хисарско, по стжпкитѣ на възстанницитѣ, като останаха само 200 души въ влашкото с. Гопешъ.

Слѣдъ оттеглянието на войскитѣ, възстанишки отряди пакъ се появиха въ опустошения районъ и издържаха още нѣколко сражения.

Гяватския районъ стоя въ пълно владѣние отъ 20 юлий до 15 августъ.

г) Крушовско.

Крушовския районъ, съ центъръ християнското градче Крушово, е тоже планински и граничи: на югъ — съ Гяватския районъ (р. Църна), на изтокъ — съ Прилѣпското поле, на сѣверо-западъ — съ Крушка планина и р. Велика, и на сѣверо-изтокъ — съ шосето Прилѣпъ—Кичево.

Планинското разположение на тоя районъ спомогна до голѣма степень на оная величественна и епична борба около града Крушово, която всички очуди.

Най-важната акция на възстанницитѣ въ тоя районъ, е, безсъмненно, прѣвзиманието на града Крушово и владѣнието му прѣзъ цѣли 10 дена.

На 20 юлий вечерьта, 750 души възстанници отъ Крушово и селата бѣха разположени близу до града. Разпредѣлени на осъмъ отряда, прѣди съмвание, на 21 сжщи, шестъ отъ тѣхъ обсадиха околовръстъ Крушово, а два отряда незабѣлѣзано се вмжкнаха въ самия градъ.

Токо-що се бѣ зазрачило, възстанницитѣ обсадиха правителственния домъ и казармата. Безъ противодѣйствие отъ находящитѣ заптии, тѣ подпалиха укюмата и го изгориха. Обсадата около казармата трая дори до 4 часътъ слѣдъ пладне поради съпротивлението на находящия се въ нея гарнизонъ отъ 60 души войници. Най-сетнѣ, възстанницитѣ съ тулумба напръскаха зданието съ газъ и спиртъ — и го подпалиха. Казармата цѣла изгорѣ, много войници паднаха мжртви, а голѣма часть успѣха да избѣгатъ.

Тъкмо когато сражението между обсаденитѣ войници и възстанницитѣ бѣ въ разгара си, около 300 души аскеръ, придруженъ и отъ башибозукъ изъ Прилѣпскитѣ села Връбяни и Кривогащани, се показа по шосето Прилѣпъ—Крушово. При спилитѣ, обаче, вънъ отъ града, той биде прѣсрѣщнатъ отъ възстаннишки куршуми и заставенъ да се повърне обратно.

Незначителни турски отряди прѣзъ сжщия день направиха и други опитвания да навлѣзатъ въ града, нъ тоже бидоха отблъснати.

За да се избѣгнатъ всѣкакви неприятности, семействата на турскитѣ чиновници бидоха настанени въ една кжща и пазени отъ специална стража. Прѣзъ цѣли десетъ дена, до като градътъ бѣ въ владѣние на възстанницитѣ, тия семейства редовно получаваха храна и всички потрѣби и, при отстжпванието, оставени непокжтнати.

Прѣзъ нощьта срѣщу 22 юлий градътъ бѣ пазенъ отъ всички възстанници и въоржжени граждани, настанени околовръстъ града.

На 22 зараньта, на разсѫмвание, аскеръ и башибозукъ се показаха отъ къмъ Прилѣпъ, нъ бидоха отблъснати отъ отрядитѣ при калето.

Слѣдъ изгрѣвъ слънце, пълчища башибозукъ се опита да нападне града отъ къмъ с. Норово, нъ при мѣстностьта „Бѣла-Вода" биде отблъснатъ и пръснатъ. Подобни башибозушки опити прѣзъ тоя день още дважъ се повториха пакъ отъ къмъ с. Норово (при „Муратова-Чешма"), нъ и въ двата случая останаха безрезултатни.

Сѫщия день около обѣдъ, горското началство влѣзе въ Крушово, посрѣщнато отъ цѣлия градъ. Слѣдъ обѣдъ бидоха свикани около 60 души първенци отъ всички народности, за да избѣратъ врѣменни градски управници. Слѣдъ кратки съвѣщания за такива се избраха по двама отъ всѣка народность (шестъ души), на които се възложи устройството на полицията, грижата за продоволствие на възстанницитѣ, пазение рѣдътъ и тишината въ града и пр. и пр. На тоя съвѣтъ се прѣдостави правото да обложи гражданитѣ съ врѣмененъ налогъ, да прибира храни по реквизиционенъ начинъ, да наказва провиненитѣ граждани и, въобще, да изпълнява службата на врѣменно правителство.

Тоя съвѣтъ, съставенъ отъ прѣдставители на тритѣ народности, които насѣляватъ Крушево, блѣскаво и добросъвѣстно изпълни мисията си бѣзъ какво-годѣ недоволство отъ ничия страна.

На 23 юлий станаха двѣ нови башибозушки нападения отъ къмъ с. Арильево и калето, нъ и въ двата случая безрезултатни.

Впрѣдвидъ честитѣ башибозушки нападения на града, на 24 юлий горското началство разпрати писма до старѣитѣ въ околнитѣ турски села, съ заповѣдь да мируватъ, да не придружаватъ аскера при нападенията и да не безпокоятъ християнското население, защото, въ противенъ случай, строго ще бѫдатъ наказани.

Нѣколко часа слѣдъ разпращанието на тия писма, получи се отговоръ отъ старѣитѣ на турското с. *Алданци,* подпечатано съ печата на селския кметъ *Синанъ.* Тоя отговоръ е тъй характеренъ, щото неможемъ избѣгна изкушението да го не приведемъ изцѣло:

„Отъ писмата ви разбрахме, че вие не сте лоши хора; че сте напуснали домоветѣ „си не да нападате мирното население (като насъ), а сте противъ лошитѣ хора и укюмата „(правителството), който ги защищава. Нъ ония, които вие търсете, не сѫ между насъ, „а избѣгаха въ градоветѣ. Колкото се касае до насъ, обѣщаваме ви, че ще мируваме. Ако „искате да убивате невинни хора, елате. Богъ да помогне на оная страна, която търси „правдата. Другитѣ писма изпратихме до съсѣднитѣ села, които сѫщо сѫ съгласни съ насъ".

(Печатъ) Кметъ *Синанъ.*

Отъ 24—30 юлий Крушово не биде обезпокоявано. Никакво нападение, било отъ войска, или башибузукъ, не стана. Крушевяне плуваха въ щастие и бързаха да се нарадватъ на свободата, за да отплатятъ за нея слѣдъ нѣколко дена прѣскѫпо . . . .

Благодарение на уплахата и липсата на достатъчно войска, която би била въ състояние да парализира възстанишкитѣ дѣйствия, въ първитѣ десетъ дни на възстанието властьта буквално бездѣйствуваше, като се ограничаваше въ разпращание противъ възстанницитѣ незначителни потери, повечето отъ които се връщаха разбити. Трѣбаше, прочее, да се съсрѣдоточатъ голѣми военни сили, за да се противостои на възстанницитѣ. Съ това само се обяснява обстоятелството, че прѣзъ цѣли шесть дена нарѣдъ Крушово не биде обезпокоявано отъ турски нападения.

На 27 юлий и въ тритѣ Крушовски черкви бѫдоха отслужени тържественни панахиди за падналитѣ борци. Слѣдъ панахидата цѣлия градъ се стече на гробищата и отрупа новоизрититѣ гробове съ живи цвѣтя.

На 29 юлий цѣлия градъ бѣ развълнуванъ. И имаше защо. Прилѣпското поле бѣ почернѣло отъ войска. *Десетъ хилядна армия* съ една полска батарея, начело съ Бахтияръ-паша, бѣ разположена около селото Кривогащани — въ самитѣ поли на Крушовскитѣ висини. Една часть отъ тая войска, около двѣ хиляди души, взѣ посока къмъ сѣверъ и по рѣката Блаторъ се изкачи надъ Крушово при с. с. Норово и Селце. Останалата войска се упъти прѣзъ с. с. Върбовци и Тръстеникъ на югъ отъ Крушово. Другъ четири-хиляденъ отрядъ отъ Прибилци, раздѣленъ на двѣ, тръгна къмъ Крушово прѣзъ с. Острилецъ и по единъ отъ притоцитѣ на р. Църна, къмъ с. Кочища (юго-западъ на Крушово). Четвърти турски отрядъ отъ петъ-хиляди души и една горска батарея, идящъ отъ Кичевско, показа се отъ къмъ „Бушева чешма" (сѣверо западъ отъ Крушево). Всички тия отряди, идящи отъ четири посоки, бѣха прѣдназначени да обградятъ околовръстъ Крушово. Възстанницитѣ съзрѣха всичката опасность и побързаха да се настанатъ около града. Бавно и методично се движеше прѣзъ цѣлия день войската къмъ Крушово и постепенно стѣсняваше обрача си.

30 юлий ще остане за Крушевяни паметенъ на вѣчни врѣмена . . . .

Още не бѣ се съмнало, войската бѣ около града и чакаше заповѣдь за нападение. Полската батарея бѣ настанена надъ ясикитѣ съ обърнати топове къмъ града. Възстанницитѣ, залостени около града, зорко наблюдаваха неприятеля. Разстоянието между еднитѣ и другитѣ бѣ съвсѣмъ незначително. Ожесточената и кървава борба бѣ неминуема!

Слънцето изгрѣ. Отъ къмъ главния турски станъ се зададе парламентйоръ, носящъ устна заповѣдь отъ Бахтияръ паша до възстанницитѣ да сложатъ оржжие и се прѣдадатъ. На пашата се отговори, че възстаналия робъ нѣма да сложи оржжието си, до като не се добере до свобода . . .

Около 10 часътъ прѣди пладне сражението започна. Първа заговори артилерията, стрѣляйки право въ възстанишкитѣ позиции. Раздвижи се и пѣхотата и бавно тръгна къмъ града. Съ непрѣкъснати „ура!", възстанницитѣ отговориха. Канонадата и стрѣлбата отъ турска страна се усили. Възстанницитѣ бидоха обсипани съ картечъ и куршуми и, поради туй, слабо отговаряха. Турския обрачъ се стѣсняваше и войската усилено наближаваше възстанишкитѣ позиции. Турския напоръ бѣ извънрѣдно силенъ. Възстанницитѣ изгубиха надѣжда и почнаха да отстжпятъ. Войската наближи града и завзе изпразднените позиции. Най-продължително и кървопролитно бѣ сражението при Биринския пунктъ, гдѣто паднаха 34 души възстанници, начело съ юначния началникъ Питу Гули (влахъ).

Стрѣлбата поутихна, а само топовната канонада продължаваше, нъ не вече срѣщу отстжпилитѣ възстанници, а по посока къмъ града. Започна се бомбардирането на Крушово и трая прѣзъ цѣли два часа. Града биде подпаленъ и изгорени и разрушени 159 кжщи. Благодарение на обстоятелството, че повече отъ жителитѣ бѣха избѣгали въ ближната курия още зараньта — малцина пострадаха отъ турскитѣ гранати. Бомбардировката спрѣ и аскера нахлу въ града. За извършенитѣ турски звѣрства и ужаси говоримъ на друго мѣсто. Тукъ само ще отбѣлѣжимъ, че Крушевяни скжпо отплатиха за 10-дневното си царувание . . .

Измѣстени отъ Крушово, възстанницитѣ отстжпиха въ непристжпнитѣ планини. Може да се каже, че, съ падането на Крушово, и възстанишкото движение въ тоя районъ утихна, макаръ още дълго врѣме да сновѣха изъ него възстанишки отряди и да издържаха още нѣколко сражения.

Епичната борба около Крушово, макаръ и кратковрѣменна, очуди свѣтътъ по дързостьта си и издигна възстанишкото движение на недосѣгаема висота.

д) Демиръ-Хисарско.

Демиръ-Хисарския районъ е сжщо планински и граничи: на истокъ — съ Крушевския и Гяватски райони, на югъ — съ Биглата, на западъ — съ Илинска планина и на сѣверъ — съ Крушка и Баба планини. Прѣзъ тоя районъ минава главното шосе и единственния пжть Битоля-Кичово.

На 20 юлий вечерьта възстанницитѣ скъсаха телеграфната жица по цѣлото шосейно протяжение; разрушиха и изпоразвалиха всички мостове и шосета; изгориха кехайскитѣ кули при турскитѣ чифлици Утово, Стругово, Джванъ, Загориче и др.; нападнаха турския гарнизонъ въ нахийския центъръ Прибилци; избиха аскера въ Брѣзовската кула, а послѣдната изгориха; направиха демон.трация прѣдъ турското с. Мургашево, нападнаха аскера, квартирующъ въ християнското село Цѣръ, който, прѣдизвѣстенъ, избѣга, като остави шинели, патрони и разни припаси. По тоя начинъ, цѣлия Демиръ-Хисарски районъ биде очистенъ отъ турски гарнизони и остана въ пълно владѣние на възстаналото християнско население.

Слѣдъ ужаситѣ въ Крушово, единъ голѣмъ турски отрядъ, прѣдназначенъ за Кичевско, напусна тоя градъ, прѣмина прѣзъ Баба планина и изгори с. Цѣръ.

До половината на м. августъ никаква войска не се показва въ тоя районъ.

Между 15—20 августъ Демиръ-Хисарско биде наводнено отъ 30 хилядна армия, идяща отъ разни посоки и прѣдназначена да очисти тоя планински край отъ възстанницитѣ.

Двѣ-хилядна колона, идяща отъ къмъ Смилево, обходи цѣлата Стругова планина и южната часть на Димиръ-Хисарско. При с. Слѣпче тя се натъкна на единъ възстаннишки отрядъ и имá съ него сражение.

Друга три хилядна колона, идяща отъ къмъ Гявато, обходи цѣлата Бигла, часть отъ Илинската планина и при с. Базерникъ се натъкна на възстаннишки отрядъ. Сѫщата колона при с. Бабино се натъкна на другъ отрядъ.

Трета колона отъ 12 хиляди души се показа по шосето Битоля-Кичево и обходи цѣлото плоскогорие край шосето.

Четвърта колона отъ осъмъ хиляди души, идяща отъ къмъ Кичевско, отзова се при с. Бѣлица.

Тая *тридесеть хилядна* армия прошари цѣлия Демиръ-Хисарски районъ, безъ да нанесе чувствителни удари на възстаниицитѣ и при турското с. Сълпъ се съедини ведно. На 21 августъ почти цѣлата тая армия се оттегли къмъ Битоля и Кичево и само при нахийския центъръ Прибилци остана малъкъ гарнизонъ.

Слѣдъ тая войскова ревизия, възстанницитѣ пакъ останаха господари на Демиръ-Хисарско и прѣзъ цѣлъ единъ мѣсецъ не бидоха обезпокоявани отъ турски налитания.

Нъ скоро тоя планински край стана арена на едно грандиозно сражение, единственно по родътъ си прѣзъ цѣлото възстание.

Понеже въ Крушовско и Гяватъ-Колу движението бѣ вече потушено, то въ Демиръ-Хисарско бѣха се струпале много възстанници, броя на които, независимо отъ мѣстнитѣ отряди, възлизаше на около хилядо души. Тукъ се бѣ прибралъ и главния възстанишки щабъ. Съсрѣдаточването на толкова голѣми възстанишки сили не остана незабѣлѣзано отъ властьта, която не закъснѣ съ единъ сериозенъ походъ.

На 17 септемврий, още у тъмни зори, *два* табура редовна войска съ *четири* горски топа и около 400 души башибозукъ минаха край с. Обедникъ, навлѣзоха прѣзъ Смилево въ Биглата и се отзоваха при манастиря Св. Петъръ. Сѫщеврѣменно, други *два* табури съ *четири* горски топа се настаниха на Лѣсковската рудина, срѣщу с. с. Лѣсково, Боища (Стругава планина), Цѣрово и Вирова (Биглата). Още на 16 вечерьта другъ *единъ* табуръ, идящъ отъ къмъ Рѣсенъ (прѣзъ Биглата), бѣ се закрилъ при горнитѣ разклонения на „Църни-върхъ". Други *три* табури съ *шестъ* горски топа и множество башибозукъ, дошли изъ Охридско, се разположиха по сѣвернитѣ разклонения на Илинската пл., задъ Голи-връхъ", отъ къмъ с. Плакье. Други пъкъ *два* табури съ *два* топа, които прѣнощуваха при с. Бабино, още у зори се появиха на Плоещичкия прѣслабъ. Всѣки единъ отъ тия отряди се придружаваше отъ пò единъ ескадронъ кавалерия. Общия брой на турскитѣ сили възлизаше на *дванайсе хиляди* души пѣхота и башибозукъ, *четиринайсе* горски топа и *четири* ескадрона кавалерия.

Когато тия грамадни сили стѣгаха своя обрачъ, главния щабъ на Битолския революционенъ окрѫгъ, съ 300 души възстанници, се намираше въ центра на обръча — въ Бигла планина. Други 250 души възстанници, подъ командата на началника на Битолския револ.

районъ, Г. Сугаревъ, заемаха южната часть на Бигла. Други пъкъ 420 души възстанници, подъ началството на Демиръ-Хисарскитѣ войводи, заемаха Вировско и Слоещица. Куриери сновѣха между главния щабъ и възстанишкитѣ отряди и донасяха за движенията и намѣренията на неприятеля. По тактически съображения, главния щабъ завзе срѣднитѣ командующи позиции на Бигла, като пое сѫщеврѣменно и командата надъ всички възстанишки сили, чиито фронтъ се простираше отъ с. Боища до с. Слоещица, на едно продължение отъ 15 километра. Общия брой на възстанницитѣ възлизаше на 970 души.

Около три часътъ по турски прѣди пладне, турскитѣ сили настѫпиха къмъ възстанишкитѣ позиции. Първи откриха огънь възстанницитѣ. Тѣ оставиха турцитѣ да наближатъ на 300—400 крачки и ги посрѣщнаха съ друженъ залпъ. Завърза се яростна битка едноврѣменно по цѣлото продължение на Бигла. Слѣдъ дву-часово упорито съпротивление, лѣвия възстанишки флангъ, обстрѣлванъ отъ силенъ артилерийски огънь и заплашванъ въ тила отъ двата табура, които настѫпиха отъ къмъ Лѣсково, напусна позициитѣ си и се пръсна на верига изъ гората, за да пази центровия тилъ. Прѣзъ туй врѣме огъня срѣщу дѣсния възстанишки флангъ бѣ въ най-голѣмъ разгаръ. Тритѣ Охридски табури и башибузука продължаваха да настѫпватъ къмъ дѣсното крило, което сѫщеврѣменно бѣ атакувано и отъ войскитѣ отъ Плоещичкия прѣслабъ. Рѣсенскиятъ пъкъ табуръ продължаваше да настѫпва къмъ центра. Честата стрѣлба на възстанницитѣ, придружена съ непрѣкѫснати и гръмовни „ура!“, стрѣсна турцитѣ; тѣ спрѣха настѫплението и отново откриха адски огънь. Дълго възстанницитѣ упорствуваха и неотстѫпваха позициитѣ си. Около седемъ часътъ турцитѣ премѣстиха артилерията и почнаха отъ три страни съ шарпнели да обстрѣлватъ възстанницитѣ. Куршуми като градъ се сипѣха върху послѣднитѣ. Яви се неизбѣжна нужда да се отстѫпи на по-необстрѣлвани позиции. Двѣсте души възстанници, подъ прикритие на огъня отъ другаритѣ си, отстѫпиха и завзеха каменяцитѣ въ Церовската гора; слѣдъ малко ги послѣдоваха и останалитѣ възстанници, едни отъ които отстѫпиха къмъ Вирово, а други въ Боишкитѣ гори. Тогава турцитѣ съсрѣдоточиха силитѣ си и дружно нападнаха закрѣпилитѣ се възстанници въ Цѣровскитѣ каменяци, нъ позицията бѣше непристѫпна. Възстанницитѣ се държаха до 12 часа вечерьта, макаръ и да бѣха обсипвани отъ безброй гранати, които безврѣдно се пръскаха по каманяцитѣ. Когато настѫпи вечерния мракъ, възстанницитѣ съ „ура!“ се нахвърлиха върху турцитѣ и неврѣдимо си пробиха пѫть прѣзъ гѫститѣ имъ редове.

Резултатитѣ отъ това сражение, което трая прѣзъ цѣлия день, сѫ: 78 турци убити и много ранени, а отъ възстаницитѣ — 17 души убити и 11 ранени.

Слѣдъ сражението войската се разотиде по мѣстата си, а възстанницитѣ въ пъленъ порядъкъ отстѫпиха въ непристѫпния Демиръ-Хисаръ.

До падането на първия снѣгъ никаква войска не се показа вече въ тоя районъ, който до край запази своята пълна независимость. Когато възстанишкото движение спрѣ поради настѫпилата зима, възстанницитѣ се пръснаха по домоветѣ си.

И тъй, Димиръ-Хисарския районъ прѣзъ всичкото врѣме на възстанието (отъ 20 юлий до 20 октомврий) остана въ владѣние на възстанницитѣ.

е) Рѣсенско.

Рѣсенскиятъ районъ, или така нарѣчената Горна Прѣспа, съ едноименно езеро, граничи: на истокъ — съ Демиръ-Хисарския и Гяватски райони (западната часть на Бигла планина), на сѣверо-истокъ — съ Илинската планина, на западъ — съ планинитѣ Петрино и Галичица по цѣлото западно крайбрѣжие на Прѣспанското езеро, и на юго-западъ — съ Суха гора дори до Звѣзда — южната оконченость на езерото.

На 20 юлий вечерьта възстанието въ Рѣсенския районъ се изрази едноврѣменно въ слѣднитѣ акции:

Единъ възстанишки отрядъ нападна и окончателно изтрѣби караула при Крушьескитѣ ханища. Съ новопристигналия аскеръ възстанницитѣ имаха сражение.

Другъ отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Подмочани.

Трети отрядъ имá схватка съ турски башибозукъ въ с. Царедворъ.

Четвърти отрядъ нападна и запали Шурленскитѣ ханища. Ведно съ ханищата изгорѣха и находящитѣ се тамъ 10-на души войници.

Едноврѣменно съ тия акции, нѣколко възстанишки отряди, на брой 150 души, наближиха до Рѣсенъ и демонстрираха прѣдъ самия градъ съ гърмежи. Тукъ се завърза и кратка прѣстрѣлка съ турския гарнизонъ.

Прѣзъ сѫщата вечерь бидоха скъсани всички телеграфни жици, разрушени много мостове и разваленъ шосейния пѫть Битоля—Корча и Битоля—Охридъ на голѣмо пространство.

Тия възстанишки акции силно сплашиха турскитѣ караули и гарнизони, пръснати по селата, които въ панически страхъ побързаха да се приберать въ Рѣсенъ.

На другия день зараньта (21 юлий), нѣколко турски отряди излѣзоха изъ Рѣсенъ и се упѫтиха къмъ възстаналитѣ християнски села. Прѣзъ тоя день станаха сражения на разни мѣста и бидоха изгорени отъ войската нѣколко села. Сѫщото се повтори и на 22, 23, 24, 26 и 28 юлий. Голѣма часть отъ семействата избѣгаха въ планинитѣ. До 5 августъ не стана никакво турско нападение. Прѣзъ тоя день стана ожесточено сражение при с. Ехла, гдѣто 250 души възстанници се сразиха съ 2000 души редовна войска. Слѣдъ тая дата сраженията се зачестиха и около 11 августъ цѣло Рѣсенско се наводни отъ безброй войска. За база на възстанницитѣ служѣха ближнитѣ планини, гдѣто тоже нахълта войската. Послѣдно сражение стана на 8 септемврий въ Крушьеската планина (надъ с. Крушье).

Почти цѣло Рѣсенско стоя въ рѫцѣтѣ на възстанницитѣ до 11 августъ — до нахълтание на войскитѣ. До 30 августъ възстанницитѣ бѣха господари на цѣлото западно крайбрѣжие на Прѣспанското езеро — отъ Стенье до Звѣзда. На 20 септемврий възстанието окончателно биде прѣустановено.

ж) Долна Прѣспа.

Долно-Прѣспанскиятъ районъ обхваща цѣлото източно протяжение на Прѣспанското езеро и граничи: на сѣверъ — съ Рѣсенския районъ, на истокъ — съ западнитѣ разклонения на Баба планина, Суха гора и Сорбичъ планина, на югъ — съ шосето Костуръ-Корча и на западъ — съ езерото.

Почти цѣлия тоя районъ е планински — обстоятелство, което до голѣма степень спомогна за продължителностьта на възстанишкото движение.

На 20 юлий вечерьта 200 души възстанници демонстрираха прѣдъ нахийския центръ Наколецъ и съ квартирующия тамъ гарнизонъ имаха сражение.

Сѫщата вечеръ възстанницитѣ скѫсаха телеграфнитѣ жици, развалиха мостоветѣ и пѫтищата.

Прѣзъ слѣдующитѣ дни, до 11 августъ, тѣ имáха сражения на разни мѣста въ района. Около това врѣме нахълта голѣма войска, която почна да преслѣдва възстанницитѣ даже изъ планинитѣ. На 20 августъ станаха сражения при с. с. Германъ и Рудари, а на 27 сѫщий мѣсецъ стана кървопролитно сражение въ Щърбовската планина между 150 д. възстанници и шесть хилядна армия. При това сражение възстанницитѣ изгубиха 50 души. На 30 августъ стана послѣдното сражение при с. Германъ — слѣдъ която дата възстанишкото движение окончателно биде прѣустановено.

Цѣлия тоя районъ възстанницитѣ владѣха до 11 августъ — до нахълтване на войскитѣ. Слѣдъ тая дата, до 30 августъ, тѣ бѣха господари само на часть отъ планинскитѣ мѣста.

* * *

Горнитѣ кратки бѣлѣжки за възстанишкото движение въ Битолската кааза по райони даватъ приблизително понятие и за общия му вървежъ въ цѣлата кааза. Нъ по-пълна картина за това движение ще даде слѣдната таблица на сраженията, станали прѣзъ цѣлото врѣме на възстанието:

(Сражения въ Битолската кааза)

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Възстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на възстаническитѣ отряди
	Гяватъ-колу.										
1	с. Смилево	20 юлий	150	80	1 : 0.50	19	3	58	2.00	72.50	Д. Груевъ, Б. Сарафовъ, А. Лозанчевъ
2	„ „ (Гъоревъ-гробъ)	21 „	200	600	1 : 3.00	3	1	11	0.50	1.80	Стоянъ Донска
3	„ „	22 „	200	560	1 : 2.80	4	—	8	—	1.40	„ „
4	„ Гяватъ	4 августъ	230	2300	1 : 23.00	12	6	20	2.60	0.90	Георги Сугаревъ
5	„ Лера	4 „	45	250	1 : 5.60	8	—	3	—	1.20	Ив. Илиевъ
6	„ Смилево-Метимиръ	14 „	400	12250	1 : 30.60	12	35	85	0.90	0.70	Д. Груевъ, Г. Сугаревъ и II сел. войводи
7	„ Облаково	21 „	150	700	1 : 4.70	3	1	5	0.70	0.70	Ив. Илиевъ
8	„ Вонща	20 септемврий	430	9060	1 : 21.00	10	3	20	0.70	0.20	Д. Груевъ, Б. Сарафовъ, Лозанчевъ и др.
9	„ Цапари	23 „	200	6000	1 : 30.00	20	45	250	22.50	4.10	Аце Коларъ, Яп. Магарещанецъ и др.
	Всичко въ Гяватъ-колу	20/VII—23/IX	2005	31820	1 : 15.90	91	94	462	4.70	1.10	
	Битолско поле и западно Мориовско.										
10	с. Витолища	2 августъ	250	120	1 : 0.60	4	—	16	—	13.30	Н. Петровъ и Ацевъ
11	„ Паралово	7 „	250	400	1 : 1.60	5	2	26	0.80	6.50	Н. Петровъ и Желѣзаровъ
12	„ Дюнско	12 „	350	7000	1 : 20.00	6	20	160	5.70	2.30	Г. Петровъ, Л. Ивановъ и др.
13	„ Будимирци	14 „	60	20	1 : 0.30	1	—	3	—	15.00	Н. Петровъ, Анте и др.
14	„ Бѣловодица	3 септемврий	300	3000	1 : 30.00	6	18	147	6.00	4.90	Н. Петровъ, Петковъ и Златковъ
15	в. в. Маргара и Орле (при с. Чанища)	20 октомврий	113	5500	1 : 48.70	8	3	84	2.60	1.40	Г. Петровъ, Л. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди).
	Всичко въ Битолско поле и Мориовско	2/VIII—20/X	1323	16040	1 : 12.10	30	43	436	3.30	2.70	
	Крушовска нахия.										
16	Крушово	21 юлий	50	60	1 : 1.20	13	6	18	12.00	30.00	Ив. Оровчанецъ
17	„	21 „	50	30	1 : 0.60	5	—	16	—	53.30	Андреа Димковъ
18	Крушовско кале	21 „	60	300	1 : 5.00	15	—	12	—	4.00	Марко Христовъ
19	Норово („Бѣла-вода")	22 „	50	17	1 : 0.30	2	—	9	—	53.00	Гюрчинъ
20	„ („Муратова-чешма")	22 „	50	20	1 : 0.40	3	—	5	—	25.00	Коста Димитровъ
21	„ „	22 „	50	100	1 : 2.00	1	—	3	—	3.00	„ „
22	с. Аральево („Деши-камень")	23 „	50	70	1 : 1.40	3	1	2	0.50	3.00	Гюрчинъ
23	Крушовско кале	23 „	60	100	1 : 1.70	1	—	—	—	—	Марко Христовъ
24	Крушово („Слива")	30 „	50	3000	1 : 60.00	1	7	—	14.00	—	Георги Стояновъ
25	с. Норово	30 „	50	2500	1 : 50.00	1	1	—	0.50	—	Коста Димитровъ
26	„ Ростонца	30 „	50	2000	1 : 40.00	1	2	—	4.00	—	Христо и Ташко Каревъ
27	„ Бирино	30 „	55	3000	1 : 54.50	2	34	10	61.80	0.30	Питу Гули (влахъ)
28	Крушово	30 „	—	8000	—	—	—	—	—	—	Бомбардираще на града
29	с. Брѣзово	4 августъ	55	2000	1 : 36.40	1	4	—	7.30	—	Марко Христовъ
30	„ Дрѣново	21 „	55	500	1 : 9.00	1	1	—	2.00	—	Ив. Оровчанецъ
31	„ Зашле	26 септемврий	23	2000	1 : 87.00	3	3	—	13.00	—	К. Димитровъ
	Всичко въ Крушовска нахия	21/VII—26/IX	758	23697	1 : 44.40	53	59	75	7.80	0.10	
	Демиръ-Хисарска нахия.										
32	с. Прибилци	20 юлий	150	170	1 : 1.10	8	1	5	0.70	3.00	Д. Дечевъ, От. Митревъ, П. Ивановъ
33	„ Цѣръ	5 августъ	70	400	1 : 5.70	2	—	—	—	—	Велко и Злате
34	„ Цѣрско	7 „	70	120	1 : 1.70	4	4	20	5.70	16.60	Юрдьнъ Пиперката
35	„ Бабино	15 „	15	70	1 : 4.70	2	1	—	6.60	—	Борисъ Сарафовъ
36	„ Базернькъ	15 „	30	70	1 : 2.30	3	2	5	6.60	7.10	Д. Дечевъ
37	„ Слѣпче	20 „	100	5000	1 : 50.00	3	35	7	35.00	0.14	Пиперката, Божинъ и 4 сел. войводи
38	„ Слоещица (Бигла планина)	17 септемврий	970	12000	1 : 12.40	12	28	160	2.90	0.90	Д. Груевъ, Б. Сарафовъ, Лозанчевъ, Д. Дечевъ, Сугаревъ и др.
39	„ Брѣзово	15 октомврий	50	10000	1 : 200.00	2	15	—	30.00	—	Лозанчевъ, Сотиръ и Матлиевъ.
	Всичко въ Демиръ-Хисарско	20/VII—15/X	1455	27830	1 : 19.10	31	86	143	5.90	0.50	

(Слѣдва)

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Възстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на възстанишкитѣ отряди
	Рѣсенска нахия.										
40	с. Крушье	20 юлий	27	180	1 : 7.00	4	—	5	—	2.80	Иванчо Трайчевъ
41	при гр. Рѣсенъ	20 „	150	550	1 : 3.70	2	—	—	—	—	Сл. Арсовъ, С. Олчевъ, П. Стрѣзовъ и др.
42	Петрينска планина	20 „	45	250	1 : 5.50	2	—	—	—	—	Стефанъ Маврото и Никола
43	с. Подмочани	20 „	68	50	1 : 0.70	4	—	3	—	6.00	Кочо Кочоски
44	Шурленски ханъ	20 „	60	25	1 : 0.40	6	—	8	—	32.00	П. Стрѣзовъ и Ст. Лазовъ
45	с. Боуно	20 „	55	400	1 : 7.30	3	—	—	—	—	Ставре Боунче и Ст. Маврото
46	„ Крушье	21 „	27	300	1 : 11.00	9	—	—	—	—	Иванчо Трайчевъ
47	„ Леорѣка	21 „	40	300	1 : 7.50	2	—	—	—	—	Сп. Олчевъ и Подпоруч. Ал. Папайотовъ
48	Стенски-ханъ	22 „	37	50	1 : 1.40	24	—	4	—	8.00	С. Олчевъ, Стрѣзовъ и Иоше Глобочански
49	с. Подмочани	23 „	76	600	1 : 8.00	5	—	17	—	2.80	Кочо Кочоски
50	„ Боуно	24 „	38	500	1 : 13.00	2	—	—	—	—	Ставре Боунчето
51	Петрينска планина	24 „	42	150	1 : 3.80	1	—	3	—	3.30	Ст. Маврото и Никола
52	с. Боуно	26 „	45	500	1 : 11.00	1	—	—	—	—	Ставре Боунчето
53	„ Дунени	28 „	37	700	1 : 19.00	2	—	—	—	—	Никола
54	„ Крушье	5 августъ	27	600	1 : 22.00	4	—	—	—	—	Иванчо Трайчевъ
55	„ Ехла	11 „	250	2000	1 : 8.00	6	—	36	—	1.80	Сл. Арсовъ, С. Олчевъ, Стрѣзовъ и др.
56	Крушьеска планина	18 „	27	400	1 : 15.00	3	—	—	—	—	Иванчо Трайчевъ
57	Покръвничка планина	18 „	70	400	1 : 5.70	3	1	4	1.40	1.00	П. Стрѣзовъ, Ст. Мешковъ и Стефо
58	Ехленска планина	21 „	150	6000	1 : 40.00	10	4	5	1.70	0.10	Арсовъ, Папайотовъ, Мешковъ и Колю
59	Боуно	22 „	45	3000	1 : 70.00	1	—	—	—	—	Ставре Боунчето
60	Подмочанска планина	25 „	40	2000	1 : 50.00	10	6	10	15.00	0.50	Кочо Кочоски
61	Крушьеска планина	8 септемврий	60	1000	1 : 16.70	3	2	8	3.30	0.40	Ионче отъ Крушье и Сиро отъ Леорѣка.
	Всичко въ Рѣсенска нахия	20/VII—8/IX	1416	19955	1 : 14.10	107	13	99	0.90	0.50	
	Долно-Прѣспанска нахия.										
62	с. Наколецъ	20 юлий	200	160	1 : 0.80	8	5	12	2.50	7.50	Кокаревъ, В. Илиевъ и Ст. Петровъ
63	„ Шаовци	22 „	200	30	1 : 0.20	24	—	2	—	6.60	Дине, Кокаревъ, Илиевъ и Ан. Андрѣевъ
64	„ Ржмби	24 „	200	50	1 : 0.30	48	4	7	2.00	14.00	Кокаревъ, Илиевъ и Андрѣевъ
65	„ Пжиле	26 „	260	160	1 : 0.60	288	5	10	2.00	6.20	Ан. Андрѣевъ, П. Христовъ и Коте
66	„ Щърбово	6 августъ	130	600	1 : 7.60	6	7	11	5.40	1.80	П. Кокаревъ и В. Илиевъ
67	„ Германъ	20 „	200	600	1 : 3.00	3	—	13	—	2.20	Ефтимовъ, Христовъ, Ив. Прилѣич. и др.
68	„ Рудари	20 „	30	6000	1 : 200.00	6	10	12	33.30	0.50	Ал. Ефтимовъ и Андрѣевъ
69	Щърбовска планина	27 „	150	6000	1 : 40.00	6	50	24	33.30	0.40	Ефтимовъ, Ив. Прилѣич. и Н. Стефановъ
70	с. Германъ	30 „	200	600	1 : 3.30	4	—	8	—	1.30	Ефтимовъ, П. Христовъ и Ив. Прилѣич.
	Всичко въ Прѣспанска нахия	20/VII—30/VIII	1570	14200	1 : 9.00	394	81	99	5.20	0.70	
	Всичко въ Битолска кааза	20/VII—20/X	8527	133542	1 : 15.60	706	376	1314	4.30	1.00	

Горната таблица на сраженията по райони прѣзъ врѣме на възстанието наглѣдно прѣдставлява ходътъ на възстанишкото движение въ Битолската кааза.

Спорѣдъ тая таблица, общия брой на сраженията въ цѣлата кааза възлиза на крупната цифра 70, съ изключение на ония, които станаха въ Буфъ-колу. По райони, най-много сражения станаха въ Рѣсенско (22) и Крушовско (16), и най-малко въ Битолското поле и Мориовско (6).

Най-ясно прѣдставление за вървѣжа на възстанишкото движение, и по райони, и изобщо въ цѣлата кааза, ще даде слѣдната таблица:

Наименование на районитѣ	Разпредѣление на сраженията по дни и мѣсеци: Юлий 20	21	22	23	24	26	28	30	Всичко	Августъ 2	4	5	6	7	11	12	14	15	18	20	21	22	25	27	30	Всичко	Септемврий 3	8	17	20	23	26	Всичко	Октомвр. 15	20	Всичко	Общо въ каазата	Забѣлѣжка
Гиавъ-колу	1	1	1	—	—	—	—	—	3	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	4	—	—	—	1	1	—	2	—	—	—	9	За сраженията въ Буфъ-колу вижъ таблицата за Дерменско
Витолско-поле	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	—	—	—	—	1	—	1	1	6	
Крушовско	—	3	3	2	—	—	—	5	13	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	16	
Демиръ-Хисарско	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	5	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	8	
Рѣсенско	6	2	1	1	2	1	1	—	14	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	—	1	1	1	—	—	7	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	22	
Долна-Прѣспа	1	1	—	—	1	1	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	
Всичко	9	7	5	3	3	2	1	5	35	1	3	2	1	2	1	1	2	2	2	3	3	1	1	1	1	27	1	1	1	1	1	1	6	1	1	2	70	

Отъ тая таблица става ясно, че послѣдния децимъ на м. юлий (първитѣ дни на възстанието) е най-обиленъ съ сражения (35), най-много отъ които станаха въ Рѣсенско (14) и Крушовско (13), и нито едно въ Битолско поле. Прѣзъ тоя децимъ най-много сражения станаха на 20 юлий вечерьта — въ първия день на възстанието (9), и най-малко на 28 юлий (само едно). Има дни, прѣзъ които не станаха никакви сражения (25, 27 и 29 юлий). Изобщо, засилени въ първитѣ дни на възстанието, въ послѣдующитѣ на тоя мѣсецъ сраженията постепенно намаляваха и само въ послѣдния день (30 юлий) пакъ се засилиха (падането на Крушово).

Прѣзъ м. августъ въ Битолската кааза станаха, сравнително, доста сражения (27). Най-много сражения станаха на 4, 18 и 20 августъ (по три), сетнѣ на 5, 7, 12, 14 и 15 августъ (по двѣ) и най-малко прѣзъ други осъмъ дена (по едно). Изобщо, въ тая кааза всѣки втори день имà сражения.

Прѣзъ м. семтемврий възстанишкото движение почна да намалява. Независимо отъ обстоятелството, че много отъ възстанишкитѣ райони бѣха завзѣти отъ турски войски (Буфски, Гяватски, Крушевски и др.), нъ, изобщо, и самитѣ възстанници избѣгваха сраженията съ грамаднитѣ турски пълчища, които испълниха възстаналия край. Прѣзъ тоя мѣсецъ въ Битолската кааза станаха само шесть сражения, между които и онова на Бигла планина.

Прѣзъ м. октотмврий станаха само двѣ сражения. Поради настжпилия студъ въ планинскитѣ мѣста, възстанишкото движение, обязателно, трѣбваше да бжде прѣустановено. Около 20 октомврий бидоха спрѣни всѣкакви възстанишки дѣйствия и възстанницитѣ разпуснати по домоветѣ имъ.

И тъй, въ седъмь-тѣ възстанишки райони на Битолската кааза, сравнително съ другитѣ кааза въ вилаета, станаха най-много сражения (70) — обстоятелство, което само говори за бурностьта на възстанишкото движение въ помснатата кааза.

Съставътъ на възстанишкитѣ отряди въ Битолската кааза, по размѣръ, до голѣма степень се отличава отъ тоя на организационнитѣ чети въ прѣдвъзстанишкия периодъ. До като послѣднитѣ бѣха прѣдназначени изключително за организаторска цѣль, на първитѣ (възстан. отряди) прѣдстоеше да изнесатъ на плѣщитѣ си цѣлата възстанишка борба противъ единъ неприятель, разполагающъ съ грамадни регулярни сили и башибузушки пълчища. Все пъкъ, състава на възстанишкитѣ отряди не бѣ по-малъкъ отъ 15, и по-голѣмъ отъ 70 души — обстоятелство, което говори и за партизанския характеръ на възстанишкитѣ дѣйствия. Въ общата таблица на сраженията въ Битолската кааза, въ графата на воющитѣ сили, наистина, фигуриратъ отряди отъ по нѣколко стотинъ души, нъ това сж съединени отряди, било за съвмѣстно нападение на голѣми турски гарнизони, било за отблъсвание налитанията на грамадни турски пълчища. И всѣкога, слѣдъ сраженията, тия съединени отряди пакъ се раздробяваха на съставенитѣ си части и се пръсваха по мѣстата си. Така, съединени отряди унищожиха и прогониха Смилевския гарнизонъ, прѣвзеха Крушово, нападнаха Прибилци, демонстрираха прѣдъ Рѣсенъ, издържаха турскитѣ нападения при с. Ехла и Ехленската планина, нападнаха с. с. Наколецъ и Пжпле и пр. и пр. Нъ най-голѣмъ съединенъ възстанишки отрядъ бѣ тоя при Бигла планина, гдѣто 970 души възстанници издържаха прѣзъ цѣли 12 часа напорътъ на 12-хилядна турска армия. Изобщо, възстанишкитѣ отряди не бѣха многочисленни и дѣйствуваха всѣки отдѣлно по партизански начинъ и само въ врѣме на голѣма нужда се съединяваха по нѣколко ведно. Безсъмнѣнно, тоя начинъ на дѣйствие затрудни до голѣма степень многочисленната турска армия и я направи безсилна да потуши възстанишкото движение.

Сравнително съ малобройния съставъ на възстанишкитѣ отряди, турскитѣ сили, прѣдназначени да потушатъ възстанието въ Битолската кааза, при всички случаи прѣвъзходствуваха. Като се изключатъ първитѣ два дена на възстанието, въ послѣдующитѣ дни численностьта на турскитѣ отряди се усилваше постепенно, а слѣдъ 10 августъ тая численность стана прѣкомѣрно голѣма. Въ първитѣ дни на възстанието турското правителство не разполагаше съ голѣми войски въ Битолския вилаетъ. На 20 юлий вечерьта то биде поразено

отъ възстанишкия ураганъ. Малкитѣ гарнизони по селата и стратегичнитѣ пунктове бидоха унищожени, или прогонени По-голѣмитѣ войскови сили, които квартируваха въ Битоля и казалийскитѣ градове, то ги пазеше за евентуална отбрана отъ възстанишки нападения на градоветѣ. Сегизъ-тогизъ се пръскаха по нѣколко отряди изъ околностьта, колкото да горятъ селата, нъ на мръквание пакъ се прибираха по мѣстата си. Това положение трая само прѣзъ първитѣ десетина дена. Нъ когато пристигнаха грамадни войски изъ другитѣ вилаети и изъ Азия, многочисленни отряди (отъ по нѣколко хиляди души), подъ строго опредѣленъ планъ, се пръснаха на всждѣ и се почнаха блокади дори на цѣли планински мѣстности. Слабитѣ възстанишки отряди, които отначало държѣха нападателно положение, измѣниха тактиката си и избѣгваха сраженията поради безсилието си да устоятъ срѣщу грамаднитѣ турски пълчища, или же, както помѣнахме, въ случай на нужда, по нѣколко се съединяваха ведно за самоотбрана.

Пропорцията между воющитѣ сили въ Битолската кааза прѣзъ врѣме на възстанието е чудовищна! Твърдѣ незначителенъ е броя на сраженията (12 отъ 70), въ които възстанишкитѣ сили прѣвъзходствуваха турскитѣ (въ сраженията при Смилево, Витолища, Будимирци, Подмочани, Шурленски ханъ, Наколецъ, Шаовци и пр. — 1:0.2—1:0.80). Ала всички тия сражения станаха въ първитѣ дни на възстанието, когато възстанницитѣ въ съединени отряди нападаха турскитѣ гарнизони и караули по селата и стратегическитѣ пунктове. Въ всички други сражения (58) прѣвъзходството на турскитѣ сили бѣ поразително. Така: въ сраженията при Смилево-Метимиръ, Цапари, Бѣловодица и пр. единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *тридесетъ* души турски войници; въ сраженията при Ростоица, Ехленската и Щърбовската планини и др. — единъ срѣщу *четиридесетъ;* въ сраженията при Норово, Слѣпче, Подмочанска пл. и др. — единъ срѣщу *петдесетъ;* въ сраженията при Крушово (Слива) — единъ срѣщу *шестдесетъ;* при Боуно (на 22/VIII) — единъ срѣщу *седъмдесетъ;* при Зешле — единъ срѣщу *осъмдесетъ и седъмъ;* а въ сраженията при Брѣзово и Рудари *единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу двѣсте души турски войници!* Пропорцията между воющитѣ страни е тъй неравномѣрна, и прѣвъзходството на турскитѣ сили почти при всички сражения тъй неимовѣрно, щото дързостьта на възстанницитѣ изглѣжда чудовищна. Изобщо, въ Битолската кааза прѣзъ врѣме на възстанието сж сблъскани 8.527 възстаннишки сили срѣщу 133.542 турски, или, общо, *единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу 15 души турски войници* (1:15.60)! Все пакъ, въпрѣки това турско прѣвъзходство, възстанишкото движение въ Битолската кааза проживѣ пълни три мѣсеци и, безсъмнѣнно, щѣше да проживѣе тройно повече, ако суровата зима не попрѣчеше на това.

Продължителностьта на сраженията говори и за упоритостьта на възстанницитѣ. Наистина, има доста сражения, които сж продължавали само по нѣколко часа; нъ значителенъ е и броя на сраженията, които траяха по цѣли дни, денонощия и даже повече. Така: сраженията при Боица, Ехленската и Подмочанската планини траяха по *десетъ* часа; сраженията при Стеньски ханъ и Шаовци — по *двайсе и четири* часа; а сражението при Ржмби трая *четиридесетъ и осъмъ* часа! Нъ най-продължителна бѣ обсадата на с. Пжпле (Долна-Прѣспа), която трая цѣли *дванайсе денонощия!* Изобщо, сраженията въ Битолската кааза, по своята продължителность, както ще видимъ, заематъ първо мѣсто — обстоятелство, което по най-краснорѣчивъ начинъ говори и за сериозностьта на възстанишкото движение въ тая кааза.

Кървопролитностьта на сраженията се опредѣля отъ загубитѣ на воющитѣ страни. Въ това отношение Битолската кааза заема първо мѣсто. Твърдѣ незначителенъ е броя на сраженията (12), които се свършиха бѣзъ човѣшки жертви, нъ и тѣ сж кратки прѣстрѣлки отъ по нѣколко часа. Обаче, повечето отъ сраженията броятъ голѣми загуби отъ двѣтѣ страни, и най-много отъ турска страна. Най-кървопролитни бѣха сраженията при Смилево, Смилево-Метимиръ, Цапари, Дюнско, Бѣловодица, Бирино, Слѣпче, Слоещица, Ехла, Щърбовска планина и др. Най-много възстанници паднаха въ сраженията при Смилево-Метимиръ (35), Цапари (45), Бирино (34), Слѣпче (35), Слоещица (28), Щърбовска планина (50) и др.

Колко и да сѫ голѣми загубитѣ на възстанницитѣ въ тия сражения, нъ не сѫществува нито единъ случай на окончателно унищоженъ отрядъ. Турскитѣ же загуби сѫ несравненно по-голѣми. Най-много турци паднаха въ сраженията при Смилево (58), Смилево-Метимиръ (75), Цапари (250), Дюнско (160), Бѣловодица (147), Маргара и Орле (84), Слоещица (160) и др. Общия брой на загубитѣ (убити и ранени) въ Битолската кааза прѣзъ цѣлото възстание възлиза на 376 д. възстанници (4.30%) и 1.314 души турци (1%). Значи, турскитѣ загуби сѫ *три пѫти по-голѣми* отъ тия на възстанницитѣ.

Горнитѣ кратки бѣлѣжки за възстанишкото движение въ Битолската кааза даватъ достатъчно прѣдставление за оная величественна и епична борба между потисници и робе, която, въпрѣки очакванията на всички, успѣ да проживѣе пълни три мѣсеци. За спиранието на тая борба, безсъмненно, до голѣма степенъ спомогнаха грамаднитѣ турски военни сили, които изпълниха цѣлата кааза и извършиха нечути ужаси; нъ безсъмненно е сѫщо, че на това спирание най много повлия настѫпванието на зимата, която прѣзъ м. октомврий се появи въ планинитѣ въ всичката си суровость. Около 20 октомврий възстанишкото движение въ Битолската кааза окончателно биде прѣустановено, оружието прибрано, а възстанницитѣ разпуснати по домоветѣ имъ.

2. — Леринска кааза.

Възстанишко движение въ Леринската кааза. — Възстанишки райони. — Движение въ *Старо-Нередски* районъ. — Сражение въ Псодерскитѣ тѣснини. — Прѣвзимание на Невѣска. — Господствуване на възстанницитѣ. — Прѣкратяване на движението. — Движение въ *Нидженски* районъ. — Първи акции и разни сражения. — Владѣнието му отъ възстанницитѣ и прѣустановяване на движението. — Таблица на сраженията въ Леринската кааза. — Общи бѣлѣжки за сраженията.

Възстанишкото движение въ Леринската кааза се прояви едноврѣменно въ два пункта, за база на които служѣха Старо-Нередската и Нидже планини, раздѣлени една отъ друга съ плодородното Леринско поле.

Старо-Нередскиятъ възстанишки районъ обхваща цѣлата планинска мѣстность на сѣверо-западъ и юго-западъ отъ казалийския градъ Леринъ съ планинитѣ Бухска и Нередска, и граничи: на сѣверъ съ Буфъ-колу, на западъ съ Долно-Прѣспанския районъ, на юго-западъ съ Костурската кааза и на изтокъ съ Леринското поле. Тоя районъ обгръща около 20 голѣми села, населени съ чисто християнско население.

Възстанишкото движение въ тоя районъ започна на 20 юлий вечерьта и се изрази въ слѣднитѣ акции:

Единъ съединенъ възстанишки отрядъ, състоящъ отъ 200 души, нападна прѣзъ нощьта желѣзно-пѫтната станция при с. Екши-Су, разруши съ динамитъ маказа, изби заптитѣ, които пазѣха станцията и скъса телеграфа на нѣколко мѣста. Съ дошлата отъ Суровичево (нахийски центъръ) войска възстанницитѣ имàха сражение и съ незначителни загуби пакъ се прибраха въ планинската си база.

Други нѣколко възстанишки отряди скъсаха на много мѣста държавната телеграфна жица Леринъ—Невѣска, Леринъ—Суровичево и Леринъ—Битоля и развалиха нѣколко шосейни мостове и желѣзно-пѫтния мость при турското с. Кенали.

Слѣдъ тия акции, въ послѣдующитѣ дни, станаха въ тоя районъ редъ сражения между възстанницитѣ и турскитѣ войски — при с. Търсие, между с. с. Раково-Бухъ, при Секулево, чифликътъ Ориовско, надъ Прѣкопана и др. Съ изключение на единъ малъкъ турски гарнизонъ, който квартируваше при мѣстность „Езерцата“ въ Бигла планина (надъ с. Арменско), цѣлата планинска частъ бѣ очистена отъ турска войска и се намираше въ рѫцѣтѣ на възстанницитѣ. Тоя гарнизонъ (250 души), настаненъ на извънредно стратегиченъ пунктъ (Псодерскитѣ тѣснини), командуваше надъ главното и единственно шосе Леринъ—Костуръ и до голѣма степень спѫваше дѣйствията на Леринскитѣ възстанници. Прочее, прогонването му отъ тоя пунктъ се явяваше наложително. Сражението, което стана при „Езерцата“ между 300 души възстанници и 2000 души войска съ артилерията, е най-сериозното сражение въ Леринско и, за туй, заслужва да му посвѣтимъ нѣколко редовце.

Залостенъ въ Псодерскитѣ тѣснини около непристжпни командующи чуки, турския гарнизонъ бѣ неуязвимъ отъ къмъ Леринско. Прочее, трѣбваше той да бжде нападнатъ и отъ къмъ Костурско, за да бжде изтиканъ изъ тоя стратегиченъ пунктъ. Слѣдъ прѣдварително споразумѣние между Леринското и Костурско горски началства, опредѣли се деньтъ 4 августъ за съвмѣстно нападение на тоя гарнизонъ отъ отряди на двѣтѣ съсѣдни възстанали каази — Леринска и Костурска.

Четири Лерински възстанишки отряди (Търсенски, Арменски, Нередски и Лагенски) още на 3 августъ вечерьта завзѣха височинитѣ отъ къмъ Търсие и Арменско и се настаниха по върховетѣ „Старъ-Рундзеръ", „Младъ-Рундзеръ", „Киркова-голина" и мѣстностьта „Властна орница". Едноврѣменно съ тѣхъ, отзоваха се и Костурскитѣ отряди отъ къмъ с. с. Псодери и Статица и се установиха при мѣстностьта „Влашки колиби".

Едно непрѣдвидено обстоятелство до голѣма степень усложни задачата на възстанницитѣ. Нѣкои Псодерски чорбаджии узнаха плана на възстанницитѣ и увѣдомиха турския гарнизонъ за грозящата го опасность. Вечерьта на 3 юлий, когато възстанницитѣ се настаняваха по върховетѣ, два табура турска войска съ артилерия пристигна отъ Леринъ въ тѣснинитѣ. Нѣщо повече даже. Турскиятъ комендантъ поиска подкрѣпление и отъ Костурско. Писмото му, обаче, съ което искаше подкрѣпление, попадна въ ржцѣтѣ на възстанницитѣ (куриерътъ бѣ за ловенъ), които случайно откриха опасностьта да бждатъ нападнати отъ къмъ гърба. И тъй, вмѣсто съ незначителенъ гарнизонъ, възстанницитѣ (около 300 души) трѣбваше да се борятъ съ двѣ-хилядна турска армия.

На 4 августъ зараньта, още у тъмни зори, нѣколко Костурски отряди се упжтиха да завзематъ околнитѣ чуки, за да наблюдаватъ неприятеля. При наближаванието имъ, обаче, тѣ се натъкнаха на турски отрядъ, изпратенъ да завземе сжщитѣ чуки. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка турцитѣ отстжпиха въ други позиции, като продължаваха да стрѣлятъ, а възстанницитѣ успѣха да се добератъ до чукитѣ и да се укрѣпятъ. Останалитѣ Костурски отряди побързаха да завзематъ върха „Гъоргова глава" и мѣстноститѣ „Езерцето" и „Копанката".

При изгрѣвъ слънце сражението започна.

Една турска колона усилено настжпи къмъ „Езерцата", изтика изъ тая мѣстность възстанницитѣ и завзе позициитѣ имъ. Тукъ турцитѣ поставиха двѣ горски орждия, отъ дѣто обстрѣлваха всички възстанишки позиции. Изтиканитѣ възстанници се присъединиха къмъ Леринскитѣ отряди.

Друга една турска колона съ непрѣкъсната стрѣлба нападна възстанишката позиция при „Гъоргова глава", съ заповѣдь да я прѣвземе. Убийственния огънь, който възстанницитѣ отъ всичкитѣ позиции откриха съ развѣто знаме и непрѣкъснато „урра"! стрѣсна турцитѣ. Сигналиста събра пръснатитѣ войски на почивка. Слѣдъ единъ часъ послѣдва ново нападение, тоже безуспѣшно.

Около пладне пристигна отъ Леринъ ново турско подкрѣпление отъ два табура войска и два горски топа съ много припаси. Тая войска завзѣ мѣстностьта „Влашката плоча" и осигори турския гърбъ отъ евентуално възстанишко нападение.

Благодарение на добритѣ си позиции, възстанницитѣ *шесть* пжти нарѣдъ отблъснаха турскитѣ налитания, безъ особенни жертви отъ своя страна. Въ това отношение до голѣма степень спомогна възстанишкия сигналистъ, който изкусно даваше на турцитѣ противорѣчиви сигнали.

Едва около четири часътъ слѣдъ пладне турцитѣ съзнаха измамата и съ по-голѣми сили настжпиха къмъ върха „Гъоргова глава". Слѣдъ дву-часово ожесточено сражение находящитѣ се възстанници на тая позиция бидоха принудени да отстжпятъ въ пъленъ порядъкъ къмъ „Влашкитѣ колиби". Турцитѣ завзѣха тоя върхъ срѣщу голѣми жертви. Понеже наближаваше да мржкне, възстанницитѣ се оттеглиха по вжтрѣ въ непристжпнитѣ планини, а цѣлата турска войска се опжти къмъ Леринъ, безъ да остави гарнизонъ въ тоя стратегиченъ пунктъ. Ожесточена отъ несполуката си, на връщание за града тя нахлу въ християнското село Арменско, цѣлото ограби, съ стотина души мжжье, жени и дѣца изкла и всички кжщи

изгори. Въ това сражение, което трая цѣли 10 часа, паднаха убити и ранени 6 души възстанници и 32 турски войници.

Слѣдъ напусканието тоя стратегиченъ пунктъ отъ турския гарнизонъ, възстанницитѣ въ Нередския районъ станаха пълни господари на цѣлата западно-Леринска планинска часть.

Освѣнъ това крупно сражение, въ Леринската кааза стана още една бѣлѣжита акция, за която заслужва да посвѣтимъ нѣколко редовце. Това е нападението на турския гарнизонъ въ Невѣска, изгонването му отъ тамъ и прѣвзимането на тоя градецъ отъ възстанницитѣ.

Невѣска е чисто християнско градче, населено изключително отъ куцо-влашко население. То брои 450 кѫщи и е нахийски центъръ на купъ християнски села въ Леринската кааза. Въ първитѣ дни на възстанието въ Невѣска квартируваха само 70 д. войници. Въ първитѣ дни на августъ тоя гарнизонъ се увеличи на 250 души отъ избѣгали и прогонени турски отряди изъ разни мѣста на Костурско и Леринско и настанени въ казармата и палатки около градеца.

Нѣколко дни слѣдъ сражението при „Езерцата“ на 12 августъ, съединени Костурски и Лерински отряди прѣдприеха нападение на Невѣска. На брой около 600 души (повечето Костурчани) и разпредѣлени на отряди, възстанницитѣ отъ разни посоки тръгнаха къмъ това градче. Около пладне всички възстанишки отряди бѣха около Невѣска, прикрити въ околнитѣ горки и чакащи заповѣдь за нападение. Тъкмо по туй врѣме отъ къмъ градеца засвири турския гарнистъ за сборъ. Трѣбваше да се прѣдполага, че турцитѣ сѫ открили близостьта на възстанницитѣ и бързо се готвѣха. Обаче, опасенията на възстанницитѣ излѣзоха неоснователни: една часть отъ войската тръгна къмъ Леринъ и скоро се изгубиха отъ очитѣ. Около 5 часътъ слѣдъ пладне възстанницитѣ наближиха къмъ Невѣска и стѣсниха обрача си. Пукна първата сигнална пушка. Отговориха гърмежи по цѣлата линия околовръстъ града и възстанницитѣ съ гръмовни „ура“! потеглиха къмъ Невѣска. Аскера въ палаткитѣ, зашемаденъ отъ изненадата, удари на бѣгъ по разни посоки. Възстанницитѣ почнаха да гонятъ войницитѣ и живи да ги ловятъ. Позорното бѣгание на аскера до голѣма степень ободри възстанницитѣ; сражението се обърна въ бѣгание и гонитба и само тукъ-тамѣ се чуваха единични гърмежи. Поради закъснявание на Лиринскитѣ отряди аскера избѣга отъ източната страна къмъ с. Зелениче. Възстанницитѣ наближиха турскитѣ палатки, а нѣкои влѣзоха и въ града, като прибираха изоставенитѣ отъ аскера маузерки и разни припаси.

Привечеръ всички възстанишки отряди влѣзоха въ Невѣска. Въ хукюматския хамбаръ тѣ откриха и живи изловиха деветъ души войници, между които и едно заптие, на име Сульо, сѫщия, който бѣ изгорилъ с. Прѣкопана — и го убиха. Въ телеграфното помѣщение изпотрошиха всички телеграфни апарати и изкъсаха жицитѣ. Казармата бѣ праздна — аскера прѣдварително бѣ избѣгалъ. Тукъ тѣ намѣриха голѣмо количество боеви и хранителни припаси, шинели и пр. За да не навлѣкатъ върху населението грозната турска отмѫстителность, около полунощь възстанницитѣ напуснаха града, като прѣдварително запалиха турската казарма и палаткитѣ край града и се оттеглиха къмъ Прѣкопана. Съ себе тѣ завлѣкоха и заробенитѣ турски войници, около 40 маузерки, четири хиляди патрона, шинели и пр.

Два дни слѣдъ тая случка грамадни турски войски изпълниха Леринската кааза, навлѣзоха въ планинскитѣ възстаннишки бази и щателно ги прѣтърсиха. Възстанницитѣ, безсилни да противостоятъ срѣщу тия грамадни пълчища, отстѫпиха къмъ Емборската планина. На по-важнитѣ пунктове турцитѣ оставиха гарнизони, нъ, при все туй, възстанницитѣ пакъ обикаляха каазата и имàха съ войската още нѣколко сражения. Възстанишкото движение въ Нередския районъ се прѣкрати едва въ началото на м. октомврий, когато послѣдва общо прѣкратяване на дѣйствията въ цѣлия вилаетъ.

Нередския райанъ стоя въ пълно владѣние на възстанницитѣ отъ 20 юлий до 15 августъ.

Нидженския възстанишки районъ обхваща цѣлата юго-западна часть на Нидже планина (на истокъ отъ Леринъ) и граничи: на сѣверъ съ Селичката планина (Мориовско), на западъ съ Леринското поле, на югъ съ Сарѫ-Гьолската котловина, и на истокъ съ Воденската кааза и Островското езеро. Тоя районъ обгръща около 20-на християнски села, разположени въ политѣ на Нидже планина.

Възстанишкото движение въ Нидженския районъ започна на 20 юлий вечерьта и се изрази съ изгаряние на нѣколко бейски кули въ турскитѣ чифлици. Първото сражение възстанницитѣ имаха при с. Горничево съ 800 д. турска войска, гдѣто паднаха 65 д. аскеръ. Слѣдующитѣ дни тѣ се сражаваха съ аскера при с. с. Неокази, Сетинье и Секулево. Около 15 августъ и тоя районъ биде изпълненъ съ голѣми турски пълчища, които прѣбродиха цѣла Нидже планина, безъ да срѣщнатъ възстанници. На много мѣста въ тоя планински кѫтъ турцитѣ оставиха гарнизони и движението на възстанницитѣ стана затруднително. Прѣзъ м. септемврий въ тоя районъ прѣхвърлиха нѣколко Костурски възстанишки отряди, изтѣснени изъ Костурско отъ грамаднитѣ турски сили. Тукъ тия отряди издържаха нѣколко кървопролитни сражения.

Тоя районъ стоя въ владѣние на възстанницитѣ до 15 августъ, безъ, обаче, да бѫде спрѣно възстанишкото движение. То се прѣустанови едва прѣзъ мѣсецъ октомврий — едноврѣменно съ другитѣ мѣста въ вилаета.

Леринското поле, като непригодно за възстанишки дѣйствия, не взѣ активно участие въ възстанието. Обаче, подобно на Битолското. и то изпрати свои отряди въ двѣтѣ планински бази, които дѣйствуваха до послѣднитѣ дни на възстанието.

Слѣдната таблица на сраженията въ Леринската кааза по райони дава по-ясно прѣдставление за вървежа на възстанишкото движение:

(Сражения въ Леринската кааза).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстанишкитѣ отряди
			Възстанници	Аскеръ	Пропорция		Възстанници	Аскеръ	На % Възстанници	На % Аскеръ	
	Нередски районъ.										
1	Станцията при с. Екши-Су . . .	20 юлий	200	60	1 : 0.30	2	1	4	0.50	6.60	Г. п. Христовъ, М. Чековъ, А. Турунджовъ
2	с. Търсие (мѣстн. „Плоча") . .	22 „	200	500	1 : 2.50	8	—	20	—	4.00	Кочо и Хр. Търсянски
3	Между с. с. Раково и Буфъ . .	1 августъ . . .	60	3000	1 : 50.00	10	3	26	5.00	0.90	Г. п. Христовъ, Хр. Настевъ, Фермана и Наумъ
4	с. Орновско	4 „ . . .	200	4000	1 : 20.00	10	—	40	—	1.00	Г. п. Христовъ, Настевъ, Кочо, Христо, Фоте и Илия
5	Прѣкопански ридъ	4 „ . . .	100	7000	1 : 70.00	5	—	18	—	0.30	Поповъ и Ц. Кономладски
6	„Езерцата" Бигла	4 „ . . .	300	2000	1 : 6.60	10	6	32	2.00	1.90	Л. п. Трайковъ, Чекаларовъ, Кляшевъ (Костор. отряди) и Лерински отряди
7	Невѣска	12 „ . . .	600	450	1 : 0.70	2	2	15	0.30	3.30	Сѫщитѣ и Лерински отряди
8	Горичката при с. Екши-Су . . .	28 „ . . .	30	5000	1 : 166.60	2	2	16	6.60	0.30	Г. п. Христовъ, Хр. Настевъ, Чековъ и Ц. Поповъ
9	с. Неговановъ (Кадчевъ-Матъ) . .	28 „ . . .	60	4000	1 : 66.60	3	8	23	13.30	0.60	А. Турунджовъ, М. Васовъ и Н. Петровъ
10	с. Любетино (блатото)	2 септемврий .	50	4500	1 : 90.00	3	—	—	—	—	Г. п. Христовъ, Настевъ, Чековъ, Лечо и други
11	с. Буфъ	28 „ .	60	4800	1 : 80.00	6	3	20	5.00	0.40	В. Сарафовъ, Г. п. Христовъ, Фермановъ и Фоте
12	При с. Лагенъ	8 октомврий	106	70	1 : 0.60	1	6	2	5.60	3.00	Л. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди)
12	Всичко въ Нередски районъ . .	20/VII—8/X . .	1966	35380	1 : 18.00	62	31	216	1.60	0.60	
	Нидженски районъ.										
13	с. Горничево	25 юлий	250	800	1 : 3.20	6	3	65	1.20	8.10	Тане, Лечо Церовски и Леко Банички
14	с. Неокази	28 „	100	600	1 : 6.00	2	—	18	—	3.00	Леко Банички
15	с. Сетинье	30 „	200	800	1 : 4.00	3	9	23	4.50	3.00	Лечо Церовски и Леко Банички
16	с. Секулево	2 августъ . . .	10	50	1 : 5.00	2	—	16	—	32.00	„ „ „ „ „
17	Лѣсичка рѣка	7 „ . . .	40	150	1 : 3.80	6	6	22	15.00	14.30	Н. Петровъ и Анте
18	с. Душегубецъ	28 „ . . .	100	14000	1 : 140.00	6	2	40	2.00	0.30	Н. Петровъ, Л. Церовски и Л. Банички
19	Върхъ „Сокле"	4 септемврий .	468	800	1 : 1.70	8	—	45	—	5.60	Л. п. Трайковъ и пр. (Костурски отряди)
20	в. в. Ничо-Барбешъ (Поп. колиби)	22 „ .	230	450	1 : 2.00	6	25	35	10.80	0.80	Н. Петровъ, Тане, Леко Банички и Лечо Церовски
21	с. Попадия	23 „ .	70	400	1 : 5.70	4	27	45	38.60	11.30	Лечо Церовски
22	Надъ с. Сетинье	3 октомврий .	70	550	1 : 1.20	3	2	65	0.70	12.00	Л. п. Трайковъ и др. (Костурски отряди)
10	Всичко въ Нидженски районъ . .	25/VII—3/X . .	1938	18600	1 : 9.60	46	74	374	3.80	2.00	
22	Всичко въ Леринска кааза . . .	20/VII—8/X . .	3904	53980	1 : 13.80	108	105	590	2.60	1.00	

Въ Леринската кааза прѣзъ врѣме на възстанието станаха *двайсе и двѣ* сражения, отъ които дванайсе въ Нередския районъ и десеть въ Нидженския. Ужаситѣ и звѣрствата, които турскитѣ войски извършиха въ тая кааза надъ христианитѣ (за които говоримъ на друго мѣсто), безсъмненно, до голѣма степень повлияха върху възстанишкото движение; нъ въпрѣки, това, то непрѣривно проживя пълни три мѣсеци и биде прѣустановено едва прѣзъ м. октомврий, когато планинитѣ побѣлѣха отъ първия снѣгъ.

Съставътъ на възстанишкитѣ отряди въ Леринската кааза е почти еднакъвъ съ тоя въ Битолската, съ тая само разлика, че въ сраженията въ прѣдметната кааза участвуваха всѣкога почти съединени отряди и рѣдко отдѣлни отряди. Това се дължи на обстоятелството, че турскитѣ сили тукъ бѣха всѣкога многобройни и рискувано бѣ за отдѣлни възстанишки отряди да влизатъ съ тѣхъ въ сражения. Разбира се, не липсуватъ случаи, когато малки възстанишки отряди се одързостяваха да се сражаватъ съ хилядни турски войски (при Раково-Буфъ, Негованъ, Любетино, Буфъ и др.). За забѣлѣзване е, че и тукъ (съ изключение въ три сражения) турскитѣ сили всѣкога прѣвъзходствуваха и пропорцията между сражающитѣ се въ всички случаи е неравномѣрна. Така: въ сражението между с. с. Раково-Буфъ единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *петдесеть* души турски войници; на Прѣкопанския ридъ — единъ срѣщу *седъмдесеть;* при с. Буфъ — единъ срѣщу *осъмдесеть;* при с. Любетино — единъ срѣщу *деветдесеть;* а въ сражението при Екши-Су (въ горичката) единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *сто шесдесеть и шесть* турски войници! При такава неравномѣрность на силитѣ обяснимо е съединяването на нѣколко възстанишки отряди за общъ отпоръ. Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Леринската кааза се изразява въ 3904 възстанишки срѣщу 53980 турски сили, или *единъ възстанникъ срѣщу четиринайсе турски войници!*

Подобно на Битолската кааза, и тукъ сраженията сѫ доста продължителни. Наистина въ Леринско липсуватъ дълготрайни обсади, обаче, не липсуватъ сражения, които сѫ траяли по цѣлъ день — обстоятелство, което говори за устойчивостьта на възстанницитѣ. Измежду всички сражения въ Леринската кааза най-дълготрайни сѫ тия при Раково-Буфъ, Ориовско и Езерцата (по 10 часа).

Загубитѣ и отъ двѣтѣ воющи страни сѫ внушителни. Нъ сравнително съ тия на възстанницитѣ, турскитѣ загуби сѫ *петь пѫти по-голѣми.* Само едно сражението — това при Любетино, — е минало безъ човѣшки жертви. Всички други сѫ ознаменовани съ повече или по-малко жертви (убити и ранени) и почти всѣкога турскитѣ прѣвъзходствуваха. Измежду всички сражения въ Леринската кааза най-кръвопролитни сѫ тия при Ничо-Барбешъ (върхове на Нидже пл. — 25 д. възстанници и 35 д. турци), при с. Попадия (27 д. възстанници и 45 д. турци), при с. Сетинье (2-ма възстанника и 65 д. турци) и пр. Общия брой на убититѣ и раненитѣ отъ двѣтѣ страни въ поменатата кааза възлиза на 105 д. възстанници (2.60%) и 590 д. турци (1%).

Избщо, възстанишкото движение въ Леринската кааза, при всички незгоди, които трѣбваше да прѣодолѣе, проживя до м. октомврий. До 15 августъ възстанницитѣ бѣха господари на всички планински мѣста. Едва слѣдъ тая дата почнаха настѫпленията на грамадни турски войски, които, макаръ да изтикаха възстанницитѣ изъ планинскитѣ имъ бази, все пъкъ не успѣха да потушатъ възстанишкото движение. То се прѣустанови едноврѣменно съ онова въ другитѣ кааза на вилaета — слѣдъ настѫпване на зимата и по заповѣдь на възстанишкия щабъ.

3. — Костурска кааза.

Възстание въ Костурската кааза. — Планински бази. — Възстанишко движение въ Попольето, Корещата и Клисурско. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Завладѣване на цѣлата сѣверна часть отъ каазата. — Пълно господарувание на възстанницитѣ. — Нахлувание въ възстаналитѣ мѣста голѣми турски войски. — Редъ сражения. — Изгаряние на селата. — Врѣменно оттегляние на възстан. отряди вънъ отъ районитѣ. — Възвръщание на тия отряди. — Нови войскови нахлувания. — Прѣустановяване на възстанието. — Таблица на сраженията въ Костурската кааза. — Кратки бѣлѣжки.

Костурската кааза съставлява най-южна оконченость на юго-западна Македония. Почти цѣла покрита съ планински вериги, тя е доста пригодна за възстанишки дѣйствия.

Възстанишко движение тукъ избухна, главно, въ сѣвернитѣ части на каазата, въ така нарѣченитѣ Пополье, Корещa, Клисурско и часть отъ Нестрамско — по една права линия, теглена посрѣдъ каазата отъ изтокъ къмъ западъ край казалийския градъ Костуръ, включително съ сѣверната половина на едноименното езеро.

За база на възстанницитѣ въ Костурската кааза служѣха слѣднитѣ четири планински пункта, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия:

Въ *Попольето:*

1) Планината Върбица (надъ с. Елеово), съ върха „Барбешъ", и

2) Планината Вичъ.

Въ *Корещата:*

3) Смърдешката, Джмбенската и Габрешката планини съ върховетѣ: „Бучье„, „Тиза", „Вълканова чешма" и „Костолата", и

4) Планинскиятъ гребенъ „Ротището" съ върха „Лисецъ", между с. с. Жервени и Кономлади.

И четиритѣ тия планински пункта съставляваха главнитѣ бази на възстанницитѣ и, по своята стратегичность, командуваха надъ Пополеьто, Клусурско и Корещата.

Възстанишкото движение въ Костурската кааза започна на 21 юлий и се изрази въ цѣлъ редъ акции по разни мѣста на каазата. А именно:

Въ Попольето:

На 21 юлий 150 души възстанници нападнаха квартирующия аскеръ въ с. Вишени, който, слѣдъ три часово сражение, бѣ принуденъ да напусне селото и да отстжпи въ безпорядъкъ. Той се спаси отъ съвършенно погубвание благодарение на нощьта. Въ ржцѣтѣ на възстанницитѣ паднаха голѣмо количество патрони, храни и други припаси.

На 26 юлий единъ възстанишки отрядъ отъ 60 души прѣсрѣщна въ Шестовскитѣ буки голѣмъ турски отрядъ, който бѣ подпалилъ с. Шестово. Слѣдъ нѣколко часове прѣстрѣлка възстанницитѣ се видѣха принудени да отстжпятъ прѣдъ численностьта на неприятеля.

Въ Клисурско:

На 22 юлий възстанишки отрядъ отъ 130 души нападна гарнизона въ нахийския градецъ Клисура (Влахо-Клисура), нъ отстжпи съ нѣколко жертви. На другия день стана ново нападение на тоя градецъ отъ 500 души възстанници, разпредѣлени на отряди, които настжпиха отъ разни посоки. Единъ възстаннишки отрядъ, който пазѣше главното шосе за Клисура, издебна 150 души аскеръ, идящъ отъ Суровичево, и го пръсна. Аскера остави въ ржцѣтѣ на възстанницитѣ цѣлия си обозъ. Другъ. възстанишки отрядъ отъ 300 души настжпи направо къмъ Клисура, пръсна 50-тѣ турски войници, които бѣха на отбранителна позиция вънъ отъ градеца и удари въ гърба на аскера, който се сражаваше съ възстанницитѣ. По тоя начинъ, всичкия аскеръ, който пазѣше Клисура, биде пръснатъ и градеца завзѣтъ отъ възстанницитѣ. Послѣднитѣ унищожиха всички намѣрени книжя въ мюдурския конакъ, а прѣсекътъ „Даула" съвсѣмъ закриха за турцитѣ и пощата. Клисура стоя въ владѣние на възстанницитѣ до 15 августъ, когато грамадна турска армия нахълта въ каазата.

Въ Корещата:

На 23 юлий съединени възстанишки отряди, на брой 400 души, нападнаха помашкото (турско) село Жервени, което даваше най-голѣмия контигентъ башибузушки сили

и до голѣма степень прѣчеше на възстанишкитѣ движения, като донасяше за всичко на властьта. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка съ турцитѣ селени, възстанницитѣ нахлуха въ селото и го изгориха.

На 28 юлий съединени възстанишки отряди, на брой 600 души, нападнаха турския нахийски градецъ Билища, арнаутски центъръ въ Деволта и с. Капещица. Турцитѣ, прѣдизвѣстени за нападението, добрѣ се бѣха укрѣпиле. Слѣдъ петь часово ожесточено сражение, възстанницитѣ отстжпиха, безъ да успѣятъ въ задачата си. Това нападение възстанницитѣ прѣдприеха като наказание на турскитѣ жители, които, при изгарянието на голѣмото християнско село Смърдешъ (9/V 1903), бѣха се отличили съ своята жестокость и звѣрщина.

На 29 юлий 800 души аскеръ слѣдъ като изгори с. Джмбени, биде прѣсрѣщнатъ въ планината при „Локвата" отъ 500 души възстанници. Слѣдъ шесть-часово ожесточено сражение аскера отстжпи и избѣга въ безпорядъкъ обратно къмъ запаленото село, гоненъ прѣзъ цѣли два часа отъ възстанницитѣ.

Тия възстанишки нападения на турскитѣ гарнизони по селата на Попольето, Клисурско и Корещата сплашиха и другитѣ гарнизони въ Костурско (Загоричани, Кономлади, Поздивица, Габрешъ, Руля, Косинецъ, Нестрамъ, Кондороби и др.), и почти всички избѣгаха къмъ Костуръ въ пъленъ безпорядъкъ, носейки съ себе небивала уплаха и панически ужасъ. По тоя начинъ, цѣлото Пополье, Клисурско и Корещата бидоха очистени отъ турски гарнизони и при края на м. юлий възстанницитѣ бѣха вече господари на цѣлата сѣверна часть на Костурската кааза.

Тия успѣхи на възстанницитѣ до висока степень издигнаха духътъ у християнското население, което почна даже да живѣе съ самооболщението, че се е отърсило вече отъ турското робство. . . . Възстанницитѣ безпрѣпятственно вече обикаляха селата, на всждѣ посрѣщани триумфално отъ населението, което плуваше въ щастие и не знаеше какъ да се изнарадва на свободата си. Цѣли 21 дена християнитѣ бѣха самовластни господари и нито веднажъ не бидоха обезпокоявани отъ турски нападения. Само между 29 юлий и 4 августъ се появиха малки турски башибузушки отряди въ сѣверо-западно Костурско — по крайнинитѣ на „Дѣвольта" (съсѣдна съ арнаутлука), които, обаче, слѣдъ като опустушиха нѣколко християнски села, пакъ напуснаха възстаналитѣ мѣстности. Това нещастие, разбира се, до извѣстна степень, помрачи всеобщото народно ликувание, нъ не бѣ тъй крупно, за да се не забрави. Вѣчно потиснатитѣ и дълбоко изстрадали християни продължаваха да плуватъ въ неизмѣримо щастие и да се намиратъ въ едно опиянено душевно състояние, безъ да подозиратъ, каква страшна участь имъ готви бждщето . . . .

Деньтъ 13 августъ бѣ послѣдния на това щастие.

На 14 августъ зараньта шесть-хилядна турска армия се появи въ възстаналитѣ мѣста, носейки съ себѣ смъртъ и опустошение. Тая армия навлѣзе въ Попольето, разби единъ възстанишки отрядъ на „Кайнакътъ" при с. Черешница, опожари това село и Кондороби, а вечерьта при с. Прѣкопана, въ прѣгръдкитѣ на Вичь планина, се срази съ другъ възстанишки отрядъ. На другия день сжщата войска изгори с. с. Бобища, Загоричани, Бъмбоки и Мокрени, установи се въ Клисура, завзе височинитѣ на Вичь и изтика възстанницитѣ изъ „Върбица" — най-укрѣпената планинска база. Тая турска армия биде послѣдвана и отъ друга, която, на брой повече отъ *петнайсе хиляди,* прѣдприе вече по-сериозни настжпления на вжтрѣ въ каазата.

Голѣма часть отъ тая армия около 23 августъ прѣхвърли въ Корещата и изгори с. с. Черновища, Горно-Дрѣновени, Поздивища, Долно-Дрѣновени и Въмбелъ и изтика възстанницитѣ изъ укрѣпенитѣ имъ планински бази. Турскиятъ напоръ бѣ тъй силенъ, турската вълна тъй широко разлѣта, щото много възстанишки отряди бѣха принудени да се отстранятъ врѣменно отъ районитѣ си. Така: единъ отрядъ отъ 450 души, начело съ трагично погиналия Л. п. Трайковъ, замина къмъ Мориовско, гдѣто издържа нѣколко ожесточени сражения съ турската войска; другъ отрядъ отъ 125 души, начело съ Чекаларова, тръгна къмъ Колонята (юго-западно Костурско) и нападна арнаутскитѣ села, които бѣха пратили голѣми башибо-

зушки пълчища въ Корещата и вършеха най-грознитѣ ужаси надъ християнското население. Тая диверсия на Чекаларова накара башибозука да очисти страната и да се прибере въ разрушенитѣ си жилища. Другитѣ възстанишки отряди останаха въ районитѣ си, обаче, не бѣха въ състояние да попрѣчатъ на онова безподобно, диво и безчовѣчно турско бѣснуване надъ християнитѣ, за което говоримъ на друго мѣсто.

Около 27 августъ турската армия, слѣдъ като извърши неописуеми безчовѣчия и звѣрства, почна да се оттегля къмъ съсѣднитѣ каази, гдѣто ѝ прѣдстоѣха нови подвизи. Въ Попольето остана само 1000 души аскеръ, разквартируванъ по разни мѣста; въ Клисура остана само единъ табуръ, а Корещата съвсѣмъ бѣ очистена отъ турски войски. Въ послѣдната възстанницитѣ пакъ завзѣха своитѣ планински бази и станаха пакъ пълновластни господари.

Къмъ 15 септемврий се възвърнаха по мѣстата си възстанишкитѣ отряди изъ Колонята и Мориовско. Съ появяването на тия отряди въ Костурско нахлу нова нѣколко-хилядна турска армия, която изново завзѣ важнитѣ и стратегични пунктове и парализира до голѣма степень движението на възстанницитѣ, толкозъ повече, че и настжпилия студъ по планинитѣ дойде въ помощь. Слѣдъ двѣ ожесточени сражения при с. с. Кономлади и Турие, възстанишкитѣ началници, обезсилени отъ студътъ, голѣмата армия и липсата на храна, рѣшиха да прѣустановатъ дѣйствията.

Около 1 октомврий движението въ Костурската кааза окончателно биде прѣустановено, оржжието прибрано, а възстанницитѣ разпуснати по домоветѣ имъ.

Слѣдната таблица на сраженията въ Костурската кааза, станали прѣзъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за епичната борба, която шъпа възстанници издържаха срѣщу грамадни пълчища турска войска:

(Сражения въ Костурската кааза).

Нахия или мѣстности	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Възстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Прокорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на възстанишкитѣ отряди
Попольо	1	с. Вишени	21 юлий	150	80	1 : 0.5	5	—	6	—	7.5	Чекаларовъ, Клашевъ и Митре Влахчето
	2	Шестевска бука	26 „	60	300	1 : 5.0	5	—	—	—	—	Н. Филиповъ и Т. Трайковъ
	3	Черешнички ридъ	14 августъ	200	7000	1 : 35.0	6	33	64	16.5	0.9	М. Палеорски, М. Бабчарски, Н. Желински, В. Черновски
	4	пл. Върбица (Загорич.)	14 „	340	7000	1 : 20.6	1	—	67	—	0.9	Ръководителитѣ и 9 д. селски войводи
	5	с. Апоскевъ (Ковачо)	30 „	480	4000	1 : 8.3	4	2	200	0.4	5.0	Чекаларовъ, Клашевъ, А. Киселинчевъ, Търповски, Стерйовски, К. Добролитски
Корещa	6	с. Жервени	23 юлий	400	80	1 : 0.2	11	1	40	0.3	50.0	Ст. Стейровски, Бакаловъ, Зрольовъ, Георгиевъ, Дамовъ, Саровъ, Кенчевъ, Пановски, Христовъ
	7	с. с. Бляща и Капещица	8 юлий	600	500	1 : 0.8	5	2	23	0.3	4.6	Л. п. Трайковъ, Чекаларовъ, Клашевъ, Поповъ, М. Влахчето, Стерйовски, Кономладски, Киселинчевъ
	8	Джмбенска планина	29 „	500	1000	1 : 2.0	6	1	1	0.2	0.1	
	9	Вжмбелска планина	24 август	15	5000	1 : 333.3	2	15	—	100.0	—	Възстанници
	10	с. Кономлади	18 септемврий	180	909	1 : 5.0	5	1	—	0.6	—	Чекаларовъ, Стерйовски, Клашевъ, Ташковъ, К. Добролитски, П. Сидовъ, К. Зрольовъ
	11	с. Турие	19 „	180	900	1 : 5.0	1	—	—	—	—	
Клисура	12	Св. Илия (Клисурско)	22 юлий	130	300	1 : 2.3	2	5	10	3.8	3.3	Н. Андрѣевъ
	13	Клисура	23 „	500	300	1 : 0.6	6	—	26	—	8.6	Чекаларовъ, Клашевъ, Поповъ, Тошковъ, Добролицки, Палеорски, Погончевъ, Сидовъ, Рашайковъ, Желински, Бакаловъ, Бобицки, Яне Шестовски
	14	Врабчанско езеро (при Мокрени)	18 августъ	75	2000	1 : 26.7	6	22	57	29.3	2.9	
Нестр.	15	с. Нестрамъ	1 септемврий	120	200	1 : 1.7	2	—	1	—	0.5	Чекаларовъ, Стерйовски, Ташковъ, Добролитски, Сидовъ, К. Зрольовъ
Колония	16	с. Ливадя (около Грам.)	2 „	120	300	1 : 2.7	2	—	—	—	—	
	17	Грамосъ пл.	4 „	120	500	1 : 4.2	6	1	20	0.8	4.0	
	17	Всичко въ Костурската кааза	21/VII—19/IX	4170	30360	1 : 7.3	75	83	513	2.0	1.7	

И тъй, прѣзъ врѣме на възстанието въ разни мѣста на Костурската кааза станаха 17 сражения, отъ които: *петъ* въ Попольето, *шестъ* въ Корещата, *три* въ Клисурско, *едно*

въ Нестрамско и *двѣ* въ Колонята. (Въ скоби казано, на Костурскитѣ отряди се дължатъ и други *седъмъ* сражения вънъ отъ Костурския районъ — *шестъ* въ Леринско и едно въ Битолско).

И тукъ, подобно на Леринско, поради голѣмата численность на турскитѣ войски, въ сраженията участвуваха съединени възстанишки отряди отъ по нѣколко стотинъ души. Измежду всички сражения само четири сж, въ които броя на възстанницитѣ бѣ по-голѣмъ отъ турския (при Вишени, Жервени, Капещица и Клисура); въ всички останали сражения (13) турцитѣ прѣвъзходствуваха. Така: въ сражението на пл. Върбица единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе* души турски войници; въ сражението при Врабчанското езеро — единъ възстанникъ срѣщу *двайсе и шестъ* (1 : 26.70) турски войници; въ това на Черешнички ридъ — единъ срѣщу *тридесетъ и петъ* (1 : 35); а въ сражението на Въмбелската планина единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *триста тридесетъ и три* (1 : 333.30) турски войници! Разбира се, при такава неравномѣрность на воющитѣ страни участието въ сраженията на съединени възстанишки отряди бѣ повѣлително. Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Костурската кааза възлиза на 4170 възстанишки срѣщу 30.360 турски сили, или, единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *седъмъ* души турски войници (1 : 7.30).

По продължителность, сраженията въ Костурската кааза не се отличаватъ отъ тия въ Леринско. Твърдѣ малъкъ е броя на кратковрѣменнитѣ сражения (отъ по единъ или два часа). Повечето сражения сж траяли по петъ или шестъ часа. Най-продължително е сражението при турското с. Жервени, което трая цѣли *единайсе* часа.

Загубитѣ на воющитѣ страни въ прѣдмѣтната кааза тоже сж голѣми — обстоятелство, което говори и за сериозностьта на борбата. Само три сражения сж приключени безъ човѣшки жертви. Останалитѣ 14 сж повече или по-малко кръвопролитни. Измежду всички сражения най-кръвопролитни сж тия на Черешничкия ридъ (33 възстанника и 64 души турци), при Врабчанското езеро (22 възстанника и 57 души турци) и пр. Нъ най-кръвопролитно и пагубно за турцитѣ бѣ сражението при с. Апоскепъ, гдѣто паднаха 200 души турски войници! Сжществува само единственъ случай на окончателно смазанъ възстанишки отрядъ — въ сражението при Въмбелската планина, гдѣто 15 души четници се самоизбиха въ една пещера. Изобщо, загубитѣ (убити и ранени) на двѣтѣ воющи страни въ Костурската кааза прѣзъ врѣме на възстанието възлизатъ на 83 души възстанници (2%) и 513 души турски войници (1.7%). Значи, турскитѣ загуби сж *шестъ пѫти по-голѣми* отъ тия на възстанницитѣ.

Въпрѣки звѣрствата и опустошенията, които турската армия извърши въ Костурската кааза, възстанишкото движение проживя цѣли два и половина мѣсеци, безъ да бжде потушено и се прѣустанови слѣдъ 1 октомврий по заповѣдь на главния възстанишки щабъ.

4. — Охридска кааза.

Възстанишко движение въ Охридската кааза. — Възстанишки райони: *Малесия, Горна и Долна-Дебърца и Орта-колъ:* районни граници, начало на движението, първи акции и продължителность на движението. — Таблица на сраженията въ Охридската кааза. — Заключителна бѣлѣжка.

Охридската кааза съставлява юго-западна оконченость на Македония, граничи непосрѣдственно съ планинската и полу-дива Албания и е бѣлѣжита по своето безподобно едноименно езеро. Въ по-голѣмата си часть тая кааза е планинска и доста пригодна за възстанишки дѣйствия.

Възстанишкото движение въ Охридската кааза започна едноврѣменно съ това въ другитѣ кааси на вилaета (20 юлий) и се разшири почти въ цѣлата кааза, съ изключение на „Дримъ-колу“ (мѣстность, разположена по западното протяжение на рѣката Дринъ) и на така нарѣчения Езерцки край (източното крайбрѣжие на Охридското езеро, на югъ отъ Охридъ). Фактически възстанали мѣста бѣха така нарѣченитѣ Малесия, Горна-Дебърца, Долна-Дебърца и Орта-колъ — мѣстности, изпълнени съ високи планински вериги.

За да изтъкнемъ по-релйефно възстанишкото движение въ Охридската кааза, ще дадемъ кратки бѣлѣжки за вървежа му въ всѣка една отъ тия мѣстности.

а) Малесия.

Малесията е мѣстность изключително планинска, разположена на сѣверъ отъ градчето Струга. Тя граничи: на югъ съ Стружкото поле, на западъ съ рѣката Дримъ, на сѣверъ съ Дебърската кааза (Жупата) и на истокъ съ Горна и Долна-Дебърца (източнитѣ разклонения на Малесийскитѣ планини). Тая мѣстность наброява десетина села, населени отъ християни и мухамедани.

Възстанишкото движение въ Малесията започна на 20 юлий вечерьта и се изрази въ слѣднитѣ акции:

Единъ възстанишки отрядъ отъ 50 души на 21 юлий зараньта нападна турскитѣ бачила при мѣстностьта „Млака", до селото Локово, съ цѣль да завладѣе стадата, принадлѣжащи на извѣстни арнаутски злодѣи отъ Жупата. Турцитѣ овчари показаха въоржжено съпротивление на възстанницитѣ, нъ всички бидоха избити и стадата задигнати. На съмвание пристигнаха отъ къмъ Жупата башибозуци, нъ, поради малобройностьта имъ, не се рѣшиха да нападнатъ възстанницитѣ. Подиръ изгрѣвъ слънце пристигна 300 д. редовенъ аскеръ и се започна сражение. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка възстанницитѣ отстжпиха къмъ Жржанската рѣка, а по-сетнѣ и къмъ мѣстностьта „Църни-каменъ". Потерата, подпомогната и отъ новодошълъ аскеръ, преслѣдваше възстанницитѣ. Послѣднитѣ, обаче, увеличени отъ новодошли отряди, нападнаха аскера отъ нѣколко посоки, който отстжпи и удари на бѣгъ къмъ Дебъръ и скоро се изгуби отъ очитѣ. Прѣзъ нощьта на 21 юлий пристигна отъ Дебъръ цѣлъ табуръ войска съ 20 товари муници. Още у тжмни зори турцитѣ нападнаха възстанницитѣ въ позициитѣ имъ на мѣстностьта „Умища" (между с. с. Жржано и Локово). Турския напоръ бѣ извънредно силенъ и около два часътъ слѣдъ пладне, слѣдъ нѣколко часово съпротивление, възстанницитѣ бавно и въ пъленъ редъ отстжпиха къмъ Кара-Ормана, а по-сетнѣ и къмъ мѣстностьта „Славей". Слѣдъ като прѣброди планината, войската се върна обратно къмъ Дебърско и по пжтя ограби с. с. Збжжди и Жржано и изкла отъ тия двѣ села около 30 души мжжье, жени и дѣца.

Другъ единъ отрядъ отъ 45 души възстанници на 23 зараньта нападна турския гарнизонъ въ мухамеданското село Велеще. Гарнизона, прѣдизвѣстенъ прѣдварително за нападението и подпомогнатъ отъ 3—400 души башибузукъ отъ сжщото село и Джбовяни, посрѣщнаха възстанницитѣ въ позиции вънъ отъ селото. Послѣднитѣ попаднаха подъ ужасенъ турски огънь; тѣ едва успѣха да избѣгнатъ опасностьта и завързаха съ аскера и башибозука ожесточено сражение. Нъ турския напоръ бѣ извънредно силенъ, за да го издържатъ една шъпа възстанници, които, най-сетнѣ отстжпиха къмъ християнското с. Ташъ-Морунища. Залостени задъ зидищата и междитѣ, тѣ нѣколко часа нарѣдъ не позволиха на турцитѣ да доближатъ къмъ селото. Жителитѣ, прѣдвиждайки участьта, що очаква тѣхнитѣ огнища, избѣгаха въ ближната планина. Около 5 часътъ слѣдъ пладне пристигна отъ Охридъ ново турско подкрѣпление отъ 300 души войници. На възстанницитѣ прѣдстоеше да се сражаватъ съ единъ неприятель *седъмнайсе пжти по-голѣмъ*. Въпрѣки това, тѣ юнашки стояха въ позициитѣ си и ги изпразниха едва на мръквание. Обсадени отъ всждѣ, тѣ съ „урра!" пробиха гжститѣ турски редове и по течението на р. Дримъ се прибраха въ Глобочанската планина, гдѣто ги чакаше другъ възстанишки отрядъ, изпратенъ прѣдварително да запази прохода. Слѣдъ оттеглянието на възстанницитѣ, аскера и башибозука навлѣзе въ селото, ограби го, изгори всички кжща и изкла много старци и жени, които не бѣха успѣли да избѣгатъ. Трима селени, скрити въ черквата, убиха нѣколко души войници, нъ и тѣ отплатиха съ главитѣ си. Загубитѣ въ това сражение сж доста голѣми и за двѣтѣ страни. Отъ възстанницитѣ паднаха 24 души убити и 4-ма ранени, а отъ турцитѣ — около 44 души убити и ранени.

Слѣдъ изгарянието на Ташъ-Морунища, турската войска, подкрѣпена и отъ новодошла изъ Охридъ, прѣброди цѣлата Малесия, безъ, обаче, да срѣщне възстанници. Послѣднитѣ, както и другаритѣ имъ, участвуващи въ сражението при „Църни-каменъ“ и „Умища“, изтѣснени отъ грамадния турски напливъ, слѣдъ нѣкой день напуснаха Малесията и прѣхвърлиха въ съсѣдната Горна-Дебърца, като оставиха въ тоя районъ малки и подвижни отряди отъ по-нѣколко души.

Възстанишкото движение въ Малесията, макаръ да прѣтърпя силенъ ударъ още въ първитѣ дни на възстанието, нъ не биде окончателно потушено. Слѣдъ прѣбродяване на планинскитѣ мѣста, турската войска пакъ се върна въ Охридъ и само тукъ-тамѣ останаха незначителни гарнизони. Голѣма часть отъ възстанницитѣ, които бѣха прѣминали въ Горна-Дебърца, слѣдъ кратко врѣме пакъ се върнаха въ района си и прѣзъ всичкото врѣме на възстанието свободно се движѣха изъ планинскитѣ мѣста. Пжтя Охридъ—Дебъръ, който минава прѣзъ Малесията, бѣ непроходимъ за турцитѣ до 17 августъ, когато грамадни турски пълчища повторно нахлуха въ тая мѣстность и оплѣниха и изгориха много християнски села. Даже и слѣдъ тия ужаси възстанницитѣ се запазиха въ планинскитѣ си бази и нѣколко пжти разбиха и прогониха башибозушки пълчища, които идѣха да грабятъ християнскитѣ села.

Възстанишкото движение въ Малесията биде прѣустановено едва при края на м. септемврий, едноврѣменно съ това въ другитѣ мѣста на каазата.

б) Горна и Долна Дебърца.

Името *Дебърца* носи цѣлатата планинска мѣстность на сѣверъ отъ Охридъ, начиная отъ планинитѣ Копарница и Плакьенска, дори до Турянската планина (най-сѣверенъ край на каазата). Дебърцата граничи: на истокъ съ Протайска планина и часть отъ Илинската (Демиръ-хисарско), на зададъ съ Малесията и непроходимия Кара-Орманъ, на сѣверъ съ Турянската планина (Кичевска кааза) и на югъ съ Копарница и Плакьенската планини (съ така нарѣчения Орта-колски районъ).

Цѣлата тая планинска мѣстность се дѣли на двѣ части — на Горна и Долна Дебърца, съ нахийски центъръ християнското селце Издеглавье, разположено при горното течение на Сутиеската рѣка, на самия кръстопжть Охридъ — Кичево и Охридъ — Демиръ-хисаръ и което селце, по своето положение, командува надъ цѣлия боазъ, що образува рѣката къмъ югъ.

Горна Дебърца обгръща цѣлата сѣверна часть на тая планинска мѣстность. Съ сѣвернитѣ си краища тя граничи съ Кичевската кааза, на истокъ съ Протайска планина, на западъ съ сѣверната часть на Малесията и на югъ съ Долна Дебърца — по права линия, теглена отъ западъ къмъ истокъ подъ с. с. Издеглавье, Сошани и Брѣжани — отъ Малесия до Демиръ-Хисара.

Долна-Дебърца обхваща южната половина на тая мѣстность до планинитѣ Копарница и Плакьенска и граничи: на сѣверъ съ Горна-Дебърца, на истокъ съ Илинската планина (Демиръ-хисарско), на западъ съ Кара-Ормана (мжчно-проходимъ орманъ край источнитѣ граници на Малесията) и на югъ съ Орта-колъ.

Цѣлата тая планинска мѣстность бѣ централна база на възстанницитѣ въ Охридската кааза прѣзъ всичкото врѣме на възстанието, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия.

Възстанишкото движение въ Дебърцата започна на 20 юлий и се изрази въ слѣднитѣ акции:

На 21 юлий, още у тъмни зори, съединени възстанишки отряди, на брой 200 души, отъ разни посоки нападнаха нахийския центъръ Издеглавье, съ цѣль да завладѣятъ тоя стратегиченъ пунктъ. Турския гарнизонъ, състоящъ отъ 140 души аскеръ и башибозукъ, побърза да напусне чадъритѣ си вънъ отъ селото и се прибра въ нахийското управление (здрава и

непристжпна бейска кула). Възстанницитѣ обсадиха селото и откриха огънь на затворения въ кулата аскеръ. Поканенъ на нѣколко пжти да се прѣдаде, той категорично отказа. Отъ друга страна, камената кула бѣ непристжпна, така щото, не можеше и да се мисли за подпалване. Прѣстрѣлката между възстанницитѣ продължи прѣзъ цѣлия день, нъ безрезултатно. Около пладне нѣколко души турски войници успѣха да се измжкнатъ изъ кулата и слѣдъ два часа се върнаха въ тълпа башибозукъ, който възстанницитѣ пръснаха. На другия день (22 юлий) прѣди пладне пристигна въ помощь на обсаденитѣ 900 души аскеръ и башибозукъ. Започна се ожесточено сражение и трая до заходъ слънце, когато пристигна ново турско подкрѣпление и възстанницитѣ бѣха принудени да отстжпятъ.

Прѣзъ сжщия день малъкъ възстанишки отрядъ нападна тритѣ бейски кули въ с. Оздолени, изби находящитѣ се въ тѣхъ заптиета, а кулитѣ опожари.

Слѣдъ несполучливото нападение на Издеглавье, въ първитѣ дни на възстанието въ Дебърца станаха редъ сражения. Така: на 25 юлий стана сражение при с. Лѣшани, на 26 — при с. Слатино, на 28 — при с. с. Лактинье и Връбяни, на 29 — при с. Ботунъ, а на 30 юлий станаха *шесть* сражения на разни мѣста (при с. с. Брѣжани, Лѣшани, Бѣлчища, Цървена-вода и пр.). Изобщо, въ първитѣ десеть дена въ Дебърца се наброяватъ 12 ожесточени и кървопролитни сражения.

Отъ 1—6 августъ въ тая планинска мѣстность бѣ тихо. Възстанишкитѣ отряди се оттеглиха въ по-запазенитѣ планински мѣста, за да попълнятъ муниципитѣ си и се приготвятъ за сериозенъ отпоръ срѣщу нови турски нападения, които неминуемо трѣбаше да послѣдватъ, толкозъ повече, че и турскитѣ гарнизони въ с. Издеглавье и на Сирулски ридъ (както ще видимъ по-долу), въпрѣки усилията на възстанницитѣ, не само се запазиха непокътнати, нъ и увеличиха броя си, макаръ възстанницитѣ да господарували на цѣлата мѣстность.

Отъ 6 августъ започнаха нахлувания въ Дебърца на голѣми турски отряди, идящи отъ разни посоки — отъ Демиръ-Хисарско, Кичевско и Дебърско. Сраженията, които станаха слѣдъ тая дата между възстанницитѣ и аскера се отличаватъ съ мощно прѣвъзходство на турскитѣ сили надъ възстанницитѣ и съ грозни ужаси надъ християнското население. Единъ голѣмъ турски отрядъ, състоящъ отъ 4500 д. пѣхота и артилерия, навлѣзе въ Дебърца отъ къмъ Демиръ-Хисарско и на 9 августъ нападна селото Мраморецъ. Находящитѣ се въ селото 79 души възстанници юнашки се съпротивиха на това нападение, нъ слѣдъ дву-часово ожесточено сражение отстжпиха къмъ с. Турие. Слѣдъ изгарянието на с. Мраморецъ, аскера тръгна по слѣдитѣ на възстанницитѣ. При с. Турие между сжщата войска и сжщитѣ възстанници (увеличени тоя пжть на 135 души) стана ново ожесточено сражение. Войската изгори и това село и замина за с. Сливово, което постигна сжщата участь.

Нѣколко такива турски отряди прѣбродиха на ширъ и дължъ цѣла Дебърца, опожариха съ десетки християнски села и имáха съ възстанницитѣ редъ сражения. Прѣзъ врѣме на това войсково нашествие, възстанишкитѣ отряди, безсилни да противостоятъ, отстжпиха въ по-непристжпнитѣ планински мѣста, а слѣдъ оттегляние на войскитѣ, пакъ завзѣха старитѣ си мѣста. По тоя начинъ, въпрѣки всички турски усилия, възстанишкото движение въ Дебърцата проживя до края на м. септемврий, когато настжпи студъ въ планинитѣ и почна да се чувствува липса отъ храна.

И тъй, отъ 20 юлий до края на м. септемврий възстанницитѣ бѣха господари на цѣла Горна и Долна Дебърца, безъ с. с. Издеглавье, Оздолени, Ново-село и Пѣсочанъ, гдѣто турскитѣ гарнизони останаха неврѣдими до край на възстанието.

в) Орта-Колъ.

Мѣстностьта, нарѣчена *Орта-Колъ,* въ грамадната си часть е тоже планинска (съ изключение на Охридското поле). Тя граничи: на сѣверъ съ Долна Дебърца, на юго-западъ съ Струшкото поле и сѣверната часть на езерото, на истокъ съ Илинската и Петринската планини, а на югъ съ езерецкия край (източното крайбрѣжие на Охридското езеро). Въ тоя районъ спада и града Охридъ.

За база на възстанницитѣ въ тая мѣстность служѣха планината Копарница и стръмнитѣ ребра на Илинската и Петринската планини.

Възстанишкото движение въ Орта-колъ започна сѫщо на 20 юлий и се прояви въ слѣднитѣ акции:

На 21 юлий съединенъ възстанишки отрядъ отъ 140 души още у тъмни зори нападна турския гарнизонъ на Сурилски ридъ, съ цѣль да го прогони и да завземе командующата му позиция. Нъ шпионско око още на 20 юлий увѣдоми аскера за намѣрението на възстанницитѣ и, когато послѣднитѣ доближиха до тоя ридъ отъ разни посоки, бидоха посрѣщнати съ страшенъ огънь. Намѣрението да прѣвзематъ тоя стратегиченъ пунктъ биде осуетенъ и възстанницитѣ се завърнаха по своитѣ мѣста.

Сѫщия день зараньта незначителенъ възстанишки отрядъ нападна Охридския таксилдаръ, който бѣ излѣзълъ изъ с. Куратица съ 30 души аскеръ. Въ тая схватка паднаха убити около 15 души войници.

Подобни нападения станаха още нѣколко въ тоя районъ прѣзъ първитѣ дни на възстанието и до крайна степень сплашиха Охридскитѣ власти, които, поради липса на достатъчно войска, задоволяваха се съ разпращание въ възстаналитѣ мѣстности на малки войскови отряди, съ прѣдназначение не да преслѣдватъ възстанницитѣ, а да горятъ християнскитѣ села. Тия турски отряди имаха чести срѣщи съ възстанницитѣ и на мръквание пакъ се връщаха по своитѣ мѣста.

На 30 юлий възстанницитѣ издържаха при с. с. Плакье и Куратица, двѣ ожесточени сражения съ голѣми турски отряди. Отъ 1 до 6 августъ и тукъ не стана никакво сражение поради обстоятелството, че турскитѣ войски се пряготовляваха за сериозно нахлуване въ тая планинска мѣстность. На 6 августъ станаха двѣ ожесточени сражения при с. с. Свинища и Куратица, безъ жертви отъ страна на възстанницитѣ и безъ никакви резултати за войскитѣ. На другия день, 7 августъ, стана сражение на мѣстностьта „Бигла“ (Велгошко). И въ тритѣ тия сражения турцитѣ бѣха многобройни. Слѣдъ тая дата Орта-Колъ биде изпълненъ съ грамадни турски пълчища, които прѣбродиха цѣлия край и извършиха нечути ужаси. Прѣзъ всичкото това врѣме възстанишкитѣ отряди, безсилни да противостоятъ, оттеглиха се въ побезопаснитѣ и непристѫпни планински мѣста.

На 31 августъ между с. с. Куратица, Рѣчица и Свинища, на мѣстностьта „Марково-долче“, стана кървопролитно сражение между нѣколко възстанишки отряди и деветь-хилядна турска армия. Това сражение е отъ най-ожесточенитѣ и кръвопролитни въ Охридската кааза, за туй заслужва да му се посвѣтятъ нѣколко редовце.

Слѣдъ изгарянието на с. с. Рѣчица, Куратица и Свинища отъ турскитѣ войски на 6 и 8 августъ, семействата отъ тия християнски села, на брой около *двѣсте,* избѣгаха въ планината и се бѣха прикриле въ мѣстностьта, нарѣчена „Марково-долче“. На това мѣсто бѣ прѣнесена всичка уцѣлѣла отъ опожаренитѣ села покѫщнина, храна и други хранителни продукти. Тамъ бѣха направени фурни, готварници и всички приспособления за прѣхрана на повече отъ *хиляда* души четници и бѣженци. Слѣдъ нахлуване въ Орта-колъ на голѣми турски отряди, на това мѣсто, като добрѣ запазено и доста стратегично, бѣха се прибрали и нѣколко възстанишки отряди. За да прѣдпазатъ семействата отъ евентуално турско нападение и изтрѣбление, възстанницитѣ се разположиха по околнитѣ високи и командующи чуки: три малки отряди се окопаха до самото шосе Рѣсенъ — Охридъ и никого не пропуснаха да мине по него; другъ отрядъ се разположи на мѣстностьта „Високо-дърво“ и наблюдаваше за неприятеля, който би дошълъ отъ къмъ Охридъ прѣзъ мухамеданското село Расино; трети отрядъ завзѣ „Висока-чука“, или така нарѣченото „Кюле“ — най-високия върхъ надъ „Марково-долче“, отъ гдѣто можеше да се наблюдава за движението на неприятеля къмъ три страни: с. Буково, Сирулски ридъ и Димиръ-Хисарско; други два отряда се разположиха по високитѣ ридове отъ къмъ с. с. Плакье и Рѣчица. Съ това разположение на възстанницитѣ „Марково-долче“ бѣ обградено отъ всички страни и запазено отъ евентуално турско нападение. Нѣщо повече даже: между „Високо-дърво“ и „Висока-чука“, малко по на югъ (между

с. с. Сируля и Куратица) бѣ разположенъ единъ малъкъ отрядъ; още по на югъ бѣха настанени други три незначителни възстанишки отряди; на сѣверъ отъ тѣхъ, при върха „Вишеслоецъ", бѣ окопанъ другъ отрядъ, а на истокъ отъ него бѣха разположени други нѣколко групи възстанници. Прѣдназначението на послѣднитѣ отряди бѣ авангардно и изпълняваха службата на мъртви стражи. Така разположени, семействата и възстанницитѣ проживѣха въ тая мѣстность повече отъ 20 дена (отъ 6—31 августъ) и, навѣрно, още дълго врѣме нѣмаше да бждатъ обезпокоявани, ако единъ извергъ, на име Велянъ Славковъ отъ с. Речица, не издадеше на турцитѣ мѣстопрѣбиванието имъ.

На 30 августъ прѣзъ нощьта грамадна турска армия, на брой повече отъ *девет хиляди* души съ горска артилерия, се показа отъ разни посоки по направление къмъ станътъ на семействата и възстанницитѣ. Една часть отъ войската се разположи на шосето Рѣсенъ — Охридъ, друга се яви отъ къмъ с. Буково и се спрѣ до с. Плакье, третя часть се отзова отъ къмъ с. Суруля до върха „Вишеслоецъ", четвърта — отъ къмъ селото Расино и се настани до „Високо-дърво", пета часть се появи отъ къмъ Свинища, а шеста бѣ слѣзла въ с. Куратица; артилерията бѣ искачена на върха „Мазано", между „Високо-дърво" и „Високачука". По тоя начинъ, семействата и възстанницитѣ отъ всички страни бѣха обсадени и всѣкакъвъ излазъ бѣ закритъ. Появяването на неприятеля и разположението му околовръстъ станътъ не избѣгна отъ зоркото око на възстанницитѣ отъ първитѣ и най-далечни позиции, които побързаха да увѣдомятъ другаритѣ си за настжпающата опасность. Нъ какво можеха да сторятъ шъна възстанници срѣщу такава грамадна армия? За отстжпление не можеше и да се мисли. Борбата бѣ неминуема!

На другия день, 31 августъ, още у зори, турската войска, по даденъ сигналъ, настжпи по цѣлата линия къмъ първитѣ възстанишки позиции. Първи откриха огънь възстанницитѣ, които, подпомогнати отъ другаритѣ си изъ вторитѣ позиции, нѣколко пжти нарѣдъ отблъснаха турскитѣ налитания. Сражението бѣ жестоко, отчаянно. Възстанницитѣ, окопани здраво, бѣха неуязвими, ала не за дълго. Турскитѣ отряди, усилени отъ резервитѣ, неспирàха напора и, слѣдъ два часа, успѣха да изтикатъ възстанницитѣ изъ първитѣ имъ позиции. Аскера стѣсни обръча на обсадата, безъ особени затруднения завзѣ и вторитѣ позиции и доближи до самия станъ. Положението на семействата и възстанницитѣ бѣ отчаянно. Нѣкои отъ крайнитѣ отряди, изтѣснени отъ турския напоръ, успѣха да скжсатъ обръча и да се измжкнатъ изъ обсадата. Останалитѣ се прибраха около центра при семействата, които, прѣдъ настжпилата опасность, бѣха обзети отъ панически ужасъ. „Марково-долче" бѣ оглушено отъ писъка на дѣцата, отъ плачътъ на женитѣ... Сѣчьта бѣ неминуема! Възстанницитѣ побързаха да обградятъ семействата и окопаха се на бърза ржка, за да направятъ послѣденъ отпоръ на турскитѣ пълчища, които стоѣха вече по височинитѣ надъ долчето. По това врѣме единъ голѣмъ турски отрядъ се показа въ долчето и вървѣше по направление къмъ семействата. Отъ височинитѣ почнаха да слизатъ и другитѣ войски. Възстанницитѣ лъвски защищаваха позицитѣ си и дълго врѣме държаха турцитѣ на далечно разстояние. Слѣдъ нѣколко атаки, най-сетнѣ, турскитѣ войски наближиха възстанишкитѣ позиции и съ пристжпъ ги завзѣха. Настана моментъ, който трудно се прѣдава . . . Войската стрѣляше отъ всички посоки и дъждъ отъ куршуми падаше на семействата. Майки, натоварени съ дѣцата си, бѣгаха въ панически страхъ. Други прѣгърнали дѣцата си, умираха съ ужасъ по лицата. Голѣма часть отъ възстанницитѣ успѣха да си пробиятъ пжть и избѣгаха. Ала и мнозина сложиха коститѣ си на това мѣсто. Слѣдъ малко стрѣлбата спрѣ и войскитѣ навлѣзоха въ долчето, заробиха всички семейства, находящи въ долната му часть, и ги закараха въ селото Коселъ, въ кулата на извѣстния деребей Мефаилъ-ага. За щастие, по-голѣмата часть отъ семействата бѣха се закрили въ горната часть на долчето и не бидоха съглѣдани отъ неприятеля. Слѣдъ малко цѣлата войска напусна долчето и се оттегли.

Това сражение е отъ най-кървавитѣ въ Охридската кааза. Въ него паднаха убити и ранени 32-ма възстанника и около 40 жени и дѣца. Разбира се, и турцитѣ скжно откупиха тая побѣда: тѣ изгубиха 22-ма убити и ранени.

Сражението въ „Марково-долче“ е послѣдно въ Орта-колъ прѣзъ врѣме на възстанието. Слѣдъ поражението, голѣма часть отъ възстанницитѣ прѣхвърлиха въ Дебърцата и, не слѣдъ много, пакъ се върнаха въ района си и стояха до край на възстанието.

Независимо отъ честитѣ турски нахлувания, до 30 августъ възстанницитѣ въ тоя районъ бѣха господари на цѣлата му планинска часть, съ изключение на Сирулски ридъ и Охридското поле, което, ведно съ Струшкото поле, като не пригодни за дѣйствия, не развѣха възстанишко знаме, нъ попълниха възстанишкитѣ редове въ другитѣ райони съ отлични боеви сили.

И тъй, въпрѣки страшнитѣ незгоди и жертви, възстанницитѣ въ Охридската кааза прѣзъ всичкото врѣме на възстанието бѣха господари на цѣлата планинска часть, съ изключение на Дринъ-колу, Струшкото и Охридско полета и Езерецкия край. Пѫтя Охридъ — Дебъръ, който минава прѣзъ Малесията и Джупа, тѣ държаха закритъ до 17 августъ; пѫтя Битоля—Охридъ бѣ непроходимъ до 30 августъ, а пѫтя Охридъ—Кичево прѣзъ Дебърцата възстанницитѣ владѣха до край на възстанието и по него можѣха да се движатъ само голѣми турски отряди.

Слѣдната таблица (вижъ стр. 149) на сраженията, разпредѣлени по дата и райони, ще даде по-ясно прѣдставление за ходътъ на възстанишкото движение въ Охридската кааза:

Отъ тая таблица се вижда, че въ разни мѣста на Охридската кааза прѣзъ врѣме на възстанието станаха 31 сражения, отъ които: *три* въ Малесията, *деветь* въ Горна-Дебърца, *единайсе* въ Долна-Дебърца, *седъмъ* въ Орта-колъ и *едно* въ Дримъ-колъ. Най-много сражения станаха въ Горна и Долна Дебърца (20) — обстоятелство, което говори за сериозностьта на възстанишкото движение въ тая планинска мѣстность.

Както поменахме, възстанието въ Охридската кааза биде прогласено на 20 юлии, нъ дѣйствията почнаха на слѣдующия день и се състояха въ нападения на турскитѣ гарнизони изъ каазата, въ разваляние на пѫтищата и мостоветѣ, въ скъсване на телеграфнитѣ жици и пр. и пр. Въ първитѣ дни дѣйствията на възстанницитѣ бѣха извънредно засилени. Обстоятелството, че до 31 юлии, (само за 10 дена) въ цѣлата кааза се наброяватъ 18 сражения, краснорѣчиво говори за бурностьта на възстанишкото движение въ първитѣ дни, разбира се, независимо отъ нападенията и изгаряниятa на много бейски кули по селата и избиването на прочути турски злодѣи и потисници. Съ настъпването на м. августъ сраженията намалѣха. Въ първитѣ дни на тоя мѣсецъ не станаха никакви сражения; тѣ започнаха едва около 6 августъ, когато въ Охридско почна да приижда войска отъ Дебъръ и Кичево. Прѣзъ тоя мѣсецъ въ цѣлата кааза станаха 11 сражения. Прѣзъ послѣдния мѣсецъ на възстанишкото движение (септемврий) станаха най-малко сражения (само двѣ), защото, поради голѣмия напливъ на турски войски, рискувано бѣ отъ страна на възстанницитѣ да влизатъ въ стълкновения съ единъ неприятель, прѣвъзходящъ ги въ всѣко отношение.

Състава на възстанишкитѣ отряди и тукъ е почти еднакъвъ съ тоя въ другитѣ каази на вилaета. Когато прѣдстоеше да се нападатъ турски гарнизони, или же да се отблъсватъ нападенията на многобройни турски войски, и тукъ дѣйствуваха съединени възстанишки отряди отъ по нѣколко десетки и даже стотини души. Най-много отряди участвуваха въ сражението при „Мраморъ“, гдѣто 250 души възстанници се сразиха съ четири хиляди турски аскеръ. Нъ и тукъ, подобно въ Битолската кааза, издържяха значителенъ брой сражения и отдѣлни отряди (на пѫтя Охридъ—Кичово, при с. Ботунъ, въ Лѣшанско и пр.). Въ противовѣсъ на малкитѣ въстанишки отряди, турскитѣ сили въ всички сражения прѣвъзходствуваха. Само въ едно сражение (това на „Високо дърво“ при с. Опейнца) броя на възстанницитѣ прѣвишаваше тоя на турцитѣ. Въ останалитѣ же сражения пропорцията между воющитѣ сили бѣ поразителна! Така: въ сражението при с. Ташъ-Морунища единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *осъмнайсе* турски войници; при с. Мраморецъ — единъ срѣщу *петдесетъ и седъмъ* души; въ Лѣшанско — единъ срѣщу *осъмдесетъ и деветъ* души;

(Сражения въ Охридската кааза).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Възстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на възстаническитѣ отряди
	а) Малеси.										
1	Мѣст. „Църни-камень" (надъ с. Збежди)	21 юлий	118	200	1 : 1.70	9	—	32	—	16.00	Цв. Христовъ и двамъ селски войводи
2	Мѣст. „Умица" (между Жржано и Локовъ)	22 „	80	600	1 : 7.50	11	11	18	13.80	3.00	
3	с. Ташъ-Морунища	23 „	45	800	1 : 17.80	13	28	44	62.20	5.60	Пандели, Цв. Тасевъ, Ал. Климовъ и Хр. Чурковъ
	Всичко въ Малесия	21—23/VII	243	1600	1 : 6.60	33	39	94	16.00	5.80	
	б) Горна-Дебърца.										
4	с. Издеглавье	21 юлий	200	140	1 : 0.70	33	—	18	—	12.90	Смиле Войдиновъ, Попъ Георги Златинецъ и К. Ивановъ
5	„ Златино	26 „	80	2000	1 : 25.00	3	2	13	2.50	0.60	Попъ Георги Златинецъ
6	„ Лактиньe	28 „	35	500	1 : 14.30	2	—	4	—	0.80	Алексо Стояновъ } селски войводи
7	„ Върбяни	28 „	60	500	1 : 8.30	3	1	7	1.70	1.40	Сиро Гавриловъ }
8	Мѣст. „Горица" (Сливовско)	8 „	150	600	1 : 4.00	3	17	61	11.30	10.10	Пандели, М. Павлевъ, Цв. Тасевъ, Лаз. Димитровъ и Ц. Узуновъ (сел. войвода).
9	с. Мраморецъ	9 августъ	79	4800	1 : 57.00	2	2	12	2.50	0.30	К. Ивановъ и Киро Силяновъ
10	„ Турие	9 „	135	4500	1 : 33.30	3	—	11	—	0.30	
11	Мѣст. „Мраморъ" (между Мраморецъ и Турие)	12 „	250	4000	1 : 16.00	4	1	12	0.40	0.30	Ванчо Турнецъ, Т. Христовъ, К. Силяновъ, Ст. Караджа и С. Войдиновъ
12	Пѫтя Охридъ — Кичево (при с. Мраморецъ)	19 „	12	5000	1 : 416.70	3	—	14	—	0.30	Киро Силяновъ.
	Всичко въ Горна-Дебърца	21/VII—19/VIII	1001	22040	1 : 22.00	56	23	52	2.20	0.20	
	в) Долна-Дебърца.										
13	с. Лѣшани	25 юлий	40	600	1 : 15.00	2	2	31	5.00	5.20	Деянъ Димитровъ и М. Ивановъ
14	„ Ботунъ	29 „	25	200	1 : 8.00	7	—	1	—	0.50	Павле Ивановъ (селски войвода)
15	„ Лѣшани	30 „	86	900	1 : 10.50	6	2	18	2.20	2.00	Деянъ Димитровъ
16	„ Брѣшани	30 „	150	850	1 : 5.70	5	3	25	2.00	3.00	Бор. Сарафовъ, Н. Анастасовъ, Хр. Узуновъ и Ал. Чакъровъ
17	„ Лѣшани	30 „	52	700	1 : 15.40	2	2	13	4.00	1.80	Деянъ Димитровъ и М. Ивановъ
18	„ Бѣгчища	30 „	26	2500	1 : 96.00	3	—	2	—	0.10	Селски войвода
19	„ Цървена-вода	30 „	32	300	1 : 9.40	2	—	7	—	2.30	Пане Иосифовъ (селски войвода)
20	Мѣст. „Бучища" (Велмейско)	30 „	24	190	1 : 8.00	1	—	2	—	1.00	Деянъ Димитровъ и Хр. Узуновъ
21	Пл. Конарница (при с. Ботунъ)	6 августъ	25	450	1 : 18.00	3	1	2	4.00	0.40	Павле Ивановъ
22	Лѣмансево	14 септемврий	12	1050	1 : 89.00	2	2	11	17.00	1.00	М. Ивановъ и Ст. Опеничанецъ
23	с. Старо-Велмея	28 „	60	2000	1 : 33.30	6	4	—	6.70	—	Деянъ Димитровъ и Ст. Стайковъ
	Всичко въ Долна-Дебърца	25/VII—25/IX	582	9740	1 : 18.30	39	16	112	3.00	1.10	
	г) Орта-жолъ										
24	с. Плакье	30 юлий	50	550	1 : 11.00	2	—	14	—	2.50	Петъръ Чаневъ
25	„ Куратица	30 „	30	300	1 : 10.00	4	—	16	—	5.30	Иове Сърбиновъ (селски войвода)
26	„ Свинища	6 августъ	31	500	1 : 16.30	3	—	3	—	0.60	? („ „)
27	„ Куратица	6 „	30	1000	1 : 33.30	6	—	15	—	1.50	Иове Сърбиновъ
28	Мѣст. „Бигла" (Велгошко)	7 „	26	850	1 : 32.70	9	4	12	15.40	1.40	Ник. Елмазецъ и Гр. Скендеровъ
29	с. Опеница („Високо-дърво")	29 „	30	18	1 : 0.40	2	—	7	—	54.00	Аргиръ Мариновъ и Гр. Скендеровъ
30	Марково-долче (между с. Рѣчица, Куратица и Свинища)	31 „	85	9000	1 : 105.90	13	32	22	37.6	0.30	Наумъ Златаревъ, Н Анастасовъ, Цв. Ябланчиев, Аргиръ Мариновъ, Ив. Шокаревъ и Деянъ Димитровъ
	Всичко въ Орта-коль	30/VII—31/VIII	272	12213	1 : 45.00	39	36	89	13.20	0.70	
	д) Дримъ-жолъ.										
31	с. Ябланица	28 юлий	43	300	1 : 7.00	1	4	—	0.90	—	Гъоре Будиновъ (селски войвода)
31	Общо въ Охридската кааза	21/VII—28/IX	2091	45898	1 : 22.00	168	118	347	5.60	0.80	

въ „Марково-долче“ — единъ срѣщу *сто и шестъ* души, а въ сражението на пжтя Охридъ—Кичево при с. Мраморецъ единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *четирстотинъ и седъмнайсе* души турски войници! Естествено, че при тая неравномѣрность на силитѣ, дързостьть на възстанницитѣ при всички сражения е поразителна. Общия сборъ на сблъсканитѣ сили въ Охридската кааза се изразява въ чудовищнитѣ цифри 2091 възстанишки срѣщу 45893 турски, или, единъ възстаникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе и двама* турски войници.

По продължителностьта си, сраженията въ Охридската кааза въ нищо не се различаватъ отъ тия въ другитѣ каази. Най-продължителни сж сраженията при „Умища“ (11 часа), „Марково-долче“ и Ташъ-Марунища (по 13 часа), и Издеглавье (обсада отъ 33 часа); най-кратковрѣменно е сражението на мѣстн. „Бучища“ (само единъ часъ). Всички други сражения варираръ между 2—9 часа. Като се взѣме въ съображение нееднаквостьта на силитѣ, тая продължителность говори изключително въ полза на възстанницитѣ.

Загубитѣ на воющитѣ страни въ Охридската кааза сж доста внушителни. Сравнително съ загубитѣ на възстанницитѣ отъ другитѣ каази, Охридската кааза заема второ мѣсто (слѣдъ Битолската), когато по турскитѣ загуби заема послѣдно мѣсто. Въ поменатата кааза нѣма нито едно сражение, което да е свършило бѣзъ жертви (отъ едната или другата воюща страна). Когато възстанницитѣ наброяватъ 13 сражения безъ жертви турцитѣ наброяватъ само едно — това при с. Ябланица. Въ всички останали сражения турцитѣ платиха скъпа цань. Ако за кървопролитностьта на сраженията се сжди по жертвитѣ, то най-кървопролитни бѣха тия при „Умища“ (11 д. възстан. и 18 д. турци), при Ташъ-Морунища (28 д. възстан. и 44 д. турци) и въ „Марково-долче“ (32 възстан. и 22 д. турци); нъ най-кървопролитно бѣ сражението на мѣстностьта „Горица“ (Сливовско), гдѣто паднаха (убити и ранени) 17 души възстанници и 61 д. турци! Общия брой на убититѣ и ранени прѣзъ цѣлото възстание въ Охридската кааза възлиза на 118 души възстанници (5.60$_0$/^{0}) и 347 д. турци (0.80$_0$/^{0}), т. е., турскитѣ загуби *три пжти прѣвишаватъ* тия на възстанницитѣ.

И тъй, възстанишкото движение въ Охридската кааза, при всичкитѣ незгоди, които трѣбаше да прѣодолѣе, можя неуязвимо да проживѣе пълни два и половина мѣсеци и се прѣустанови едва къмъ края на м. септемврии, когато въ планинскитѣ мѣста падна първия снегъ и когато, вслѣдствие на турскитѣ опожарявания и опустошения, започна да се чувствува нужда отъ храна. Тогава именно бидоха разформирани възстанишкитѣ отряди, оржжието прибрано, а борцитѣ разпуснати по опепеленитѣ имъ огнища.

5. — Кичевска кааза.

Възстанишко движение въ Кичевската кааза. — Начало на движението. — Демонстрация прѣдъ Кичево — Възстанишки райони: *Копачка* (Горна и Долна). — Нападение на „Изворъ“. — Сражение въ с. Карбуница. — Прогонвание на турскитѣ гарнизони. — Господарувание на възстанницитѣ. — Сражение при „Лопушникъ“ — *Рабетинъ-Колъ*. — Първи акции. — Разни сражения. — Господарувание на възстанницитѣ. — Войскови нахлувания. — Прѣустановяване на движението. — Таблица на сраженията въ Кичевската кааза. — Заключителна бѣлѣшка.

Кичевската кааза съставлява най-сѣверна крайнина на Битолския вилаетъ, почти цѣла е изпълнена съ високи и трудно достъпни планини и гори, чудесно пригодни за възстанишки дѣйствия.

Въ Кичевската кааза възстание избухна само въ два пункта — въ така нарѣченитѣ *Копачка* (Горна и Долна) и *Рабетинъ-Колъ*. Въ Долно-Кичево, като съпредѣлно съ Демиръ-Хисарската нахия (Битолско), станаха незначителни възстанишки акции отъ възстанницитѣ на послѣдната нахия. Останалитѣ мѣстности въ поменатата кааза (Горно-Кичево, Горно и Долно Поречье), по важни причини, не бидоха ангажирани въ възстанишкото движение, нъ дадоха на възстаналитѣ мѣстности достатъчно боеви сили, които до край подкрѣпиха възстанишкото движение.

Възстанишкото движение въ Кичевската кааза започна на 20-й юлий вечерьта — едноврѣменно съ това въ другитѣ каази на вилията. За база на възстанницитѣ служѣха високитѣ планини съ недостъпнитѣ имъ върхове, отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия.

Първата изразителна акция на възстанницитѣ въ Кичевската кааза бѣ демонстрацията прѣдъ казалийския центъръ Кичево, прѣдприета съ цѣль да се маскиратъ първитѣ възстанишки дѣйствия въ вътрѣшностьта, дѣто главнитѣ стратегични пунктове бѣха заети отъ турски гарнизони, и, още, съ заплашванието на самия градъ, пръснатитѣ войски изъ каазата да бждатъ заставени да се съсрѣдоточатъ около него.

На 20 юлий вечерьта, около полунощь, нѣколко съединени възстанишки отряди, на брой около 600 души, отъ разни посоки наближиха до Кичево и го обсадиха. Когато цѣлия градъ ночиваше въ дълбокъ сънъ, по даденъ сигналъ, гръмовно „урра!“ процѣпи въздуха. Единъ отрядъ нахлу всрѣдъ града и нападна на войскитѣ, които се намираха подъ „Калето“ (всрѣдъ Кичево се издига една могила отъ стари развалени укрѣпления, нарѣчени „Кале“). Другъ отрядъ нападна войската въ лагера до самия градъ, на мѣстностьта „Юрия“. Това ненадейно нападение, придружено съ гърмежи, прѣдизвика страшна паника. Войската въ неописуемъ безпорядъкъ бѣгаше изъ градскитѣ махали, гонена отъ възстанницитѣ. Слѣдъ четвъртъ-часова прѣстрѣлка и суматоха, възстанницитѣ спокойно напуснаха града и се разнесоха по опредѣленитѣ си мѣста въ каазата. Единъ отрядъ замина за Поречье; другъ тръгна къмъ прохода „Грула“ при с. Вранещица, за да пази единствения пѫть отъ Кичевско за Демиръ-Хисарско; трети отрядъ замина къмъ с. Карбуница, за да държи главния пѫть за вѫтрѣшностьта на района; четвърти отрядъ остана въ близкитѣ до града села Ращани, Осои и Кнежино, за да наблюдава движението на войскитѣ въ града; а пети отрядъ, състоящъ отъ 100 души, се упѫти къмъ мѣстностьта „Изворъ“ (до едноименното село), кждѣто, както ще видимъ по-долу, единъ възстанишки отрядъ обсаждаше турския гарнизонъ на тая мѣстность.

а) Копачка (Горна и Долна).

Мѣстностьта, нарѣчена *Копачка,* заема западната половина на Кичевската кааза, почти цѣла е изпълнена съ високи планини и планински хребети. На изтокъ тя граничи съ Горно Кичево (източнитѣ разклонения на Дрѣновския балканъ) и Долно-Кичево (шосето Кичево-Битоля); на сѣверъ — съ високитѣ върхове на Буковикъ планина и Сува-Гора (отъ дѣто и започва Гостиварската кааза въ Скопския вилаетъ); на западъ — съ планинитѣ Яма-Бистра и Стогова (отъ дѣто започва Дебърската кааза), а на югъ — съ планината Турие (Охридска кааза). Оградена отъ три страни (сѣверъ, западъ и югъ) съ високи планински възвишености, тая планинска мѣстность, засѣлена съ двѣ десетки чисто християнски села, бѣ една отъ най-здравитѣ възстанишки бази въ Битолския вилаетъ. Рѣката Изворъ, която извира изъ върховетѣ на Стогова планина и се втича въ р. Велика при самия градъ Кичево, дѣли Копачката на двѣ части: на сѣверна или Горна Копачка, и на южна или Долна Копачка. Въ южната частъ на Горна Копачка, при селото Душегубица, се намира единственния проходъ отъ къмъ Дебърско, нарѣченъ „Лопушникъ“, който, поради своята стратегичность, прѣзъ врѣме на възстанието бѣ арена на ожесточена борба между възстанници и аскеръ.

Първа акция на възстанницитѣ въ Копачката бѣ нападението на турския гарнизонъ (отъ 150 души войници), настаненъ въ кулата и ханътъ на мѣстностьта „Изворъ“ (до едноименното село). На 20 юлий вечерьта, едноврѣменно съ демонстрацията прѣдъ Кичево, единъ възстанишки отрядъ отъ 120 души обсади гарнизона при тая мѣстность. На другия день зарапьта, още у тъмни зори, между аскера и възстанницитѣ се започна ожесточено сражение. Послѣднитѣ на нѣколко пѫти атакуваха обсадения гарнизонъ, който, настаненъ въ кулата и въ ханътъ, бѣ неуязвимъ. Това положение трая нѣколко часа, когато възстанницитѣ бидоха изненадени отъ една страшна напасть. Единъ турски отрядъ отъ 450 души, на 20 юлий вечерьта, прѣди демонстрацията прѣдъ Кичево, напусна тоя градъ, навлѣзе въ Копачка, обсади селото Подвисъ и прѣзъ цѣлата нощь гърмя въ кѫщята, гдѣто бѣха останали само женитѣ и дѣцата. Когато единъ възстанишки отрядъ отъ 100 души, прѣдназначенъ въ помощь на възстанницитѣ при „Изворъ“, напусна Кичево слѣдъ демонстрацията и усилено вървѣше къмъ прѣдназначеното мѣсто, при с. Лахчани чу гърмѣжитѣ въ Подвисъ и се упѫти къмъ това село. Вече зазоряваше, когато аскера въ Подвисъ, прѣдизвѣстенъ отъ избѣгали войници за

нападението при „Изворъ“, напускаше това село и бързаше въ помощъ на обсаденитѣ. Нъ подъ селото Лахчани той биде прѣсрѣщнатъ отъ възстанницитѣ, които тоже бързаха къмъ Подвисъ и се завърза прѣстрѣлка. По цѣлия пѫть отъ Лахчани до „Изворъ“ тѣ се сражаваха, стараеки се всѣка една отъ странитѣ по-скоро да стигне при „Изворъ“, гдѣто сражението бѣ вече въ най-голѣмия си разгаръ. Възстанницитѣ, изморени отъ дългия пѫть, бидоха изпрѣварени отъ войската. Послѣдната, щомъ доближи до „Изворъ,“ веднага се развърза въ верига, атакува първитѣ двѣ възстанишки позиции, що пазѣха главния пѫть, проби рѣдоветѣ имъ и успѣ да се съедини съ обсаденитѣ. Обсаденитѣ, ведно съ новодошлата войска, излѣзоха отъ кулата и ханътъ и се окопаха вънъ отъ тѣхъ въ дълбоки ровове, изровени за евентуални случаи. И се започна между двѣтѣ страни ожесточено и кървопролитно сражение, което трая нѣколко часа непрѣкъснато. Процѣпътъ, обаче, който новодошлия аскеръ направи въ възстанишката обсада, поради силния турски огънъ, остана незапълненъ отъ възстанницитѣ. Прѣзъ тоя именно процѣпъ турската войска, изложена на явна гибель, успѣ да се промѫкне и да избѣга къмъ Кичево, гонена дълго врѣме отъ възстанницитѣ. Слѣдъ избѣгването на турския гарнизонъ кулата и ханътъ бидоха изгорени и обърнати въ пепелище. Въ това сражение възстанницитѣ не дадоха никакви загуби; отъ турска страна, обаче, падаха около 30 души убити и ранени.

Когато това ставаше при „Изворъ“, 200 души башибозукъ отъ мухамеданскитѣ села Лисичани и Пласница (Долно Кичево) нападнаха съсѣдното християнско село Вранещица. Селенитѣ юнашки се съпротивиха на башибозука и слѣдъ кратка прѣстрѣлка притече имъ се въ помощь единъ възстанишки отрядъ отъ 150 души, който бѣ наблизу (надъ с. Корбуница). Изъ пѫтя тоя отрядъ се натъкна на 200 души аскеръ, който бѣ излѣзълъ отъ Кичево и тичаше въ помощъ на башибозука. Едно отдѣление отъ възстанницитѣ, бѣзъ да спре стрѣмителния си ходъ, замина за Вранещица, а останалитѣ нападнаха аскера, който изненаденъ, почна да бѣга въ безпорядъкъ къмъ с. Староецъ. Нъ още не бѣ влѣзълъ въ послѣдното село. той биде нападнатъ отъ другъ възстанишки отрядъ и прѣслѣдванъ до самия градъ Кичево. Въ Вранещица же сражението между башибозука и селенитѣ още продължаваше, когато се показаха възстанницитѣ. Отчаянъ отъ участьта на аскера, башибозука избѣга въ пъленъ безпорядъкъ къмъ селата си.

Така се завърши 21 юлий въ Копачката.

На другия день, 22 юлий, 150 д. възстанници, съсрѣдоточени въ с. Карбуница, бидоха нападнати отъ цѣль табуръ войска и много башибозукъ, които, слѣдъ нѣколко часово ожесточено сражение, успѣха да навлѣзатъ въ селото и да го завладѣятъ. Около пладне на възстанницитѣ пристигна помощь. Подобна помощь, обаче, пристигна и на войската. Въпрѣки това, възстанницитѣ рѣшиха наново да нападнатъ неприятеля. И започна се едно ужасно, безподобно сражение. Мъртви и ранени и отъ двѣтѣ страни се търкаляха като снопье. По едно врѣме гърмежитѣ прѣстанаха. Аскеръ и възстанници бѣха се хванали за гуша и работѣха само съ прикладитѣ и бойонетитѣ... Тая схватка не трая много — турцитѣ отстѫпиха — нъ тя рѣши сѫдбата на цѣла Копачка. Слѣдъ това сражение турцитѣ не се осмѣлиха вече да се покажатъ въ тоя раойнъ дори до 20 августъ. Въ това сражение паднаха убити и ранени 30 души възстанници и *четири пѫти повече турци* — 120 души! Тукъ паднаха убити и мнозина турски злодѣи, отъ които Кичевско бѣ пропищяло, между които и прочутия Сеферъ отъ с. Заясъ (Горно-Кичево).

На 25 юлий 150 души арнаути-башибозукъ, придружени отъ 200 души аскеръ, стрѣмително минаха отъ Дебърца (Охридско) прѣзъ Копачка за Дебърско и пѫтьомъ изгориха селото Иванчища. Единъ възстанишки отрядъ нападна тая зганъ и сполучи да отнѣме много добитъкъ и нѣколко товари кѫщни потрѣби, задигнати отъ християнскитѣ села въ Дебърцата.

Слѣдъ тия първи акции, турскитѣ гарнизони, които се намираха въ Копачката (Горна и Долна), избѣгаха къмъ Кичево и до 17 августъ възстанницитѣ не бидоха обезпокоявани отъ никакви турски нападения.

Почти прѣзъ цѣлъ мѣсецъ Копачка живѣ свободенъ животъ. Прѣзъ това врѣме християнското население безпрепятственно събра хранитѣ отъ нивята, а малки възстанишки отряди зорко пазѣха стратегичнитѣ проходи и важни пунктове отъ евентуални турски нахлувания. Нъ и тукъ свободата бѣ кратковрѣменна.

На 17 августъ турскитѣ гарнизони отъ Дебърскитѣ села Лазарополе и Галичникъ, подпомогнати отъ 200 души аскеръ отъ нахийския центъръ Жерноница (Дебърско), на брой около 600 души, посрѣдъ пладне нападнаха християнското село Душегубица, съ цѣль да завладѣятъ стратегичния проходъ „Лопушникъ", находящъ се до самото село. Душегубчани, подпомогнати отъ женитѣ си, сами, въ продължение на три часа, удържаха напора на аскера. Въ най-голѣмия разгаръ на сражението пристигнаха имъ на помощь около 100 души възстанници, които удариха на лѣвия турски флангъ. Скоро слѣдъ тѣхъ пристигна и втора помощь отъ други 100-на души възстанници изъ с. с. Елховецъ, Иванчища, Попоецъ и др., които нападнаха десното турско крило. Слѣдъ четире-часово сражение аскера напусна полесражението и избѣга къмъ Дебърско, като остави около 30 души мъртви и тежко ранени. Прѣзъ сѫщата вечерь пристигна въ Душегубица единъ възстанишки отрядъ и изъ Дебърца (Охридско). Възстанницитѣ, опасявайки се отъ ново турско нападение, прѣзъ нощьта заминаха къмъ Лазарополе, за да прѣсрѣщнатъ неприятеля всрѣдъ самия проходъ, гдѣто, на брой около 500 души, се настаниха въ здрави позиции.

На другия день заранта, 18 августъ, около 800 души аскеръ, идящъ отъ къмъ Лазарополе, се показа надъ прохода. Възстанницитѣ, скрити въ позициитѣ си, чакаха наближаването на сто крачки, за да почнатъ стрѣлбата. По невнимание, обаче, гръмна една възстанишка пушка когато войската бѣ на 6—700 крачки отъ позициитѣ. Турцитѣ заподозрѣха близостьта на възстанницитѣ, стрѣмително отстѫпиха и се укрѣпиха въ Лазарополе. За мигъ възстанницитѣ бѣха рѣшени да нападнатъ аскера въ това село, нъ обстоятелството, че ще пострадатъ семействата (мѫжетѣ отъ това село повечето живѣятъ въ чужбина) отмѣниха го и се пръснаха изъ селата, като останаха близо до с. Душегубица (надъ с. Лахчани) само 60 души, колкото да пазятъ прохода отъ ненадѣйно турско нападение.

Нъ тъкмо тогава се получи извѣстие за готвяще се ново и сериозно турско нападение на Копачка. Бързо бидоха разпратени куриери до пръснатитѣ възстанници за помощь и, когато послѣднитѣ получаваха извѣстието, на 20 августъ, още у тъмни зори, *двѣ хиляди* турска войска се показа по голината „Домовица" (надъ самия проходъ), идяща отъ къмъ Дебърско. Разгъната въ двѣ колони, тя нападна едноврѣменно и селото Душегубица, пазено отъ 40 души възстанници, и позицията при самия проходъ, пазенъ отъ 16 души възстанници. Сражението бѣ ожесточено. Възстанницитѣ се сражаваха лъвски, нъ, поради малочисленностьта си, не можяха да устоятъ на страшния турски напоръ. Тѣ отстѫпиха отъ селото и прохода и се присъединиха къмъ новопристигналия възстанишки отрядъ въ с. Кленоецъ. Турцитѣ и тукъ атакуваха възстанницитѣ, които тоже неможяха да издържатъ турския напоръ и отстѫпиха къмъ с. Лахчани, гдѣто се намираха вече други 100 души новопристигнали възстанници и бѣха се укрѣпили на лѣво отъ селото. Тукъ възстанницитѣ рѣшиха да не отстѫпятъ отъ позициитѣ си срѣщу каквато и да е цѣна и да не позволятъ на турцитѣ да влѣзатъ въ селото, което остана по срѣдата. Войската нѣколко пѫти наредъ се опита да доближи селото и да го запали, нъ всичкитѣ ѝ усилия биваха осуетявани отъ възстанницитѣ. Това положение трая около единъ часъ. Прѣзъ туй врѣме с. Душегубица, запалено отъ войската, горѣше въ пламъци. Турцитѣ биха били отблъснати, ако нова и неочаквана напасть не свърхлѣтѣ надъ възстанницитѣ: отъ къмъ Кичево се зададе новъ турски отрядъ, на брой повече отъ 1500 души, който удари въ гърба имъ. Поставени между два огньове, възстанницитѣ рискуваха да бѫдатъ живи изловени, или до единъ избити. Затуй, ново отстѫпление бѣ неминуемо — което и стана къмъ с. Подвисъ. Слѣдъ като опожариха и Лахчани, турцитѣ се оттеглиха къмъ Лазарополе и Кичево, безъ да преслѣдватъ възстанницитѣ, които, увеличени отъ новопристигнали другари, здраво бѣха се окопали при с. с. Кленоецъ и Подвисъ.

До 5-й септемврий въ Копачка не се вѣстиха никакви турски войски и възстанницитѣ пакъ останаха господари на тая планинска мѣстность. Около това врѣме нѣколко табура аскеръ, идящъ отъ къмъ Дебъръ, Кичево и Демиръ-Хисарско, пакъ навлѣзе въ Копачка, прѣброди цѣлата мѣстность, безъ, обаче, да срѣщне възстанници, които, раздѣлени на малки отряди, бѣха се пръснале изъ планинитѣ, за да избѣгнатъ турскитѣ нападения. Слѣдъ два дена (на 7 септемврий) тоя аскеръ напусна района съ чиста съвѣсть, че го е очистилъ отъ комити . . . На 20-й септемврий нови нѣколко табура отъ къмъ Дебъръ и Кичево пакъ навлѣзоха въ Копачка, на 25 изгориха с. Юдово и до 1-й октомврий преслѣдваха възстанницитѣ, които, на малки групи (споредъ заповѣдьта на главния възстанишки щабъ), отбѣгваха сраженията. Около 1-й октомврий войската пакъ замина за Дебъръ и Кичево, като тоя пжтъ бидоха оставени малки гарнизони на разни мѣста въ района.

Настжпилия студъ въ планинитѣ попрѣчи за понататъшно продължение на възстанишкото движение, което около 10-й октомврий окончателно биде прѣустановено, оржжието прибрано, а възстанницитѣ разпустнати по домоветѣ имъ.

б) Рабетинъ-колъ.

Мѣстностьта, която носи това име (по име на християнското селце Рабетино), е изключително планинска и се намира въ центра на каазата, на сѣверо-истокъ отъ казалийския градъ Кичево. Въ пазвитѣ на тая планинска мѣстность се таятъ десетина християнски села, съ твърдѣ незначителенъ мухамедански примѣсъ.

Рабетинъ-колъ граничи: на истокъ съ Долна Дебърца, на сѣверъ съ Горна Дебърца на югъ съ Долно Кичево и на западъ съ Горно Кичево. Послѣдната мѣстность, бидейки населена съ голѣмъ брой мухамедани, отдѣля Рабетинъ-колъ отъ Копачка, — обстоятелство, което до голѣма степень попрѣчи на задружни дѣйствия между възстанницитѣ отъ тия двѣ възстанали мѣстности.

За база на възстанницитѣ въ Рабетинъ-колъ служѣха планинитѣ Чальоица и Разснегище съ високитѣ имъ върхове „Песякъ", „Кула", „Кяфа", „Разбоище" и пр., отъ гдѣто направляваха всички свои дѣйствия.

Възстанишкото движение въ тая мѣстность започна едноврѣменно съ онова въ Копачката. На 21 юлий заранья, слѣдъ връщание на възстанницитѣ отъ демонстрацията прѣдъ Кичево, единъ възстанишки отрядъ прѣхвърли въ Долно Поречье, нападна турското теке (манастиръ) Хайдаръ-Баба (разбойнишко гнѣздо), находяща се при чифлика Девичъ, изгори една кула и изби 5—6 души войници отъ квартирующи тамъ гарнизонъ.

На 22-й юлий, на мѣстностьта „Разбоище", при с. Рабетино, стана сражение между башибозукъ и възстанници. Слѣдъ 5-часово сражение башибозукътъ биде пръснатъ, като остави нѣколко мъртви тѣла.

Прѣзъ слѣдующитѣ четири дена въ тоя районъ не станаха никакви сражения.

На 27 юлий четири табура турски войски навлѣзоха въ тая мѣстность и нападнаха единъ възстанишки отрядъ, разположенъ въ Рабетинска рѣка (при едноименното село). Сражението трая около 7 часа и на мръквание възстанницитѣ отстжпиха въ планината. Слѣдъ сражението аскера ограби с. с. Орланци, Рѣчани, Ижица и Миокази, а Рабетино изгори.

На 29-й юлий, на върхътъ „Кула" (пл. Чальойца), до селото Дупяни, стана друго сражение между възстанници и войска. Възстанницитѣ отстжпиха безъ жертви.

Слѣдъ тия сражения турската войска напусна тая мѣстность и възстанницитѣ останаха пълни господари прѣзъ цѣлъ мѣсецъ, необезпокоявани отъ турски нападения.

На 27 августъ грамадна турска армия, идяща отъ четири посоки, навлѣзе въ Рабетинъ-колъ, запали планината и нападна възстанницитѣ въ укрѣпената имъ база на върха „Песякъ", въ Чальоица планина. Слѣдъ 15-часово ожесточено и кървопролитно сражение, възстанницитѣ бидоха принудени да отстжпятъ, мнозина се пръснаха по домоветѣ си, а го-

лѣма часть прѣхвърли въ Копачка. Слѣдъ това сражение войската прѣброди цѣлата мѣстность и като ограби и изгори много християнски села, напусна тоя районъ.

Слѣдъ това войсково нахлувание, движението въ Рабетинъ-колъ окончателно биде прѣустановено, макаръ по-сетнѣ и да бродѣха изъ него малки отряди.

Тоя районъ възстанницитѣ владѣха само до 27-й августъ.

Другитѣ мѣстности въ Кичевската кааза макаръ и да не възстанаха, нъ дадоха голѣмъ брой боеви сили на възстаналитѣ райони.

Слѣдната таблица на сраженията, станали прѣзъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за вървежа на възстанишкото движение въ Кичевската кааза:

(Сражения въ Кичевската кааза).

Райони или мѣстности	№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили			Часове на сражението	Убити и ранени				Началници на възстанишкитѣ отряди
				Възстаници	Аскеръ	Пропорция		Възстаници	Аскеръ	На % Възстаници	На % Аскеръ	
Копачка (Гор. и Дол.)	1	Кулата при с. Изворъ .	21 юлий . . .	120	600	1 : 5.00	7	—	30	—	5,00	Кл. Грубчевъ, Ст. Ханджията и Л. Джеровъ
	2	с. Карбуница	21 „ . . .	150	800	1 : 5.30	5	30	120	20.00	15.00	Арсо Мицковъ
	3	Проходъ „Лопушникъ" .	17 августъ . .	56	600	1 : 10.70	7	—	30	—	5.00	Кл. Грубчевъ и Ст. Ханджията
	4	„ „ .	20 „ . . .	190	3200	1 : 17.00	3	1	9	0.50	0.30	„ „ „ „ „
Рабетинъ колъ	5	Мѣст. „Разбоища" (при с. Рабетино)	22 „ . .	56	300	1 : 5.40	5	—	8	—	2.70	Кочо Куршума
	6	Рабетинска рѣка . . .	27 юлий . . .	80	6000	1 : 75.00	24	13	80	16.30	1.30	Ванчо Сърбаковъ
	7	в. „Кула" (изт. Чаньонца)	29 „ . . .	100	1000	1 : 10.00	2	—	14	—	1.40	Ванчо Радевъ и Ст. Илиевъ
	8	в. „Песякъ" („ Чаньонца)	27 августъ . .	180	16000	1 : 89.00	24	15	19	8.20	0.10	К. Куршума, В. Сърбаковъ, П. Радевъ и М. Иосифовъ
Долно Кичево	9	Латовска гора	21 юлий . . .	30	60	1 : 2.00	6	5	13	16.60	21.70	Михаилъ Иосифовъ
	10	с. Сълпъ	21 „ . . .	200	400	1 : 2.00	6	—	—	—	—	Юрданъ Пиперката
	10	Всичко въ Кичевската кааза	21/VII—28/VIII	1160	28960	1 : 25.00	89	64	323	5.50	1.10	

Спорѣдъ тая таблица, въ Кичевската кааза прѣзъ врѣме на възстанието станаха *десеть* сражения, отъ които по *четири* въ Копачка (Горна и Долна) и Рабетинъ-Колъ, и *двѣ* въ Долно Кичево. Сраженията въ послѣдната мѣстность издържаха възстанници отъ Демиръ-Хисарската нахия, съсѣдна съ тая мѣстность. Селото Сълпъ е чисто мухамеданско, разположено край шосето Битоля-Кичево, на самия синоръ между Битолската и Кичевската кааза. Това село дава най-голѣмъ разбойнишки контингентъ за Демиръ-Хисарско и трѣбаше да бѫде наказано. Обаче, нападението му на 21 юлий заранья излѣзе несполучливо, защото Сълпчани, прѣдизвѣстени, посрѣщнаха възстанницитѣ въ позиции около селото и ги отблъснаха.

Най-много отъ сраженията въ Кичевската кааза станаха въ първитѣ дни на възстанието (7). Прѣзъ м. августъ станаха само три сражения, а прѣзъ септемврий нито едно. Въ послѣдния мѣсецъ възстанницитѣ, безсилни да противостоятъ на грамадната турска армия, която на нѣколко пѫти навлѣзе въ каазата, избѣгваха сраженията.

И тукъ, подобно на нѣкой отъ другитѣ каази, въ станалитѣ сражения участвуваха съединени възстанишки отряди, защото трѣбаше да се борятъ съ неприятель многочисленъ, за което най-краснорѣчиво говори и пропорцията между воющитѣ сили. Така: въ сраженията при „Изворъ", Карбуница, Разбоища и пр. единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *петъ* души турски войници; въ второто сражение при „Лопушникъ" — единъ срѣщу *седъмнайсе*; при Рабетинска рѣка — единъ срѣщу *седъмдесеть и петь;* а въ сражението на върха „Песякъ" единъ възстаникъ се е сражавалъ срѣщу *осъмдесетъ и деветъ* турски войници! Общата пропорция на сблъсканитѣ сили (1: 25) показва съ какъвъ многочисленъ неприятель е трѣбвало да се борятъ възстанницитѣ.

По продължителность, сраженията въ Кичевската кааза не се отличаватъ отъ тия въ другитѣ каази. Най-продължителни бѣха сраженията на Рабетинска рѣка и на „Песякъ"

(по 24 часа), гдѣто възстанницитѣ е трѣбвало да се борятъ срѣщу многочисленъ неприятель — обстоятелство, което краснорѣчиво говори за тѣхната упоритость.

Загубитѣ и отъ двѣтѣ страни, сравнително съ тия въ другитѣ каази, тукъ сѫ понезначително (64 д. възстанници и 323 д. аскеръ); нъ като се вземе впрѣдвидъ малкия брой на сраженията, тия загуби сѫ доста внушителни. Измежду всички сражения въ Кичевската кааза най-кървопролитно бѣ това въ с. Карбуница, дѣто сложиха главитѣ си 30 д. възстанници и 120 д. войници. Въ петь сражения възстанницитѣ не дадоха никакви жертви, когато за турцитѣ само едно се свърши безъ жертви (това въ с. Сълпъ). По брой на загубитѣ, турскитѣ *петь пѫти* прѣвишаватъ възстанишкитѣ.

Въпрѣки тѣшкитѣ условия, въ които бѣ поставено, възстанишкото движение въ Кичевската кааза, подобно въ другитѣ каази на вилaета, успѣ да просѫществува приблизително три мѣсеци (20 юлий — 10 октомвр.) и биде прѣустановено съ падането на първия снѣгъ въ планината

* * *

Слѣдъ краткитѣ бѣлѣшки които дадохме за възстанишкото движение въ Битолския вилaетъ по каази и райони (или мѣстности), единъ общъ и мимолѣтенъ поглѣдъ върху това движение ще изтъкне още по-релиефно всичката негова грандиозность и епичность.

Въстанието въ Битолски вилaетъ бѣ неминуемо слѣдствие, единъ видъ реакция на ония грозни и потрѣсающи събития, които го прѣдшествуваха и които грозѣха да обърнатъ страната въ необятно пожарище и страховита човѣшка касапница. Безподобния правителственъ теророъ, дерижиранъ отъ „реформатора“ Хилми паша, суспендира за християнското население условията даже за единъ *скотски* животъ и постави това население прѣдъ страшната дилема: или само̀, като говедо, да подложи главата си подъ ножътъ на официалния палачь, или же да се опълчи противъ грозящата го смъртна опастность съ всички сили. И едно население, което въ продължение на цѣло десетилѣтие, срѣщу цѣната на безброи жертви и потоци кръвь, се е готвило за рѣшителна борба противъ своя потисникъ и у което духътъ за свобода бѣ дълбоко проникналъ, можеше ли да живѣе повече съ робски инстинкти? Единъ бѣ за него пѫтя, единъ бѣ изхода: *революцията!* . . .

Прѣдизвикано до висока степень отъ събитията, що го прѣдшествуваха, Илинденското възстание избухна при обстоятелства доста благоприятни за една възстанишка акция. Турската официална власть, компрометирана въ всичката си „реформаторска дѣятелность“ прѣдъ общественната съвѣсть чрѣзъ ужаснитѣ и чудовищни афери, пожарища и кланьета, ала не обезпокоявана вече отъ дипломацията съ нови „реформени програми“, започна да живѣе съ иллюзията, че е успѣла, посрѣдствомъ безпредѣлния теророъ, окончателно да смаже революционната хидра, толкова страшна за потисничкитѣ режими. Привидното затишие, което настѫпи въ навечерието на възстанието по цѣлата страна (м. м. юний и юлий броятъ само 18 сражения отъ 86 прѣзъ цѣлото първо полугодие на 1903 година — 13 прѣзъ юний и 5 прѣзъ юлий), ако за сериозния наблюдатель бѣ прѣдвѣстникъ за наближающа страховита буря, за турската власть то послужи само като лишно доказателство, че блѣскаво е завършила своята „усмирителна“ задача въ страната — иллюзия, която чрѣзъ хитрувания успѣ да наложи и на самата дипломация. Само по тоя начинъ може се обясни оная страшна изненада, която 20 юлий донесе, и за официалната турска власть, за европейската дипломация.

Илинденското възстание бѣ шеметенъ ударъ за турскитѣ правителственни кржгове. Дълбоко вѣрващи въ иллюзията си, това възстание ги завари съвсѣмъ неприготвени да посрѣщнатъ първитѣ му удари. Македонската часть на Битолския вилaетъ въ тоя моментъ не разполагаше повече отъ *петнайсе-хилядна* редовна войска, пръснатa на малки гарнизони и отряди по цѣлия възстаналъ край — армия, твърдѣ недостатъчна за операции на едно пространство (въ по-голѣмата си часть планинско) отъ *десетъ хиляди* кв. километри противъ едно *триста-хилядно,* неприятелски настроено, християнско население. Първитѣ акции

на възстанницитѣ прѣизвикаха у правителственнитѣ сфери небивала трѣвога, която не закъснѣ да се обърне въ панически страхъ съ пристиганието въ градоветѣ разбититѣ и пръснати отряди изъ разнитѣ пунктове. Изолирана съ прѣкъсванието на всички съобщения, турската власть въ административнитѣ центрове бѣ обрѣчена въ тия критически минути на абсолютно бездѣйствие. Страхътъ отъ възстанишко нападение на казалийскитѣ центрове, па даже и на града Битоля (прѣвзиманието отъ възстанницитѣ на Крушово, Клисура и Невѣска, демострациитѣ при Кичево и Рѣсенъ, нападението на Прибилци, Наколецъ, Билища Издеглавье и пр. — усили тоя страхъ), караше тая власть да държи почти всички войски въ градоветѣ и само незначителни отряди разпращаше въ околноститѣ имъ, колкото да грабятъ и горятъ християнскитѣ села. Това крайне критическо и незавидно положение на турската официална власть, разбира се, не бѣ дълготрайно. Такова то бѣ само прѣзъ първитѣ дни на възстанието — до началото на м. августъ, когато стигнаха първитѣ военни подкрѣпления изъ другитѣ вилаети.

Прѣзъ цѣлото това врѣме възстанишкия ураганъ буйствуваше въ всичката си стихийность и обхвана цѣлия Битолски край. Слѣдъ изтрѣбванието и прогонванието на голѣма часть отъ турскитѣ гарнизони, които пазѣха проходитѣ и стратегичнитѣ пунктове; слѣдъ скъсванисто на цѣлата почти телеграфна мрѣжа и развалянието на мостоветѣ, шесетата, а на нѣкои мѣста и желѣзно-пжтното съобщение; и слѣдъ завладяванието на най-важнитѣ стратегични пунктове — възстанницитѣ станаха още въ първитѣ дни на възстанието господари почти на цѣлия възстаналъ край, съ изключение само на градоветѣ и полетата (първитѣ добрѣ пазени отъ войскитѣ, а вторитѣ като непригодни за възстанишки дѣйствия). Цѣлата планинска мѣстность отъ Ботунския проходъ (въ Дебърца — Охридска) до Прилѣпското поле, и отъ прохода Лопушникъ (между Дебъръ и Кичево) до Струшкото, Рѣсенското, Битолското и Леринското полета, включително и сѣверната половина на Костурската кааза, — съ планинитѣ: Яма-Бистра, Турие, Чельоица, Протайска, Галичица, Крушка, Бигла, Стругова, Баба, Суха-Гора, Буфска, Нередска, Върбица, Вичъ, Нидже, Селичка и почти всички планинска вериги, които прѣплитатъ петь-тѣ възстанали кааза на Битолския виляетъ — цѣлата тая планинска мѣстность възстанницитѣ завладѣха още въ първитѣ дни на възстанието. Тѣ завзѣха и се укрѣпиха въ всички стратегически проходи, прѣвзѣха и господаруваха въ градоветѣ Крушово, Клисура, Невѣска и други второстепенни паланки, затвориха и командуваха на всички пжтища и пжтеки, които кръстосватъ планинскитѣ мѣста и не пропускаха по тѣхъ никакви турски отряди. Послѣднитѣ можѣха да се движатъ само въ полетата, често пжти и тукъ обезпокоявани отъ възстанишки налитания.

Такова бѣ, въ кратки черти, положението въ Битолския виляетъ въ първитѣ дни на възстанието — положение, господари на което бѣха, главно, възстанницитѣ и твърдѣ критическо за турската власть, отъ която бѣ останало само сѣнка... Изолирана въ градоветѣ отъ всѣкакви външни сношения, подъ натиска на постояненъ страхъ отъ възстанишки нападения, тая власть, поради липса на достатъчно войска, не можеше да прѣдприеме нищо сериозно противъ възстанишкия ураганъ безъ външна помощь. Незначителнитѣ отряди, които тя разпращаше въ околнитѣ мѣста, не бидейки въ състояние да преодолѣятъ свърхлѣтѣлото зло, служѣха само за успокоение па съвѣстьта и за признакъ на мизерно сжществувание... А това положение трая повече отъ 20 дена.

Първата незначителна военна помощь пристигна въ Битоля изъ Скопския виляетъ пѣшкомъ прѣзъ Скопие—Прилѣпъ едва при края на м. юлий, която войска (около 10 табури пѣхота), ведно съ часть отъ Битолския гарнизонъ, на брой около 18 хиляди души, биде ангажирана около града Крушово, дѣто възстанницитѣ господаруваха и отниманието му отъ тѣхъ бѣ въпросъ на честь за турския престижъ. Слѣдъ паданието на Крушово, въ продължение на една седмица, пристигнаха въ Битоля по желѣзницата прѣзъ Солунъ и други 32 дружини изъ Скопско. Цѣлата тая армия, заедно съ находящата се вече въ възстаналия край 25-хилядна, плюсъ ново-повиканитѣ 12 дружини отъ мѣстни редифи и илявета, съ двѣ бригади кавалерия и шесть полка артилерия — тая *осъмдесеть-хилядна армия,* командувана отъ Омеръ

Ружди паша, слѣдъ паданието на Крушово не прояви почти никаква дѣятелность. Нейния главнокомандующъ се задоволяваше само съ разпращание на войскови отдѣления да преслѣдватъ възстанницитѣ тамъ, гдѣто биха се откриле, безъ, обаче, да вземе общи мѣрки за потушване на възстанието. Това обстоятелство, разбира се, до голѣма степень спомогна на възстанницитѣ да господаруватъ по дълго врѣме по цѣлата планинска мѣстность въ вилaета, макаръ възстаналия край да бѣ прѣпълненъ съ грамадна армия.

Некадърностьта на Омеръ Ружди паша прѣдизвика смѣняванието му. Назъръ паша, който го наслѣди, веднага приспособи новъ и систематиченъ планъ за потушавание на възстанието. Той подраздѣли възстаналия край на секции, въ всѣка една организира грамадни потери, които, отправени отъ разни посоки, трѣбваше да се слѣятъ въ опредѣленъ пунктъ. Съ други думи, плана на Назъръ паша бѣ да обгради възстаналитѣ мѣстности съ военни кордони, който, движейки се бавно постъпенно, да стѣсняватъ обръча си и, при центра, съ единъ само замахъ да съкрушятъ възстанницитѣ. Безпорно, тоя планъ би билъ чудесенъ при други топографически условия, ала, приспособенъ къмъ планинския Битолски вилaетъ, гдѣто даже регулярни пълчища сѫ безсилни прѣдъ най-незначителни възстанишки отряди, стратегията на новия македонски „усмиритель“ нѣмаше да даде никакви резултати, ако не бѣ подкрѣпена отъ традициония турски начинъ на усмирявание — опожарявания, кланьта, грабежи и всевъзможни звѣрства . . . .

Около 12 августъ започна пълното приложение на тоя планъ:

Четири дружини отъ Битоля и *по двѣ* отъ Рѣсенъ, Охридъ и Прибилци, подпомогнати отъ голѣмъ брой башибозукъ, едноврѣменно тръгнаха отъ тия мѣста къмъ сѣверъ отъ Битоля и атакуваха възстанишкия станъ при с. Смилево (въ пл. Бигла). Слѣдъ ожесточеното и кървопролитно сражение при това село, както е извѣстно, възстанницитѣ, за кратко врѣме, прѣхвърлиха въ Демиръ-Хисарско, а войскитѣ, като ограбиха и опожариха нѣколко християнски села, пакъ се разнѣсоха по мѣстата си съ дълбока вѣра въ блѣскаво завършена задача. . . .

Девѣть дружини (5 отъ Битоля и 4 отъ Леринъ) прѣбродиха и прѣтърсиха планинската мѣстность между Битолското поле и Прѣспанското езеро (планинитѣ Баба и Сухагора — Буфски районъ), ала нигдѣ възстанници не срѣщнаха. (Както е извѣстно, часть отъ послѣднитѣ се засѣниха въ Пелистерскитѣ висини, а другитѣ прѣхвърлиха въ Прѣспанския районъ).

Двайсе дружини, идящи отъ разни посоки, прѣбродиха южната планинска часть на вилaета — Костурския край. Така: *шесть дружини* отъ Янинския гарнизонъ настѫпиха въ възстаналата часть на каазата отъ къмъ Костуръ (юго-западъ); отъ западнитѣ крайнини — отъ Колонята — навлѣзоха грамандни *пълчища башибозукъ; петь дружини* се движѣха на югъ отъ Леринъ къмъ Клисурско; *шесть дружини* настѫпиха отъ Суровичево къмъ Зелениче и *три дружини* отъ Кайляри тръгнаха къмъ Врабчанското езеро. Тия *двайсе дружини* регулярна войска, подпомогнати и отъ башибозукъ, образуваха единъ кржгъ, който все повече и повече стѣсняваше обръча си и, трѣбваше да се прѣдполага, (както е прѣдполагалъ и самия Назъръ паша), че възстанишкото движение въ тая планинска мѣстность ще бжде безвъзвратно удушено и възстанницитѣ окончателно съкрушени. Обаче, както видѣхме, турската съкрушителность се изрази само въ ограбвание и опепеляване на нѣколко десетки християнски села, въ изкаляние на голѣмо множество невинни людье, ала малко засѣгна възстанишкото движение. Голѣма часть отъ възстанницитѣ, изтѣснени изъ Костурскитѣ планини, прѣхвърлиха въ Нидже планина и Колоня, отъ гдѣто, слѣдъ кратко врѣме, пакъ се върнаха въ района си и продължиха борбата

Осъмь дружини, идящи отъ Дебъръ, Кичево и Охридъ, прѣбродиха Кичевскитѣ планини, завзѣха прохода Лопушникъ и изтѣсниха възстанницитѣ въ по-недостъпнитѣ планински мѣста, безъ, обаче, да потушятъ възстанишкото движение.

Осъмнайсе дружини, идящи отъ Охридъ, Рѣсенъ, Кичево, Прибилци и Дебъръ, прѣбродиха почти всички планински мѣстности въ Охридско, ограбиха и опожариха четири десетки християнски села, изклаха много невинни старци и жени, имáха съ възстанницитѣ

редъ сражения, ала не можяха да потушятъ възстанишкото движение. Възстанишкитѣ отряди, прѣдъ страшния напоръ на нахълталата войска, отстжпиха въ недостъпнитѣ планински мѣста и, слѣдъ оттегляние на войскитѣ, пакъ заѣха старото си положение и продължиха борбата дори до края на м. септемврий.

Тоя турски планомѣренъ походъ, въ който взѣха участие около *седъмдесе* пѣхотни дружини съ нуждната кавалерия и артилерия и много башибозушки пълчища, безсъмненно, нанесе чувствителенъ ударъ на възстанишкото движение въ Битолския вилаетъ, обаче, не успѣ да го потуши. И слѣдъ тоя походъ движението, макаръ по-слабо, продължи своето сжществувание и само настжпилата ранна зима въ планинитѣ, както и нови нѣколко подобни походи, придружени съ страшни изстжпления на войскитѣ, наложиха неговото прѣустановяване.

Отвъдната таблица (вижъ стр. 160), за движението на сраженията въ Битолския вилаетъ по мѣсеци и дни, най-краснорѣчиво говори за безуспѣшностьта на тоя турски походъ да потуши възстанието и що най-несъмнѣнъ начинъ установява неговата продължителность дори до половината на м. октомврий, въпрѣки неимовѣрно тѣшкитѣ условия, въ които то бѣ поставено.

Тая таблица по най-наглѣденъ начинъ прѣдставлява движението на сраженията (сжщеврѣменно и ходътъ на възстанишкото движение) въ Битолския вилаетъ прѣзъ врѣме на възстанието. Спорѣдъ нея, цѣлокупния брой на сраженията въ петь-тѣ възстанали каази на тоя вилаетъ възлиза на кржглата сумма *сто и петдесеть* — цифра доста крупна за единъ тримѣсеченъ възстанишки периодъ.

Разпредѣлени по *мѣсеци и дни,* тия сражения заематъ слѣдния интересенъ и характеренъ редъ:

Прѣзъ послѣднитѣ *десеть* дена на м. *юлий* (първитѣ дни на възстанието) въ Битолския вилаетъ станаха *седъмдесе и двѣ сражения* — обстоятелство, което само говори за бурния характеръ на възстанието. Прѣзъ тия десеть дена най-много сражения станаха въ Битолската (35) и Охридската каази (18), по еднакво число (по 7) въ Костурската и Кичевската и най-малко (5) въ Леринската кааза. По *дни*, най-много сражения станаха на 21, 30 (по 14) и 20 юлий (10), и най-малко на 27 юлий (само едно). Отъ станалитѣ сражения на 21 юлий най-много се числятъ къмъ Битолската (7) и Кичевската каази (4); отъ тия на 30 юлий най-много станаха въ Охридската (8) и Битолската каази (5). Изобщо, възстанишкото движение прѣзъ м. юлий бѣ бурно въ всички възстанали каази, и успѣхитѣ на възстанницитѣ бѣха чудовищни!

Прѣзъ м. *августъ* въ Битолския вилаетъ станаха *петдесеть и шесть* сражения. Сравнително съ тия прѣзъ изтеклия мѣсецъ, броя на сраженията прѣзъ м. августъ е неособенно голѣмъ. За обяснения на това служи обстоятелството, че въ първитѣ дни на движението възстанницитѣ трѣбаше да държятъ нападателно положение, а прѣзъ м. августъ обязателно трѣбаше да измѣнатъ тактиката си не само поради достигнатитѣ вече резултати, нъ още и, главно, поради грамадния напливъ въ възстаналия край на турска войска — трѣбаше да държатъ само отбранително положение и да не се ангажиратъ въ рискувани акции, освенъ въ крайна нужда. Иначе, планътъ на Назъръ паша щѣше да достигне блѣстящи резултати и възстанишкото движение ще бѣше потушено въ разцвѣта си. Прочее, отбранителната тактика на възстанницитѣ и, изобще, отбѣгването на сраженията, спаси възстаннишкото движение отъ ранна смъртъ. Отъ 56-тѣ сражения въ Битолския вилаетъ прѣзъ тоя мѣсецъ, най-много станаха пакъ въ Битолската (27), Охридската (11) и Леринската (10) и най-малко въ Кичевската (3) каази. По дни, най-много сражения се наброяватъ на 4, (по три въ Битолската и Леринската каази), 6, 7, 14 и 20 (по четири), 12, 19 и 28 августъ (по три) и пр. Спасени отъ страшния погромъ, който Назъръ паша приготовляваше прѣзъ тоя мѣсецъ, послѣдующия м. септемврий завари възстанницитѣ въ Битолския вилаетъ доста бодри и силни, за да продължатъ борбата доста успѣшно и прѣзъ тоя мѣсецъ.

Прѣзъ м. *септемврий* въ Битолския вилаетъ станаха само *осъмнайсе* сражения. На първъ поглѣдъ тоя незначителенъ брой прави впечатление на голѣмъ упадъкъ въ възста-

(Движение на сраженията въ Битолски вилаетъ прѣзъ врѣме на възстанието).

Наименование на районитѣ и мѣстноститѣ	Разпредѣление на сраженията въ Битолски вилаетъ по мѣсеци и дни																																																										Общо въ вилаетъ
	Юлий												Августъ																										Септемврий															Октомврий					
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Всичко	1	2	4	5	6	7	8	9	11	12	14	15	17	18	19	20	21	22	24	25	27	28	29	30	31	Всичко	1	2	3	4	8	14	17	18	19	20	22	23	26	28	Всичко	3	8	15	20	Всичко	
Битолска кааза.																																																											
Гяватъ-Колу	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	9
Витолско поле и Морисовско	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	6
Крушовско	—	3	3	2	—	—	—	—	—	—	5	13	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	16
Демиръ-Хисарско	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	8
Рѣсенско	6	2	1	1	2	—	1	—	1	—	—	14	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	22
Долна-Прѣспа	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	1	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
Всичко	9	7	5	3	3	—	2	—	1	—	5	35	—	1	3	2	1	2	—	—	1	1	2	2	—	2	—	3	3	1	1	—	1	—	—	1	—	27	—	—	1	—	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	6	—	—	1	1	2	70
Леринска кааза.																																																											
Нередски районъ	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1	—	—	1	12
Нидженски районъ	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	3	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	3	1	—	—	—	1	10
Всичко	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	5	1	1	3	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	10	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	5	1	1	—	—	2	22
Костурска кааза.																																																											
Пополье	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Кореща	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	6
Клисурско	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Нестрамско	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Калоня	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
Всичко	—	1	1	2	—	—	1	—	1	1	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	5	1	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	17
Охридска кааза.																																																											
Малесия	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Горна-Дебърца	—	1	—	—	—	—	1	—	2	—	—	4	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
Долна-Дебърца	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	6	8	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	11
Орта-колъ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Дримъ-колъ	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Всичко	—	2	1	1	—	1	1	—	3	1	8	18	—	—	—	—	3	1	1	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	11	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	31
Кичевска кааза.																																																											
Копачка	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Работинъ-колъ	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Долно-Кичево	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Всичко	—	4	1	—	—	—	—	1	—	1	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10
Общо въ Битолски вилаетъ	10	14	9	6	3	2	4	1	6	3	14	72	1	2	6	2	4	4	1	2	1	3	4	2	1	3	1	4	3	1	1	1	2	3	1	2	1	56	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	18	1	1	1	1	4	150

нишкото движение. Наистина, прѣзъ тоя мѣсецъ движението на много мѣста въ вилaета бѣше вече потушено (Крушовско, Буфъ-Колъ, Долна-Прѣспа и пр.), нъ въ повечето райони то продължаваше да живѣе въ пълния си разцвѣтъ. Малобройностьта на сраженията, обаче, не бѣ вслѣдствие на упадъкъ въ движението, а на новоусвоената тактика отъ възстаниицитѣ, които, раздѣлени на малки отряди, избѣгваха стълкновенията съ голѣмитѣ турски сили. Нѣщо повече даже: при края на мѣсеца въ много планински мѣста настжпи студъ и, въпрѣки всички усилия, възстаниишкото движение въ тия мѣста трѣбаше да се прѣкъсне. Отъ 18-тѣ сражения прѣзъ тоя мѣсецъ най-много станаха въ Битолската (6—между които и онова на Бигла пл.), Леринската и Костурската (по 5) и Охридската (2) каази. Въ Кичевската кааза прѣзъ тоя мѣсецъ не стана никакво сражение, макаръ възстанишкото движение и да не бѣ прѣустановено. Най-много отъ тия сражения станаха на 2, 4, 23 и 28 септемврий (по двѣ).

Мѣсецъ *октомврий* завари възстанишкото движение на много мѣста вече прѣустановено (Костурската и Охридската каази), за това и броя на сраженията е почти нищоженъ — само *четири* (по двѣ въ Битолската и Леринската каази). Въ планинскитѣ мѣста (възстаниицитѣ бази) бѣ настжпилъ силенъ студъ; отъ друга страна, вслѣдствие на опожаряванията и грабежитѣ, почна силно да се чувствува и липса на храна; отъ третя, широкитѣ обѣщания на дипломацията да подобри положението влѣха малка надѣжда въ борцитѣ — всичко туй накара главния възстанишки щабъ да се разпореди за прѣкратяване на движението до нова нужда. На 20 октомврий възстанието бѣ вече прѣустановено въ цѣлия вилaетъ, оржжието прибрано, а борцитѣ разпуснати по домоветѣ си.

Бѣлѣжкитѣ ни върху възстанието въ Битолския вилaетъ ще завършимъ съ слѣдната *рекапитулaционна* таблица на сраженията, която ще даде по-общо понятие за воденaта гигантска и епична борба прѣзъ цѣли три мѣсеци между едно потиснато и измжчено християнско население и една безподобна тираническа власть:

(Рекапитулация на сраженията въ Битолски вилaетъ).

Брой на сраженията	Каази	Продължителностъ на възстан. движение	Сблъскани сили			Продълж. на сраженията въ часове	Убити и ранени			
			Възстанишки	Турски	Пропорция		Възстаници	Аскеръ	На % Възстаници	На % Аскеръ
70	Битолска	20/VII—20/X	8527	133542	1 : 15·60	706	376	1314	4·30	1·00
22	Леринска	20/VII— 8/X	3904	53980	1 : 13·80	108	105	590	2·60	1·00
17	Костурска	21/VII—19/IX	4170	30360	1 : 7·30	75	83	513	2·00	1·70
31	Охридска	21/VII—28/IX	2091	45893	1 : 22·00	168	118	347	5·60	0·80
10	Кичевска	21/VII—27/VIII	1160	28960	1 : 25·00	89	64	328	5·50	1·10
150	Общо въ Битолски вилaетъ	20/VII—20/X	19852	292735	1 : 14·70	1146	746	3087	3·80	1·10

Тая рекапитулaционна таблица — сборъ на всички сражения по каази, дава по-общо понятие за възстанишкото движение въ Битолския вилaетъ. Споредъ нея (както и по-горѣ помѣнахме), общия брой на сраженията въ поменатия край прѣзъ врѣме на възстанието възлиза на кржглата цифра — 150. Почетно мѣсто по брой на сраженията заема Битолската кааза (70), слѣдъ нея идатъ Охридската (31), Леринската (22), Костурската (17) и, най-сетнѣ, Кичевската (10). Внушителния брой на сраженията въ Битолската кааза произтича както отъ голѣмината на самата кааза (Битолската кааза минава за най-голѣма въ цѣла Македония и брои 150-хилядно население), така и отъ воденaта въ нея възстанишка борба на нѣколко пункта. Разбира се, това обстоятелство не намалява сериозностьта на борбата, напр., въ Кичевската кааза, гдѣто движението трая прѣзъ цѣли три мѣсеци, макаръ въ нея да се наброяватъ едва десетъ сражения. Битолската кааза, като най-близка до вилaетския центъръ, най-много бѣ изложена на войскови нападения.

Въстанишкото движение въ Битолския виляетъ започна и въ петьтѣ каази едноврѣменно. По мѣстни прѣчки, въ нѣкои райони то закъснѣ съ нѣкой день (напр., въ Нидженския на 25 юлий, въ Битолско поле на 2 августъ), ала, изобщо, на опредѣления день въ всѣка една отъ възстаналитѣ каази то се прояви въ извѣстни акции.

Ако първитѣ сражения опредѣлятъ началото на едно движение, то послѣднитѣ не всѣкога говорятъ за неговия край. Така, послѣдното сражение въ Кичевската кааза стана на 27 августъ, обаче, движението въ нея трая дори до 10 октомврий. Така щото, продължителностьта на движението се опредѣля, главно, отъ присжтствието въ извѣстна мѣстность на възстанишки отряди, които, по една или други причини, избѣгватъ сраженията (какъвто е случая въ Битолския виляетъ прѣзъ послѣднитѣ дни на септемврий и началото на октомврий). Спорѣдъ таблицата, най-рано спрѣха сраженията въ Кичевската кааза (27/VIII) и най-късно въ Леринската (8/X) и Битолската (20/X).

Сбора на сблъсканитѣ сили въ Битолския виляетъ, както показва и самата таблица, е чудовищенъ. Разбира се, тоя сборъ не опредѣля броя на воющитѣ сили. Най-голѣмъ е сбора на сблъсканитѣ сили въ Битолската кааза, и най-малъкъ — въ Кичевската, макаръ пропорцията въ послѣднята кааза да е по-голѣма (1: 25) нежели въ първата (1: 15.60). Измежду всички каази на Битолския виляетъ най-трудна бѣ борбата въ Кичевската кааза, гдѣто единъ възстанникъ е трѣбвало да се противопостави срѣщу *двайсе и пстъ* (1: 25) души турски войници. Въ това отношение тая кааза заема първо мѣсто и слѣдъ нея слѣдватъ Охридската (1: 22), Битолската (1: 15.60), Леринската (1: 13,80) и, най-сетнѣ, Костурската (1 : 7.30). Изобщо, цѣлокупния сборъ на сблъсканитѣ сили въ цѣлия възстаналъ край е грамаденъ (19,852 възстанишки и 292,735 турски) и *единъ възстанникъ е трѣбало да се противопостави приблизително срѣщу петнайсе турски войници!* Безпорно, тая пропорция говори *изключително* въ полза на възстанницитѣ.

Загубитѣ на воющитѣ страни въ Битолския виляетъ краснорѣчиво говорятъ за кръвопролитностьта и ожесточенностьта на борбата. По загуби Битолската кааза заема първенствующе мѣсто (376 д. възстанници и 1314 д. турски войници), а Кичевската — послѣдно (64 д. възстан. и 323 д. турски войници). Въ всички каази, обаче, турскитѣ загуби прѣвишаватъ възстанишкитѣ — обстоятелство, обяснимо отъ самия характеръ на борбата. Най-голѣмъ е процента на падналитѣ възстанници въ Охридската и Кичевската каази (5.60 %) и най-малъкъ въ Леринската и Костурската (2.60 %). По процентъ на загубитѣ, Битолската кааза заема трето мѣсто (4.30 %). Турския же процентъ на загубитѣ, поради многобройностьта на войскитѣ, е твърдѣ незначителенъ (най-голѣмъ е въ Костурската кааза — 1.70 % и най-малъкъ въ Охридската — 0.80 % (макаръ, изобщо, турскитѣ, загуби да сж прѣкомѣрно голѣми. Общия сборъ на загубитѣ (убити и ранени) отъ двѣтѣ страни въ Битолския виляетъ се изчислява на 746 д. възстанници и 3087 д. турски войници. Значи, турскитѣ загуби *четири пжти* прѣвишаватъ тия на възстанницитѣ!

По своя широкъ массовъ характеръ, възстанието въ Битолския вилаетъ изтъкна по най-демонстративенъ начинъ всичката величина на дълбоко събудения духъ за свобода у християнското население, както и твърдото и безвъзвратното му рѣшение да извоюва за себе, макаръ срѣщу цѣната на чудовищни жертви, по-сносенъ човѣшки животъ.

II. Възстание въ Одрински виляетъ.

Начало и размѣри на възстанишкото движение. — Първи акции. — Кратки бѣлѣжки за движението по участъци (I—XII), — Прогонване на турскитѣ гарнизони изъ възстаналата мѣстность и господарувание на възстанницитѣ. — Първото движение и нахлуване на турски войски. — Сражения съ войскитѣ и постепенното оттегляние на възстанницитѣ. — Таблица на сраженията. — Движение на сраженията. — Общи бѣлѣжки.

На изтокъ отъ рѣката Мѣста, съпредѣлено съ Солунски виляетъ, разтила се на едно продълговато пространство отъ около 12 хиляди кв. километра (дори до историческитѣ Анастасиеви стѣни) обширния Одрински виляетъ, обгръщащъ въ себе недоглѣдната и

плодородна южно-тракийска равнина и омиванъ отъ водитѣ на три чудни южни морета — Черно, Мраморно и Бѣло.

Населенъ съ повече отъ полу-милйонно християнско население, участьта на което никога не е била по-завидна отъ тая на македонскитѣ му едновѣрци, недоволството противъ турската управа и въ тоя вилаетъ се изрази въ една широка массова въоржжена самоправа.

По мотива отъ секретенъ характеръ, въ Одрински вилаетъ избухна възстание само въ сѣверо-източната му часть и обхвана цѣлата мѣстность, по която се разтила величественната и гориста Странджа планина — цѣлата сѣвера половина на Лозенградския санджакъ съ каазитѣ: Малко-Търновска, Ахтоболска и по часть отъ Лозенградска и Визенска. Цѣлата тая мѣстность бѣ раздѣлена на *дванайсе* възстанишки участъци, въ които дѣйствуваха отдѣлни отряди, поставени подъ главната команда на единъ възстанишки щабъ. За база на възстанницитѣ въ всички участъци служѣха множеството върхове, съ които изобилствува Странджа планина и въ прѣгръдкитѣ и политѣ на която се таятъ живописно пръснати прелѣстни селца и чифлици съ жестоко измжчено и вѣчно потиснато християнско население.

Общитѣ възстанишки дѣйствия въ Одрински вилаетъ започнаха 15 дена по-късно отъ тия въ Битолски вилаетъ по чисто тактически съображения. Първитѣ акции на възстанницитѣ бѣха насочени да парализиратъ цѣлата дѣятелность на властьта и да очистятъ страната отъ всички гарнизони, които, въ послѣдне врѣме, бѣха настанени въ много главни села и важни пунктове.

На 5 августъ слѣдъ полунощь, срѣщу Прѣображение, започнаха възстанишкитѣ дѣйствия и въ 12-тѣ участъци на тая мѣстность. Едноврѣменно бидоха скъсани всички телеграфни жици, изсѣчени всички телеграфни стълбове, развалени главнитѣ шосета и мостове, нападнати и прогонени или унищожени всички гарнизони, които квартируваха по селата, пунктоветѣ, въ пограничнитѣ на България постове и въ всички малки паланки и градчета, съ изключение на казалийския центъръ Малко-Търново. Тия едноврѣменни дѣйствия въ всички участъци всѣха въ турскитѣ гарнизони небивалъ ужасъ и всички въ панически страхъ избѣгаха къмъ близкитѣ центрове — Малко-Търново, Виза, Бунаръ-Хисаръ и Лозенградъ, носейки съ себе ужасъ и трѣпетъ. Още прѣзъ сжщата вечерь почти цѣлата възстанала мѣстность бѣ очистена отъ всѣкаква турска власть и само градеца Малко-Търново остана като островъ всрѣдъ развълнувано море . . .

За да дадемъ по-ясно прѣдставление за възстанишката борба въ Лозенградския санджакъ, ще посвѣтимъ по нѣколко реда за първитѣ акции въ всѣки единъ отъ възстанишкитѣ участъци.

I Участъкъ (с. с. Пенска, Ятросъ, Сергенъ и др. — Лозенградска кааза). — Възстанницитѣ въ тоя участъкъ скъсаха всички телеграфни жици между Мидия—Лозенградъ—Бунархисаръ—Виза – Самоковъ; нападнаха стражаритѣ въ с. Пенека и ги прогониха. Слѣдъ тия акции тѣ останаха господари на цѣлия участъкъ и го владѣха прѣзъ цѣли 15 дена, необезпокоявани отъ никакви турски нападения.

II Участъкъ (с. с. Урумъ-Бегли, Куру-Дере, Велика, Маглавидъ, Ениджекьово и др. — Лозенградска кааза). — Възстанницитѣ, прикрити прѣдварително въ най-високия върхъ на Странджа — „Маяда“, на 5 августъ прѣзъ нощьта заградиха голѣмото християнско село Ениджекьово и нападнаха квартирующия въ казармата турски гарнизонъ. Сражението трая до съмвание. Отъ турска страна паднаха убити около 30 души. Прѣдъ страхътъ отъ повторно нападение, тоя гарнизонъ на другия день напусна селото и замина за Бунаръ-Хисаръ. — Аскера же, който квартируваше въ с. Куру-Дере, самоволно замина за Лозенградъ. Въстанницитѣ владѣха тоя участъкъ до 25 августъ, когато започна навлизанието въ възстаналия край на голѣми войскови масси.

III Участъкъ (с. с. Маджура, Рѣзово, Енеяда, Пиргопуло и др. — Ахтоболска кааза). — Възстанишкото движение въ тоя участъкъ избухна два дена прѣди урѣчения день по една проста случайность. На 4 августъ дойде въ *Рѣзово* бирникъ съ нѣколко стражари и за-

почна да затваря ония селени, които не бѣха платиле царския данъкъ. Слѣдъ това почна да подлага затворенитѣ на всевъзможни изтезания, за да посочатъ лицата, у които се намира оржжие. Участковата чета, находяща се наблизо, не можя да остане спокойно прѣдъ тия ужаси, и то въ навечерието на самото възстание. Тя влѣзе въ селото, загради кжщата, въ която се намираше бирника съ стражаритѣ и имъ прѣдложи да се прѣдадатъ. Слѣдъ последвалия отказъ, четата навлѣзе въ домътъ и *изби* цѣлата тайфа. На другия день пристигна въ с. Маджура отъ Василико половинъ рота войска да преслѣдва четата и, подъ прѣдлогъ, че тя се укрива въ околностьта на това село отъ самитѣ селени, започна да ги арестува и изтезава. Сжщеврѣменно аскера нахълта по кжщята, които ограби и подпали. Прѣдъ тая гледка, укриваната наблизо чета навлѣзе въ селото и нападна аскера, който, изплашенъ отъ страшния пукотъ на хвърленитѣ нѣколко бомби, укри се въ една кжща, отъ гдѣто продължаваше да стрѣля. Сражението продължи непрѣкъснато прѣзъ цѣли 5 часа и се свърши съ изгаряние на самата кжща. Резултатитѣ бѣха: 16 души войници убити, двама ранени, а останалитѣ живи изгорени. Слѣдъ първа медецинска помощь, раненитѣ бидоха товарени на конье и изпратени отъ възстанницитѣ на лѣчение въ Василико.

На 5 августъ вечерьта, въ самия день на възстанието, единъ възстанишки отрядъ обсади разбойнишкото село Корфо-Колиби и поиска отъ мухамеданскитѣ му жители да прѣдадатъ оржжието, което прѣди нѣколко дена бѣ имъ раздала самата власть. Селенитѣ турци, насърдчени отъ едно малко отдѣление аскеръ, който по това врѣме се намираше въ селото, почнахъ да стрѣлятъ на възстаницитѣ и, по тоя начинъ, се завърза ожесточено сражение. На край, слѣдъ хвърляние на нѣколко бомби, възстаницитѣ нахълтаха въ селото и го запалиха. Въ тая схватка паднаха убити и ранени повече отъ 30 души войници и башибозукъ. Останалия аскеръ успѣ да избѣга.

Турски гарнизонъ въ тоя участъкъ бѣ останалъ още въ Черно-морското пристанище Енеяда, въ водитѣ на което, по туй врѣме, бѣ хвърлила котва руската ескадра, дошла да поддърже исканията на Русия по поводъ убийството въ Битоля на консула й Ростковски. Присжтствието на ескадрата въздържа възстаницитѣ отъ нападение на гарнизона въ това пристанище, нъ щомъ тя напусна турскитѣ води, на 11 августъ, голѣмъ възстанишки отрядъ се опжти къмъ тоя Черноморски пунктъ, за да изпълни задачата си. Възстанницитѣ обсадиха селото и поканиха турското население да прѣдаде оржжието си. Слѣдъ отказа, тѣ се вмжкнаха въ селото, нападнаха и разрушиха жандармерийската казарма и телеграфо-пощенската станция и вдигнаха съ динамитъ нѣколко тютюнени склада. Турското население непрѣкъсваше своята неприязненость и продължаваше да стрѣля върху възстаницитѣ изъ кжщята си. Пожарътъ, който бѣ обхваналъ цѣлото село, тури край на тая неприязненость: цѣла Енеяда се обърна въ пепелище. Населението избѣга по море къмъ Мидия. Единъ малъкъ възстанишки отрядъ разруши съ динамитъ и скоро-построения фаръ при самото пристанище.

Когато възстаницитѣ се връщаха къмъ балкана, многоброенъ башибузукъ се опита да имъ прѣсече пжтя, но биде разбитъ и пръснатъ. На другия день тѣ приближиха до с. Корфо-Колиби, гдѣто, слѣдъ изгарянието му, се съсрѣдоточваше войска и башибузукъ, за да нападатъ християнскитѣ села. Възстанницитѣ нахълтаха въ пепелището, хвърлиха нѣколко бомби въ настанения около зидинитѣ аскеръ — и го прогониха.

Слѣдъ тия акции цѣлия III участъкъ биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстанницитѣ господаруваха въ него до 25 августъ, когато стана първия турски десантъ отъ къмъ море.

IV Участъкъ (Ахтоболъ, Василико и др. — Ахтоболска кааза). Първитѣ акции на възстанницитѣ въ тоя участъкъ се изразиха въ скъсвание телеграфната жица между Василико—Ахтоболи—Малко-Търново, въ разваляние мостоветѣ и нападение на гарнизонитѣ въ Василико, Ахтоболъ и Потурняково.

На 5 августъ прѣзъ нощьта, възстанишки отрядъ отъ 100 души отъ три страни наближи до казалийския центъръ на Ахтоболската кааза, градчето Василико, разположено на самия Черноморски брѣгъ, съ цѣль да го завладѣе. Двѣ отдѣления незабѣлѣвано се

вмъкнаха въ градеца и съ бомби нападнаха и разрушиха правителствения домъ, двѣтѣ казарми, телеграфо-пощенската станция и режието, като сѫщеврѣменно третото отдѣление запали нѣколко кѫщи въ турската махала. Това ненадѣйно нападение прѣдизвика неописуема паника между жителитѣ. Слѣдъ кратка прѣстрѣлка съ гарнизона, послѣдния, както и мухамеданското население, избѣгаха по море къмъ Мидия, а въ градчето останаха само християнскитѣ му жители. Възстаницитѣ успѣха да хванатъ въ плѣнъ началника на порта, началника на телеграфо-пощенската станция и единъ полицейски приставъ, които, по тѣхна молба, прѣпратиха въ Бургазъ, а отъ тамъ заминаха по море за Цариградъ, безъ, обаче, да стигнатъ до турската столица: по заповѣдь отъ централното правителство, тѣ бидоха издавени въ морето, за да се прикрие позора . . . . . Слѣдъ окончателното прогонване на турската власть, управлението на Василико се прѣдаде въ рѫцѣтѣ на християнитѣ, а възстаницитѣ се отеглиха въ ближния балканъ. Това градче проживя свободенъ животъ до 24 августъ, когато пристигнаха отъ къмъ Енеяда първитѣ турски десанти.

На другия день слѣдъ нападението на Василико, малъкъ възстанишки отрядъ завладѣ, безъ съпротивление, и край-морското градче Ахтоболъ, чийто гарнизонъ и турскитѣ му жители още прѣзъ миналия день бѣха избѣгали по море и по суша къмъ Мидия и Виза. И тукъ, по подобие на Василико, биде създадено християнско управление, което проживѣ еднакво врѣме съ това въ казалийския центъръ.

Едноврѣменно съ тия акции, другъ възстанишки отрядъ нападна гарнизона въ мухамеданското село Потурняково, жителитѣ на което се отличаваха съ страшна омраза спрѣмо християнитѣ и които даваха най-голѣмъ башибозушки контингентъ. Слѣдъ отказа имъ да прѣдадатъ оръжието си, възстаницитѣ запалиха селото, избиха голѣма часть отъ гарнизона, а останалата прогониха.

Слѣдъ тия нѣколко акции, IV участъкъ биде очистенъ отъ всички турски гарнизони и остана въ владѣние на възстаницитѣ до 24 августъ, когато станаха първитѣ турски десанти отъ къмъ море.

V Участъкъ (с. с. Граматиково, Мързово, Вургари и др. — Малко-Търновска кааза.) — На 5 августъ прѣзъ нощьта голѣмъ възстанишки отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Граматиково. Обсаденъ въ казармата, прѣзъ цѣли 4 часа той издържа напора на възстаницитѣ, и когато, най-сетнѣ, се опита да избѣга, даде голѣми жертви. Прѣзъ врѣме на сражението едно малко отдѣление отъ сѫщия отрядъ разруши моста при Малко-Търново, съсѣче повече отъ 60 телеграфни стълбови и скъса цѣлата телеграфна жица Малко-Търново—Гьокъ-Тепе и Граматиково—Малко-Търново.

Едноврѣменно съ това нападение, други възстанишки отряди нападнаха турскитѣ погранични постове Мусакьево и Атъ-Лиманъ, прогониха стражата, а кулитѣ опожариха.

Слѣдъ тия акции, V участъкъ окончателно биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстаницитѣ останаха господари въ него прѣзъ цѣли 15 дена.

VI Участъкъ (с. Кладъра съ чифлицитѣ — Малко-Търновска кааза). — Въ тоя участъкъ въ първитѣ дни на възстанието не станаха никакви акции, понеже въ него не квартируваха никакви турски гарнизони

VII Участъкъ (с. с. Цикнихоръ, Камилитѣ, Керациново, Мегалово и др. — Малко-Търновска кааза) — На 5 августъ прѣзъ нощьта, възстанишки отрядъ навлѣзе въ християнското село Цикнихоръ, обсади казармата, въ която квартируваше турски гарнизонъ и покани аскера да се прѣдаде. Послѣдния отговори съ стрѣлба върху възстаницитѣ и се завърза ожесточено сражение, което трая прѣзъ цѣли 11 часа. Най-сетнѣ, възстаницитѣ сполучиха съ бомби да запалятъ казармата. Аскерътъ въ неописуемъ ужасъ почна да бѣга и съвършено биде разбитъ: 24 войника бидоха убити и около 10-на ранени. Трима отъ послѣднитѣ (легко-раненитѣ), слѣдъ първа медицинска помощь отъ възстанишия фелдшеръ, бидоха прѣпратени, по тѣхно желание, въ България. Между убититѣ е и единъ бимбашия. Слѣдъ сражението възстаницитѣ прибраха 34 маузерови пушки съ пълни патронташи и разни други муниции и провизии.

Едноврѣменно съ това, другъ възстанишки отрядъ навлѣзе въ селото Керацинoво, обсади двѣтѣ кжщи, въ които квартируваше турския гарнизонъ и откри огънь. Това сражение трая прѣзъ цѣлия день (6 августъ). Слабитѣ кжщи не бѣха въ състояние да издържатъ обсадата и, на мръквание, когато биде убитъ мулязимина, единъ раненъ войникъ и двама други сложиха оржжието. Другаритѣ имъ, обаче, продължаваха стрѣлбата, но скоро всички бидоха избити. Слѣдъ сражението възстанницитѣ прибраха 30 маузерови пушки съ пълни патронташи и разни припаси.

Слѣдъ тия двѣ акции, VII-ия участъкъ биде окончателно очистенъ отъ турски гарнизони и възстаницитѣ останаха господари въ него прѣзъ цѣли 20 дена.

VIII Участъкъ (с. с. Стоилово, Забернево, Калово и др. — М. Търновска кааза). — На 5 августъ прѣзъ нощьта възстанишкия отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Стоилово. Слѣдъ 6-часово сражение аскера биде принуденъ да изгори палаткитѣ си и да избѣга. Въ това сражение паднаха около 20 души войници.

Едноврѣменно съ това, другъ отрядъ нападна турската казарма въ Визица, гдѣто квартируваше аскеръ. Слѣдъ кратко сражение аскера избѣга, като остави нѣколко души убити. Възстанницитѣ изгориха казармата.

Подобно нападение, сжщеврѣменно, стана и на аскера въ с. Калово, който избѣга въ панически страхъ къмъ граничната линия. И тукъ възстанницитѣ изгориха казармата.

Слѣдъ тия едноврѣменни нападения, VIII участъкъ окончателно биде очистенъ отъ турски гарнизони и възстанницитѣ останаха въ него неогрианичени господари.

IX Участъкъ (с. с. Гьокъ-тепе, Кунакъ, Сърмашикъ — М. Търновска кааза). — На 5 августъ слѣдъ полунощь възстанишки отрядъ нападна квартирующия аскеръ въ с. Гьокъ-тепе и слѣдъ кратковрѣмено сражение успѣ да го прогони.

Сжщеврѣменно другъ отрядъ нападна турския гарнизонъ въ с. Кунакъ, когото сжщо прогони.

Трети отрядъ нахлу на самия пограниченъ постъ Босна, прогони аскера, а поста изгори.

Съ тия акции всичкия аскеръ отъ тоя участъкъ биде прогоненъ и възстанницитѣ прѣзъ цѣли 25 дена останаха негови господари.

X Участъкъ (с. с. Мокрешево, Паспалево, Кара-Дере — М. Търновска кааза). — Най-сериозната акция въ тоя участъкъ бѣ нападението на гарнизона въ с. Паспалево. На 5 августъ прѣзъ нощьта възстанишки отрядъ отъ 100 души незабѣлѣзано огради това село и тъкмо когато се готвѣше да нахлуе въ него и да нападне спящия аскеръ, силни гърмежи отъ къмъ Стоилово (гдѣто тоже ставаше нападание) събудиха послѣдния и го накараха да се окопа вънъ отъ казармата. Едно възстанишко отдѣление бързо нахълта въ селото, обгради казармата и откри силенъ огънь на аскера. Започна се ожесточено сражение, което трая непрѣкъснато нѣколко часа. Аскера бѣ тъй добрѣ обграденъ, щото участъта му бѣ най-незавидна. Обаче, трима войници, скрити въ една кжща вънъ отъ обсадата (които и убиха войводата Кондоловъ), успѣха незабѣлѣзано да излѣзатъ изъ селото, стигнаха въ Малко-Търново и се върнаха съ помощь отъ 150 души войници. Около пладне новодошлия аскеръ наближи селото, нъ отъ три страни биде посрѣщнатъ отъ силни залпове и пръснатъ. Слѣдъ тая безрезултатна помощь, обсадения аскеръ, въ настжпилата суматоха, успѣ да се измъкне отъ обсадата и удари низъ една долинка къмъ рѣката. Почна се гонитба. Войницитѣ, отчаяни отъ положението си, нахвърлиха се въ рѣката безъ пушки и патронташи, преслѣдвани отъ възстанишкитѣ куршуми. Много отъ тѣхъ намѣриха гроба си въ рѣката и само малцина успѣха да достигнатъ отсрѣщния брѣгъ. Числото на турскитѣ загуби въ това сражение мъчно може да се опредѣли, нъ, въ всѣкой случай, твърдѣ малцина изнесоха главитѣ си здрави, между които и самия мулязиминъ, който едва слѣдъ три дена можа да се довлѣче до М.-Търново. Слѣдъ сражението възстанницитѣ разрушиха казармата и съ почести погрѣбаха своя обиченъ войвода.

Два дни слѣдъ тая акция, сжщия възстанишки отрядъ нападна мухамеданското село Сазара. Турското население въ това село, въпрѣки нееднократнитѣ прѣдупрѣждения отъ четитѣ, не прѣставаше да образува башибозушки чети, които, подъ прѣдлогъ че дирятъ комити, грабѣха и безчинствуваха изъ околнитѣ християнски села. Прочее, едно обезоржж-

вание на това село бѣ налѣжаще — поне за обезврѣдяване въ бѫдѫще. Обаче, слѣдъ категоричния имъ отказъ да прѣдадатъ оржжието си, възстанницитѣ, раздѣлени на четири отдѣления, навлѣзоха въ селото, дѣто бидоха посрѣщнати отъ въорженитѣ сазарци съ силенъ огънь изъ кѫщата. Възстанницитѣ се оттеглиха на край селото, запалиха нѣколко крайни кѫщи и се спотаиха въ една долчинка. Слѣдъ два часа, сазарци, увѣрени въ заминаването на нападателитѣ, спокойно излѣзоха изъ кѫщитѣ си и се заловиха съ потушване на пожара. Ала въ тоя моментъ възстанницитѣ изникнаха като издънъ земя и убиха около 10-на души. Слѣдъ това тѣ напуснаха селото и се пръснаха по мѣстата си.

Слѣдъ тия първи акции, възстанницитѣ станаха господари на цѣлия X участъкъ и господаруваха въ него прѣзъ цѣли 20 дена.

XI Участъкъ (с. с. Чеглаикъ, Пирокъ, Ковчазъ и др. — М.-Търновска кааза). — Въ първитѣ дни на възстанието и въ тоя участъкъ, подобно на VI-ия, не станаха никакви акции, защото и въ него не квартируваха никакви турски гарнизони.

XII Участъкъ (с. с. Дере-кьой, Курията, Ташъ-тепе и др. — М. Търновска кааза.) — На 5 августъ прѣзъ нощьта, възстанишки отрядъ отъ 80 души нападна турския гарнизонъ въ селото Дере-кьой. Двѣ отдѣления отъ тоя отрядъ настѫпиха къмъ казармата, друго се опѫти къмъ телеграфната станция и жандармерийския каушъ, а други четири отдѣления блокираха околоврътъ селото. По даденъ сигналъ (хвърляние на бомби) първитѣ двѣ отдѣления нападнаха казармата и завързаха сражение съ изненадания аскеръ, а третото отдѣление се нахвърли върху жандармерията. Слѣдъ кратковрѣменно сражение часть отъ аскера биде избитъ и оржжието му прибрано, а другия се пръсна на разни посоки. Бидоха избити и всички жандарми. Слѣдъ това, едноврѣменно, бидоха разрушени казармата, кауша и станцията. Броя на убититѣ турци въ това нападение възлиза на около 15 души.

• Съ прогонването на гарнизона отъ това село, XII участъкъ биде очистенъ отъ всѣкакъвъ аскеръ и възстанницитѣ останаха въ него неограничени господари, ала не за дълго врѣме, защото още на 10-ия день тоя участъкъ, като най-близъкъ до Лозенградъ, биде превзѣтъ отъ турцитѣ.

Слѣдъ тия първоначални и сполучливи акции, извършени едноврѣменно въ всички възстанишки участъци още въ първия день на възстанието, цѣлата възстанала мѣстность бѣ очистена отъ турски гарнизони и възстанницитѣ станаха господари на цѣлата сѣверна половина отъ Лозенградския санджакъ. Въ цѣлата тая планинска мѣстность остана само едно малко кътче, гдѣто турската власть бѣ запазила само сѣнката си . . . Това бѣ казалийското и чисто християнското градче М.-Търново. Съединени възстанишки отряди биха могли да завладѣятъ и тоя административенъ пунктъ, макаръ да бѣ пазенъ отъ нѣколко табури войска, ако страхътъ отъ поголовно кланье надъ християнскитѣ му жители, а, може би, и окончателното му разрушение, не ги възпрѣ отъ подобна мисъль. Впрочемъ, въ положението на изолиранъ и осамотенъ островъ всрѣдъ развълнувано море, на чиито бѣсни талази той не можеше да служи за прѣграда, тоя турски оазисъ, поради обсадното си положение, въ което се намираше прѣзъ първитѣ дни на възстанието, не застрашаваше достигнатия успѣхъ на възстанницитѣ. По-късно, обаче, когато грамадни турски сили отъ изтокъ, югъ и западъ навлѣзоха въ възстаналата мѣстность, гарнизона въ тоя казалийски пунктъ, удвоенъ отъ разбититѣ и прогонени турски отряди изъ вѫтрѣшностьта, както ще видимъ, прослужи добра служба на турското правителство.

Очистена отъ всѣкаква турска власть, възстаналата и завладѣна планинска мѣстность още въ първитѣ дни на възстанието зажива съвършенно свободенъ животъ. Слѣдъ вѣковенъ гнетъ, християнското население за пръвъ пѫть се видя отърсено отъ жестоката власть на турскитѣ султани, за първъ пѫть почувствува всичката лѫчезарность на свободата. Прѣдадено пакъ на катадневнитѣ си мирни занятия, които врѣменно бѣ захвърлило, новото му положение на независимъ господарь го бѣ довело до захласть и переспективи, една отъ друга по-съ блазнителни за свѣтълъ животъ, се носѣха прѣдъ неговитѣ духовни очи и пълнѣха цѣлото му

сѫщество... Прѣзъ първитѣ 10—12 дена на тоя плувналъ въ необятно щастие животъ, никаква сѣнка не го омрачи, изключая нѣкои малки и незначителни сблъсквания съ турски башибозукъ, който, привикналъ да властвува, не можеше да се примири съ новонастѫпилото положение. Нъ това бѣха сѣнки, които се изгубиха при самото появяване. Християнското население продължаваше да плува въ неизмѣримо щастие, безъ да подозира, каква грозна участь му готви близкото бѫдще...

Прѣзъ всичкото това врѣме положението на турската власть бѣ отъ най-плачевнитѣ, най-незавиднитѣ. Първитѣ възстанишки акции, извършени съ редка стрѣмителность, прѣдизвикаха у нея неописуема тревога, която, съ пристигането на разбититѣ и прогонени гарнизони изъ вѫтрѣшностьта, се обърна въ панически ужасъ! Въ първитѣ дни тя живѣеше подъ вѣчния страхъ отъ нови нападения и, безсилна да противостои на грозния възстанишки ураганъ, нито помисляше да се опълчи противъ него. Нъ най-плачевно бѣ положението на турската власть въ казалийския градецъ Малко-Търново. Изолирана отъ всѣкакви външни сношения, изоставена на собствената си сѫдба, тя прѣдставляваше отъ себе мизерна сѣнка отъ минало величие, безъ перспектива да запази даже себе отъ ограждающата я опасность, която ежеминутно можеше да свърхлѣти Рисувайки собствената участь съ най-мрачни краски, макаръ да разполагаше съ достатъчно войска за сериозна самоотбрана, въ първитѣ дни на възстанието тая власть не се рѣши да прѣдприеме нищо, което би могло да ѝ осигури даже педа земя вънъ отъ градътъ....

Това положение, разбира се, не трая дълго врѣме и първитѣ проблески на пробудена мощь не закъснѣха да се появятъ у турската власть, толкозъ повече, че страхътъ отъ възстанишко нападение на градътъ излѣзе иллюзоренъ. На 16 августъ излѣзоха отъ М.-Търново единъ табуръ пѣхота, одинъ ескадронъ кавалерия и една горска батерея и се упѫтиха къмъ с. Стоилово. Тоя отрядъ нападна възстанницитѣ край селото, разби ги, нахлу въ него и съ топовстѣ си го обърна въ пепелище. Слѣдъ два дена, на 18 августъ, другъ отрядъ навлѣзе въ с. Дере-кьой, ограби го до игла и извърши неописуеми ужаси. И тъй, първата опасность за възстанницитѣ дойде отъ тамъ, отъ гдѣто най-малко очакваха и пощадяването на Малко-Търново се оказа една капитална грѣшка отъ най-сериозно естество.

Едноврѣменно съ окопитването на турската власть въ Малко-Търново, забѣлѣза се движение на турски войски и отъ къмъ южнитѣ граници на възстаналата мѣстность. Така: голѣмъ турски отрядъ, излѣзълъ изъ Бунаръ-Хисаръ, навлѣзе въ горицата подъ с. Куру-Дере и на 15 августъ, при мѣстностьта „Лѣскитѣ", имà сражение съ възстанници. Другъ отрядъ, идящъ отъ Лозенградъ, прѣзъ сѫщия денъ нападна с. Едига, въ биде отблъснатъ. Слѣдъ тия сражения турскитѣ войски пакъ се оттеглиха на югъ и не прѣдприеха вече никакви нападения до 20 августъ.

Нъ това бѣ само началото. Положението, което шъпа възстанници бѣха създали въ сѣверо-източната часть на Одринския вилаетъ, дълбоко загрижи централната турска власть. Тя не можеше да стои съ скръстени рѫцѣ прѣдъ това новосъздадено възстанишко царство въ такава близость на самата султанова столица, и за туй се прѣдаде на трѣскави приготовления. Грамадни войски, докарани изъ разни мѣста на държавата, бидоха сконцентрирани въ Одринъ, Лозенградъ, Бунаръ-Хисаръ и Виза, а други, товарени на параходи, бидоха упѫтени по море къмъ Мидия, Енеяда и Ахтоболи. Всички тия войски отъ тритѣ рода оружие, броя на които прѣвишаваше *четиредесетъ хиляди* души, отъ разни посоки (изтокъ, югъ и западъ) трѣбаше да навлѣзатъ въ възстаналата мѣстность и съ огънь и мечь да накажатъ раята, която се бѣ осмѣлила да възстане противъ „законната власть" на турскитѣ султани.

Първото движение на войскитѣ къмъ възстаналата мѣстность започна около 20 августъ най-напрѣдъ отъ къмъ Мидия и Виза (юго-изтокъ). Голѣми турски отряди едноврѣменно навлѣзоха въ I-ия възстанишки участъкъ, нападнаха възстанницитѣ при с. Ятросъ и го опожариха. Сѫщата участь сполетѣ и с. Пепека. Възстанницитѣ, изтѣснени изъ южнитѣ и източни части на тоя участъкъ, отстѫпиха къмъ сѣвернитѣ му граници и, при с. Труля, на 24 августъ, дадоха на неприятеля още едно сражение.

Едновръменно съ това, турски отряди излѣзоха и изъ Малко-Търново (изъ центра на възстаналата мѣстность) и се упжтиха по направление къмъ сѣверо-западъ (VIII, IX и XI участъци) и юго-изтокъ (X и VII участъци). Сѣверозападния отрядъ на 20 августъ нападна възстанницитѣ при с. Сърмашикъ, изтѣсни ги изъ позициитѣ имъ и изгори с. с. Чеглаикъ, Кулата, Кунакъ и др. Юго-източния же отрядъ навлѣзе въ най-населената мѣстность къмъ с. Паспалово и опепели много села и чифлици.

Около 23-ий августъ многочисленни турски отряди едновръменно навлѣзоха въ възстаналата мѣстность отъ къмъ Лозенградъ и Бунаръ-Хисаръ. Безъ да срѣщнатъ особенно съпротивление отъ възстанницитѣ (които не бѣха въ състояние да имъ се противопоставятъ), тия войски извършиха страшни опустошения и въпиющи ужаси въ южнитѣ участъци (II, X и XII).

Около 23 августъ биде стоварена на Черно-морскитѣ брѣгове и десантната армия отъ нѣколко хиляди души. На другия день тя атакува възстанницитѣ на върха „Копрецъ" (IV участъкъ), който командува надъ града Василико. Войската настжпи къмъ възстанишкитѣ позиции отъ къмъ с. Потурняково и Василико съ непрѣкъсната артилерийска стрѣлба. Възстанницитѣ юнашки посрѣщнаха това турско нападение и, слѣдъ четири-часово ожесточено сражение, бидоха принудени да отстжпятъ къмъ по-непристжпнитѣ върхове. На 25 августъ сжщия аскеръ нападна възстанишкитѣ позиции на другия близосѣденъ върхъ „Голешъ". Слѣдъ петъ-часово ожесточено сражение възстанницитѣ и отъ тоя върхъ отстжпиха къмъ сѣверъ и се съединиха съ другаритѣ си отъ „Копрецъ".

Около 25 августъ турскитѣ десанти въ Енеяда навлѣзоха въ възстаналата мѣстность, изтѣсниха възстанницитѣ изъ III участъкъ и обърнаха въ пепелище много християнски села.

Цѣлата тая *четиридесеть хилядна армия*, която отъ разни посоки навлѣзе въ възстаналата мѣстность и, подкрѣпена отъ безброй башибозушки пълчища, бавно настъпи къмъ центра, изтикайки прѣдъ себе всички възтанишки отряди съ грамадна часть отъ християнското население, а оставяйки слѣдъ себе само пожарища и рѣки кърви .... Около центра, въ найгжсто населената часть на Малко-Търновската кааза, слѣдъ като изравни съ земята всички християнски села и извърши ужасенъ поколь надъ беззащитни старци, жени и дѣца тя взе направление къмъ сѣверъ. Прѣдъ тоя страшенъ напоръ положението на възстанницитѣ стана отчаянно. Не бидейки въ състояние да му се противопоставятъ, голѣма часть отъ тѣхъ успѣха да се прикриятъ изъ недостъпнитѣ разклонения на Странджа планина, а другитѣ придружиха обзетото отъ панически ужасъ християнско население къмъ границитѣ на България, преслѣдвани отъ движущата се въ това сжщо направление грамадна турска армия.

Около 28 августъ цѣлата почти възстанала мѣстность бѣ изпълнена съ турски войски. Звѣрствата, ужаситѣ и опустошенията, които тия султанови войски извършиха въ тоя край, сж вънъ отъ човѣшкото разбирание! Върху тѣхъ говоримъ обстоятелно на друго мѣсто, обаче, не можемъ да не отбѣлѣжимъ и тукъ мимоходомъ, че тѣ обърнаха въ пепелище цѣли мѣстности, задигнаха цѣлия имотъ на християнитѣ и пролѣха кръвьта на хиляди беззащитни сжщества. Традиционната турска кръвожадность тукъ се прояви въ всичкото свое грозно величие!... Слѣдъ тоя грамаденъ напливъ отъ войски и слѣдъ извършенитѣ опустошения и ужаси, безпорно, акцията на възстанницитѣ бѣ съвършенно изгубена; нъ, въпрѣки това, тѣ още дълго врѣме — прѣзъ цѣлия м. септемврий и, даже, прѣзъ първата половина на м. октомврий — продължиха борбата (сраженията при с. с. Тасъ-Тепе, Ахматово, Мусакьево, Кладъра, Сазара и пр.) и само настжпалата зима и липсата на храна ги накара да я прѣустановятъ.

Въ първитѣ дни на възстанието незначителни възстанишки отряди се появиха и въ каазитѣ Одринска и Мустафа-Пашанска, обаче, поради непригодностьта на мѣстото, неможяха да се задържатъ за дълго врѣме и, слѣдъ извѣстни нападения, пакъ се оттеглиха въ планинскитѣ мѣста.

Така:

На 9 августъ вечерьта възстанишки отрядъ, състоящъ отъ 40 души, нападна турското село Хаджи-Талашманъ — нахийски центъръ въ Одринската кааза, 20 километра да-

лечъ отъ виляетския градъ Одринъ. Това нападение бѣ насочено противъ квартирующия въ това село турски гарнизонъ (отъ 200 души), както и противъ самата нахийска власть, която бѣ твърдѣ жестока спрѣмо околното християнско население. Възстаницитѣ, раздѣлени на три отдѣления, стрѣмително навлѣзоха въ селото, нападнаха аскера и го прогониха къмъ Одринъ. Слѣдъ това разрушиха и опожариха казармата и телеграфо-пощенската станция и убиха съпротивляющитѣ се нѣколко души стражари и башабозукъ. Огъня обхвана и другитѣ кѫщи и до съмвание цѣлото село биде обърнато въ пепелище. Слѣдъ тая акция възстаницитѣ побързаха още прѣзъ сѫщата нощь да прѣхвърлятъ въ М.-Търновско и се укриха въ Странджа.

Други два малки възстанишки отряда прѣзъ м. м. августъ и септемврий се появиха въ Мустафа-Пашанско и при с. с. Мезекъ и Куртукьово имаха сражения съ турски войски. Ала и тия отряди, слѣдъ това, се оттеглиха въ по-безопасни мѣста.

Слѣдната таблица на сраженията (Вижъ стр. 171), станали прѣзъ врѣме на възстанието, ще даде по-ясно прѣдставление за вървежа на възстанишкото движение въ Одринския вилаетъ.

Спорѣдъ тая таблица, общия брой на сраженията въ Одринския виляетъ прѣзъ врѣме на възстанието възлиза на *триесе и шесть,* къмъ които, обязателно, трѣба да се прибавятъ още десетина сериозни стички, станали въ първитѣ дни. Отъ тѣхъ най-много станаха въ Малко-Търновската кааза — 16, 8 — въ Ахтоболската, 7 — въ Лозенградската, по 2 — въ Мидянската и Мустафа-Пашанската и едно — въ Одринската кааза. Голѣмия брой на сраженията въ М.-Търновската кааза се обяснява съ обстоятелството, че въ нея, като изключително населена съ християни, бѣха настанени много турски гарнизони, за прогонването на които бѣха потрѣбни доста нападения.

Разпредѣлени по дата, сраженията въ Одринския виляетъ прѣдставляватъ слѣдния характеренъ редъ:

(Движение на сраженията въ Одрински виляетъ).

Наименование на каазитѣ	Разпредѣление на сраженията по мѣсеци и дни																					
	Августъ													Септемврий					Октомврий			Общо въ виляета
	4	6	8	9	11	12	15	16	18	20	24	25	Всичко	5	10	15	23	Всичко	12	28	Всичко	
Лозенградска	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	4	1	—	1	—	2	—	1	1	7
Мал.-Търновска	—	8	1	—	—	1	—	1		1	1	1	14	—	—	—	1	1	1	—	1	16
Ахтоболска	1	3	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	7	—	—	1	—	1	—	—	—	8
Одринска	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Мидянска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Мустафа-Пашанска . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	2
Общо въ виляета:	1	13	1	1	1	1	2	1	1	2	3	2	29	1	1	2	1	5	1	1	2	36

Мѣсецъ *августъ* е най-обиленъ съ сражения (29), — обстоятелство, което говори за бурния характеръ на възстанието прѣзъ тоя мѣсецъ. По дни, най-много сражения (13) станаха на 6 августъ — първия день на възстанието. Въ послѣдующитѣ дни до 20 августъ (когато започна нахлуванието на грамадна турска войска) тоже станаха сражения въ разни мѣста на виляета (най-много (3) въ М.-Търновската кааза), нъ тѣ сѫ повечето възстанишки нападения на турски гарнизони (с. с. Калово, Гьокъ-Тепе, Енеяда, Хаджи-Талашманъ, Мезекъ, и др.) и само три аскерски (с. с. Едига, Стоилово и на мѣстностьта „Лѣскитѣ"). Съ навлизание на турскитѣ войски въ възстаналата и владѣна мѣстность (около 20 августъ) сраженията зачестиха и вече за три дни (20, 24 и 25 августъ) се наброяватъ *седъмъ.* Отъ 25 августъ до 5 септемврий въ Одринско не станаха никакви сражения. Изтѣснени отъ страшния напоръ на турскитѣ войски, възстаницитѣ прѣзъ тия 10 дена бѣха заняти изключително съ конвоирание на бѣжанци къмъ България, та не се ангажираха въ никакви сражения.

(Сражения въ Одрински вилаетъ).

№ по ред	Мѣстосражение	Дата на сражението	Войска сили: Възстаници	Войска сили: Аскеръ	Войска сили: Пропорция	Часово на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на възстаническитѣ отреди
	Лозенградска казза.										
1	с. Енидженьово	6 августъ	80	50	1 : 0·60	2	2	18	2.50	36.00	С. Икономовъ
2	„ Сазара	6 „	80	130	1 : 1·60	5	3	25	3.80	19.20	Серафимъ
3	Мѣст. Лѣкитѣ (Куру-Дерено)	15 „	20	300	1 : 15·00	12	—	25	—	11.70	Хр. Вълчевъ
4	с. Едиге	15 „	30	500	1 : 16·70	3	1	25	3.30	5.00	Николовъ
5	„ Ахматово	5 септемврий	40	150	1 : 3·70	3	—	25	—	16.70	К. Стояновъ
6	„ Тъсъ-тепе	15 „	10	50	1 : 5·00	2	—	10	—	20.00	Селяни
7	с. Сезара	28 октомврий	40	100	1 : 2·50	5	2	15	5.00	15 00	Д. Джелебовъ.
	Всичко въ Лозенградска казза	6/VIII—28/X	300	1280	1 : 4·30	32	8	152	10.60	12.00	
	Малко-Търновска казза.										
8	с. Пасиалово	6 августъ	50	40	1 : 0·80	4	2	7	4.00	17.50	Г. Кондоловъ
9	„ „	6 „	40	100	1 : 2·50	3	—	7	—	7.50	Паск. Ивановъ
10	„ Мехлавидъ	6 „	15	25	1 : 1·70	3	2	16	13.30	64.00	Дедо Желѣзко
11	„ Цикинхоръ	6 „	50	32	1 : 0·60	6	2	32	4.00	100.00	Ст. Вълчевъ и Г. Калканджиевъ
12	„ Дереньово	6 „	80	100	1 : 1·3	5	2	14	2 50	14.00	Л. Маджаровъ
13	„ Стоилово	6 „	80	150	1 : 1·90	6	2	25	2.50	16.70	Д. Джелебовъ
14	„ Граматиково	6 „	100	150	1 : 1·50	6	5	14	5.00	9.30	Шиваровъ
15	„ Гьокъ-Тепе	6 „	80	150	1 : 1·90	5	1	25	1.30	16.70	Юрд. Георгиевъ
16	„ Калово	8 „	40	150	1 : 3·80	3	—	15	—	10.00	Г. Джелебовъ
17	„ Гьокъ-Тепе	12 „	60	500	1 : 8·30	4	1	25	1.70	5.00	К. Стояновъ
18	„ Стоилово	16 „	80	1000	1 : 12·30	2	0	12	—	1.20	Д. Джелебовъ
19	„ Сърмашикъ	20 „	15	200	1 : 13 30	5	4	27	26.70	13.50	К. Димитровъ
20	„ Велика	24 „	80	1000	1 : 12·30	4	4	8	5·00	0.80	Ст. Петровъ
21	„ „	25 „	80	1500	1 : 18·80	4	—	12	—	0.80	„ „
22	„ Мусаньево	23 септемврий	200	40	1 : 0·20	2	—	10	—	5.00	М. Гирдживовъ и С. Икономовъ
23	„ Кладъра	12 октомврий	40	150	1 : 3·80	2	—	40	—	26.70	Ив. Варналиевъ
	Всичко въ М.-Търновска казза	/VIII—12/X	1090	5287	1 : 4·80	64	25	289	2.30	5.50	
	Ахтоболска казза.										
24	с. Маджура	4 августъ	30	40	1 : 1·30	5	—	18	—	45.00	У. Куртевъ
25	гр. Василико	6 „	90	50	1 : 0·60	5	4	16	4.40	32.00	М. Гирдживовъ
26	с. Потурниково	6 „	80	80	1 : 1·00	4	—	25	—	31.30	Г. Костадиевъ
27	„ Корфо-Колиби	6 „	40	60	1 : 1·50	5	2	30	5.00	50.00	П. Ангеловъ
28	„ Енеада	11 „	50	40	1 : 0·80	4	—	25	—	62.50	П. Ангеловъ и Куртевъ
29	в. Конрецъ	24 „	30	800	1 : 26·60	4	1	25	3.30	31.20	Шиваровъ
30	„ Големъ	25 „	50	600	1 : 12 00	5	1	20	2.00	3.30	Стефанъ
31	с. Каландже	15 септемврий	40	200	1 : 5·00	2	—	10	—	5.00	Ив. Варналиевъ.
	Всичко въ Ахтоболска казза	4/VIII—15/IX	410	1870	1 : 4·60	34	8	169	2.00	9.00	
	Одринска казза.										
32	с. Хаджи Талиманъ	9 „ гут	40	200	1 : 5 00	4	—	30	—	15.00	Кр. Българията.
	Мидянска казза.										
33	с. Ятросъ	20 августъ	20	500	1 : 25 00	3	2	5	3.30	1.00	Фотаки
34	„ Труля	24 „	60	1000	1 : 16·70	2	2	6	1.00	0.60	Ст. Вълчевъ
	Всичко въ Мидянска казза	20—24/VIII	80	1500	1 : 18·80	5	4	11	5 00	7.30	
	Мустафа-Пашанска казза.										
35	с. Мевенъ	18 августъ	30	400	1 : 13·30	2	1	10	3.30	2.50	К. Аврамовъ
36	„ Куртукьово	10 септемврий	20	50	1 : 2·50	1	—	2	—	4.00	Арнаудовъ.
	Всичко въ Мустафа-Пашан. казза	18/VIII—10/IX	50	450	1 : 9·00	3	1	12	2.00	2.70	
36	Общо въ Одрински вилаетъ	4/VIII—28/X	1970	10587	1 : 5·40	142	46	664	2.30	6.30	

Прѣзъ м. *септемврий* въ Одринско станаха само *петь* сражения най-много — въ Лозенградската кааза (2). Прѣзъ тоя мѣсецъ възстаналата мѣстность бѣ вече изпълнена съ *четиресе-хилядна* армия, ала това не попрѣчи на възстанницитѣ да се задържатъ въ недостъпнитѣ планински мѣста на Странджа и, при удобни случаи, да нападатъ на отдѣлни турски отряди.

Прѣзъ м. *октомврий* станаха само *двѣ* сражения. Въ началото на тоя мѣсецъ, поради настжпилия студъ въ планинскитѣ мѣста и по липса на храна, голѣма часть отъ възстанницитѣ бидоха принудени да се пръснатъ по опепеленитѣ си или ограбени жилища и само незначителна часть отъ тѣхъ, при неимовѣрни незгоди, продължиха борбата. Ала при края на мѣсеца и тѣ бѣха принудени да спрѫтъ дѣйствията, понеже Странджа планина бѣше вече покрита съ снѣгъ и бѣ станала негостоприемна за и тъй изморенитѣ борци. Тогава биде окончателно прѣустановено възстанишкото движение въ цѣлия вилаетъ.

По състава си, възстанишкитѣ отряди въ Одринския вилаетъ, до извѣстна степень, се различаватъ отъ тия въ Битолския. Тукъ тѣ сѫ по численни, — обстоятелство, което имъ спомогна повечето сражения да издьржатъ всѣки по отдѣлно и само въ извънредни случаи да прибѣгватъ до съвмѣстность. Даже при тая численность на отрядитѣ (отъ 10—100 души), само въ шесть сражения възстанницитѣ прѣвишаваха турцитѣ (при с. с. Ениджекьово, Паспалово, Цикнихоръ и др.), когато въ останалитѣ тридесетъ численно турцитѣ прѣвъсходствуваха. Така: въ сражението при „Лѣскитѣ" единъ възстаникъ се е сражавалъ срѣщу *петнайсе души* турски войници; въ сражението при с. Ятросъ — единъ срѣщу *двайсе и петь*, а въ сражението на върха „Копрецъ" единъ възстанникъ се е сражавалъ срѣщу *двайсе и шестъ* души турски войници! Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Одринския вилаетъ се изразява въ 1970 възстаннишки и 10587 турски, или, общо, на единъ възстанникъ се падатъ *пѣтъ и половина* турски войници!

По продължителность, сраженията въ Одринско не се отличаватъ отъ тия въ Битолския край. И тукъ тѣ варираръ между 2—12 часа. Най-продължително бѣ сражението при „Лѣскитѣ", което трая цѣли 12 часа.

Загубитѣ на воющитѣ страни въ Одринско не сѫ голѣми — особенно тия на възстанницитѣ. Най-кръвопролитни бѣха сраженията при с. с. Сазара, Цикнихоръ, „Лѣскитѣ" и други. Въ всички тия сражения възстанишкитѣ загуби, сравнително съ турскитѣ, сѫ съвсѣмъ незначителни. Най-много жертви отъ двѣтѣ страни паднаха въ Малко-Търновската кааза (28 д. възстанници и 314 д. турци). Общия брой на убититѣ и ранени въ Одрински вилятъ се опредѣля въ 46 души възстанници (2.30%) и 664 души турски войници (6.30%). Съ други думи, *турскитѣ загуби сѫ четиринайсе пѫти по-голѣми отъ тия на възстанницитѣ!*

Възстанишкото движение въ Одринския вилаетъ, при грамаднитѣ незгоди, които трѣбаше да прѣодолѣе, успѣ да проживѣе цѣли *два и половина мѣсеци* и се прѣустанови едва прѣзъ втората половина на м. октомврий, когато въ планинскитѣ мѣста падна първия снѣгъ и гористата Странджа стана негостоприемна за изморенитѣ борци.

III. Четнишко движение въ Солунски вилаетъ.

Рѣшението на централния конгрессъ за четнишко движение въ Солунския и Скопски вилаети. — Участие въ борбата на тия два вилаета. — Четнишко движение въ Солунски вилаетъ и неговото прѣдназначение. — Първи акции. — Таблица на сраженията и таблица на тѣхното движение. — Общи бѣлѣшки.

На централния конгрессъ, свиканъ въ началото на 1903 година отъ делегати на всички революционни окрѫзи на Македония и Одринско, както поменахме и въ прѣдидущия отдѣлъ, взѣ се рѣшение, щото массово възстание да се направи *само* въ вилаетитѣ Битолски и Одрински, а въ останалитѣ два македонски вилаета — Солунски и Скопски — да се дѣйствува *изключително* съ партизански отряди, безъ да се ангажира въ борбата народната масса. Съ участието въ общата борба на послѣднитѣ два вилаета само по партизански

начинъ, конгресса се ръководеше отъ важни мотиви и се стрѣмеше да отнѣме възможностьта на турското правителство да сконцентрира въ възстаналитѣ вилаети всичкитѣ си налични военни сили, а като се привлѣче голѣма часть отъ тѣхъ въ Солунския и Скопски вилаети, по косвенъ начинъ да се улѣсни и подкрѣпи массовата борба за по-дълго врѣме. Тая тактика, както видѣхме, излѣзе доста пригодна и, благодарение ней, възстанишкото движение въ Битолския и Одрински вилаети, въпрѣки очакванията, можя да проживѣе до късна есень.

Четнишкото движение въ Солунския и Скопски вилаети започна почти едноврѣменно съ възстанишкото движение въ Битолския и Одринския. Безъ да ангажиратъ въ борбата народната масса, малобройни партизански отряди, пръснати въ голѣмъ брой изъ двата вилаета, трѣбаше да държатъ въ постоянна трѣвога турското правителство, да разрушватъ желѣзно-пътнитѣ и телеграфни съобщения, да прѣчатъ на войсковитѣ движения, да нападатъ малкитѣ турски отряди и, въобще, съ своитѣ дѣйствия, като направятъ положението трѣвожно, да привлѣкатъ около си голѣма часть отъ турската армия, която, при нормално положение, би изпълнила възстаналитѣ вилаети. Слѣдващитѣ кратки бѣлѣжки за това движение доста ясно ще обрисуватъ рольта, която то изигра въ общата борба прѣзъ миналата 1903 година.

* * *

По просторъ и население, Солунския вилаетъ заема първо мѣсто между Европейскитѣ турски вилаети. Планинитѣ Пиринъ, Али-Ботушъ, Шарлия, Бѣласица, Огражденъ, Кожухъ и множеството вериги, които пълнятъ почти цѣлата му сѣверна половина, го правятъ доста пригоденъ за всѣкакъвъ родъ движения.

Съгласно рѣшението на централния конгрессъ, кадритѣ на организационнитѣ чети още прѣзъ първата половина на м. юлий бѣха развърнати въ партизански отряди, състава на които се опредѣляше отъ топографическата пригодность на мѣстностите. Прѣдназначени да дѣйствуватъ изключително по партизански начинъ, безъ ди ангажиратъ въ борбата народната масса, задачата на тия отряди бѣ да държатъ вилаета въ постоянна трѣвога и да парализиратъ всички правителственни мѣроприятия, насочени противъ възстанишкото движение въ Битолския и Одрински вилаети.

Четнишкото движение въ Солунски вилаетъ започна почти едноврѣменно съ възстанишкото движение въ двата вилаети. То не се прояви повсемѣстно, а само въ онія мѣстности, които бѣха потрѣбни за цѣльта. Така, отъ 24-тѣ каази на Солунски вилаетъ, само въ половината се развиха партизански дѣйствия (петь въ Солунския и седъмь въ Сѣрския санджаци); въ останалитѣ каази положението остана спокойно прѣзъ всичкото врѣме на движението, макаръ въ много отъ тѣхъ да се таѣха незначителни отряди.

Първитѣ дѣйствия на партизанскитѣ отряди въ тоя вилаетъ се изразиха въ скъсване на много мѣста телеграфнитѣ жици, въ разваляние на мостове (шосейни и желѣзнопътни), въ нападение на малки турски гарнизони, поставени да пазятъ извѣстни стратегични мѣста и важни пунктове, въ динамитни покушения противъ желѣзно-пътното съобщение и пр. и пр. Тия първични дѣйствия на партизанскитѣ отряди силно стрѣснаха турското правителство, което, за да прѣдвари прѣдполагамъ, възстанишки ураганъ и въ тоя вилаетъ, голѣма часть отъ войскитѣ, които бѣ прѣдназначило за възстаналитѣ вилаети, задържа въ Солунско. Тия войски то пръсна изъ цѣлия вилаетъ съ прѣдназначение да преслѣдватъ и съкрушятъ смутителитѣ на рѣдътъ и спокойствието. Голѣма часть отъ войскитѣ то ангажира по цѣлото протяжение на желѣзнопътната линия, тоже сериозно застрашавана отъ четитѣ.

Тоя напливъ отъ войски, разбира се, не закъснѣ да даде своитѣ резултати. Преслѣдванията противъ четитѣ започнаха по единъ твърдѣ планомѣренъ начинъ. Тамъ, гдѣто тѣ биваха откривани, войски се стичаха отъ разни посоки, обграждаха ги, сражаваха се съ тѣхъ дълго врѣме, безъ, обаче, да ги уничтожатъ — четитѣ все успѣваха да се измъкнатъ изъ обсадата и да станатъ невидими. . . . Ясно прѣдставление за четнишкото движение ще даде слѣднята таблица на сраженията въ Солунски вилаетъ, станали прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение въ Македония и Одринско.

(Сражения въ Солунски вилаетъ)

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Войски сили: Въстаници	Войски сили: Аскеръ	Войски сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Въстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На % Въстаници	На % Аскеръ	Началници на партизанскитѣ отряди
	I. Солунски санджакъ.										
	Воденска кааза.										
1	с. Г. Родево (при Гъореви колиби)	28 юлий	60	4000	1 : 66.60	2	—	30	—	0.80	Атанасъ Кръстевъ
2	При с. Теово	30 „	40	90	1 : 2.20	1	—	7	—	7.80	Георги Тоцевъ
3	„ „ Нисия („Скалата")	4 августъ . . .	36	200	1 : 5.60	4	2	13	5.60	6.50	
4	„ „ Месимиръ („Кьоларче") .	8 „ . . .	6	70	1 : 10.00	1	—	—	—	—	Лазо Родинецъ
5	„ „ Месимиръ (Филичеви кестени)	12 „ . . .	6	7	1 : 1.30	1	—	2	—	28.60	
6	Владово-Месимиръ (при „Фурна")	14 „ . . .	6	60	1 : 10.00	2	1	9	16.70	15.00	
	Всичко въ Воденска кааза . . .	28/VII—14/VIII	154	4417	1 : 28.60	11	3	61	1.90	1.40	
	Кукушка кааза.										
7	с. Постуларъ	16 юлий	70	3000	1 : 42.90	120	4	40	5.70	1.30	Кр. Асѣмовъ, Тр. Гьотовъ и Нисторовъ
8	Аржанеси-Гьолъ	18 августъ . . .	71	1200	1 : 16.90	108	5	100	7.04	8.30	Гоце Нисторовъ
	Всичко въ Кукушка кааза . . .	16/VII—18/VIII	141	4200	1 : 30.00	228	9	140	6.40	3.30	
	Енидже-Вардарска кааза.										
9	Гумендже	28 юлий	127	110	1 : 0.90	1	—	65	—	59.10	Апостолъ и Тр. Гьотевъ
10	в. Гъмдаръ (кл. Палкъ)	27 августъ . . .	67	140	1 : 2.10	12	—	37	—	26.40	Гоце Нисторовъ
11	с. Рамно	9 септемврий .	63	110	1 : 1.70	2	1	1	1.60	9.10	Апостолъ
12	в. Гъндаръ (кл. Палкъ)	12 „ . .	103	1200	1 : 11.70	16	1	180	1.00	15.00	Апостолъ и Ив. Карасулията
13	Гола-Чука (кл. Палкъ)	14 „ . .	6	80	1 : 13.30	2	2	4	33.30	5.00	Апостолъ
	Всичко въ Енидже-Вард. кааза . .	28/VII—14/IX	366	1640	1 : 4.50	33	4	287	1.10	17.50	
	Гевгелийска кааза.										
14	с. Клисура	24 августъ . . .	70	800	1 : 11.40	3	9	30	12.90	3.80	Савва Михаиловъ и Арг. Манасиевъ
15	Башъ-Бунаръ (Ошанско)	25 септемврий .	180	300	1 : 1.70	3	1	15	0.60	5.00	
	Всичко въ Гевгелийска кааза . .	24/VIII—25/IX	250	1100	1 : 4.40	6	10	45	4.00	4.10	
	Тиквешка кааза.										
16	Рѣка „Изгореница" (при с. Драгожелъ	3 августа . . .	24	80	1 : 3.30	6	—	5	—	6.30	П. Хр. Юруковъ
16	Общо въ Солунски санджакъ . .	16/VII—25/IX	935	11437	1 : 12.20	284	26	538	2.80	4.70	
	II. Сѣрски санджакъ.										
	Сѣрска кааза.										
1	с. Горно-Фращани	3 октомврий .	11	200	1 : 18.20	8	—	70	—	35.00	Николиевъ и Дикята
2	Мертатовска кория (Фращан.) .	3 „ .	22	300	1 : 13.60	11	2	50	9.10	16.60	
	Всичко въ Сѣрска кааза . . .	3 октомврий	33	500	1 : 15.20	19	2	120	6.10	24.00	
	Драмска кааза.										
3	Празалъща (Калапотъ-Горенци) .	3 септемврий .	12	330	1 : 27.50	10	2	2	16.70	0.60	Мирчо Кидревъ
4	Прис. Калапотъ	16 „ .	8	250	1 : 31.20	12	3	4	37.50	1.60	Гърчето
	Всичко въ Драмска кааза . . .	31—6/IX	20	580	1 : 29.00	22	5	6	25.00	1.00	

(Слѣдва).

(Продължение).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Възстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часове на сражението	Убити и ранени: Възстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Възстаници	На %: Аскеръ	Началници на партизанскитѣ отряди
	Неврокопска каза.										
5	с. Обидимъ	14 септемврий .	200	150	1 : 0.70	24	5	30	2.50	20.00	Грудчинъ, Мълчановъ, Чаковъ и Ив. Дяскала
6	При с. Кременъ	15 „ .	200	250	1 : 1.20	3	—	5	—	2.00	
7	„ „ „	16 „ .	200	350	1 : 1.70	6	—	20	—	5.70	
8	При с. Доспатъ	25 „ .	120	250	1 : 2.10	4	1	12	0.80	4.80	Стоенчевъ, В Генчовъ, Дѣдо Илъо, Московъ
9	с. Зърнево	26 октомврий .	20	200	1 : 10.00	12	4	20	20.00	10.00	Атанасъ Тешовалията
	Всичко въ Неврокопска каза . .	14/IX—26/X	740	1200	1 : 1.60	49	10	87	1.40	7.30	
	Демиръ-Хисарска каза.										
10	Мѣст. Сваковци (Голѣшевско) . .	26 августъ . . .	30	100	1 : 3.30	1	—	4	—	4.00	Ив. Савевъ
11	„ Лиздата „ . .	9 септемврий .	120	300	1 : 2.50	2	—	6	—	2.00	Л. Стоенчевъ, Дѣдо Илъо
12	Малки Прѣсокъ (Кърчовско) . .	12 „ .	90	900	1 : 10.00	9	7	40	7.80	4.40	
	Всичко въ Дем.-Хисар. каза . .	26/VIII—12/IX	240	1300	1 : 5.40	12	7	50	2.90	3.80	
	Мелнишка каза.										
13	Оброчище „Св. Троица“ (Пирин.)	31 августъ . . .	150	800	1 : 5.30	12	3	70	2.00	8.70	Сандански, Д. Стефановъ, Чаковъ, Ю. Стояновъ, Мълчановъ
14	с. Пиринъ	1 септемврий .	250	300	1 : 1.20	12	7	50	2.80	16.60	Ив. Цончевъ, А. Яковъ, Мановъ, Партъевъ и др.
15	в. „Кулитѣ“ (Пиринско)	4 „ .	26	1000	1 : 38.60	7	15	70	57.70	7.00	Спиро Петровъ, К. Настевъ
	Всичко за Мелнишка каза . .	31/VIII—4/IX	426	2100	1 : 4.90	31	25	190	5.90	9.10	
	Разлошка каза.										
16	с. Вачево	14 септемврий .	400	250	1 : 0.60	20	8	10	0.80	4.00	Ив. Цончевъ, Лазаровъ, Яковъ, Мемировъ
17	„ Бѣлица	17 „ .	330	500	1 : 1.50	6	10	42	3.00	8.40	Яковъ, Миковъ, Гердженовъ, Зографовъ, Стефановъ, М. Лазаровъ, Б. Голевъ, Т. Фурнаджиевъ, К. и М. Колчагови, Николовъ. Бетушановъ
18	„ Годково	22 „ .	70	600	1 : 8.60	4	20	90	28.60	15.00	Кавазиревъ, Радовъ
19	Мѣст. „Скалата“ (Надъ Бапско) .	30 „ .	130	700	1 : 5.40	6	—	30	—	4.30	Д. Лазаровъ
	Всичко за Разлошка каза . .	14—30/IX	930	2050	1 : 2.20	36	33	172	3.50	8.40	
	Горно-Джумайска каза.										
20	Бистричка-долина (с. Бистрица) .	28 септемврий .	65	250	1 : 3.80	4	—	4	—	1.60	К. Настевъ, Св. Костовъ
21	Мѣст. „Прѣдѣла“	28 „ .	65	300	1 : 4.60	10	—	3	—	10.00	Ю. Стояновъ, Дърванговъ и др.
22	Мѣст. „Добро-Поле“	8 октомврий .	90	600	1 : 6.70	5	1	12	1.10	2.00	Николовъ, Сарафиновъ, Вълтовъ
	Всичко въ Г.-Джумайска каза . .	28/IX—8/X	220	1150	1 : 5.20	19	1	19	0.50	1.70	
22	Общо въ Сѣрския санджакъ . .	26/VIII—26/X	2609	8880	1 : 3.40	188	83	644	3.20	7.30	
38	Общо въ Солунски вилаетъ . .	16/VII—26/X	3544	20317	1 : 5.70	472	109	1182	3.10	5.80	

И тъй, цѣлокупния брой на сраженията въ Солунски вилаетъ възлиза на 38, отъ които 22 въ Сѣрски санджакъ и 16 въ Солунски. Разпредѣлени по дати, тия сражения ще прѣдставятъ слѣдния интересенъ редъ:

(Движение на сраженията въ Солунски вилаетъ).

Санджаци	Наименование на каазитѣ	Юлий 16	Юлий 28	Юлий 30	Юлий Всичко	Августъ 3	Августъ 4	Августъ 8	Августъ 12	Августъ 14	Августъ 18	Августъ 24	Августъ 26	Августъ 27	Августъ 31	Августъ Всичко	Септемврий 1	Септемврий 3	Септемврий 4	Септемврий 9	Септемврий 12	Септемврий 14	Септемврий 15	Септемврий 16	Септемврий 17	Септемврий 22	Септемврий 25	Септемврий 28	Септемврий 30	Септемврий Всичко	Октомврий 3	Октомврий 8	Октомврий 26	Октомврий Всичко	Общо въ вилаета
Солунски	Воденска	—	1	1	2	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
	Кукушка	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	Ениджe-Вардарска	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	5
	Гевгелийска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2
	Тиквешка	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Сѣрски	Сѣрска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	2
	Драмска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2
	Неврокопска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	1	—	—	4	—	—	1	1	5
	Демиръ-Хисарска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	3
	Мелнишка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	3
	Разложка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	1	4	—	—	—	—	4
	Джумайска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	1	—	1	3
	Общо въ Солунски вилаетъ	1	2	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	1	1	1	2	2	3	1	2	1	1	2	2	1	20	2	1	1	4	38

Първитѣ сблъсквания въ Солунски вилаетъ почнаха отъ Кукушко четири дена прѣди прогласяване възстанието въ Битолско — на 16-й *юлий*. Прѣзъ тоя мѣсецъ, употрѣбенъ повечето въ прѣкъсване на съобщенията, станаха само *четири* сражения (по едно въ Кукушко и Ениджe-Вардарско и двѣ въ Воденско) — всички въ Солунски санджакъ и нито едно въ Сѣрски. Прѣзъ м. *августъ* сраженията се засилиха — стигнаха до *десеть* (по едно въ Кукушко, Ениджe-Вардарско, Гевгелийско, Тиквешко, Демиръ-Хисарско и Мелнишко и *четири* въ Воденско), *осъмь* отъ които въ Солунски санджакъ и само двѣ въ Сѣрски. Мѣсецъ *септемврий* е най-обиленъ съ сражения — *двайсе*! Отъ тѣхъ най-много станаха въ Сѣрски санджакъ — *шеснайсе (по четири* въ Неврокопско и Разложко и по *двѣ* въ Драмско, Демиръ-Хисарско, Мелнишко и Джумайско) и само *четири* въ Солунски *(три* въ Ениджe-Вардарско и едно въ Гевгелийско). Значи, четитѣ въ Сѣрски санджакъ засилиха дѣйствията си прѣзъ тоя мѣсецъ. Най-обилни съ сражения сѫ днитѣ 14 (три), 9, 12 16, 25 и 28 септемврий (по двѣ). Прѣзъ м. *октомврий,* паралелно съ утихване на възстанието въ Битолско и Одринско, и четнишкото движение въ Солунския край почна да намалява. Прѣзъ тоя мѣсецъ станаха само *четири* сражения *(двѣ* въ Сѣрско и по едно въ Неврокопско и Джумайско) — всички въ Сѣрски санджакъ. Послѣдното сражение стана въ Неврокопско на 26 октомврий. То е и послѣдния отзвукъ на движението въ Солунски вилаетъ.

Състава на четитѣ въ Солунски вилаетъ, като прѣдназначени за партизански дѣйствия, не бѣ многоброенъ (отъ 10—30 души), нъ въ повечето сражения участвуваха съвмѣстно по нѣколко отряди било поради численностьта на неприятели, или же при рискувани нѣкои нападения. Подобно на тѣхъ, и турскитѣ отряди, които участвуваха въ сраженията, бѣха лѣгко-подвижни, най-численния отъ които не прѣвишаваше *хилядо души*. Поради това и пропорцията между воюющитѣ въ повечето сражения не е особено голѣма. Най-голѣма тая пропорция е въ Солунски санджакъ, гдѣто на единъ четникъ се падатъ *дванайсе души* войници. Общия сборъ на сблъсканитѣ сили въ Солунски вилаетъ възлиза на 3544 четници и 20317 турски, или, на единъ четникъ се падатъ приблизително *шестима* войници (1: 5.70).

По своята продължителность, сраженията въ Солунски вилаетъ досущь приличатъ на тия въ Битолско. Наистина, тукъ има доста кратковрѣменни сражения, нъ има и такива, които траяха по цѣли дни и дори по нѣколко денонощия нарѣдъ (сраженията при с. с. Бачево, Обидимъ, обсадитѣ при с. Постоларъ и Аржанския Гьолъ). Изобщо, по упоритость, и четницитѣ въ Солунско не отстѫпваха на другаритѣ си въ възсталитѣ вилаети.

Сраженията въ Солунски вилаетъ заслужватъ отбѣлѣзване и по своята кървопролитность. Отъ 38-тѣ сражения само едно (и то кратковрѣменно) е минало безъ проливание на кървь; всички останали сѫ завършени съ доста значителни, а нѣкои даже и чудовищни жертви — повечето отъ турска страна. Така: въ сражението при Гумендже паднаха 65 души

турски войници; при с. с. Горно-Фращане, Куклитѣ и Пиринъ — по 70 души; при с. Годлево — 20 д. четници и 90 д. турци; при Аржанския-Гьолъ — 5 д. четници и 100 д. турци, а на върха Гъндагъ паднаха единъ четникъ и 180 души турски войници! Общия брой на падналитѣ (убити и ранени) отъ двѣтѣ страни прѣзъ цѣлото движение възлиза на 109 души четници и 1182 д. турски войници. Значи, турскитѣ загуби въ Солунски вилаетъ сѫ *единайсе пѫти по-голѣми* отъ тия на възстаницитѣ.

Четнишкото движение въ Солунски вилаетъ, започнато едноврѣменно съ възстанишкото движение въ Битолско и Одринско, въпрѣки всички незгоди, проживѣ цѣли три мѣсеци и се прѣустанови едва при края на м. октомврий, — едноврѣменно съ онова, на което бѣ поставено въ служба. Това движение, поради голѣмия страхъ, що прѣдизвика у турското правителство, ангажира около себе голѣми турски военни сили, които обязателно щѣха да изпълнятъ възстаналитѣ вилаети, и, по тоя начинъ, спаси възстанишкото движение отъ по-ранна смърть.

Движението въ Солунски вилаетъ, макаръ да не ангажира въ борбата народната масса, все пъкъ стовари върху ѝ всичката турска жестокость и кръвожадность (за които говоримъ на друго мѣсто), разбира се, не въ такива грозни размѣри, както въ Битолско Одринско.

IV. Четнишко движение въ Скопски вилаетъ.

Четнишко движение. — Размѣри и начало — Таблици на сраженията и движението имъ. — Общи бѣлѣжки. — Край на движението.

По просторъ и население, Скопски вилаетъ, нареченъ още и Косовски (по името на историческото Косово поле), заема трето мѣсто между македонскитѣ вилаети. Той се състои отъ санджацитѣ Скопски, Призренски, Прищенски, Новопазарски и Ипекски и, въ голѣмата си часть, е планински, — особенно сѣверо-западната му половина, така нареченатa Стара-Сърбия или Сѣверна Албания.

Македонската часть на тоя вилаетъ се състои отъ цѣлия Скопски санджакъ и часть отъ Прищинския — Тетовската и Гостиварската казии. Планината Шаръ отдѣля Македония отъ Сѣверна Албания и съставлява естествена нейна граница.

Четнишко движение въ Скопски вилаетъ се прояви само въ Скопския санджакъ, чиято сѣверна половина, въ по-голѣмата си часть, е планинска. Планинитѣ Малешъ, Осогово, Руянъ, Плачковица и Черна-гора правятъ тоя санджакъ, до извѣстна степень, пригоденъ за възстанишки дѣйствия и могатъ да служатъ за добри възстанишки бази.

Четнишкото движение въ Скопски санджакъ започна почти едноврѣменно съ това въ Солунско и съ възстанишкото въ Битолско и Одринско. И тукъ, подобно на Солунско, то не обхвана цѣлия санджакъ, а само ония казии (*седъмь* отъ дванайсе), които бѣха потрѣбни и пригодни за задачата, която преслѣдваше. Първичнитѣ дѣйствия на партизанскитѣ отряди и тукъ бѣха насочени, главно, противъ желѣзно-пѫтнитѣ съобщения. Сполучливия атентатъ противъ трена при с. Кофла до града Велесъ (по желѣзно-пѫтната линия Скопие—Солунъ) возящъ войски отъ Албания за Битоля прѣзъ Солунъ, застави турското правителство да изпраща, поне на първо врѣме, първитѣ военни помощи за възстаналия Битолски вилаетъ по сухо прѣзъ Прилѣпъ — обстоятелство, което спомогна на възстанницитѣ въ тоя вилаетъ да дѣйствуватъ въ първитѣ дни по-свободно. Прѣдъ опасностьта, която четнишкото движение прѣдставляваше за съобщенията и спокойствието на санджака, турското правителство бѣ принудено и въ тоя вилаетъ да задържи голѣма часть отъ наличнитѣ си военни сили, които готвѣше да изпрати въ възстаналитѣ вилаети, и да ги разквартирува изъ цѣлия санджакъ — особенно край желѣзно-пѫтната линия. Безсъмненно, прѣдъ наличностьта на тия грамадни войски, движението на партизанскитѣ отряди стана по-трудно и сблъсканията бѣха неминуеми.

Слѣднята таблица на сраженията въ Скопски вилаетъ ще даде по-ясно прѣдставление за четнишкото движение прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкия периодъ:

(Сражения въ Скопски санджакъ).

№ по редъ	Мѣстосражение	Дата на сражението	Воющи сили: Въстаници	Воющи сили: Аскеръ	Воющи сили: Пропорция	Часово на сражението	Убити и ранени: Въстаници	Убити и ранени: Аскеръ	На %: Въстаници	На %: Аскеръ	Началници на партизанскитѣ отряди
	Скопска каза.										
1	с. Кофла (на р. Вардаръ, до линията)	1 августъ . .	23	46	1 : 2·00	4	—	10	—	43·50	Пушкаровъ
2	При Гюрюшкия монастиръ . . .	4 „ . .	23	600	1 : 26·10	17	4	80	17·40	13·30	
	Всичко въ Скопска каза . .	1—4 августъ .	46	646	1 : 14·10	21	4	90	8·70	13·90	
	Прѣшовска каза.										
3	Пл. Виличъ	21 септемврий	18	2000	1 : 111·10	2	12	5	66·70	0·30	Поруч. Тодоръ Христовъ
	Малешевска каза.										
4	При с. Митрошници (мѣстность „Обозна")	1 септемврий	2	40	1 : 20·00	1	1	—	50·00	—	
	Велешка каза.										
5	При Вѣтренския монастиръ . .	2 августъ . .	23	200	1 : 8·70	6	—	10	—	0·50	Пушкаровъ
6	Пл. „Клѣна" (При с. с. Скаченци, Дворица и Крайпенци	17 октомврий .	30	500	1 : 16·70	6	4	65	13·30	13·00	Ант. Кьосето
7	Между с. с. Сълпъ и Хърлецъ	23 „ .	65	150	1 : 2·30	1	1	—	1·50	—	Б. Сарафовъ
8	При с. Сълпъ на р. Вардаръ . .	6 ноемврий .	30	50	1 : 1·70	1	1	—	3·30	—	Ант. Кьосето
	Всичко въ Велешка каза . .	2/VIII—6/XI .	148	900	1 : 6·10	14	6	75	4·10	8·30	
	Щипска каза.										
9	с. Долно-Трогерци	15 августъ . .	9	200	1 : 22·20	2	9	—	100·0		Георги Даневъ
	Кратовска каза.										
10	с. Луково	25 августъ . .	102	7000	1 : 68·70	15	81	8	80·40	0·10	Дечевъ, Мурджевъ
11	Пл. Плавица (до Кратово) . . .	29 „ . .	90	1500	1 : 16·70	14	3	12	3·30	0·80	Сл. Ковачевъ и Бабага
	Всичко въ Кратовска каза . .	25—29 августъ	192	8500	1 : 44·30	29	34	20	17·20	0·20	
	Кочанска каза.										
12	с. Витоша	5 септемврий	270	6	1 : 0·02	1	—	5	—	83·30	Черкопѣевъ, Жековъ, Байчевъ, П. Самарджиевъ, Д. Коцевъ и Треневъ
13	с. Ново-Село	6 „	250	6000	1 : 24·00	12	—	120	—	2·00	Черкопѣевъ, Жековъ, Байчевъ, П. Самарджиевъ и др.
14	При в. „Султанъ-Тепе"	7 „	26	5000	1 : 192·30	12	26	15	100·00	3·00	Заблудени четници
15	в. „Китка"	20 „	81	4000	1 : 49·40	10	1	65	1·20	1·6	Константиновъ
	Всичко въ Кочанска каза . .	5—20 септемвр.	627	15006	1 : 23·90	36	27	205	4·30	1·40	
16	Общо въ Скопски санджакъ . .	1/VIII—6/XI .	1042	27292	1 : 26.20	104	93	395	9·00	1·40	

Сравнително съ другитѣ вилaети, Скопския брои най-малко сражения — само *петнайсе*. Разпрѣдѣлени по дата, тия сражения прѣдставляватъ слѣдния редъ:

(Движение на сраженията въ Скопски санджакъ).

Наименование на каазитѣ	Разпредѣление на сраженията по мѣсеци и дни																		Общо въ вилaета
	Августъ							Септемврий							Октомврий			Ноемвр.		
	1	2	4	15	25	29	Всичко	1	5	6	7	20	21	Всичко	17	23	Всичко	6	Всичко	
Скопска	1	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Прѣшовска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1
Малешевска	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Велешка	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	1	1	4
Щипска	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Кратовска	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Кочанска	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	4	—	—	—	—	—	4
Общо въ Скопски санджакъ	1	1	1	1	1	1	6	1	1	1	1	1	1	6	1	1	2	1	1	15

И тъй, въ Скопски санджакъ станаха сражения само въ *седъмъ* каази (отъ 12); въ останалитѣ же петь каази (Паланечка, Радовишка, Тетовска, Гистиварска и Кумановска) положението остана неизмѣнно, макаръ и тѣ да бѣха изпълнени съ войски и золумитѣ имъ безпредѣлни.

Първото сражение между войскитѣ и четницитѣ стана на *1 августъ* въ Скопската кааза при селото Кофла, до самата желѣзно-пътна линия на р. Вардаръ. Прѣзъ тоя мѣсецъ въ Скопския санджакъ станаха *шесть* сражения, *по двѣ* отъ които въ Скопско и Кратовско и по едно въ Велешко и Щипско. Мѣсецъ *септемврий* брои сѫщо *шесть* сражения — *четири* въ Кочанско и по едно въ Прѣшовско и Малешевско. Прѣзъ мѣсецъ *октомврий* станаха само *двѣ* сражения — и двѣтѣ въ Велешко. Послѣдния отзвукъ на четнишкото движение въ Скопския край бѣ на 6 ноемврий въ Велешко — сражението при с. Сълпъ на р. Вардаръ.

Състава на партизанскитѣ отряди въ Скопския санджакъ е почти еднакъвъ съ тоя въ Солунски вилaетъ. Повечето сражения тукъ издържаха отдѣлни отряди и само въ тия, които станаха въ Кочанската кааза и при с. Луково, въ Кратовската, дѣйствуваха по нѣколко съвмѣстно. Турскитѣ сили, обаче, тукъ, въ повечето сражения, се отличавать по своята многобройность: въ сраженията при с. с. Луково, Ново-село и при върховетѣ „Султанъ-тепе“ и „Китка“ тѣ наброяваха по нѣколо хиляди, когато най-голѣмия партизански отрядъ (съединенъ) не прѣвишаваше 270 души. Така щото, пропорцията между воющитѣ сили и тукъ е неравномѣрна и прѣвъзходството е на турска страна. Най-малката пропорция е въ сражението при с. Витоша, Кочанско (1:0·02), а най-голѣма — въ това при в. „Султанъ-Тепе“, гдѣто единъ четникъ се сражавалъ срѣщу *сто деведесетъ и два* (192·30) турски войници! Общия брой на сблъсканитѣ сили въ Скопския санджакъ се изразява въ 1042 четнишки и 27292 турски, или на единъ четникъ се падатъ *двайсе и шесть* (1:26·20) турски войници!

По продължителностьта си, сраженията не се различаватъ отъ тия въ Солунско. Тукъ даже има сражения отъ по *единъ* часъ (кратки прѣстрѣлки), нъ има и такива отъ по 10, 12, 15 дори 17 часа (в. в. „Китка“ и „Султанъ-тепе“, план. „Плавица“, при Гюришкия монастиръ и др.). А тая продължителность по безсъмненъ начинъ говори за упоритостьта и издръжливостьта на възстанницитѣ.

Загубитѣ (убити и ранени) отъ двѣтѣ страни въ Скопския санджакъ сѫ доста значителни. Възстанницитѣ тукъ наброяватъ *петь* сражения безъ жертви отъ своя страна, а турцитѣ само *три*, ала нито едно сражение не е завършено безъ кръвопролитие. Най-кръвопролитно бѣ сраженисто при с. Ново-село (Кочанско), гдѣто паднаха 120 д. турски войници. Общия брой на жертвитѣ възлиза на 93 д. възстанници и 395 турци; значи, турскитѣ загуби въ Скопския санджакъ сѫ *четири пѫти по-голѣми* отъ тия на възстанницитѣ.

Четнишкото движение въ Скопския санджакъ, започнато едноврѣменно съ онова въ Солунско и възстанишкото въ Битолско и Одринско, въпрѣки неблагоприятнитѣ топографически условия (голѣмитѣ полета и голи рѫтлини) успѣ да проживѣе прѣзъ цѣлия възстанишки периодъ и биде прѣустановено едва прѣзъ м. ноемврий, когато планинитѣ бѣха вече покрити съ голѣмъ снѣгъ — едноврѣменно съ прѣустановяване на борбата въ цѣла Македония и Одринско. Движението въ Скопския виляетъ, който, поради непрѣстаннитѣ албански вълнения, бѣ прѣпълненъ съ войски (особенно сѣвернитѣ му части), до голѣма степень улѣсни възстанишкото движение въ Битолско и Одринско не само съ ангажиране около си голѣми военни сили, нъ и съ рискуванитѣ си атентати замедляваше движението на ония военни масси, които правителството прѣдназначаваше за Битоля и Одринско.

V. Атентати.

Атентати въ Македония и Одринско. — Разпредѣлението имъ по виляети. — Таблица на движението имъ по дата. — Рольта имъ въ общата борба. — Достигнати резултати.

Бѣлѣжкитѣ ни за възстанишката борба нѣма да бѫдатъ пълни, ако не поменемъ на кратко и за атентатитѣ, които станаха въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на тая борба.

Прѣзъ бурната 1903 година въ Македония и Одринско станаха повече отъ *двайсе* динамитни атентати и покушения, насочени, главно, противъ желѣзно-пѫтното съобщение. Като едно отъ срѣдствата въ борбата противъ турския режимъ, тия атентати до голѣма степень улѣсниха възстанишкото движение и прѣдизвикаха у турскитѣ правителственни кръгове неописуема трѣвога.

Разпредѣлени по виляети, тия атентати и покушения заематъ слѣдния редъ:

Въ Битолски виляетъ:

1. — На 20 юлий вечерьта (първия день на възстанието), възстанишки отрядъ нападна желѣзно-пѫтната станция при селото Екси-Су, Леринско (по линията Солунъ—Битоля), разруши съ динамитъ маказитѣ и измѣсти релситѣ на далечно разстояние.

2. — На 31 юлий прѣзъ нощьта технически отрядъ нападна желѣзно-пѫтния 15-метровъ мостъ при станцията Кенали, Леринско (по линията Солунъ—Битоля), разруши го съ динамитъ и отвинти релситѣ на дълго разстояние.

Въ Солунски виляетъ:

3. — На 10 мартъ вечерьта терористически отрядъ разруши съ динамитъ голѣмия желѣзнопѫтенъ мостъ при селото Анжиста, Драмско, по линията Солунъ—Дедеагачъ.

4. — На 14 априлъ биде вдигнатъ на въздуха и окончателно разрушенъ въ Солунското пристанище търговския параходъ „Гвалдаквиръ“, който донесе муниции за турската армия.

5. — На 15 априлъ вечерьта, близу до Солунската гара, трена, идящъ отъ Цариградъ, нагази динамитенъ патронъ. Пострадаха локомотива и ближния вагонъ.

6. — На 16-ий априлъ вечерьта станаха въ Солунъ извѣстнитѣ динамитни атентати противъ Отоманската Банка и други официални учреждения.

7. — На 24-ий юлий, между станциитѣ Острово и Владово (Воденско), по желѣзнопѫтната линия Солунъ—Битоля, при 132 километъръ, възстанници разрушиха съ динамитъ единъ малъкъ мостъ.

8. — Прѣзъ сѫщия день, по сѫщата линия, при 139 километъръ, възстанници разрушиха съ динамитъ една кантониерка и развинтиха релситѣ на дълго разстояние.

9. — На 28 юлий партизански отрядъ нападна моста по желѣзно-пѫтната линия Солунъ—Скопие при с. Боймица, Гевгелийско, и слѣдъ като прогони пазящия го аскеръ, разруши го съ динамитъ и развали пѫта на половинъ километъръ.

10. — На 2-ий августъ революционери съ бомби нападнаха турската казарма въ градеца Гумендже (Енидже-Вардарско) разрушиха я и убиха нѣколко души войници.

11. — На 4 августъ вечерьта, между станциитѣ Аматово-Карасули (Гевгелийско) възстанници изскараха релситѣ по желѣзно-пжтната линия Солунъ-Скопие. Тренътъ, идящъ за Солунъ, дераилира безъ жертви. Поврѣдиха се нѣколко вагони.

12. — На 15-ий септемврий революционери съ динамитъ разрушиха турската казарма въ гр. Мехомия (Разлошко). Погинаха нѣколко души войници.

13. — На 5-ий октомврий, при Сари-Гьолъ, Кукушко, по линията Солунъ-Дедеагачъ, трена патрулъ (съ два вагона) нагази на динамитенъ патронъ. Слабо биде поврѣденъ цѣлия тренъ.

14. — На 10-ий октомврий, при с. Смоквица, Гевгелийско, по желѣзно-пжтната линия Солунъ—Скопие, стана динамитно покушение. Разрушенъ единъ вагонъ.

Въ Скопски вилаетъ:

15. — На 27 юлий биде разрушена съ динамитъ турската митница при станцията Зибефче, до самата сърбска граница, по линията Скопие—Нишъ.

16. — На 1 августъ, по желѣзно-пжтната линия Скопие—Солунъ, близу до селото Кофла (Скопско), на рѣката Вардаръ, партизански отрядъ вдигна на въздуха съ динамитъ тренътъ съ 32 вагони, носящъ войски за Битоля прѣзъ станцията Градско, Разрушени бидоха нѣколко вагони, 4-ма души убити и 3-ма ранени.

Въ Одрински вилаетъ:

17. — На 20 февруарий, по желѣзно-пжтната линия Одринъ—Цариградъ, при мѣстностьта „Черкезъ-Кьоево", терористически отрядъ извърши динамитно покушение противъ тренътъ. Атентата излѣзе несполучливъ.

18. — На 13 мартъ революционери разрушиха съ динамитъ моста „Черменски", по желѣзно-пжтната линия Мустафа-Паша — Одринъ.

19. — На 11 юлий, при мѣстностьта „Мандра", по желѣзно-пжтната линия Одринъ—Дедеагачъ, революционери извършиха динамитно покушение противъ тренътъ. Атентата излѣзе несполучливъ.

20. — На 13 августъ, на станцията Кулели—Бургазъ, по линията Одринъ—Цариградъ, биде извършенъ динамитенъ атентатъ противъ тренътъ, отиващъ за Цариградъ. Разрушéни бидоха два вагона, петима убити и двайсе души ранени.

21. — На 19 августъ, при селото Кърка, Дедеагачко, по желѣзно-пжтната линия Дедеагачъ—Солунъ, революционери извършиха динамитенъ атентатъ противъ тренътъ. Четири вагони бидоха разрушени, трима убити и седмина ранени.

Тия сж атентатитѣ, извършени въ Македония и Одринско прѣзъ 1903 година, главно, прѣзъ възстанишкия периодъ. Разпредѣлени по дата, тия атентати заематъ слѣдния редъ:

(Движение на атентатитѣ въ Македония и Одринско прѣзъ 1903 г. по дни и мѣсеци).

Наименование на вилаетитѣ	Разпредѣление на атентатитѣ по мѣсеци и дни																													Общо въ Македония и Одринско
	Февр.		Мартъ			Априлъ				Юлий							Августъ						Септ.		Октомвр.				
	20	Всичко	13		Всичко	14	15	16	Всичко	11	20	24	27	28	31	Всичко	1	2	4	13	19	Всичко	15	Всичко	5	10	Всичко	
Битолски	—	—		—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	-	-	—	—	—	—	—	—	—	2
Солунски	—	—	—	1	1	1	1	1	3	—	—	2	—	1	-	3	—	1	1	—	—	2	1	1	1	1	2	12
Скопски	—	—	—	—	—	-	—	-	—	—	—		1	-	—	1	1	-	-	—	—	1	—	—	-	—	—	2
Одрински	1	1	1	—	1	—	—		—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	2	—	-	—	-	—	5
Общо въ Мак. и Одр. .	1	1	1	1	2	1	1	1	3	1	1	2	1	1	1	7	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	2	21

Броя на атентатитѣ и покушенията въ Македония и Одринско възлиза на *двайсе и единъ, шесть* отъ които станаха до 20 юлий, а *петнайсе* — прѣзъ врѣме на възстанието. Най-много атентати станаха прѣзъ м. м. *юлий* и *августъ* — въ най-голѣмия разгаръ на възстанишката борба. Най-голѣмъ брой атентати броятъ въ Солунски (12) и Одрински, и най-малко (по 2) — останалитѣ два виляети.

Всички тия атентати, насочени, главно, противъ желѣзно-пѫтнитѣ съобщения въ Турция, улѣсняющи движението на войскитѣ, бѣха най-ефикаснитѣ срѣдства на възстанишката борба и до голѣма степень спомогнаха за нейната продължителность. Тѣ отлично изпълниха своята служба и на възстанишката борба придадоха още по-буренъ и епиченъ отпечатъкъ.

* * *

Рекапитуляционна таблица на сраженията въ Македония и Одринско. — Таблица за движение на сраженията по дни и мѣсеци. — Общи бѣлѣжки.

Бѣлѣжкитѣ ни за възстанието ще завършимъ съ слѣдната *рекапитуляционна* таблица за сраженията въ Македония и Одринско, която още по-релефно ще изтъкне всичката грандиозность, величественность и епичность на възстанническата борба прѣзъ изтекшата година.

(Рекапитуляция на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ възстанието).

Брой на сраженията	Наименование на виляетитѣ	Продължителность на движението	Сблъскани сили			Убити и ранени			
			Възстанишки	Турски	Пропорция	Възстанници	Аскеръ	На % Възстанници	На % Аскеръ
150	Битолски	20/VII — 20 X	19850	292735	1 : 14 70	746	3087	3.80	1.10
38	Солунски	16/VII — 26/X	3544	20317	1 : 5.70	109	1182	3.10	5.80
15	Скопски	1/VIII — 6/XI	1042	27292	1 : 26.20	93	395	9.00	1.40
36	Одрински	4 VIII — 28 X	1970	10587	1 : 5.40	46	661	2.30	6.30
239	Общо въ Македония и Одринско	16/VII — 6/XI	26408	350931	1 : 13.30	994	5328	3.80	1.50

Цѣлокупния брой на сраженията прѣзъ цѣлата възстанишка борба въ Македония и Одринско възлиза на *двѣсте тридесеть и деветъ* — цифра, извънредно крупна за единъ кратъкъ периодъ. *Първенствующе* мѣсто по броя на сраженията се пада на Битолския виляетъ (150), гдѣто възстанишкото движение бѣ най-силно и борбата най-ожесточена. Слѣдъ него идатъ Солунски (38), Одрински (36) и, най-сетнѣ, Скопски (15). Понятие за движението, изобщо, на тия сражения по мѣсеци и дни ще даде слѣдната твърдѣ характерна и интересна таблица:

(Движение на сраженията въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстанието).

Наименование на виляетитѣ	Разпредѣление на сраженията въ: Юлий											Всичко	Августъ																													Всичко
	16	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	12	14	15	16	17	18	19	20	21	22	24	25	26	27	28	29	30	31	
Битолски	—	10	14	9	6	3	2	4	1	6	3	14	72	1	2	—	6	2	4	4	1	2	1	3	4	2	—	1	3	1	4	3	1	1	1	—	2	3	1	2	1	56
Солунски	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	4	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	1	10
Скопски	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	6
Одрински	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	13	—	1	1	1	1	—	2	1	—	1	—	2	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	29
Общо . .	1	10	14	9	6	3	2	4	1	8	3	15	76	2	3	1	9	2	17	4	3	3	2	5	5	5	1	1	5	1	6	3	1	5	4	1	3	3	2	2	2	101

(Слѣдва).

(Продължение)

Македония и Одринско по мѣсеци и дни																																					Общо въ Македония и Одринско
септемврий																										октомврий										ноемврий		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	12	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	25	26	28	30	Всичко	3	8	12	15	17	20	23	26	28	Всичко	6	Всичко	
1	2	1	2	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1	—	1	2	—	1	2	—	18	1	1	—	1	—	1	—	—	—	4	—	—	150
1	—	1	1	—	—	—	—	2	—	2	3	1	2	1	—	—	—	—	1	—	2	—	2	1	20	2	1	—	—	—	—	—	1	—	4	—	—	38
1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	1	—	1	—	—	2	1	1	15
—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2	—	—	36
3	2	2	3	2	1	1	1	2	1	2	4	3	2	2	1	1	2	1	2	3	2	1	4	1	49	3	2	1	1	1	1	1	1	1	12	1	1	239

Първата възстанишка пушка въ Македония и Одринско пукна на 16 юлий въ Солунския вилаетъ — четири дена прѣди официалния проглась на възстанието, а послѣдната на 6 ноемврий — 15 дена слѣдъ окончателното му прѣустановявание. Значи, възстанишката борба проживѣ цѣли 3 и половина мѣсеци.

Прѣзъ м. *юлий* въ Македония и Одринско станаха *седъмдесеть и шесть* сражения — и то *само за десеть дена*. Това изобилие на сражения самó говори за бурния характеръ на възстанишката борба въ първитѣ дни, главно въ Битолски вилаетъ, който самъ брои 72 сражения. Въ Скопския и Одрински вилаети прѣзъ тоя мѣсецъ не станаха никакви сражения. Въ днитѣ на тоя мѣсецъ най-много сражения станаха на 30 (15), 21 (14), 20 (10), 22 (9), 28 (8) и пр. юлий. Изобщо, отъ 20 юлий (първия день на възстанието) до 1 августъ нито единъ день не мина безъ сражение.

Мѣсецъ *августъ* е най-обиленъ съ сражения — *сто и едно*, най-голѣма часть отъ които се падатъ пакъ на Битолския (56) и Одринския (29) вилаети.

Прѣзъ м. *септемврий* броя на сраженията намаля на половина — само *четиридесеть и деветъ*. Това намалявание, както имáхме случай да говоримъ и на друго мѣсто, не се дължеше на упадъкъ и утихвание на възстанишката борва, а на тактиката на възстанницитѣ да избѣгватъ сраженията съ грамаднитѣ военни сили, които изпълниха страната, — като безсилни да имъ противостоятъ. По брой на сраженията, първенствующе мѣсто прѣзъ тоя мѣсецъ заема Солунски вилаетъ (20) и, слѣдъ него, Битолския (18). Тоя мѣсецъ наброява само *петъ* дена безъ сражения (11, 13, 24, 27 и 29 септемврий); всички останалитѣ дни сѫ ознаменувани съ повече или по-малко сражения и варират между 1—4.

Прѣзъ м. *октомврий,* като послѣденъ на възстанишката борба, сраженията значително намалѣха — *само дванайсе*, най-много отъ които станаха въ Битолски и Солунски (по четири) и наймалко въ останалитѣ два вилаета (по двѣ). Прѣзъ тоя мѣсецъ на много мѣста възстанието бѣ вече прѣустановено или потушено, па и рѣшението, да се прѣустанови борбата въ цѣлата страна, караше възстанницитѣ да избѣгватъ всѣкакъвъ поводъ за сражение и да не даватъ лишни жертви. Все пъкъ и прѣзъ тоя мѣсецъ има дни, въ които станаха по нѣколко сражения (3 октом. — 3 сраж., 8—2 и пр.) Около 20 число на тоя мѣсецъ възстанишката борба изъ цѣлата страна бѣ вече прѣустановена, а сраженията, които станаха слѣдъ тая дата, както и онова на *6 ноемврий,* бѣха само послѣденъ отзвукъ на тая борба.

Общия сборъ на *сблъсканитѣ сили* въ Македония и Одринско прѣзъ цѣлия възстанишкия периодъ е чудовищно грамаденъ. Разбира се, тоя сборъ не опредѣля численностьта на воющитѣ страни, нъ характеризира грандиозностьта на борбата. Графата на пропорцията въ рекапитуляционната таблица е най-характерната и опредѣля по най-безсъмненъ начинъ упоритостьта на възстанницитѣ. Най-голѣма тая пропорция е въ Скопския вилаетъ (1: 26.20), и най-малка въ Одринско (1 : 5.40). Общата же пропорция на сблъсканитѣ сили въ Македония и Одринско — единъ възстаникъ срѣщу *тринайсе* турски войници — е найярката характеристика на оная упоритость и безстрашность, съ които цѣнни качества се отличаватъ македоно-одринскитѣ борци.

Човѣшкитѣ жертви (убити и ранени), които двѣтѣ воющи страни (преимущественно турцитѣ) дадоха прѣзъ цѣлия възстанишки периодъ, сж доста значителни за една партизанска борба въ единъ три-мѣсеченъ периодъ. Първенствующе мѣсто по жертви (възстанишки и турски) заема Битолски вилаетъ (746 д. възстан. и 3087 турци) — обстоятелство, което се обяснява отъ голѣмия брой на сраженията (150). Въ останалитѣ вилаети загубитѣ сж понезначителни и най-малко сж въ Одринския. Цѣлокупния брой на жертвитѣ отъ двѣтѣ страни възлиза на 994 д. възстанници (3.80%) и 5328 д. турски войници (1.50%), или, турскитѣ загуби сж *петъ и половина пжти по-голѣми* отъ тия на възстанницитѣ.

По своята грандиозность и епичность, възстанието прѣзъ 1903 година извоюва за Македония и Одринско една свѣтла страница въ всесвѣтската история. Въ историята же на македоно-одринското освободително движение то ще заеме най-почетното мѣсто и ще служи за грядущитѣ поколения вдъхновитель въ борбата за правата кауза...

V.

Турски звѣрства и опустошения.

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения. — Послѣднитѣ като най-ефикасно срѣдство за потушвание на възстанията. — Образци отъ най-характерни турски изстжпления въ Македония и Одринско.

Отъ едно столѣтие насамъ, откакъ се води ожесточената борба противъ турското владичество на Балканския Полуостровъ, свѣтътъ не е прѣставалъ да слуша за *турски звѣрства*. Самия изразъ е вече тъй общеизвѣстенъ, щото одавна е получилъ пълна гражданственность и е станалъ синонимъ на най-грознитѣ, най-жестокитѣ, най-мръснитѣ и най-чудовищнитѣ людски прѣстжпления. Освободителната история на балканскитѣ народи е история и на тия турски звѣрства, които като въ каледоскопъ сж се повтаряли въ разни врѣмена прѣзъ цѣло едно столѣтие, колчимъ тия народи сж начевали борба за своето освобождение. Слѣдователно, да обясняваме понятието за тѣхъ днесь, слѣдъ толкова повторения, ще рѣче да говоримъ лишно и да рискуваме даже да имъ намалимъ оня грозенъ ореолъ, съ който людското въображение ги е обградило...

Днесь, слѣдъ четвъртъ столѣтие, въ много по-грозна форма и въ несравнено по-голѣми размѣри, традиционнитѣ турски звѣрства изново се явяватъ на сцѣната. Тѣхна арена тоя пжть сж двѣ най-прелѣстни провинции на Балканския Полуостровъ, чиято участь е много по-окаянна отъ нѣкогашната съвокупна участь на ония, които днесь се радватъ на широка свобода. Прѣди четвъртъ столѣтие историята е отбѣлѣзала въ аналитѣ си само единъ „*Батакъ*", днесь тя има да отбѣлѣжи безброй... и свѣтътъ, който едно врѣме се потрѣсе прѣдъ извършенитѣ ужаси, днесь е невъзмутимъ зритель на най-чудовищнитѣ прѣстъпления, каквито историята помни...

Историята на освободителнитѣ борби на всички почти балкански народи е отдѣлила най-широко мѣсто на турскитѣ звѣрства. Нито едно възстание противъ турското владичество на Балканския Полуостровъ не е избѣгнало да не плати скжпа дань на турската кръвожадность и опустошителность. А такава дань, много по-голѣма, *обязателно* трѣбваше да платятъ и християнскитѣ населения въ Македония и Одринско, когато прѣзъ миналата (1903) година, подъ давлението на най-чудовищния правителственъ тероръ, бѣха принудени да възстанатъ.

Най-ефикаснитѣ срѣдства, съ които турското правителство си послужи противъ възстанишкото движение въ Македония и Одринско, безпорно, бѣха пакъ потрѣсающитѣ звѣрства и опустошения. Безсилно да сломи упоритостьта и твърдостьта на шъпа възстанници, макаръ да разполагаше съ *двѣсте-хилядна* армия, това правителство, вдъхновявано отъ „Великия убиецъ" — както го нарѣче покойния Глядстонъ, пакъ прибѣгна къмъ традиционното срѣдство за усмиряване. Отъ всичко се види, че традициитѣ у турцитѣ се тачатъ за светини, макаръ да сж платили за тѣхъ скжпа дань.... И разбира се, получиха се чудовищни резултати! За тѣхъ по-долу говоримъ доста обстоятелно, тукъ, обаче,

не можемъ избѣгна изкушението да не ги иллюстрираме съ нѣколко картинки отъ най-грозно и потрѣсающе естество...

На 31 августъ, слѣдъ ожесточено сражение между единъ възстанишки отрядъ и *трихилядна* турска войска при с. с. Раково — Буфъ (Леринско), послѣдната, озлобена отъ несполуката си и вѣрна на традициитѣ си, съ гърмежи се упжти къмъ християнското с. Буфъ, съ цѣль да сплаши и така изгубило ума си християнско население. Послѣдното, прѣдвиждайки участьта си, въ панически ужасъ пръсна да бѣга въ разни посоки, за да спаси живота си. Между бѣгащитѣ бѣ и младата вдовица Мария Трайкова, мъжътъ на която погина въ едно прѣдидуще сражение. Тя бързаше да стигне сестра си, на която него день бѣ новѣрила петгодишното си дѣтенце Георги — едничката си рожба, едничката утѣха слѣдъ смъртьта на мжжа си! Още не бѣше искачила първата рътлина, когато силни пламъци се показаха отъ къмъ селото. То горѣше отъ четири страни!... Неописуемъ ужасъ овладѣ нещастната жена. Едно страшно подозрѣние се вкраде въ нейната душа и въ смъртенъ страхъ се изписа на младото ѝ лице... — „Ако сестра ми е останала въ селото..., ако тя не е видѣла рожбата ми въ послѣдния моментъ?...“ — Тия подозрѣния жестоко терзаеха душата на младата жена и караха сърдцето ѝ болѣзнено да се свива. Тя ускори стжпкитѣ да стигне сестра си, за да се избави отъ страшния кошмаръ, що я душеше. Тя я съзрѣ въ първитѣ рѣдове на бѣгащитѣ и слѣдъ нѣколко секунди бѣ вече до нея. Нъ, о, ужасъ! — дѣтето ѝ нѣмаше... Домъчнѣло на малкия Георги да стои цѣлъ день у лелини и бавно се упжтилъ за дома си. Какво е станало по-нататъкъ съ дѣтето, сестра ѝ не знаеше... Ранена дълбоко въ сърдцето отъ това страшно извѣстие, вдовицата изпищя като ранена лъвица... Мисъльта, че рожбата ѝ въ тоя ужасенъ моментъ се намира въ горящето село, я доведе до полуда, и тя, всрѣдъ градътъ куршуми, като вихъръ се понесе къмъ селото и за нѣколко само минути се намѣри при него. То горѣше отъ всички страни. Всички улици бѣха обзети отъ пламъци и за мигъ горката жена се спрѣ, безъ да знае къмъ коя посока да тръгне. Изведнашъ до ушитѣ ѝ долѣтя отчаянъ дѣтски писъкъ. Кръвьта замръзна въ жилитѣ ѝ... Тя тръгна по посока на гласътъ и, на жгъла на улицата, видя дѣтето си, отчаяно викаще своята мама... Съ единъ скокъ тя бѣ вече при него, сграбчи го съ ржцѣтѣ си, притисна го о туптящето си сърдце и покри челото му съ горѣщи майчини цѣлувки... Дѣтето ѝ е вече спасено, то е при нея и никакви сили не сж въ състояние да го изтръгнатъ изъ нейнитѣ прѣгржди... Горката майка! Въ своитѣ майчини милувки тя бѣ изпаднала въ захласть и бѣ забравила, че тукъ не трѣбва да стои дълго врѣме... Тя се сѣпна и тръгна обратно по сжщата посока, отъ която бѣ дошла, нъ, уви!... бѣ закъснѣла... Пжтя ѝ бѣ задръстенъ отъ войници, които бѣха забѣлѣжили нейното идване. Тя прѣдугади всичката опасность, която застрашаваше нея и милата ѝ рожба и, съ коси разрошавени, като лъвица, кога пази рожбитѣ си, се опита да избѣга... Обаче, войницитѣ я стигнаха, хванаха и изтургнаха изъ прѣгръдкитѣ ѝ дѣтето... *Подъ ударитѣ на нѣколко ножове, тя падна разкървавена и въ безсъзнание на земята, а звѣроподобнитѣ войници се изрѣдиха надъ нея*... Тя още лѣжеше въ несвѣсть, нъ мисъльта за дѣтето ѝ скоро я свѣсти и, въ своята отчаяна безпомощность, *тя видя, какъ двама озвѣрени войници държеха едничката ѝ рожба за двѣтѣ крачета съ главата надолу и се готвеха да го разсѣкатъ*... Прѣдъ тая потрѣсающа глѣдка ужасъ обзѣ нещастната майка. Съ свръхчовѣшки усилия тя тласна осквернителитѣ си, скочи на крака и, съ ярость на разярена тигрица, се хвърли върху двамата азиятци. *Тя се борѝ съ тѣхъ, мжчѝ се да отнѣме дѣтето си, а тѣ я мушкаха съ ножоветѣ си... Обилна кръвь потече отъ нанесенитѣ рани, нъ тя не усѣщаше никакви болки... Омаломощена, тя се люлѣеше и едвамъ държеше на краката си, нъ продължаваше да се бори! Най-сетнѣ, едно мушвание право въ сърдцето тури край на живота ѝ — и тя се поваля като снопъ на земята... Султановитѣ войници на дрѣбни късове изсѣкоха трупа на петгодишния Георги, както и оня на майка му и ги окачиха по плѣтищата!*.. Когато слѣдъ два дни възстанишки отрядъ влѣзе въ селото, намѣри късоветѣ мѣсо отъ тия двѣ невинни и клѣти създания, прибра ги и погрѣба въ единъ гробъ...

Деньтъ 21 августъ бѣ фаталенъ за Костурско, защото прѣзъ него день се тури край на още нѣколкото уцѣлѣли, като оазиси всрѣдъ необятна пустиня, прелѣстни християнски села, между които и *Вишени.* Одавна аскера скърцаше зжби на това селце. Населението добрѣ знаеше това, за туй, още при първитѣ далѣчни залпове на приближащата се войска, всрѣдъ отчаяни и сърдцераздирателни писъци, напусна огнищата си и побърза къмъ гората за прибѣжище. Всѣки бѣгаше кждѣто му очи виждатъ, за да спаси живота. Бѣгаше и 70-годишния Гиле Гилевъ съ дъщеря си, снаха си и двѣтѣ си внучета и бързаше да избѣгне поглѣдитѣ на турския войникъ, чиято кръвожадность добрѣ познаваше... Бавно и трудно се движѣха старческитѣ крака на дѣдо Гиле по стръмния баиръ. Аскера бѣ вече въ селото, което запали отъ четиритѣ страни..... Дѣдо Гиле употрѣби неимовѣрни усилия поскоро да изкачи баира и да укрие дѣцата си въ гората, която считаше за сигурно прибѣжище и скривалище. Нъ, уви!... Аскера е извънредно опитенъ при сатанинскитѣ си прѣдприятия. Той отъ далѣчъ още съглѣда бѣгащитѣ безпомощни жители и бѣ се пръснaлъ въ дълга верига, за да не може никой избѣгна негови звѣрски гнѣвъ... Още стареца и семейството му не бѣха влѣзли въ горичката, когато отъ лѣво се изпрѣчиха зловѣщитѣ фигури на трима войници и единъ чаушъ. Изненадата бѣ неописуема!..... Смъртенъ потъ облѣ челата на дѣдо Гилевото семейство и всички се притиснаха около вкамѣнения старецъ, гаче-ли той бѣ въ състояние да прѣмахне страшната напасть... Слѣдъ минутно свѣстяване, стареца, седъмдесетъ годишния дѣдо Гиле колѣничи прѣдъ чаушина, облѣ краката му съ старческитѣ си сълзи и го молѣше за милость!.... Единъ ритникъ въ главата бѣ достатъченъ да повали стареца полумъртавъ на земята. — *„Нѣма милость за комити"!* — изрѣва освирѣпелия чаушъ и даде знакъ на единъ отъ войницитѣ да привържа клѣтия старецъ о единъ пънь, на другитѣ двама повѣри снаха му, която всрѣдъ сърдцераздирателни писъци *отвлѣкоха нѣколко стъпки на страна.., а самъ чауша завлѣче дъщеря му*... Нещастнитѣ дѣчица, въ своята безпомощность, тичаха ту при майка си, ту при вързания дѣдо, много по-безпомощенъ отъ тѣхъ... И горкия старецъ видя, какъ мръснитѣ звѣрове, крѣпителитѣ на султановия тронъ, се гаврѣха съ честьта на дъщеря му и снаха му... И, въ неописуемото си отчаяние, той пакъ почна да моли, нъ не вече за милость, а... *за смъртъ!*... Той не можеше да понесе тоя позоръ надъ близкитѣ му сжщества и молѣше съ сълзи на очи да турятъ край на живота му... Нъ тиранина е изобрѣтателенъ и въ мжченията си спрѣмо раята. Той не се задоволява само съ ятаганъ или куршумъ, а изобрѣтява ужасни начини на умъртвяване. Вмѣсто ятаганъ, чаушина, взѣ *пила* и, съ тоя страшенъ инструментъ, слѣдъ като удовлѣтвори скотскитѣ си страсти, пристжпи къмъ вързания и безпомощенъ старецъ. *Той сложи пилата на вратътъ му и почна да ръже... При свърхчовѣшки страдания, изразявани въ дълбоки старчески стѣнания, дѣдо Гиле лѣжеше безпомощенъ на пжнътъ, а страшния инструментъ равномѣрно се движѣше напрѣдъ и назадъ по старческия му вратъ, облѣнъ цѣлъ въ кърви*... Ала никой не чу сърдцераздирателнитѣ му викове: *дъщеря му и снаха му, нѣколко стжпки далѣчъ отъ него, лѣжѣха въ безсъзнание,* а внучетата му... още при първото движение на пилата паднаха като покосени на земята.... Само кръвожадния и звѣроподобния мжчитель, достоенъ синъ на своето плѣме, остана до край невъзмутимъ!... Когато падналитѣ въ безсъзнание жени се свѣстиха, тѣ видѣха страшния призоръ: *отъ едната страна на пжнътъ се търкаляше отрѣзаната глава на стареца, а отъ другата... окървавения страшенъ инструментъ*...

На 4-й августъ, слѣдъ ожесточено сражение на мѣстностьта „Езерцето", голѣма войска навлѣзе въ с. Арменско (Леринско), ограбн го и подпали отъ всички страни. Изплашенитѣ му жители се разбѣгаха на разни посоки, мнозина се спасиха, ала и мнозина бидоха изклани. Между бѣгащитѣ бѣ и 17 годишната Таса Стойчева — най-красивата мома въ селото, едничка на родителитѣ си. Тя тичаше като луда отъ улица въ улица, дано намѣри изходъ, ала селото цѣло горѣше и отъ всички страни бѣ обградено съ аскеръ. Положението на Таса бѣ отъ най-отчалнитѣ. Нейната хубость не можеше да не привлѣче скотскитѣ поглѣди на аскера, а това обстоятелство я правеше да трѣпери и да прѣдпочете смъртьта прѣдъ по-

зора!.. Горката, като че ли прѣдвиждаше какво я очаква... Спотаена край зидищата и плѣтищата, най-сетнѣ, тя се извлѣче вънъ отъ селото незабѣлѣзана отъ ничии очи. Остаяше ѝ да прѣскочи още единъ плѣтъ, за да бжде спасена. Нъ... въ тоя моментъ залпъ отъ гърмѣжи повали Таса на земята; тя бѣ ранена въ единия кракъ и неможеше да мръдне отъ мѣстото... Скоро тя се видя заобиколена отъ озвѣрени войници, смаяни и възбудени отъ рѣдката ѝ красота... *Тя биде безчестена нѣколко часа нарѣдъ*.... Цѣла облѣна въ кърви, тя лѣжеше въ дълбоко безсъзнание... Едва на мръквание се свѣсти, съ голѣмъ трудъ си спомни станалото и неописуемъ ужасъ я облада... До ушитѣ ѝ долѣтѣха отчаянни викове, може би, на подобни ней клѣтници, а това още повече усили душевнитѣ ѝ болки. Тя очакваше смъртьта съ разкрити обятия, нъ смъртьта не идеше! Страхътъ отъ повторение на позора замързваше кръвьта въ жилитѣ ѝ... Въ това положение тя прѣкара цѣлата нощь, безпомощна, обезсилена, опозорена... На другия день, още у тъмни зори, селото биде изпълнено съ нови турски войски, дошли да довършятъ опустошението. Тя почна изново да пали недогореното и озвѣрена да дири нѣкоя жива душа, надъ която да излѣе своята кръвожадна мжсть. Ний-сетнѣ, нѣколко войници намѣриха хубавицата Таса прострѣна на земята и плувнала въ кърви, нъ това не смути звѣроветѣ... Въ тоя трупъ, въ който едва дишеше животъ, тѣ съзрѣха още запазени прелѣсти и *пристжпиха къмъ ония мръсни сцѣни, които човѣшкия езикъ е безсиленъ да прѣдаде*... Нито сърдцераздирателнитѣ писъци на нещастната, нито прѣдсмъртнитѣ конвулсии не бѣха въ състояние да умилостиватъ оскотѣлитѣ войници... Таса бѣ вече безчувственна, тя одавна не показваше признаци на животъ, *нъ аскерскитѣ мръсотии непрѣстанаха и надъ вкочанясалия Тасинъ трупъ!*...

Селото *Загоричани* бѣ най-голѣмо и най-заможно християнско село въ Костурско. Интелигентностьта на жителитѣ му (тѣ повече работятъ въ чужбина) бѣ трънъ въ очитѣ на турскитѣ власти, които търсѣха благовиденъ прѣдлогъ за да излѣятъ върху имъ всичката своя злоба и отмжстителность. Възстанието и въ тоя край бѣ най-добрия такъвъ. Прѣзъ нощьта срѣщу 15 августъ това село бѣ обградено отъ *четири-хилядна* войска, а запаленитѣ огньове околоврътъ по всички чуки караха населението да отгадае участьта си. На 15 зараньта селото бѣ запалено отъ четиритѣ страни и пламъцитѣ му се губѣха у небеснитѣ висини. Почти всички кадърни напуснаха селото, а останаха у него само нѣкои безпомощни старци, между които бѣ и ранения въ кракътъ 35-годишенъ четникъ Алексо Вановъ съ семейството си, състояще отъ стара майка, сестра, жена и малкото му дѣтенце. Страшни болки въ кракътъ бѣха приковали тоя юнакъ къмъ лѣглото и не му даваха да мръдне отъ мѣстото. Съ сълзи на очи той молѣше близкитѣ си да избѣгатъ, а него да оставатъ на произволъ на сждбата. Той имаше при себе револверъ и, ако стане нужда, самъ ще тури край на живота си. Нъ кое майчино сърдце ще се рѣши да презрѣ сина си въ подобенъ моментъ? Какъвъ смисълъ ще има живота на жена му безъ него? Всички рѣшиха заедно да мржтъ... Събрани около леглото му, тѣ ридаѣха изгласъ и оплакваха сждбата му. Аскера бѣ въ селото и вече палѣше кжщята. До слухътъ на Алекса долѣтѣха отчаянитѣ писъци на безпомощни хора, убивани или горящи въ пламъцитѣ... Той чу чупение на съсѣдни врати и прѣдъ духовнитѣ му очи се изпрѣчи подобна страховита сцѣна съ собственния му домъ... Какво да прави? Да търси ли милость отъ тирана той, който носи слѣди отъ неравната борба, или же да се бори до край, макаръ и раненъ? — Дилемата бѣ неразрѣшима: нито на милость не можеше да се надѣва нито пъкъ бѣ въ състояние да се бори... Нъ можеше ли той, най-сетнѣ, самъ да тури край на живота си и спокойно да затвори очи прѣдъ неизвѣстната участь на окржжащитѣ го близки сжщества? Какво ще стане съ тѣхъ?... Подъ наплива на тия мисли, измъчената душа на борецътъ Алексо, най-сетнѣ, се поуталожи. Той бѣ намѣрилъ рѣшение на дилемата!... Скръцанието на кжщната врата подъ силнитѣ удари на войницитѣ му напомни, че трѣбва да побърза съ изпълнение на страшното рѣшение... И тоя неподвиженъ трупъ, чието най-малко шавание прѣдизвикваше неописуеми болки, съживи се, за да изпълни послѣдното си прѣдназначение... *Съ револверенъ вистрѣлъ право въ сърдцето той повали жена си мъртва, а съ другъ — скжпата си рожба... Съ трѣти*

лекко рани сестра си въ рамената, която падна въ безсъзнание . . . Най-сетнѣ, насочи револвера и срѣщу майка си, нъ . . . при видѣтъ на оня образъ, що му бѣ далъ животъ, силитѣ го напустнаха и смъртоносното оржжие падна изъ ржцѣтѣ му . . . Да би ималъ още една жена, още една рожба, още една сестра ржката му нѣмаше да трѣпне, нъ — съ майка си! . . . За мигъ той остана вцѣпененъ, ала послѣднитѣ скръцания на падащитѣ вече врата отново го накараха да се съвзѣме. Рѣшението е вече безвъзвратно! *И той, безъ най-малко колѣбание, пустна още два куршума — единия въ сърдцето на майка си, а другия въ собствената си уста* . . . Когато аскера нахълта въ стаята, намѣри петь облѣни въ кръви трупове . . . А когато гжстия димъ отъ горящата кжща върна съзнанието у сестра му, тя се потрѣсе прѣдъ страшния призоръ: труповетѣ на най-близкитѣ и най-мили сжщества плуваха въ кърви, а по мъртво-блѣдното лице на единъ отъ тѣхъ тя съзрѣ една самодоволна усмивка — *усмивка на чувство за изпълненъ дългъ!* . . . Това бѣ Алексо . . .

На 23 августъ, при мѣстностьта „Бѣли-Кладенци", два километра отъ с. Смърдешъ, Костурско, турски войници заловиха 80-годишния старецъ отъ това село, *дѣдо Стоянъ Вурженко.* Тѣ го *съблѣкоха голъ, спострѣха на желѣзна скара надъ накладенъ огънь и — живъ изгорѣха!* . . .

На 24 августъ войници заловиха и *разсѣкоха корема* на 25-годишната *непраздна* невѣста Пандовица Аличева отъ с. Руля, Костурско.

На 23 августъ войници заловиха 28-годишната невѣста Пандовица Близнакова (родена Грозда Бекиричина) отъ с. Джмбени, Костурско, и слѣдъ като я обезчестиха, задържаха я да потурчатъ. При опитванието си да избѣга, *тя биде ранена съ куршумъ, а сетнѣ жива разпрана отъ гушата до дѣтороднитѣ органи!* . . .

На 31 августъ войници заловиха свещенника Мишо и селенина Лазо Лукаровъ отъ с. Апоскепъ, Костурско, и, ожесточени отъ несполучливото сражение прѣзъ миналия день — *живи ги одраха!* . . .

На 24 августъ войници заловиха 70-годишния старецъ Сотиръ Орлиновъ отъ с. Косинецъ, Костурско, *извадиха очитѣ му* и, сетнѣ, *на късове съсѣкоха!* . . .

Мѣстностьта „Бигорътъ" се намира два часа на сѣверо-изтокъ отъ казалийския градецъ Малко-Търново (Одринско). Когато зулумитѣ на турския гарнизонъ въ тоя градецъ станаха извънредно заплашителни за самия животъ на християнскитѣ му жители, тридесеть души роднини и съсѣди отъ „Кукузеловата" махала, на 10 августъ напустнаха домоветѣ си и се прикриха въ тая гориста мѣстность. Слѣдъ три дена, обаче, тѣ бидоха открити отъ военнитѣ копои (кучета) и, когато на другата зарань (14 августъ) се събудиха, съ ужасъ се видѣха заобиколени отъ редовна войска. *Войницитѣ вързаха мжжьетѣ и, прѣдъ очитѣ имъ, обезчестихо женитѣ и дъщеритѣ имъ.... Слѣдъ туй, прѣдъ очитѣ на послѣднитѣ и дѣцата имъ, изклаха мжжетѣ, а слѣдъ тѣхъ женитѣ и дѣцата!* . . . Отъ погубенитѣ на тая мѣстность извѣстни сж имената само на Недѣлко Кировъ *съ петьтѣ си дѣца,* Кирю Георгиевъ, Стоянъ Курупчевъ, Димитъръ Махалката и Коста Тодоровъ съ *тритѣ си дѣца.*

На 10 августъ сутринята 80-годишния старецъ Киро Рашевъ отъ Малко-Търново, връщайки се отъ воденицата „Кукузакъ" съ едно товарно добиче, на мѣстностьта „Габрака", биде прѣсрѣщнатъ отъ турски войници, които *съ ножоветѣ си извадиха очитѣ му!* . . .

И пр. и пр. пр.. . . .

Отбѣлѣзахме горнитѣ нѣколко случки само за характеристика на оная турска кръвожадность и жестокость, които качества съставляватъ отличителната черта на турския войникъ и които сж му извоювали свѣтовна слава! Безъ да говоримъ повече съ общи фрази за извършенитѣ ужаси надъ християнското население въ Македония и Одринско прѣзъ миналата кървава година, ще пристжпимъ направо къмъ фактитѣ, езика на които е много по красноречивъ и убѣдителенъ отъ всѣкакви фрази.

I. Турски звѣрства и опустошения въ Битолски виляетъ.

Съставъ на Битолски виляетъ. — Македонска часть на виляета. — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Турски звѣрства и опустошения въ каазитѣ: *Битолска, Леринска, Костурска, Охридска* и *Кичевска*. — Общи бѣлѣжки.

По просторъ и население, Битолския виляетъ заема второ мѣсто между европейскитѣ турски виляети (първото принадлѣжи на Солунския) и се състои отъ санджацитѣ: *Битолски, Дебърски, Селфидженски, Корчански* и *Елбасански* — разпредѣлени на *двайсе и двѣ* каази. Той обгръща 18 градове и 2081 села съ 152510 домове и приблизително единъ милионъ население. Християнитѣ въ тоя виляетъ съставлявать 60% отъ цѣлото му население.

Това общо за Битолски виляетъ.

Обаче, не цѣлия виляетъ влиза въ състава на Македония, а по-голѣмата му часть, състояща:

а) Отъ *цѣлия Битолски* санджакъ, съ каазитѣ — *Битолска, Прилѣпска, Леринска, Охридска* и *Кичевска;*

б) Отъ *двѣ* каази на *Дебърския* санджакъ — *Дебърска* и *Ръканска;*

в) Отъ *една* кааза на *Корчанския* санджакъ — *Костурска;*

г) Отъ *три* каази на *Селфидженския* санджакъ — *Кайлярска, Кожанска* и *Населичка.*

И така, отъ 22-тѣ каази на Битолския виляетъ, само *единайсе* влизатъ въ състава на Македония. Останалитѣ се числятъ къмъ така нарѣчената Албания.

Въ състава на македонската часть влизатъ 10 градове, 1220 села съ 105474 домове и 663027 души жители.

Всички градове сѫ населени съ смѣсено население, най-голѣмия процентъ отъ което съставляватъ християнитѣ.

Отъ селата: 734 сѫ християнски, 289 мухамедански и 198 смѣсени;

Отъ кѫщитѣ: 63705 сѫ християнски, 39169 мухамедански и 2600 иновѣрни.

Отъ жителитѣ: 442.457 души сѫ християни, 204.144 души мухамедани и 16426 души иновѣрци (цигани, евреи и др.).

Християнитѣ въ македонската часть на Битолския виляетъ съставлявать 67% отъ цѣлото му население, мухамеданитѣ — 31% и иновѣрцитѣ — 2%.

Даваме горнитѣ кратки статистически бѣлѣшки, за да направимъ по-ясно онова, което ще слѣдва.

Размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския виляетъ сѫ чудовищни! Броя на опустошенитѣ християнски села, на опожаренитѣ домове, на изкланитѣ жители, на обезчестенитѣ и отвлѣчени жени и моми и на останалитѣ безъ имоти и покривъ християни е тъй голѣмъ, щото само по-обстоятелни бѣлѣжки ще дадатъ ясно прѣдставление.

Това и правимъ въ слѣдващитѣ страници.

1. — Битолска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименеенъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на изгоренитѣ кѫщи, обездомеенитѣ жители, изкланитѣ християни, обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми, разпрѣдѣлени по пахии или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ каазата. — Общи бѣлѣжки.

Битолската кааза е най-голѣмата въ вилаета и се състои отъ нахиитѣ: *Битолски* (Гяватъ-колу и полето), *Демиръ-Хисарска, Крушовска, Ръсенска,* и *Долно-Прѣспанска.* Тя обгрѫща три градове (Битоля Крушово и Рѣсенъ) и 265 села съ 25252 кѫщи и 154910 души жители.

Отъ градоветѣ: единъ е чисто християнски (Крушово), а останалитѣ смѣсени;

Отъ селата: 198 сѫ християнски, 21 мухамедански и 46 смѣсени;

Отъ кѫщитѣ: 18286 сѫ християнски, 6399 мухамедански и 567 иновѣрни;

Отъ жителитѣ: 116615 сѫ християни, 35315 мухамедани и 2980 иновѣрци.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 75% отъ цѣлото население.

Въ Битолската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села, разпредѣлени по нахии или мѣстности:

а) Въ Битолската нахия.

Битолската нахия, по просторъ, броя на селата, кѫщитѣ и жителитѣ, е най-голѣма въ Битолската кааза. Тя обгрѫща 148 села (включително и града Битоля) съ 15141 кѫщи и 97286 д жители. *Отъ селата:* 107 сѫ християнски, 17 мухамедански и 14 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 9850 сѫ християнски и 4711 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 68261 сѫ християни и 26135 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 70% отъ цѣлото население.

Въ Битолската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Гявато* е християнско село отъ 240 кѫщи и е разположено въ самитѣ прѣгрѫдки на пл. Бигла — въ стратегическия проходъ подъ сѫщото име, водящъ за Рѣсенската котловина. На 28-й юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между възстанишки отрядъ и турска войска при с. Цапари, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го до игла, *бомбардира съ топове и цѣлото опожари. Убити сѫ и живи изгорѣни* 24 души мѫжье, жени и дѣца, между които сѫ: Коле Гулабъ, Грозданъ Бѣлевъ, Хр. Гешевъ, Мише Юруковъ, Доста Иошева, Полевица Цвѣта, Таса Търпева и др. *Отвлѣчени сѫ по харемитѣ* нѣколко красиви жени и моми. *Обезчестени* сѫ отъ аскера 43 жени и моми, между които Мара Колева, Сафка Димкова и др.

2) *Метимиръ* е християнско село отъ 25 кѫщи, разположено въ *Бигла пл.,* близу до с. Смилево. На 14-й августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между възстанишки отрядъ отъ 400 души и 12 хилядна турска армия, послѣдната нахлу въ селото, ограби го и *22 кѫщи изгори. Убити и изклани* сѫ отъ аскера 45 души мѫжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сѫ повече отъ 60 моми и жени. Уцѣлѣлитѣ семейства, около 50 души, прѣдъ цѣлото лѣто скитаха изъ планината.

3) *Смилево* е отъ най-голѣмитѣ християнски села въ цѣлата Битолска кааза То брои 393 кѫщи (ведно съ Старо-Смилево състояще, отъ 12 кѫщи), и е разположено въ планинскитѣ разклонения на Бигла пл. На 14-й августъ, слѣдъ кървопролитно сражение при това село и Метимиръ, едноврѣменно съ изгорянието на послѣдното село, 12 хилядната армия на Назъръ-Паша навлѣзе въ селото, ограби го до игла, покъщнината и храната задигна, добитъка откара и *цѣлошо опожари.* Отъ това село уцѣлѣха *само 5 крайни кѫщи.* Грабежитѣ, опожаряванията и кланьетата продължаваха прѣзъ цѣли три дена. Избѣгалитѣ семейства бидоха гонени изъ планината, която биде запалена отъ нѣколко страни, съ цѣль да се изловятъ укрититѣ. Въ това село се извърши безподобна сѣчь надъ мирнитѣ жители. *Убити и изклани* сѫ отъ аскера 42-ма души мѫжье жени и дѣца. Между тѣхъ сѫ:

Мѫжье и момчета: Андрей Димитровъ (старецъ), Косто Стояновъ, Христо Ивановъ и други осъмъ души;

Жени: Жената на Ангелъ Банде (слѣпа), Менда Тринчева (слѣпа), Минда Георгиева и други седъмъ;

Дѣца: четиритѣ дѣца (отъ 2—8 години) на Илинка Гинова (ведно съ майката); двѣтѣ малки дѣца (едното бозайниче, а другото на 3 год.) на Нале Сажовъ (ведно съ майката); двѣтѣ малки дѣца на Иоле Доневъ (ведно съ майката). Всички тия дѣца сѫ грабяни отъ майкитѣ и закаляни или разсичани като пилци! . . .

Намѣрени сѫ *захвърлени въ гората* трупоетѣ на слѣднитѣ *изклани дѣца:* Христо Стояновъ (11 г.), Хр. Долевъ (12 г.), Даме Стойчевъ (13 г.) и *двѣ-годишното* момиче на Павле Сафовъ.

Нъ турската жестокость не се задоволи само съ кланье; тя се прояви въ нѣщо още по-ужасно: *върху накладенъ огънь хвърлени и опечени сѫ слѣднитѣ дѣца:* Слобода Кочева

(6-недѣлна), Павле Стояновъ (на 1 недѣля), Иоле Георгиевъ (на 7 мѣс.), двѣ малки непознати дѣца и двѣ дѣчица (по на 1 год.), избѣгали съ родителитѣ си отъ опожареното Гявато.

Ранени сж шестима мжжье и десетъ жени: Хр. Долевъ, Стойче Тасевъ, жената на Павле Дѣлевъ, жената на заклания Андрей Димитровъ и др.

Обезчестени сж повече отъ 40 жени и моми.

Прѣзъ днитѣ 14, 15 и 16 августъ *убити сж въ Смилево* четири мжжье и двѣ момичета отъ с. *Гявато,* избѣгали на подслонъ въ това село, между които: Тасо Христовъ, Стефо Савовъ и др.; Василка Стоянова и Сарма Петрова — моми.

Ранени сж двама мжжье и шестъ жени, между които: Кръсте Танчевъ, Христина Наумова и други.

Освенъ горнитѣ села, ограбени сж отъ войската и башибозука и селата *Бошца, Лера, Цапари* и др.

Тия сж най-пострадалмтѣ села въ Битолската нахия. Ала грабежитѣ и аскерскитѣ зулуми се простреха и надъ всички останали.

И тъй, въ Битолската нахия *изгорени* сж три християнски села съ 650 кжщи (6.60% отъ всички христ. кжщи); *убити и изклани* сж 111 мжжье, жени и дѣца, *обезчестени* 143 жени и моми, а *останаха безъ имотъ и безъ покривъ* 3659 души (5.30% отъ християнското население).

б) Въ Демиръ-Хисарската нахия.

Демиръ-Хисарската нахия обгръща 34 села съ 2199 кжщи и 13.404 д. жители. *Отъ селата:* 31 сж християнски, 2 мухамедански и 1 смѣсено. *Отъ кжщитѣ:* 2099 сж християнски и 100 мухамедански. Отъ *жителитѣ:* 12.564 сж християни и 850 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 91.40% отъ цѣлото население.

Въ Демиръ-Хисарската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Цѣръ* е християнско село отъ 245 кжщи. На 5 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение до селото между 70 д. възстанници и 400 д. аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ нахлуха въ селото, ограбиха всичко, откараха добитъка и селото подпалиха. *Опожарени сж 225 кжщи. Убити и изклани* сж отъ аскера 17 д. старци и нѣколко жени и дѣца, между които сж: архимандритъ Спиридонъ *(извадени очитѣ* и слѣдъ туй *живъ изгоренъ),* Кочо Буревъ *(тоже извадени очитѣ и закланъ),* Ст. Брушковъ, Иосифъ Колевъ (слѣпъ) и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 15 жени и моми.

2) *Сопотница* е християнско село отъ 80 кжщи. На 13 августъ аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла, добитъка откара и *цѣлото село изгори. Убити* сж селянитѣ: Георги Симеоновъ и Стоянъ Велчевъ.

3) *Ракитница* е християнско село отъ 48 кжщи. На 20 августъ аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го, храната задигна, добитъка откара и *13 кжщи изгори. Убити* сж трима селяни. *Обезчестени* сж четири жени и моми.

4) *Бѣлче* е християнско селце отъ 9 кжщи. На 16 септемврий аскеръ нахълта и въ това селце, ограби всичко и *изгори 8 кжщи. Убити* сж 4-ма д. селени.

5) *Базерникъ* е християнско село отъ 54 кжщи. На 15 августъ, слѣдъ нѣколко часово сражение между 30 д. възстанници и 70 д. аскеръ, послѣдния нахлу въ селото и го ограби до игла. *Убити* сж 15 души мжжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 15 жени и моми. На 20 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение при Слоещица, *цѣлото село биде изгорено.*

6) *Слоещица* е християнско село отъ 95 кжщи. На 19 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между 970 д. възстанници и 15-хилядна турска войска, послѣдната нахълта въ селото, ограби всичко и *цѣло опожари. Обезчестени* сж 20 жени.

7) *Бабино* е християнско село отъ 80 кжщи. На 15 августъ, слѣдъ ожесточено сражение между 15 д. възстанници и 70 д. аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото и го ограби.

Изклани сж двама селени. *Умрѣха отъ изтезание* 10 души. *Обезчестени* сж 10 жени и моми. На 20 септемврий селото пакъ биде нападнато и *цѣло изгорено.*

Освенъ тия опепелени села пострадаха и слѣднитѣ:

8) *Цѣрско* (Голѣмо и Малко) е чисто християнско село отъ 120 кжщи. На 7 августъ, два дни слѣдъ изгарянието на съсѣдното с. Цѣръ, нѣколко хилядна войска прѣмина прѣзъ него и го ограби до игла. *Убити* сж Мате Треневъ и Кост. Здравевъ. *Обезчестени* сж 50-годишната Догулеица и младата невѣста Мара Богданица.

9) *Слѣпчанския монастиръ* е стара християнска светиня, разположенъ въ разклонениата на Бигла пл. — единъ часъ надъ с. Слѣпче. На 20 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между 100 д. възстанници и 5-хилядна турска армия, послѣдната го ограби и *голѣма часть изгори.* Мнозина отъ служащитѣ и ратаитѣ, както и живущитѣ въ него недъгави хора — бидоха *изклани.* Между тѣхъ сж: Лазаръ Петревъ отъ с. Мрѣнога, Ефтимъ отъ Охридъ, Диме говедаря отъ с. Градище, Толе калугерина отъ Битоля, Ташо отъ Битоля, Спасе отъ Битоля и майсторъ Тирчо отъ с. Смилево. Откарани сж отъ аскера и башибозука 217 глави овце и кози. Всички скжпоцѣнности на черквата сж задигнати отъ аскера.

10) *Брѣзово* е християнско село отъ 103 кжщи. На 15 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между 50 д. възстанници и 10-хиляденъ аскеръ, селото биде нападнато и ограбено. *Убити* сж 4-ма селени. *Обезчестени* сж повече отъ 60 жени и моми.

Сжщата участъ постигна и християнскитѣ села *Боища, Цѣрово, Вирово, Лѣсковецъ* и *Желѣзнецъ.*

И тъй, отъ 31-тѣ християнски села въ Демиръ-Хисарската нахия пострадаха 15, *седъмъ* отъ които сж *обгрнати въ пепелище!* . . . *Опожарени* сж 555 кжщи (26.40% отъ всички христ. кжщи), *убити и изклани* сж 66 души, *обезчестени* 126 жени и моми, а *обездомени* сж 3520 души християни (28% отъ християн. население)!

в) Въ Крушовската нахия.

Крушовската нахия се състои само отъ 7 християнски села съ нахийския центъръ града Крушово.

Тя брои 3160 кжщи съ 14080 жители *изключително християни.*

Въ Крушовската нахия пострадаха слѣднитѣ населени мѣста:

1) *Крушово* е чисто християнски градецъ съ 2800 кжщи и 12500 д. жители. На 21 юлий заранья, 750 д. възстанници (около 650 д. отъ самия градъ) навлѣзоха въ Крушово и, слѣдъ нѣколко часово сражение съ заптийтѣ въ правителственния домъ и съ 60-тѣ войници въ казармата — *завзѣха града.* Въ продължение на 10 дена — до 30 юлий, възстанницитѣ бѣха пълни господари на положението, сегизъ-тогизъ обезпокоявани отъ малки башибозушки отряди и малки войскови отѣления. На 30 юлий заранья цѣлата околность около града биде завзета съ пѣхота, башибозукъ и артилерия (на брой около 18 хиляди души). Слѣдъ кратка прѣстрѣлка, безсилни да противостоятъ на несмѣтнитѣ турски пълчища, възстанницитѣ се видѣха принудени да изпразднатъ града и да се оттеглятъ въ планинскитѣ недостжпни височини. Тѣхъ послѣдваха и много семейства. Около обѣдъ почна се усилената бомбардировка на града, която трая приблизително два часа. Слѣдъ туй аскера нахлу въ града и се прѣдаде на луди изтъпления. Той споходи всички кжща, ограби всички скжпоцѣнности и колѣше и убиваще всѣкиго, който се изпрѣчваше на пжтя му. Слѣдъ грабежа и кланьето започна гореньето на кжщата и дюгенитѣ. *Разрушени и изгорени сж 159 кжши и 210 дюгени* — почти цѣлата чаршия. Между изгоренитѣ згради сж и черквата „св. Никола", гръцката митрополия, болницата, градския сжвѣтъ, грамадната и масивна кжща на Ничотовци (състояща отъ 62 стаи), кжщата на извѣстния Дим. Ингилизъ, кжщитѣ на Янаки и Гушо Такови, кжщитѣ на Икономовци, Фундовци и др.

Убити, изклани и живи озгорени сж 117 души мжжье, жени и дѣца, между които сж: Д-ръ Баталъ (съсѣченъ съ секира), Теохаръ Нешковъ (изгоренъ), гръцкия дяконъ Ставре, видния търговецъ Гика, Аргиръ Мартиновъ, Веле Секуловъ, Лозанъ Самарджиевъ (съ двамата

му синнове), братята Кирилъ и Миту Ангелови, 8-годишното дѣте Ванчо Н. Джаджо, 70 год. Кираца Петрашинкова (жива изгорена), Коневица Фурнаджийката, Зоица Т. Ничотова, 12-годишното момиче на Унчо Веляновъ (живо изгорено), Ките Кираджията и жена му, 18-годишната мома Кякуша К. Бацария, Наки Наневъ, Митревица Трайкова, Стана Смилева и др.

Ранени сж 9 жени, между които: Велевица Секулова, Ленка Пецанова, Вета П. Монгорова (съ дъщеря си Кита) и др.

Обезчестени и изнасилени сж повече отъ 150 жени и моми, между които сж и 20-годишната невѣста Зография Халчу-Тахчиева, дъщерята на Кушу-Баца и почти всички жени и моми отъ Черешъ-Махале.

Буйствата, грабежитѣ, бесчестията, опожаряванията и кланьето траяха прѣзъ цѣли три дена — до 2 августъ. Прѣдъ тия луди изстъпления всички почти жители избѣгаха въ курията, а нѣкои и по далечъ. Дълго врѣме човѣшки лѣшове се търкаляха изъ улицитѣ, влѣчени и гложданн отъ кучетата... Изобщо, „славната" армия на Султанъ-Хамидъ блѣскаво завърши възложената миссия отъ своя господарь...

Загубитѣ на Крушово (кжщи, магазии, стока, пари, скжпоцѣнности и кжщни принадлѣжности), спорѣдъ най-подробна и вѣрна оцѣнка отъ компетентни лица, възлиза на 80 хиляди турски лири (около 2 милиона лева).

2) *Селце* е християнско село отъ 55 кжщи. Въ самия день на навлизанието турския аскеръ въ Крушово — 30 юлий, 3 хилядень аскеръ нападна и това селце, ограби всички кжщи и *цѣлото изгори. Убити* сж 9 души селени. *Обезчестени* сж 2 жени.

3) *Ростоица* е християнско село отъ 32 кжщи. На 30 юлий, слѣдъ паданието на Крушово и оттеглянието на четата на Ташко Каревъ и Христо отъ позициитѣ при селото, послѣдното биде нападнато отъ 2 хиляди души аскеръ, ограбено до игла и *8 кжщи изгорени. Убити* сж 3-ма души селени. *Обезчестена* е една жена.

4) *Журче* е християнско село отъ 58 кжщи. На 22 августъ, два дни слѣдъ изгарянето на с. Ракитница (Демиръ-Хисарско), аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село, ограби го и *5 кжщи изгори.* Ограбенъ и оскверненъ е сжщеврѣменно и селския монастиръ подъ сжщото име. *Убити* и *изклани* сж 10 души мжжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 12 жени и моми.

И тъй, отъ седъмьтѣ населени мѣста въ Крушовската нахия пострадаха *четири. Изгорени* сж 217 кжщи (6·80%) и 210 магазии (въ Крушово), *убити и изклани* сж 139 души, *обезчестени* сж 165 жени и моми, а *обездомени* 1171 души християни (8·30%).

г) Въ Рѣсенската нахия.

(Горна-Прѣсна).

Рѣсенската нахия обгръща 32 села съ 4208 кжщи и 22455 д. жители. *Отъ селата:* 21 сж християнски, едно мухамеданско и 10 смѣсени. *Отъ кжщитѣ:* 3691 сж християнски и 517 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 19765 души сж християни и 2690 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 88% отъ цѣлото население.

Въ Рѣсенската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Крушье* е християнско село отъ 60 кжщи. На 21 юлий, слѣдъ 9 часово стражение между 27 души възстанници и 300 души аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ навлѣзоха въ селото, ограбиха го, храната задигнаха и *56 кжщи изгориха* На 5 августъ 6 хилядень турски отрядъ *наново* нахълта въ опожареното село, *изгори* уцѣлѣлитѣ 4 кжщи и *закла* неподвижния вече 90 годишенъ старецъ, дѣдо Тасе. На 18 августъ другъ турски отрядъ, подъ началството на офицерина *Реджепъ-сфенди,* на връщание отъ опожареното вече Охридско за Рѣсенъ, нападна скрититѣ въ Крушьеската планина семейства, ограби спасеното имущество, *изгори* двѣ воденици до селото ведно съ стопанитѣ имъ Цвѣтко и Ефтимъ и *изкла* 9 души отъ Крушье и 7 души отъ Леорѣка старци, жени и дѣца. Сжщия аскеръ залови 40 леорѣчанки и 20 крушьеянки, *разпра предницитѣ на ризитѣ имъ, обезчести ги и изостави.* Заловени бидоха и други 18 жени, *обезчестени,* слѣдъ това *затворени въ една плѣвна и живи изгорени!...* Слѣдъ тоя безчовѣченъ подвигъ, началника на отряда задигна скжпоцѣноститѣ,

подкара 1000 овце и кози и триумфално влѣзе въ Рѣсенъ. Отъ 8—25 септемврий почти всѣкидневно дохождà въ това село войска, прибираше запазената храна и на конье прѣнасяше въ турското село Буково. Изгонени изъ запалената на нѣколко мѣста планина, спасенитѣ семейства се прибраха на подслонъ въ с. с. Кривени, Избища и Янковецъ.

2) *Леорѣка* е християнско село отъ 45 кѫщи. На 21 юлий, слѣдъ едно сражение между възстанници и турски аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото, ограби го и *41 кѫщи изгори. Изгорена* и ограбена е и селската черква. Семействата прѣдварително избѣгаха въ Крушьеската планина, гдѣто, ведно съ крушьени, пострадаха отъ нападението на *Реджебъ-ефенди Убитъ* е въ полето Тасе Иосифовъ. Отъ 8—15 септемврий аскера на нѣколко пати идва въ опожареното село и издига всичката запазена храна.

3) *Боуно* е християнско село отъ 80 кѫщи. На 23 юлий то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено до игла и *73 кѫщи изгорени.* Голѣма часть отъ имота селенитѣ прѣдварително изнесоха въ планината. *Убити сѫ:* Наумъ Минчевъ и Тасе Маджарь. *Изгорени сѫ живи* женитѣ: Менка Митрева (парализирана), Иванка Тасева (умоповрѣдена) и едно дѣте. На 1 августъ селото *повторно* биде нападнато отъ Охридски и Рѣсенски аскеръ, който го доограби и *изгори* и останалитѣ 7 кѫщи. Тогава биде *убитъ* Хр. Тасевъ и *обезчестени* при „Лѣковитата вода" 16 жени, между които: Велика Кръстева, Велика Тасева, Велика Кузманова, Султана и др. Слѣдъ доизгарянис на селото, аскера нападна лагера на избѣгалитѣ семейства въ планината и ограби всичко запазено. Тогава десетки жени бидоха развождани изъ планината и *изнасилвани. Изгорена* е и една воденица. Задигнато е 150 хиляди оки жито, откарани сѫ 470 глави говеда и 23 конье. На 23 августъ вторично биде нападнатъ лагера на избѣгалитѣ семейства. Тогава бидоха заловени и *обезчестени* 40 жени. Слѣдъ това, аскера отново обискира изгоренитѣ селски дувари, запали планината на нѣколко мѣста, залови 10 души бивши четници (невъоржжени) и всички *изкла* на мѣстностьта „Влашко Орниче". Слѣдъ дълги скитания изъ планината, гонени отъ аскера, много отъ семействата, поради гладъ, пръснаха се по запазенитѣ и недогорени села. Около 15 души селени, начело съ селския свещенникъ, слѣзоха въ с. Янковецъ, но тамъ бидоха бити до смъртъ отъ аскера.

4) *Подмочани* е смѣсено село отъ 93 християнски и 35 мухамедански кѫщи. На 24 юлий, слѣдъ 5-часово сражение, 600 души войска и башибозукъ нахлу въ селото, ограби го до игла, добитъка откара и *всички християнски кѫщи изгори. Убити и изклани* сѫ 14 д. мѫжье и жени, между които и 80-год. старецъ отъ семейството Кочовци. *Ранени* сѫ 7 жени и единъ старецъ. *Обезчестени* сѫ 38 жени и моми. Семействата потърсиха подслонъ въ гората.

5) *Дупени* е християнско село отъ 75 кѫщи. На 5 августъ аскеръ и башибозукъ нападна селото, ограби го и *цѣлото изгори. Убити* сѫ 6-ма старци и двама умопобъркани. *Ранени* сѫ 4 жени и двама старци. На 21 августъ аскера нападна въ планината лагера на избѣгалитѣ семейства отъ Дупени и Елчани и ограби всичкия запазенъ имотъ. *Убити* сѫ тогава четирма дупенци и единъ лахчанецъ. *Ранени* сѫ двама мѫжье и една жена. Всички жени отъ тия двѣ села, на брой 200, бидоха *обезчестени* отъ аскера и закарани въ Рѣсенъ.

6) *Петрино* е християнско селце отъ 13 кѫщи. На 7 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *цѣлото изгорено. Убитъ* е немия Гоше Кипровъ. *Обезчестени* сѫ повече отъ 25 жени и моми (всичката женска челядъ отъ това село). Заловенитѣ мѫжье, подъ жестоки изтезания, бидоха карани да посочватъ мѣстопрѣбиванието на възстанницитѣ. Всичкия добитъкъ биде откаранъ, всичката жътва изгорена. Съ настѫпване на студътъ всички семейства, които намѣриха прибѣжище въ планината, прибраха се въ с. с. Янковецъ и Царедворъ.

7) *Ехла* е християнско село отъ 65 кѫщи. На 11 августъ това село биде нападнато отъ редовна войска, ограбено и *цѣлото изгорено.* Уцѣлѣ *само* една кѫща. *Убити* сѫ: единъ старецъ, една баба и една млада невѣста съ 3-мѣсечно бозайниче. *Ранена* е една мома На 24 августъ, както поменахме въ бѣлѣжката си за Дупени, избѣгалитѣ семейства и отъ това село въ планината бидоха нападнати отъ аскера и ограбени.

8) *Покървеникъ* е християнско село отъ 50 кжщи. На 11 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на с. Ехла, сжщия аскеръ нападна и това село, ограби го до игла, (даже житото отъ гумната) и *28 кжщи изгори*. На 14 августъ бидоха *догорени и уцѣлѣлитѣ кжщи. Изнасилени* сж отъ аскера повече отъ 45 жени и моми. Една мома и една невѣста бидоха *изнасилени до омаломощавание*... На 23 августъ, когато войската се връщаше отъ с. Лѣсковецъ, войници заловиха край селото снахата и джщерята на Ефтимъ Гегаракъ и ги *изнасилиха*. Тогава бидоха *убити* Андонъ и Тасе Царевкови.

9) *Вълкодери* е християнско село отъ 23 кжщи. На 11 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на Ехла и Покървеникъ, сжщия аскеръ и башибозукъ нападнаха и това село, ограбиха го и *цѣлото изгориха. Убитъ* е селенина Трайко. Семействата о врѣме успѣха да се укриятъ въ планината.

10) *Перово* е християнско село отъ 75 кжщи. На 11 августъ това село биде нападнато отъ аскеръ, който ограби всичко неизнесено въ тръстиката край езерото отъ прѣдварително избѣгалитѣ тамъ семейства и *цѣлото изгори*. На 24 августъ аскера нападна тръстиката, ограби всичко намѣрено, излови много селени, а *женитѣ и момитѣ изнасили прѣдъ очитѣ на мжжетѣ и бащитѣ*... Тогава бидоха *убити:* Иванъ Печенко, единъ дупенецъ и единъ дърменецъ. На 16 септемврий аскера пакъ нападна тръстиката и я подпали съ газъ. Тогава биде убитъ и подпоручикъ Панайотовъ (районенъ началникъ).

11) *Лахци* е смѣсено село отъ 25 турски и 11 християнски кжщи. На 13 августъ, два дни слѣдъ изгарянието на Перово, сжщия аскеръ нападна и това село, ограби го и *всички християнски кжщи изгори*. Пострадали хора отъ село нѣма, защото прѣдварително всички семейства избѣгаха въ планината.

12) *Златари* е християнско село отъ 54 кжщи. На 15 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, който ограби оставеното отъ прѣдварително избѣгалитѣ семейства, черквата оскверни и *цѣлото село изгори. Убитъ* е 110 годишния старецъ дѣдо Нечо. На 26 августъ 13 души мжжье, съ позволение на властьта отъ Рѣсенъ, слѣзоха отъ планината да събератъ хранитѣ отъ полето. Когато вързваха снопетѣ тѣ бидоха обградени отъ аскеръ и *всичи изклани*. Между изкланитѣ сж: Стефо Гайтанъ, Ст. Мирчевъ, синъ му Гоше, Гоше Ставревъ, Наумъ Ристанче, Стефо Пупале и други.

13) *Кривени* е християнско село отъ 75 кжщи. На 15 августъ това село биде нападнато отъ сжщия аскеръ, който опожари Златари, ограби оставеното отъ прѣдварително избѣгалитѣ въ планината селени — и *цѣлото село опожари*. Пострадали хора отъ това село нѣма.

14) *Шурленци* е християнско селце отъ 4 кжщи. На 22 августъ, два дни слѣдъ сражението при хана подъ сжщото име, това село биде нападнато отъ 25 души аскеръ, ограбено до игла и *всички кжщи изгорени. Закланъ* е отъ аскера 66-годишния старецъ Тасе. Всички семейства избѣгаха въ с. Дърмени.

15) *Отешево* е християнско селце отъ *една кжща*, състояща отъ 40-членно семейство, (задруга). На 23 августъ то биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *изгорено. Изклани* сж отъ аскера единъ 20-год. момъкъ и едно 14-год. момче. *Всичката женска челядь, отъ малко до голѣмо, биде изнасилена по нѣколко пжти*. Задигнати сж 900 овце и по пжтя отъ Отешовския до Шурленския ханища — всички изклани.

16) *Прѣлюбье* е християнско селце отъ 6 кжщи. На 10 септемврий, когато възстанишкото движение въ тая нахия бѣ утихнало, аскеръ и башибозукъ нападна това селце, ограби го и *всички кжщи опожари*. Убити сж 6 души старци и жени. *Обезчестени* сж 4 жени и моми.

Еднакво съ горнитѣ, безъ, обаче, да бждатъ изгорени, пострадаха и слѣднитѣ села:

17) *Стенье* е християнско село отъ 23 кжщи. На 23 юлий, слѣдъ сражението при с. Подмочани, аскеръ и башибозукъ нападна това село и всичко ограби. *Убити* сж 16 души мжжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сж повече отъ 30 жени и моми.

18) *Сжпотско* е смѣсено село отъ 85 християнски и 15 турски кжщи. На 1 августъ войска нахлу въ селото, ограби християнскитѣ кжщи, нъ не ги и изгори, за да не

пострадатъ и мухамеданскитѣ. Християнитѣ отъ това село о врѣме избѣгаха въ планината, като задигнаха съ себе и всичкия движимъ имотъ. На 20 августъ, обаче, аскеръ и башибозукъ ги нападна на самия лагеръ въ планината и всичкия имотъ ограби.

19) *Езерени* е християнско село отъ 35 кѫщи. На 26 августъ аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село и всичко ограби. Часть отъ имотитѣ си селенитѣ прѣдварително изпесоха въ планината. Задигнати сѫ всички говеда и конье. *Ранени* сѫ двѣ момчета.

Рѣсенската нахия е отъ най-пострадалитѣ въ Битолската кааза. Отъ 21-тѣ християнски села *шеснайсе сѫ обърнати въ пепелища*, а въ останалитѣ стърчатъ само голитѣ зидини... *Опожарени* сѫ 711 кѫщи (19.30% отъ всички християнски кѫщи), *убити и изклани* сѫ 115 души, *обезчестени* 610 жени и моми, а *останаха безъ покривъ* 4182 души (21.20% отъ християнското население)!

д) Въ Долно-Прѣспанската нахия.

Долна-Прѣспа (съ нахийски центъръ с. Наколецъ) се състои отъ 43 села, съ 1816 кѫщи и 10835 д. жители. *Отъ селата:* 32 сѫ християнски, 1 мухамеданско и 10 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 1649 сѫ християнски и 317 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 8970 д. сѫ християни и 1765 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 82.80% отъ цѣлото население.

Въ Долно-Прѣспанската нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Пѫпли* е смѣсено село отъ 105 мухамедански и 15 християнски кѫщи. На 27 юлий, слѣдъ кървопролитно 5-часово сражение между 260 д възстанници и 160 д. аскеръ и башибозукъ, селото биде нападнато, християнскитѣ кѫщи ограбени и *всички изгорени*. Въ изгарянието на християнскитѣ кѫщи участвуваше и башибозукъ отъ селото, та, за наказание, възстанницитѣ изгориха и турскитѣ кѫщи. Християнскитѣ семейства прѣдварително успѣха да се укриятъ въ планината.

2) *Наколецъ* (нахийски центъръ) е тоже смѣсено село отъ 20 мухамедански и 35 християнски кѫщи. На 10 августъ аскеръ нахлу въ християнската махала, оплѣни я, добитъка откара и *всички кѫщи изгори! Убити* сѫ селския свещеникъ и четирма селени. *Обезчестени* сѫ 6 жени и моми. Християнскитѣ семейства избѣгаха въ планината.

3) *Любойно* с християнско село отъ 89 кѫщи. На 14 августъ аскеръ и башибозукъ (сѫщия, който оплѣни и изгори християнскитѣ кѫщи въ Наколецъ), на брой повече отъ хилядо души, нападна това село, всичко ограби, добитъка откара и *цѣлото село изгори. Убити* сѫ 8 души селени, между които и тримата братя Костадинъ, Стоянъ и Симо Петреви. *Обезчестени* сѫ повече отъ 35 жени и моми. На другия день, 15 августъ, сѫщия аскеръ нападна лагера на избѣгалитѣ семейства и всичкия запазенъ имотъ ограби.

4) *Брайчино* е християнско село отъ 60 кѫщи. Слѣдъ изгарянието на с. Любойно, сѫщия день, 14 августъ, сѫщия аскеръ и башибозукъ нападна и това село, ограби всичко, добитъка откара, храната задигна и *50 кѫщи изгори*. Два дни слѣдъ изгарянието на селото, много семейства, поради силенъ гладъ, слѣзоха отъ планината и се упѫтиха къмъ с. Наколецъ, за да дирятъ храна. По пѫтя, обаче, тѣ бидоха нападнати отъ аскеръ и повечето отъ тѣхъ *избити и изклани*. Отъ погиналитѣ знаятъ се имената само на Христо Ивановъ, Митре Теовъ, Тончо Ничевъ, Тасо Стоевъ, Косте Янкуловъ, Петре Георгиевъ и Атанасъ Цвѣтковъ. Анна Симеонова и жената на Спасе Наумовъ бидоха *обезчестени, коремитѣ имъ разсѣчени и извадени вътрѣшноститѣ!... Една жена биде хвърлена въ огъня и жива изгорена... Почти всички жени и моми отъ тоя кортежъ бидоха обезчестени и сетнѣ изклани!*

5) *Щърбово* е християнско село отъ 19 кѫщи. На 8 септемврий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла и *всички кѫщи изгори. Убити* сѫ 7 души мѫжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сѫ двѣ жени.

6) *Сливница* е християнско село отъ 24 кѫщи. На 9 септемврий, слѣдъ изгарянието на Щърбово, сѫщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го и *всички кѫщи опожари. Убити*

сж 18 души мжжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 8 жени. Тогава биде ограбенъ и осквернен и монастиря при това село.

7) *Ржмби* е смѣсено село отъ 51 християнски и 20 мухамедански кжщи. На 12 септемврий, слѣдъ като възстанишкото движение въ нахията бѣ утихнало, аскеръ и башибозукъ нападна християнскитѣ кжщи, ограби ги и *всички изгори*. *Убити* сж 9 души мжжье, жени и дѣца. *Обезчестени* сж 2 жени.

8) *Граждино* е християнско село отъ 51 кжщи. На 18 септемврий аскеръ и башибозукъ нападна и това село, ограби го и *8 кжщи изгори*. *Убити* сж 6 души селени.

Отъ 31-тѣ християнски села въ Прѣспанската нахия, *осъмь* сж почти *съвършено опепелени* . . . *Опожарени* сж 291 кжщи (17.60%), *убити и изклани* сж 73 души, *обезчестени* 53 жени и момиче, а *обездомени* 1693 души (19% отъ християнското население).

По-ясно прѣдставление за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Битолската кааза.)

Нахии	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кжщи		Убити и изклани		Обездомени		Момиче и жени		Дата на произшествието
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	
Битолска	1	с. Гявато	240	—	1500	—	240	100·00	24	2·40	1474	100·00	43	4	31/VII
	2	„ Метимиръ . . .	25	—	100	—	22	80·00	45	45·00	55	55·00	60	—	14/VIII
	3	„ Смилево (Старо- и Ново) . . .	393	—	2200	—	388	98·70	42	1·90	2130	96·00	40	—	15/VIII
Демиръ-Хисарска	4	„ Цѣръ	245	—	1560	—	225	91·80	17	1·10	1400	93·30	15	—	5/VIII
	5	„ Сопотница . . .	80	—	560	—	80	100·00	2	0·40	558	100·00	—	—	13/VIII
	6	„ Ракитница . .	48	—	250	—	13	27·10	3	1·20	70	28·00	4	—	20/VIII
	7	„ Бѣлче	9	—	100	—	8	88·90	4	4·00	90	90·00	—	—	16/IX
	9	„ Базерникъ . . .	54	—	350	—	54	100·00	15	4·30	335	100·00	15	—	19/IX
	9	„ Слоещица . . .	95	—	650	—	95	100·00	—	—	650	100·00	20	—	19/IX
	10	„ Бабино	80	—	430	—	80	100·10	12	2·80	418	100·00	10	—	20/IX
Крушовска	11	гр. Крушово . . .	2800	—	12500	—	159	5·70	117	0·90	800	6·40	150	—	30/VII
	12	с. Селце	55	—	300	—	55	100·00	9	3·00	291	100.00	1	—	30/VII
	13	„ Ростовца . . .	32	—	180	—	8	25·00	3	1·70	50	27·80	2	—	30/VII
	14	„ Журче	58	—	350	—	5	8·60	10	2·90	30	8·60	12	—	22/VIII
Рѣсенска (Горна-Прѣспа)	15	„ Крушье	60	—	370	—	56	93·30	19	5·20	330	89·20	60	—	21/VII
	16	„ Леорѣка	45	—	285	—	41	91·10	1	0·40	260	91·20	—	—	21/VII
	17	„ Боуно	80	—	500	—	77	96·30	16	3·20	474	94·80	76	—	23/VII
	18	„ Подмочани . .	93	35	480	190	93	100·00	14	2·90	466	100·00	38	—	24/VII
	19	„ Дупени	75	—	462	—	75	100·00	13	2·80	450	100·00	200	—	5/VIII
	20	„ Петрино	13	—	78	—	13	100·00	1	1·30	77	100·00	25	—	7/VIII
	21	„ Ехла	65	—	380	—	65	100·00	4	1·10	376	100·00	30	—	11/VIII
	22	„ Покървеникъ . .	50	—	220	—	50	100·00	3	1·40	217	100·00	45	—	11/VIII
	23	„ Вълкодери . . .	23	—	90	—	23	100·00	1	1·00	89	100·00	—	—	11/VIII
	24	„ Перово	75	—	490	—	75	100·00	4	0·80	486	100·00	85	—	11/VIII
	25	„ Лахци	11	25	60	120	11	100·00	—	—	60	100·00	—	—	13/VIII
	26	„ Златари	54	—	370	—	54	100·00	14	3·80	356	100·00	—	—	15/VIII
	27	„ Кривени	65	—	450	—	57	87·70	—	—	400	88·90	—	—	15/VIII
	28	„ Шурленци . . .	4	—	65	—	4	100·00	1	1·50	64	100·00	—	—	22/VIII
	29	„ Отешево	1	—	40	—	1	100·00	2	5·00	38	100·00	12	—	23/VIII
	30	„ Прѣлюбие . . .	6	—	45	—	6	100·00	16	13·30	29	100·00	4	—	10/IX
Долно-Прѣспанска	31	„ Пжпле	15	105	120	450	15	100·00	—	—	120	100·00	—	—	27/VII
	32	„ Наколецъ . . .	35	20	145	100	35	100·00	5	3·40	140	100·00	6	—	10/VIII
	33	„ Любойно . . .	89	—	550	—	89	100·00	8	1·50	542	100·00	35	—	14/VIII
	34	„ Брайчино . . .	60	—	340	—	50	83·80	—	—	265	83·80	—	—	14/VIII
	35	„ Щърбово . . .	19	—	140	—	19	100·00	7	5·00	133	100·00	2	—	8/IX
	36	„ Сливница . . .	24	—	150	—	24	100·00	18	12·00	132	100·00	8	—	9/IX
	37	„ Ржмби	51	20	290	100	51	100·00	9	3·10	181	100·00	2	—	12/IX
	38	„ Граждино . . .	51	—	276	—	8	15·70	6	2·20	40	14·50	—	—	18/IX
Въ	227	Населени мѣста .	13008	6194	89189	34355	—	—	49	—	—	—	92	—	—
Въ	265	Населени мѣста на Битолската кааза .	18286	6399	116615	35815	2424	13·70	514	0·50	14096	12·10	1094	4	21/VII—20/IX

Размѣритѣ на турскитѣ опустошения въ Битолската кааза сж чудовищни! Отъ 198-тѣ християнски села *тридесетъ и три сж съвършенно опепелени петъ — отчасти и повече отъ двѣ десетки до игла ограбени.* . . . . . Значи, приблизително 20% отъ християнскитѣ села въ тая кааза *днесъ вече не съществуватъ!* Отъ общия брой на християнскитѣ кжщи 2424 (или 13·70%) сж *съвършенно опожарени* и днесъ 14.096 души християни въ тая кааза (или 12·10% отъ общия имъ брой) сж *безъ всякакъвъ покривъ.* Оставени само съ изпатената глава на голитѣ рамена, изгубили най-милитѣ и близки сжщества, тия клѣтници днесъ сж *сжщински бездомници* и, ако не се притечеше въ помощь широката благотворителность на человѣколюбиви дружества отъ Англия и другадѣ, тѣ отдавна щѣха да станатъ жертва на оня страшенъ бичъ, който носи името *„гладна смъртъ!“* Най-голѣми сж турскитѣ опустошения въ Рѣсенската нахия. Тя е една прелѣстна и плодородна котловина, орошавана отъ водитѣ на чудното Прѣспанско езеро и изпъстрена съ живописни и жизнерадостни християнски селца. Тоя прелѣстенъ кжтъ днесъ е *грозна и потрѣсающа развалина!* . . . Както и по-горѣ помѣнахме, отъ 21-тѣ християнски села въ тая нахия турската опустошителность не се докосна до голитѣ зидини само на *петь; всички останали сж обърнати въ пепелища.* . . . .

Грамадни сж въ Битолската кааза размѣритѣ и на турскитѣ звѣрства и безчинства. Въ Крушово, Смилево, Метимиръ, Гявато, Крушье, Боуно, Сливница и др. турската войска извърши формално кланье! А безчинствата ѝ въ Дупени, Крушово, Гявато, Смилево, Крушье, Боуно и въ много други села сж потрѣсающи! Общия брой на изклaнитѣ християни и обезчестени жени и моми въ цѣлата кааза (изклани сж 513 души а обезчестени 1092 жени и моми!) говори най-краснорѣчиво за извършения вандализъмъ отъ редовната турска войска. И всичкитѣ тия опустошения, звѣрства и безчестия бидоха извършени въ продължение само на два мѣсеца!

2. — Леринска кааза.

Съставъ на Леринската кааза: села, кжщи и жители. — Християнски процентъ. — Поименъ списъкъ на изгоренитѣ села, брой на опожаренитѣ кжщи, на изклaнитѣ, на обездоменитѣ християни, на обезчестени и плѣнени жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Леринската кааза обгржща 78 села съ 10.391 кжщи и 60.025 души жители. *Отъ селата:* 40 сж християнски, 20 мухамедански и 18 смѣсени. *Отъ кжщитѣ:* 6.458 сж християнски и 3.933 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 37.505 сж християни и 22.520 мухамедани, Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 62·50% отъ цѣлото население.

Въ Леринската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Прѣкопана* е християнско село отъ 220 кжщи. На 29 юлий аскеръ и башибозукъ изъ Рудничко навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла и *80 кжщи изгориха.* На 14 августъ селото наново биде нападнато, дограбено и други *130 кжщи изгорѣни.* Отъ това село уцѣлѣха *само 10 кжщи. Изклани* и *убити* сж петима селени.

2) *Бубъ* е християнско село отъ 245 кжщи. На 31 юлий прѣзъ нощьта трихилядна войска, придружена отъ башибозукъ, нападна това село, ограби всички кжща и хамбари и *цѣлото село изгори.* Изгоря и селската черква „Св. Георги“. Уцѣлѣха само петь крайни кжщи и черковния ханъ, гдѣто отъ двѣ години квартирува войска. *Убити* и *изклани* сж двама мжже и седъмъ жени и дѣца. На 29 августъ селото *повторно* биде нападнато отъ 2000 д. аскеръ. Тогава 44 жени и моми бидоха отвлѣчени по аскерскитѣ чадъри вънъ отъ селото и *обезчестени.* Между тия клѣти жени бѣха и: Ильовица Ангелска, Смилеица Маркоска, Яница Василева съ двѣтѣ си дъщери и снаха си и др. На 28 септемврий, слѣдъ шесть-часово ожесточено сражение до селото между 60 д. възстанници и 4800 д. войска, послѣдната нахлу въ пепелището, *изкла* други трима души и *обезчести* други 52 жени и моми.

3) *Раково* е християнско село отъ 130 кжщи. На 1 августъ, слѣдъ десеть-часово ожесточено и кръвопролитно сражение между 60 д. възстанници и три хилядна турска войска, послѣдната нахлу въ селото, всичко ограби и *115 кжщи изгори.* Жителитѣ прѣдварително избѣгаха въ планината.

4) *Битуше* е християнско село отъ 40 кѫщи. На 1 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на Раково, сѫщия аскеръ нападна и това село, ограби го до игла и *10 кѫщи изгори. Изклани* сѫ 18 души мѫжье, жени и дѣца. *Убита е и една непраздна жена.*

5) *Неокази* е смѣсено село отъ 174 християнски и 25 мухамедански кѫщи. На 1 августъ, слѣдъ сражението край с. Сетинье, турцитѣ, озвѣрени отъ загубитѣ, нападнаха селото, ограбиха всичко и *138 християнски кѫщи опожариха.* Турската махала остана непокѫтната. *Изклани* сѫ отъ аскера селския кметъ и много жени и дѣца; 84 души селени, карани за града Леринъ, по пѫтя *всички бидоха изклани* отъ аскера, а нѣвои и *изсѣчени на кѫсове* ... На 12 августъ селото пакъ биде посѣтено отъ войска. Тогава *умрѣха отъ изтезания* десеть души селени и бидоха *обезчестени* отъ аскера 52 жени и моми.

6) *Арменско* е християнско село отъ 150 кѫщи. На 4 августъ, слѣдъ десеть-часово кръвопролитно сражение между 300 д. възстаници и 2000 д. турски аскеръ на мѣстн. „Еерцата" (надъ Арменско), селото биде нападнато, ограбено и *143 кѫщи изгорени. Изклани и убити* сѫ отъ аскера 133 души мѫжье и жени. Между изкланитѣ има и много дѣца отъ 7—12 години. *Изнасилени и обезчестени* сѫ отъ аскера 25 жени и моми. Слѣдъ два дена, на 6 августъ, селото пакъ биде нападнато, повторно ограбено и *изклани:* селския свещенникъ попъ Лазаръ и *една непраздна жена,* изъ утробата на която аскера *измѫкна живо дѣте* ... При това нападение тежко биде ранена и *изнасилена на смъртното легло* и *селската хубавица Таса Стойчева.* Изобщо, звѣрствата на султановата армия се проявиха въ това село въ всичкото си грозно величие! ...

7) *Ориовско* е християнско селце-чифликъ отъ 3 кѫщи. На 4 августъ, слѣдъ ожесточено сражение до селото между 200 д. възстанници и 4000 д. войска, послѣдната навлѣзе въ чифлика и *всички кѫщи изгори.* Човѣшки жертви въ това село нѣма, понеже жителитѣ о врѣме избѣгаха.

8) *Екши-Су* е християнско село отъ 315 кѫщи. На 28 августъ, слѣдъ 2-часово сражение между 30 д. възстанници и 2000 д. аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото и ограби много кѫщи. На 31 августъ дойде отъ Леринъ другъ аскеръ, ограби селото, изкара вънъ всички мѫжье отъ 15 години нагорѣ и обискира половината село, безъ да намѣри нѣщо компрометируще, обаче, ограби най-скѫпитѣ прѣдмети и накити. Аскера ограби и дюгенитѣ на Мице Сърбиновъ, Ст. Стойчевъ и на други трима. *Изгорени сѫ кѫщитѣ* на Донкалевъ и 4 плевни. *Обезчестени* сѫ женитѣ: Доца Аджиева, Доца Ташева и Пология Караянева. Ограбени и *осквернени* сѫ отъ аскера и двѣтѣ селски черкви.

9) *Любетино* е християнско село отъ 40 кѫщи. На 2 септемврий, слѣдъ три-часово сражение край блатото между 50 д. възстанници и 4500 д. аскеръ (въ това число и оня, който плѣни и изгори Екши-Су), послѣдния нападна селото, ограби всичко и *цѣлото изгори.* Запазенъ и непокѫтнатъ остана само чифлика на Адемъ-бей. *Изклани* сѫ трима старци и двѣ дѣца, а отъ закаранитѣ 13 души затворници къмъ Невѣска *8 души бидоха изклани по пѫтя. Обезчестени* сѫ повече отъ 20 жени и моми. Двѣ най-красиви моми бидоха *плѣнени и потурчени.*

Освѣнъ горнитѣ села, въ Леринската кааза пострадаха още и селата Вощарани, Сетинье, Врѣбяни и много други, безъ, обаче, да бѫдатъ изгорени. Почти всички християнски кѫщи въ тия села бидоха ограбени, мнозина селени изклани и много жени и моми обезчестени.

Слѣдната таблица наглѣдно отбѣлѣзва всички опустошения и звѣрства, които турската войска извърши въ тая кааза: (Вижъ стр. 201).

И тъй, отъ 40-тѣ християнски села въ Леринската кааза жестоко пострадаха *деветь, седьмь* отъ които *сѫ съвършенно опепелени,* а три — отчасти. Въ тая кааза сѫ *изгорени* 902 християнски кѫщи (или 13·90%), *убити и изклани* сѫ 229 души, и *обезчестени* 227 жени и моми! . . . Останаха *безъ имотъ и безъ покривъ* 5096 души, или, приблизително 14% отъ християнското население. Турската кръвожадность най-жестоко се прояви въ селото Арменско, гдѣто бидоха изклани повече отъ 135 старци, жени и дѣца . . . Изобщо, Леринската кааза не бѣ по-щастлива въ нещастията си и турската жестокость и опустошителность и тукъ се изразиха въ всичкото свое грозно величие!...

(Турски звѣрства и опустошения въ Леринската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кжщи		Убити и изклани		Обездомени		Моми и жени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	
1	с. Прѣкопана	220	—	920	—	210	95 50	5	0·50	855	92·90	—	—	29/VII
2	„ Бухъ	245	—	1900	—	239	97·60	13	0·70	1820	95·80	96	—	31/VII
3	„ Раково	130	—	520	—	115	88·50	—	—	440	84·60	—	—	1/VIII
4	„ Битуше	40	—	325	—	10	25·00	18	5·50	75	23·10	—	—	1/VIII
5	„ Неокази	174	25	9.0	180	138	,79·30	14	1·50	790	85·90	52	--	1-12/VIII
6	„ Арменско	150	—	1080	—	143	95·30	135	12·50	810	75·20	25	—	4/VIII
7	„ Орновско	3	—	30	—	3	100·00	—	—	30	100·00	—	—	4/VIII
8	„ Екши-Су	315	—	1900	—	4	1·30	4	0·20	26	1 40	4	—	28/VIII
9	„ Любетино	40	—	320	—	40	100 00	10	21·90	250	78·10	20	2	2/IX
69	населени мѣста . . .	5141	3908	20590	22340	—	—	30	—	—	—	80	—	—
78	населени мѣста на Леринската кааза . . .	6458	3933	37505	22520	902	13·90	229	0 60	5096	13·60	227	2	29/VII—2/IX

3. — Костурска кааза.

Съставъ на Костурската кааза: села, кжщи и жители. — Християнски процентъ. — Поименъ списъкъ на изгоренитѣ села, брой на изгоренитѣ кжщи, на исклaнитѣ и обездомени християни и обезчестени и плѣнени жени и моми въ *Пóпольето, Корица и Клисурската нахия.* — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Костурската кааза обгржща 128 села (включително и града Костуръ) съ 13223 кжщи и 74272 души жители. *Отъ селата:* 98 сж християнски, 12 мухамедански и 18 смѣсени. *Отъ кжщитѣ:* 10554 сж християнски и 2669 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 62338 сж християни и 11884 мухамедани. Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 84% отъ цѣлото население.

Разпредѣлени спорѣдъ мѣстноститѣ, въ Костурската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

а) Въ Пóполье.

Пóпольето се състои отъ 17 села съ 2573 кжщи и 14147 д. жители. *Отъ селата:* 12 сж християнски, а останалитѣ — смѣсени. *Отъ кжщитѣ:* 2334 сж християнски и 237 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 12727 д. сж християни, и 1420 мухамедани.. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 90% отъ цѣлото население.

Въ Пòпольето пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Черешница* е християнско село отъ 80 кжщи. На 14 августъ, слѣдъ 6-часово кървопролитно сражение между 200 д. възстанници и 7 хиляденъ турски отрядъ съ артилерия въ Черешничкия ридъ, селото биде нападнато отъ войската, ограбено, *бомоардирано съ топове* и *цѣло разрушено и изгорено.* Благодарение на обстоятелството, че жителитѣ прѣдварително напуснаха селото, човѣшки жертви нѣма. Слѣдъ нѣкой день, обаче, нѣкои отъ избѣгалитѣ семейства пакъ се върнаха на пепелищата си, нъ на 21 августъ войска повторно навлѣзе въ селото, доограби недограбеното и изгори недогореното. Тогава бидоха *убити и изклани* отъ аскера слѣднитѣ 10 души мжжье и жени: Дамянъ Сульовъ, Митре Бабчорлията, жена му Сия, Дамянъ и Христо Бошкови, Петъръ Поповъ, Сидо п. Ярмовъ, Дине Главчевъ, Фильо Ризовъ и Риса Фянова.

2) *Кондораби* е християнско селце отъ 35 кжщи. На 14 августъ аскера, който ограби и изгори Черешница, нахълта и въ това село, ограби го и *цѣлото изгори.* Жителитѣ му ò врѣме избѣгаха въ планината, та не бидоха изложени на сѣчь и безчестия.

3) *Бъмбоки* е християнско село отъ 50 кѫщи. Едноврѣменно съ изгарянието на с. с. Черешница и Кондораби (на 14 августъ), сѫщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го и *цѣлото опожари,* съ изключение на турската кула край селото. Жителитѣ и отъ това село не пострадаха, защото още прѣди нахлувание на войската избѣгаха въ планината.

4) *Олища* е християнско село отъ 90 кѫщи. На 15 августъ навлѣзе въ това село 8 хиляди д. аскеръ, всичко ограби и само *двѣ кѫщи изгори.* Отъ жителитѣ му никой не пострада, защото ѡ врѣме избѣгаха въ планината. Ония отъ тѣхъ, които бидоха заловени, освободиха се съ откупъ.

5) *Загоричани* е християнско село отъ 630 кѫщи. На 15 августъ нѣколко-хилядень отрядъ отъ пѣхота, кавалерия и артилерия нападна това село, ограби покѫщнината и скѫпоцѣнноститѣ, задигна храната и *цѣлото село опожари.* Това село бѣ отъ най-голѣмитѣ и най-богати въ цѣло Костурско. *Убити и изклани* сѫ 25 души мѫжье, жени и дѣца. Шеснайсе най-красиви жени и моми бидоха *плѣнени отъ аскера и слѣдъ 15-дневно държание въ турския лагеръ — освободени срѣщу богатъ откупъ. Всички плѣнени сѫ изнасилени. Тридесетъ маловрѣстни дѣца, отъ 8—12 години бидоха хвърлени въ една фурна, покрити съ слама и живи изгорени!...*

6) *Вишени* е християнско село отъ 157 кѫщи. На 21 августъ, слѣдъ 9-часово сражение между 150 д. възстанници и квартирующитѣ въ селото 80 души турски войници, послѣднитѣ, за отмѫщение, запалиха селото и *150 кѫщи опожариха.* (Прѣзъ 1902 година, при убийството на районния началникъ М. Московъ, това село биде сѫщо ограбено). *Убити и изклани* сѫ слѣднитѣ шесть души селени: Дине Калковъ, Коле Пейковъ, Свещенникъ Кочо, Сидо Бакрачевъ, Дине Ишковъ и Гиле Гилевъ (послѣдния закланъ съ *пила*).

7) *Блаца* е християнско село отъ 92 кѫщи. На 21 августъ, слѣдъ изгарянието на Вишени, сѫщия аскеръ, ведно съ новопристигналъ отъ нѣколко стотини души, нападна това село, всичко ограби и *двѣ махали съ 50 кѫщи опожари. Убити и изклани сѫ* 13 души, между които: Стеф. Коневъ, Спасе Комита, Насо Кириевъ, Петъръ Дзалевъ, Мих. Бошевъ, Пандо Голичевъ, Тодосий и Пандо Пишмиреви, женитѣ Трифуна Гьокова, Нунта Томева и други. *Ранени сѫ:* Пандовица, Добра и Димитъръ Пишмиреви. *Изнасилени сѫ* отъ войската много жени и моми. Прѣдъ очитѣ на много жени двама войници *обезчестиха* една млада булка, която прѣмрѣ отъ мѫки. *Плѣнени* сѫ отъ аскера 12 най-красиви жени и моми, закарани при пашата въ опожарената Черешница и тамъ *изнасилвани прѣзъ цѣла нощь!* Заловени и *изнасилени* сѫ много отъ забѣгналитѣ въ планината жени и моми.

8) *Шестеово* е християнско село отъ 180 кѫщи. На 26 августъ това село биде нападнато отъ редовенъ аскеръ, ограбено до игла (даже ризитѣ отъ гръба на женитѣ) и *60 кѫщи изгорени. Изклани* бидоха отъ аскера мѫжьетѣ Янаки Илиевъ и Илия Новачковъ и женитѣ Николица Гавалова и Настевица Вълковска. На нѣколко пѫти аскера напада лагера на избѣгалитѣ въ планината семейства, ограби всичко намѣрено и *изнасили* 25 жени и моми.

9) *Апоскепъ* е християнско село отъ 25 кѫщи. На 31 августъ, слѣдъ кръвопролитно сражение близо до селото, на мѣстностьта „Ковачо", между 480 души възстанници и 2000 д. турска войска, послѣдната нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото опожари.* За отмѫщение на прѣтърпѣното поражение, аскера залови 15 души селени, закара ги на полесражението и тамъ *всички изкла.* Други отъ заловенитѣ селени бидоха откарани въ Костуръ и хвърлени въ затворъ.

И тъй, отъ 12-тѣ християнски села въ Пóпольето пострадаха *деветъ, шестъ* отъ които сѫ *съвършено опустошени,* двѣ — *наполовина* и едно — *отчасти. Опожарени* сѫ 1177 кѫщи (или 50.40 % отъ всички християнски), *избити и изклани* сѫ 105 души мѫжье, жени и дѣца, *обезчестени* сѫ 106 жени и моми и *плѣнени* — 12 моми. Броя на *обездоменитѣ* християни въ тая мѣстность възлиза на 6550 души, — *повече отъ половината християнско население!*

б) Въ Корещa.

Корещата обгрѫща 26 села съ 2761 кѫщи и 16924 д. жители. *Отъ селата:* 22 сѫ християнски, 3 мухамедански и 1 смѣсено. *Отъ кѫщитѣ:* 2501 сѫ християнски и 260 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 15504 сѫ християни и 1420 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 91.6 % отъ цѣлото население.

Въ Корещата пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Смѫрдешъ* е християнско село отъ 233 кѫщи. На 9 май 1903 год. турски аскеръ откри въ това село организационна чета и, по тоя случай, стана кратка прѣстрѣлка между 20-тѣ четници и 1500 аскеръ и башибозукъ. Възползувани отъ тоя случай турцитѣ нападнаха компромитираното село, ограбиха всичко, откараха добитъка и *166 кѫщи изгориха.* Тогава бидоха *избити, изклани* и *живи изгорени осъмдесетъ* и *седъмъ души* — 45 мѫжье (22-ма старци), 36 жени (18 баби) и 6 дѣца (отъ 3—12 години). Ето имената на нѣкои отъ тѣхъ: *старци*: Венчо Богоевъ, Дине Шкондуръ, Доно Гонинъ, Лазо Гѫцовъ, Венчо Панчовъ, Митре Чолаковъ, Тасе Костанинъ, Попъ Василъ, дѣдо Янчо, Кръстю Дудумъ, Доне Узуновъ, и др.; *мѫже:* Пандо Лазаровски, Фоти Мерджовъ, Хр. Панчовъ, Пандо Цуцулевъ, Дим. Гежовъ, Лазаръ Жагровъ и др.; *баби*: Яновица Димянка, Пена Кирка, Василица Динкина, баба Кондайка, Стефовица Аспрова, Наумица Шанова, Цвѣтковица Мангова (отъ това семейство изгинаха петима), Илица Рѣпацова и др.; *жени:* Дичовица Димянка, Науница Лексова, Диновица Драгаманова, Герговица и Науница Мангови, Герговица Шкипова, Ристовица Чолакова, Иованица Мангова, Стамковица Парделка и др.; *моми:* Динка Митрушева и Стойна Узунова; *дѣца*: Александра Мангова и Доне Репацовъ, (по на 3 години), Василъ Ставревъ, Сара и Мара Дульови (по на 12 години) и Лабро Сяновъ (11 год.) *Ранени* сѫ 50 души. *Обезчестени* сѫ повече отъ 35 жени и моми. Изкарани сѫ вънъ отъ селото много млади невѣсти и моми, *обезчестени отъ войската и пуснати за дома само по една риза... На много невѣсти разсичани сѫ отпрѣдъ ризитѣ, или голи съблѣчани и по тоя начинъ публично изнасилвани.* Прѣзъ врѣме на възстанието селото пакъ биде нападнато отъ аскеръ, повторно оплѣнено, мнозина *избити* и на мнозина *ушитѣ отрѣзани!*

2) *Дѫмбени* е християнско село отъ 280 кѫщи. На 29 юлий, слѣдъ 9 часово сражение въ Дѫмбенската гора между 500 д. възстанници и 1000 д. аскеръ съ артилерия, селото биде нападнато, ограбено, *бомбардирано съ топове* и *цѣлото изгорено.* Отъ това богато и цвѣтуще нѣкога християнско село останаха голитѣ дувари *само на 4 кѫщи!* Тукъ войската извърши потрѣсающи ужаси. *Убити* и *изклани* сѫ 16 д. мѫжье и жени, между които сѫ: Димко Гулевъ, Иоше Радковъ, Търпенъ Ангелковъ, Митре Терзиовски, Тр. Ангелковъ, Лазовица Караджова, Димковица Сюлмазова, Митревица Хаджиовска и др. *Ранени* сѫ: Попъ Трайковица, Стояница Караджова, и Трайковица Бриченска. *Плѣнени сѫ:* младата невѣста Цвѣта съ пеленачето ѝ — сестра на видния Костурски рѫководитель Лазаръ п. Трайковъ. На 23 и 24 августъ аскера нападна лагера на избѣгалитѣ семейства, ограби спасеното имущество, повече отъ 60 д. мѫжье и жени *изби и изкла*, много жени и моми *обезчести* и 4 малки дѣчица *плѣни.*

3) *Връбникъ* е християнско село отъ 80 кѫщи. На 29 юлий, слѣдъ изгарянието на с. Дѫмбени, сѫщия аскеръ, на брой повече отъ 1000 души, нахлу въ това село, ограби всички дрѣхи, покѫщнина и скѫпоцѣнности, откара добитъка и *цѣлото село опожари. Заклани* сѫ отъ аскера единъ мѫжъ и една жена. На 15 августъ селото пакъ биде нападнато отъ 15-хилядна армия и много отъ върналитѣ се на пепелищата жени и моми бидоха *обезчестени.* Спасеното имущество при първото нападение тоя пѫть биде цѣло ограбено.

4) *Лобаница* е християнско село отъ 91 кѫщи. На 24 юлий башибозукъ нападна това село, всичко ограби и *14 кѫщи изгори.* На 4 августъ повторно биде нападнато отъ редовенъ аскеръ, доограби го и *изгори останалитѣ кѫщи* (77). При това нападение бидоха *изклани* мѫжьетѣ и женитѣ: Толе Гуньовъ, Митре Капитанчевъ, Ст. Димовъ, Наке Гологачевъ, Митре-Кольо-Манчевъ, Нако Доневъ, Наумъ Манговъ, Дине Миджовъ, пападията, жената на

Наке Гологачевъ, Лазовица Капитанова и Ильовица Марковичина. *Обезчестени* бидоха 45 жени и моми а *плѣнени* три млади невѣсти и една мома. Избѣгалитѣ семейства на нѣколко пѫти бидоха гонени отъ войската изъ планината.

5) *Жупаница* е християнско село отъ 120 кѫщи. На 4 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, ограби всички кѫща, добитъка откара и *цѣлото село изгори*. Отъ неизбѣгалитѣ жители бидоха заловени и *всички изклани* 11 д. мѫжье, между които сѫ: Попъ Костадинъ, Търпе Мильовъ, Киряко Атанасовъ, Дине Наковъ, Наумъ Кирязовъ, Василъ Шоповъ, и др. *Плѣнени* сѫ женитѣ Польовица Пандовска, майка ѝ, три мѫжки дѣца и едно момиче (дѣца на първата). Властьта не позволи на жителитѣ отъ това село да прибиратъ храната отъ полето, доклѣ не прѣдадатъ оружието. На 23 августъ, въ планината при с. Поздивица, називаема „Черна-Гора", гдѣто се криеха жупанишкитѣ семейства, *четирима войници обезчестиха подрѣдъ 14-годишното момиче Доча Постолова* . . .

6) *Косинецъ* е християнско село отъ 253 кѫщи. На 4 августъ, слѣдъ изгарянието на Жупаница, сѫщия аскеръ нахлу и въ това село, ограби го, задигна 2700 овце, 350 говеда и 150 глави товаренъ добитъкъ и *250 кѫщи опожари*. Отъ цѣлото това голѣмо село уцѣлѣха *само 3 крайни кѫщи*. *Убити и изклани* сѫ 56 души мѫжье, жени и дѣца, *на множина отъ които прѣдварително бидоха извадени очитѣ*. Между звѣрски погубенитѣ сѫ: Вас. Киселинчевъ, Цвѣта Киселинчева, Трендо и Мануша Мацанови, Деспа Оцева, Елена Гершанова, Мара Пенева, Киро Главковски, Мара Тумбарева, Илия Петковъ (13 годишенъ), Герго Руковъ, Митревица Пеличарка, Кольо Петковъ и др. *Плѣнени* бидоха отъ аскера 9 жени и моми и 7 мѫжье, между които: Диновица, Наумовица, Риста, Ламбо и Сърбо Сърбови, Риста Пирязова, Мара х. Станчева, Сотирица Лячкова, Цвѣтковица Нинева, Търпо Ниневъ и др. Трендо Кольовъ биде *съсѣченъ на парчета*.

7) *Орманъ* е християнско селце-чифликъ отъ 15 кѫщи. Едноврѣменно съ изгарянието на Косинецъ и Жупаница, сѫщия аскеръ нападна и това селце, ограби го и *всички кѫщи опожари*. *Убитъ* е единъ старецъ.

8) *Черновища* е християнско село отъ 44 кѫщи. На 27 юлий редовна войска нападна това село, всичко ограби и *4 кѫщи изгори*. На 23 августъ повторно биде нападнато отъ 15 хилядна войска, която го дограби и *уцѣлѣлитѣ 40 кѫщи изгори*. *Убити и изклани* сѫ 6 души, между които: Ламбо Цилевъ, Гайямо Марковъ, Мара Трондовска и др. При доизгарянието на селото *изнасилени* бидоха 28 жени и моми. Това село е полско и притѣжава най-плодородната земя въ цѣло Костурско, та биде изгорено и голѣмо количество храна.

9) *Дрѣновени-Горно* е християнско село отъ 70 кѫщи. На 23 августъ, слѣдъ изгарянието на Черновища, това село биде нападнато отъ сѫщия аскеръ, ограбено до игла и *66 кѫщи изгорени*. *Убити и изклани* сѫ слѣднитѣ 7 души: Лазо Перела, Кръсто Калчевъ, Лазо Сотировъ, Геле Манчевъ, Глигоръ Петревски, Наке Каролевъ и Свещеникъ Яни. *Раненъ* е Спасо Петровски.

10) *Поздивища* е християнско село отъ 120 кѫщи. На 23 августъ, частъ отъ аскера, който изгори Дрѣновени-Горно и Черновища, нападна и това село, ограби го, откара добитъка и *50 кѫщи опожари*. *Съсѣчена* биде отъ аскера жената Ристевица Кинтева. *Жива изгорена* е Лазовица Шотова. Аскера подпали и изгори всички снопе въ полето. Избѣгалитѣ семейства на нѣколко пѫти бидоха гонени отъ аскера изъ планината.

11) *Дрѣновени-Долно* е християнско село отъ 20 кѫщи. На 25 августъ, слѣдъ изгарянието на Дрѣновени-Горно, сѫщия аскеръ нападна и това селце, ограби го и *цѣло изгори*. Аскера разруши всички воденици, задигна и изгори всички храни. До кѫсна зима избѣгалитѣ семейства се криха изъ планината „Браненицата". *Убитъ* е Нуме Гувеловъ.

12) *Вѫмбелъ* е християнско село отъ 130 кѫщи. На 25 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *95 кѫщи опожари*. Повечето семейства прѣдварително избѣгаха въ планината. Отъ останалитѣ въ селото *убити и изклани* сѫ 8 души мѫжье и жени, между които и единъ старецъ на 100 години. Въ една пещера близу до селото бидоха открити отъ аскера 14 души въоружени възстанници и 4-ма невъоружени. Слѣдъ 2-часова прѣстрѣлка 15 души отъ тѣхъ се *самоубиха*. Сполучи да избѣга само едно 13-годишно дѣте,

което, отсетнѣ, биде настанено на лѣчение въ Битолската болница. *На всички самоубити аскера отрѣза ушитѣ!...*

Отъ 22-тѣ християнски села въ Корещата пострадаха половината — *дванайсе, деветь* отъ които сѫ *съвършено опепелени* и три — *наполовина. Изгорени* сѫ 1273 християнски кѫщи (51%!), *изклани* сѫ 278 души мѫжье, жени и дѣца, и *обезчестени* 250 жени и моми. Въ тая мѣстность останаха *безъ покривъ* 7276 души християни — *почти половината християнско население!*

в) Въ Клисурската нахия.

Клисурската нахия се състои само отъ 4 християнски села съ 1215 кѫщи и 5872 души жители.

Въ тая нахия пострадаха слѣднитѣ села:

1) *Бобища* е християнско село отъ 100 кѫщи. На 15 августъ аскеръ нападна това село, ограби го до игла, храната задигна, добитъка откара и *цѣлото село опожари.* Още прѣди идванието на аскера всички жители избѣгаха въ Клисура (нахийски центъръ).

2) *Мокрени* е християнско село отъ 200 кѫщи. Слѣдъ изгарянието на Бобища, сѫщия аскеръ нападна и ограби и това село и *цѣлото го опожари. Убити и изклани* сѫ около 30 мѫжье, жени и дѣца. *Изнасилени* сѫ много жени и моми, а най-красивитѣ аскера отвлѣче по харемитѣ въ Кайлярско.

Отъ 4-тѣ села въ Клисурската нахия *двѣ сѫ съвършено опепелени, изгорени* сѫ 300 кѫщи (24.70%), *изклани* сѫ 30 души християни, *обезчестени* 40 жени и моми, и *плѣнени* отъ аскера и *потурчени* осъмъ моми. *Обездомени* сѫ въ тая нахия 1834 души (31.10% отъ всички християни).

Ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Костурската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Костурската кааза).

Нахии или мѣстности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кѫщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѫщи		Убити и изклани		Обездомени		Моми и жени		Дата на произшествието
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	
Поболье	1	с. Черешница . .	80	—	520	—	80	100·00	10	1·90	510	100 00	—	—	14/VIII
	2	„ Кондораби . .	35	—	190	—	35	100·00	—	—	190	100·00	—	—	14/VIII
	3	„ Бъмбоки. . . .	50	—	260	—	50	100·00	—	—	260	100·00	—	—	14/VIII
	4	„ Олища	90	—	390	—	2	2·20	—	—	12	3·10	—	—	15/VIII
	5	„ Загоричани . .	630	—	3300	—	680	100·00	55	1·70	3245	100·00	16	—	15/VIII
	6	„ Блада	92	—	555	—	50	54·30	13	2 30	420	75·70	65	12	21/VIII
	7	„ Вишени	157	—	1150	—	150	95·50	6	0·50	1050	91·30	—	—	21 VIII
	8	„ Шестево . . .	180	—	690	—	60	33·30	4	0·40	140	15·70	25	—	26/VIII
	9	„ Апоскепъ . . .	120	—	740	—	120	100·00	17	2·30	723	100·00	—	—	31/VIII
Корещa	10	„ Смѫрдешъ . . .	233	—	1780	—	166	71·20	120	6·70	1100	61.80	35	—	9/V
	11	„ Връбникъ . . .	80	—	600	—	80	100·00	2	0·30	598	100·00	24	—	29/VII
	12	„ Дѫмбени . . .	280	—	1650	—	276	98·60	36	2·20	1580	95·80	68	6	29/VII
	13	„ Лобаница . . .	91	—	535	—	91	100·00	12	2·20	523	100·00	45	4	4/VIII
	14	„ Жупаница . . .	120	—	630	—	120	100·00	11	1·70	619	100·00	50	—	4/VIII
	15	„ Косинецъ . . .	258	—	1360	—	250	98.10	56	4·10	1304	96·00	—	—	4/VIII
	16	„ Орманъ	15	—	90	—	15	100·00	1	1·10	89	100·00	—	—	4/VIII
	17	„ Черновища . . .	44	—	260	—	44	100·00	6	2·30	254	100·00	28	—	23/VIII
	18	„ Дрѣновени-Гор.	70	—	500	—	66	94·30	7	1·40	472	94·40	—	—	23/VIII
	19	„ Поздивища . .	120	—	300	—	50	41·70	2	0·70	168	56·00	—	—	23/VIII
	20	„ Дрѣновени-Дол.	20	—	120	—	20	100·00	1	0·80	119	100·00	—	—	25/VIII
	21	„ Вѫмбелъ	130	—	650	—	95	73-10	24	3.70	450	69·10	—	—	25/VIII
Клисурска	22	„ Бобища . . .	100	—	684	—	100	100·00	—	—	684	100·00	—	—	15/VIII
	23	„ Мокрени . . .	200	—	1130	—	200	100·00	30	2·50	1150	100·00	40	8	15/VIII
Въ	105	Населени мѣста .	7364	—	44054	11884	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Въ	128	Населени мѣста на Костурската каза.	10554	2669	62388	11884	2750	26·20	418	0·70	15650	25·10	396	30	14—31 VIII

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Костурската кааза, по своитѣ размѣри, сѫ поразителни! Отъ 97-тѣ християнски села въ тая кааза жестоко пострадаха *двайсе и три* (24%), *седъмнайсе отъ които сѫ обърнати въ пепелища, петь — на половина* и едно — *отчасти*. Турската опустошителность тукъ се прояви въ всичката си бѣснота. Цѣли мѣстности нѣкога цвѣтущи и прелѣстни, днесь прѣдставляватъ жалки и потрѣсающи развалини! Отъ нѣкогашнитѣ голѣми и богати християнски села, пълни съ кипящъ животъ, днесь нѣма и поминь! Прѣстѫпната турска рѫка наложи върху всички печата на своята опустошителность! Тукъ сѫ *опожарени* 2750 християнски кѫщи (26·20%) и *обездомени* 15 650 души християни (25·00%), които не прѣстава и до днешенъ день да заплашва *„гладна смъртъ"!* Колкото до размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства надъ невинни старци, жени и дѣца, — тукъ сѫ чудовищни! Независимо отъ размѣритѣ на *изкланитѣ* (413 души); *обезчестенитѣ* (396) и *плѣнени* (30) жени и моми, по жесточината си звѣрствата тукъ не се поддаватъ и на описание!... *Отсичанието съ пила главата* на дѣдо Гиле отъ с. Вишени, *опичанието* на дѣдо Стояна отъ Смърдешъ живъ на огънь, *разсичанието корема* на непразднатa Пандовица отъ с. Руля, *разпарянието отъ гушата до дѣтородниитѣ органи* на младата Пандовица Близнакова отъ Дѫмбени, *изваждането очитѣ* на 70-годишния старецъ Сотиръ Орлиновъ отъ Косинецъ, *одирянието кожитѣ* на Попъ Мишо и Лазо Лукаревъ отъ Апоскепъ и пр. и пр. потрѣсающи случки, кратко описание за които дадохме въ началото на тоя отдѣлъ — всичко това дава само *бѣдо* прѣдставление за ония ужаси и звѣрства, на които бѣха подложени християнитѣ въ тая кааза.

4. — Охридска кааза.

Съставъ на Охридската кааза: села, кѫщи и жители. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ села, брой на опожаренитѣ кѫщи, обездоменитѣ жители, изкланитѣ, обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми въ Охридската, Дебърската и Стрижка нахии. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Охридската кааза обгръща 101 села (включително и Охридъ) съ 8893 кѫщи и 60305 д. жители. *Отъ селата:* 75 сѫ християнски, 14 мухамедански и 12 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 6112 сѫ християнски и 2781 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 43368 сѫ християни и 16937 мухамедани. Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 72% отъ цѣлото население.

Въ Охридската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села, разпредѣлени по нахии или мѣстности:

а) Въ Охридската нахия.

(Орта-колъ).

Охридската нахия обгрѫща 61 села (включително и града Охридъ) съ 4830 кѫщи и 30985 д. жители. *Отъ селата:* 52 сѫ християнски, 6 мухамедански и 3 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 3480 сѫ християнски и 1350 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 21945 сѫ християни и 9040 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 71% отъ цѣлото население.

Въ Охридската нахия жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Сируля* е християнско село отъ 70 кѫщи. На 21 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го до игла, добитъка откара и *32 кѫщи изгори. Убити и изклани* сѫ 42 души, повечето жени и дѣца. При опожарявание на селото едно цѣло семейство изгорѣ въ пламѫцитѣ. Много жени и моми аскера откара въ с. Коселъ, въ кулата на *Мефаилъ-ага,* прочутъ разбойникъ и началникъ на турскитѣ злодѣйци — и тамъ *безчестени.*

2) *Ташъ-Морунища* е смѣсено село отъ 70 християнски и 10 мухамедански кѫщи. На 23 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 45 д. възстанници и 800 д. войска, селото биде нападнато, ограбено и *всички християнски кѫщи изгорени. Убити* и *живи изгорѣха* Николица Несторова, Ангелица Яковчева, Симоница Петкова, Стояница Илиева и Марко Стояновъ. Убититѣ жени прѣдварително бидоха *обезчестени.* Една мома биде *плѣнена*

и потурчена. Изгорѣха въ пламжцитѣ една жена съ двѣ малки дѣца. Въ продължение на цѣлъ мѣсецъ аскеръ дохожда въ това село, безчестеше женитѣ и момитѣ и грабеше каквото намираше.

3) *Драслаица* е християнско село отъ 45 кжщи. На 25 юлий аскеръ нападна това село, ограби всичко и *една кжща изгори. Убити и живи изгорени* сж 7 души, между Никола Димовски, Никола Спировъ и др.

4) *Мешеица* и християнско село отъ 80 кжщи. На 25 юлий аскеръ нападна това село, ограби го и *4 кжщи изгори. Убити* сж двамина селени.

5) *Велгощи* е християнско село отъ 230 християнски и 4 мухамедански кжщи. На 26-й юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 26 души възстанници и 850 д. аскеръ въ мѣстностьта „Бигла", селото биде нападнато отъ войската, ограбено и *цѣло изгорено. Изклани сж и живи изгорени* 30 д. мжжье и 8 жени, между които: Петъръ Муйовъ, Ильо Лютовъ, Наумъ Бинташовъ, Григоръ Шиковъ, Наумъ Лютовъ, Петъръ Буджаковъ, Траянъ Буджаковъ, Тод. Вретовъ, Ионче Латковъ и др. *Обезчестени* сж 25 жени. *Обезчестени* сж и слѣдъ това *изклани:* Наумица Шибакова, Янеица Войданова, Стефаица Балева — жени и Ристана Търпева — мома. Прѣди да бждатъ изклани, тия клѣти жени сж жестоко мжчени. *Двама селени бидоха на кржстъ разпнжти, на други гвозди забивани въ гжрдитѣ,* трети — *изсичани на кжсове! . . . Едно дѣте биде обѣсено!* Нѣкои отъ женитѣ аскера хвърли въ пламжцитѣ и *живи изгори.*

6) *Присовяни* е християнско село отъ 60 кжщи. На 29 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби всичко и *цѣлото опожари. Изклани и живи изгорени* сж: Постолъ Петковъ, Фиданъ Сотировъ, Мильа Новева и Стойна Котева (прѣдварително обезчестени). *Обезчестени* сж и други 43 жени и момиі.

7) *Плакье* е християнско село отъ 32 кжщи. На 30 юлий, слѣдъ 4 часово ожесточено сражение между 50 д. възстанници и 550 д. аскеръ и башибозукъ, послѣднитѣ нахлуха въ селото, ограбиха всичко и *цѣлото опожариха. Изклани и живи изгорени* сж мжжьетѣ: Коле Ивановъ, Цв. Гьоревъ, Велянъ Ивановъ и др. 4-ма; женитѣ: Ефтимица Стоянова, малката ѝ джщеря Велика и друга една жена. *Обезчестени* сж 8 жени и момиі.

8) *Свиница* е християнско село отъ 80 кжщи. На 6-й августъ, слѣдъ три-часово сражение между 31 д. възстанници и 500 д. аскеръ, послѣдния нахълта въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари. Изклани* сж и *живи изгорени* 9 д. мжжье и една мома, между които: Велянъ Лазовъ, Насте Мирчевъ, Гьоре Радески, момата Стамена (прѣдварително *обезчестена*) и други. *Ранени* сж двѣ жени. *Изнасилени* сж други три жени. Почти всички селени бидоха жестоко изтезавани.

9) *Куратица* е християнско село отъ 58 кжщи. На 6-й августъ, слѣдъ ожесточено 6-часово сражение между 30 д. възстанници и 1000 д. аскеръ, селото биде нападнато отъ послѣдния, ограбено до игла и *цѣлото изгорено.* Въ това село аскера извърши чудовищни жестокости. *Изклани* сж 24 души мжжье, жени и (главно) дѣца, между които: Дочоица съ едно-годишното си дѣте, Гиноица Котоска, Тасеица Кръстанова, Звѣзда Секуловска, Георгица Иосифовска съ 5-дневната си рожба, 15-годишната Сава Петковска, 15-годишната Менка Иовева, Спаса Найденова (на 4 год.), Кита Тасева (на 5 год.), Кръсте Митревъ (на 2 год.), Андонъ Колевъ (на 10 год.), Коста Иордановъ и др. 11 души. *Ранени* сж: Фиданица Аврамовска, Стояница Петковска, Николица Митровска и др. 14 души мжжье и жени.

10) *Рѣчица* е християнско селце отъ 12 кжщи. На 8 августъ аскеръ нахълта въ това село, ограби го и *цѣлото изгори. Убити* сж селенитѣ: Велянъ Здравевъ, Димко Николовъ, Христо Стояновъ и Коста Христовъ.

11) *Скребатно* е християнско село отъ 80 кжщи. На 8 августъ, слѣдъ изгарянието на с. Рѣчица, сжщия аскеръ и башибозукъ нападнаха и ограбиха и това село и *71 кжщи опожариха. Убити сж* и *живи изгорени* трима селяни. *Заклани* — единъ. *Обезчестени* сж повече отъ 65 жени и момиі. Едно малко дѣте биде *удушено!*

12) *Опейница* е християнско село отъ 70 кѫщи. На 9 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *цѣлото изгори. Изклани* сѫ и *хвърлени въ пламъцитѣ* 29 души мѫже, жени и дѣца, между които: Митра Ристейчина, Ристеица Кранеска, 10-годишния ѝ синъ Коста, Стеф. Мейсевъ, Коле и Мицко Мирчеви, Георги Петревъ, 15-год. му синъ Миле, Спиро Митревъ, Блаже и Симеонъ Колевски, Ионъ Севуловъ и др. 17 души. *Ранени* сѫ 11 души, между които: Мирчеица Ангелска, Колица Колеска, дву-мѣсечното ѝ дѣте Коле, Селвия Силянова, Лазаръ Груйовъ и др. 6 души. Всичката храна биде изгорена.

13) *Глобочица* е християнско село отъ 52 кѫщи. На 16 августъ аскеръ и башибузукъ нахълтиха въ селото, ограбиха всичко, храната задигнаха добитъка откараха и *всички кѫщи опожариха. Убити и изклани* сѫ отъ аскера 11 души мѫже, жени и дѣца.

14) *Збѫжде* е християнско село отъ 80 кѫщи. Още въ първитѣ дни на възстанието това село биде ограбено отъ аскеръ, а на 17 августъ повторно биде нападнато, доограбено и *цѣлото изгорено. Убити и живи изгорени* сѫ: Траянъ Стояновъ, Китанъ Наумовъ и Иове Силяновъ.

15) *Локовъ* е християнско село отъ 48 кѫщи. Въ първитѣ дни на възстанието и това село, както Збѫжди, биде ограбено отъ аскера, а на 17 августъ наново биде нападнато доограбено и *цѣлото изгорено. Убити и изклани* сѫ единъ младъ момъкъ, единъ старецъ и една жена.

16) *Хржано* е християнско село отъ 53 кѫщи. На 17 августъ, едновремѣнно съ изгарянието на с. с. Збѫжди и Локовъ, и това село биде нападнато отъ сѫщия аскеръ и башибузукъ, ограбено до игла и *цѣлото изгорено. Изклани и живи изгорени* сѫ: Томо Постоловъ, Наумъ Таневъ и Ильовица Постолова.

17) *Завой* е християнско село отъ 35 кѫщи. На 20 августъ аскеръ нападна това село, ограби го и *21 кѫщи изгори. Убити и изклани* сѫ двамина. *Живъ е изгоренъ* единъ селенинъ.

18) *Горенци* е християнско село отъ 23 кѫщи. На 25 августъ аскеръ нахълта въ това село, ограби го, храната задигна *и само една кѫща изгори. Убитъ* е Блаже Ситниковъ.

19) *Горни-Косель* е християнско село отъ 40 кѫщи. На 26 августъ аскера, който ограби Горенци, нападна и това село, ограби всичко *и двѣ кѫщи опожари. Изклани и изгорени* сѫ 6 души селени.

20) *Ороовникъ* е християнско село отъ 20 кѫщи. На 26 августъ аскеръ и башибузукъ нападна това село, ограби го до игла и *една кѫща изгори. Изклани* сѫ 5 души селени.

Освенъ поименованитѣ опожарени християнски села, въ тая нахия пострадаха и много други (безъ, обаче, да бѫдатъ изгорени), между които:

21) *Лѫжени* е християнско село отъ 20 кѫщи. Първо въ цѣлата кааза това село изпита турската жестокость Начиная отъ 20 юлий дори до 1 септемврий, на нѣколко пѫти то биде нападано отъ аскеръ и ограбѝно. *Убити и изклани сѫ* 47 души селени, между които: Насте Стефовъ, Апостолъ Наумовъ, Георги Спасовъ, 101-годишния старецъ Ристе Поповъ съ цѣлото му 35-членно семейство и др.

Сѫщата участь постигна и с. с. *Лѣсковецъ, Трѣбнище, Волино* и др. — първото на 24 юлий, второто на 25 с. м., а послѣдното на 25 августъ — едновремѣнно съ плѣняванието на с. Горенци. Въ тритѣ тия села и други сѫ *избити и изклани* 72-ма души, и *обезчестени* 78 жени и момиі.

И тъй, отъ 52-тѣ християнски села въ тая нахия най-жестоко пострадаха *двайсе* (38.50%), *тринайсе отъ които сѫ съвършенно опепелени, двѣ* сѫ *наполовина* опожарени, *а петь — отчасти,* разбира се, независимо отъ ограбенитѣ до игла. Броя на *опожаренитѣ кѫщи* възлиза на 978 (или 28% отъ всички християнски кѫщи). *Избити и изклани* сѫ 215 души (най-много отъ с. с. Сируля, Велгощи, Куратица, Опеинци и др.) и *обезчестени* сѫ 183 жени и моми. *Обездомени* сѫ въ тая нахия 5789 души (около 27% отъ християнскитѣ жители).

б) Въ Дебрецката нахия.

(Дебърца Горна и Долна).

Дебрецката нахия, съ нахийски центъръ селото Издеглавье, обгржща 23 села съ 1157 кжщи и 8540 д. жители. *Отъ селата:* 22 сж християнски и едно мухамеданско. *Отъ кжщитѣ:* 1102 сж християнски и 55 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 8180 сж християни и 360 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ грамадното болшинство — 96% отъ цѣлото население.

Въ Дебрецката нахия жестоко пострадаха слѣднитѣ села:

1) *Оздолени* е християнско село отъ 27 кжщи. На 22 юлий аскеръ нападна това село, ограби го и *всички кжщи изгори. Изклани* сж една стара жена и двама селени.

2) *Сошани* е християнско селце отъ 3 кжщи. Сжщия день (на 22 юлий) и сжщия аскеръ нападна и това малко селце, ограби го и *тритѣ кжщи изгори. Убитъ* е селенина Димитъръ Петровъ.

3) *Лѣшани* е християнско село отъ 60 кжщи. На 25 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 40 д. възстанници и 600 душъ аскеръ, послѣдния нахълта въ селото, ограби всичко и *цѣлото изгори. Убити и изклани* сж отъ аскера 16 д. мжжье, жени и дѣца. Жестоко изтезавани сж и слѣдъ туй *обезчестени* 18 жени и моми.

4) *Монастиря „Всѣхъ Святихъ"* (до с. Лѣшани) е стара християнска светиня. На 25 юлий, слѣдъ изгарянието на с. Лѣшани, сжщия аскеръ (600 души) нападна и монастиря, ограби го, скжпоцѣнноститѣ задигна, черквата оскверни и *цѣлия изгори. Изклани* сж двама слуги.

5) *Слатино* е християнско село отъ 136 кжщи. На 26 юлий, слѣдъ три-часово сражение между 80 д. възстанници и двѣ хилядна турска войска съ артилерия, послѣдната нахълта въ селото, ограби го, *бомбардира* съ топове и *цѣлото опожари. Изклани и живи изгорени* сж 8 мжжье и 3 жени, между които: Дим. Угриновъ, Дам. Стойковъ, Кита Димитрова, Темелко Янкуловъ, Кръстанъ Божиновъ, Стоянъ Паневъ, Наде Христовъ и др. *Ранени* сж 4-ма души. *Обезчестени сж: момитѣ* Гайта Иолева и Ленка Николова; *женитѣ:* Божина Христова, Митра Стойкова и Петра Тасева. На 29 септемврий войска пакъ нахлу въ пожарището и надъ възвърналитѣ семейства извърши *мръсни безчестия.*

6) *Велмеи* е християнско село отъ 98 кжщи. На 27 юлий часть отъ войската, която изгори Слатино, навлѣзе въ това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори. Убити и изклани* сж 11 д. мжжье и жени, между които е и Цвѣтанъ Стояновъ.

7) *Жрбино* е християнско село отъ 40 кжщи. На 28 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 35 души възстанници и 500 души аскеръ при с. Лактинье, послѣдния нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото изгори. Изклани и живи изгорени* сж: Янкула Веляновъ, Неде Иовановъ, Христо Андрѣевъ и Стойна Андрѣева. *Обезчестени* сж: Благуна Наумова и Анга Илиева.

8) *Лактинье* е християнско село отъ 50 кжщи. На 28 юлий, слѣдъ 2-часово сражение между 35 д. възстанници и 500 д аскеръ и башибозукъ (послѣднитѣ прѣдвождани отъ извѣстния разбойникъ *Таиръ-Толя),* селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено. Изклани* сж: Андре Митревъ и Велянъ Ристовъ. *Обезчестена* е жената Стоянка Настева.

9) *Вѣрбени* е християнско село отъ 40 кжщи. На 28 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение между 60 д. възстанници и 500 д. аскеръ и башибозукъ, (начело съ сжщия разбойникъ Таиръ-Толя), селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено. Изклани и живи изгорени* сж 14 д. мжжье и жени. *Обезчестени* сж 15 жени и моми.

10) *Ботунъ* е християнско село отъ 56 кжщи. На 28 юлий, слѣдъ 7-часово ожесточено сражение между 25 д. възстанници и 200 д. аскеръ, селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено. Изклани* сж двама мжжье и *обезчестени* 15 жени и моми. На 6 августъ аскеръ *повторно* нападна пепелището, доограби спасения имотъ отъ възвърналитѣ се семейства, *изкла и уби* други 11 д. селени и *обезчести* други 10 жени и моми.

11) *Цървена-Вода* е християнско село отъ 50 кѫщи. На 30 юлий, слѣдъ дву-часово сражение между 32 д. възстанници и 300 души аскеръ до селото, послѣдното биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено. Убити* сѫ Христо Трайчевъ и Христо Балтаковъ.

12) *Бѣлчища* е християнско село отъ 100 кѫщи На 30 юлий, слѣдъ 3-часово сражение между 26 д. възстанници и 2500 д. аскеръ до селото, послѣдното биде нападнато, ограбено до игла и *цѣлото изгорено. Убити и живи изгорени* сѫ 10 души, между които: Христо Митревъ, Стоянъ Павлевъ, Нейко Наумовъ, Карафилъ Костовъ, Циле Таневъ, Миле Кочовъ, Велянъ Силяновъ и др. *Обезчестени* сѫ отъ войската 18 жени и моми.

13) *Срѣдорѣче-Долно* е християнско селце отъ 4 кѫщи. На 7-й августъ, слѣдъ 3-часовото ожесточено сражение, станало прѣзъ миналия день на пл. „Копарница" между 25 д. възстанници и 450 д. войска, послѣдната нахлу въ селото, ограби всичко и *цѣлото опожари*. Всички семейства прѣдварително избѣгаха въ планината.

14) *Брѣжани* е християнско село отъ 65 кѫщи. На 9-й августъ двѣ хиляди души войска нападна това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори. Убитъ* е Стоянъ Кръстевъ.

15) *Годивье* е християнско село отъ 68 кѫщи. На 10-й августъ голѣми пълчища аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, ограбиха всичко и *цѣлото изгориха. Изклани* сѫ: Наумъ Савевъ, Стаматъ Петревъ, Димо Аврамовъ, Угринъ Филиповъ, Гюрчинъ Кузмановъ и Стана Траянова. *Обезчестени* сѫ 8 жени и моми, между които: Иоанка Иоанова, Гайта Стоянова, Костадинка Алексова, Спаса Гюрчинова и др.

16) *Сливово* е християнско село отъ 60 кѫщи. На 12 августъ пѣхота и артилерия нападна това село, ограби го до игла, *бомбардира съ топове* и *цѣлото разруши и изгори. Убитъ* е единъ селенинъ. *Обезчестени* сѫ 7 жени и моми. Всички жени и дѣца сѫ изтезавани, а *красивитѣ дѣца изнасилени отъ аскера.*

17) *Мраморецъ* е християнско село отъ 67 кѫщи. На 12 августъ 4800 д. аскеръ и башибозукъ нападна това село, ограби го и *цѣлото опожари. Убити и изклани* сѫ 8 д. мѫжье и 1 жена, между които: Здраве Настевъ, Здраве Ристевъ, Гъркина Сотирова, Войне Момировъ и др. *Обезчестени* сѫ женитѣ: Найденка Христова и Спасеица Божинова. *Една мома биде изнасилена отъ 25 д. войници,* слѣдъ това *заклана а слѣдъ смъртьта ѝ пакъ изнасилена!...*

18) *Турие* е християнско село отъ 57 кѫщи. На 12 августъ войската, която опожари Мраморецъ, нападна и това село, ограби го, *бомбардира съ топове* и *цѣлото опожари. Убити* сѫ: Янко Георевъ и момата Кръстана.

19) *Злести* е християнско село отъ 80 кѫщи. На 16 августъ това село биде нападнато отъ аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено,* съ изключение на турскитѣ кули. *Убити и изклани* сѫ 3-ма мѫжье и 8 жени. *Убити сѫ съ тояга* 4-ма селени.

Въ никоя друга мѣстность на Битолския вилаетъ турската опустошителность не се прояви тъй силно и тъй безпощадно, както въ тая на Охридската кааза. Отъ 22-тѣ християнски села тукъ уцѣлѣха голитѣ дувари само на *четири* незначителни и на единъ чифликъ (Слатински); останалитѣ *осъмнайсе сѫ съвършенно опепелени!...* Въ тѣхъ не уцѣлѣ нито една кѫща, нито една плевна, нито, даже, една кошара! Тая мѣстность днесь прѣдставлява *грозна развалина!....* Отъ 1102-тѣ християнски кѫщи уцѣлѣха само 40 (4% отъ всички християнски кѫщи)! Така щото, *цѣлото християнско население е обездомено!...* Паралелно съ опустошението вървѣха и звѣрствата. *Изклани и убити* сѫ отъ султановитѣ войници повече отъ 120 души и *обезчестени* повече отъ 140 жени и моми! Положението на християнитѣ въ Дебърцата, даже днесь, слѣдъ една година, е отъ най-ужаснитѣ: *гладна смърть* грози да покоси живота на хиляди сѫщества....

в) Въ Стружката нахия.

Стружката нахия обгръща 22 села (включително и градеца Струга) съ 2906 кѫщи и 20780 д. жители. *Отъ селата:* 5 сѫ християнски, 5 мухамедански и 12 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 1916 сѫ християнски и 990 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 13830 сѫ християни и 6950 мухамедани. Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 67% отъ цѣлото население.

Въ Стружката нахия пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Мишлешово* е християнско село отъ 48 кѫщи. На 24 юлий аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла и *7 кѫщи изгориха. Изклани и живи изгорени* сѫ селенитѣ: Хр. Трентовъ, Иончо Петковъ, Стоянъ Димовъ, Коста Каймакъ и Спиро Мижимаковъ. Почти всички селени сѫ изтезавани.

2) *Мороица* е християнско село отъ 28 кѫщи. На 26 юлий селото биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *2 кѫщи изгорени.* Всички селени сѫ *изтезавани.* Отъ изтезаванитѣ трима *умрѣха. Изклани и живи изгорени* сѫ двамина селени.

3) *Лабунище* е смѣсено село отъ 80 християнски и 180 мухамедански кѫщи. На 16 августъ селото биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ, ограбено и *15 християнски кѫщи изгорени. Умрѣха отъ изтезания* трима селени. За да се отървать отъ изтезания, заможнитѣ платиха на башибозука богатъ откупъ.

Освенъ тия християнски села пострадаха и всички други, нъ най-жестоко слѣднитѣ три:

4) *Ябланица* е християнско село отъ 124 кѫщи. На 28 юлий, слѣдъ ожесточено сражение между 43-ма д. възстанници и 300 д. аскеръ до селото, послѣдното биде нападнато и ограбено. *Заклани* сѫ двамина селени. *Ранени* сѫ тоже двамина. Бидоха *арестувани* свещенника Попъ Наумъ и единъ селенинъ.

5) *Вефчени* е християнско село отъ 360 кѫщи, На 13 августъ това село биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ и до игла ограбено. Отъ *тежки изтезания умрѣха* свещенника Пантелей и двама първенци. *Бити сѫ до изгубване свѣсть* 30 души. Зулумитѣ продължаваха и прѣзъ другия день. Слѣдъ това почти всѣки день селото бѣ посѣщавано отъ войска. Башибозука прибра отъ селото повече отъ 800 турски лири откупъ.

6) *Вранище* е християнско село отъ 65 кѫщи. Прѣзъ 12, 13 и 14 августъ това село постоянно биде нападано отъ аскеръ и башибозукъ и всичкия имотъ, храна и добитъкъ ограбени. *Обезчестени* сѫ отъ аскера 13 жени и моми.

Отъ селата въ Струшката нахия само *петь* християнски и *едно* смѣсено изпитаха турската жесточина. Наистина, тукъ не станаха опожарявания на цѣли села, нъ за туй пъкъ зулумитѣ на войската бѣха неописуеми. Потери отъ по нѣколко стотини души обходиха всички села, въ които живѣятъ християни и извършиха ужаси. А това положение трая прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение.

Ясно прѣдставление за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Охридската кааза ще даде слѣдната таблица: (Вижъ табл. на стр. 212).

Никждѣ турскитѣ звѣрства и опустошения не сѫ тъй голѣми, както въ Охридската кааза. Отъ 75-тѣ християнски села въ тая кааза жестоко пострадаха *четиридесетъ и двѣ* (56%) — т. е., повече отъ половината, *тридесетъ и двѣ* (43%) отъ които *сѫ съвършенно опепелени, двѣ — наполовина и осъмъ — отчасти!* . . . Общия брой на *изгоренитѣ* християнски кѫщи възлиза на 2064 — приблизително 34%! Заслужва да се отбѣлѣжи тукъ и обстоятелството, че цѣлото това опожарявание се извърши въ продължение *само на единъ мѣсецъ* — отъ 21 юлий до 26 августъ! Прѣзъ всичкото това врѣме Охридско прѣдставляваше непрѣкъснато пожарище, прѣдизвикано не отъ нѣкаква нещастна случайность, а умишлено подкладено отъ самата официална власть! . . . Това опожарявание, разбира се, хвърли въ ужасна мизерия и обездоми голѣма часть отъ християнското население, броя на което възлиза на 13.144 души — 30%! . . .

Ала и извършенитѣ звѣрства и безчестия отъ султановитѣ войски не сѫ по-малки. Въ тая кааза сѫ *изклани* 419 души и *обезчестени* 362 жени и моми! Тукъ се извърши кланье надъ немощни старци, беззащитни жени и невинни дѣца по всичкитѣ правила на турската традиционна жестокость и кръволочность . . .

Днесъ Охридската кааза прѣдставлява отъ себе само *грозна развалина.* Мизерията между християнското население е потрѣсающа! „Гладната смъртъ“ — тоя най-жестокъ человѣшки бичъ витае надъ обездоменитѣ клѣтници и грози да обърне тоя прелѣстенъ край въ обширна гробница! . . .

(Турски звѣрства и опустошения въ Охридската кааза).

Нахии	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Моми и жени		Дата на произшествието
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	
Охридска	1	Сируля	70	—	440	—	32	45·70	42	9·50	200	45·50	—	—	21/VII
	2	Ташъ-Морунища .	70	10	400	70	70	100·00	5	1·20	395	100·00	—	1	23 VII
	3	Драслаица	45	—	340	—	1	2·20	7	2·10	6	1·80	—	—	25/VII
	4	Мешеица	80	—	900	—	4	5·00	2	0·20	50	5·50	—	-	25/VII
	5	Велгощи	230	4	1190	30	230	100·00	38	3·20	1152	100·00	60	—	26/VII
	6	Присовяни	60	—	480	—	60	100·00	4	0·80	476	100·00	43	—	29/VII
	7	Плакье	32	—	160	—	32	100·00	10	6·20	150	100·00	8	—	30/VII
	8	Свинища	80	—	490	—	80	100·00	10	2·00	480	100 00	4	—	6/VIII
	9	Куратица	58	—	400	—	58	100·00	24	6·00	376	100·00	3	—	6/VIII
	10	Рѣчица	12	—	80	—	12	100·00	4	5·00	76	100·00	—	—	8/VIII
	11	Скребатно	80	—	430	—	71	88·70	5	1·20	375	87·20	65	—	8/VIII
	12	Опейници	70	—	420	—	70	100·00	29	6·90	391	100·00	—	—	9/VIII
	13	Глобочица	52	—	250	—	52	100·00	11	4·40	239	100 00	—	—	16/VIII
	14	Збжжди	80	—	550	—	80	100·00	3	0·50	547	100·00	—	—	17/VIII
	15	Локовъ	48	—	320	—	48	100·00	3	0·90	317	100·00	—	—	17 VIII
	16	Жржано	53	—	360	—	53	100·00	3	0·80	357	100·00	—	—	17/VIII
	17	Завой	35	—	250	—	21	66·30	3	1·20	175	70·00	—	—	20 VIII
	18	Горенци	23	—	160	—	1	4·30	1	0·60	6	3·80	—	—	25/VIII
	19	Горни-Коселъ . .	40	—	280	—	2	5·00	6	2·10	14	5.00	—	—	26/VIII
	20	Ороовникъ	20	—	130	—	1	5·00	5	3·80	7	5·40	—	—	26/VIII
Дебрецка	21	Оздолени	27	—	280	—	27	100·00	3	1·10	277	100·00	—	—	22/VII
	22	Сошани	3	—	40	—	3	100·00	1	2·50	39	100·00	—	—	22/VII
	23	Лѣшани	60	—	450	—	60	100·00	16	3·60	434	100·00	18	—	25/VII
	24	Мон. „Всѣхъ-Св."	1	—	12	—	1	100·00	2	16·70	10	100 00	—	—	25/VII
	25	Слатино	136	—	960	—	136	100·00	11	1·10	949	100·00	5	—	26/VII
	26	Велмей	98	—	480	—	98	100·00	11	2·30	469	100·00	—	—	27/VII
	27	Жрбино	40	—	240	—	40	100·00	4	1·70	236	100·00	2	—	28/VII
	28	Лактинье	50	—	480	—	50	100·00	2	0·40	478	100·00	1	—	28/VII
	29	Върбени	40	—	480	—	40	100·00	14	2·90	466	100·00	15	—	28/VII
	30	Ботунъ	56	—	370	—	56	100 00	13	3 50	357	100 00	25	—	28/VII
	31	Цървена-Вода . .	50	—	290	—	50	100·00	2	0·70	288	100·00	—	—	30/VII
	32	Бѣлчища	100	—	650	—	100	100·00	10	1·50	640	100·00	18	—	30 VII
	33	Долно-Срѣдорѣче .	4	—	30	—	4	100·00	—	—	30	100 00	—	—	7/VIII
	34	Брѣжани	65	—	530	—	65	100·00	1	0·20	529	100·00	—	—	9/VIII
	35	Годивье	68	—	380	—	68	100·00	6	1·60	374	100·00	8	—	10/VIII
	36	Сливово	60	—	400	—	60	100·00	1	0·30	399	100·00	7	—	12/VIII
	37	Мраморецъ . . .	67	—	380	—	67	100·00	9	2·40	371	100·00	2	—	12/VIII
	38	Турие	57	—	320	—	57	100·00	2	0·60	318	100·00	—	—	12/VIII
	39	Злести	80	—	530	—	80	100·00	15	2 80	515	100·00	—	—	16/VIII
Стружка	40	Мишлешово . . .	48	—	425	—	7	14·60	5	1·20	50	11·80	—	—	24/VII
	41	Мороища	28	—	220	—	2	7·10	5	2·30	16	7·30	—	—	26/VII
	42	Лабунище	80	180	560	850	15	18·70	3	0·50	110	19·80	—	—	16/VIII
Въ	59	Населени мѣста .	3656	2587	26831	15987	--	—	72	—	—	—	78	—	—
Въ	101	Населени мѣста на Охридската кааза .	6112	2781	43368	16937	2064	33·80	419	1·00	13144	30·40	362	1	21/VII—26/VIII

5. — Кичевска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, къщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ и пострадали християнски села, брой на опожаренитѣ къщи, обездоменитѣ жители, изкланитѣ християни и обезчестенитѣ жени и моми, разпредѣлени по нахии или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ каазата. — Общи бѣлѣжки.

Кичевската кааза обгръща 118 села (включително и града Кичево) съ 5880 къщи и 39590 жители.

Отъ селата: 81 сж християнски, 21 е мухамедански и 16 смѣсени.

Отъ къщитѣ: 3248 сж християнски и 3632 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 21800 християни и 17790 мухамедани.

Християнитѣ въ тая нахия съставляватъ 55% отъ цѣлото население.

Възстанишкото движение въ Кичевската кааза макаръ да се прояви само въ двѣ мѣстности (Копачка й Рабетинъ-колъ), обаче, турскитѣ звѣрства и зулуми обхванаха цѣлата кааза и не оставиха непокътнато нито едно християнско село. За да дадемъ по-пълна картина на турскитѣ изстжпления въ тоя край, ще подраздѣлимъ пострадалитѣ села по мѣстности или колове.

а) Въ Копачка.

(Горна и Долна.)

Мѣстностьта, наречена Копачка, обгржща 22 села съ 1180 кжщи и 7870 д. жители. *Отъ селата:* 20 сж християнски, едно мухамеданско и едно смѣсено. *Отъ кжщитѣ:* 1115 сж християнски и 65 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 7.460 души сж християни и 410 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ грамадното болшинство — 95% отъ цѣлото население.

Въ Копачка жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Кърбуница* е християнско село отъ 70 кжщи. На 22 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение въ самото село междр 150 души възстанници и 800 души аскеръ и башибозукъ отъ с. с. Сълпъ, Челопеци, Староецъ и Лисичанци, селото биде ограбено до конецъ и *цѣлото изгорено. Изклани и убити* сж 36 души мжжье и жени, между които: Лазаръ Старовчапецъ, Хр. Силяновъ, Мицко Георгиевъ, Мойсо съ жена си и джщеря му, Дойчинъ Воденичаровъ, Тане Рибаровъ, Харитонъ Якимовъ, Григоръ Калайджиевъ и др. *Ранени сж:* Младеница Кършковска, Накевица Поповска, Герасимъ Силяновъ и др.

2) *Иванчища* е християнско село отъ 55 кжщи. На 22 юлий, едноврѣменно съ изгарянието на Кърбуница, сжщия аскеръ и башибозукъ нападна и това село, ограби всички кжщи, задигна овцѣ, жито, улища и *цѣлото село опожари. Изклани и убити сж* 16 души мжжье, между които: Велянъ Скакаръ, Павле Новевъ, Нове и др.

3) *Лахчани* е християнско село отъ 73 кжщи. На 21 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение въ прохода „Лопушникъ" между 56 души възстанници и 600 души аскеръ и башибозукъ, селото биде нападнато, ограбено и *цѣлото изгорено. Изклани* сж 14 души селени. *Обезчестени* сж 8 жени и моми.

4) *Душегубица* е християнско село отъ 60 кжщи. На 21 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на Лахчани, и това село биде нападнато отъ сжщия аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено. Убити и изклани* сж повече отъ 25 души, между които: слѣпия Божилъ, Спасовица и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 14 жени и моми.

5) *Юдово* е християнско село отъ 65 кжщи. На 20 августъ, слѣдъ сражението въ прохода „Лопушникъ", и това село биде нападнатато отъ сжщия аскеръ, ограбено и *цѣлото изгорено. Изклани и убити* сж 12 души мжжье и жени. *Обезчестени* сж 7 жени и моми.

Турскитѣ звѣрства и опустошения не се спрѣха само въ тия села. Войскитѣ обходиха почти всички села въ Копачко (Долно и Горно) и на всждѣ грабѣха, безчестѣха и убиваха. Така:

Въ с. *Кладникъ* войската ограби всичко и *закла* Веляна Новачевски.

Въ с. *Бѣлица* войската ограби 110 кжщи и задигна и откара говеда, овцѣ, кози и пр. Изгори и една воденица. Черквата ограби и оскверни.

Ограбенъ и осквернен е и *Манастиря „св. Иванъ Прѣчеста"*.

Въ с. *Козица* ограбени сж 33 кжщи, задигнати сж овцѣ, крави и товарни добитъци.

Въ с. *Свиница* черквата е ограбена и осквернена. Ограбени сж и много кжщи.

Въ с. *Брѣждани* ограбени сж 2 кжщи.

Въ с. *Пополжани* ограбени сж 20 кжщи и пр.

Въ с. *Ехловецъ* ограбени сж 60 кжщи, откарани 25 вола, 200 овце и пр.

Въ с. *Попоецъ* е убитъ Каранфилъ Божиновъ и цѣлото село ограбено.

Въ с. *Малкоецъ* всички кжщи сж ограбени, нивята и кукуруза опустошени.

И проч. и проч. и проч.

Почти всички християнски села въ Копачка изпитаха турската жестокость и опустощителность, *петь отъ които сж окончателно опепелени!* . . . *Опожарени* сж въ тая мѣстность 323 християнски кжщи (21%), *убити и изклани* 103 души, *обезчестени* 29 жени и моми и *обездомени* — 1939 души християни — или 26% отъ цѣлото християнско население!

б) Въ Рабетинъ-Колъ.

Рабетинъ-Колъ се състои отъ 10 християнски селца съ 410 кжщи и 2640 души жители. *Отъ селата:* 8 сж християнски и 2 смѣсени. *Отъ кжщитѣ:* 390 сж християнски 20 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 2520 сж християни и 120 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 95% отъ цѣлото население.

Въ Рабетинъ-Колъ пострадаха слѣднитѣ християнски селца:

1) *Орланци* е християнско село отъ 65 кжщи. На 27 юлий, слѣдъ 24 часово ожесточено сражение при Рабетинска рѣка между 80 души възстанници и 6-хиляденъ турски аскеръ, послѣдния нахлу въ селото, ограби го, *бомбардира съ топове* и *цѣлото опожари. Убити и изклани* сж отъ аскера 16 души селени, между които: Димко Иосифовъ, Тр. Христовъ, Грозданъ Стрѣзовъ, Тофилъ Костовъ, Генко Велковъ, Илия Куслевъ, Илия Здравовъ, Петко Христовъ и др. *Жива изгорена* е Настевица Чоновска

2) *Патеецъ* е християнско село отъ 13 кжщи. На 27 юлий, едноврѣменно съ изгарянието на Орланци, сжщия аскеръ нападна и това село, ограби всичко, храната задигна и *цѣлото селце изгори. Убити* сж: Дукатинъ Иосифовъ, Василъ Георгиевъ и жената Тодорица. *Обезчестени* сж 6 жени и моми.

3) *Рабетино* е християнско село отъ 25 кжщи. На 28 юлий, слѣдъ кървопролитно сражение при едноименатa рѣка между 80 д. възстанници и 6 хиляди аскеръ, селото биде нападнато, ограбено и *цѣло изгорено. Изклани* сж отъ аскера: Спасе Тръпевъ и Ив. Угриновски.

4) *Светораче* е християнско село отъ 40 кжщи. На 28 юлий, едноврѣменно съ изгарянието на Рабетино, аскерътъ нападна и това село, ограби го до игла и *цѣлото изгори. Закланъ* е Мице Георгиевъ (Киже). *Обезчестени* сж 6 жени и 2 моми.

5) *Козичино* е християнско село отъ 40 кжщи. На 28 юлий и това село нападна сжщия аскеръ, всичко ограби, храната задигна и *цѣлото село изгори. Изклани* сж 16 души мжже и дѣца, между които: Кост. Стояновъ, Дим. Петровъ, Насто Стояновъ, Дичо Костадиновъ, Силянъ Петковъ, Ванчо Русевъ, 13 год. Тодоръ Митковъ, Ванчо Гиновъ, едно 5 год. дѣте (майката издупчена съ ножове), Стоянъ Дукадиновъ и др. *Обезчестени* сж много жени и моми.

Безъ да бждатъ изгорени, жестоко пострадаха и слѣднитѣ християнски селца:

6) *Миокази* е християнско село отъ 50 кжщи. На 27 юлий, часть отъ аскера, който изгори Патеецъ, нахлу и въ това село, задигна храната и всичко намѣрено по кжщята ограби *Изклани* сж: Кръстю Итромонски, 100 год. дѣдо Ильо и жената Николица. *Обезчестена* е една жена.

7) *Ръчани* е християнско село отъ 30 кжщи. На 24 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село, всичко ограби, храната задигна и добитъка откара. *Изклани* сж: Софе и Кипре Миладинови, Миланъ Треневъ, Иванъ Новевъ, Георги Огненовъ и Наки Цвѣтковъ. *Обезчестени* сж 5 жени и моми.

Сжщата участь постигна и с. с. *Дупяни* и *Крушица*. Въ първото село сж *изклани* петима души и *обезчестени* четири жени; а въ второто село сж *изклани* шестима и *обезчестени* осъмъ жени.

И тъй, отъ 10-тѣ села въ Рабетинъ-колъ пострадаха *осъмъ* християнски и едно смѣсено, *петь отъ които сж обърнати въ пепелища,* а въ останалитѣ четири стърчятъ само голитѣ дувари... Уцѣлѣ само смѣсеното село Челопеци. Въ тая мѣстность сж *опожарени* 183 кжщи — почти половина отъ християнскитѣ, *убити и изклани* сж 58 души, *обезчестени* сж 30 жени и моми, а *обездомени* 1395 души — повече отъ половината християнски жители!

в) Въ Долно Кичево.

Долно-Кичево се състои отъ 14 села съ 710 кѫщи и 4620 души жители. *Отъ селата:* 9 сѫ християнски, 2 мухамедански и 3 смѣсени. *Отъ кѫщитѣ:* 450 сѫ християнски и 260 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 2880 сѫ християни и 1740 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 63% отъ цѣлото население.

Въ Долно-Кичево пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Латово* е християнско село отъ 40 кѫщи. На 21 юний, слѣдъ 6 часово сражение между 30 д. възстанници и 60 д. аскеръ въ Латовската гора, селото биде нападнато отъ послѣдния и цѣло ограбено. *Изклани и убити* сѫ 11 души, между които: Алексо Павлевъ, Василъ Радевъ, Стойко Кръстевъ, Цвѣтанъ Мицковъ и др.

2) *Русяци* е християнско село отъ 65 кѫщи. На 21-й юлий аскеръ и башибозукъ навлѣзе въ това село и всичко ограби. *Изклани* сѫ 8 души, между които: Кипро Христовъ, Илия Ангеловъ, Спасенъ Стойковъ, Хр. Пейчиновъ, Траянъ Кръстевъ и др. *Обезчестени* сѫ отъ аскера 8 жени и моми.

3) *Вранещица* е християнско село отъ 120 кѫщи. На 22-й юлий, слѣдъ 5 часово сражение между 56 д. възстанници и 600 д. войска на връха „Разбоища", селото биде нападнато и 37 кѫщи ограбени. *Убити и изклани* сѫ: Стефанъ Георгиевъ, Илия Бойовъ, Угринъ Митревъ, Насте Стояновъ и Лазо Андрѣевъ. Момата Кита Настева биде *обезчестена* и сетнѣ *заклана*.

4) *Ижица* е християнско село отъ 40 кѫщи. На 27 юлий аскеръ и башибозукъ нападна това село и до игла ограби. *Изклани* сѫ шестима, между които: Милошъ Терзиевъ, Велко Гюрчиновъ, Насте Петковъ, Трайче Павлевъ и др. *Изнасилени* сѫ 3 жени.

5) *Бигоръ-Доленци* е християнско село отъ 50 кѫщи. На 27 юлий това село биде нападнато отъ аскеръ и башибозукъ и цѣло ограбено. *Изклани* сѫ: Арсо Сърбиновъ, Никодинъ Търпевъ, Билбилъ Мицковъ, Щерю Кочовъ, Богой Фуляковски и Мине.

Въ Долно Кичево, наистина, не станаха опожарявания, нъ звѣрствата и золумитѣ на турскитѣ войски не пощадиха и тая мѣстность. Послѣднитѣ обходиха почти всички християнски села и на всѫдѣ извършиха потрѣсающи ужаси.

г) Въ Поречье.

(Горно и Долно).

Мѣстностьта, нарѣчена *Поречье* (Горно и Долно), обгрѫща 39 села съ 1270 кѫщи и 8890 д. жители. *Отъ селата:* 36 сѫ християнски и 3 мухамедански. *Отъ кѫщитѣ:* 1250 сѫ християнски и 20 мухамедански. *Отъ жителитѣ:* 8270 сѫ християни и 170 мухамедани. Християнитѣ въ тая мѣстность съставляватъ 93% отъ цѣлото население.

Въ днитѣ отъ 1—8 августъ цѣло Поречье биде наводнено отъ пълчища редовна турска войска и, макаръ въ тая мѣстность да не се прояви никакво възстанишко движение, все пъкъ тя извърши традиционнитѣ си звѣрства и зулуми. Така: с. с. *Грѣшница, Слатино, Крушье, Црѣшнево, Блаца, Тажево, Виръ, Локвица* и пр. пр. твърдѣ *щателно* бидоха *ограбени,* мѫжьетѣ *изтезавани,* а женитѣ и момитѣ *изнасилени.* Въ с. *Грѣшница* е *битъ до смърть* учителя Данаилъ п. Блажевъ; въ Крушье е *убитъ* стареца Димко; Въ *Црѣшнево,* освенъ женитѣ, *обезчестени* сѫ даже затворенитѣ въ училището мѫжье! Тая екзекуция биде завършена около 9 августъ, когато голѣма часть отъ войската се оттегли къмъ Кичево.

Най-малко изпита турската жестокость и звѣрщина мѣстностьта, нарѣчена *Гърно Кичево,* гдѣто мухамеданското население съставлява по-голѣмъ процентъ. Все пъкъ, и въ тоя кѫтъ на Кичевската кааза грабежитѣ, убийствата и безчестията надъ християнското население не липсаха.

Приблизително понятие за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Кичевската кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Кическата кааза).

Мѣстности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на къщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени къщи		Убити и изклани		Обездомени		Моми и жени		Дата на произшествието
			Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	
Копачка	1	Кърбуница	70	—	650	—	70	100·00	36	5·50	614	100·00	—	—	22/VII
	3	Ивапчища	55	—	330	—	55	100·00	16	4·80	314	100·00	—	—	22/VII
	2	Лахчани	73	—	670	—	73	100·00	14	2·10	656	100·00	8	—	21/VIII
	4	Душегубица . . .	60	—	480	—	60	100·00	25	5·20	455	100·00	14	—	21/VIII
	5	Юдово	65	—	320	—	65	100·00	12	3·70	308	100·00	7	—	20/IX
Рабетинъ-колъ	6	Орланци	65	—	520	—	65	100·00	16	3·10	504	100·00	—	—	27/VII
	7	Патеецъ	13	—	96	—	13	100·00	3	3·10	93	100·00	6	—	27/VII
	8	Рабетино	25	—	110	—	25	100·00	2	1·90	108	100·00	—	—	28/VII
	9	Свѣтораче	40	—	226	—	40	100·00	1	0·40	224	100·00	8	—	28/VII
	10	Козичино	40	—	360	—	40	100·00	16	4·40	344	100·00	—	—	28/VII
Въ	108	населени мѣста .	2622	2632	18038	17790	—	—	63	—	—	—	30	—	
Въ	118	населени мѣста на Кичевската кааза	3248	2632	21800	17790	506	15·50	204	0·90	3620	16·60	73	—	22/VII—20/IX

И тъй, отъ 81-тъ християнски села въ Кичевската кааза *жестжо пострадаха* повече отъ половината, *десетъ отъ които* (по *петъ* въ Копачка и Рабетинъ-колъ) *сж съвгршенно опепелени.* Отъ християнскитѣ кжщи въ тая кааза *опожарени* сж 506 (15%), *изклани* сж 204 души, *обезчестени* 73 жени и моми и *обездомени* сж 3620 души християни (16·60%). Сравнително съ другитѣ каази на вилаета, въ Кичевската кааза сж опожарени най-малко села, нъ за туй пъкъ грабежитѣ и зулумитѣ на войската се прострѣха по всички християнски села. Християнското население въ тоя край днесь е доведено до просѣшка тояга и, ако не бѣ благотворителната ржка на външни человѣколюбиви дружества, „гладната смърть“ щѣше да покоси безброй жертви . . .

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ. — Рекапитуляционна таблица. — Таблица за движението на тия звѣрства и опустошения по дни и мѣсеци. — Мизерното положение на християнското население.

Колко кратки и да сж бѣлѣжкитѣ ни за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ по каази и нахии (или мѣстности), все пакъ даватъ достатъчно прѣдставление за ония ужаси, които редовната турска войска извърши надъ християнското население въ тоя край. Единъ общъ погледъ върху тѣхъ за цѣлия вилаетъ ще истъкне още по-релиефно всичката тѣхна чудовищна, жесточина и величина.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ започнаха почти едноврѣменно съ възстаннишкото движение и се ограничиха, главно, въ ония каази, въ които християнското население взе широко участие въ възстаннишката борба. Поразена отъ размѣритѣ на възстаннишкия ураганъ, изолирана въ градоветѣ отъ всѣкакви външни сношения, подъ ежеминутни страхъ на възстанишки нападения и не разполагающа достатъчно войска за сериозенъ отпоръ, турската официална власть въ Битолския вилаетъ, както поменахме и въ прѣдшествующия отдѣлъ, въ първитѣ дни на възстанието се ограничи само въ разпращание въ близкитѣ мѣста на малки отряди не да преслѣдватъ възстаницитѣ, а да опожаряватъ християнскитѣ села, подъ благовидния прѣдлогъ, че потушава възстанишкото движение. Тоя безчовѣченъ начинъ на усмирявание, присжщъ само на една некултурна и дива власть, ако въ първитѣ дни на възстанието имаше своя raison d'être, въ послѣдующитѣ дни, когато възстаналия край бѣ изпълненъ съ грамадна армия, той бѣ тоже най-ефикасното срѣдство противъ възстанишкото движение. Всѣко християнско село, жителитѣ на което о врѣме успѣваха да се укриятъ въ планинитѣ, или же при което станеше нѣкакво сражение, царскитѣ войски считаха за провинено и съвършенно опепеляваха. Главния възстаннишки

щабъ на Битолския революционенъ окржгъ още въ началото съзрѣ грознитѣ послѣдствия на тая тактика и, съ циркуляръ отъ 30 юлий подъ № 367, отправенъ до дипломатическитѣ прѣдставители на Великитѣ сили, той обърна сериозното внимание на послѣднитѣ върху тоя варварски начинъ на потушвание възстанието. „*Турското правителство* — говореше се въ тоя циркуляръ — *безсилно да унищожи съ дозволени срѣдства нашитѣ въоржжени сили, прѣпоржчало е на войскитѣ си единъ отъ най-варварскитѣ начини за потушвание на движението, състоящъ се въ ограбвание и изгаряние на християнскитѣ села и въ обезчестяване и убивание на жени и дѣца . . .*“ Като изброява пострадалитѣ по тоя начинъ села, циркуляра продължава: „*Всички горѣизброени села сж изгорени кждѣ само отъ войската, кждѣ подпомагани отъ башибузукъ. Това като Ви съобщаваме, г-не Агенте, заявяваме, че, ако до сега сме успѣвали да спираме християнското население въ вилаета отъ дѣйствия спрѣмо турскитѣ села, както ония на войската и башибузука спрѣмо християнскитѣ, за въ бждще туй неще ни бжде възможно. Нека за всичко, което ще става за въ бждще, отговаря турското правителство, което дава подобни заповѣди на редовнитѣ си войски и башибузука*“. Въпрѣки това прѣдупрѣждение, турскитѣ войски до край на възстанишкото движение се придържаха о тоя варварски начинъ на потушвание, той стана тѣхно ржководяще начало и единственно нему се дължатъ ония ужаси и опустошения, пълна картина на които дава слѣдната *рекапитуляционна* таблица:

(Рекапитуляционна таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолски вилаетъ).

Населени мѣста		Наименование на пострадалитѣ каази	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Опожарени кжщи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени жители		Продължителность на звѣрствата и опустошенията
Общъ брой	Пострадали		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
265	38	Битолска	18286	6399	116615	35315	2424	13·30	514	0·50	1094	4	14096	12·10	21/VII—20/IX
78	9	Леринска	6158	3933	37505	22520	902	13·90	229	0·60	227	2	5096	13.60	29/VII—2/IX
128	23	Костурска	10554	2669	61388	11884	2750	26·20	413	0·70	396	30	15650	25·50	29/VII—31/VIII
101	42	Охридска	6112	2781	43368	16937	2064	33·80	419	1·00	362	1	18144	30·40	21/VII—26/VIII
118	10	Кичевска	3248	2632	21800	17790	506	15·50	204	0·90	73	—	3620	16·60	22/VII—21/VIII
690	122	Въ 5 каази на Битолски вилаетъ .	44658	18414	280676	104446	8646	19·40	1779	0·60	2152	37	51606	18·40	21/VII—20/IX

Картината, която тая таблица рисува за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ, е потрѣсающа! Потрѣбни сж още нѣкои кратки бѣлѣжки, за да се изтъкне всичката чудовищность на турската варварщина.

Така:

Отъ 492-тѣ чисто християнски (и 110 смѣсени) села въ 5-тѣ пострадали каази на Битолския вилаетъ, жестоко пострадаха *сто двайсе и двѣ*, т. е. 24·80% отъ общия имъ брой! Отъ тѣхъ *деветдесетъ и едно сж съвършенно опепелени, дванайсе села — наполовина и деветнайсе — отчасти.* Значи, 18·50% отъ християнскитѣ села въ тия каази *днесъ вече не сжществуватъ!* Най-голѣмъ е броя на опепеленитѣ села въ Охридско, Битолско и Костурско, и най-малъкъ въ Леринско и Кичевско.

Отъ общия брой на християнскитѣ кжщи въ петь-тѣ пострадали каази на Битолския вилаетъ *опожарени* сж *8646*, или 19·40%. Най-голѣмъ е броя на опожаренитѣ кжщи въ Костурската, Битолската и Охридската каази.

Това грозно опожарявание *обездоми* грамадна часть отъ християнското население, цѣлокупния брой на което възлиза на *51606 души*, или 18·40% отъ цѣлото християнско население въ тия каази. Най-голѣмъ е процента на обездоменитѣ въ Охридската (30·40% отъ християнското население), Костурската (25·50%), Кичевската (16.60%) и пр. каза. Най-голѣмъ е броя на обездоменитѣ въ Костурската, Битолската и Охридската каази.

Паралелно съ опустошенията вървѣха и звѣрствата надъ християнитѣ.

Така:

Въ Битолския вилаетъ, прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение и едноврѣменно съ опожаряванията, *убити и изклани* сж отъ войската 1779 души старци, жени и дѣца. Най-голѣмъ е броя на изкланитѣ въ Битолската, Охридската и Костурската каази.

Скотскитѣ пороци прѣзъ всички врѣмена сж съставлявали отличителната черта на турския войникъ. Възпитанъ въ духътъ на полигамията, скотскитѣ удоволствия у неговия животъ играятъ първенствующа ролъ. Грамадния брой на обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми въ Битолския вилаетъ лишенъ пжть потвърждава тая отличителна черта.

Картината на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ нѣма да бжде тъй изразителна, ако не отбѣлѣжимъ и тѣхния постепененъ ходъ (или развитие). Отвъдната таблица (стр. 219) ще даде най-ясно прѣдставление за това.

Тая таблица е поразителна иллюстрация на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тоя вилаетъ. Въ нея като въ каледоскопъ се изрѣждатъ *по дни,* за единъ периодъ отъ *два мѣсеца*, ония потрѣсающи ужаси, които „славната" турска армия, по заповѣдь на своя повѣлитель, извърши надъ беззащитното християнско население въ тоя вилаетъ. Потрѣбни сж само нѣкои малки штрихи, за да стане картината на тия ужаси по-потрѣсающа.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ започнаха почти едноврѣменно съ възстанишкото движение. Първитѣ християнски села, които изпитаха турскитѣ ужаси, бѣха с. с. *Крушье и Леорѣка* — въ Рѣсенската нахия (Битолска кааза) и с. *Сируля* — въ Охридската кааза. Това стана на 21 юлий — втория день отъ възстанието и бѣ първата кървава дань, която християнското население плати за своята политическа възмужалость. Това начало биде послѣдвано отъ редица още по-грозни ужаси, които се прострѣха надъ цѣлия възстаналъ край. Опожаряванията на християнскитѣ села и кжщи, обездомяването на християнското население, кланьето надъ немощнитѣ старци, беззащитни жени и маловрѣстни дѣца и безчинствата надъ женската челядъ — всички тия ужаси и мерзости продължиха *прѣзъ цѣли два мѣсеци,* дори до 20 септемврий, когато дълбоко възмутената общественна съвѣсть въ цѣлия свѣтъ поиска отъ европейския концертъ немедлено застжпничество въ полза на погибающето християнско население.

Въ първитѣ дни на възстанието — послѣднитѣ десеть десеть дена на м. *юлий* — въ Битолския вилаетъ бидоха извършени грозни опустошения и звѣрства. Най-голѣми бѣха ужаситѣ въ Охридската кааза, дѣто прѣзъ тия дни бидоха опепелени *двайсе и едно* християнски села и изклани 207 души! Не по-малки бѣха ужаситѣ и въ Битолската, и Кичевската каази — особенно въ послѣднята. Прѣзъ тия десеть дена най-голѣми опустошения и зѣрства се извършиха на 28 и 30 юлий (*седьмъ* прѣзъ първия и *шесть* прѣзъ втория день). Общия брой на *опепеленить християнски села* и въ петьтѣ каази прѣзъ тия дни възлиза на *четиредесетъ и едно* (33·80% отъ общия имъ брой), на *опожаренить кжщи* — 2956 (34·20% отъ общия имъ брой), на *убитить и изклани християни* — 556 души (31·30% отъ общия имъ брой) и на *обездоменить* християнски жители — на 18457 души (35·80% отъ общия имъ брой)! И всички тия ужаси, мерзости и опустошения турската армия извърши въ продължение само на *десетъ дена!* . . .

Нъ това бѣ само началото.

Мѣсецъ августъ бѣ още по нещастенъ за християнското население въ Битолския вилаетъ, защото прѣзъ тоя мѣсецъ станаха най-чудовищнитѣ звѣрства и опустошения. Слѣдъ паданието на Крушово, както е извѣстно, некадърния битолски воененъ комендантъ и валия, Ружди паша, биде замѣстенъ съ енергичния и жестокия Назъръ паша, на когото отъ Цариградъ бѣха дадени широки пълномощия (carte blanche) за потушване на възстанието. Както и по-горѣ помѣнахме, той се залови за работа по единъ строго опредѣленъ планъ, въ който на първо мѣсто стоѣше и массовото изтрѣбление на християнския елементъ. Грамаднитѣ военни сили, които той пръсна изъ цѣлия възстаналъ край за да удушатъ възстанишкото движение, изравниха съ земята много повече християнски села, изклаха двайсеторно

(Движение на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолски вилаетъ по дни и мѣсеци).

Наименование на казитѣ	Разпредѣление на опепеленитѣ села, изгоренитѣ жищи, изклаитѣ и обездомени християни по дни и мѣсеци: Юлий											Всичко	Августъ																							Всичко	Септемврий									Всичко	Въ други села	Общо въ вилета
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31		1	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	20	21	22	23	25	26	28	31		2	8	9	10	12	16	18	19	20			
Опепелени християнски села.																																																
Битолска	2	—	1	1	—	—	1	—	—	3	1	9	—	—	2	—	1	—	—	1	4	—	2	8	3	—	—	1	—	2	1	—	—	—	—	20	—	1	1	1	1	1	1	2	1	9	—	38
Леринска	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	9
Костурска	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	4	—	—	—	2	—	3	2	1	—	1	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	23
Охридска	1	2	1	1	4	3	1	4	1	3	—	21	—	—	—	2	1	2	2	1	—	3	—	—	—	3	3	1	—	—	—	1	2	—	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42
Кичевска	—	2	—	—	—	—	2	3	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	10
Общо:	3	4	2	2	4	3	4	7	4	6	2	41	3	6	2	2	2	2	2	2	4	3	2	6	7	3	3	2	4	2	4	3	3	1	1	69	1	1	1	1	1	1	1	2	2	11	1	122
Изгорени християнски жищи.																																																
Битолска	97	—	77	93	—	—	15	—	—	222	240	744	—	—	300	—	13	—	—	35	213	—	91	161	499	—	—	13	—	9	1	—	—	—	—	1335	—	19	24	6	51	8	8	149	80	345	—	2424
Леринска	—	—	—	—	—	—	—	—	210	—	239	449	263	146	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	413	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	902
Костурска	—	—	—	—	—	—	—	—	356	—	—	356	—	476	—	—	—	—	—	—	—	—	—	165	932	—	—	—	200	—	160	115	60	—	120	2228	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	166	2750
Охридска	32	30	70	7	66	368	98	186	60	182	—	1099	—	—	—	138	4	83	135	68	—	184	—	—	—	147	181	21	—	—	—	1	3	—	—	965	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2064
Кичевска	—	125	—	—	—	—	78	105	—	—	—	308	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	133	—	—	—	—	—	—	133	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	65	—	506
Общо:	129	155	147	100	66	368	191	291	626	404	579	2956	263	622	300	138	17	83	135	103	213	184	91	326	1431	147	181	34	333	9	161	116	63	4	120	5174	40	19	24	6	51	8	8	149	145	450	166	8646
Убити и изклани християни.																																																
Битолска	20	—	16	14	—	—	—	—	—	129	24	203	—	—	30	—	1	—	—	5	12	—	2	53	56	—	—	3	—	11	2	—	—	—	—	175	—	7	18	16	9	4	6	15	12	87	49	514
Леринска	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	13	18	32	135	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	171	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	30	229
Костурска	—	—	—	—	—	—	—	—	38	—	—	38	—	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	85	—	—	—	19	—	15	25	4	—	17	255	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	120	413
Охридска	42	4	5	5	27	54	11	33	4	22	—	207	—	—	—	30	—	9	30	6	—	12	—	—	—	29	9	3	—	—	—	1	11	—	—	140	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	72	419
Кичевска	—	52	—	—	—	—	19	19	—	—	—	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	12	63	204
Общо:	62	56	21	19	27	54	30	52	47	151	37	556	32	215	30	30	1	9	30	11	12	12	2	63	141	29	9	6	58	11	17	26	15	4	17	780	10	7	18	16	9	4	6	15	24	109	334	1779
Обездомено християнско население.																																																
Битолска	590	—	474	466	—	—	120	—	—	1141	1474	4265	—	—	1850	—	77	—	—	140	1168	—	618	882	2886	—	—	70	—	94	38	—	—	26	—	7822	—	133	132	29	181	90	40	985	418	2008	—	14096
Леринска	—	—	—	—	—	—	—	—	855	—	1820	2675	1305	840	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2171	250	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250	—	5096
Костурска	—	—	—	—	—	—	—	—	2178	—	—	2178	—	2535	—	—	—	—	—	—	—	—	—	960	5081	—	—	—	1970	—	894	569	140	—	723	12372	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1100	15650
Охридска	200	316	395	50	500	2117	469	1537	476	1078	—	7138	—	—	—	856	30	451	920	374	—	1088	—	—	—	864	1221	175	—	—	—	6	21	—	—	6006	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13144
Кичевска	—	928	—	—	—	—	597	576	—	—	—	2201	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1111	—	—	—	—	—	—	1111	—	—	—	—	—	—	—	—	308	308	—	3620
Общо:	790	1244	869	516	500	2117	1186	2113	3509	2219	3294	16457	1305	3375	1850	856	107	451	920	514	1168	1088	618	1842	7967	864	1221	245	3081	94	932	575	161	26	723	29483	250	133	132	29	181	90	40	985	726	2566	1100	51606

повече невинни людье, отколкото да намалятъ броя на възстанишкитѣ сили. Да горишъ безпрѣпятственно цѣли села, да колишъ и убивашъ невинни людье, да безчестишъ беззащитни жени и моми и да грабишъ християнскитѣ имоти — е всѣкога по-прѣдпочтително, отколко да преслѣдвашъ въоржженни възстанници и всѣка минута да рискувашъ главата си . . . И войскитѣ прѣгърнаха тая тактика като най-ефикасно срѣдство противъ възбунтувалата се рая. Нѣщо повече даже: тая тактика бѣ прѣпоржчана и отъ самото централно правителство като най-пригодна противъ възстанишкото движение; защото, не трѣба да се забравя, че *дисциплинираниятѣ* армии и на *най-некултурниятѣ* страни нѣма да посѣгнатъ върху чуждия животъ, имотъ и честь въ такива размѣри, ако за това не получатъ широка свобода.

Първитѣ звѣрства и опустошения прѣзъ тоя мѣсецъ започнаха отъ Леринската кааза. На 1 августъ войскитѣ опожариха селата *Битуше, Раково и Неокази,* а на другия день — *Арменско* и *Ориовско,* както и четири села въ Костурската кааза — *Лобаница, Жупаница, Косинецъ* и *Орманъ.* На 5 августъ войскитѣ опепелиха двѣ села въ Битолската кааза — с. с. *Цѣръ и Дупени,* а на 6 с. м. — двѣ села въ Охридската кааза — с. с. *Свиница* и *Куратица.* По туй врѣме започна и планомѣрното движение на войскитѣ, поради което опустошенията и ужаситѣ се засилиха до най-висока степень. Въ Охридско ежедневно се горѣха по двѣ или три села, а на 11 августъ въ Битолската кааза (главно въ Рѣсенско), бидоха опожарени *четири* — с. с. *Ехла, Покървеникъ, Вълкодери и Перово.* Всѣки единъ отъ слѣдующитѣ дни броеше вече по нѣколко опожарени села въ разни мѣста на вилаета, чийто брой на 14 августъ достигна *до шестъ* (по три въ Костурско и Битолско), а на 15 с. м. — *до седъмъ* (четири въ Костурско и три въ Битолско). Отъ тая дата до края на мѣсеца Битолския край прѣдставляваше страховито пожарище и грозна човѣшка касапница! Въ всички каази на възстаналата мѣстность (особенно въ Битолската, Костурската и Охридската) ужаситѣ и опустошенията бѣха потрѣсающи! Кланьето надъ невинни людье и опожаряването на християнскитѣ села бѣха стигнали кулминационната си точка! Християнското население обезумѣло бѣгаше по планинитѣ, за да спаси живота си отъ озвѣрената армия. Закритъ задъ нѣкоя шубарка или пещера въ планината, съ дълбоко отчаяние спасения селенинъ глѣдаше, какъ домътъ му, наслѣденъ отъ дѣди и прадѣди, се прѣобръщаше въ пепелище, а имота му, спечеленъ съ кървавъ потъ, ставаше плячка на царскитѣ войници и жертва на страховититѣ пламъци... Съ страшна горестъ и потрѣсъ на душата той виждаше, какъ озвѣрелия и оскотѣлъ царски войникъ колеше най-близкитѣ му и наймили сжщества, безчестеше жена му, дъщеря му и даже маловъзрастнитѣ му дѣца... Той бѣ нѣмъ свидѣтель на всички тия ужаси и мерзости, извършени отъ крѣпителитѣ на султановия тронъ, безсиленъ да се противопостави на чудовищното зло... Роденъ и израстналъ въ робство, съ клюмнала на гждитѣ глава, съ рѣдко християнско търпѣние той прѣнесе това страшно наказание, което неговата мащѣха сждба му бѣ изпратила... Около 27 августъ ужаситѣ и опустошенията намалѣха. Прѣзъ останалитѣ четири дни на тоя мѣсецъ въ цѣлия вилаетъ станаха само двѣ опожарявания — по едно въ Леринската и Костурската каази (с. с. *Екши-еу* и *Апоскепъ*), — които бѣха и послѣднитѣ опожарявания въ тия двѣ каази.

Резултатитѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения прѣзъ м. августъ сж чудовищни! Прѣзъ тоя мѣсецъ бидоха *опепелени шестдесетъ и деветъ* християнски села (56·60% отъ общия имъ брой), *опожарени* 5174 кжщи (61% отъ общия имъ брой), *убити, изклани и живи изгорени* 780 души (44% отъ общия имъ брой) и *обездомени* 29483 души християни (57% отъ общия имъ брой). Мѣсецъ септемврий завари Битолския вилаетъ съ 110 *опепелени* християнски села (90%), 8130 *опожарени* кжщи (95%), 1336 *изклани* християни (75%) и 47940 *обездомени* клѣтници (93%)!

Прѣзъ м. *септемврии,* благодарение на дълбоко потресената обществена съвѣсть въ Европа, турскитѣ изстъпления въ Битолския вилаетъ значително намалѣха. Въ Костурската и Охридската каази опожаряванията бѣха вече окончателно спрѣли (въ възстаналитѣ мѣстности на тия каази не бѣха останали и християнски села за опустошение), а въ Лерин-

ската и Кичевската каази бидоха опожарени по едно село (въ първата с. *Любетино* — на 2/IX, а въ втората с. *Юдово* на 20/IX). Най-много опожарявания станаха въ Битолската кааза — *деветъ*, главно, въ Демиръ-Хисарската, Долно-Прѣспанската *(по четири)* и Рѣсенската *(едно)* нахии. Прѣзъ цѣлия тоя мѣсецъ въ Битолския вилаетъ бидоха *опепелени* 11 християнски села (9·60% отъ общия имъ брой), *опожарени* 450 кѫщи (5% отъ общия имъ брой), *убити и изклани* 109 души (6% отъ общия имъ брой) и *обсѫдомени* 2566 души християни (5% отъ общия имъ брой). Мѣсецъ септемврий, наистина, не донесе голѣми нещастия на християнското население, нъ за туй, той ги завърши и закрѫгли . . .

Върху общия брой на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Битолския вилаетъ говорихме по-горѣ, та намираме излишно повторно да поменваме, обаче, не можемъ да не дадемъ още една поразителна илюстрация за размѣритѣ на турскитѣ опустошения.

(Списъкъ на ограбения добитъкъ, на ограбеното и изгорено жито отъ аскера и башибозука въ Охридската кааза прѣзъ врѣме на възстанието).

Нахии	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ села	Причинени щети отъ аскера и башибозука: Ограбено: Говеда	Овци и кози	Коньс	Магарета	Жито въ 100 кгр.	Изгорено	Оцѣнка на загубитѣ въ левове*)
Охридска (Горна-Колъ)	1	с. Плакье	110	830	27	—	68	85	15125
	2	„ Свинища	173	2324	31	—	128	134	29476
	3	„ Рѣчица	32	748	9	—	29	75	8402
	4	„ Куратица	128	1423	73	—	125	150	25699
	5	„ Опейници	137	1725	37	12	165	120	24972
	6	„ Завой	125	529	7	3	20	63	11308
	7	„ Скребатно	83	836	21	4	—	85	12654
	8	„ Коселъ (Гор. и Дол.)	35	168	—	—	50	40	3752
	9	„ Велгощи	250	1520	45	6	95	82	28880
	10	„ Сируля	142	1139	35	7	—	65	18863
	11	„ Локочери	37	428	—	—	23	110	5962
	12	„ Мешеица	29	527	46	5	80	95	11375
	13	„ Горенци	34	138	—	—	200	—	4597
	14	„ Ороовникъ	19	59	—	—	85	—	2173
	15	„ Лѫжени	63	48	35	—	750	—	17270
	16	„ Ташъ-Морунища	38	220	14	—	200	—	6730
	17	„ Збѫжди	235	1764	31	—	180	—	28116
	18	„ Кѫржано	15	990	32	—	80	—	11185
	19	„ Присовяни	115	219	21	—	95	—	10223
	20	„ Локовъ	45	810	24	—	110	—	11015
Дебрецка (Горна и Долна)	21	„ Слатино	20	1600	8	30	—	350	16600
	22	„ Мраморецъ	158	1969	25	22	—	2 0	26658
	23	„ Кѫрбино	129	671	31	5	160	380	19461
	24	„ Турие	21	263	5	6	—	40	3839
	25	„ Сливово	25	183	4	2	—	130	4199
	26	„ Върбяни	45	110	8	4	—	310	6985
	27	„ Годивье	56	201	4	6	—	210	6845
	28	„ Лактинье	11	178	5	—	—	250	4707
	29	„ Сошани	40	40	5	—	300	—	5760
	30	„ Брѣжани	150	1890	21	—	280	193	26615
	31	„ Велмеи	194	1475	41	—	98	190	26287
	32	„ Лѣшани	119	886	16	14	120	180	16404
	33	„ Злести	68	825	17	2	250	—	9522
	34	„ Бѣлчища	218	—	48	21	230	175	17362
	35	„ Горно-Срѣдорѣче	35	—	14	—	89	65	4690
	36	„ Гъркоиоле	12	—	5	—	120	58	2880
	37	„ Оздолени	78	428	29	—	95	40	10932
	38	„ Ботунъ	116	656	19	—	140	50	13846
	39	„ Цървена-Вода	85	936	15	—	90	40	13114
Стружка	40	„ Мишлешово	12	—	3	—	265	—	3550
	41	„ Моронща	16	—	4	—	180	—	3000
	42	„ Драсланца	18	—	5	—	350	—	4900
	43	„ Глобочица	15	—	7	—	180	—	3250
Въ	43	села на Охридската кааза	3181	28226	827	149	5429	4045	537161

*) Спорѣдъ цѣнитѣ въ Охридско: 1 говедо — 50 лева, 2 овци — 10 л., 1 коза — 8 л., 1 конь — 100 л., 1 магаре — 30 л., 100 килограма жито — 10 лева,

(Списъкъ на ограбения добитъкъ, на ограбеното и изгорено жито и пр. отъ аскера и башибозука прѣзъ врѣме на възстанието въ една часть на Кичевската кааза).

Мѣстности	№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ села	Причинени щети отъ аскера и башибозука: Ограбено: Говеда	Ограбено: Овци и кози	Ограбено: Магарета	Ограбено: Кошари съ пчели (улица)	Ограбено: Жито въ 100 кгр.	Изгорено: Купи сѣно	Изгорено: Купи сѣно	Оцѣнка на загубитѣ въ левове*)	Забѣлѣжка
Г.-Кичево	1	с. Вранещица	76	136	—	40	41	—	—	5619	Освѣнъ тѫй, опустошени сѫ нивитѣ съ жито и пшеница въ с. Малкоецъ и Видрани (Горно Кичево); изгорени пазѣни: 54 въ с. с. Лахчани, 38 въ с. Душегубица и 20 въ с. Иванчища и ограбени и осквернени черквитѣ въ с.: Бѣлица, Свинища и Лахчани. Изброенитѣ тукъ загуби не влизатъ въ общата сума на загубитѣ.
Горно-Кичево Д.-Копачка	2	„ Карбуница	12	60	18	80	20	—	—	2470	
	3	„ Кладникъ	3	180	3	10	10	5	—	1715	
	4	Мон. „Прѣчиста“ . . .	—	13	—	—	10	—	—	235	
	5	с. Бѣлица	10	500	8	150	—	41	—	5790	
	6	„ Козица	1	52	3	—	—	—	—	478	
	7	„ Попъджани	—	—	—	8	—	—	—	64	
	8	„ Лахчани	20	300	10	150	—	235	58	10875	
	9	„ Душегубица	20	150	10	60	—	126	35	6395	
	10	„ Ехловецъ	25	200	10	—	—	—	—	2850	
	11	„ Иванчища	—	200	9	176	—	80	20	5178	
	12	„ Кленоецъ	3	13	—	20	50	35	60	4670	
	13	„ Яорецъ	—	150	—	—	—	—	—	975	
	14	„ Добрѣноецъ	—	80	2	—	—	—	—	580	
Въ	14	села на Кичев. кааза . .	170	2034	73	694	131	525	173	47894	

Горнитѣ два списъка сѫ най-ярката иллюстрация на грозната турска опустошителность въ Битолския вилаетъ. Съ чудовищнитѣ си цифри, неподлѣжащи на оспорване, тѣ краснорѣчиво говорятъ за ония грамадни материални загуби (независимо отъ опожаренитѣ кѫщи, покѫщнина, ограбени скѫпоцѣнности и пр. пр.), които опустошителната рѫка на турската официална власть причини на християнското население. Особенно поразителенъ е списъка на турскитѣ опустошения въ Охридската кааза, гдѣто загубитѣ *само въ добитъкъ и храна* възлизатъ на повече отъ *половинъ милионъ лева!* И слѣдъ подобна колосална опустошителность, никого не трѣбва да очудва даже днесь, слѣдъ една година, страшното извѣстие, че християнитѣ въ Охридско, оставени само съ по една изпатена глава на голитѣ си рамена, безъ подслонъ, безъ покривка, безъ имотъ — *грози гладна смърть!* . . . А такива бѣха размѣритѣ на турската опустошителность и въ Костурската, и въ Леринската, и въ Кичевската (както показва и самия списъкъ), па даже и въ Битолската кааза (особенно въ Рѣсенската нахия). Да коментираме повече турската опустошителность въ тоя край — намираме за излишно, понеже езика на горнитѣ два списъка е много по краснорѣчивъ и убѣдителенъ и отъ най-силнитѣ фрази . . .

Мѣсецъ *октомврий* завари християнското население въ Битолския вилаетъ въ най-отчаянно и най-мизерно положение. Планинитѣ бѣха изпълнени съ грамадна гладна и гола християнска масса, блуждающа като призракъ всрѣдъ осланенитѣ храсталяци и голи пущиняци, немилостиво преслѣдвани отъ озвѣрената армия на *„милостивия баща“* . . . . Съ настѫпването на студътъ и съ падането на първитѣ снѣгове животътъ на тия клѣтници стана още по-тягостенъ, по-ужасенъ. Планината стана вече негостоприемна за тѣхнитѣ голи и изтощени тѣла, а гладътъ по най-сериозенъ начинъ започна да заявява своитѣ права — случаитѣ на *гладна смърть* се зачестиха! . . . . А прѣдъ такава смърть има ли нѣкакво значение турския ятаганъ? И прѣдъ тая нова и неимѣющa равна бѣда, цѣлата бездомна, гола, гладна и клѣта масса, като по нагонъ напусна безнадѣжното си укривалище и наводни пепелищата и уцѣлѣлитѣ християнски села съ пружена омърша-

*) Цѣнитѣ сѫ сѫщитѣ, както и въ Охридско: 1 купа сѣно съдържа 5 коли, а колата струва 10 лева.

вела ръка *за кора хлѣбъ!* . . . . . Картината бѣ потрѣсающа! . . . . Тя дълбоко пократи сърдцата на тѣхнитѣ едноплѣменници, до които турската опустошителна ръка не бѣ се докоснала. Тѣ широко разтвориха вратитѣ на своитѣ домове, подслониха голѣма часть отъ тия клѣтници и раздѣлиха съ тѣхъ уцѣлѣлия залъкъ. Прѣдъ тая страшна напасть не закъсне да се притече въ помощь и обществената благотворителность на Балканскитѣ държавици и Европа, главно въ Англия. На бързо изникнаха благотворителни комитети, организира се широка помощь, основаха се болници, сиротопиталища и, срѣщу неимовѣрни усилия, можя да се спаси едно петдесѣть-хилядно християнско население отъ гладна и гола смърть! . . . Само едно сърдце — сърдце кораво и жестоко не трогна тая потрѣсающа и ужасна картина — сърдцето на официалната турска власть, сърдцето на „милостивия баща" Султанъ Хамидъ! Прѣдъ тоя ужасъ, създаденъ по негово повѣление, неговото сърдце злорадствуваше и, само когато широката благотворителность на състрадателнитѣ и человѣколюбиви дружества се притече въ помощь, Султанъ Хамидъ *благоволи* да отпусне по нѣколко мизерни грошове за умирающата отъ гладъ и студъ непокорна рая . . . . Впрочемъ, ония, които възставатъ срѣщу неговата тираническа власть, ония, които изпитватъ жестоката негова дѣсница, никога не сж се и надѣвали на неговата „бащинска милость" . . .

II. Турски звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ.

Възстанишкото движение въ Одринския вилаетъ, както поменахме и въ прѣдидущия отдѣлъ на настоящето изложение, се прояви само въ сѣверо-източната му часть, въ така нарѣчения *Лозенградски санджакъ,* въ каазитѣ: *Лозенградска, Малко-Търновска, Ахтоболска* (или Василикоска) и *Визенска.* Както трѣбваше и да се очаква, турскитѣ звѣрства и опустошения се ограничиха само въ тоя санджакъ, главно, въ токо-що споменатитѣ възстанали каази. Понятие за тия звѣрства и опустошения, които по и размѣръ не отстжпватъ на ония въ Битолския вилаетъ, ще дадатъ слѣдващитѣ кратки бѣлѣжки за всѣка кааза отдѣлно.

1. — Лозенградска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата кжщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ и пострадали християнски села, брой на опожареннитѣ кжщи, на обездоменитѣ жители, на изклانитѣ християни и на обезчестенитѣ и плѣнени жени и момиа. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Лозенградската кааза обгръща 71 села (включително Лозенградъ и Бунаръ-Хисаръ), съ 11.200 кжщи и 65063 души жители.

Отъ селата: 24 сж християнски, 33 мухамедански и 14 смѣсени.

Отъ кжщитѣ: 9000 сж християнски, 3500 мухамедански, а останалитѣ еврейски и други.

Отъ жителитѣ: 46568 сж християни, 17410 мухамедани, а останалитѣ отъ разни народности.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 72% отъ цѣлото население.

Въ Лозенградската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Кулата* е християнско село отъ 80 кжщи. На 23 августъ редовна войска нападна това село, ограби го до игла и *цѣлото опожари. Убити и изклани* сж деветь души, между които сж: Киро Стояновъ, Тодоръ Стаматовъ, Кончо Костадиновъ, Ив. Георгиевъ, Петко Стояновъ, Георгина Калугерка, Райка Стойкова и др. *Обезчестени* сж отъ аскера 16 жени и момиа, между които сж: Цона Иванова, Тодора Стоянова, малката дъщеря на послѣдната и др. Отъ това село 40 семейства избѣгаха въ България, а останалитѣ се пръснаха изъ горитѣ.

2) *Ериклеръ* е смѣсено село отъ 100 християнски и 200 мухамедански кѫщи. На 24 августъ аскеръ и башибузукъ нападна християнскитѣ кѫщи, всички ограби и *60 опожари*. Прѣдъ очитѣ на женитѣ и дѣцата *аскера изкла* 45 души мѫжѣе. Близу до селото бидоха *изсѣчени на парчета* 15 души керемидчии. Двама лозенградски касапи-християни, дошли по това врѣме въ селото за стока, бидоха *заклани*. Между многото жертви отъ това село, извѣстни сѫ имената на слѣднитѣ: Пейо Камбуровъ, Яни Тодоровъ, Тодоръ Дюлгеровъ, синоветѣ на послѣдния Димитъръ и Яни, Ив. Милевъ, Дим. Германовъ, Яни Чолаковъ, Никола Димитровъ, Ив. Яневъ, Георги Арабаджиевъ, Ив. Калинковъ, 10-годишнитѣ дѣца Тодоръ и Яни Костови и др. Аскера *плѣни и откара въ харемитѣ* 12 красиви жени и моми. Много отъ жителитѣ на това село избѣгаха въ България.

3) *Куру-Дере* е християнско село отъ 350 кѫщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нахълтаха въ това село, покѫщнината ограбиха, храната задигнаха, добитъка откараха и *180 кѫщи опожариха. Цѣли 14 семейства станаха жертва на пламъцитѣ. Убити и изклани* сѫ 10 души селени, между които: Христо Диновъ, Пандели Велички, Хр. Михаиловъ, Панайотъ Янковъ, Павелъ Георгиевъ, Георги Тодоровъ, Антонъ Велички, Мих. Стояновъ, Георги Наковъ и др. Около 200 семейства, които успѣха да избѣгатъ отъ селото, аскера и башибузука застигна при мѣстностьта „*Лисово*“ и *повече отъ половината изкла*. Само сто жени и дѣца прѣминаха въ България Това село биде екзекутирано отъ 25—29 августъ.

4) *Урумъ-Бегли* е християнско село отъ 200 кѫщи. На 26 августъ редовна войска нападна селото, всичко ограби и *35 кѫщи изгори*. Слѣдъ нѣколко дена аскера повторно нахълта въ селото и *закла* единъ селенинъ. Селския свѣщеникъ попъ Димитъръ ведно съ 12 души първенци, аскера задигна съ себе. Между турскитѣ села Авджикъ и Авренъ *свѣщенника биде съсѣченъ*. И другаритѣ му бидоха *изклани*, нъ труповетѣ имъ не се намѣриха.

5) *Българско-Кадиево* е християнско село отъ 130 кѫщи. На 28 августъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, ограбиха го до игла *и цѣлото изгориха. Аскера затвори въ една кѫща 30 души мѫже, жени и дѣцѣ, подпали кѫщата и всички живи изгори. Той съблѣче голи 35 жени и моми, застави ги да играятъ хоро́, изнасили ги и, слѣдъ туй — всички изкла!* Между тия мѫченици сѫ: Митре Стояновъ, Коста Ивановъ, Юрданъ Ангеловъ (10-годишенъ), Стойче Стояновъ, Проданъ Ралевъ (12-годишни), Радка Недѣлева (11-годишна), Мария Филипова, (6-мѣсечна,) Стойка Недѣлкова, Рачка Станчева, Баба Тодора и др. На 28 септемврий нѣколко жени, бѣгайки за България, бидоха *убити* до самата граница, между които сѫ: Мария Стоянова, Ерина Стоянова и др. три жени. *Тешко биде ранена* младата Стана Иванова и занесена на лѣчение въ Лозенградската болница.

6) *Корията* е християнско село отъ 80 кѫщи. На 28 августъ войска и башибузукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и *цѣлото опожариха. Убити и изклани сѫ* 67 души, между които: Ив. Явашевъ, Стойко Николовъ, Митре Стойковъ, Баба Мара, 6-мѣсечното дѣте Тодорка, Дѣдо Калѫчъ, Ст. Калѫчевъ, Стойко Христовъ, жена му Катерина съ 40-дневното си дѣте и др. *Три цѣли семейства изгорѣха въ пламъцитѣ. Единъ старецъ и една жена бидоха изгорени въ купа сѣно*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България.

7) *Канаритѣ* (Голѣмо и Малко) сѫ християнски села отъ 75 кѫщи. На 28 августъ единъ табуръ войска съ артилерия обсади и двѣтѣ тия села, *бомбардира ги и обърна въ пепелища*. 34 семейства, на брой 170 души, които се намираха въ селото, *изгинаха*. Спасиха се само находящитѣ се по работа въ полето.

8) *Пирокъ* е християнско село отъ 150 кѫщи. На 28 августъ аскеръ и башибузукъ нахълтаха въ селото, всичко ограбиха и *цѣлото изгориха. Изклани* сѫ 12 души мѫжѣе и жени, между които: Потировъ и двѣтѣ му дъщери Злата и Юрдана, Папазовъ, жена му и др. Жената Рада Василева и едно момче *аскера изсече на кѫсове и хвърли въ пламъцитѣ*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България; останалитѣ се пръснаха по горитѣ.

9) *Тишъ-Тепе* е християнско село отъ 100 кжщи. На 29 августъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и *цѣлото опожариха.* Осъмъ семейства *погинаха въ пламъцитѣ.* Около 15 семейства бидоха *изклани.* Останалитѣ се пръснаха по горитѣ. Двайсе и четири жени и моми бидоха *обезчестени.* Шесть хубавици *аскера отвлѣче по харемитѣ.*

10) *Едига* е християнско село отъ 110 кжщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ нападна селото. Голѣма часть отъ жителитѣ още прѣди идванието му избѣгаха въ планината. Останалитѣ, разчитвайки на нѣкаква „турска милость", останаха въ селото. Тѣ даже изпратиха специална депутация да посрѣщне войската, нъ скжпо отплатиха — цѣлата депутация биде *изклана!* Аскера ограби всичко, запали и *изгори 55 кжщи* и убиваше всѣкиго, който се опиташе да избѣга. Повече отъ 30 души мжжье, жени и дѣца отъ това село бидоха *избити, изклани или живи изгорени.*

11) *Кавакли* е християнско село отъ 400 кжщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ селото, ограби го до игла и *20 кжщи изгори.* Около 40 души мжжье, жени и дѣца бидоха *изклани,* между които сж и Темелко Димитровъ, Митре Георгиевъ, Коста и Ставраки Атанасови и др. Двама селени отъ това село, които аскера залови въ с. Ковчазъ, както и други двамина отъ послѣдното село — бидоха *обѣсени!* 28 жени и моми бидоха *обезчестени,* а шесть селски красавици — *отвлечени по харемитѣ.*

12) *Алмаджикъ* е смѣсено село отъ 120 мухамедански и 40 християнски кжщи. На 30 августъ аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, всички християнски кжщи ограбиха и *20 опожариха.* Около 20 семейства, на брой 95 души, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха *изклани.* Селенина Костадинъ биде заловенъ отъ едно отдѣление аскеръ и подложенъ на страшни мжчения, за да се признае за възстанникъ. Когато това направи, *аскера отрѣза ржцетѣ му и извади очитѣ му!...* На другия день негови съселяни го намѣриха падналъ въ една воденица, извадиха го, нъ слѣдъ единъ день тоя клѣтникъ умрѣ въ страшни мжки. Десетъ най-красиви жени и моми бидоха *отвлѣчени* по турскитѣ кжща въ селото и *потурчени.*

13) *Ениджия* е християнско село отъ 400 кжщи. На 2 септемврий единъ табуръ аскеръ навлѣзе въ селото, ограби го и *15 кжщи изгори. Изклани* сж 18 души селени, между които: Митре Илиевъ, Никола Георгиевъ, Костадинъ Николовъ, Андрѣй Димитровъ и др. Шестъ най-красиви моми *аскера отвлѣче въ харемитѣ.* Единъ селенинъ, преоблѣченъ въ женски дрѣхи, опита се да избѣга, нъ биде заловенъ. Това даде поводъ аскера *да съблича гола* всѣка жена, за да не би между послѣднитѣ се криятъ прѣдрѣшени мжжье. Причина да не бжде изгорено цѣлото село е френския вицеконсулъ въ Лозенградъ, извѣстния богаташъ Дидопулосъ, който бѣ откупилъ десетъка въ Ениджия и, по негово настояване, изгарянето биде отложено слѣдъ прибирание на хранитѣ. Голѣма частъ отъ жителитѣ на това село избѣгаха въ България.

14) *Раклица* е християнско село отъ 100 кжщи. На 4 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, ограбиха го и отъ четиритѣ страни запалиха. *Изгорѣха всички кжщи.* Поради една афера прѣзъ м. Юний (1903 г.) много селени отъ това село бѣха арестувани въ Лозенградъ. Семействата имъ, за да бждатъ по-близо до тѣхъ, отидоха да живѣятъ въ града. Освенъ тѣхъ, отъ страхъ, и много други семейства се прѣселиха въ града. Така щото, когато селото биде нападното отъ аскера и запалено, малцина жители бѣха останали въ него. Четиренайсе семейства, на брой 56 души, *станаха жертва на пламжцитѣ,* а други, които искаха да се спасятъ, *бидоха избити и изклани* отъ аскера. Между погиналитѣ сж: Атанасъ Саевъ, баба Руска, 40-дневното пеленаче Илия, 8-годишното момиче Ангелина, Янаки Парашкевовъ, Златка Митрева (8 годишна), Райна Митрева (12-дневно пеленаче), Марийка Стерйова (10-годишна) и др. Само петима отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България. До селото се намиратъ Лозенградскитѣ укрѣпления, та разрушението на това село бѣ стратегическа необходимость...!

15) *Коево* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 95 кѫщи. На 18 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ навлѣзоха въ това село, ограбиха го до игла, храната задигнаха, добитъка откараха и *25 кѫщи опожариха. Изклани* сѫ отъ аскера 8 души, между които: дѣдо Тамянъ, Манолъ Продановъ, Калоянъ Митревъ и др. *Обезчестени* сѫ повече отъ 70 жени и моми, между които сѫ: Стана М. Палазова (16 год.) и Георгина Михалева (жена). Четиренайсе най-красиви моми бидоха *отвлѣчени въ турскитѣ хареми* по с. с. Азмачево и Турско-Кадиево.

16) *Бунаръ-Хисаръ* е нахийски градецъ съ 600 християнски и 100 мухамедански кѫщи. Квартирующия аскеръ въ тоя градецъ прѣзъ всичкото врѣме на възстанието систематически нападаше християнскитѣ махали и ги ограбяше. Убийствата на християни бѣ нѣщо обикновенно. *Убити* сѫ въ мандритѣ имъ отъ аскера: М. Костантиновъ, Ставре Димитровъ и Георги Ененята; други двамина сѫ *убити* въ полето при беритбата на кукуруза. Съпругата на Ив. Костантиновъ и дъщеритѣ му Мария (омѫжена) и Елена (мома на 17 години) сѫ *обезчестени* въ кукурузитѣ, а самия Иванъ, синъ му Костадинъ и зетъ му Георги Кириловъ — *бити сѫ до смъртъ и счупени рѫцетѣ и краката имъ!* Сѫщата участъ постигна и сестритѣ Каля и Мария Димитрови и 15-годишната дѣвойка Стана Костадинова. Послѣдната биде *грабена* отъ чешмата, държана въ турски рѫцѣ два дни и пусната *полумѫртва*... Въ това градче аскера *опожари 40 кѫщи.*

Освенъ тия 16 християнски села, жестоко пострадаха, (безъ, обаче, да бѫдатъ опожарени) и слѣднитѣ:

17) *Яна* е християнско село отъ 380 кѫщи. На 29 августъ пълчища редовенъ аскеръ и башибозукъ нахлуха въ това село и до игла го ограбиха. *Обезчестени* бидоха 48 жени е мóми. Най-красивитѣ отъ тѣхъ, на брой 14, бидоха *отвлѣчени по харемитѣ. Убити и изклани* сѫ 16 души, между които: Стоянъ Атанасовъ, Георги Гайдарджията, Киро Стояновъ, Апостолъ Стояновъ, Гавазовъ, Дим. Костадиновъ, Никола Яневъ, Тома Георгиевъ, Петко Гайдиевъ, Стоянъ Арабаджиевъ и др.

18) *Кешерликъ* е смѣсено село отъ 60 християнски и 60 мухамедански кѫщи. На 2 септемврий аскеръ и башибозукъ нападнаха християнскитѣ кѫщи и ги ограбиха. Още прѣди пристиганието на аскера голѣма часть отъ християнитѣ избѣгаха. Около 30 души, които останаха въ селото, бидоха *изклани*; между тѣхъ сѫ: Коста Митревъ, Петко Стойковъ, Недѣлчо Георгиевъ, Ст. Николовъ, Стойко Тодоровъ, Тодоръ Георгиевъ и пр. Десетъ красиви жени и моми бидоха *отвлѣчени въ турскитѣ кѫщя* и *потурчени.* Други десетъ красиви момичета аскера залови при бѣганието имъ за България, *обезчести* и *силомъ потурчи.* Слѣдъ нѣколко дни три отъ тѣхъ успѣха да избѣгатъ въ България.

19) *Колибитѣ* е християнско село отъ 30 кѫщи. На 3 септемврий редовенъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това селце, добитъка откараха, храната задигнаха и всички кѫщи ограбиха. Всички жители избѣгаха къмъ Бунаръ-Хисаръ и Люле-Бургазъ. *Отлечени* сѫ двѣ момичета. *Убити* сѫ Нейчо Стояновъ и Георги Кацаунина.

20) *Лозенградъ* е мютесарифски центъръ съ 2400 християнски и 500 мухамедански кѫщи. Прѣзъ врѣме на възстанието два албански баталиона квартируваха въ тоя градъ и безнаказано вършѣха грабежи, убийства, безчестия и разни буйства. Християнитѣ се убиваха и съсичаха по срѣдъ улицитѣ. На единъ евреинъ *войници отрѣзаха рѫцѣтѣ;* на единъ християнинъ *изкъртиха долната челюсть и, слѣдъ туй, го убиха.* Войницитѣ нападнаха самия затворъ, за да избиятъ затворенитѣ християни. Жандармерийския офицеръ, който пазеше затвора, се възпротиви и *биде убитъ.* Десетъ минути вънъ отъ града, въ лозята, *бидоха съсѣчени* четирма души християни. На богаташа Дидопулосъ, който е и почетенъ френски вицеконсулъ, бидеха *изпочюпени* прозорцитѣ и вратитѣ. Четири красиви моми бидоха *отвлѣчени въ харемитѣ.* На християнскитѣ кѫщи турцитѣ поставяха особени знаци, за да бѫдатъ нападнати при първъ случай. Градътъ околовръстъ бѣ обграденъ съ войска и никому не се позволяваше нито да влѣзе, нито да излѣзе отъ него. Между *убититѣ* сѫ: Стойко Яневъ, Василъ Дининъ, Георги Димитровъ, Вълчо Драгановъ, Зафираки Аргировъ и други.

Тия сѫ най-пострадалитѣ села въ Лозенградската кааза. Разбира се, не бѣ по-добра участьта и на другитѣ, въ които аскерскитѣ зулуми, грабежи и безчинства не спрѣха прѣзъ всичкото размирно врѣме. По-точно понятие за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тая кааза ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Лозенградската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кѫщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѫщи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
1	с. Кулата	80	—	440	—	80	100·00	24	5·40	16	—	416	100·00	23/VIII
2	„ Ерикленъ	100	200	540	1100	60	60·00	32	6·00	—	12	320	59·30	24/VIII
3	„ Куру-Дере	350	—	1900	—	180	51·40	230	12·10	—	—	800	42·10	25/VIII
4	„ Урумъ-Бегли	200	—	1100	—	35	17·50	18	1·20	—	—	180	16·40	26/VIII
5	„ Кадиево (Българско) .	130	—	700	—	130	100·00	65	9·30	35	—	670	100·00	28/VIII
6	„ Курията	80	—	420	—	80	100·00	67	15·90	—	—	353	100·00	28/VIII
7	„ Канаритѣ	75	—	380	—	75	100·00	170	44·80	—	—	210	100·00	28/VIII
8	„ Пирокъ	150	—	820	—	75	50·00	12	1·40	—	—	400	48·80	28/VIII
9	„ Ташъ-Тепе	100	—	580	—	100	100·00	80	13·80	24	6	500	100·00	29/VIII
10	„ Едига	110	—	670	—	55	50·00	30	4·50	—	—	310	46·30	30/VIII
11	„ Каваклий	400	—	2400	—	20	5·00	44	1·80	28	6	110	4·60	30/VIII
12	„ Алмаджикъ	40	120	250	680	20	50·00	95	38·00	—	10	120	48·00	30/VIII
13	„ Ениджия	400	—	2200	—	15	3·70	18	0·80	14	6	80	3·60	2/IX
14	„ Раклица	100	—	460	—	100	100·00	56	12·20	—	—	404	100·00	4/IX
15	„ Коево	95	—	450	—	25	26·30	8	1·80	70	14	120	26·70	18/IX
16	„ Бунаръ-Хисаръ . . .	600	100	3200	500	40	6·70	5	0·20	6	—	220	7·00	6/VIII—14/IX
55	населени мѣста	5990	3080	30058	15125	—		65	—	48	37	—	—	—
71	населени мѣста на Лозенградската кааза	9000	3500	46568	17410	1090	12·10	1025	2·20	241	91	5213	11·30	6/VIII—18/IX

И тъй, отъ 24-тѣ християнски и 14-тѣ смѣсени села въ Лозенградската кааза пострадаха 13 християнски и три смѣсени, *шесть* отъ които (християнски) сѫ *съвършенно опепелени, петъ* (3 християнски и 2 смѣсени) — *наполовина* и *петъ* (християнски) — *отчасти!* Отъ християнскитѣ кѫщи въ тая кааза сѫ *опожарени* 1090 (12·10%), *убити* и *изклани* сѫ 1025 души (2·20%), *обезчестени* сѫ 241 жени и моми, *плѣнени* 91 красавици и *обездомени* сѫ 5213 души (13·30%) християнски жители! Значи, турската опустошителность въ тая кааза избѣгнаха само 11 християнски и 7 смѣсени села, обаче и тѣ бидоха ограбени и мнозина отъ жителитѣ имъ изклани. Повече отъ *двѣ-трети* християнско население въ пострадалитѣ села избѣга въ България само съ изпатената си глава на голитѣ рамена. Броя на изкланитѣ християни въ тая кааза най-краснорѣчиво говори за оная грозна сѣчь, която извърши редовната турска войска! И трѣбва да се признае, че турската кърволочность въ Одринския край бѣ много по-голѣма отъ тая въ Битолско. Както говорятъ и отдѣлнитѣ бѣлѣшки за пострадалитѣ села, тукъ сѫ извършени сѫщински касапници надъ човѣшки сѫщества . . .

2. — Малко-Търновска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнско население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ и пострадали християнски села, брой на опожаренитѣ кѫщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ и плѣнени жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Малко-Търновската кааза обгрѫща 53 села (включително и Малко-Търново), съ 3960 кѫщи и 21140 души жители.

Отъ селата: 47 сѫ християнски (включително и М.-Търново) и 6 мухамедански.

Отъ кѫщитѣ: 3590 сѫ християнски и 370 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 19200 души сж християни и 1940 мухамедани.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 90% отъ цѣлото население.

Въ Малко-Търновската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

1) *Паспалово* е християнско село отъ 120 кжщи. На 20 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, храната задигнаха, кжщята ограбиха и *цѣлото опожариха.* Уцѣлѣха само 5 крайни кжщи. *Избити и изклани сж* 18 души селени, между които сж: Стоянъ Стоевъ, Димо Чешмеджиевъ, Конст. Желѣзковъ, Атанасъ Стоевъ, Желѣзко Мухтарина, Георги и Петко Милйови, Дуко Кехаята, Дим. Велчевъ, Сотиръ Костадиновъ, Ник. Стояновъ, Петко Стерйовъ, Дим. Костадиновъ и др. Почти всички семейства избѣгаха по горитѣ. Голѣма часть отъ тѣхъ прѣхвърлиха и въ България.

2) *Стоилово* е християнско село отъ 160 кжщи. На 20 августъ пѣхота съ артилерия нападна това село, ограби го до игла и *40 кжщи разруши и изгори. Изклани* сж 28 души мжжье, жени и дѣца. Почти всички жители избѣгаха въ България, безъ да взѣматъ съ себе даже риза на гърба си.

3) *Цикнихоръ* е нахийски центъръ съ 100 християнски кжщи. На 20 августъ аскеръ и башибузукъ нахълтаха въ това село, всичко ограбиха и *20 кжщи опожариха.* Около 30 семейства успѣха да избѣгатъ въ България, а останалитѣ се пръснаха изъ горитѣ. Осъмъ жени и моми бидоха *отвлѣчени* отъ башибузука, между които сж Кина Маврова съ дъщеря си Жека.

4) *Велика* е християнско село отъ 110 кжщи. На 24 августъ два табура аскеръ, квартирующъ въ Самоковъ, и една горска батарея нападнаха това село, покжщнината ограбиха, храната изгориха, добитъка откараха, *селото бомбардираха и 25 кжщи разрушиха и опожариха.* Осъмъ семейства *погинаха* отъ гранатитѣ и пламъцитѣ. *Избити и изклани* сж 28 души мжже и жени, между които сж: баба Нака, Хрисулъ Георгиевъ, Ив. Георгиевъ, Никола Димитровъ и др. Около 15 души избѣгали селени се прѣдадоха на властьта, нъ всички бидоха *изтѣзавани и затворени.* Трима отъ тѣхъ — Драгой Стойновъ, дѣдо Велко и Яни Ставревъ *умрѣха* въ Самоковския затворъ. Около 80 семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България.

5) *Чеглаикъ* е християнско село отъ 90 кжщи. На 24 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, всичкитѣ кжщя ограби, храната задигна, добитъка откара и *цѣлото село изгори.* Тринайсе души мжжье, четири жени и осъмъ момичета *(прѣдварително изнасилени)* бидоха *изсѣчени на кгсове! Главата* на Стаматъ Тодоровъ биде отнесена въ Лозенградъ, *като глава на комита!* Момъкътъ Киро биде *изнасиленъ* отъ аскера и сетнѣ *заклянъ.* Всички семейства отъ това село избѣгаха по горитѣ. Около 60 отъ тѣхъ потърсиха прибѣжище въ България.

6) *Керацинoво* е християнско село отъ 40 кжщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ това село, всичко ограби и *10 кжщи изгори.* Шестима овчари бидоха *убити,* а стадата имъ отвлѣчени. *Заклани* сж отъ това село 14 мжжье и жени, между които сж и Георги Димовъ, Димо Якимовъ, дъщеря му и др.

7) *Мегалово* е християнско село отъ 60 кжщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, ограби го до игла и *10 кжщи изгори. Изклани* сж отъ аскера 8 души селени, между които е и Илия Янчовъ. Всички семейства се пръснаха по горитѣ, много отъ които успѣха да избѣгатъ въ България. При бѣганието баща *удушиха* малкитѣ си дѣца, за да не бждатъ издадени отъ плачътъ имъ. Така, Киро Ивановъ *закла* малкото си дѣте. Една жена изъ пжтя роди близначета, *захвърли* ги и продължи пжтя . . .

8) *Конакъ* е християнско село отъ 80 кжщи. На 25 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, покжщнината ограби, храната задигна, добитъка откара и *10 кжщи изгори. Избити и изклани* сж 14 души мжжье и жени. *Изнасилени* сж отъ аскера 6 жени и моми. Почти всички семействае се пръснаха изъ горитѣ, а мнозина избѣгаха въ България.

9) *Гъокъ-Тепе* е християнско село отъ 200 кжщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ навлѣзе въ това село, цѣлото ограби и *25 кжщи изгори.* Изгорена е и селската черква. *Из-*

клани сж отъ аскера 30 души мжжье и жени, между които: Коста Кехая, Цвѣтко Кехая, Никола Тодоровъ и др. Почти всички семейства отъ това село избѣгаха въ България.

10) *Граматиково* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 300 кжщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нападна това село и го *екзекутира прѣзъ три дена.* Всичката покжщнина биде ограбена, храната задигната на кола и откарана въ с. с. Кости, Брадилово, Труля и Енидже-Кьой. *75 кжщи отъ това село бидоха изгорени. Изгорени сж сжщо и всички граматишки колиби, на брой повече отъ 300. Изклани и избити* сж отъ това село повече отъ 45 семейства, на брой 240 души мжжье, жени и дѣца. Около 200 семейства успѣха да избѣгатъ въ България.

Изгорени сж отъ аскера и слѣднитѣ граматишки чифлици:

11) *Ляповци* — 8 кжщи. *Обезчестени* сж три жени.

12) *Шоповци* — 15 кжщи. *Изклани* сж 8 души.

13) *Калдъръма* — 8 кжщи. *Изклани* сж 6 души.

14) *Хаджи-Станка* — 15 кжщи. *Изклани* сж петима.

15) *Мокрешево* е християнско село отъ 50 кжщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нахлу въ това село, ограби го до игла и *25 кжщи изгори. Изклани и избити* сж 14 души мжжье, жени и дѣца, между които: Георги Томовъ, Стоянъ Михаиловъ, Георги Константиновъ, Станю Николовъ (7-год.) и др. Твърдѣ малко семейства отъ това село избѣгаха въ България. Останалитѣ дълго врѣме се скитаха изъ планинитѣ.

16) *Сърмашикъ* е християнско село отъ 180 кжщи. На 26 августъ редовенъ аскеръ нападна селото, всичко ограби, храната задигна, добитъка откара и *40 кжщи изгори. Изклани и избити* сж отъ аскера 28 души мжжье, жени и дѣца. Всички семейства отъ това село избѣгàха въ България.

17) *Дере-Кьой* (нахийски центъръ) е християнско село отъ 220 кжщи. На 27 августъ редовенъ аскеръ съ артилерия нападна това село, всичката покжщнина ограби, храната задигна и *158 кжщи разруши и изгори. Убити и изклани* сж 18 души мжжье и жени, между които: Тодоръ Кехая, Христо Купеновъ, Георги Качака, Василъ Николовъ, Тодоръ Кленчевъ и др. *Изтезавани сж до смърть* мнозина селени, между които: Никола Миновъ, Георги Вълчевъ, Дим. Калмаровъ и др. Около 150 семейства отъ това село избѣгаха въ България; останалитѣ се пръснаха по горитѣ и до късна есень скитаха изъ тѣхъ.

18) *Кара-Дере* е християнско село отъ 120 кжщи. На 28 августъ редовенъ аскеръ и башибузукъ нападнаха това село, всичко ограбиха и *20 кжщи изгориха. Убити и изклани сж* 19 души мжжье, между които: Георги Стояновъ, Стаматъ Станковъ, Димо Стояновъ (изсѣченъ на парчета) и др. *Изклани* сж и много жени, между които — Ирина Стириянова, Ирина Георгиева и др. Вънъ отъ село сж *изклани* 38 души мжже, жени и дѣца. Твърдѣ малко семейства отъ това село избѣгаха въ България.

19) *Камилитѣ* (Горна и Долна) сж християнски села отъ 100 кжщи. На 30 августъ редовенъ аскеръ едноврѣменно нападна тия двѣ села всичко ограби и само *5 кжщи изгори. Убити и изклани* сж 16 души селени, между които: Пейо Митревъ, Манолъ Ивановъ, Михаилъ Маноловъ, Ив. Саватовъ и др. Три семейства, които не успѣха да избѣгатъ, бидоха *изклани. Заклана* е и Кера Стоянова съ тритѣ си дѣца. Аскера *отвлѣче по харемитѣ* 12 красиви жени и моми. Отъ това село само 20 семейства прѣминаха въ България; останалитѣ дълго врѣме скитаха изъ горитѣ.

20) *Кладъра* е християнско село отъ 100 кжщи. На 3 септемврий пѣхота и артилерия навлѣзоха въ това село, всичко ограбиха и *80 кжщи разрушиха и опожариха. Изгорени* сж и кладарскитѣ колиби, на брой 120. Повече отъ 140 души отъ това село сж *изклани* при бѣганието. Само 50 семейства прѣминаха въ България.

Изгорени сж отъ войската и слѣднитѣ *Кладарски чифлици:*

21) *Ликуди* — 10 кжщи. *Изклани* сж трима и *изнасилени* двѣ жени.

22) *Мучиево* — 6 кжщи. *Изклани* сж петима и *обезчестени* шесть жени.

23) *Зибка* — 8 кжщи. *Убитъ* е единъ селянинъ.

24) *Карието* — 6 кжщи. *Изклани* сж четрима души.

25) *Браяново* — 4 кжщи. *Обезчестена* е една жена.

Освенъ горнитѣ села и чифлици *аскера ограби и опепели* и слѣднитѣ малки християнски селца, колиби и махали:

26) *Морфово* — 20 кжщи. *Убити* сж 5 души селени, *обезчестени* двѣ жени.

27) *Сърпачица* — 14 кжщи. *Убити и изклани* сж четрима.

28) *Бабина-Нива* — 13 кжщи. *Изклани* сж петима.

29) *Загорски Колиби* — 12 кжщи. *Заклани* сж двамина, *обезчестени* 6 жени и моми.

30) *Събатиново* — 15 кжщи. *Обезчестена* е една жена.

31) *Тенки-Лжкъ* — 15 кжщи. *Убити и изклани* сж 10 души, *обезчестени* три жени.

32) *Пецарово* — 6 кжщи. *Убити* сж шестима, *обезчестени* четири жени.

33) *Пейково* — 7 кжщи. *Заклани* сж трима души.

34) *Дупница* — 10 кжщи. *Убитъ* е единъ селенинъ.

35) *Манастира „Св. Тодоръ“* — до с. Дупница. *Убити* сж петима души, между които и Петко Милевъ.

36) *Шаренковци* — 7 кжщи. *Обезчестени* сж три жени.

37) *Дриновци* — 10 кжщи. *Обезчестена* е една жена.

38) *Шивалигово* — 10 кжщи. *Убити* сж четрима, *обезчестени* шесть жени.

39) *Бѣлковци* — 20 кжщи. *Заклани* сж четрима, *обезчестени* двѣ жени.

40) *Дражеви-Колиби* — 12 кжщи. *Убити и изклани* сж 8 души, *обезчестени* три жени.

41) *Паприковци* — 14 кжщи. *Убити и изклани* сж 12 души, *обезчестена* една жена.

42) *Темни-Лжкъ* — 11 кжщи. *Убити* сж двамина.

43) *Станково* — 5 кжщи. *Закланъ* е единъ селенинъ, *обезчестена* една жена.

Всички тия християнски селца и колиби аскера нападна и *изгори* между 25—30 августъ, като прѣдварително ограби всичката покжщнина, задигна храната и откара добитъка. Повече отъ половината семейства на тия християнски селища избѣгаха въ България, а останалитѣ се пръснаха изъ горитѣ.

Не по-добра бѣ участьта на християнското население и въ казалийския и чисто християнски градецъ *Малко-Търново,* броящъ 1200 кжщи. Той бѣ едничкия пунктъ въ цѣлата кааза, гдѣто турската власть се запази *номинално.* Като изолиранъ островъ всрѣдъ развълнувано море, прѣзъ цѣли 20 дена турската власть въ тоя градецъ живѣ подъ неописуемъ страхъ отъ възстанишко нападение. Безсилна да се противопостави на възстанишкото движение, тя излѣ всичката своя омраза върху беззащитното градско християнско население. Отъ начало дори до край на възстанието редовния аскеръ три пжти наредъ ограби християнскитѣ кжщи. Вратитѣ на магазиитѣ и складоветѣ бидоха изпотрошени, стоката задигната и на коли откарана въ Лозенградъ. *Отъ 6—12 августъ убити сж отъ аскера:* Петъръ Мегаловски, Киро Рашевъ, Киро Мариновъ, Ст. Кюркчията и дъщеря му, Дим. Гювешковъ (изсѣченъ на кжсове), Киро Грозевъ (очитѣ му извадени и сѣтнѣ съсѣченъ), Киро Георгиевъ, Дим. Махалката, Стоянъ Кудунчовъ, Цвѣтко Кехая, братята Коста и Никола Тодорови, Манолъ Ивановъ, Желѣзко Русиновъ, Димо Катранджиевъ, жена му и дъщеря му, Георги Янчевъ, Георги Славовъ, Петко Димитровъ, Петъръ Тодоровъ, Д. Кокошковъ, Н. Кировъ, Сл. Вълчевъ, Коста Райковъ, баба Стояна, Стана Томова, Калица Берберова, Стана Казанджиева, и др. Около 30 жени, моми и дѣца избѣгаха отъ града и, водени отъ Недѣлко Кировъ, бидоха нападнати отъ аскера и *изклани* въ мѣстностьта *„Бигорътъ“*. Около 40 души сж *изклани* на 5 септемврий вънъ отъ града, въ тъй нарѣчения *„Каргуловски-долъ“*. *Отъ 6—12 августъ сж обезчестени отъ аскера слѣднитѣ жени и моми:* Милка Вълчева, Стана Казанджиева (слѣдъ туй убита), Злата Купенова, Стана Георгиева, Маруля Павлюва, Злата Кокулярката съ тритѣ ѝ дъщери (дълго врѣме държани отъ офицеритѣ въ казармата), Плута Гърфалова, Мария Руцаклова, Дона Кирова, Пеца Гроздановa, Злата Петкова, Пеца Костова, Ерина Василева, Марийка Гоплова, Мара Стаева, Калица Будрева, Злата Желѣзкова, Злата Будал-

кова, Тона Иванова, Руса Недѣлкова, Стана и Тона Влайкови (майка и дъщеря), Мария Димова, Мара Кукузелова и Тона Андонова, снаха ѝ Злата Яндева, дъщеритѣ ѝ Марула и Мара (всичката женска челядь отъ това семейство е *обезчестена* прѣдъ очитѣ на вързания Димитъръ Яндовъ — синъ, мжжъ и братъ — и слѣдъ туй цѣлото семейство *изклано)*. Побои и изтезания се вършѣха надъ всички. *Живи изгорени сж:* Руимъ Петковъ, дѣдо Стоянъ Алексовъ и Георги. Слѣдъ 12 Августъ зулумитѣ намалѣха, нъ не спрѣха. *Убити* сж слѣдъ тая дата: Желѣзко Крачовъ, Русинъ Петковъ и др. Отъ това чисто християнско градче избѣгаха въ България повече отъ 800 семейства.

Тия сж жестоко-пострадалитѣ християнски села въ Малко-Търновската кааза. По ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ нея ще даде слѣдната таблица:

(Турски звѣрства и опустошения въ Малко-Търновската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кжщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
1	с. Паспалово	120	—	680	—	115	95·80	18	2·70	—	—	625	91·90	20/VIII
2	„ Стоилово	160	—	880	—	40	25·00	28	3·20	—	—	200	22·70	20/VIII
3	„ Цикнихоръ	100	—	540	—	20	20·00	—	—	—	8	110	20·40	20/VIII
4	„ Велика	110	—	600	—	25	22·70	74	12·30	—	—	115	19·20	24/VIII
5	„ Чегланкъ	90	—	480	—	90	100·00	25	5·[illegible]0	12	—	455	100·00	24/VIII
6	„ Керациново	40	—	190	—	10	25·00	14	8·00	—	—	50	26.30	25/VIII
7	„ Мегалово	60	—	310	—	10	16·70	8	2·60	—	—	50	16·10	25/VIII
8	„ Морфово	20	—	110	—	10	50·00	5	4·50	2	—	50	45·50	25/VIII
9	„ Конакъ	80	—	420	—	10	12·50	14	3·30	6	—	50	11·90	25/VIII
10	„ Сърпачица	14	—	85	—	14	100·00	4	4·70	—	—	81	100·00	25/VIII
11	„ Бабина-пива	13	—	70	—	13	100·00	5	1·10	—	—	65	100·00	25/VIII
12	„ Загорски-Колиби	12	—	70	—	12	100·00	2	2·90	6	—	68	100·00	25/VIII
13	„ Събатиново	15	—	60	—	15	100·00	—	—	1	—	60	100·00	25/VIII
14	„ Гьокъ-Тепе	200	—	1100	—	25	12·50	30	2·70	—	—	130	11·80	26/VIII
15	„ Граматиково	300	—	1700	—	75	25·00	240	14·10	—	—	360	21·20	26/VIII
16	„ Мокрешево	50	—	280	—	25	50·00	14	5·00	—	—	135	48·20	26/VIII
17	„ Сърмашикъ	180	—	920	—	40	22·20	36	4·40	—	16	190	20·70	26/VIII
18	„ Тенки-Лжкъ	15	—	90	—	15	100·00	10	9·00	3	—	80	100·00	26/VIII
19	„ Пецарово	6	—	40	—	6	100·00	6	15·00	4	—	34	100·00	26/VIII
20	„ Пейково	7	—	30	—	7	100·00	3	10·00	—	—	27	100·00	26/VIII
21	„ Дупница	10	—	30	—	10	100·00	1	3·30	—	—	29	100·00	26/VIII
22	Мон. „Св. Тодоръ“	1	—	10	—	1	100·00	2	20·00	—	—	8	100·00	26/VIII
23	с. Дере-Кьой	220	—	1400	—	158	71·80	18	1·30	—	—	980	70·00	27/VIII
24	„ Шаренковци	7	—	40	—	7	100·00	—	—	3	—	40	100·00	27/VIII
25	„ Дриновци	10	—	50	—	10	100·00	—	—	1	—	50	100·00	27/VIII
26	„ Шивалигово	10	—	50	—	10	100·00	4	8·00	6	—	46	100·00	27/VIII
27	„ Бѣлковци	20	—	130	—	20	100·00	4	5·00	2	—	126	100·00	28/VIII
28	„ Кара-Дере	120	—	630	—	20	16·70	60	9·50	—	—	90	14·30	28/VIII
29	„ Дражеви-Колиби	12	—	80	—	12	100·00	8	10·00	3	—	72	100·00	29/VIII
30	„ Камилитѣ	100	—	540	—	5	5·00	34	6·30	—	12	30	5·60	30/VIII
31	„ Паприковци	14	—	80	—	14	100·00	12	15·00	1	—	68	100·00	30/VIII
32	„ Темни-Лжкъ	11	—	70	—	11	100·00	2	2·90	—	—	68	100·00	30/VIII
33	„ Станково	5	—	20	—	5	100·00	1	5·00	1	—	19	100·00	30/VIII
34	„ Кладъра	100	—	520	—	80	80·00	140	26·90	—	—	280	53·90	3/IX
35	„ Ликуди	10	—	50	—	10	100·00	3	6·00	2	—	47	100·00	10/IX
36	„ Мучиево	6	—	35	—	6	100·00	5	14·30	4	—	30	100·00	10/IX
37	„ Зибка	8	—	50	—	8	100·00	1	2·00	—	—	49	100·00	14/IX
38	„ Карието	6	—	30	—	6	100·00	4	13·30	—	—	26	100·00	15/IX
39	„ Браяново	4	—	25	—	4	100·00	—	—	1	—	25	100·00	15/IX
40	„ Липовци	8	—	50	—	8	100·00	—	—	3	—	50	100·00	15/IX
41	„ Поповци	15	—	90	—	15	100·00	8	8·90	—	—	82	100·00	15/IX
42	„ Калдъръма	8	—	60	—	8	100·00	6	10·00	—	—	54	100·00	15/IX
43	„ Хаджи-Станка	15	—	90	—	15	100·00	5	5·50	—	—	85	100·00	15/IX
10	пасселени мѣста	1278	370	6415	1940	—	—	106	—	550	—	—	—	—
58	населени мѣста на Малко-Търновската кааза	3590	370	19200	1940	1020	28·40	950	5·00	611	36	5289	27·00	2/VIII—15/IX

Никждѣ размѣритѣ на турската опустошителность прѣзъ врѣме на въстанието не бѣха тъй голѣма, както въ Малко-Търновската кааза. Отъ 47-тѣ християнски села (включително и М. Търново) въ тая кааза само до четири не се докоснаха опожаряванията (Калово, Забернево, Крушово и М. Търново); отъ останалитѣ же четиредесетъ и три, *тридесетъ села сж съвършенно опепелени, двѣ — наполовина и единайсе — отчасти!...* Почти цѣлата тая кааза е обърната въ *пепелище...* Отъ 3590-тѣ християнски кжщя въ нея, 1020 сж *съвършенно опожарени,* (28·40%), а въ уцѣлѣлитѣ стърчатъ само голи дувари, — *до игла сж ограбени. Обезъомени* сж въ тая кааза 5239 души християни (27·40%) — *повече отъ четвъртината* християнско население!... Нъ размѣритѣ и на турскитѣ звѣрства не бѣха по-малки. Тукъ сж *изклани деветстотинъ и шестдесетъ* души мжжье, жени и дѣца, *обезчестени сж шестотинъ и единайсе* жени и момы, а *отвлѣчени по* турскитѣ хареми *тридесетъ и шестъ* хубавици!... Въ тая кааза сѣчьта и безчестието бѣха массови!...

3. — Ахтоболска (Василикоска) кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, кжщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на опожаренитѣ кжщи, на изкланитѣ и обездомени християни и обезчестени и плѣнени жени и момы. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣжки.

Ахтоболската кааза обгржща 14 села (включително и градоветѣ Ахтоболи и Василико) съ 1874 кжщи и 10250 души жители.

Отъ селата: 10 сж християнски, 2 мухамедански и 2 смѣсени.

Отъ кжщитѣ: 1764 сж християнски и 110 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 9704 души сж християни и 550 — мухамедани.

Християнитѣ въ тая край-морска кааза съставлява 95% отъ цѣлото население.

Въ Ахтоболската кааза пострадаха слѣднитѣ християнски села:

Вургари е християнско село отъ 120 кжщи. На 18 августъ редовенъ аскеръ нападна това село, цѣлото ограби, добитъка откара и *60 кжщи опожари.* Около 60 жени и дѣца, които потърсиха прибѣжище въ ближния манастиръ „*Св. Костадинъ*", бидоха нападнати отъ аскера и *всички изклани.* Само 30 семейства, които прѣдварително бѣха избѣгали, успѣха да прѣминатъ въ България. Всички останали семейства се пръснаха изъ горитѣ.

Блаца е християнско село отъ 100 кжщи. На 31 августъ редовенъ аскеръ и башибозукъ нападнаха това село, всичката покжщнина и храна ограбиха, добитъка откараха и *цѣлото село изгориха.* Когато селото горѣше, аскера залови 10 семейства, *изкла* мжжетѣ (14 души), а женитѣ и момитѣ *отвлѣче въ казармата...* Други семейства, начело съ Попъ Стаматъ Райковъ, избѣгаха и се скриха въ мѣстностьта „*Стара Блаца*"; нъ на 6 септемврий бидоха нападнати отъ сжщия аскеръ и башибозукъ и около 20 семейства *изклани.* Нѣколко дена слѣдъ тая човѣшка касапница, аскера нападна друга група жители отъ това село, които се криѣха изъ горитѣ. Въ бѣгството си тия нещастници стигнаха близо до Енеяда и мнозина прѣдъ аскерския байонетъ — прѣдпочетоха *морското дно!...* Между тия клѣтници сж и Райко Кировъ, Георги Малаката, Илия и др.

Маджура е християнско село отъ 120 кжщи. На 2 септемврий селото биде нападнато отъ 5 табура пѣхота, единъ ескадронъ кавалерия и една горска батарея. Аскера ограби всички кжщя, задигна хранитѣ, селото *бомбардира съ топове и цѣлото обърна въ пепелище.* Ограбенъ, оскверненъ и, слѣдъ туй, *изгоренъ* е и ближния манастиръ „Св. Богородица". Изгорени сж и всички селски воденици. *Изклани и избити* сж отъ аскера повече отъ 40 души селени, между които: Мих. Кировъ, Дим. Столовъ, Киро Недѣлковъ, Георги П. Димитровъ, Гаки Георгиевъ и др. Само 213 души отъ това опепелено село успѣха да прѣминатъ въ България. Отъ тѣхъ изъ пжтя се изгубиха Злата Георгиева и дѣцата на Киро Михаиловъ, Никола Петковъ, Георги Киряковъ и Вас. Тодоровъ. Останалитѣ семейства се пръснаха по горитѣ.

Пиргопуло е християнско село отъ 80 кжщи. На 2 септемврий, едноврѣменно съ изгарянието на Маджура, редовенъ аскеръ нападна и това село, всичко ограби и *цѣлото изгори.* Около 280 д. мжжье, жени и дѣца се опжтиха къмъ България, нъ изъ пжтя, въ мѣстностьта

„Узунъ-Буджакъ“ бидоха застигнати отъ аскеръ и башибозукъ и 130 души *изклани*. Уцѣлѣлитѣ се пръснаха изъ горитѣ и само една часть успѣ да прѣмине въ България.

Рѣзово е християнско село отъ 70 кѫщи. Това село *дважъ е нападано и запаляно* отъ аскера — на 31 августъ и 2 септемврий. Послѣдния пѫть то *окончателно биде опепелено*. При първото нападение бидоха *изклани* 8 души селени. Нѣколко дни слѣдъ второто нападение аскера налучи въ планината 10-на семейства, на брой около 50 души — и *всички изкла*. Между изкланитѣ сѫ: Райко Кировъ, Георги Маноловъ, Илия Димовъ и др.

Не бѣ по-добра участьта и на другитѣ християнски села въ каазата, особенно на с. *Мѫрзово*, гдѣто аскера извърши сѫщитѣ ужаси, безъ обаче, да го опожари.

Тия сѫ най-пострадалитѣ села въ Ахтоболската кааза. По ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения ще даде слѣдната таблица.

(Турски звѣрства и опустошения въ Ахтоболската кааза)

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кѫщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѫщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
1	с. Вургари	120	—	600	—	60	50·00	60	10 00	—	—	270	45·00	18/VIII
2	„ Блада	100	—	520	—	100	100·00	184	35·40	14	—	336	100 00	31/VIII
3	„ Маджура	120	—	720	—	120	100 00	40	5 60	—	—	680	100·00	2/IX
4	„ Пригопуло	80	—	450	—	80	100·00	130	37·10	-	—	320	100.00	2/IX
5	„ Рѣзово	70	—	400	—	70	100·00	58	14·50	—	—	342	100·00	2/IX
9	Населени мѣста	1274	110	7014	550	—	—	90	—	40	8	—	—	—
14	Населени мѣста на Ахтоболската кааза . . .	1764	110	9704	550	430	24·40	562	5·70	54	8	1948	20·10	18/VIII—2/IX

Отъ 10-тѣ християнски села въ Ахтоболската кааза жестоко пострадаха *половината*, *четири*, отъ които сѫ *съвършенно опепелени, а едно — наполовина*. *Четвъртина* отъ християнскитѣ кѫщи (24·40%) сѫ *опожарени*, а около *четвъртина* и отъ християнското население е *обездомено*. Кланьето на християни въ тая кааза бѣ массово! *Изклани* сѫ тукъ 562 д. — приблизително 6% отъ християнското население! Заслужва да се отбѣлѣжи, че никоя кааза не даде такъвъ голѣмъ процентъ на изклани християни, както Ахтоболската!

4. — Визенска кааза.

Съставъ на каазата. — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнското население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на опожаренитѣ кѫщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ жени и моми. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Общи бѣлѣшки.

Визенската кааза обгрѫща 52 села (включително и Виза) съ 5450 кѫщи и 30610 д. жители.

Отъ селата: 11 сѫ християнски, 35 мухамедански и 7 смѣсени.

Отъ кѫщитѣ: 3400 сѫ християнски и 2050 мухамедански.

Отъ жителитѣ: 19650 сѫ християни и 10960 мухамедани.

Християнитѣ въ тая кааза съставляватъ 64% отъ цѣлото население.

Въ Визенската кааза жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски села:

Пенека е християнско село отъ 200 кѫщи. На 20 августъ редовна войска нападна това голѣмо село, всичко ограби и *50 кѫщи изгори*. *Изклани* и *убити* сѫ 16 души селени. За да спасятъ честьта си, 12 жени се затвориха въ една кѫща, нъ аскера я подпали *и всички живи изгори*. Четири красиви невѣсти и моми бидоха грабени отъ войската, отвлѣчени въ казармата и тамъ *безчестени*. Само нѣколко семейства отъ това село успѣха да избѣгатъ въ България; останалитѣ се пръснаха изъ горитѣ.

Ятросъ е християнско село отъ 60 кжщи. На 20 августъ, едноврѣменно съ изгарянието на Пенека, сжщия аскеръ нападна и това село, ограби го и *20 кжщи изгори.* Всички семейства прѣдварително избѣгаха въ горитѣ, а една часть прѣмина въ България.

Отъ останалитѣ християнски села въ тая кааза най-много пострада с. *Сергенъ* и други нѣколко, които влизаха въ възстанишката зона. И въ тѣхъ аскера извърши сжщитѣ ужаси и грабежи.

Слѣдната таблица ще даде по-ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тая кааза:

(Турски звѣрства и опустошения въ Визенската кааза).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кжщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обезадомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Шѣнени	Християни	На %	
1	с. Пенека	200	—	1350	—	50	25·00	28	2·10	14	—	320	37·70	20/VIII
2	„ Ятросъ	60	—	340	—	20	33·30	—	—	—	—	110	32·40	20/VIII
50	Населени мѣста	3140	2050	1.960	10960	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Населени мѣста на Визенската кааза	3400	2050	19650	10960	70	2·10	28	0·20	14	–	430	2·20	20/VIII

Визенската кааза е отъ най-малко пострадалитѣ въ въстаналия край, защото твърдѣ незначителна часть отъ нея влизаше въ възстанишката зона.

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ. — Рекапитулационна таблица. — Таблица за движението на звѣрствата и опустошенията. — Заключителни бѣлѣжки.

Слѣдъ горнитѣ кратки бѣлѣжки за турскитѣ ужаси и опустошения въ Одринския вилаетъ по каази, единъ общъ поглѣдъ върху тѣхъ ще изтъкне още ясно всичката чудовищность и грозота.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одринския вилаетъ започнаха дванайсе дена слѣдъ първитѣ възстанишки дѣйствия — едва на *18 августъ.* Прогонена изъ всички пунктове на възстаналата мѣстность, турската войска прѣзъ цѣли 12 дена не бѣ въ състояние да прояви своята присжща жестокость, изключая градеца Малко-Търново, гдѣто единственно бѣ се закрѣпила и гдѣто грабѣжитѣ, убийствата и безчестията надъ християнското население започнаха още отъ първия день на възстанието. Първото християнско село, което испита турската жестокость, бѣ с. *Пенека* (въ Ахтоболската кааза). Отъ тая дата и започнаха турскитѣ изстжпления въ всичкия си ужасъ. Навлѣзлата отъ изтокъ, югъ и западъ *четиресе хилядна* армия, движейки се къмъ центра и сѣверъ, по пжтя си всичко обржщаше въ пепелище и колѣше и убиваше всѣки християнинъ, който не успѣеше да избѣга. Въ продължение *само на единъ мѣсецъ* (18/VIII—18/IX) бидоха извършени такива опустошения и ужаси, каквито мъчно могатъ се и замисли! Цѣлата възстанала мѣстность прѣдставляваше отъ себе арена на грозно турско бѣснувание! . . . Християнското население en masse напускаше огнищата си и въ панически ужасъ бързаше да се укрие въ планината, или да прѣхвърли границитѣ на България. Всички ония, които не успѣха да направятъ това, или же се надѣваха на милость, бидоха жестоко мжчени, голѣма часть изклани, а женитѣ и дъщеритѣ имъ безчестени... Понятие за размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства и опустошения въ тоя край ще даде слѣдната *рекапитулационна* таблица:

(Рекапитулационна таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ).

Населени мѣста		Наименование на пострадалитѣ каази	Брой на кѫщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѫщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени		Продължителность на звѣрствата и опустошенията
Общъ брой	Пострадали		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
71	16	Лозенградска	9000	3500	46560	17410	1090	12·10	1025	2·20	241	91	5213	11·30	6/VIII—18/IX
53	43	Малко-Търновска	3590	370	19200	1940	1020	28·40	950	5·00	615	36	5289	27·40	20/VIII—15/IX
14	5	Ахтоболска	1764	110	9704	550	430	21·40	562	5·70	54	8	1948	20·10	18/VIII - 2/IX
52	2	Визенска	3400	2050	19650	10960	70	2·10	28	0·20	14	—	430	2·20	20/VIII
190	66	Въ 4 каази на Лозенградски санджакъ . . .	17754	6030	95122	30860	2610	14·70	2565	2·70	920	135	12880	13·50	6/VIII—18/IX

Отъ 92-тѣ християнски села въ поменатитѣ четири каази на Лозенградския санджакъ жестоко пострадаха *шестдесетъ и шесть* (72%), *четиридесетъ* отъ които сѫ *съвършенно опепелени* (40%), *осъмъ — наполовина* и *осъмнайсе — отчасти!* Значи, въ поменатитѣ каази турската опостошителность не се докосна *само до тридесетъ и едно* (30%) християнски села!

Отъ общия брой на християнскитѣ кѫщи въ тия каази *опожарени* сѫ 2610 (14·70%) а въ толкова други останаха само голитѣ дувари — царската армия *ги ограби до игла*! Броя на *обездоменитѣ* християни — 12880 души (13·50%) не прѣдставлява точната цифра; тя е двойно по-голѣма, защото за такива трѣбва да се смѣтатъ и всички ония християни, отъ жилищата на които сѫ останали само голитѣ дувари . . . Броя на *изкланитѣ* християни въ Лозенградския санджакъ е чудовищенъ по размѣритѣ си — *2565 души*! Тукъ се извърши безподобно массово кланье! Цѣли тълпи отъ по нѣколко стотинѣ души мѫжье, жени и дѣца, при бѣганието си къмъ планинитѣ или България, сѫ застигнати и *изклани!* Така, въ горитѣ около с. *Забернево*, по ливадитѣ на рѣката Велика и по пѫтя Малко-Търново за България прѣзъ м. септемврий се търкаляха повече отъ *сто човѣшки трупа* — тѣлата на ония клѣти бѣжанци отъ с. с. Куру-Дере, Яна, Урумъ-Бегли и Малко-Търново и др., които при бѣганието си биваха прѣсрѣщани отъ аскера и изкаляни . . . . На мѣстностьта „Студена-вода", по пѫтя М. Търново-Лозенградъ, прѣзъ м. септемврий се търкаляха повече отъ *сто и тридесетъ човѣшки глави, отдѣлени отъ труповетѣ* . . . Това бѣха тѣлата на арестувани малко-търновци, карани за Лозенградъ и *по пѫтя изклани*... и пр. и пр. Това бѣха човѣшкитѣ касапници само по пѫтищата; за ония же въ самитѣ села говорихме въ бѣлѣжкитѣ ни за всѣко село. Изобщо, турската кървожадность въ Одринско биде проявена въ много по-голѣми размѣри отъ Битолско.

Броя на *обезчестенитѣ* (920) и *плѣнени* (135) жени и моми въ Одринско е толкова голѣмъ, щото лишенъ пѫть потвърждава отличителната скотска черта у турския войникъ — отъ пашата до простия редникъ . . .

Слѣдния рапортъ на едно официално лице въ Лозенградъ (не сме упълномощени да съобщаваме името му), съ дата 4 септемврий 1903 година, е най-ярката иллюстрация на турскитѣ изстѫпления въ Одринския край:

„На 24 августъ — говори се въ тоя рапортъ — започна кланьето надъ християнитѣ. Убититѣ и изкланитѣ сѫ толкова много, щото не е възможно да се изброятъ и прѣдадатъ поименно. Горитѣ и долинитѣ сѫ прѣпълнени съ трупове на изклани и избити християни. Избѣгалитѣ въ горитѣ войската гони като зайци и убива. Кѫдѣто срѣщне християнинъ — закаля го, или, ако бѣга — застрѣлва го. Авторъ на тия злодѣяния е редовната войска, командувана отъ генералитѣ *Исмаилъ паша, Шукри паша, Садъкъ паша* и др. Тя коли, тя убива, тя безчести жени и моми . . . . По нѣколко пѫти наредъ сѫ обезчестени 15-год. момичета и млади непраздни жени . . . . Много отъ тѣхъ, за да се спасятъ, избѣгаха по горитѣ, а нѣкой дойдоха и тука, въ града. Избѣгалитѣ въ гората сѫ нападани отъ войници

и безчестени . . . Залавянието имъ прѣдставлява сърцераздирателна картина. Отчаянитѣ имъ писъци заглушватъ гората, нъ никакъ не трогватъ жестокитѣ сърдца на бѣснитѣ войници, които като диви звѣрове ги нападатъ и завличатъ изъ затънтенитѣ мѣста, храсталаци и долчинки — и тамъ безчестятъ, а сетнѣ и заколятъ! . . . Ония отъ тѣхъ, които потърсиха прибѣжище въ града ни, при влизанието бидоха прѣтърсени отъ аскера за пари и ограбени. Слѣдъ тридневно прѣбивание въ града на множеството такива клѣтници, голи, гладни и боси, по заповѣдь на мютесарифина бидоха събрани отъ улицитѣ и кѫщята и вчера зарань изпратени съ плачъ и ридания къмъ селата си, гдѣто ще намѣратъ само пепелища! . . . Четирма жандари — по двама отъ прѣдъ и отзадъ — придружаваха тия клѣти създания. Шествието бѣше потрѣсающе! . . . Майки, товарени съ дѣца по гърба и гѫрдитѣ, изгласъ ридаеха, дѣтския писъкъ кѫсаше сърдцата ни . . . Безсиленъ да имъ помогна — и азъ плачѣхъ съ тѣхъ заедно . . . . Положението на християнитѣ е неописуемо! Тѣхната участь е отъ найплачевнитѣ . . . . " (слѣдва изброяване на изгорени села и пр.).

Тоя откѫслекъ отъ рапорта на официалното лице не се нуждае отъ коментарии. Съ една поразителна вѣрность той рисува потрѣсяща картина на християнскитѣ страдания.

Понятие за ходътъ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одринско ще даде слѣдната таблица:

(Движение на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одрински вилаетъ).

Наименование на пострадалитѣ казии	Разпредѣление на турскитѣ звѣрства и опустошения по дни и мѣсеци:																					Общо въ вилаета
	Августъ												Септемврий								Въ другитѣ мѣста	
	18	20	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всичко	2	3	4	10	14	15	18	Всичко		
Опепелени християнски села.																						
Лозенградска . . .	—	—	1	1	1	1	—	4	1	3	—	12	1	—	1	—	1	—	1	4	—	16
Малко-Търновска .	—	3	—	2	8	9	4	2	1	4	—	33	—	1	—	2	1	6	—	10	—	43
Ахтоболска . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	—	—	—	—	—	—	3	—	5
Визенска	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Общо:	1	5	1	3	9	10	4	6	2	7	1	49	4	1	1	2	2	6	1	17	—	66
Опожарени християнски кѫщи.																						
Лозенградска . . .	—	—	80	60	180	35	—	360	100	95	—	910	15	—	100	—	40	—	25	180	—	1090
Малко-Търновска .	—	175	—	115	94	204	185	40	12	35	—	860	—	80	—	16	8	56	—	160	—	1020
Ахтоболска . . .	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	160	270	—	—	—	—	—	—	270	—	430
Визенска	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70
Общо:	60	245	80	175	274	239	185	400	112	130	100	2000	285	80	100	16	48	56	25	610	—	2610
Убити и изклани християни.																						
Лозенградска . . .	—	—	24	32	230	13	—	314	80	179	—	873	18	—	56	—	5	—	8	87	65	1025
Малко-Търновска .	—	36	—	99	52	342	22	64	8	49	—	672	—	140	—	8	1	23	—	172	106	950
Ахтоболска . . .	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	184	244	288	—	—	—	—	—	—	288	90	562
Визенска	—	28	—	—	—	—	-	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	-	—	—	—	28
Общо:	60	64	24	131	282	355	22	378	88	228	184	1817	306	140	56	8	6	23	8	547	261	2565
Обездомени християни.																						
Лозенградска . . .	—	—	416	320	800	180	—	1633	500	540	—	4389	80	—	404	—	220	—	120	824	—	5213
Малко-Търновска .	—	935	—	570	474	993	1116	216	72	185	—	4561	—	280	—	77	49	322	—	728	—	5289
Ахтоболска . . .	270	—	—	—	—	—	—	—	—	—	336	606	1342	—	—	—	—	—	—	1342	—	1948
Визенска	—	430	—	—	—	—	—	—	—	—	—	430	—	—	—	—	—	—	—	—	—	430
Общо:	270	1365	416	890	1374	1173	1116	1849	572	725	336	9986	1422	280	404	77	269	322	120	2894	—	12880

Горната таблица по най-очиглѣденъ начинъ опредѣля вървежа на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Одринския вилаетъ. Тя отбѣлѣзва *по дни* постъпенното изгаряние на християнскитѣ села и кѫщи, постъпенното обездомяване на християнското население и постъпенното изкаляние на безпомощнитѣ старци, жени и дѣца — въобще, отбѣлѣзва постъпенното опустошение на една рѣдка по красота планинска мѣстность. Потрѣбни сѫ само нѣколко кратки бѣлѣжки, за да стане картината на турската опустошителность още по-поразителна:

Турскитѣ изстѫпления въ тоя кѫтъ на Одринския вилаетъ траяха *прѣзъ цѣлъ единъ мѣсецъ* — отъ 18 августъ до 18 септемврий. Първото християнско село, което изпита турската жестокость, както и по-горѣ казахме, бѣ селото Пенека въ Ахтоболската кааза. Това стана на *18 августъ*. Два дни слѣдъ това започна всестранното навлизание на турската армия въ възстаналата мѣстность и се почна систематическото опожарявание на всички почти християнски села. Така, на 20 августъ бидоха *опустошени петь* християнски села (*три* въ Малко-Търновската и *двѣ* въ Визенската каази) и *опожарени* 245 кѫщи. Отъ 23 августъ до 1 септемврий ежедневно ставаха жертва на пламѫцитѣ по нѣколко села и стотини кѫщи — най-много въ Малко-Търновската кааза. Прѣзъ днитѣ отъ 25 до 30 августъ станаха най-голѣмитѣ опустошения — главно въ М.-Търновската и Лозенградската каази. Така: на 24 августъ бидоха опепелени *три* християнски села, на 27 — *четири,* на 28 — *шесть,* на 30 — *седъмъ,* на 25 — *деветъ,* а на 26 с. м. войската *съвършенно опепели десетъ християнски села (деветъ* отъ които въ М.-Търновската кааза)! . . . Прѣзъ тия петь дена на м. августъ почти цѣлата М.-Търновска кааза и сѣверната часть на Лозенградската прѣдставляваха необятно страховито пожарище! Прѣзъ тия дни бидоха обърнати въ грозни пепелища *тридесетъ и осъмъ* християнски села! До края на този мѣсецъ въ възстаналата мѣстность турската опустошителна рѫка *изравни съ земята и заличи отъ картата на Одринско четиридесетъ и деветъ християнски села* (33 въ М.-Търновско и 12 въ Лозенградско), *опожари двѣ хиляди кѫщи, обездоми около десетъ хиляди християни и изкла около двѣ хиляди мѫжье, жени и дѣца!* Никѫдѣ турскитѣ звѣрства и опустошения за толкова кратко врѣме не достигнаха до такива грамадни размѣри, както въ тоя край! . . . Турската армия съ гордость може да впише въ своята кървава история още единъ великъ подвигъ отъ най-грозно естество . . .

Мѣсецъ *септемврий* завари Одринско въ най-плачевно положение, нъ и той не бѣ пощастливъ за християнитѣ. Прѣзъ първата му половина турската войска завърши своята изтрѣбителна и опустошителна миссия по най-блѣскавъ начинъ. Отъ 2—18 септемврий бидоха *опепелени* и други *седъмнайсе* християнски села (главно, въ М.-Търновската кааза), *опожарени* други 610 кѫщи и *обездомени* други три хиляди клѣтници. Послѣдната жертва на турската жестокость и опустошителность бѣ християнското село Коево — въ Лозенградската кааза.

Слѣдъ тия ужаси и грозни опустошения, положението на християнското население въ възстаналия край бѣ отъ най-отчаяннитѣ. Голѣма часть отъ него — около 20 хиляди души, успѣха да прѣминатъ въ България, гдѣто имъ се притече въ помощь държавната и общественната благотворителность. Останалото население се пръсна по горитѣ, гладно, голо и немилостиво преслѣдвано отъ войската. Едва около края на септемврий, гонено отъ гладътъ и студътъ, започна то да се прибира въ пепелищата. Оставено само съ изпатената си глава на голитѣ рамена, и то, подобно на онова въ Битолския край, рискуваше да стане жертва на *гладна смърть,* ако и тукъ не бѣ се притекла въ помощь широката благотворителность на человѣколюбиви дружества и състрадателни людье. Даже днесь, слѣдъ една година, участьта на това население не е по-добра. Подслонено въ мизерни колиби, съградени отъ пръсть и храстье, безъ покривка и покѫщнина, безъ земледѣлчески потрѣби и даже сѣме, и, при туй, поставено подъ грозния надзоръ на властьта, то влачи единъ безподобенъ мизеренъ животъ, отчаянно, безъ всѣкаква переспектива и надѣжда въ бѫдѫщето . . . .

Безпорно, султанъ Хамидъ „великодушния господаръ“ спрѣмо робетѣ, жестоко отплати на ония, които ламтѣха да създадатъ нѣкакво си „царство на свободата“ прѣдъ самитѣ врати на неговата столица . . .

III. Турски звѣрства и опустошения въ Солунски виляетъ.

Турска щадливость въ Солунски виляетъ и нейнитѣ причини. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ и пострадали християнски села, брой на изгоренитѣ кѫщи, на изкланитѣ и обездомени християни и на обезчестенитѣ жени и моми въ Сѣрски и Солунски санджаци. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Правителственъ теророъ и неговитѣ резултати.

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Солунски виляетъ макаръ и да притѣжаватъ всички свои типични особености, размѣритѣ имъ, обаче, не бѣха тъй голѣми, както въ Битолския и Одрински виляети. Турската войска, наистина, и тукъ опепели цѣли християнски села, изкла съ десетки и стотини клѣти старци, жени и дѣца, нанесе безчестие на много моми и жени, ала въздържа се да извърши оня грозни опустошения на цѣли мѣстности, както въ Рѣсенско, Охридско, Костурско, Малко-Търновско и др. Причинитѣ на тая турска щадливость се криятъ въ обстоятелството, че християнската масса въ Солунския виляетъ не биде ангажирана въ борбата и движението въ тоя виляетъ носѣше изключително партизански характеръ; поради това, турското правителство не разполагаше съ благовиденъ прѣдлогъ, за да прѣдприеме и тукъ крути и чудовищни мѣрки спрѣмо едно население, което съ нищо не бѣ демонстрирало своята неприязненность. Впрочемъ, въ нѣкои мѣста на виляета (особенно въ Сѣрски санджакъ), гдѣто, по силата на неумолимата необходимость, часть отъ християнското население подкрѣпи и засили четнишкото движение, тамъ турскитѣ звѣрства и опустошения се проявиха въ всичката си жесточина и грозота. Селата Обидимъ и Кременъ — въ Неврокопската кааза, Бѣлица и Мехомия — въ Разлошкава и пр. и пр. изпитаха всички ония ужаси и изтъпления, които сѫ присѫщи само на турския войникъ! Все пъкъ, броя на такива пострадали села тукъ е твърдѣ незначителенъ (не се наброяватъ повече отъ десетина), за да се допусне и сравнение съ извършенитѣ ужаси и опустошения въ Битолския и Одрински виляети.

Прѣзъ врѣме на възстанишкото движение жестоко пострадаха въ Солунския виляетъ слѣднитѣ християнски села:

а) Сѣрски санджакъ.

Въ Сѣрската кааза:

Горно-Фращани е християнско село отъ 90 кѫщи. На 3 октомврий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и турска войска, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го и *13 кѫщи опожари.* Умрѣха отъ *изтезания* трима селени и *изгорѣха въ пламъцитѣ* двѣ дѣца. Аскера *обезчести* повече отъ 15 моми и жени и откара за Сѣръ 20 души селени.

Въ Неврокопската кааза:

Обидимъ е християнско село отъ 250 кѫщи. На 16 септемврий зараньта, слѣдъ ожесточено сражение между голѣмъ партизански отрядъ и турска войска въ самото село, послѣдното биде запалено и *цѣлото опожарено.* Войската *изкла* 26 души мѫжье, жени и дѣца, между които сѫ: Стоименъ Зайковъ съ жена си Каранфила и синъ му Илия, Георги Юруковъ, Баба Мильа Юрукова и др. Много отъ изкланитѣ жени прѣдварително бидоха *обезчестени.* Всички жители отъ това село избѣгаха въ България.

Кременъ е християнско село отъ 198 кѫщи. На 18 септемврий, слѣдъ ожесточено сражение между съединени партизански отряди и многобройна войска, послѣднята нахълта въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари. Изклани* сѫ отъ това село 17 дущи, между които сѫ: Георги Филиповски (кметъ), жена му Митра, синъ му Пенко, Стоянъ Утавовъ, Никола Пицевъ и др. Всички жители отъ това село избѣгаха въ България.

Въ Мелнишката кааза:

Пиринъ е християнско село отъ 140 кѫщи. На 1 септемврий, слѣдъ ожесточено и кървопролитно сражение между четници и многобройна войска, послѣдната нахълта въ се-

лото, ограби го и *17 кжщи и 40 плевни опожари. Убити и изклани* сж повече отъ 35 души, между които сж: Апостолъ Димитровъ, Стоянъ Петковъ, Костадинъ попъ Стояновъ, Дим. Стоименовъ, Георги Петровъ, Георги Атанасовъ Парали и др. *Ранени сж*: Вангелия Ангелова, Ангелъ Ст. Черневъ и други двамина. Въ балкана при върха „Куклитѣ" войската изгори 40 кжшли и 40 плевни и откара 500 овце, 50 крави и 12 конье и мулета. На 30 септемврий възвърналия се свещенникъ Стаматъ попъ Илиевъ биде заловенъ отъ войската, измъчванъ и по пжтя за Мелникъ *закланъ*.

Въ Разлошката кааза:

Мехомия е казалийски центъръ на Разлошката кааза и брои 650 християнски и 290 мухамедански кжщи. На 14 септемврий прѣзъ нощьта, слѣдъ кървопролитно сражение въ самия градъ между четници и турския гарнизонъ, послѣдния нападна християнскитѣ махали, ограби ги до игла и *95 кжщи и тюлкова плевни опожари. Убити и изклани* сж: Дим. Найденски, синоветѣ му Петъръ и Иванъ, братята Исидоръ и Ринка Копанарски и синоветѣ имъ Никола, Георги и Иванъ, Тодоръ и Георги Парапунски, Никола Чекановъ, Мария Цуцуманова, Никола и Иванъ Миладинови, Георги Куковъ, Атанасъ Томевъ, Мине Найденски и др. 18 души. *Живи изгорени сж:* Атанасъ Парапунски, Лазе Милевъ, Христо и Тане Жечови, Георги Финдринъ, Костадинъ Фарфаровъ и др. *Ранени* сж: Никола Бѣлчевъ, Радой Лагадински, Никола Пулинъ. Георги Кондевъ и др. *Обезчестени и завлѣчени сж по харемитѣ* момитѣ: Ленка Цуцуманска, Микя Патакова, Мария Влаина и Цона Копанарска. Голѣма часть отъ християнитѣ на това градче избѣгаха въ България.

Бачево е смѣсено село отъ 130 християнски и 120 мухамедански кжщи. На 14 септемврий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и войска, послѣдната нахълта въ селото, ограби до игла християнската махала и *4 кжщи опожари. Убити и изклани* сж повече отъ 50 души мжжье, жени и дѣца, между които сж: Атанасъ Митревъ, (калѣка), Тодоръ Савовъ (парализиранъ), Симеонъ Панайотовъ, Филимона Кръстева, Ерсенъ Цвѣтковъ, Янаки Алексовъ, Ветка Димчова, (2-годишно дѣте), Николина Тинева и др. Повечето жители отъ това село избѣгаха въ България.

Бѣлица е смѣсено село отъ 540 християнски и 110 мухамедански кжщи. На 18 септемврий 250 души войска обради селото и поиска отъ християнското население да прѣдаде оржжието си. Една чета, извѣстена за това, нападна аскера, прогони го и завзе селото. Обаче. при отстжплението си, аскера запали християнската махала и *цѣлата опожари*. На мръкване пристигна многобройна войска, срази се съ четницитѣ и ги изгони изъ селото. Тогава послѣднитѣ запалиха мухамеданската махала, която *цѣла изгорѣ*. По тоя начинъ, цѣлото село биде обърнато въ пепелище. Тукъ аскера изкла повече отъ 120 души старци, жени и дѣца. Почти всички обездомени християни избѣгаха въ България.

Освѣнъ горнитѣ села, въ Разлошко бидоха ограбени и с. с. Годлѣво, Недобърско, Драглище (Горно и Долно) и голѣма частъ отъ жителитѣ имъ избѣгаха въ България.

Отвъдната таблица (стр. 240) ще даде по-ясно прѣдставление за размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Сѣрския санджакъ.

Спорѣдъ тая таблица, въ 4-тѣ кааза на Сѣрския санджакъ жестоко пострадаха *седьмь* населени мѣста, *три* отъ които сж *съвършенно опепелени*, а *четири—отчасти*. Въ тия седъмъ села *опожарени сж хилядо и деветдесетъ* християнски кжщи; *обездомени* сж 5772 души християни, *изклани и убити сж* 290 старци жени и дѣца и *обезчестени* сж 50 жени и моми. Отъ тия общи сборове се вижда, че турскитѣ звѣрства и опустошения и въ тоя край сж отъ сжщото естество, както и въ другитѣ мѣста на Македония и Одринско.

б) Солунски санджакъ.

Въ Кукушката кааза:

Постоларъ е християнско село отъ 56 кжщи. На 16 юлий, слѣдъ ожесточено сражение между четници и войска, послѣдната нахлъта въ селото, цѣлото ограби и *шестъ кжщи опо-*

(Турски звѣрства и опустошения въ Сѣрски санджакъ).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста.	Брой на кѫщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кѫщи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
	Сѣрска кааза													
1	с. Горно-Фращани . . .	90	—	520	—	13	14·40	5	1·00	15	—	80	15·40	3/X
166	Населени мѣста	14260	5600	70000	36480	—	—	—	—	—	—	—	—	—
167	Всичко въ Серската кааза	14350	5600	70520	36480	13	0·10	5	—	15	—	80	0·10	3/X
	Неврокопска кааза													
1	с. Обидимъ	250	—	1400	—	250	100 00	26	1·80	—	—	1374	100·00	16/IX
2	„ Кременъ	198	—	1200	—	198	100 00	17	1·40	—	—	1183	100·00	18/IX
126	Населени мѣста	3598	10576	34318	41820	—	—	—	—	—	—	—	—	—
128	Всичко въ Неврокопската кааза	4046	10576	36918	41820	448	11·10	43	0·10	—	—	2557	7·00	16—18/IX
	Мелнишка кааза													
1	с. Пиринъ	140	—	820	—	17	12·20	35	4·30	—	—	100	13·40	1/IX
50	Населени мѣста	3200	1250	19960	6250	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	Всичко въ Мелнишката кааза.	3340	1250	20780	6250	17	0·50	35	0·20	—	—	100	0·50	1/IX
	Разлошка кааза													
1	гр. Мехомия	650	290	3200	1400	95	14·60	37	1·20	—	4	510	16 00	14/IX
2	с. Бачево	130	130	650	570	4	3·10	50	7·70	35	—	25	3·80	14/IX
3	„ Бѣлица	540	110	2700	580	513	95·00	120	4·40	—	—	2500	92·70	17/IX
10	Населени мѣста	3580	1230	17200	6340	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Всичко въ Разлошката кааза	4900	1740	23750	8950	612	12·50	207	1·00	35	4	3035	12·80	14—17/IX
7	Въ 4 каази на Сѣрския санджакъ	26636	19166	151968	93500	1090	4·10	290	0·20	50	4	5772	3·80	1/IX—3/X

жари. Убити и изклани сѫ: Киро Кадиевъ, Димо Байрактаръ и Ильо Ангьовъ. *Обезчестени* сѫ повече отъ 20 жени и моми.

Въ Дойранската кааза:

Балинци е християнско село отъ 35 кѫщи. На 15 августъ, слѣдъ сражение между четници и аскеръ, послѣдния навлѣзе въ селото, до игла го ограби и *двѣ кѫщи опожари. Убитъ* е само единъ селенинъ. *Обезчестени* сѫ много жени и моми.

Други опожарявания въ тоя санджакъ прѣзъ врѣме на възстанието не станаха, ала бидоха ограбени много християнски села въ всичкитѣ каази.

Страданията на християнитѣ въ Солунски виляетъ не се ограничиха само съ тия звѣрства и опожарявания. Лишено отъ поводъ, за да даде широкъ просторъ на своята опустошителна и прѣстѫпна рѫка, турското правителство прибѣгна къмъ оня безграниченъ тероръ съ който често си служи, когато е потрѣбно да се омаломощи или смаже християнското население, като тоя пѫть го засили до най-висока степень. Турската войска, прѣдназначена да преслѣдва и изтрѣбява четитѣ, облѣчена въ широки пълномощия да бѫде безжалостна

спрѣмо всѣки смутитель на редътъ и спокойствието, нъ лишена отъ възможность да изпълни своето прѣдназначение (както знаемъ, четитѣ редко нападаха голѣми турски отряди), упражни надъ християнското население въ вилаета такъвъ безграниченъ тороръ, щото малко остана да го прѣдизвика на саморазправа! Разбира се, благоразумието взѣ върхъ и населението съ християнско търпение прѣнесе грознитѣ вилнѣния на султановата войска. Нѣколко само случки ще бждатъ достатъчно, за да илюстрираръ всички ужасъ на тоя тероръ.

На 17 августъ въ Воденското село *Потъ* бидоха бити до смъртъ отъ една турска потера всички селени, за да кажатъ скрито оржжие. Двама отъ селенитѣ — Петъръ Минговъ и Петъръ Николовъ, слѣдъ жестокъ побой, бидоха обѣсени съ главата надолу и въ това положение държани прѣзъ цѣли три часа. Аскера ограби всички кжщя, обезчести много жени и момп и откара въ Воденския затворъ около 30 души селени.

На 11 септемврий селото *Смоквица* (Гевгелийско) бѣ театъръ на безчовѣчни изтезания. Силна потера влѣзна въ селото и започна отрѣдъ да бие селенитѣ, за да прѣдадатъ скрито оржжие. Дванайсе души селени, между, които и селския свещенникъ, полумъртви бидоха откарани въ Гевгелия и хвърлени въ затвора.

Въ първитѣ дни на м. октомврий мрогобройна потера дойде въ с. *Конско* (Гевгелийско) и подрѣдъ почна да бие и измжчва селенитѣ, за да прѣдадатъ скрито оржжие. Въ черковния дворъ аскера накладе силенъ огънь и въ него хвърли голи трима селени . . . Тѣ бидоха печени до като не прокапа отъ тѣхъ човѣшка масъ! . . Другъ единъ селенинъ, за да избѣгне тия адски мжчения, хвърли се отъ горния етажъ на училищното здание, съ цѣль да се самоубие! Нъ, за наказание, и той биде живъ опеченъ! . . . Трети селенинъ биде обѣсенъ съ главата надолу и въ това положение издъхна! . . .

Най-голѣми бѣха турскитѣ зулуми въ Тиквешката кааза. Аскера тукъ буйствуваше въ широка смисъль на думата и не остави незасѣгнато нито едно християнско село. Така: прѣзъ м. августъ жестоко биде битъ отъ стражари, въ присжтствието на Неготинския каймакаминъ и на полицейския приставъ Хаджи Кени бей, Лазо Давчевъ отъ градчето *Кавадарци*. Тоя клѣтникъ биде отнесенъ отъ раднинитѣ му дори въ Солунъ и показанъ на руския и английски консули. — Прѣзъ сжщия мѣсецъ въ с. *Клишикъ* биде убитъ отъ аскера селенина Митре Цуцевъ.—Въ с. *Бѣгница* биде смазанъ отъ бой Данаилъ Станчевъ.—Въ с. с. *Барово, Клисура, Копривщица, Рагня и Чемерско* войската жестоко измжчи почти всички селени и ограби кжщята имъ. — Въ с. *Ватошъ* бидоха бити до смъртъ селенитѣ Гьоре Мечкаря, Колю Бебето, Иванчо и Йлия Ралеви и мнозина други. — Войницитѣ отъ запаса (илавето) Алилъ Махмудъ, Мехмедъ Енинъ, Сулейманъ Куртишъ и Исмаилъ Джумали, съ знанието на селския кметъ Азисъ Абди, разхвърлиха данъкъ въ своя полза надъ всички християни въ селото *Ватоша*. Между мнозината селени, обложени съ тоя данъкъ, платиха; Камче Настевъ — 50 лева, Недо Ангелковъ — 75 лева, Георги Настевъ — 50 лева, Ристе Ангеловъ — 25 лева и пр. и пр. Отказалитѣ се да платятъ наложения данъкъ бидоха подложени на нечути изтезания. Между злѣ бититѣ сж и Василъ Мочлишки, Димо Мойсовъ, Пано Толевъ, Илъо Ралевъ и мн. др.

На 18 септемврий селото *Якоруда* (Разлошко) отъ тъмни зори биде заградено отъ войска и башибозукъ. Прочутия въ каазата полицейски приставъ Еюбъ съ 50 души войници арестува въ казармата 80 души селени съ двамата свѣщеници. Прѣдложи имъ да прѣдадатъ оржжието си, нъ понеже никой не послуша заповѣдьта му, захванаха изтезанията найнапрѣдъ отъ свещеницитѣ: единия отъ тѣхъ, попъ Филипъ, биде цѣль облѣнъ въ кръвь, изкубана брадата му и счупени челюститѣ му. За да сплашатъ още повече селянитѣ, повалиха прѣдъ тѣхъ попа и му удариха още 50 тояги и слѣдъ това го затвориха въ нуждника. Селенитѣ стояха затворени въ казармата до 21 септ., всички бидоха смазани отъ бой, обезобразени и потънали въ кръвь. Понеже Еюбъ остана недоволенъ отъ резултатитѣ на своята тридневна работа, на 21 септ. заповѣда да се събератъ всички жени и дѣца въ черквата. Тукъ той лично подложи на клѣтва прѣдъ иконитѣ женитѣ за оржжието. Когато и това не помогна, Еюбъ извиква Петра Златева и 10 годишното ѝ момиче всрѣдъ черква и,

въ присжтствие на всички, *отрѣза пръститѣ на дѣтето, а майката започна да коли.* Кръвьта течеше и общъ ужасъ обзе всички. Еюбъ остави жертвата си недоклана, нъ заповѣдва до 10 минути всички да се простятъ съ мжжетѣ си, които ще изколи, ако не посочятъ оржжието имъ. Захвана се прощаването всрѣдъ ужасенъ писъкъ и плачъ. Картината бѣ потрѣсающа . . . Само Еюбъ и неговитѣ другари бѣха безчувственни къмъ тия сцени. Въ тоя моментъ единъ гласъ извика: „Комити нападатъ!“ Ужасъ обзѣ войската. Еюбъ, войници и башибозукъ избѣгаха като луди. Подиръ малко се разбира, че никакви комити не е имало; обаче, тая случайность спаси селенитѣ отъ понататъшни изтезания.

И пр. и пр. и пр.

Отъ тоя родъ бѣ терора въ Солунски вилаетъ. Подобни случки бихме привѣли съ хиляди, ако не прѣтрупваха настоящето изложение съ излишенъ материялъ. Войската бѣ самовластенъ господарь и безнаказанно вършеше золуми, убийства, грабежи и безчестия надъ християнитѣ. Населението не прѣставаше да се оплаква на властьта и европейскитѣ консули въ Солунъ, на тълпи отиваше въ тоя градъ и демонстрираше своитѣ страдания, нъ никакво облѣгчение не получи.

Това положение въ Солунски вилаетъ трая прѣзъ цѣлия възстанишки периодъ и — по-сетнѣ. Тѣшко лѣгна то върху християнското население, което едва се задържа да не отговори съ въоржжена самоотбрана и саморазправа . . . Високи интереси и важни съображения обаче, налагаха неговата търпѣливость, и то, вѣрно на дългътъ си, въздържа се до край.

IV. Турски звѣрства и опустошения въ Скопски вилаетъ.

Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на изгоренитѣ кжщи и на изкланитѣ и обездомени християни въ Скопски санджакъ. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Турски опустошения. — Резултати на турския тероръ. — Списъкъ на убититѣ християни.

Скопския вилаетъ, или, по-право, македонската му часть, не бѣ по-щастливъ отъ Солунския прѣзъ възстанишкия периодъ. Поставенъ въ еднакви условия съ послѣдния (и тукъ християнската масса не бѣ ангажирана въ борбата и движението носѣше изключително партизански характеръ), размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения и тукъ не бѣха особенно голѣми, нъ за туй пъкъ правителственния тероръ надъ християнското население бѣ безграниченъ. Буйствата и золумитѣ на войскитѣ въ тоя край бѣха до такава степень голѣми, щото правѣха положението на християнитѣ нетърпимо и катастрофата щѣше да бжде неминуема, ако благоразумието у революционнитѣ кржгове не взѣмеше върхъ!... И тукъ, подобно на Солунско, бидоха опепелени отъ войскитѣ незначителенъ брой християнски села, така щото, за нѣкакво сравнение съ ужаситѣ и опустошенията въ Битолско и Одринско и дума не може да става. Все пъкъ, кратка упомѣна и за тѣхъ ще илюстрира положението на християнското население и въ тоя край и лишенъ пжть ще подчертае безпредѣлнитѣ турски злодѣяния.

Въ Скопския санджакъ жестоко пострадаха слѣднитѣ християнски селца.

Въ Щипската кааза:

Долно-Трогерци е християнско село отъ 20 кжщи. На 15 августъ, слѣдъ ожесточено и кървопролитно сражение между четници и многобройна турска войска, селото биде нападнато, ограбено до игла и *половината му кжщи* (10) *опожарени. Убити и изклани* сж: Георги Мицевъ, Павле Митевъ (7 годишно дѣте), Мария Тодорова (20-годишна — прѣдварително *обезчестена)* и селския кметъ Яни Стойчевъ. *Ранени* сж: Ефтимъ Чакаловъ, селенина Петрушъ и жената Куза Лазова. Осъмъ души отъ селскитѣ първенци аскера жестоко измжчи и откара въ Щипския затворъ.

Въ Кочанската кааза:

Ново-Село е християнско селце отъ 30 кжщи. На 5 септемврий, слѣдъ кървопролитно сражение между голѣмъ партизански отрядъ и шесть-хилядна турска войска, послѣдната из-

влѣзе въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Изклани и убити* сж отъ това село около 15 души мжжье и жени.

Витдша е смѣсено село отъ 15 християнски и 35 мухамедански кжщи. На другия день слѣдъ изгарянието на Ново-село, сжщия аскеръ нападна християнската махала въ това село, ограби кжщята и *всички опожари*. *Убити и изклани* сж осъмъ души селени.

Вранинци е християнско село отъ 35 кжщи. Едноврѣменно съ изгарянието на Витòша, часть отъ аскера навлѣзе и въ това село, всички кжщи ограби и *двайсе опожари*. *Изклани* сж отъ това село 20 души селени.

Прѣсекъ е християнско село отъ 160 кжщи. На 3 октомврий многобройна войска, излѣзла да преслѣдва чети, навлѣзе въ това село, цѣлото ограби и *6 кжщи опожари*.

Въ Кратовската кааза:

Луково е християнско селце отъ 13 кжщи. На 25 августъ, слѣдъ кървопролитно сражение между четници и войска, послѣдната навлѣзе въ селото, ограби го до игла и *цѣлото опожари*. *Убити и изклани* сж: Димитъръ Моневъ, жена му и Зорка Досева.

Тия сж най-жестоко пострадалитѣ християнски села въ Скопския санджакъ. Слѣдната таблица ще даде по-ясно прѣдставление за размѣритѣ на извършенитѣ звѣрства и опустошения.

(Турски звѣрства и опустошения въ Скопски санджакъ).

№ по редъ	Наименование на пострадалитѣ населени мѣста	Брой на кжщитѣ		Брой на жителитѣ		Изгорени кжщи		Убити и изклани		Жени и моми		Обездомени жители		Дата на произшествието
		Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
	III и п с к а к а а з а.													
1	с. Долно-Трогерци . . .	20	—	186	—	10	50 00	13	7·00	—	—	90	48·40	15/VIII
121	населени мѣста	3634	5123	23110	26320	-	—	—	—	—	—	—	—	—
122	Всичко въ Щиската кааза	3654	5123	23296	26320	10	0·30	13	-	—	—	90	0·40	15/VIII
	К о ч а н с к а к а' а з а.													
1	с. Ново-село	30	—	140	—	30	100·00	15	10 70	—	—	125	100·00	5/IX
2	„ Витòша	15	35	110	220	15	100·00	8	7·60		—	102	100·00	6/IX
3	„ Вранинци	35	—	175	—	20	57·10	20	11·40	—	—	90	51·40	6 IX
4	„ Прѣсекъ	160	—	1200	—	6	3·80	1	0·10	—	—	50	4·20	3/X
67	населени мѣста	2880	2175	21125	13100	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Всичко въ Кочанск. кааза	3120	2210	22750	13320	71	2·30	44	0·20	—	—	367	1·60	4/IX—3/X
	К р а т о в с к а к а а з а.													
1	с. Луково	13	—	120	—	13	100·00	3	—	—	—	120	100 00	25/VIII
75	населени мѣста	2291	1125	19605	4125	—	—	—	—	-	-	—	—	—
76	Всичко въ Кратов. кааза	2304	1125	19725	4125	13	0·60	3	—	—	—	120	0·60	25·VIII
6	Въ 3 кааза на Скопски санджакъ	90 8	8158	65771	43765	94	1·00	60	0·10	—	—	577	0·90	15/VIII—3/X

Въ Скопски санджакъ жестоко пострадаха *шестъ* християнски села, *три* отъ които сж *съвършено опепелени, двѣ—наполовина* и *едно—отчасти*. Общия брой на *опожаренитѣ кжщи* възлиза на 94 (1% отъ цѣлокупния брой на християнскитѣ кжщи въ тритѣ каази), на *убититѣ и изклани* християни — на 60 души. Колко и да сж незначителни размѣритѣ на турскитѣ звѣрства и опустошения въ тоя край на Македония, все пъкъ иллюстрираръ до висока степень положението на християнското население. Нъ пълна и поразителна картина на турскитѣ опустошения въ Скопския санджакъ прѣзъ възстанишкия периодъ дава слѣдния многорѣчивъ списъкъ:

(Турски опустошения въ Скопски санджакъ прѣзъ лѣтото на 1903 год.).

№ по редъ	Име и прѣзиме на пострадавшия (Глава на семейството)	Мѣсторождение: Кааза	Мѣсторождение: Село или градъ	Отъ колко члена се състои семейството	Какво е притежавало семейството прѣди злочестината	Причинени щети на семейството	Приблиз. оцѣнка на щетитѣ въ турски лири	Забѣлѣжка
1	Андрей Смилевъ	Скопска	Кожле	4	Бакалски дюгенъ	Всичката бакал. стока и 75 лева въ пари	8	
2	Георги Божанинъ	Паланечка	Търново	8	2 овци, 400 оки жито	Овцетѣ, пожщинката и дрѣхитѣ	13	
3	Милошъ Митровъ	„	„	6	2 „ 300 „ „	„ „ „ „	10	
4	Георги Младеновъ	„	„	6	10 „ 1 волъ и 450 оки жито	3 овци и всичката пожщинка	8	
5	Гоне Петровъ	„	„	9	10 „ 400 оки жито, 8 кошара пчели	Пчелитѣ „ „	11	
6	Илинка Петрова	„	Дураска-Рѣка	4	200 оки жито	Цѣлата пожщинка	7	
7	Младенъ Величковъ	„	„	6	2 кози и 50 оки жито	Козитѣ и цѣлата пожщинка	6	
8	Христо Миликовъ	„	Лукье	6	800 оки жито	Всичката пожщинка	6	
9	Величко Петровъ	„	„	6	200 „ „ и една крава	Дрѣхи, 50 оки масло, 10 оки сирене и 10 лева пари	4	
10	Стоилко Якимовъ	„	„	3	200 „ „	Пожщинката и 10 лева пари	7	
11	Милошъ Станковъ	„	„	4	150 „ „	Дара на дъщеря му, дрѣхитѣ въ пожщ. и 6 лева пари	15	
12	Стойко Якимовъ	„	„	10	2000 оки жито, 200 оки сѣно, 200 снопа слама, 2 вола, 15 овци и единъ конь	1000 оки жито, всичкото сѣно и слама	6	
13	Цвѣтанъ Гьошевъ	„	„	4	6 овци, 2 вола, 1600 оки жито, 1000 оки сѣно и 150 оки слама	100 „ „ „ „ „ „	5	
14	Доде Стояновъ	„	„	7	300 оки жито, 500 оки сѣно, 600 оки картофи и 1000 снопа слама	Сѣното, сламата, картофитѣ и 150 оки жито	6	
15	Пешо Марковъ	„	Градецъ	3	5 овци, 400 оки жито	Всичката пожщинка	8	
16	Ангелъ Миташковъ	„	„	8	10 „ 600 „ „	20 оки сирене, 10 оки масло и дрѣхитѣ отъ пожщ.	5	Дъщеря му Иванка обезчестена отъ аскера и починка слѣдъ 20 дни.
17	Доде Цвѣтковъ	„	„	6	2 вола и една крава	20 аршина шаекъ	1	
18	Иванъ Спасковъ	„	Борово	8	400 оки жито	Всичката пожщинка	7	
19	Коце Илиевъ	„	Паланка	5	Едно ловe отъ което очаква прѣпитанието си	Цѣлото ловe опустошено отъ аскера	2	
20	Алексо Великинъ	„	„	4	Работникъ-надничарь	Отъ бой домовладиката станалъ неспособенъ за работа	—	Двѣтѣ му дъщери и снаха му обезчестени отъ аскера.
21	Здравко Димитриевъ	Пижечка	Косевица	7	3 дюлюма земя, 5 говеда и 2 овци	Пожщинката	20	
22	Георги Цвѣтковъ	„	„	3	Работникъ	Пожщинката му и 30 лири турски	38	Лишенъ отъ срѣдства за прѣпит.
23	Насе Петровъ	„	„	2	„	„ „	5	
24	Арсо Симеоновъ	„	„	8	3 говеда, 20 овци	„ „	30	Жена му обезчестена.
25	Стоица Милековъ	„	„	4	10 овци	„ „	15	
26	Начо Димитриевъ	„	Луковица	7	Работникъ	„ „	6	
27	Мите Милошевъ	„	„	6	„	„ „	10	
28	Косто Янчевъ	„	Костенецъ-Долъ	7	2 говеда, 16 овци	„ „	16	
29	Соколъ Спасовъ	„	„	4	20 овци, 1 говедо	„ „	8	
30	Велинъ Костадиновъ	„	„	5	20 „ „ „	„ „	13	
31	Георги Цвѣтковъ	„	„	15	50 „ 16 говеда	Ограбени 3 л. турски, 1 пафти, 1 кръстъ, 3 кошара пчели, 1 черга, 1 долама и 10 оки масло	11	
32	Илко Стояновъ	„	Дулица	12	30 овци	130 лева пари и цѣлата пожщинка	20	
33	Лиа Христовъ	Кратовска	Луково	15	Кжща, кошара, жито, масло, вълна и др. земледѣлчески и животни произведения	Всичкото му имане изгорено	120	с. Луково, състоящо отъ 13 семейства обраб. чифлик. земи е цѣлото ограб. и изг. отъ аскера
34	Илия Цвѣтановъ	„	„	9	„ „ „ „ „	„ „ „ „	60	
35	Мите Досевъ	„	„	9	Разни земл. и живот. произвед. и пожщинка	„ „ „ „	100	Оцѣнката е прав. безъ жщитѣ, които прин. на бея, влад. на зем.
36	Станко Георгиевъ	„	„	13	Пожщинка, оборъ, 200 оки сирене, 300 оки масло, 800 крини жито	„ „ „ „	200	
37	Димитръ Моневъ	„	„	20	Земл. д. и живот. произведения, богата пожщ.	„ „ „ „	200	Бабата и стареца отъ семейството заклани.
38	Зашо Досевъ	„	„	6	Кжща, пожщинка, кози, жито, масло и пр.	„ „ „ „	85	
39	Тасе Георгиевъ	„	„	12	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	55	
40	Досе Стояновъ	„	„	4	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	120	Жена му Зора Досева заклана.
41	Павле Ангеловъ	„	„	3	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	50	
42	Лепка Зойкова	„	„	5	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	50	
43	Трайко Димишковъ	„	„	4	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	45	
44	Цеко Атанасовъ	„	„	3	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	35	
45	Иванъ Атанасовъ	„	„	3	„ „ „ „ „ „	„ „ „ „	15	
46	Атанасъ Клинчаръ	Кочанска	Прѣсенъ	7	Кжща, пожщинка, дрѣхи, храни и живот. произведения, 20 овци, 23 кози, 3 вола и 5 крави	Всичко изгорено и 2 вола, 3 кози, 4 овци отвлѣчени	64	Домакина Атанасъ забѣгналъ.
47	Велинъ Андовъ	„	„	6	Кжща, пожщинка, храни, разни произведения, 56 овци, 66 кози, 2 коня, 12 вола	Кжщата, пожщинката и произвитѣ изгорени	76	

48	Георги Пецовъ	Кочанска . .	Прѣсовъ	7	Кѫща. покѫщнина, землед. и живот. произведения, 2 магарета, 8 воли, 14 овци, 30 кози	Всичко изгорено освѣнъ добитъка . . .	41	
49	Симеонъ Георгиевъ . .	„ . .	„	4	Кѫща, покѫщнина, разни провиз. храна, 1 конь, 5 вола, 1 овца и 5 кози	Всичко изгорено, коня отваранъ	39	Домашина забѣгналъ.
50	Стойца Чифчия	„ . .	„	6	Кѫща, покѫщнина, храни, живот. произведения, земл. сѣчива, 20 кози, 2 волъ, 2 телета и 1 крава	„ „	40	
51	Стоилъ Петровъ . . .	„ . .	„	10	Кѫща, храни и пр., 1 конь, 2 вола, 1 крава, 30 овци, 20 кози	Покѫщнината ограбена, кѫщата изгорена	41	
52	Георги Николовъ . . .	„ . .	Дълги-Дѣлъ . .	3	Кѫща, покѫщ. и пр., 13 кози, 1 магаре и 8 вола	Покѫщнината ограбена	15	
53	Никола Апостоловъ . .	Гостиварска .	Врабчища . . .	4	Кѫща и покѫщнина	Всичко изгорено	46	
54	Яни Заецъ	Щипска . . .	Дол.-Трогерци .	5	Кѫща, нѫвия, хамбаръ, покѫщнина, дрѣхи, жито 400 крини	Всичко ограбено и изгорено	60	Домашина убитъ отъ аскера.
55	Арсо Тошевъ	„ . . .	„ .	10	Кѫща, покѫщнина, кошара и 7 сандъка дрѣхи	„ „ „ „	48	
56	Мите Домазетъ	„ . . .	„ .	5	Кѫща, покѫщнина, нѫвия, дрѣхи, слама, жито	„ „ „ „	82	
57	Наумъ Христовъ . . .	„ . . .	„ .	7	Кѫща, хамбаръ, кошара, покѫщнина	„ „ „ „	32	
58	Мано Домазетъ	„ . . .	„ .	3	Кѫща, покѫщнина, хамбаръ	„ „ „ „	19	
59	Коце Шавлевъ	„ . . .	„ .	11	2 кѫщи, ахъръ. кошара, нѫвия, 2 хамбара, 40 овци и 10 глави едъръ добитъкъ	Всичко ограбено и изгорено и два вола убити	37	
60	Мицо Доганджи	„ . . .	„ .	10	2 кѫщи, 1 нѫвия, 1 казанджа, 1000 кр. жито, 80 овци, 20 глави добитъкъ, слама и покѫщ.	Кѫщата, покѫщнината и продиженѣ изгорени	300	Двама отъ семейството убити.
61	Яни Доганджи	„ . . .	„ .	5	1 нѫвия, 110 снопа овесъ, 150 снопа ржжъ, 30 шинина червенка, 32 шинина осатка и дрѣхи	Всичко ограбено и изгорено	34	
62	Яни Шавлевъ	„ . . .	„ .	8	1 хамб. жито, дрѣхи за 4 мож. и чевъ за 3 моми	Ограбено всичко. Хамбаря изгоренъ . .	91	
63	Митре Доганджи . . .	„ . . .	„ .	4	Нѫвия, слама, жито, покѫщ. и чевъ за 2 моми	„ „ „ „ . .	47	
64	Мите Тошевъ	„ . . .	„ .	9	Кѫща, нѫвия и жито	Ограбено жито и дрѣхи	4	
65	Баба Куза	„ . . .	„ .	3	Кѫща, жито, покѫщнина	Ограбено дрѣхи и покѫщнина	8	
66	Коцо Шайлевъ	„ . . .	„ .	12	2 кѫщи, ахъръ, кошара, нѫвия, 2 хамбара, 40 овци, 10 глави едъръ добитъкъ	Всичко изгорено и два вола убити . . .	150	
67	Керемидчи Тасе . . .	„ . . .	Карбинци . . .	6	2 кѫщи, хамбаръ, 2 кошари	Всичко изгорено и ограбено	71	
68	Петре Дамбевъ	„ . . .	„ . . .	7	Кѫща, жито, покѫщнина, провизии, земледѣл. сѣчива, чевъ за 2 моми, дрѣхи на 3 снахи .	Всичко изгорено и ограбено, отвлѣчени 3 крави, 1 биволица, 15 овци	171	
69	Стоянъ Домазетъ . . .	„ . . .	„ . . .	6	Кѫща, хамбаръ, 10 овци, 2 кози слама, дрѣхи, покѫщнина	Всичко ограбено и изгорено	70	
70	Ефремъ Манафъ . . .	„ . . .	„ . . .	9	Кѫща, 500 кр. жито, 1 бъчва съ вино, дрѣхи, покѫщнина, 1 казанъ	1 кобила убита и всичко ограбено и изгорено	89	
71	Тончи Мицо	„ . . .	„ . . .	3	Кѫща, покѫщнина и дрѣхи	Изгорено	18	
72	Дани Дамбевъ	„ . . .	„ . . .	4	Кѫща, покѫщнина	Кѫщата съ покѫщнината изгорена. 1 биволица отвлѣчена	47	
73	Евремъ Шоповъ . . .	„ . . .	„ . . .	6	Кѫща, нѫвия, жито	Ограбено жито, покѫщнина и дрѣхи . .	42	
74	Георги Веселиновъ . .	„ . . .	„ . . .	8	„ „ „ сѣно	Покѫщнина ограбена, 2 кози слама изгорени	25	
75	Нацо Шоповъ	„ . . .	„ . . .	4	Кѫща, покѫщнина, дрѣхи и пр.	Изгоренъ говедарникъ и крава съ теле, 1 кобила убита, 30 оки бакъръ задигнатъ, дрѣхитѣ на снахата, чевъ на 2-тѣ моми и покѫщнината обрана . .	39	
76	Апостолъ Радиона . .	„ . . .	„ . . .	5	1 кѫща	Обрана покѫщнината	6	
77	Ѝфремъ Срѣбринъ . .	„ . . .	„ . . .	7	1 кѫща съ покѫщнината	Всичко изгорено	48	
78	Псалтиръ Стояновъ . .	„ . . .	„ . . .	12	Дрѣхи, покѫщнина, кѫща	Ограбена покѫщнината и дрѣхитѣ, 2 коня отвлѣчени	15	
79	Иванчо Джопе	„ . . .	Варсаново . . .	8	10 овци, 2 вола, 2 коня	Дрѣхитѣ ограбени, откраднати 10 лири турски	17	
80	Тасе Цѝнъ	„ . . .	„ . . .	7	1 магаре	Покѫщнината му ограбена	6	
81	Станойко Сливарь . .	„ . . .	„ . . .	15	Кобила и едно магаре	„ „ „	5	
82	Сане Рибаръ	„ . . .	„ . . .	9	1 кобила и 2 крави	„ „ „	6	
83	Тасе Милушевъ	„ . . .	„ . . .	8	10 вола, 2 магарета и 2 коня	„ „ „	7	
84	Доне Строимановъ . .	„ . . .	Пестрешино . .	10	Кѫща, чифтъ биволи, 50 дюлюма земя	„ „ „	10	
85	Мано Бонгуръ	„ . . .	Судикъ	16	80 дюлюма земя и една кѫща	„ „ „	7	
86	Коце Велковъ	„ . . .	„	17	75 дюлюма земя, кѫща, 60 овци, 60 глави едъръ добитъкъ	„ „ „	7	
87	Андо Субаша	„ . . .	„	6	1 магаре	Всичко ограбено	25	
88	Христо Яневъ	„ . . .	Горни-Валиванъ .	5	Кѫща, жито, добитъкъ, покѫщнина и др. . . .	„ „	—	Домашина убитъ.
89	Тасе Медарь	„ . . .	„ .	3	25 дюлюма земя, 4 глави добитъкъ	Ограбени дрѣхитѣ и 2 лири турски . .	10	
90	Ангелашъ Тасевъ . . .	„ . . .	„ .	6	1 магаре	Цѣлата покѫщнина ограбена	6	
91	Иванъ Здравковъ . . .	„ . . .	Мечкуевци . . .	6	Кѫща, 1 магаре и 1 юнче	„ „ „	7	
92	Трайче, Мите и Ефтимъ Шоповски	„ . . .	„ . . .	16	150 дюлюма земя, 3 кѫщи, 3 коня, 3 магарета	„ „ „	5	Синътъ убитъ; бащата негоденъ за работа.
93	Васо Трайковъ	„ . . .	Люботинъ . . .	5	1 магаре, 1 волъ, 15 дюлюма земя	„ „ „	8	Домашина убитъ, жената саката и нег. за работа; дѣцата малки.
94	Мише Рамбабовъ . . .	„ . . .	Нов.Село (Щипъ)	2	1 кѫща съ добра покѫщнина	Всичко изгорено	60	
95	Пане Рамбабовъ . . .	„ . . .	„ . . .	7	Кѫща съ покѫщнина	„ „	50	Домашина затворенъ.
96	Мише Х. Пановъ . . .	„ . . .	„ . . .	4	„ „ „	„ „	65	
96							3563	

Отвъдния списъкъ, съдържащъ само частъ отъ извършенитѣ опустошения въ Скопския санджакъ, говори най-краснорѣчиво за жестоката участь на християнското население. Потрѣбни сѫ още само нѣколко образци отъ всестранния правителственъ теророъ, за да стане картината на християнскитѣ страдания въ тоя край още по-поразителна.

Така:

1) *Въ Скопската кааза:*

Въ първитѣ дни на м. августъ поляка-арнаутинъ на с. *Инджикьево* залови селския говедарь Трайко и, слѣдъ жестокъ побой, разпѫна го на двѣ дървета и въ това положение го държа 8 часа подрѣдъ.

На 3 августъ, слѣдъ сражението при с. *Кожле* между четници и войска, послѣдната, придружена и отъ башибозукъ изъ мухамед. село Смѣсица, нахълта въ селото, ограби го и извърши грозни мѫчения надъ селенитѣ: Петрушъ Павловъ, Стойче Георгиевъ (вслѣдствие на това и умрѣха), Ив. Гачевъ, попъ Андрѣевица и др.

На 13 августъ, Тасе отъ с. *Арачиново*, отивайки съ колата си на воденица, на пѫтя биде пресрѣщнатъ отъ войници и немилостиво битъ. Слѣдъ два дни Тасе умрѣ.

Прѣзъ сѫщия день турска потера, минавайки прѣзъ с. *Сушица,* тешко нарани Милана Димовъ и жестоко измѫчи други двамина селени.

На 14 августъ турска потера, минувайки прѣзъ село *Пуста-Брѣзница*, прѣби до смърть нѣколко души и ограби на Ивана Стояновъ 3 оки масло и 3 кошара медъ; на Алекси Веляновъ 11 оки масло; на Марко Велковь 3 оки масло, 2 чифта чорапи и 1 женска риза; на Блажо Велковъ 3 селски костюма дрехи и нѣколко аршина шаекъ; на Цвѣтко Кръстевъ 6 оки масло и единъ топъ шаекъ и пр.

Прѣзъ сѫщия день друга потера, минувайки прѣзъ селата *Добри-Долъ* и *Горно-Сълне*, измѫчи нѣколко души и ограби нѣколко кѫщи; на слѣдующия день сѫщата потера въ село *Долно-Сълне* съсипа отъ бой Перко Ангеловъ, Гьорче и Яне Митровски, Ангелъ и Трайчо Бардеви, Христо Стефановъ, В. Милевъ, Ст. Буджевъ и кмета Димче.

На 16 августъ турска потера отъ 150 души, връащйки се отъ Скопие, мина прѣзъ село *Драчево*, нанесе побой на мнозна селяни, ограби нѣколко кѫщи и, на тръгвание, взѣ конье и магарета за езденье до градътъ. Единъ войникъ отъ потерата изу и взѣ калевритѣ и чорапитѣ на стареца Блаже.

Прѣзъ сѫщия день силна потера отиде въ с. *Брѣзица* (53 кѫщи), залови 30 души селени и ги развеждаше отъ мѣсто на мѣсто подъ най-жестоки изтезания цѣли два дни, да посочятъ укривалището на „комититѣ". Най-послѣ всички тия нещастници бидоха отведени въ скопския затворъ като укриватели на бунтовници.

На 17 августъ скопския гражданинъ Сава Василевъ биде нападнатъ край града отъ илавето Махмудъ и нараненъ въ рѫцѣтѣ съ байонетъ.

На 18 августъ нѣколцина войници, придружени и отъ башибозукъ изъ с. *Патилика*, отивайки за Скопие, минаха прѣзъ село *Долно-Сълне*, хванаха селянитѣ Трипунъ Костовъ и Илия Петрушевъ, биха ги и слѣдъ това хвърлиха въ единъ ровъ пълненъ съ вода.

Прѣзъ сѫщия день единъ войникъ нападна въ срѣдъ града *Скопие*, на пазаря, протопопа Георги.

На 19 августъ аскеръ, минувайки прѣзъ с. *Кожле*, обра дюгена на Андрея Смилевъ и му задигна около 90 лева пари.

На 20 августъ войници, всрѣдъ града *Скопие,* при „Куршумли ханъ", нанесоха тежъкъ побой на видния търговецъ Георги Цимбра.

2) *Въ Щипската кааза:*

На 1 августъ турска потера обгради с. *Кнѣжа* (въ Овчеполията), за да дири комити; нъ понеже не се намѣриха такива, аскера ограби всички кѫщя и подложи на жестоки изтезания мнозина селени.

На 3 августъ друга потера влѣзе въ с. *Неманици*, ограби много кѫщи и жестоко измѫчи мнозина селени.

На 19 августъ вечерьта турци изъ околнитѣ села запалиха кѫщата на Трайко Карчовъ отъ с. *Богословецъ* и изгориха съ всичката покѫщнина и 300 крини рѫжъ. Селенитѣ се опитаха да изгасятъ пожара, но турцитѣ стрѣляха върху имъ.

На 17 септемврий 12 души турски войници влѣзоха въ домътъ на Давче Рампапа отъ с. *Сердчиево* и обезчестиха двѣтѣ му дъщери.

3) *Въ Велешката кааза:*

На 3 августъ, слѣдъ сражението при Вѣтренския манастиръ, войската нахълта въ едноименното село *Вѣтърско*, оскверни черквата „Св. Иванъ", ограби кѫщята и обезчести много жени и моми. Отъ позора се спасиха само ония, които прѣзъ нощьта сполучиха да избѣгатъ.

Ана Митрева отъ „Горната махала" на гр. *Велесъ*, работѣйки съ други жени на нивитѣ на Махмудъ ефенди, находящи се близо до града, въ мѣстностьта „Сюркюстне" биде тешко наранена съ куршумъ отъ синъ му Шефкетъ, който заедно съ нѣколцина свои другари, всички въоржжени, бѣ излѣзълъ да поскита край нивитѣ.

4) *Въ Паланечката кааза:*

На 14 септемврий войници раниха съ байонетитѣ си всрѣдъ града Паланка гражданитѣ Коце Илиевъ, Янаки Петрушевъ и др. На Велинъ Младеновъ тѣ взѣха 160 лева (8 наполеони), на Ангелъ Бѣлевъ 150 лева (6 лири), на Гецо Илиевъ 30 лева (150 гроша) и на мнозина други.

На 2 октомврий мулязимина на XX низамски табуръ, Мехмедъ Ефенди, изнасили и задържа цѣла седмица при себе хубавицата Анга Младенова отъ с. *Голѣма-Цѣрцория*.

5) *Въ Радовишката кааза:*

На 18 августъ турска потера, идяща отъ Тиквешко, начело съ юзбашията Шакиръ-ага, мина прѣзъ село *Лубница* (3 часа отъ Радовишъ), хвана селския пѫдаръ Костадинъ Петровъ, счупи му кремеклийката пушка и го изби жестоко. Слѣдъ това потерата малтретира селенитѣ: Митьо Димчевъ, Мише Спасовъ, Димо Мишевъ, Дядо Ильо, Георги Стояновъ, Георги Филевъ, Кръсто Димитровъ и Ацко и Нако Недеви. Прѣзъ това врѣме юзбашията съ нѣколцина войници обикаляше по-богатичкитѣ кѫщи и задигна всичко що му се харесаше.

6) *Въ Кочанската кааза:*

На 25 юлий Реджепъ Исмаилъ чаушъ отъ с. *Зѫрновци* нападна въ лозята 13 годишната Зорка С. Георгиева отъ сѫщото село и *обезчести*....

Въ гр. *Кочани* идването на илавето отъ гилянско, гостиварско, прѣшовско и тетовско начена на 15 августъ. При влизанието си въ града тѣ биеха когото срѣщнѣха. Три дни нарѣдъ чаршията стоя затворена. Лозята, бостанитѣ и нивята съвсѣмъ опустѣха. Войницитѣ влазяха на всѣкждѣ, дѣто намираха отворени врата, крадѣха всичко, каквото можеше да се задигне. Една жена, която искаше да отърве единъ чифтъ обуща, биде наранена съ байонетъ по рѫката. На мнозина граждани аскера изтръгна часовницитѣ и кесиитѣ. На заминаване прѣзъ *Царево-село* войницитѣ биха всѣкиго, когото срѣщаха и отвлѣкоха много конье и магарета.

7) *Въ Кратовската кааза:*

На 8 августъ надвечерь, стражарьтъ Османъ, отивайки отъ *Кратово* за караулницата „Добревска Кула", находяща се на единъ часъ отъ града, съглѣда въ лозята младата булка Елена Чукукова и се спусна върху ѝ да я обезчести. Елениниятъ мѫжъ Георги и свекърътъ ѝ Алексо, които работѣха на другия край на лозето, притекоха се съ брадви въ рѫцѣ къмъ нападателя, нъ послѣдниятъ стрѣля съ мартината си върху тѣхъ, рани тѣшко мѫжа — и побѣгна. На слѣдующия день раненият умрѣ.

На 10 октомврий войници изнасилиха момитѣ Гюра Здравева, Гина Псалтирева и Мария Пържова — и тритѣ отъ с. *Плѣшинци.*

На 11 октомврий войници обезчестиха момата Магда Димитрова отъ с. *Опила* и жената на Симеонъ Мерджовъ отъ с. *Шлегово.*

б) *Въ Кумановската кааза:*

Най-голѣми бѣха аскерскитѣ зулуми и безчинства въ Кумановската кааза. Като важенъ стратегически пунктъ, градътъ Куманово бѣ етапенъ пунктъ на всички войски, които се изпращаха къмъ границитѣ на България. Всѣдѣ, гдѣто мина аскера, извърши ужаси и грабежи. Така: въ с. *Младо-Нагоричани* той ограби кѫщята и малтретира мнозина селени. Въ с. *Малино* ограби кѫщята, затвори всички селени въ единъ ханъ и ги подложи на жестоки мѫчения. Въ с. *Павлишенци* той извърши сѫщитѣ ужаси. Въ с. *Сушица* — тоже. Изобщо, аскера ограби много села и извърши мръсни безчестия надъ женската челядь.

На 14 августъ биде прѣбитъ отъ аскера всрѣдъ чаршията на гр. *Куманово* кмета на с. *Пчиня.*

На 17 с. м. воденичарътъ Цвѣтко Максимовъ отъ с. *Стрѣзовци* биде нападнатъ въ воденицата си при с. *Клѣчовци* отъ илавета, които щѣха да го съсѣкатъ, ако на това не попрѣчеше съселянина му турчинъ Байрамъ Сакиръ.

На 19 с. м. Петрушъ Паркача и Петрушъ Марковъ отъ с. *Сопотъ* и Данаилъ и Серафимъ Нацеви отъ с. *Тръстеникъ* бидоха отведени въ чадъритѣ при с. *Чедимирци* (Скопско) и жестоко изтезавани.

На 20 с. м. Кимо Димчевъ отъ с. *Винци* на пѫтя за Куманово биде битъ отъ аскера съ прикладитѣ на пушкитѣ.

Сѫщия день свещеникътъ Петрушъ Догановъ и полякътъ Иванъ Истровъ отъ с. *Пчиня* бидоха бити отъ аскера на пѫтя за Куманово. На втория отъ тѣхъ аскера задигна чантата съ хлѣба и малкото пари, които имаше.

Сѫщия день Рашо Салимъ Каинъ смъртоносно рани на двѣ мѣста Величко Станишевъ отъ с. *Стрѣзовци.*

Сѫщия день Нако Василевъ, отивайки отъ града за с. *Малино,* биде хванатъ отъ аскера, битъ и ограбенъ.

На 21 с. м. Анчо Здравковъ отъ с. *Кестеново* (Кратовско) биде срѣщнатъ близо до Куманово отъ аскера който му взѣ 110-тѣ лева, получени отъ проданъ на овни.

Сѫщия день Бойко Стефановъ отъ с. *Довезенци* биде срѣщнатъ отъ аскера, поваленъ на земята, ударенъ съ байонетъ на нѣколко мѣста по главата и ограбенъ.

И пр. и пр. и пр.

Отъ такова естество бѣ турския тероръ надъ християнското население въ Скопски санджакъ — тероръ всестраненъ, чудовищенъ, който обърна положението въ адъ! Отвъдния списъкъ (стр. 249) на частъ отъ убититѣ и изклани християни въ тоя край прѣзъ възстанишкия периодъ прави картината на християнскитѣ страдания още по-потрѣсающа.

Тоя списъкъ хвърля върху картината на турскитѣ ужаси най-яркитѣ штрихи и иллюстрира положението на християнитѣ въ всичката безнадѣжность. *Петдесетъ* убийства надъ християни за единъ периодъ *само отъ три мѣсеци* — може ли да се замисли по-грозно и по несносно положение за християнското население въ тоя край? . . .

Тъй колосални бѣха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Скопския вилаетъ прѣзъ възстанишкия периодъ. Християнското население, макаръ да не взе активно участие въ четнишкото движение, нъ скѫпо отплати за своето мирувание . . .

(Списъкъ на убититѣ и изклани християни въ Скопски санджакъ прѣзъ врѣме на възстанишкия периодъ).

№ по редъ	Име и прѣзиме на убития	Мѣсторождение		Дата на убийството	Убитъ отъ
		Село или градъ	Каза		
1	Петрушъ Павловъ	с. Кожле	Скопска	3 августъ	войници
2	Стойче Георгиевъ	„ „	„	8 „	
3	Иванъ Божиновъ	„ Долно-Сълне	„	8 „	
4	Блажо Тодоровъ	„ „ „	„	8 „	
5	Ангелъ Китановъ	„ „ „	„	8 „	
6	Андрей Спасовъ	„ Нерѣзъ	„	9 „	разбойници
7	Яковче Герасимовъ	„ Брѣстница	„	10 „	войници
8	Спиро Стояновъ	„ Горно-Сълне	„	10 „	
9	Търпе Трифуновъ	„ Срѣшово	„	16 „	разбойници
10	Младенъ Стояновъ	„ Булачани	„	18 „	селския полякъ
11	Петко Радичевъ	„ Побожье	„	19 „	войници
12	Илия Димковъ	„ Злокуклянн	„	20 „	
13	Димко Ничевъ	„ Ташлидже	„	4 септемврий	
14	Велко Цвѣтановъ	„ Матка	„	4 „	
15	Никола Гьоргьовски	„ Горно-Лисиче	„	6 „	
16	Марко Диневъ	„ Дивлье	„	13 „	
17	Петре Велиновъ	„ Долно-Водно	„	19 „	
18	Илия Георговъ	„ Горно-Сълне	„	11 октомврий	
19	Яковче Бадовъ	„ „ „	„	11 „	
20	Недѣлчо Стояновъ	„ „ „	„	11 „	
21	Никола Аничевъ	„ „ „	„	11 „	
22	Анто Богоевъ	„ Срѣшово	„	8 ноемврий	разбойници
23	Столнъ Здравевъ	г. Щипъ	Щипска	14 септемврий	войници
24	Злате Насковъ	с. Ранчанци	„	14 „	
25	Доне Каранфиловъ	„ Патрикъ	„	30 „	
26	Костадинъ Мишковъ	„ Прѣсекъ	Кочанска	3 октомврий	
27	Коте Гацаровски	„ Русиново	Пехчевска	3 септемврий	
28	Лазаръ Израелевъ	„ Шалица	Гостиварска	17 юлий	разбойници
29	Ефремъ Илиевъ	„ Таимища	„	30 августъ	
30	Наке п. Димитровъ	„ „	„	21 септемврий	
31	Грубче Николовъ	„ Доброще	Тетовска	29 юлий	
32	Найдо Гяровъ	„ Лѣшница	„	30 августъ	войници
33	Сърбинъ Столновъ	„ Вълковие	„	18 септемврий	
34	Мануилъ Димушевъ	„ Доброще	„	26 „	
35	Тевдо Стояновъ	„ Чифл. Жилче	„	26 „	
36	Григоръ Стамболиевъ	„ Плѣшници	Кратовска	13 августъ	
37	Димитъръ Стамболиевъ	„ „	„	13 „	
38	Владим. Андовъ	„ Лѣсково	„	13 „	
39	Доне Наумовъ	„ Гюгянци	„	28 „	
40	Мите Тралевецъ	„ „	„	28 „	
41	Моне Стояновъ	„ Луково	„	28 „	
42	Арсени Стойковъ	„ Барбарево	„	30 „	
43	Досе Давидковъ	„ Щлегово	„	? „	
44	Мите Колевъ	„ „	„	? „	
45	Мите Симеоновъ	„ Приковци	„	17 октомврий	
46	Саздо Колевъ	„ Пчиня	Кумановска	12 септемврий	
47	Спасо } братя	„ Станевци	„	14 „	
48	Пано }				
49	Лазо Тодоровъ	„ Д. Църнилище	„	14 „	
50	Аврамъ Златевъ	„ Матейче	„	29 „	
51	Коста Паунковъ	г. Куманово	„	2 октомврий	

* * *

Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско. — Рекапитуляционна таблица за тѣхъ. — Таблица за тѣхното развитие по дни и мѣсеци. — Вѣдомость на бѣжанцитѣ въ България. — Таблици за броя на затворницитѣ християни въ Битолския и Одрински вилиети. — Заключителна бѣлѣжка.

Слѣдъ краткитѣ бѣлѣжки, които дадохме за турскитѣ звѣрства и опустошения по нахии (или мѣстности), казази и вилиети, единъ общъ поглѣдъ върху тѣхъ за цѣла Македония и Одринско ще изтъкне всичката имъ колосалность, жесточина и чудовищность.

Въоржената самоотбрана, която християнскитѣ населения въ Македония и Одринско противопоставиха срѣщу безпредѣлния и всеразрушающъ правителственъ тероръ и която на 20 юлий миналата (1903) година се изрази въ повсемѣстно движение, послужи на турското правителство за благовиденъ претекстъ да приложи на дѣло оня изтрѣбителенъ и пъкленъ планъ, който отдавна бѣ получилъ официална санкция и който съставляваше за турскитѣ държавници най-любимата грижа. Начинътъ, по който ставаше потушването на възстаннишкото движение, говори най-несъмнѣнно за прилагането на тоя пъкленъ планъ въ всичката му грозота! Обръщанието въ развалини на цѣли мѣстности, опепеляването на стотини християнски села, опожаряването на десетки хиляди домове, сѣчьта и безчестието надъ хиляди старци, жени и дѣца и, най-сетнѣ, довеждането до просешка тояга и ужасна мизерия стотини хиляди християнски жители — всичко туй служи за най-краснорѣчиво потвърждение, че пъклення планъ за изтрѣбление на християнския елементъ бѣ приложенъ въ всичката си пълнота и чудовищность! Научено отъ собственъ опитъ прѣзъ цѣло едно столѣтие, че трудно се съкрушватъ силитѣ на една възстанишка армия, турското правителство насочи всичкитѣ си усилия къмъ массовото изтрѣбление и всестранното разорение на християнското население, достигайки, по тоя начинъ, едноврѣменно двѣ цѣли: пълното прилагание на своя пъкленъ планъ и омаломощаването на възстаншкото движение. И, разбира се получиха се чудовищни резултати, приблизително понятие за които ще даде слѣдната *рекапитуляционна* таблица:

(Рекапитуляционна таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстанието).

Наименование на вилиетитѣ	Брой на пострадалитѣ каази	Населени мѣста (села и градове)						Брой на кащитѣ		Брой на жителитѣ		Опожарени кащи		Убити и изклани		Моми и жени		Обездомени жители		Продължителность на звѣрствата и опустошенията
		Общъ брой				Пострадали														
		Християнски	Мухамедански	Смѣсени	Общо	Християнски	На % отъ християн.	Християнски	Мухамедански	Християни	Мухамедани	Християнски	На %	Християни	На %	Обезчестени	Плѣнени	Християни	На %	
Битолски	5	492	88	110	690	122	24·80	44658	18414	280676	104446	8646	19·40	1779	0·60	2152	37	51606	18·40	21/VII—20/IX
Одрински	4	92	73	23	191	66	71·70	17754	6030	95122	30860	2610	14·70	2565	2·70	920	135	12880	13·50	18/VIII—18/IX
Солунски	4	161	136	64	361	7	4.30	26636	19166	151968	93500	1090	4·10	290	0·20	50	4	5772	3·80	1/IX—3/X
Скопски	3	173	56	40	269	6	3·50	9078	8458	65771	43765	94	1·00	60	0·10	—	—	577	0·90	15/VIII—3/X
Общо въ Македония и Одринско . . .	16	918	356	237	1511	201	21·90	98126	52068	593537	272571	12440	12·70	4694	0·80	3122	176	70835	11·90	21/VII—3/X

Тая таблица е най-ярката иллюстрация на извършенитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстаннишкото движение. Общитѣ ѝ сборове поразително опредѣлятъ както чудовищнитѣ резултати отъ пъклення изтрѣбителенъ планъ на турското правителство, така и величината на християнскитѣ страдания.

Турскитѣ звѣрства въ Македония и Одринско се прострѣха надъ *шеснайсе каази*, броящи 1511 населени мѣста (села и градове). Отъ 918-тѣ християнски села въ тия 16 каази жестоко пострадаха *двѣсте и едно* (21·90%), *сто тридесетъ и седьмъ* отъ които сѫ *съвършенно опепелени, двайсе и три села—наполовина* и *четиридесетъ и едно—отчасти*!... Значи, *15%* отъ християнскитѣ села въ пострадалитѣ 16 каази на Македония и Одринско *днесь не съществуватъ*!... Най-голѣми сѫ турскитѣ опустошения въ *Битолския* и *Одрински* вилиети. Въ първия отъ тѣхъ (Битолския) пострадаха 122 села (60·60% отъ общия брой на пострадалитѣ), *деветдесетъ и едно* отъ които сѫ *съвършенно опепелени, дванайсе—наполовина*, и *деветнайсе — отчасти*! Значи, *18·50%* отъ християнскитѣ села въ петьтѣ пострадали каази на Битолския вилиетъ *сѫ обърнати въ пепелища*! И Одринско не стои по-добрѣ. Отъ 92-тѣ християнски села въ пострадалитѣ 4 каази на Лозенградския санджакъ жестоко пострадаха 66 (приблизително 72% отъ общия имъ брой), *четиридесетъ* отъ които сѫ *съвършенно опепелени, осъмъ села — наполовина* и *осъмнайсе — отчасти!*... Значи, *43·50%* отъ християнскитѣ села въ възстаналия край *днесь сѫ заличени отъ картата на Одринско*!..

Въ останалитѣ два вилaета, *Солунски* и *Скопски*, турскитѣ опустошения сж незначителни — въ първия пострадаха само *седьмъ* християнски села (4·30% отъ общия имъ брой въ 4-тѣ каази), а въ втория — *шестъ* (3·50% отъ общия имъ брой въ 3-тѣ каази). Въ тия два вилaета *съвършенно сж опепелени по три християнски села.*

Сжщото е и съ християнскитѣ *кжщи* въ тия каази. *Опожарени сж дванайсе хиляди четиристотинъ и четиридесетъ* кжщи, или *12·70%* отъ общия имъ брой. Най голѣми сж опожаряванията въ Битолския вилaетъ — 8646 кжщи — (14·70%). По незначителни сж опожаряванията въ Солунския — 1090 кжщи (4·10%) и Скопския — 94 кжщи (1%).

Тия колосални опустошения и опожаряванія обездомиха и хвърлиха въ грозна и ужасна мизерия грамаденъ брой християнски жители, общия брой на които възлиза на 70835 души, или, приблизително, *12%* отъ общия брой на християнското население въ 16-тѣ пострадали каази на Македония и Одринско. Най-голѣмъ е процента на обездоменото население въ Битолския вилaетъ (18·40%) и Одринския (13·50%), а доста внушителенъ е броя и въ Солунския (5772 души).

Тъй колосални сж размѣритѣ на турскитѣ опустошения въ Македония и Одринско и тъй грозно се отразиха тѣ върху християнското население на 16-тѣ пострадали каази, голѣма частъ отъ което биде хвърлено въ ужасна и потрѣсающа мизерия . . . .

Не по-малки сж размѣритѣ и на *звѣрствата и безчестията,* които турската войска извърши едноврѣменно съ опустошенията и опожаряванията. Прѣзъ всичкото траение на възстанишкото движение, въ Македония и Одринско сж *изклани и убити четири хиляди шестотинъ и деветдесетъ и четири* души мжжье (главно старци), жени и дѣца! Тая крупна цифра най-краснорѣчиво опредѣля характера на сѣчьта, която на много мѣста (главно въ Одринско) бѣ *массова*! Най-голѣмъ е броя на убититѣ и изклани християни въ *Одринския* вилaетъ — 2565 души (2·70% отъ общия брой на християнитѣ въ 4-тѣ пострадали каази). Въ това отношение не стои по-добрѣ и Битолския вилaетъ, гдѣто сж изклани 1779 души! Въ останалитѣ два вилaета броя на изкланитѣ макаръ да не е голѣмъ, нъ се балансира съ обикновенитѣ убийства, които ставаха ежедневно, както показва и помѣстения по-горѣ списъкъ на убититѣ християни въ Скопския край.

Колкото за извършенитѣ *безчестия* надъ жени и моми, както и на друго мѣсто поменахме, тѣ характеризиратъ само *низкия моралeнъ уровенъ* на „славната" турска армия. Броя на обезчестенитѣ и плѣнени жени прѣзъ всичкото врѣме на възстанишкото движение е грамаденъ (3122 обезчестни и 176 плѣнени). Най-голѣмъ е броя на обезчестенитѣ въ Битолския вилaетъ (2152) и Одринския (920). Най-много плѣнявания на моми и жени станаха въ Одринско (135).

Всичкитѣ тия опустошения, ужаси, звѣрства и мерзости турската редовна войска извърши въ единъ съвсѣмъ кратъкъ периодъ — *само въ три мѣсеци* (21/VII—20/X)!

За начинътъ, по който се развиваха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣзъ цѣлия тоя периодъ, говори слѣдната изразителна таблица:

(Движение на турскитѣ звѣрства и опустошения въ

Наименование на вилаетитѣ	Разпредѣление на опепелоритѣ села, опожареритѣ кжщи,																												
	Юлий												Август																
	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всичко	1	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	20
Опожарени жрица																													
Битолски . .	3	4	2	2	4	3	4	7	4	6	2	41	3	6	2	2	2	2	2	2	4	3	2	6	7	3	3	—	2
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Общо:	3	4	2	2	4	3	4	7	4	6	2	41	3	6	2	2	2	2	2	2	4	3	2	6	8	3	3	1	7
Изгорени жрица																													
Битолски . .	129	155	147	100	66	368	191	291	626	404	579	2956	263	622	300	138	17	83	135	103	213	184	91	326	1441	147	181	—	34
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	245
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—
Общо:	129	155	147	100	66	368	191	291	626	404	579	2956	263	622	300	138	17	83	135	103	213	184	91	326	1441	147	181	60	279
Убити жители																													
Битолски . .	62	56	21	19	27	54	30	52	47	151	37	556	32	215	30	30	1	9	30	11	12	12	2	63	141	29	9	—	6
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	64
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—
Общо:	62	56	21	19	27	54	30	52	47	151	37	556	32	215	30	30	1	9	30	11	12	12	2	63	154	29	9	60	70
Обездомежо жрица																													
Битолски . .	790	1244	869	516	500	2117	1186	2113	3509	2219	3294	18457	1305	3375	1850	856	107	451	920	514	1168	1088	618	1842	7967	864	1221	—	245
Одрински . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	270	1365
Солунски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Скопски . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90	—	—	—	—
Общо:	790	1244	869	516	500	2117	1186	2113	3509	2219	3294	18457	1305	3375	1850	856	107	451	920	514	1168	1088	618	1842	8057	864	1221	270	1610

Турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско почнаха най-напрѣдъ въ Битолския вилаетъ и, почти, едноврѣменно съ прогласяване на възстанието. На 21 юлий турскитѣ войски опепелиха двѣ християнски села въ Битолската кааза и едно въ Охридската. Отъ тая дата, дори до 15 августъ — въ продължение на около единъ мѣсецъ, турскитѣ изтжпления се ограничиха само въ тоя вилаетъ. На 15 августъ тѣ почнаха въ Скопския, а слѣдъ три дни, на 18 августъ — и въ Одринския. Въ Солунския вилаетъ тѣ наченаха едва на 1 септемврий, когато четнишкото движение въ тоя край се засили до висока степень.

Отъ тритѣ мѣсеци (21/VII—20/X), прѣзъ които траяха турскитѣ звѣрства и опустошения, най-фаталенъ за християнското население въ Македония и Одринско бѣ м. *августъ*. Прѣзъ тоя мѣсецъ турскитѣ войски опепелеха *сто и двайсе* християнски села, *опожариха* 7197 кжщи и *изклаха* 2613 души християни! Нъ най-голѣмитѣ ужаси се извършиха прѣзъ втората му половина. Така: прѣзъ днитѣ на 25 и 26 августъ войската опепели по *тринайсе* християнски села, голѣма частъ отъ които се падатъ на Одринския вилаетъ! Отъ днитѣ на тоя мѣсецъ само на 2 и 3 августъ не станаха опустошения; всички останали сж ознаменувани съ повече или по-малко опожарявания, ала рѣдко по едно! Най-голѣми опустошения станаха въ Битолския и Одрински вилаети. Въ първия отъ тѣхъ войската опепели *шестдесетъ и деветъ* християнски села, а въ втория — *четиредесетъ и девет*ъ! Озвѣрената турска войска прѣзъ тоя мѣсецъ обърна въ грозни пепелища цѣли мѣстности.

Македония и Одринско прѣзъ врѣме на възстанието).

изклаканитѣ и обездомени християни по дни и мѣсеци																																		
Юстъ												Септемврий																		Октом.		Въ разни мѣста	Общо въ Македония и Одринско
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Всичко	1	2	3	4	5	6	8	9	10	12	14	15	16	17	18	19	20	Всичко	3	Всичко		
тиакожи села.																																	
4	2	4	—	3	3	—	1	—	—	1	69	—	1	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	1	—	1	2	2	11	—	—	1	122
—	—	1	3	9	10	4	6	2	7	1	49	—	4	1	1	—	—	—	—	2	—	2	6	—	—	1	—	—	17	—	—	—	66
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	1	1	—	—	6	1	1	—	7
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	1	—	6
4	2	5	3	13	13	4	7	2	7	2	120	1	5	1	1	1	2	1	1	3	1	4	6	2	1	3	2	2	37	2	2	1	201
тиакожи жители.																																	
333	9	161	—	116	63	—	4	—	—	120	5174	—	40	—	—	—	—	19	24	6	51	—	—	8	—	8	149	145	450	—	—	166	8646
—	—	80	175	274	239	185	400	112	180	100	2000	—	285	80	100	—	—	—	—	16	—	48	56	—	—	25	—	—	610	—	—	—	2610
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	99	—	250	513	198	—	—	1077	13	13	—	1090
—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	23	—	—	—	—	30	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	6	6	—	94
333	9	241	175	403	302	185	404	112	180	220	7197	17	325	80	100	30	35	19	24	22	51	147	56	258	513	231	149	145	2202	19	19	166	12440
клани християни.																																	
58	11	17	—	26	15	—	4	—	—	17	780	—	10	—	—	—	—	7	18	16	9	—	—	4	—	6	15	24	109	—	—	334	1779
—	—	24	131	282	355	22	378	88	228	184	1817	—	206	140	56	—	—	—	—	8	—	6	23	—	—	8	—	—	547	—	—	261	2565
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87	—	26	120	17	—	—	285	5	5	—	290
—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	16	—	—	—	—	15	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	1	1	—	60
58	11	41	131	311	370	22	382	88	228	201	2613	35	216	140	56	15	28	7	18	24	9	93	23	30	120	31	15	24	984	6	6	595	4694
тиакожо население.																																	
3081	94	932	—	575	161	—	26	—	—	723	[illegible]	—	250	—	—	—	—	133	132	29	181	—	—	90	—	40	935	726	2566	—	—	1100	[illegible]
—	—	416	890	1374	1173	1116	1849	572	725	336	9986	—	1422	280	404	—	—	—	—	77	—	269	322	—	—	12[illegible]	—	—	2894	—	—	—	[illegible]
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	585	—	1374	2500	1183	—	—	5692	80	80	—	5772
—	—	—	—	120	—	—	—	—	—	—	210	—	—	—	—	125	192	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	317	50	50	—	577
3081	94	1348	890	2069	1338	1116	1875	572	725	1059	[illegible]	100	1672	280	404	125	192	133	132	106	181	804	322	1464	2500	1343	985	725	11439	130	130	1100	[illegible]

покри планинитѣ и долинитѣ съ хиляди човѣшки трупове и хвърли въ ужасна мизерия грамаденъ брой християни.

Не бѣ по-щастливъ за християнското население и м. *септемврий*. Прѣзъ първитѣ 20 дена на тоя мѣсецъ почти ежедневно ставаха опожарявания на християнски села, броя на които стигна до 37, когато, като по даденъ нѣкакъвъ знакъ, спрѣха по цѣлата страна! Дълбоко потрѣсената обществена съвѣстъ бѣ прѣдизвикала намѣсата на дипломацията и султанъ Хамидъ побърза да прѣкрати сѣчьта и опустошението. На 3 *октомврий*, нѣколко само дена прѣди да получи Мюрщегската реформена програма, войскитѣ му извършиха послѣднитѣ опустошения. Съ тѣхъ той закръгли своята изтрѣбителна и опустошителна работа, за да се прѣдаде, слѣдъ това, на мирна „реформаторска“ . . . . .

Обездомено, убивано, безчестено и жестоко преслѣдвано и мжчено отъ озвѣрената турска войска, положението на голѣма частъ отъ християнското население бѣ отъ най-ужаснитѣ, най-потрѣсающитѣ. Останало само съ изпатената си глава на голитѣ рамена, то въ панически ужасъ избѣга по планинитѣ, които смѣташе за сигурни убѣжища, изложено на страшни лишения и незгоди. Най-отчаанно бѣ положението на християнитѣ въ Битолския вилаетъ и, както на друго мѣсто отбѣлѣзахме, ако не бѣ бързата помощь на разнитѣ благотворителни дружества, рискуваше да умрѣ отъ *гладна смрть!* Малко по-сносно бѣ положението на пострадалото християнско население въ граничнитѣ на България мѣстности — Одринско

и Сѣрско (Солунски вилаетъ). Преслѣдвано отъ озвѣренитѣ турски войски, то прѣхвърли въ Княжеството и намѣри радушно гостоприемство. Върху численостьта на това емигрирало християнско население говори слѣдната *вѣдомость*, съставена спорѣдъ официалнитѣ данни на българското правителство:

(*Вѣдомость* на бѣжанцитѣ изъ *Македония* и *Одринско*, които намѣриха прибѣжище въ България разпредѣлени по мѣсторождение (каази), мѣстопрѣбивание, полъ и възрасть).

Мѣсторождение на бѣжанцитѣ	Мѣстопрѣбивание на бѣжанцитѣ	Число на семействата	Колко члена броятъ тия семейства	Разпредѣлени по: Полъ: Мѫже	Полъ: Жени	Възрасть: Малолѣтни	Възрасть: Възрастни	Единични бѣжанци безъ семейства	Всичко бѣжанци
Разлошко	1. г. София	15	28	16	12	16	12	500	528
	2. „ Самоковъ	220	916	433	483	412	504	—	916
	3. с. Костенецъ	12	67	37	30	32	35	—	67
	4. „ Долна-Баня	69	394	180	214	181	213	—	394
	5. г. Ихтиманъ	33	183	94	89	50	133	—	183
	6. Мах. Будленска	2	13	6	7	5	8	—	13
	7. г. Златица	63	283	133	150	137	146	—	283
	8. с. Долни-Камарци	5	19	10	9	7	12	—	19
	9. „ Коланларъ (Радославово)	10	56	31	25	24	32	—	56
	Всичко въ Софийски окрѫгъ	429	1959	940	1019	864	1095	500	2459
	г. Берковица	14	70	32	38	34	36	—	70
	1. г. Кюстендилъ и с. Слокощица	98	432	221	211	206	226	215	647
	2. „ Дупница и околнитѣ села	287	1246	648	598	611	635	—	1246
	2. с. с. Горна баня, Борево, Цапарево	112	611	274	337	288	323	—	611
	4. г. Радомиръ и с. Върба	8	41	18	23	19	22	—	41
	Всичко въ Кюстендилски окрѫгъ	505	2330	1161	1169	1124	1206	215	2545
Невроколско	1. г. Станимака и околнитѣ села	68	392	187	205	150	242	—	392
	2. „ Пещера „ „ „	60	211	115	96	86	125	—	211
	3. с. Чепинско-Лѫжене	63	292	147	145	126	166	—	292
	4. „ Чепинска-баня	110	488	234	254	198	290	—	488
	5. г. Пазарджикъ и околнитѣ села	175	700	330	370	405	295	—	700
	6. Пловдивска-околия (селска)	130	783	350	434	310	473	—	783
	Всичко въ Пловдивски окрѫгъ	606	2866	1363	1503	1275	1591	—	2866
Одринско	1. Бургазска околия	1480	7695	3820	3875	4095	3600	—	7695
	2. Анхиелска „	230	1200	519	681	705	495	—	1200
	3. Айтоска „	271	1166	550	616	616	550	—	1166
	4. Ямболска „	119	507	237	270	267	240	—	507
	5. Казълъ-Агашка „	236	1059	520	539	574	485	—	1059
	6. Карпобатска „	165	822	423	399	493	329	—	822
	7. Сливенска „	62	236	107	129	119	117	—	236
	Всичко въ Бургазски окрѫгъ	2563	12685	6176	6503	6869	5816	—	12685
	гр. Варна и околията	450	2500	1100	1400	1375	1125	—	2500
	Пръснати изъ България	-	—	—	—	—	—	—	6875
	Общо въ България	4567	22410	10772	11638	11541	10869	715	30000

Спорѣдъ тая вѣдомость, цѣлокупния брой на избѣгалото християнско население въ България прѣзъ ланската година възлизя на *тридесетъ хиляди* души! Одринско даде най-голѣмия брой бѣжанци — 3013 семейства, или 15185 души отъ двата пола (равно на цѣлото обездомено население, съ единъ придатъкъ отъ двѣ хиляди и повече души).

Покрай всичко това, голѣмъ брой християни пълнѣха и мрачнитѣ турски затвори въ четиритѣ виляети. Не разполагаме съ точни данни, за да опредѣлимъ общия

брой на тия клѣтници въ цѣлата страна, нъ ако се сѫди отъ слѣдващитѣ двѣ таблици на арестуванитѣ въ Битолския и Одрински вилаети, тоя брой въ никой случай не е по-малъкъ отъ *хилядо и петстотинъ* души!

(Брой на затворницитѣ християни въ Битолския затворъ на *1-й януарий 1904 година*, разпредѣлени по мѣсторождение, наложено наказание и причини на арестуването).

Наименование на отдѣлението въ затвора, въ което излѣжватъ затворницитѣ християни	Разпредѣление на затворницитѣ по мѣсторождение																	Разпредѣление на затворницитѣ по строгостьта на наложеното наказание												Разпредѣление на затворницитѣ по причини на затварянето имъ											
	Охридско	Кичевско	Прилѣпско	Рѣсенско	Леринско	Крушовско	Костурско	Дебърско	Битолско	Демиръ-Хисарско	Прѣспанско	Кайлярско	Струшко	Велешко	Радовишко	Неопоказано	България	Всичко	Вѣчепъ затворъ	15 год.	10 год.	8 год.	7 год.	6 год.	5 год.	4 год.	3 год.	2 год.	1 год.	6 мѣсеци	Неосждени	Всичко	Политическо прѣстѫпление	Политическо убийство	Кражба на пушки	Заловени като въстанници	Подпалване имоти на народни врагове	Съпротивление противъ войската	Укриване на четници	Осъждение особата на султана	Разни афери	Частни причини	Всичко
„Тимаръ-хане"	2	10	33	2	26	12	2	1	5	1	—	—	—	—	—	—	—	94	1	2	2	1	7	—	19	10	13	—	1	—	38	94	63	28	3	—	—	—	—	—	—	—	—	94
„Басма-хане"	11	1	18	5	6	—	2	—	33	1	—	1	—	—	—	—	—	78	—	—	—	.	—	—	1	4	3	—	—	—	70	78	54	12	—	1	11	—	—	—	—	—	—	78
„Борчли-хане"	2	—	12	12	11	4	—	—	12	4	2	—	1	2	—	—	—	62	1	7	1	4	1	1	5	—	14	—	1	1	26	62	28	21	—	1	—	2	1	1	3	5	62
„Катилъ-хане"	16	2	31	6	43	3	14	—	30	5	30	—	1	—	1	8	1	191	9	31	2	6	6	6	50	8	23	1	2	—	47	191	141	40	—	8	2	—	—	—	—	—	191
	31	13	94	25	86	19	18	1	80	11	32	1	2	2	1	8	1	425	11	40	5	11	14	7	75	22	53	1	4	1	181	425	286	101	3	10	13	2	1	1	3	5	425

Значи, на 1 януарий 1904 година — два мѣсеца слѣдъ прѣустановяване на възстанишкото движение, въ Битолския затворъ излѣжваха *425 души* християни изъ разни мѣста на вилаета, 181 отъ които още не осждени, а 244 осждени по на нѣколко годишенъ затворъ — всички за политически прѣстѫпления.

На сѫщата дата не бѣ по-малъкъ броя на затворницитѣ и въ Одринския затворъ. Слѣдната таблица доста ясно обозначава тоя брой.

(Брой на затворницитѣ християни въ Одринския затворъ на *1 януарий 1904 година*, разпредѣлени по мѣсторождение и наложено наказание).

№ по редъ	Разпредѣление на затворницитѣ по мѣсторождение		Осждени на:											Всичко осждени	Неосждени	Общъ брой на затворницитѣ
	Градъ или село	Каза	Смѫртъ	Затворъ												
				101 г.	15 г.	12 г.	11 г.	10 г.	6 г.	5 г.	3 г.	2 г.	1 г.			
1	гр. Одринъ	Одринска	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2	3	5
2	с. Ташлж-Муселимъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
3	гр. Лозенградъ	Лозенъ-Градска	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	17	1	18
4	с. Коево		2	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	14
5	„ Яна		—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	7	—	7
6	„ Ракница		1	2	12	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15
7	„ Кешиирликъ		—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	8
8	„ Малкочъ		—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	6
9	„ Каракочъ		—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	9
10	„ Ковчазъ		—	3	—	—	—	5	—	—	—	—	—	8	—	8
11	„ Корията		—	—	1	—	—	4	—	—	—	—	—	5	—	5
12	„ Кадиево		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	22
13	„ Бунаръ-Хисаръ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8
14	с. Колибитѣ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
15	„ Кавакли		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5
16	„ Девлетли-Ачъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
17	„ Тасъ-Тепе		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
18	„ Едига		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4
19	„ Еминджик		1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
20	„ Канаритѣ		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1
21	„ Паспалово		—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	6
22	„ Дере-кьой		—	—	6	—	—	2	—	—	—	—	—	8	—	8
23	„ Терзи-Дере		—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4
24	„ Пирожъ		—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3	10	13

№ по редъ	Разпредѣление на затворницитѣ по мѣсторождение		Осждени на:													Общъ брой на затворницитѣ
	Градъ или село	Каза	Смъртъ	Затворъ										Всичко осждени	Неосждени	
				101 г.	15 г.	12 г.	11 г.	10 г.	6 г.	5 г.	3 г.	2 г.	1 г.			
25	с. Левски	Мус.-Пашанска	—	—	2	—	—	1	—	10	—	—	—	13	—	13
26	„ Черменъ		—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	2
27	„ Дрипчево		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
28	гр. Мустафа-Паша		4	—	3	—	—	—	—	1	—	—	—	8	—	8
29	с. Дервишко-Мошино	Мал.-Търновска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
30	гр. Малко-Търново		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
31	с. Мързово		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
32	„ Стоилово		—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
33	„ Денизлеръ	Гюмурджинска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
34	„ Манъстиръ		—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
35	„ Кимеджи-Дере		2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5
36	„ Хаджиларъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
37	„ Кушлани		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
38	„ Еки-кьой	Дедe-Агачка	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4
39	„ Дервентъ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
40	„ Дуганъ-Хисаръ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
41	„ Чобанъ-кьой		2	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	20
42	„ Пенека	Визенска	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5
43	„ Сергенъ		—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10
44	„ Габрово	Скечанска	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	7	—	7
45	„ Кадженъ	Суфлийска	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
46	„ Лавочево	Ахж-Челебинска	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
47	„ Дере-кьой		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1
48	„ Бостанъ		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
49	„ Райково		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1
50	„ Устово		—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	3	—	3
51	„ Чокмаково		—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	—	2
52	„ Алаши-Дере		—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2	—	2
53	„ Фотево		—	—	—	2	2	1	—	—	—	—	—	5	—	5
54	„ Турякъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1
55	„ Даудово		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
56	„ Еки-Махале	Баба-Ескийска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
57	„ Кара-Ахли		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
58	„ Докузъ-Югъ		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
59	„ Гердели-Хавза		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
60	„ Цишманъ-кьой	Фереска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
61	„ Соуджакъ	Къз.-Агачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	2
62	„ Драбишна	Орта-кьойска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10
63	„ Арнаутъ-кю		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
64	„ Юглюкъ	Кушу-Казачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5
65	„ Гьокчъ-Бунаръ	Ортачка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
66	гр. Бесяково	Ахтоболска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
67	„ Рѣсенъ	Битолска	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
68	„ Крушово	Сѣрска	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
69	„ Копривщица	България	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	Всичко задържани въ Одринския затворъ		12	14	143	2	2	16	1	27	5	1	2	225	95	320

На 1 януарий 1904 година броя на арестуванитѣ християни въ Одринския затворъ възлизаше на *320 души* изъ разни мѣста на вилaета, отъ които само 95 д. неосждени, а останалитѣ осждени отъ специалния сждъ на дългогодишенъ затворъ, най-много по на 15 години, и почти всички прѣдназначени и голѣма частъ изпратени на заточение въ Диаръ-Бекиръ, Акка и Паязъ-кале (М.-Азия)

За броя на затворницитѣ християни на тая дата въ Солунския и Скопски вилaети не разполагаме точни данни, нъ въ всѣки случай, тоя брой не е по-малъкъ отъ оня въ Битолския и Солунски вилaети.

Тъй чудовищно грамадни, тъй прѣкомѣрно жестоки и тъй грозно потрѣсающи бѣха турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско прѣзъ ланската кървава годпна. *Двѣсте и едно опепелени* християнски села, *дванайсе хиляди четиристотинъ и четиредесетъ опожарени* християнски кжщи, *четири хиляди шестотинъ деветдесетъ и четири убити и изклани* християни, *три хиляди сто двайсе и двѣ обезчестени* и *сто седъмдесетъ и шесть плѣнени* жени и моми, *седъмдесетъ хиляди осъмстотинъ тридесетъ и петъ обездомени* християни, *тридесетъ хиляди прокудени* клѣтници и *хилядо и петстотинъ хвърлени въ зданитѣ* нещастници — това сж грозницитѣ резултати отъ изтрѣбителния и опустошителенъ пъкленъ планъ на турското правителство .... Къмъ „великитѣ“ кървави подвизи спрѣмо подвластнитѣ си християнски народи, съ които султанъ Хамидъ с изпъстрилъ историята на своето царувание, съ гордость може да прибави и великото си злодѣяние спрѣмо македоно-одринцитѣ, тъй славно по своето .... безчовѣчие!

VI.

Заключение.

Отзвукъ на Илинденското възстание въ Европа. — Всеобща трѣвога отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. — Дипломацията противъ възстанието. — Общъ енергиченъ повикъ противъ турскитѣ звѣрства. — Европейския печатъ и общественото мнѣние въ полза на страждущитѣ. — Движение въ балканскитѣ държавици и застрашителни имптоми за европейския миръ. — Намѣса на дипломацията. — Срѣща на императоритѣ въ Мюрщегъ и изработване на нова реформена программа. — Първи дипломатически постжики въ Цариградъ. — Султанско ираде за реформи и главнитѣ му точки. — Врѣчване на турското правителство Мюрщегската реформена программа. — Нейния буквален текстъ. — Кратка оцѣнка на тая программа. — Нейната безсъдържателность и пустота. — Дълбоко разочорование въ културния свѣтъ и македонското население. — Рѣвность въ дипломацията за прилагание на программата и противодѣйствия на турското правителство. — Протакание на прѣговоритѣ. — Пристигание въ Македония на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безграничнo разочарование отъ царящето безрѣдие. — Нравственна физиономия на Хилми-Паша и неговата реформаторска дѣятелность. — Турски спжнки въ прилагание на реформитѣ и стрѣмление за тѣхното дискредитирание. — Положението на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безрезултатность на тѣхната дѣятелность и фигуративната имъ роль. — Фиаско на Мюрщегската реформена программа. — Заключителна бѣлѣшка.

Прѣди да сключимъ бѣлѣшкитѣ си за събитията, които отъ четвъртъ столѣтие се развиватъ въ Македония и Одринско, ще посвѣтимъ нѣколко редовце и върху послѣдния опитъ на европейската дипломация да подобри *по миролюбивъ начинъ* жестоката и плачевна участь на християнитѣ въ тия двѣ турски провинции — опитъ, който историята одавна е осждила на безрезултатность и който, въпрѣки това, днесь съставлява най-голѣмата злоба на тая дипломация.

Думата е за *Мюрщегската реформена программа.*

Илинденското възстание бѣ една велика изненада за свѣтътъ. Първата възстанишка пушка страховито одѣкна въ цѣла Европа и внесе неописуема трѣвога въ всички кржгове. И лѣсно-обяснима бѣ тя. Въ най-прелѣстния, нъ сжщеврѣменно и най-нещастния кжтъ на Балканския полуостровъ — въ оня, който съставляваше *„ябълко на раздора“*, започваше послѣдния актъ на оная кървава драма, която отъ цѣло столѣтие се разиграва и която не малки потрѣси донесе и на цѣла Европа. Едно жестоко измжчено и вѣчно лжгано християнско население, слѣдъ четвъртъ-вѣковни суетни надѣжди, бѣ прѣгърнало революцията и бѣ тръгнало безъ страхъ срѣщу смъртьта, подъ кошмара на която живѣеше отъ вѣкове насамъ. Надъ балканитѣ се издигаха страховити черни облаци пълни съ електричество, готово да се разрази въ всичката си стихийна ярость. Съ своитѣ сѣнки тѣ помрачиха политическия небосклонъ и на цѣла Европа, която прѣдугади всичката злокобность на настжпащата буря. Бурята започваше и никой не можеше прѣдвиди нейнитѣ сѣтнини. Нъ най-безпредѣлна бѣ загриженостьта и трѣвогата на дипломацията. Омайно успивана подъ страшния шумъ на сърдцераздирателнитѣ писъци и страховититѣ пожарища въ Баница и Смжрдешъ, Балдево и Битоля, Солунъ и Ениджия, и дълбоко вѣрваща въ благотворното влияние на своитѣ *пгдарски* реформи, тя не можеше да опрости на онця, които засѣгнаха нейното честолюбие . . . И тя осжди революцията. Нѣщо повече даже: нейнитѣ официозни органи пожѣлаха да дадатъ тонъ и на цѣлата пресса. Нъ това трая за кратко. Събитията сами опредѣлиха тонътъ.

Потрѣсающитѣ ужаси надъ мирното население, които започнаха почти едноврѣменно съ възстанишкото движение, прѣдизвикаха у цѣлия християнски свѣтъ болѣзненно състрадание. Общъ и енергиченъ повикъ се издигна отъ всждѣ противъ Турция. Противъ нея се

опълчиха даже и такива органи на общественното мнѣние въ Европа, които, по своето доктринално отвращение къмъ революцията, или же по политически разчети, бѣха противъ възстанието. Прѣдъ потрѣсающитѣ ужаси на озвѣренитѣ турски пълчища тѣ забравиха своитѣ аргументи противъ революцията, защото не се касаеше вече за противодѣйствие на една осждена отъ тѣхъ метода на дѣйствие, а за спасението на едно християнско население, което се изтрѣбяваше прѣдъ очитѣ на цѣла Европа! Първитѣ официални потвърждения на массовитѣ кланьета и опустошения, извършени по внушение на централната власть, направиха корененъ прѣломъ въ настроението на европейското общество спрѣмо Македония. Съзнанието, че въ предѣлитѣ на културния свѣтъ демонстративно се изтрѣбява цѣло едно население отъ организираната власть на една отговорна държава и при мълчаливото съгласие на европейския концертъ, бунтуваше интелигентнитѣ и напрѣдничави слоеве въ Европа, измѫчваше общественната душа като единъ позоръ, който пада върху цѣлото човѣчество. И цѣлия просвѣтенъ свѣтъ чрѣзъ своитѣ органи на изявление издигна своя възмутенъ протестъ противъ колосалнитѣ злодѣяния на турската власть, арена на които бѣха Македония и Одринско.

Така:

Въ *Англия* почти цѣлия печатъ, съ твърдѣ незначителни изключения, които се дължѣха на официални връзки, се опълчи противъ турскитѣ злодѣйства и настояваше да се тури край на тѣхъ чрѣзъ европейска намѣса. Въ *Франция* печата се изказа тоже въ тоя духъ. Съ изключение на нѣкои вѣстници, за които се знае че сѫ подкупени отъ султана, всички други изискваха съ настойчива енергия да се обуздае Турция и да се въдвори въ нея управление, способно да обезпечи условията за човѣши животъ на християнитѣ. Въ *Италия* печата бѣ още по-енергиченъ. Съ рѣдко единодушие той настояваше да се извърши една намѣса въ Македония и Одринско и да се въведе въ тия двѣ турски провинции новъ режимъ. Това ново настроение, което не носѣше вече политически, а изключително хуманитаренъ характеръ, се разпространяваше на всѣкждѣ. Даже въ държавитѣ, у които правителството дава тонъ на пресата по въпроси отъ външната политика, състрадание къмъ страждущитѣ християни въ Македония и Одринско се изрази въ повечето органи, придружено съ единъ позивъ за европейска намѣса. Въ *Русия* печата искаше мѣрки противъ Турция. Въ *Австрия* независимия печатъ настояваше за европейска намѣса, имѣюща за цѣль въвеждането автономия въ Македония.

Нъ не бѣ само печата, който се застѫпи за Македония и Одринско. Общественното мнѣние се изрази и по други начини. Въ Англия стана грамаденъ митингъ и Балканския комитетъ откри подписка за помощи. Въ Италия Македонския комитетъ откри тоже подписка за бѣжанцитѣ. Изобщо, по цѣла Европа чудовищнитѣ турски звѣрства и опустошения събудиха състрадание и ужасъ. Потрѣсената обществена съвѣсть явно се бунтуваше противъ бездѣйствието на Великитѣ сили и настойчиво изискваше отъ тѣхъ ако не да въвѣдатъ обѣщанитѣ реформи, поне да спрѣтъ грозното изтрѣбление на цѣлъ единъ народъ.

Въ Европа, гдѣто общественното мнѣние е мощенъ факторъ, правителствата неможѣха да не държатъ смѣтка за това всеобщо настроение противъ Турция въ полза на страждущитѣ християни. И дипломацията бѣ заставена да заговори. Нѣщо повече даже. Други още по-повѣлителни причини извикаха дипломацията изъ нейната резервираность. Въ нѣкои отъ балканскитѣ държавици, които плѣменни връзски съединяватъ съ християнитѣ въ Македония и Одринско, грознитѣ турски кланьета и опустошения прѣдизвикаха буря отъ негодование. Правителствата въ тия държавици, въпрѣки рѣдкото самообладание, диктувано отъ висшъ политически тактъ, неможѣха да стоятъ съвършенно безучастни къмъ кървавата самоправа, която пълнеше Македония и Одринско съ своя ужасъ. Тѣ мируваха, да като борбата се водѣше между възстанницитѣ и турската войска, до като усмиряването се извършваше спорѣдъ общеприетитѣ въ културния свѣтъ методи. Нъ когато дѣйствията на турската официална власть взѣ характеръ на кървави репресалии спрѣмо мирнитѣ жители, и когато, съ своитѣ редовни, башибозушки и арнаутски пълчища, прѣдприе массово изтрѣбление и безразборно опустошение, тия правителства заговориха съ енергиченъ

ѣвикъ прѣдъ Европа и застрашителенъ спрѣмо автора на чудовищнитѣ злодѣяния, като подкрѣпиха своитѣ изявления и съ нѣкои военни мѣроприятия. Това именно раздвижване на балканскитѣ държавици, което затъмняваше още по-силно политическия хоризонъ, повелително наложи на дипломацията нейната намѣса. Нѣщо още повече. Съ своя широкъ размахъ на дѣйствия възстанницитѣ съ единъ само жестъ раздраха булото, което криѣше отъ погледитѣ на свѣтътъ истинската физиономия на движението и поставиха Европа прѣдъ ясната и ужасна алтернатива: или да изпълни обѣщанията си, или да остави цѣлъ единъ народъ да издъхне въ своята гигантска и епична борба. Тѣ изправиха Европа прѣдъ нейния дългъ и, по тоя начинъ, създадоха върховния мораленъ моментъ въ историята на македоно-одринскитѣ борби за свобода. А Европа не можеше да прѣнебрѣгне и да не оцѣни всичката сериозность и съдбоносность на тоя моментъ . . . .

И дипломацията заговори.

На 17 септемврий въ австрийската столица стана срѣща на императоритѣ Николай II и Францъ Иосифъ — държавнитѣ глави на най-заинтересуванитѣ велики държави въ балканскитѣ работи. Въ Щирийския градецъ *Мюрцегъ* между двамата монарси и тѣхнитѣ първи министри станаха дълготрайни съвѣщания върху заплашителното положение, което македоно-одринското движение бѣ създало на балканитѣ и бидоха изработени главнитѣ точки на оная реформена програма, която получи името на градчето и прилаганието на която до днешенъ день съставлява злобата на дипломацията. На другия день отъ срѣщата, двамата първи министри изпратиха на своитѣ прѣдставители въ Цариградъ идентични наставления относително „новия политически курсъ", който двѣтѣ най-заинтересувани велики държави си опредѣлиха спрѣмо смущенията въ Македония и Одринско и, главно, спрѣмо Турция. Като подчертаваха още веднажъ *„твърдото рѣшение"* на двѣтѣ държави *да подържатъ февруарския реформенъ проектъ*, за чието неприлагание правѣха отговорни революционнитѣ комитети и *недостатъчната ревность* на турскитѣ органи; като осѫждаха *„прѣвратническитѣ"* дѣйствия на комитетитѣ и *съжаляваха* за изстѫпленията и жестокоститѣ на официалната турска власть; и най-сетнѣ, като съобщаваха спогодбата между двѣтѣ сили *„за единъ по-ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ"* въ управлението на Турция, толкова нуженъ за *„трайното усмиряване* на пострадалитѣ провинции" — двамата министри въ тия си наставления канѣха своитѣ прѣдставители при Илдъзъ-Кьошкъ, до получаването на подробни инструкции, съвмѣстно да съобщатъ горното на турското правителство *за свѣдѣние.*

И тъй, инициативата за намѣса въ турскитѣ работи излѣзе пакъ отъ двѣтѣ най-заинтересувани велики държави въ Балканския полуостровъ — Русия и Австрия. Като автори на *февруарския* реформенъ проектъ, който, както видѣхме, до висока степень улѣсни изтрѣбителния турски планъ, ръководенъ отъ „реформатора" и „мандатьора" Хилми паша, негодуванието на цивилизования свѣтъ създаде една морална атмосфера, която тѣжеше най-силно върху тия двѣ държави. И когато двамата монарси се срѣщнаха въ Мюрцегъ, не можѣха да не почувствуватъ и да прѣнебрѣгнатъ гласътъ на общечовѣшката съвѣсть. Тѣ трѣбаше да взѣматъ извѣстни рѣшения, за да укротятъ дълбоко развълнуваното общественно мнѣние въ Европа и да прѣдотвратятъ готвящитѣ се нови катастрофи на балканитѣ, а, може би, и вънъ отъ тѣхъ....

Колко и да бѣха въздържани първитѣ стѫпки на дипломацията, все пакъ благотворно подѣйствуваха върху общественото мнѣние. Наставленията на двамата министри до прѣдставителитѣ имъ въ Цариградъ, наистина, не издаваха точното рѣшение въ Мюрцегъ, нъ алюзираха нова ера за страждущитѣ християни. Изразътъ — *„ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ"*, който стоѣше въ тия наставления, бѣ прѣдметъ на розови догадки, и цивилизования свѣтъ съ растяще нетърпѣние очакваше пълния текстъ на Мюрцегскитѣ рѣшения.

Ако тия първи стѫпки на дипломацията донесоха извѣстно успокоение въ общественото мнѣние и събудиха розови надѣжди у пострадалото християнско население, въ Илдъзъ-Кьошкъ тѣ направиха потрѣсающе впечатление. Колко и да бѣха въздържани идентичнитѣ изявления на руския и австро-унгарски посланици, нъ тѣ породиха у турскитѣ правителственни кръгове

неописуема трѣвога, примѣсена отъ суевѣренъ страхъ! *„Ефикасенъ начинъ на контролъ и надзоръ“* — та можеше ли да съществува по-грозно плашило за турското правителство отъ тоя изразъ?... И султанъ Хамидъ, тоя тънъкъ и лукавъ дипломатъ, прѣдугади всичката сериозность на момента и, за да направи излишни допълнителнитѣ инструкции отъ Петербургъ и Виена, прибѣгна къмъ традиционния начинъ за отстранение на наближащата катастрофа. Въ първитѣ дни на октомврий, въ духътъ на мюрщегскитѣ наставления, той очуди свѣтътъ съ едно *ираде*, пълно съ султанска ирония... Като признаваше по найтържественъ начинъ фиаското на най-същественнитѣ части отъ *февруарскитѣ* руско-австрийски реформи поради *„force majeure* отъ настъпилото положение въ вилаетитѣ“, той заповѣдваше:

Да се *използува* настъпилото спокойствие въ европейскитѣ вилаети за незабавното прилагание на *ония части* отъ реформитѣ, които не съ биле приложени;

Да се испрати на Хилми паша достатъчна сума, *за възможно по-скорошното* прѣсъзиждание и поправяние на изгоренитѣ и разрушени къщи *„отъ страна на разбойницитѣ (!) съ динамитъ и бомби“*...

Да се покани *присъединилото се* къмъ четитѣ (!) и избѣгалото въ планинитѣ население *да се прибере въ жилищата си* (!?) и да се помогне на нуждающитѣ се;

Да се употрѣбатъ всички старания (sic), за да се ускори прилагането на *остатъка* отъ реформитѣ;

Да се *осигори (!)* изплащанието на мѣстнитѣ разходи;

Да се взѣматъ и *занапрѣдъ* мѣрки, щото, при преслѣдванието и уничтожението на разбойницитѣ, *да не се извършватъ дѣяния* (т. е. кланьета и опустошения), *противни на халифовата воля и да се наказватъ провинившитѣ се чиновници и войници (!);*

Да се изпратятъ въ европейскитѣ вилаети *четирмата белгийски офицери*, които съ *ангажирани* и съ вече *на пѫть;*

Да се *улѣсни* и да се *усили* функционирание на комисията, изпратена въ Битоля подъ прѣдсѣдателството на Хилми паша относително... *поляцитѣ!*

Да се преслѣдватъ и *да се избиятъ спѣшно (!) разбойницитѣ*, които *нападатъ* „вѣрното“ население и *да се даде всичката защита* (!) на послѣдното;

Да се взѣматъ спѣшни мѣрки за разглѣждание дѣлата на всички *участници* въ агитацията и *разбойничеството (!)*...

И, най-сетнѣ — свършваше султанското ираде — *да се оказва покровителство и помощъ (!)* на възвращающитѣ се бѣжанци изъ задъ граница, като *прѣдадатъ* и оружието си!

Такива бѣха неоцѣнимитѣ „милости“, съ които султанъ Хамидъ, треперящъ прѣдъ наближащето *„мюрщегско чудовище“*, побърза да облагодѣтелствува непризнателната рая... И свѣтътъ, цивилизования свѣтъ, поразенъ прѣдъ тая глѣдка на августѣйше *самооплюване* и *лъжливость*, изгласъ се изсмѣ на това султанъ-Хамидово ираде....

Впрочемъ, напраздно се изложи на всеобщъ присмѣхъ.

На 8 октомврий, когато ирадето му още не бѣ стигнало до неговия покоренъ рабъ Хилми паша, посланицитѣ на Русия и Австрия връчиха пълния текстъ на Мюрщегската реформена програма, която незабавно биде подкрѣпена и отъ прѣдставителитѣ на другитѣ Велики сили. Би трѣбало да се прѣдполага, че въ момента, когато султанъ Хамидъ ще чете тая программа, страшенъ гнѣвъ ще облада неговата душа... И посланицитѣ, очакващи подобенъ пароксизъмъ, останаха очудени прѣдъ зловѣщата усмивка, която се разлѣ по лицето на падишаха — усмивка, която опредѣляше съдбата на новия проектъ....

* * *

Нъ какво прѣдставлява съ себе Мюрщегската реформена протрамма, какво съдържа тя и до каква степень може да ощастливи християнското население, за което бѣ прѣдназначена?

Това сж въпроси, които неволно се изпрѣчватъ на пжтя ни и повелително изискватъ нашия отговоръ. И ний не можемъ ги прѣмина мълкомъ толкозп повече, че тѣ съставляватъ *смисъла* на днешната реформаторска акция въ Македония.

За да стане, обаче, нашия отговоръ по-ясенъ, ще приведемъ дословно текста на самитѣ мюрщегски рѣшения, чиито важни мѣста подчертаваме.

Ето тоя текстъ:

„1) За да се установи единъ *контролъ* върху дѣятелностьта на мѣстнитѣ отомански „власти относително прилаганието на реформитѣ, трѣба да се назначатъ при Хилми паша *спе-„циални цивилни агенти* отъ страна на Австро-Унгария и Русия, които да бждатъ задължени „*да придружаватъ на всѣкадѣ* Главния инспекторъ, да *обрьщатъ вниманисто му върху нуж-„дитѣ* на християнското население, да *отбѣлѣзватъ злоупотрѣбленията* на мѣстнитѣ власти, „да *съобщаватъ* съотвѣтствующитѣ забѣлѣжки на посланницитѣ въ Цариградъ и да *донасятъ* „на правителствата си за всичко, коего се случва въ страната. *Като помощници* на горѣ-„казанитѣ агенти да се назначатъ *секретари и драгомани*, които ще бждатъ натоварени да „изпълняватъ *тѣхнитѣ заповѣди* и, за това, ще имъ бжде разрѣшено да *правятъ обиколки „въ казитѣ, за да разпитватъ жителитѣ въ селата, да надзираватъ мѣстнитѣ власти* и пр. „Понеже задачата на цивилнитѣ агенти е да бдятъ върху *прокарването на реформитѣ и „умиротворяването на населението,* тѣхния мандатъ ще изтече *слѣдъ двѣ години* отъ деньтъ „на назначението имъ.

„Високата Порта *да се задължи* да прѣдпише на мѣстнитѣ власти да дадатъ на тѣзи „агенти всичкитѣ улеснения, за да могатъ тѣзи послѣднитѣ да изпълнятъ своята мисия.

„2) Понеже *реорганизацията на турската жандармерия и полиция* сж най-сжще-„ственнитѣ мѣрки за успокоението на страната, налѣжаще е да се изиска отъ Портата „и тая реформа.

„Като се вземе прѣдъ видъ, че нѣколцината шведски офицери и други, които, не-„познавайки нито езика, нито мѣстнитѣ условия, не сж могли да бждатъ полезни, желанието е „да се прибавятъ къмъ първоначалния проектъ слѣдующитѣ измѣнения и допълнения:

„а) *Реорганизацията на жандармерията* въ тритѣ вилaета да бжде повѣрена *на „единъ генералъ отъ чужда народность на служба при императорското правителство,* при „когото да бждатъ аташирани *военни лица на Великитѣ сили* и които *ще раздѣлятъ между „си окржзитѣ,* гдѣто тѣ ще развиватъ дѣятелностьта си *като контрольори, инструктори и „реорганизатори.* По този начинъ, тѣ ще могатъ да надзираватъ и поведението на войската „спрямо населението.

„б) Тия офицери ще могатъ да поискатъ, ако това имъ се види необходимо, и *по-„мощьта на други офицери и подофицери* (sous officieres?), *тоже чужденци.*

„3) Слѣдъ като усмиряването на страната бжде установено, да се поиска отъ импе-„раторското правителство *едно измѣнение въ територіалното раздѣление на администра-„тивнитѣ единици* (ruitès), съ цѣль да се групиратъ *по-правилно разнитѣ национални ности.*

„4) Въ сжщото врѣме да се изиска *реорганизацията на административнитѣ и сж-„дебни учреждения,* въ които ще бжде желателно *да се допустнатъ и туземнитѣ християни „и да се благоприятствува на разширението на мѣстнитѣ свободи* (автономии).

„5) *Да се основатъ* веднага въ по-важнитѣ центрове на вилaетитѣ *смѣсени комисии* „съставени отъ еднакво число християни и мухамедани, *за разглѣждането на политиче-„скитѣ прѣстѣпления* и други, направени прѣзъ врѣме на смутоветѣ. Въ тѣзи комисии „трѣбва да взѣматъ участие и консулскитѣ прѣдставители на Австро-Унгария и Русия.

„6) *Да се изискатъ* отъ турското правителство *суми,* прѣдназначени специално:

„а) *За завръщание въ мѣстожителствата* на ония християнски фамилии, които сж „избѣгали въ България и другадѣ;

„б) *За помощи на християнитѣ,* които сж изгубили своитѣ имоти и жилища;

„в) *За прѣсъзиждание* на кжщитѣ, църквитѣ и училищата, *разрушени отъ турцитѣ* „прѣзъ възстанието.

„Комисиитѣ, въ които ще засѣдаватъ и християни старѣйшини, ще рѣшаватъ за раз„даване на тия суми. Австро-унгарскитѣ и рускитѣ консули ще бдятъ върху тѣхното „разпредѣление.

„7) Въ християнскитѣ села, *изгорени отъ турскитѣ войски и башибозуцитѣ*, хри„стианскитѣ жители, които сж се завърнали, *ще бждатъ освободени прѣзъ една година отъ „всѣкакъвъ данъкъ.*

„8) Турското правителство да се задължи *да въведе отново и незабавно реформитѣ, „означени въ приготвения прѣзъ мѣсецъ Февруарий т. г. проектъ, както и тѣзи, на които „необходимостьта ще бжде отсетнѣ почувствувана.*

„9) *Понеже повечето отъ произшествията и зверствата сж извършени отъ ила„вето и редифитѣ отъ II класа и отъ башибозуцитѣ*, необходимо е, щото първитѣ да бж„датъ разпустнати и за напрѣдъ да се забрани формируванието на башибозушки шайки".

Това е буквалния текстъ на Мюрщегската реформена програма, съ която европейската дипломация пожѣла да осщастливи християнското население въ Македония слѣдъ колосалнитѣ жертви и безброй доказателства, които то даде за своята политическа възмжжалость. (По висши политически и други съображения на сжщата дипломация, Одринско биде лишено отъ мюрщегскитѣ „облаги").

Какво съдържа въ себе Мюрщегската реформена програма?

За да изтъкнемъ по-релйефно всичката нейна недъгавость, потрѣбно е, прѣди всичко, да отбѣлѣжимъ онова, *което тя не съдржа.*

А тя не съдържа:

1) Никаква *гаранция,* върху която би могълъ да се закрѣпи въ турско единъ законенъ режимъ; и

2) Никакъвъ *ефикасенъ контролъ и надзоръ*, съ който мирътъ, редътъ и свободата въ турско биха били само въпросъ на врѣмето.

Значи, *гаранция и ефикасенъ контролъ* не съдържа Мюрщегската реформена програма — единственнитѣ фактори, които сж въ състояние да закрѣпятъ въ турско редъ и законность и безъ които най-добритѣ и най-широкитѣ реформи не струватъ мастилото . . . .

Тя съдржа:

1) Назначението на *двама цивилни агенти* отъ страна на Русия и Австро-Унгария, които, *прикомандировани* къмъ особата на султанския довѣреникъ и европейски мандатьоръ Хилми паша, на всѣкждѣ *да придружаватъ* послѣдния, *за да обрьщатъ вниманието му* върху нуждитѣ на населението, върху злоупотрѣбленията на властитѣ и *за всичко да рапортиратъ* на правителствата си. Въ назначението на тия агенти и тѣхната миссия се заключаваше оня прословутъ *„ефикасенъ контролъ и надзоръ"*, съ който дипломацията проектираше да въдвори въ вѣчно размирната страна редъ и законность; и

2) Назначението *на турска служба чужденецъ генералъ,* който, подпомогнатъ отъ *помощници офицери* изъ армиитѣ на Великитѣ сили като *инструктори, организатори и контрольори,* да *реорганизира* турската жандармерия. Въ назначението на тия офицери и въ тѣхната миссия се състоеше *гаранцията* за установяване въ страната траенъ редъ и спокойствие.

Тия два параграфа сж *най-сжщественнитѣ* (ако биха могли да се нарѣкатъ такива) въ Мюрщегската реформена програма и съставляватъ, тъй да се каже, *нейната есенция.* Останалитѣ *седъмъ* (всичкитѣ сж *деветъ!*) сж подробности, подъ чиято многочисленность дипломацията е искала да прикрие несъстоятелностьта на своята програма и голѣма часть отъ които султанъ Хамидъ доброволно бѣ вмъкналъ въ своето иراде за реформи.

И тъй, Мюрщегската реформена программа съдържа всичко друго, нъ не и сжщественнитѣ условия за въдворяване въ турско на единъ траенъ редъ и законенъ режимъ — *гаранция и контролъ* въ логическа смисъль на думата.

* * *

Нъ какво прѣдставлява, *изобщо*, отъ себе тая реформена программа и до каква степень е въ състояние да подобри участьта на християнското население въ Македония, за което бѣ прѣдназначена?

Отъ врѣмето на *Танзимата*, въ продължение на повече отъ половинъ столѣтие, Турция постоянно се *реформира*. Въ *историческата справка*, която стои на първо мѣсто въ настоящето изложение, ний направихме бѣгълъ прѣгледъ на всички *задължения*, които Турция, подъ натиска на Европа, е взимала спрѣмо християнскитѣ си поданници въ империята, тържественно е прокламирвала, нъ никога не е изпълнявала. Съ Мюрщегската программа Турция още веднашъ се *реформира* и още веднашъ добива нови сили да продължи досегашния редъ на работитѣ и да усъвършенствува срѣдствата за изтрѣбленнето на християнитѣ.... Ако грубата откровенность и дълбоката искренность би биле достъпни въ дворцитѣ и дипломатическитѣ канцелярии, авторитѣ на Мюрщегската реформена программа изправени прѣдъ едно положение, което се бѣ влошило само защото отъ дълго врѣме трае, щѣха първи да признаятъ всичката несъстоятелность на своя планъ. Вѣрна на вѣковнитѣ си традиции, колчимъ е повикана да се занимае съ работитѣ въ Турция, европейската дипломация и тоя пжть прибѣгна къмъ стария способъ на усмирение: на колоссалнитѣ жертви и на несмѣтнитѣ доказателства, които възстаналитѣ християни дадоха за своята политическа зрѣлость, тя отговори съ единъ реформенъ проектъ, който почти не се различава отъ постжпилитѣ вече въ прашната турска архива и въ ефикасностьта и приложението на който само не вѣрва! Разбира се, не намъ се пада да издирваме причинитѣ на това поведение на дипломацията, особенно въ едно изложение като настоящето; нъ тия причини позорятъ културния свѣтъ!...

Мюрщегската реформенна программа е едно *килаво недоносче,* живота на което дипломацията подържа до днесь по изкуственъ начинъ. Въ нѣкои свои отѣнки, безсъмненно, тая программа се различава отъ февруарския *падарски* проектъ, и, трѣбва да признаемъ, направена е една стжпка напрѣдъ, нъ стжпка нерѣшителна, плаха и несъдържаща въ себе нито единъ отъ елементитѣ на прокламираната *„ефикасность“*.

Прѣди всичко, Мюрщегската программа не почива на онова *взаимно съглашение* (contrat social), което съставлява единственната основа на всѣко държавно прѣустройство. Въ противовѣсъ на умѣренитѣ законни и справедливи искания на възстаналото население, дипломацията скрои въ Мюрщегъ единъ проектъ, безъ да вземе мѣрка отъ тѣлото, на което искаше да го нахлузи. . . Съ рѣдка надмѣнность тя прѣнебрѣгна най-главния факторъ въ тоя *contrat social* и, по тоя начинъ, допусна оная грозна нелогичность, която бѣ фатална за успѣха на нейния проектъ. А това игнорирание и тая нелогичность обрѣкоха нейната нова реформена программа на сжщата оная смърть, отъ каквато погинаха всички дотогавашни реформени проекти.....

По отношение на *изпълнителната власть*, Мюрщегската реформена программа не внася никакво измѣнение въ условията, при които се тя упражнява. И за напрѣдъ тая власть си остая все тъй своеволна и абсолютна и султанъ Хамидъ ще може, както и по-рано, да се сношава непосрѣдственно съ чиновницитѣ и да внася въ управлението на страната хаосъ и кърваво безрѣдие. Неговото право си остая неограничено и не сжществува никакъвъ признакъ, че той, отъ любовь къмъ порядъка, ще се отваже отъ онова, което е срастнало съ неговата духовна природа. Съ създаването на инспекторския пость надъ тритѣ македонски вилясти дипломацията се стрѣмеше по косвенъ начинъ да отстрани намѣсата на Илдъзъ-Кьошкъ въ управлението и да издигне отговорно лице за това управление. Нъ съ повѣряванието тоя пость не на *чужденецъ,* а на *турчинъ* като Хилми паша — най-прѣданния рабъ на султанъ Хамида, и, при туй, облѣченъ въ тогата и на европейски *мандатьоръ* — можеше ли да се допусне даже мисъль за нѣкакво отстранение на султанската намѣса въ управлението? Ослонена на своята санкция, европейската дипломация може колкото ще да

държи отговоренъ своя мандатьоръ за лошото управление (впрочемъ, до сега тя още не е дала подобенъ признакъ) и даже да иска отстранението му; нъ ще се помогне ли съ това на страшното зло, което тѣжи надъ страната? Слава Богу, Турция изобилствува съ креатури отъ типътъ на днешния македонски „реформаторъ" — и Хилми паша ще бжде замѣстенъ съ нѣкакъвъ си Хамди паша, Изетъ паша, па ако щете и... Мелхаме ефенди. . . Значи, по отношение на изпълнителната власть Мюрщегската программа не съдържа не само подобрѣние, нъ даже и обѣщание!...

Относително високо-прокламирания *„ефикасенъ контролъ"* въ турското управление, Мюрщегската программа, безсъмненно, съдържа една стжпка напрѣдъ, нъ, както и по-горѣ загатнахме, стжпка нерѣшителна и безсъдържателна. Контролъ въ *широка* смисъль на думата сжществува въ Македония отъ като Турция е допуснала въ нея чужди консули. Между дължноститѣ на послѣднитѣ бѣ и тая, да слѣдятъ за положението на християнитѣ и, въ силата на една дълга традиция, освѣтена отъ трактатитѣ и договоритѣ между Турция и Европа, да се застжпватъ за тѣхъ противъ турскитѣ зулуми. Турцитѣ мълчаливо признаваха това право на консулитѣ, нъ твърдѣ рѣдко взимаха въ внимание тѣхнитѣ протести. Полегка-лека властитѣ почнаха да прѣнебрѣгватъ прѣдставленията имъ, до като, най-сетнѣ, демонстративно ги остаятъ безъ послѣдствие. По тоя начинъ, традиционния консулски контролъ биде лишенъ отъ всѣкакво значение. Февруарския русско-австрийски реформенъ проектъ *за първъ пжть по формаленъ начинъ* прѣдвидѣ контролъ върху въвеждането на реформитѣ. Съ тая миссия бидоха натоварени само консулитѣ на Руссия и Австрия. И Турция, за да демонстрира още веднашъ непризнаването на никакъвъ контролъ, изби двамата русски консули, които трѣбваше да го упражняватъ. . . Мюрщегската реформена программа, както казахме, прави една стжпка напрѣдъ въ това отношение; тя прѣдвижда *двама специални цивилни агенти,* които ще съставляватъ единъ видъ *контроленъ институтъ* при въвеждание на реформитѣ. Обаче, правата, съ които сж облѣчени тия двама агенти, въ никой случай не говорятъ за единъ контролъ въ *логическа и тѣсна смисъль на думата.* Защото, *да придружаваш* едно султанско орждие въ обиколкитѣ му, безъ да имашъ *еднакви съ него права; да обржщашъ вниманието му* върху нуждитѣ на населението, *безъ да притѣжавашъ по общото управление право на инициативи,* които се налагатъ отъ нуждитѣ на това население; и, най-сетнѣ, *да обржщашъ вниманието му* върху злоупотрѣбленията на властитѣ, *безъ да имашъ право да спирашъ изпълнението на ония заповѣди, които носятъ очевиденъ характеръ на беззаконие, да уволняватъ неспособнитѣ чиновници и да давашъ подъ сждъ провинившитѣ се* — е всичко друго, нъ не и *„ефикасенъ контролъ",* какъвто го нарѣче дипломацията. Да допуснемъ, че цивилнитѣ агенти ще слѣдятъ всичко и *ще рапортиратъ* на правителствата си. Нъ ако турското правителство не обърне никакво внимание на тѣхнитѣ прѣдставления (което е най-вѣроятно), тогава какъ ще се разрѣшатъ стълкновенията, които фатално би се появили? Разбира се, за нѣкакви принудителни мѣрки отъ страна на дипломацията не може да става и дума, защото, ако тя бѣше рѣшена да прибѣгне до подобни срѣдства, щѣше да ги упражни еднашъ за винаги, — щѣше да учрѣди истински контролъ и нѣмаше да се задоволява съ благочестиви пожелания, съ каквито е прѣпълнена нейната реформена программа. Прочее, съ изключение *на самото присжтствие* въ Турция на специални „контролни" агенти (ако това може да се нарѣче стжпка напрѣдъ), Мюрщегската реформена программа въ нищо не се различава отъ прѣдшествующитѣ въ това отношение, може би, само въ това, че на двамата агенти е разрѣшено да присжтствуватъ при изтрѣблението на християнитѣ и дажс да го санкциониратъ!....

Параграфа за *прѣустройството на турската жандармерия* е тоже една нерѣшителна и почти безсъдържателна стжпка въ Мюрщегската реформена программа. Възлагането върху цѣлъ щабъ европейски офицери нейното прѣустройство, нъ не и нейното *върховно командуване,* лишава тоя параграфъ отъ оная *логичность,* която само е въ състояние да го направи до извѣстна степень *ефикасенъ.* Турската жандармерия не е самородно зло въ държавния животъ на Турция, а продуктъ на онова *велико зло,* което се нарича *турско управление* и прѣмахването или поне намаляването на което зависи изключително отъ

прѣмахванието или намаляванието на великото зло. Прѣстане ли изпълнителната власть да е своеволна и абсолютна, прѣстане ли тя да се намира въ ржцѣтѣ на султанъ Хамидъ, установи ли се единъ сериозенъ европейски контролъ, който да бди за точното прилагание на законитѣ — турската жандармерия ще прѣстане да е такова зло и нейното прѣустройство е работа не вече на години, а на мѣсеци!... При отсжтствието, обаче, на тия най-важни условия, може ли да се дири нѣкаква логичность въ тоя параграфъ, може ли да става дума за нѣкакво прѣустройство на тая жандармерия? Повѣряванието върховното ѝ командуване на европейския генералъ и неговия европейски щабъ, безпорно, би прѣдставлявало сериозна стжпка напрѣдъ и би могло да се прѣдполага извѣстно подобрѣние въ нейнитѣ функции. Нъ дѣ остава тогава суверенитета на султана, тъй грижливо пазенъ отъ европейската дипломация? Прочее, въ живота на турската жандармерия Мюрщегската реформена прграмма не внася никакво сжщесгвенно подобрѣние и султанъ Хамидъ, както и по-рано, остая неинъ върховенъ заповѣдникъ. При такива условия, ролята на европейскитѣ офицери, лишени отъ всѣкакво право на намѣса въ нейнитѣ функции, не може да бжде друга, освень да *констатиратъ* (а може би и санкционираръ) злодѣянията на своята *„реформирана“* жандармерия и, посрѣдствомъ Хилми паша, да изискатъ примѣрното ѝ наказание отъ оногова, който ги е *заповѣдалъ!*...

Въ останалитѣ си части Мюрщегската программа е повечето *„человѣколюбива акция“* и не съдържа нищо, което би могло да внесе нѣкакво сжществено подобрѣние въ турското управление.

И тъй, Мюрщегската реформена программа не е нищо друго, освень сборъ отъ прѣпоржки и благи пожелания, лишени отъ оная санкция, безъ която всѣко нововъведение въ Турция остая химера.

Европейския културенъ свѣтъ, чието сърдце болѣзненно се свиваше прѣдъ свърхчовѣшкитѣ страдания на християнитѣ и на чиито протестующъ гласъ срѣщу колосалнитѣ и безгранични турски злодѣяния до голѣма степень се длъжи намѣсата на дипломацията, остана поразенъ прѣдъ безсъдържателностьта на Мюрщегскитѣ рѣшения. Очакващъ да види сериозни и ефикасни мѣроприятия противъ жестокото турско управление, нему поднесоха едно килаво недоносче, което само позореше свѣтътъ! Той не можеше да опрости изневѣрата на дипломацията и, чрѣзъ своитѣ най-видни публични органи, произнесе надъ нея и нейната рожба своята тѣшка присжда.

Възстаналото же и жестоко пострадало християнско население, съ дълбока вѣра очакваще да види подобрѣна своята участь, испадна въ дълбоко униние отъ мюрщегскитѣ рѣшения. Слѣдъ безбройнитѣ доказателства и колосални жертви, които даде за своята политическа зрѣлость, то не можеше да проумѣе, какво повече е искала отъ него дипломацията, когато е изработвала своята реформена программа... Неговата смърть?... Нъ това би било чудовищно и да се замисли!... Вѣдь, съ борбата си и жертвитѣ си то стана *факторъ* и, като такъвъ, имаше право на извѣстно зачитание. Неговитѣ искания бѣха не само умѣрени, нъ и съставляваха прословутия *„minimum irréductible“!* Тѣ не бѣха и нѣкакво нововъведение въ държавния животъ на Турция. Тѣ бѣха възможни и приложими безъ особени трудности, нъ потрѣбно бѣ искренно желание и добра воля — това което липсуваше... И срѣщу тия законни и справедливи искания на християнското население, освѣтени отъ вѣковни страдания, европейската дипломация противопостави своята мюрщегска *„человѣколюбива акция“*, отъ която то не се и нуждаеше... Можеше ли тая „акция“ да въдвори въ страната миръ и редъ, до като султанъ Хамида остаяше свободенъ да дава противорѣчиви, произволни и прѣстжпни заповѣди на мѣстнитѣ власти и да внася съ тѣхъ кървави безредия? Можеше ли тя да създаде условия за човѣшки животъ, до като начело на администрацията остаяше чиновници, които своята служба считатъ за разбойничествои своитѣ права за деребейство? И, най-сетнѣ, можеше ли тая акция да въдвори законность, до като отговорностьта на властитѣ, върху които се крѣпи модерното общежитие на народитѣ, остааше пакъ химерична и несжществующа? Християн-

ското население, израстнало подъ непрѣстаннитѣ удари на *великото зло* и притѣжающе редъкъ критерии за нѣщата, съ дълбока скърбь съзрѣ всичката безсъдържателность и безнадѣжность на мюрщегскитѣ „блага“, отвърна се отъ тѣхъ и използуването имъ прѣдостави на ония, които ги даряваха . . .

Дипломацията, която бѣ ангажирала своя прѣстижъ и своето самолюбие въ мюрщегскитѣ рѣшения, макаръ сама невѣрваща въ тѣхната ефикасность и жизнеспособность, остана невъзмутима прѣдъ публичната присжда на културния свѣтъ и прѣдъ мълчаливата на ония, за които се отнасяха тия рѣшения. Съ една ревность, достойна за по-добра участь, тя се залови съ отстранението на всички спънки, които прѣчеха за тѣхното осжществление. И се започна оня двубой, който порази свѣтътъ по своята пустота. Султанъ Хамидъ безцеремонно отхвърли новия реформенъ проектъ. Съ своя тънъкъ умъ той схвана всичката безопасность на новитѣ европейски прѣдложения, нъ вѣренъ на традициитѣ, искаше да ги приеме слѣдъ безконечни протакания, до като станатъ пригодни само за прашната му архива . . . Трѣбаше да изминатъ цѣли *четири седмици,* за да даде той съгласието си въ общи думи, като запази, при това, и правото да продължи прѣговоритѣ си за подробноститѣ. Тия прѣговори траяха цѣли *шестъ седмици* и едва при края на м. декемврий той отстжпи за назначение на цивилнитѣ агенти, обаче, съ резервата да продължи прѣговоритѣ върху подробноститѣ на подробноститѣ . . . Слѣдъ това, въ продължение на цѣли *шестъ седмици,* се протакаха прѣговоритѣ около въпроса за европейскитѣ офицери, които, най-сетнѣ, се завършиха съ единъ мизеренъ правилникъ за македонската жандармерия. Нъ това бѣ само края на началото. На сцѣната изникнаха нови въпроси — въпроса за униформата на офицеритѣ, тѣхното число, заплатата имъ и пр. и пр, прѣговоритѣ около които траяха още нѣколко седмици. Висящи останаха и много други въпросчета отъ второстепенна важность, съ които до днешенъ день дипломацията се занимава . . . Съ рѣдка артистичность, присжща на гениалнитѣ акробати, султанъ Хамидъ раздѣляше въпроситѣ, за да може по всѣки отъ тѣхъ да печели врѣме и да замедлява до безконечность дѣлото на реформитѣ, до като то съвсѣмъ заглъхне всрѣдъ дълбокото равнодушие на европейския свѣтъ. По тоя начинъ, потрѣбни бѣха повече отъ *шестъ мѣсеци,* до като се завършатъ главнитѣ прѣговори около единъ реформенъ проектъ, който съдържаше въ себе си само безгранична пустота . . . Цѣлата тая комедия около реформитѣ, тъй обилна съ чудновати епизоди, бѣ единъ редъкъ фарсъ, разигравъ надъ македонскитѣ пепелища отъ европейската дипломация подъ режисьорството на султанъ Хамидъ прѣдъ очитѣ на цѣлия културенъ свѣтъ . . .

Около половината на м. януарий настоящата година пристигнаха въ Солунъ двамата помощници на Хилми-паша — цивилнитѣ агенти г. г. Демерикъ и Мюллеръ. Три мѣсеци слѣдъ тѣхъ, начело съ генералъ Ди Джорджисъ, стигнаха и реорганизаторитѣ на македонската жандармерия. Въодушевени отъ искренно желание да внесятъ свѣтълъ лжчъ въ живота на македонското население, всички тия европейци, още въ първитѣ дни на пристиганието си, намѣриха се прѣдъ едно положение, което правеше тѣхната миссия химерична. Прѣдъ чудовищното кърваво безредие, което завариха въ страната, тѣ неможѣха да не почувствуватъ всичката безоглѣдность на реформитѣ, съставени на пукъ на историческия опитъ, на науката, на даже и на здравия разумъ! Цивилнитѣ агенти, посрѣщнати съ „разкрити обятия“ отъ своя шефъ Хилми-паша, нъ отрупани съ купища оплаквания отъ християнитѣ противъ безграничното турско безправие, съ рѣдко краснорѣчие и убѣдителность бидоха посвѣтени отъ македонския „реформаторъ“ въ всички „подобрѣния,“ които той е „внесълъ“ въ управлението, както и доволството, въ което „плува“ населението . . . Прѣдъ тая цинична лъжливость, двамата почтенни агенти, облѣчени въ тогата само на *докладчици* и безсилни да се противопоставятъ на царящето зло, съзрѣха всичката фалшивость на своето положение. Въ сжщото незавидно положение се намѣриха и реорганизаторитѣ на жандармерията, г. г. Ди Джорджисъ и помощницитѣ му офицери. И наистина, възможно ли бѣ да поставятъ турската жандармерия на модерни начала, когато всички други държавни учреждения, съ които тя е въ непрѣстанно и органическо съприкосновение, продължаватъ да вървятъ въ пжти на хаоса и

своеволието? Мислимо ли бѣ, щото жандармерията, която е тѣло подчинено, да извърщва своитѣ функции при нужнитѣ условия на законность, когато въ администрацията традициитѣ на произволъ остаятъ непокътнати, а сѫдилищата служатъ като органи на политическо преслѣдване? Независимо отъ всичко това, миссията на двѣтѣ тѣла, повикани да приложатъ най-важнитѣ параграфи на мюрщегската программа, срѣщаше спънки и въ конфиденциалнитѣ инструкции на централното правителство и на Хилми-паша до мѣстнитѣ власти относително тѣхнитѣ права, които се мѣреха съ турски аршинъ. Още въ първитѣ дни безгранично отчаяние овладѣ цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. Тѣ не можѣха да не видятъ всичката фалшивость на своето положение; нъ повикани да задоволятъ една амбиция на дипломацията, скоро се помирика съ фигуративната роль, която трѣбаше да играятъ въ македонската реформена комедия . . . Измежду всички тия почтени европейци само италиянския помощникъ на „върховния“ жандармерийски реорганизаторъ, високо-интелигентния и чувствителния г. Синьорели, неможа да се помири съ тая унизителна роль за културния човѣкъ. Той поиска отзоваването си и разочарованъ замина за отечеството си.

* * *

Наврѣшва вече *цѣла година,* откакъ е врѣченъ на турското правителство текста на Мюрщегската реформена программа; изминаха *двѣтѣ мѣсеци* отъ пристиганието въ Македония на цивилнитѣ агенти и *седмъ мѣсеци* отъ установяване по районитѣ на европейскитѣ офицери — и всѣки би билъ въ правото да се запита: *внесено ли е нѣкакво измѣнение или подобрѣние въ страната на турското безправие, въ страната на сълзитѣ и кървитѣ?* Безсъмненно, такъвъ кратъкъ периодъ е недостатъченъ, за да се получатъ особенни резултати отъ едно коренно държавно прѣустройство, нъ е доста значителенъ за една безсъдържателна и пуста реформена программа като мюрщегската, мандата на която е опредѣленъ само за *двѣ години.* За да не бѫдемъ обвинени въ прибързанность, нѣма да подхвърляме на сериозна оцѣнка полученитѣ до сега резултати отъ тая программа (впрочемъ, тѣ и не заслужватъ подобенъ трудъ!), нъ да ги отбѣлѣжимъ мимоходомъ и да ги изтъкнемъ прѣдъ очитѣ на всички — налага ни се отъ самата задача на настоящето изложение.

Прѣзъ текущата „реформаторска“ година Македония посѣтиха и на ширъ и дължъ прѣбродиха безброй чужденци-европейци, съ цѣль самолично да констатиратъ величината на турскитѣ злодѣяния и съ очитѣ си да видятъ резултатитѣ на Мюрщегската реформена программа. Мнозина отъ тѣхъ, настанени въ страната още прѣзъ м. октомврий миналата година като ръководители на разни благотворителни миссии, имáха възможность отблизу да се запознаятъ съ потрѣсающитѣ неволи на християнското население, да прослѣдятъ на самото мѣсто перипетиитѣ на новитѣ реформи и сами да вкусятъ отъ тѣхнитѣ „блага“. Спорѣдъ *авторитетнитѣ* увѣрения на всички тия европейци, чужди на всѣкакви правителственни сфери и влияния, новата реформена программа не само *ни на ота* не е измѣнила положението въ Македония, нъ още повече го е влошила и даже направила отчаянно! И дѣйствително, вмѣсто да създаде пъргава и отговорна администрация подъ надзора на цивилнитѣ агенти, тая программа още повече разслаби турската изпълнителна власть (вмѣсто трима *отговорни* валии санкционира само единъ *полу-отговоренъ* главенъ инспекторъ), намали до минимумъ европейския контролъ, упражняванъ много по-ефикасно отъ консулитѣ, и работитѣ по управлението доведе до едно *въжливо размѣнение на мисли* между Хилми паша, прѣдставляющъ Илдъзъ-Кьошкъ, и двама европейски асесьори, прѣдставляющи дипломацията — първия главата и „формалния изпълнитель“ (слѣпо орѫдие на султанъ Хамидъ), а другитѣ двамина натрапени негови *съвѣтници,* съ права не по-широки отъ ония, които притѣжаваха консулитѣ. Безпорно, вината за всичко туй не лѣжи ни най-малко въ добрата воля на двамата европейски асесьори, а въ оная безсъдържателность и пустота (както и на друго мѣсто констатирахме), които пълнятъ мюрщегскитѣ рѣшения и които опредѣлиха на тия почтенни асесьори изключително *фигуративна роль* . . . Въ помощь на всичко туй, безпорно, идатъ и всички ония причини, които се криятъ въ

турската неискренность, лукавство и вѣроломство, типиченъ прѣдставитель на които е главния инспекторъ. И наистина, Хилми паша, който олицотворява въ себе всички тия качества, не напраздно е получилъ прозвището „великъ“ и „гениаленъ“ държавникъ. . . . Даже онова, което не може да се урѣди съ султанско ираде, Хилми паша per serviella се завзѣма да нарѣди! Типиченъ византиецъ, прѣзъ всичкото изтекло врѣме на „съвмѣстна дѣятелность“, той още не е далъ (?) сериозенъ поводъ на своитѣ европейски помощници за конфликтъ. Ненапраздно послѣднитѣ го наричатъ *„удивителенъ човѣкъ“!* Всѣкога *„внимателенъ“* къмъ тѣхнитѣ съвѣти, които посрѣща съ сатанинска усмивка, той ги резюлира съ типичното и стереотипно *„оладжакъ“* и ги прѣдава, слѣдъ това, на съотвѣтствующитѣ власти, за да ги забравятъ или захвърлятъ въ прашната архива, точно спорѣдъ неговитѣ конфиденциални инструкции . . . Почтеннитѣ „съвѣтници“ обязателно трѣба да се задоволятъ съ тая прѣдусѣтливость и внимателность, толкозъ повече, че не сж въ състояние да провѣрятъ резултатитѣ на съвѣта имъ и не притѣжаватъ правото да го *наложятъ* въ случай на измама. Изборътъ на Хилми паша за главенъ инспекторъ на тритѣ македонски вилаети, безсъмнѣнно, е рѣдка находка, разбира се, не за дългоденствието на реформенната программа, а за пъкленитѣ цѣли на султанъ Хамида! И дѣйствително, ако има кому да се длъжи компрометирането на тая программа (колко и несъстоятелна да е тя), безсъмненно, палмата принадлѣжи изключително на тоя „великъ реформаторъ“. „Хилми паша — казва въ една своя кореспонденция[1]) благородния ржководитель на английската благотворителна миссия въ Битолския вилаетъ, г. H. N. Braidsford — е типиченъ продуктъ на турската система, възпитанъ, както всички негови другари, въ една атмосфера на *интриги, подозрѣния и лжжи.* Наистина, той разполага съ енергия и умъ, нъ неговата енергия служи само да убива инициативата на своитѣ подчинени, а неговия умъ е насоченъ да върши подвизи само на книга и да произвежда театрални ефекти. Неговитѣ рапорти сж винаги приемливи документи, нъ задъ тѣхъ дѣйствителностьта е още по-поучителна. Затворенъ въ кабинета си съ своитѣ телеграмми, той познава живота на македонеца колкото и на китаеца . . . . . Зависящъ въ всичкитѣ си свѣдѣния изключително отъ своитѣ подчинени, той не е въ състояние да контролира изпълнението даже на собственнитѣ си разпорѣждания. Хилми паша прѣкарва по четири мѣсеци въ всѣки вилаетъ, като при сѣка обиколка влачи подирѣ си цѣлъ подвиженъ щабъ отъ креатури, които играятъ реформена комедия въ всѣки градъ отдѣлно. Неговото приспигание спира цѣлата административна машина: солунския валия се муси, битолския сѣда да играе на шахъ, а скопския отлага преслѣдванията противъ дивитѣ арнаути . . . Нъ машината пакъ заработя и то — съ пълна пара! Телеграфътъ зачука усилено и главния инспекторъ, затворенъ въ кабинета си надъ купища дребни книжя, започва дѣятелно да управлява, както въ Турция се разбира управлението. Най-сетнѣ, доволенъ че всичко е „реформиралъ,“ той заминава за другъ вилаетъ. Валията се връща въ конака си, телеграфиститѣ пакъ започватъ свободно да дишатъ, а консулитѣ, неизмжчвани вече, както прѣди, съ безкрайни статистики за „извършени реформи“, бѣлѣжатъ въ рапортитѣ си, че главния инспекторъ е оставилъ слѣдъ себе само *дискредитирана власть и изтощенъ персоналъ* . . .

Тъй рисува благородния англичанинъ нравственната физиономия и „реформаторската дѣятелность“ на главния македонски инспекторъ и „великъ“ държавникъ Хилми паша. А при такъвъ византиецъ по възпитание и характеръ, при това умишленно разслабване на изпълнителната власть и дискридитирание на реформената программа, може ли да става и дума за нѣкакво подобрѣние въ положението? Познаваме безброй случаи (които пазимъ за специална оцѣнка на реформената программа), когато *съвѣтитѣ* на цивилнитѣ агенти сж биле прѣдмѣтъ на цинични гаврения отъ страна на „удивителния човѣкъ“ и неговитѣ подвѣдомственни власти и когато тия съвѣти, радушно възприети отъ него, не сж биле *изпълнявани.* И европейскитѣ асесьори съ дълбока горесть констатиратъ измамата, нъ нито веднашъ не се осмелиха да я увратъ въ очитѣ му и го изобличатъ, — единственно

[1]) Вижъ „*The Times*“ отъ 12 априлъ н. с. наст. година.

поради страхътъ отъ сериозенъ конфликтъ, който, обязателно, ще донесе прѣкъсване на сношенията — единчкия човѣкъ, съ когото тѣ сѫ длъжни да се сношаватъ! . . И безсилни да се противопоставятъ на злото, тѣ се задоволяватъ съ ролята на благочестиви съвѣтници, констатиратъ неговитѣ измами и ги *докладватъ* на правителствата си за надлѣжно . . . забравяние . . . .

Прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци отъ Цариградъ бидоха пуснати прѣдълги и подробни съобщения за успѣшно прокарване на реформитѣ и за царяще съгласие между главния инспекторъ и европейскитѣ асесьори; за непрѣстанни грижи на Хилми паша да реформира турското управление и постигнати въ това отношение блѣстящи резултати, които щѣли да иматъ умиротворително значение въ бѫдѫще; за направенъ успѣхъ въ реорганизацията на жандармерията, за неизмѣримо доволство между всички поданници на султана и пр. и пр. и пр. — лѫжи, прѣдначначени изключително да заблудятъ европейското общество върху неизмѣнното положение въ страната и да изтъкнатъ благотворното влияние на новата реформенна программа. Въ положение сме отлично да познаваме *„новитѣ условия“*, които създаде мюрщегската программа и въ които отъ *деветъ мѣсеци* насамъ живѣе македонския християнинъ. Всички горни съобщения не само не съдържатъ въ себе каква-годѣ истина, нъ сѫ и цинично гавренье съ страданията на едно дву-милионно християнско население.

Мюрщегската реформена програма, както твърдятъ и всички *добросъвѣстни* европейски наблюдатели, въ нищо не измѣни положението въ Македония. Илдъзъ-Кьошкъ не прѣстава, както и по-рано, да се мѣси въ управлението, да парализира всѣка добра инициатива, да подържа атмосферата на шпионството и да внася безрѣдие въ всички държавни институти. Властьта му остая все тъй абсолютна и своеволна, както и прѣди, и, чрѣзъ слѣпото си орѫдие Хилми паша, парализира всѣко благо намѣрение, изходяще отъ прѣдставителитѣ на Европа. Новитѣ реформи още по-здраво скрѣпиха центра съ краищата, засилиха централизацията и разслабиха административната власть. И мизернитѣ „блага“, които тѣ съдържаха, срѣщнаха силно противодѣйствие и се погълнаха отъ царящето хаотично положение . . . .

Така:

Цивилнитѣ агенти, които олицетворяватъ европейския контролъ, макаръ въ формата на благочестиви съвѣтници, днесь не притѣжаватъ даже ония мизерни „права“, които мюрщегската програма имъ опредѣляше. Днесь тѣ сѫ принудени да играятъ жалката роль на сѫщински *фигуранти!* Тѣхнитѣ *съвѣти* цинично се прѣнебрѣгватъ отъ Хилми паша, а *постѫпкитѣ* имъ за нуждитѣ на населението и злоупотрѣблението на властитѣ се губятъ всрѣдъ царящето безправие. Едничкото имъ право, до което още не се е докосналъ главния инспекторъ, — е правото имъ да се *сношаватъ* съ него и да *докладватъ* на правителствата си!... Въ интимнитѣ си разговори и въ докладитѣ си двамата почтени асесьори не криятъ плачевностьта на положението си и крайното безсилие, въ което сѫ облѣчени. Тѣ не се рѣшаватъ да влѣзнатъ въ конфликтъ съ главния инспекторъ, за да не направятъ положението си още по печално. Тѣхната миссия по настоящемъ едва ли не е и прѣстѫпна, защото съ присѫтствието си заличватъ и даже, може да се каже, *санкционираръ* турскитѣ злодѣяния!

Не стои по-добрѣ и въпроса за реорганизацията на жандармерията. Всѣки очакваше, че слѣдъ пристиганието на европейскитѣ офицери, начело съ Ди Джоржисъ, ще се започне бързо и енергическо реорганизирание на жандармерията, макаръ върховното командувание да си остая непокѫтнато. *Седьмъ мѣсеци* изминаха отъ тогава и, може да се каже, нищо не е направено и въ това отношение. Европейскитѣ офицери отдавна сѫ по районитѣ си, нъ и до тоя часъ още не знаятъ отъ гдѣ да почнатъ. Всичко имъ се вижда разстроено и успѣха на частична реформа имъ изглежда химерична. Съ секретнитѣ си инструкции Хилми паша парализира всѣко тѣхно начинание, властитѣ имъ противодѣйствуватъ въ учтива форма, а простолюдието (мухамеданското) негодува противъ тѣхъ — то ги даже обижда! Въобще, условията на тѣхната мисия е съвсѣмъ печална. Тѣ, наистина, кръстосватъ градоветѣ и паланкитѣ, посѣщаватъ жандармерийскитѣ кауши, слѣдятъ за службата, нъ съ нищо не могатъ помогна на злото. Лишени отъ правото на върховно командувание, тѣ сѫ безсилни да

внесатъ и най-малкото подобрѣние въ тоя институтъ на турското управление. Турската жандармерия и до днесь си остая сѫщата, както и прѣди — съ своитѣ стари диви наклонности и навици, сборъ отъ нехранимайковци и вулгарни прѣстѫпници. Християнския процентъ въ нея е тъй незначителенъ, щото не заслужва и помень. Службата на християнитѣ-жандарми се заключава въ черно слугувание на своитѣ мухамедански колеги — па и мнозинството отъ тѣхъ се състои отъ морално изпаднали нещастници, съ уровенъ не по-високъ отъ тоя на колегитѣ си мухамедани. Единственното негласно придобито право на офицеритѣ, всрѣдъ абсолютното безсилие, въ което сѫ поставени да дѣйствуватъ, бѣ правото да приематъ оплаквания отъ християнитѣ противъ турското безправие. Нъ, по висша заповѣдь, Хилми паша имъ отнѣ и това право и на мѣстнитѣ власти строго забрани да даватъ ходъ на всѣкакви оплаквания, получени чрѣзъ тѣхъ. Единствената реформа, която се внесе въ тоя институтъ, е, безсъмненно, бѣлитѣ ржкавици, които покриватъ оцапанитѣ въ християнска кръвь злодѣйски ржцѣ на турския жандаринъ .... По тоя начинъ, и европейскитѣ офицери, подобно на цивилнитѣ агенти, сѫ лишени отъ всѣка възможность да усладятъ горчивия животъ на християнина и да помогнатъ на страшного зло, което разяжда цѣлата страна.

Тъй *плачевна* е участьта на най-сѫщественитѣ параграфи отъ Мюрщегската реформена программа — *контрола и жандармерията*. Ако тѣ, по своя съкровенъ смисъль, прѣдставляваха извѣстни опасения за суверенитѣ права на султана и, поради туй, заслужваха подобна участь, би трѣбвало да се прѣдполага, че поне слѣдващитѣ параграфи въ сѫщата программа, повечето отъ които сѫ отъ чисто *хуманитаренъ характеръ*, ще бѫдатъ приложени въ всичката си широта. Нъ и тѣ останаха мъртва буква и направеното по тѣхъ е равносилно на *нищо*.

Така:

Прѣпоржчваше се на Портата да допусне участието на християни въ администрацията и да способствува за развитието на общинското самоуправление. Тая прѣпоржка съвсѣмъ не е зачетена. Даже на много мѣста е отнѣто освѣтеното отъ законитѣ право на християнитѣ да се групиратъ въ общини.

Прѣпоржчваше се на Портата да опредѣли срѣдства за възвръщание и настаняване на бѣженцитѣ и за прѣсъзиждание на изгоренитѣ и разрушенитѣ имъ отъ войската жилища, черкви и училища. Наистина, голѣмъ брой отъ бѣженцитѣ възвърнаха се на пепелищата си (и то благодарение на специалното съглашение между България и Турция), нъ не се отпуснаха потрѣбнитѣ суми за прѣсъзиждание на кѫщитѣ (като изключимъ по нѣколко мизерни гроше, недостатъчни да се купи даже слама за покривъ) и пострадалитѣ християни дори до день днешенъ живѣятъ въ мизерни бараки и колибки, непригодни даже за свинитѣ . . . .

И пр. и пр.

Изобщо, даже въ тия си незначителни параграфи, мюрщегската реформена программа прѣтърпѣ пълно фиаско, безъ да се чуе въ нейна защита нито единъ протестующъ гласъ поне отъ ония, които бѣха ангажирали въ нея своята честь и своя прѣстижъ! На циничното гавренье отъ султана Европа отговори съ безгранична апатия!...

Такава е *печалната* участь на прословутата и „широко-надѣждна“ Мюрщегска программа. За насъ тя умрѣ още при самото си раждание и, ако днесь, въпрѣки това, цакъ се занимаваме съ нея, правимъ го за да подчертаемъ още веднажъ нейната мѫртворожденость.

* * *

Четвъртъ столѣтие Македоно-Одринския въпросъ стои отворенъ и очаква своето разрѣшение. Нещастна рожба на Берлинския Конгресъ, той прѣживява днесъ всички сѫдбоносни фази и кървави перепетии, които мѫртвородения 23-й членъ съ математическа точность бѣ му насочилъ.

Прѣзъ цѣли *шестнадесетъ* години — години на дивъ и безчовѣченъ режимъ, на тешки неволи и страдания, на безплодни очаквания и незбѫднати надѣжди, той стои прѣзрително захвърленъ въ прашнитѣ дипломатически канцелярии, дълбоко занемаренъ отъ ония, надъ

които тѣжеше всичката отговорность прѣдъ исгорията и човѣчеството за неговата печална сждба, нъ които най-малко желаѣха неговото разрѣшение . . . .

Прѣди *десеть* години — слѣдъ дългъ периодъ на пълна беспросвѣтность и дълбока безнадѣжность, зароди се и кристализира всрѣдъ християнското население идеята за *въоржжена саморазправа* противъ непоправимата турска управа. Интелигентния свѣтъ застана на чело на тая нова идея и намѣри своя изразъ въ основаването на Вжтрѣшната революционна организация. Отъ тогава Македоно-Одринския въпросъ изново изпъкна на политическата сцена, *брутално* поиска своето разрѣшение, и днесь, слѣдъ безподобни кървави перипетии, той стои разкритъ въ всичката си грозота! . . . .

Слѣдъ безчисленитѣ доказателства и колосалнитѣ жертви, които християнскитѣ населения въ Македония и Одринско дадоха за своята политическа зрѣлость, непосрѣдственната задача на европейската дипломация, слѣдъ дългия исторически опитъ, бѣ, да даде на тия населения сериозенъ залогъ за по-щастливо бждще. Никога християнитѣ не сж искали да се подържа въ тѣхнитѣ родни кжтове революционния безпорядъкъ, защото отъ борбитѣ, които се водятъ, страдатъ тѣ самитѣ, разоряватъ се тѣхнитѣ огнища, коли се и безчести тѣхната челядь! Слѣдователно, ако има кой да мечтае за миръ и да жадува за спокойствие, това сж именно тѣ! Исканията имъ никога не сж биле прѣтерани, грандомански, а се отличаватъ съ сдържанность и умѣренность. Тѣ не веднажъ заявиха, че въ страната имъ не ще може да има миръ и редъ, до като изпълнителната власть остая все тъй абсолютна и своеволна и султанъ Хамидъ внася въ управлението кърваво безрѣдие; нѣма да има условия за човѣшки животъ, до като начело на управлението стоятъ турски чиновници, които своята служба считатъ за пладнешко разбойничество; нѣма да има законность, до като отговорностьта на властитѣ остая съвсѣмъ химерична, несжществующа. Тѣ искаха: повѣряване управлението на единъ европеецъ, който да внесе въ страната редъ и законность и създаването на една постоянна международна контролна комиссия, прѣдъ която да е отговорна изпълнителната власть въ лицето на своитѣ първи прѣдставители. Тъй скромни и въздържани бѣха исканията на християнскитѣ населения въ Македония и Одринско — искания, които никога не сж прѣдполагали повече отъ *редъ и законность*, отъ *гарантиранъ човѣшки животъ*. И вмѣсто тия скромни и законни искания, вмѣсто сериозенъ залогъ за по щастливо бждще, европейската дипломация, която трѣпери надъ балканския миръ, на пукъ на историческия опитъ, отговори съ една реформена програма, която съдържаше въ себе само *пустота* и за чиято печална участь не може обвини християнското население, защото не сжществуватъ никакви мѣстни прѣчки за нейното пълно прилагание. Прочее, Европа нищо не направи, за да убѣди християнскитѣ населения, че тѣ сигурно могатъ връчи бждщето си и сждбата си въ ржцѣтѣ на дипломацията и не даде до сега никакви сериозни доказателства, че искрено е рѣшена да направи нѣщо сериозно за тѣхъ, а всичката ѝ досегашна дѣятелность се заключава само въ постоянни ноти, стереотипни обѣщания и заинтересувани увѣщания . . . .

Вжтрѣшната организация, като констатира съ дълбоко прискърбие всичко горѣказано, не може и тукъ да не отбѣлѣжи, че тя ще продължава да води борба въ разни форми (въ широки или ограничени размѣри — споредъ врѣмето и обстоятелствата) до тогава, догдѣто международна *военна* намѣса не суспендира *de facto* сегашния турски режимъ и не въдвори въ страната новъ редъ, който да гарантира *законность и човѣшко сжществувание*.

Поправки, измѣнения и допълнения.

1) Къмъ сраженията въ Солунски вилаетъ (стр. 81, таб. I) трѣбва да се прибави и сражението при с. *Бугариево (Солунско)*, станало на 21 юлий 1902 година между четата на Гр. Ивановъ и турска войска.

2) Въ сражението при с. *Гявато* (стр. 130, таб. I, № 4 по редъ), освенъ Г. Сугаревъ, участвуваха съ отрядитѣ си и Аце Коларъ, Янаки Магаревчанинъ и Ст. Илиевъ.

3) Къмъ сраженията въ Битолската кааза (стр. 130 „*Гявать Колу*"), трѣба да се прибави и сражението при с. *Цапари*, станало на 1 юлий между 30 д. възстанници и 600 д. аскеръ, подъ началството на Лозанчевъ, Аце Коларъ и Михо Смилевчето. Това сражение трая 8 часа и погинаха 9 души четници и 40 д. турци.

4) Въ сражението при с. *Витолища* (стр. 130, таб. II, № 10 по редъ), освенъ Н. Петровъ и Ацевъ, взѣ участие и щабния членъ Пере Тошевъ.

5) Въ сражението при в. в. *Маргара и Орле* (стр. 130, таб. II, № 15 по редъ) участвуваха съ отрядитѣ си и Л. Ивановъ и Ив. Поповъ.

6) Въ сражението при с. *Прибилци* (стр. 130, таб. IV, № 32 по редъ) взѣ участие съ отрядътъ си и Юр. Пиперката.

7) Въ сражението при *Невъска* (стр. 137, таб. I, № 7 по редъ), освенъ отбѣлѣзанитѣ началници, участвуваха съ отрядитѣ си и М. Розовъ, М. Николовъ, Ив. Поповъ, Ц. Кономладски и пр.

8) Въ сражението при в. *Сокле* (стр. 137, таб. II, № 19 по редъ), участвуваха съ отрядитѣ си и М. Розовъ, М. Николовъ, Ив. Поповъ, Ц. Кономладски и др. Турската войска броеше не 800, а 200 души. Сражението трая 3 часа. Паднаха убити двама войводи.

9) Въ сражението при *Клисура* (стр. 141, № 13 по редъ въ таблицата) взѣ участие съ отряда си и М. Розовъ.

10) Въ сражението при *Врабчинското езеро* (стр. 141, № 14 по редъ въ таблицата), взѣ участие *само* войводата Н. Андрѣевъ.

11) Демонстрацията прѣдъ гр. *Кичево* (стр. 151) стана подъ началството на Л. Джеровъ, Ян. Яневъ, Арсо Мицковъ и Д. Спространовъ.

12) Сражението при с. *Лахчани* (стр. 152) стана подъ началството на Л. Джеровъ и Кл. Групчевъ.

13) Сражението при с. *Вранещица* (стр. 152) ръководѣха двама селски войводи.

14) Сражението при с. *Карбуница* (стр. 152) ръководѣха А. Мицковъ, Д. Спространовъ и Юрд. Пиперката.

15) Въ сражението при с. *Карбуница* (стр. 155, № 2 по редъ въ таблицата) взѣ участие съ отряда си и Д. Спространовъ.

16) Къмъ сраженията въ Кичевската кааза (стр. 155) трѣба да се прибавятъ и горнитѣ сражения (при с. с. Лахчани, Вранещица, Карбуница и демонстрацията при Кичево), както и сражението при с. *Селце*, подъ началството на Павле Гавриловъ (Кичевско-Дебърски отрядъ).

17) III участъкъ (стр. 163) се състои отъ с. с. Мегалово, Цикнихоръ, Камила, Керациново, Самоковъ и Труля. Отбѣлѣзанитѣ акции въ тоя участъкъ се отнасятъ къмъ IV участъкъ.

18) IV участъкъ (стр. 164) се състои отъ с. с. Блаца, Рѣзово и др.

19) V участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. Пиргопуло, Маджура и др.

20) VI участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. Мързово, Вургари, Граматиково и др.

21) VII участъкъ (стр. 165) се състои отъ с. с. Кладара, Бѣлковци, Паприковци, Събатиново и др.

22) X участъкъ (стр. 166) се състои отъ с. с. Курията, Пирокъ, Коево и Дере-Кьой. Бѣлѣжкитѣ за акциитѣ въ тоя участъкъ се отнасятъ къмъ IX участъкъ.

23) XI участъкъ (стр. 167) се състои отъ с. с. Едига, Кара-Дере, Мокрешево, Паспалово и др. Бѣлѣжкитѣ за тоя участъкъ трѣба да се замѣнатъ съ тия въ X участъкъ — и обратно.

24) XII участъкъ (стр. 167) се състои отъ с. с. Ковчазъ, Кулата, Чегланкъ и др. Отбѣлѣзанитѣ села въ тоя участъкъ съставляватъ X участъкъ.

25) Селата *Базерникъ, Слоещица* и *Бабино* въ Демиръ-Хисарската нахия, Битолска кааза, (стр. 198 — таблицата) *не сж опожарени.*

26) Къмъ сраженията въ Разлошката кааза (стр. 175) трѣба да се прибави и сражението въ махалата *Куру-Дере* (надъ с. Бѣлица), станало на 30 септемврий между четници и войска, подъ началството на Хр. Черноплѣевъ, Д. Стефановъ, С. Молеровъ, Н. Бояджиевъ и др. Сражението трая 2 часа. Убити и ранени 3-ма четници. Едноврѣменно съ това въ сжщата кааза, при *Биковитѣ комби* (Бабяшко), стана и друго сражение подъ началството на Ботушановъ.

27) Атентата въ Мехомия (стр. 181) стана на два километра вънъ отъ града.

Печатни погрѣшки.

Страница	редъ	вмѣсто	да се чете
13	13 отдолу	воражденъ	въоражденъ
15	8 „	отлична	отлично
15	2 „	на	—
29	8 „	отмѣния	отмѣни
29	9 „	давлени	давления
29	15 „	не	—
29	12 отгорѣ	учитѣ	очитѣ
41	15 отдолу	строшихи	строшиха
45	5 отгорѣ	таксилдирина	таксилдарина
48	16 отдолу	когато	когото
50	28 „	Валаново	Валандово
51	въ I-та таблица	с. Литово	с. Литовой
52	1 отгорѣ	разлошка	разлошко
54	5 „	разкритията	разкрития
54	III-а таблица	с. Бегница	с. Бегница
55	10 отдолу	зашкоръ	затворъ
56	11 отгорѣ	брой	броя
56	II-а таблица	с. Нивичано	с. Нивичани
56	II-а „	Нуклинъ	Куклишъ
57	I-а „	Муржино	Муртино
57	14 отдолу	Борнево	Бориево
60	16 „	бей	чаушъ
61	4 отгорѣ	Лааръ	Лазаръ
62	13 „	Руй	Руля
74	I-а таблица	с. Велика	с. Пенека
76	6 отдолу	Гюмуджина	Гюмурджина
80	12 „	1898	1899
81	I-а таблица	Дрогомирци	Драгомирци
81	I-а „	„Люлинъ“	„Люлка“
81	I-а „	Мутулово	Грамадна
81	I таб. № 8 сражение	А. Кръстевъ	Кр. Асѣновъ
81	I таб. № 30 „	М. Дѣлчевъ	часть отъ Аргировата чета
81	II таблица	Расиново	Асеново
81	II „	с. Огражденъ	пл. Огражденъ
81	II „	Албутинъ	Али-Ботушъ
81	I табл. № 8 сраж.	1898 год.	1899 год.
81	I „ общия сборъ	1898 „	1899 „
81	1 отдолу	1898 „	1899 „
82	1 отгорѣ	1898 „	1899 „
82	въ таблицата	1898 „	1899 „
82	14 отгорѣ	1898 „	1899 „
82	17 „	1898 „	1899 „
83	I-а таблица	1898 „	1899 „

Страница	редъ	вмѣсто	да се чете
83	12 отгорѣ	1898 год.	1899 год.
84	V таблица	Бровичкитѣ	Бзовичкитѣ
84	VI „	Кузма Стефовъ	К. Стефовъ
84	VI „	К. Московъ	Л. Московъ
84	VI „	А. п. Трайковъ	Л. п. Трайковъ
86	6 отдолу	стражения	сражения
86	№ 19 въ таблицата	в. „Готенъ“	пл. Готенъ
88	2 отгорѣ	1898 год.	1899 год.
88	I-а таблица	1898 „	1899 „
88	II „	Туквешка	Тиквешка
90	9 отгорѣ	уничожена	уничтожена
90	15 отдолу	щото	на
90	16 „	на	щото
91	№ 7, 8 и 10 въ таблицата	чаталъ	чалъ
101	12 отгорѣ	Мартъ	Януарий
116	11 „	1898 год.	1899 год.
116	13 „	1898 „	1899 „
116	II-а таблица	1898 „	1899 „
116	20 отдолу	1898 „	1899 „
123	25 „	Гърбалово	Гърдилово
126	7 отгорѣ	Острилецъ	Острилци
127	6 отдолу	Плоещичкия	Слоещичкия
130	II табл. № 12 сраж.	Г. Петровъ Л. Ивановъ и др.	Н. Пешковъ
130	табл. II № 11 сраж.	Н. Петровъ	Т. Златковъ
130	табл. IV, № 37	Пиперката и Божинъ	Манчевъ, Димо и Петре Джебче
137	I-ва таблица	(Каичевъ-матъ)	(Кайчевъ-мостъ)
137	I табл. № 5 сраж.	4 августъ	14 августъ
139	27 отдолу	Клусурско	Клисурско
141	№ 7 сраж. въ таблиц.	Билица	Билища.
145	2 отдолу	езерецкия	езерския
146	6 отгорѣ	Сурилски	Сирулски
147	13 „	Суриля	Сируля
149	таблица в) сраж. 16	Н. Анастасовъ	Ант. Кецкаровъ
150	3 отгорѣ	дързостьть	дързостьта
151	20 „	(до едноименното)	—
151	12 отдолу	„ „	—
152	16 отгорѣ	не дадоха никакви загуби	дадоха 8 убити и 4 ранени
153	19 отдолу	16	60
154	17 „	квартирующи	квартирующия
154	20 отгорѣ	на ист. съ Долна-Дебърца, на сѣв. съ Горна-Дебърца	на ист. съ Порочье, на сѣверъ и западъ съ Горн.-Кичево
155	табл. № 3 и 4 сраж.	Ст. Хаджията	Л. Джеровъ и Я. Яневъ
157	1 отгорѣ	иредизвикаха	прѣдизвикаха
157	7 „	демострациитѣ	демонстрациитѣ
157	17 „	шесетата	шосетата
157	25 отдолу	нинска	нински
158	13 отгорѣ	кланьта	кланьета
158	16 отдолу	Врабчанското	Врабчинското
159	8 „	Леринскатт	Леринската
160	въ таблицата	Малесня	Малесия
162	15 отдолу	голѣми	голѣми).
163	8 отдолу	30	7
164	3 отгорѣ	спокойно	спокойна
168	8 „	акци	акции
169	12 отдолу	безпорно	безспорно
170	17 отгорѣ	стички	сблъсквания
173	12 отдолу	прѣдполагамъ,	прѣдполагаемия
175	IV табл. № 16	Момировъ	Молеровъ
177	3 отгорѣ	Гъндагъ	Гъндачъ

Страница	редъ	вмѣсто	да се чете
178	№ 1 въ таблицата	с. Кофла	с. Кожле
179	29 отдолу	с. Кофла	с. Кожле
180	2 „	при с. Боймица, Гевг.	до гр. Гевгелия
180	1 „	пѫта	пѫтя
181	17 отгорѣ	с. Кофла	с. Кожле
182	8 отдолу	цѣлокупония	цѣлокупния
183	20 „	останалитѣ	останали
183	8 „	нишкия	нишки
187	7 „	ограбн	ограби
187	14 отгорѣ	негови	неговия
191	21 „	Метимиръ	Мегимеръ
191	18 отдолу	цѣлошо	цѣлото
192	6 „	изгорено	пакъ ограбено
192	3 „	опожари	пострада.
193	2 отгорѣ	изгорено	ограбено.
194	14 „	сиоя	своя
194	12 отдолу	стра-	сра-
198	34 „	№ по редъ 9	8
199	17 „	Рудничко	Невѣска
199	24 „	тблица	таблица
200	13 отгорѣ	„Еерцата“	„Езерцата“
201	11 отдолу	бомоардирано	бомбардирано
202	20 отгорѣ	М. Московъ	Л. Московъ
202	12 отдолу	25	70
204	4 отгорѣ	Жупаница	Жупанища
204	22 отдолу	Гайямо	Гямо
205	13 „	Жупаница	Жупанища
206	24 отгорѣ	Стрижка	Стружка
207	5 „	между	между които
209	15 „	душъ	души
211	23 „	Вранище	Вранища
213	9 отдолу	Прѣчеста	Прѣчиста
215	6 “	гърно	горно
223	23 отгорѣ	по и	и по
226	23 „	жени е моми	жени и моми
228	3 отдолу	семействае	семейства
230	19 отгорѣ	четрима	четирма
238	11 „	оня	ония
238	21 „	Разлошкава	Разлошката

Съдържание.

Страници.

Прѣдговоръ VIII

I. Историческа справка: Парижки конгресъ (1866). — Френско прѣдложение за конференция (1867). — Прелюдия на Руско-Турската война (1874—1877). — С.-Стефански договоръ (19 февруарий 1878). — Берлински Конгресъ (13 юний 1878). — Законъ за вилиетитѣ (1880). — Заключителна бѣлѣжка . . . . . 1—12

II. Македонски въпросъ (1878—1893): Начало на македонския въпросъ (1878). — Крѣсненско възстание (1878). — Разлошко възстание (1878). — Правителственъ тероръ (1878—1880). — Охридско съзаклятие (1880). — Обща бѣлѣжка. 13—16

III. Революционно движение (1893—1903):

I. **Революционна организация** (1893): — Идея за въоружена самоправа. — Поява на Вътрѣшната революционна организация, нейния произходъ, задачи, цѣль, съставъ и прѣчки. — Първи стъпки . . . . . 17—19

II. **Движение прѣзъ 1895 година:** — Политическа констеляция на Европа и Турция. — Дезорганизация въ турския държавенъ строй. — Новъ турски политически курсъ — Илдъзъ-Кьошкъ — политически центъръ. — Възстание и клане въ Армения. — Намѣса на дипломацията. — Движение въ Македония. — Реформи за Армения и Европейска Турция. — Фиаско на дипломацията . . . . . 19—21

III. **Виничка афера** (1897): — Възстание въ Критъ. — Гръцко-турска война. — Виничка афера: поводъ, разкрития, турски жестокости, звѣрства, арести и осждания. — Послѣдствия . . . . . 21—26

IV. **Начало на борбата** (1898): — Начало на бурна революционна дѣятелность. — Мѣропрятия на организацията. — Поява на четитѣ. — Тѣхното главно прѣдназначение и задачи. — Мѣрки на турското правителство противъ революционното движение. 26—28

V. **Гнетъ духовенъ:** — Мѣрки противъ черковния успѣхъ на християнитѣ. — Преслѣдвани противъ духовенството. — Отнимание автономнитѣ права на общинитѣ. — Спънки въ учебното дѣло. — Мѣрки противъ училищата. — Мѣрки противъ учителитѣ. — Преслѣдване на интелигенцията . . . . . 28—30

VI. **Гнетъ економически:** — Богатства на Македония и Одринско и мизерното економическо положение на християнитѣ. — Причини на мизерията: изполичарство, надничарство, данъци, десятъкъ, разни дажции, рушветчилъкъ, поляци и пр. и пр. 30—33

VII. **Гнетъ физически:** а) *Классическо разбойничество:* Разбойничество въ Дебърско, Кичевско, Охридско, Битолско, Прилѣпско, Гостиварско, Тетовско и Солунско. — Разбойнишки шефове и тѣхнитѣ подвизи. — Правителственна толерантность спрѣмо тоя християнски бичъ. б) *Убийства, грабежи, насилия, зулуми, безчестия, потурчавания и пр. и пр. въ Македония и Одринско* (1898—1903) . . . . . 38—47

VIII. **Правителственъ тероръ:** — Ефикасни мѣрки противъ християнитѣ. — Правителственъ тероръ и разнитѣ му форми. — Афери въ Македония и Одринско. — Афери въ Солунски, Битолски, Скопски и Одрински вилиети . . . . . 47—49

1) *Афери въ Солунски вилиетъ:* Валандовска афера. — Енидже-Вардарска афера. — Тиквешка афера. — Демонстрация въ Мехомия. — Осждени по разни случки. — Голѣмата Солунска афера (Солунска, Кукушка, Гевгелийска, Дойранска, Воденска и Тиквешка). — Осждени и заточени по Солунската афера. — Афери въ Стру-

Страници.

мичко. — Афери въ Воденско. — Афери въ с. Волакъ (Драмско). — Старошевска афера (Баракли-Джумайско). — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали въ разни врѣмена и разни мѣста на виляета . . . . . 49— 60

2) *Афери въ Битолски виляетъ:* Костурски афери. — Кичевска афера. — Битолска афера. — Кадиноселска (Прилѣпско) афера. — Ракитничка (Демиръ-Хисарско) афера. — Търсепска (Леринско) афера. — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета. — Таблица на затворницитѣ въ Битоля прѣзъ 1902 год. . . . . 60— 67

3) *Афери въ Скопски виляетъ:* Дединска афера (Радовишко). — Афера въ с. Конче (Радовишко). — Ново-селска афера (Щипъ). — Софиларска афера (Щипско). — Кумановска афера. — Радовишка афера. — Тероръ въ Радовишко. — Кочанска афера. — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета . . . . . 67— 72

4) *Афери въ Одрински виляетъ:* Ахъръ-Кьойска афера (Одринска каза). — Малко-Търновска афера. — Ахж-Челебийска афера. — Циганска афера въ Чокенско. — Дарж-Дерска афера (Ахж-Челебийско). — Списъкъ на часть отъ аферитѣ, станали прѣзъ разни врѣмена и на разни мѣста въ виляета. — Заточени християни изъ Одринско. — Обща бѣлѣжка за аферитѣ въ Македония и Одринско . . . . . 73— 79

IX. Бурна революционна дѣятелность: Усилвание на турския тероръ и неговитѣ резултати. — Високия подѣмъ на народния духъ. — Окончателно прѣвржщание на организацията отъ тайна на явна, отъ тиха на бурна. — Сражения въ Македония и Одринско. — Таблица на сраженията въ *Солунски, Битолски, Скопски,* и *Одрински* виляети. — *Рекапитулация* на сраженията. — Убити и самоубити четници за осъмъ мѣсеци (IX 1901—IV 1902). — Обща бѣлѣжка . . . . . 79— 90

X. Движение прѣзъ 1902 год.: Движение въ Джумайско. — Причини. — Сражения. — Таблица на сраженията. — Турски звѣрства и опустошения. — Списъкъ на пострадалитѣ села. — Екзекуция. — Списъкъ на обезчестенитѣ жени въ Джумайско и Разлошко . . . . . 90— 93

XI. Руско-Австрийски „реформи“: Трѣвога въ дипломатическитѣ кржгове отъ нова осложнения на Балканския полуостровъ. — Намѣса. — Султанско ираде за реформи. — Руско-Австрийски реформенъ проектъ и главнитѣ му точки. — Гледището на македонскитѣ населения. — Фияско на дипломацията . . . . . 93— 95

XII. „Реформаторска дѣятелность“ на Хилми Паша: Хилми паша въ Македония и неговата официална мисия. — Хилми паша мандатьоръ на султана и Европа. — Тайната мисия на Хилми паша и пъклення планъ на султана. Мѣрки противъ християнитѣ. — *Първа мѣрка:* Блокади на християнскитѣ села — Звѣрства и официални документи за тѣхъ. — Афера въ Конско (Охридско). — Жрбинска афера (Охридско). — Избишка афера (Рѣсенско). — Тероръ въ Драмско. — Тероръ въ Неврокопско — Зелениградска афера (Кратовско). — Ужаси въ Одринско. — Бапстъ и Зиновьевъ за турскитѣ звѣрства. — Пожарище и кланье въ с Балдево (Неврокопско). — Бомбардирание и опожарявание на с. Баница (Сѣрско). — Човѣшка касапница при с. Епиджия (Лозенградско). — Пожарище и кланье въ с. Смърдешъ (Костурско). — *Втора мѣрка:* Аскерски тероръ надъ християнитѣ. — Официални документи за аскерскитѣ изстжпления. — *Трета мѣрка:* Материално съсипвание на християнитѣ чрѣзъ арести, заточвания, интерпирания, въдворявание и ограничавание на мѣстожителство и пр. — *Четвърта мѣрка:* дискредитирание на турско-европейскитѣ реформи. — Оплаквания на християнитѣ. — Заплашвания на дипломацията. — Отчаяние на християнитѣ. — *Кланье въ Солунъ:* В. Берардъ за кланьетата. — Атентати. — Поименъ списъкъ на изкланитѣ въ Солунъ. — Убити атентатори. — Арести въ Солунъ и провинцията. — Осжждания. — Заточения. — Дипломацията и кланьето. — *Кланье въ Битоля:* Страхъ отъ повторение на атентатитѣ. — Атентатитѣ като сигналъ за възстание. — Кланье. — Причини. — Брой на изкланитѣ. — Арести. — Сражение въ с. Цапари (Битолско) . . . . . 95—115

XIII. Прѣдъ бурята: Македония и Одринско прѣдъ страшни изпитания. — Засилвание на сраженията. — Таблици за броя на сраженията прѣзъ първото полугодие на 1903 год. и на тия отъ 1898—1903, разпродѣлени по мѣсеци. — Крайна размирность прѣзъ 1903 година. — Поведението на дипломацията. — Положението на организацията. — Организацията прѣдъ страшна дилема. — Общъ погледъ върху царящето положение. — Наложителностьта на массова въоржжена самоот-

Страници.

брана. — Рѣшението на централния конгресъ за массово възстание въ Битолския и Одрински вилаети и четнишко движение въ Солунски и Скопски. — Кратки извадки изъ рѣшенията на конгресса и изъ позива за възстание. — Декларация на централния Мак.-Одр. Рев. Комитетъ до В. Сили по поводъ възстанието . . . 115—119

IV. Възстание.

I. Възстание въ Битолски вилаетъ: Сигнални знаци за възстание. — Първи акции на възстаницитѣ . . . . . 121—122

1) *Битолска кааза:* Начало на възстанишкото движение. — Възстанишки райони: Буфъ-Колу, Битолско поле, Гяватъ-Колу, Демиръ-Хисарско, Крушовско, Рѣсенско и Долна-Прѣспа. — Таблица на сраженията въ каазата и общи бѣлѣжки за тѣхъ . 122—134

2) *Леринска кааза:* Начало на възстанишкото движение. — Възстанишки райони: Старо-Нередски и Нидженски. — Сражение въ Псодерскитѣ тѣснини. — Прѣвзимание на Невѣска. — Господарувание на възстаницитѣ. — Прѣкратяване на движението. — Таблица на сраженията въ каазата. — Общи бѣлѣжки . . . . . 134—138

3) *Костурска кааза:* Начало на възстанишкото движение. — Планински бази. — Движение въ Пóполье, Кореща и Клисурско. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Завладяване отъ възстаницитѣ на цѣлата сѣверна часть отъ каазата и тѣхното господарувание. — Войсково навлизание въ възстаналата мѣстность. — Сражения. — Изгаряние на селата. — Оттегляние на възстаницитѣ въ други райони. — Нови войскови нахлувания. — Прѣустановяване на възстанието. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 139—142

4) *Охридска кааза:* Начало на възстанишкото движение. — Възстанишки райони: Малесия, Горна и Долна Дебърца и Орта-Колъ. — Районни граници. — Продължителность на движението. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 142—150

5) *Кичевска кааза:* Начало на движението. — Демонстрация прѣдъ Кичево. — Възстанишки райони: Копачка (Горна и Долна) и Рабетинъ-Колъ. — Нападение на „Изворъ". — Сражение въ с. Карбуница. — Прогонване на турскитѣ гарнизони. — Господарувание на възстанницитѣ. — Сражение при прохода „Лопушникъ". — Войскови нахлувания. — Прѣустановяване на движението. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . . . . . 150—156

*** *Общи бѣлѣжки* за възстанишкото движение въ Битолски вилаетъ . . . . . 156—162

II. Възстание въ Одрински вилаетъ. Начало и размѣри на движението. — Първи акции. — Кратки бѣлѣжки за движението по участъци (I—XII). — Прогонване на турскитѣ гарнизони изъ възстаналата мѣстность и господаруване на възстаницитѣ. — Нахлуване на турски войски. — Сражения и завладѣване на възстаналата мѣстность отъ войскитѣ. — Таблица на сраженията и бѣлѣжки за тѣхъ . 162—172

III. Четнишко движение въ Солунски вилаетъ. Начало на движението. — Първи акции. — Таблици на сраженията и на тѣхното движение. — Бѣлѣжки за тѣхъ . 172—177

IV. Четнишко движение въ Скопски вилаетъ. Начало и размѣри. — Таблица на сраженията и на тѣхното движение. — Бѣлѣжки за тѣхъ. — Край на движението 177—180

V. Атентати. Атентати въ Македония и Одринско и тѣхното разпредѣление по вилаети.— Таблица на тѣхното движение по дата. — Рольта имъ въ общата борба. — Достигнати резултати . . . . . 180—182

*** Заключителна бѣлѣжка за възстанишкото движение въ Македония и Одринско. — Рекапитулационна таблица на сраженията. — Таблица за тѣхното движение по дни и мѣсеци. — Обща бѣлѣжка . . . . . 182—184

V. Турски звѣрства и опустошения: Общи бѣлѣжки за турскитѣ звѣрства и опустошения. — Послѣднитѣ като ефикасно срѣдство за потушване на възстанията. — Образци отъ най-характерни турски изстъпления въ Македония и Одринско . . . . . 185—190

I. Турски звѣрства и опустошения въ Битолски вилаетъ. Съставъ на вилаета. — *Македонска часть.* — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християнитѣ.

1) *Битолска кааза:* Съставъ на каазата. — Брой на селата, кѫщитѣ и жителитѣ. — Процентъ на християн. население. — Поименъ списъкъ на опепеленитѣ християнски села, брой на изгоренитѣ кѫщи, на изкланитѣ и обездомени жители и на обезчестенитѣ и плѣнени жени и момиа, разпредѣлени по нахии или мѣстности. — Таблица на турскитѣ звѣрства и опустошения. — Обща бѣлѣжка . . . . . 190—199

Страници.

*** **Общи бѣлѣжки** за турскитѣ звѣрства и опустошения въ Македония и Одринско. — Рекапитуляционна таблица за тѣхъ. — Таблица за тѣхното развитие по дни и мѣсеци. — Вѣдомость на бѣжанцитѣ въ България. — Таблици за броя на затворницитѣ християни въ Битолския и Одрински вилaети. — Заключителна бѣлѣжка 249—256

VI. Заключение.

Отзвукъ на Илинденското възстание въ Европа. — Всеобща трѣвога отъ сериозни осложнения на Балканския полуостровъ. — Дипломацията противъ възстанието. — Общъ енергиченъ повикъ противъ турскитѣ звѣрства. — Европейския печатъ и общественото мнѣние въ полза на страждущитѣ. — Движение въ балканскитѣ държавици и застрашителни симптоми за европейския миръ. — Намѣса на дипломацията. — Срѣща на императоритѣ въ Мюрцегъ и изработване на нова реформена программа. — Първи дипломатически постъпки въ Цариградъ. — Султанско ираде за реформи и главнитѣ му точки. — Врѣчване на турското правителство Мюрцегската реформена программа. — Нейния буквален текстъ. — Кратка оцѣнка на тая програма. — Нейната безсъдържателность и пустота. — Дълбоко разочарование въ културния свѣтъ и македонското население — Рѣвность въ дипломацията за прилагание на программата и противодѣйствия на турското правителство. — Протакание на прѣговоритѣ. — Пристигание въ Македония на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безгранично разочарование отъ царящето безрѣдие. — Нравственната физиономия на Хилми паша и неговата реформаторска дѣятелность. — Турски спѫнки въ прилагание на реформитѣ и стрѣмление за тѣхното дискредитирание. — Положението на цивилнитѣ агенти и европейскитѣ офицери. — Безрезултатность на тѣхната дѣятелность и фигуративната имъ роль. — Фияско на Мюрцегската реформена программа. — Заключителна бѣлѣжка . . . . . 257—271

Поправки, измѣнения и допълнения . . . . . 273—274

Печатни погрѣшки . . . . . 275—277

Съдържание . . . . . 279—283

1899—1904